

Izdavač
Matica crnogorska

Redakcija

Dragan Radulović
Novica Samardžić
Marko Špadijer, glavni urednik

Savjet časopisa

Branko Banjević
Rade Bojović
Ljiljana Dufgran Boričić
Vesna Kilibarda
Dragutin Lalović

Sekretar Redakcije
Danka Barović

Lektura i korektura
Saša Živković

Prevod na engleski
Jelena Samardžić Kotri

Kompjuterska priprema
D&A

Štampa
Grafo Bale, Podgorica

Adresa

Beogradska 24 c
81000 Podgorica
Crna Gora

tel/fax (382) (20) 23 23 01
e-mail: maticacg@t-com.me
www.maticacrnogorska.me

Časopis izlazi četiri puta godišnje

Tiraž 700 primjeraka

Cijena primjerka 5 eur

Žiro račun:
520-389-72

MATICA

ČASOPIS ZA DRUŠTVENA
PITANJA, NAUKU I KULTURU

GODINA XXI, BROJ 81
PROLJEĆE 2020

ISSN 1450-9059

tema broja
DRŽAVA I CRKVA

CETINJE
PODGORICA
2020

---

7 Riječ urednika

---

11 fokus

- 11** Hrišćanstvo i crnogorski duhovni i kulturnoistorijski identitet
Ilija Velev
- 89** Klerikalizacija nacionalizma
František Šistek
- 141** Sijamstvo svjetovne i crkvene opozicije
Sreten Zeković
- 181** Autokefalna crkva Crne Gore u diptihu Ruske i Nomokanonu Vaseljenske crkve
Vladimir Jovanović
- 203** Srpski kleronacionalizam i pojava ideje o obnovi Crnogorske pravoslavne crkve
Dragutin Papović
- 243** Pravni režim imovinskih dobara crnogorske crkve
Čedomir Bogićević
- 251** Fragmenti o endemskoj mržnji
Aleksandar Radoman

---

263 argumenti

- 263** Anticrnogorska propaganda iz Srbije
Dragan B. Perović
-

---

kontekst 313

Odabrani primjeri čovjekoljublja u Barkoj nadbiskupiji
don Dejan Turza **313**

Crnogorski sveštenici – glavari, oficiri i ratnici
Srđa Martinović **341**

Svetosavlje kao ideološko-politički program
Hamdija Šarkinović **395**

Nastanak pojma svetosavlje
Danilo Radojević **415**

Odnos crkve i države u doba Petra I
Radoje Pajović **425**

Položaj Islamske vjerske zajednice u Crnoj Gori
Zvezdan Folić **445**

prizma 457

Religija na početku novog milenijuma
Ivan Ivanović **457**

Novi ekumenizam
Radovan Radonjić **485**

Srpska organicistička misao
Mirko Đorđević **505**

povodi 405

Zakon o slobodi vjeropispovijesti **547**

Apel za osudu ugrožavanja mira u Crnoj Gori i regionu od strane Beograda **567**

---

573 Javno reagovanje Pokreta za nezavisnu evropsku Crnu Goru

475 matica crnogorska o državi i crkvi

---

475 Programi, saopštenja i druga reagovanja

605 Zakon prvi korak u odupiranju klerikalizaciji Crne Gore
Dragan Radulović

610 Nije vino pošto priđe bješe
Marko Špadijer

615 Dovoljan kompromis sa SPC je što država toleriše postojanje takve crkve
Rade Bojović

622 Vlast nije obezbijedila lojalnost prema državi
Ilija Vujošević

632 Repriza dubokog neznanja
Rajko Cerović

637 Niko nema pravo da čuti dok nasrću na temelje države
Adnan Čirgić

645 Riječ gospodara i mitropolita Svetog Petra na Opštencnogorskom zboru
Branko Banjević

647 arhiv

---

647 Zapisano je (3)
Branko Borilović

Riječ urednika

U periodu od izlaska posljednje sveske časopisa *Matica* veoma se aktuelizovalo pitanje odnosa države i crkve. Crna Gora je, nastojeći da pravno reguliše tu relaciju, donijela Zakon o slobodi vjeroispovijesti. Došlo je do burnog reagovanja Srpske pravoslavne crkve, prosrpskih partija u Crnoj Gori, srpskih vjerskih i državnih organa i medija. Atmosfera koja se stvorila svjedoči o tome da je Zakon bio samo povod za razbuktavanje nacionalističkih strasti i obnavljanje anticrnogorske histerije. U javnom optičaju je ogromna količina predrasuda, frustracija, netolerancije i neznanja koju su proizveli istorija i savremeni raskoli.

U nastojanju da svojim čitaocima pruži koliko-toliko cjelovitu sliku o odnosima države Crne Gore sa pravoslavnim crkvama, Redakcija je odlučila da proljećnju svesku časopisa u cjelini posveti ovoj temi.

U *fokus* smo stavili obimnije autorske priloge **dr Ilije Veleva** i **dr Františka Šisteka** koji sa distance posmatraju istoriju odnosa Crne Gore i pravoslavlja, tekstove o aktuelnoj vezi SPC i politike (**Sreten Zeković**), autokefalnosti Crnogorske crkve (**Vladimir Jovanović**) i raznim političkim, imovinsko-pravnim i psihološkim aspektima crkvenog pitanja u Crnoj Gori (**dr Dragutin Papović**, **dr Čedomir Bogičević**, **dr Aleksandar Radoman**). U dokumentarnoj studiji **Dragan B. Perović** je prikazao istoriju anti-crnogorske propagande iz Srbije. U *kontekstu* teme ovog broja donosimo priloge o primjerima čovjekoljublja u Barskoj nadbiskupiji (**dr don Dejan Turza**), sveštenicima u Crnoj Gori (**dr Srđa**

Martinović), o svetosavlju (**dr Hamdija Šarkinović**), kao i tekstove preminulih istoričara na temu država i crkva (**dr Danila Radojevića, dr Radoja Pajovića i dr Zvezdana Folića**). Šire probleme religije i društva tretiraju tekstovi o globalizmu i religiji (**Ivan Ivanović**) i ekumenizmu (**dr Radovan Radonjić**), kao i kulturni esej o srpskoj organicističkoj misli (**Mirko Đorđević**). Objavljujemo Zakon o slobodi vjeroispovijesti i apel zabrinutosti za mir u Crnoj Gori intelektualaca iz regiona i saopštenje dijela bivših čelnika Pokreta za suverenu Crnu Goru.

U nastojnju da dokumentujemo stav Matice crnogorske u odnosu na ovu temu, donosimo izvode iz Programa i saopštenja. Javna istupanja velikog broja članova ove organizacije reprezentujemo izborom reagovanja sadašnjih i bivših čelnika Matice najnovijim povodom (**Dragana Radulovića**, predsjednika, **Marka Špadijera**, dugogodišnjeg generalnog sekretara, i nekadašnjih članova Upravnog odbora **Rada Bojovića, dr Ilije Vujoševića, Rajka Cerovića i dr Adnana Čirgića**). Pjesma „Riječ gospodara i mitropolita Svetog Petra na Opštecnogorskom zboru“ autora **Branka Banjevića**, bivšeg predsjednika Matice, dobila je na aktuelnosti. Rubrika *Zapisano je* prilagođena je temi broja.

Nadamo se da smo ovim izborom tekstova koji su namjenski pisani za časopis i nekoliko ranije objavljenih, koje smo uvrstili kao komplementarne, osvijetlili neke aspekte složene teme država i crkva i poziciju Matice crnogorske.

Ova sveska *Matice* će dospjeti do čitaoca kao elektronsko izdanje a u štampanoj formi kada dozvole okolnosti stvorene pandemijom corona virusa.

Uz najbolje želje redakcije časopisa *Matica* za zdravlje naših čitalaca,

Marko Špadijer, glavni urednik

Podgorica, 26. mart 2020.

Word from editor

In the period since the issue of the last volume of periodical *Matica*, the subject of relationship between state and church became quite topical. In an attempt to legally regulate that relation, Montenegro adopted the Law on the Freedom of Religion. However, this provoked turbulent reactions of the Serbian Orthodox Church, pro-Serbian parties in Montenegro, as well as Serbian religious and State authorities and media. The created atmosphere confirmed that the Law was only an excuse for igniting nationalistic flames and renewal of the anti-Montenegrin hysteria. In the public circulation there is a great amount of prejudice, frustration, intolerance and ignorance created by past and present disruptions.

In an attempt to give our readers a comprehensive image of the relationship of the Montenegrin State with the orthodox churches, the editorial team of *Matica* decided to dedicate the entire spring edition to this topic.

We put the main *focus* on the more substantial authorial contributions of **Dr Ilija Velev** and **Dr Frantisek Sistek** who observe from distance the history of relations of Montenegro and Orthodoxy, essays on the current relations of the Serbian Orthodox Church and politics (**Sreten Zeković**), autocephaly of the Montenegrin Church (**Vladimir Jovanović**) and different political, property and legal, as well as psychological aspects of the church issue in Montenegro (**Dr Dragutin Papović**, **Dr Čedomir Bogićević**, **Dr Aleksandar Radoman**). In a documented study **Dragan B. Perović** presented a history of anti-Montenegrin propaganda dictated from Serbia. In *the context* of this issue's topic, we are bringing contributions on the examples of philanthropy in the Archdiocese of Bar (**Dr Don Dejan Turza**), on priests in Montenegro (**Dr Srđa Martinović**), on Svetosavlje

---

(**Dr Hamdija Šarkinović**), as well as the essays of dead historians on the subject of state and church (**Dr Danilo Radojević**, **Dr Radoje Pajović** and **Dr Zvezdan Folić**). Broader issues related to religion and society are treated in the essays on globalism and religion (**Ivan Ivanović**) and ecumenism (**Dr Radovan Radonjić**), as well as a well-known essay on the Serbian organicistic philosophy (**Mirko Đorđević**). We are also publishing the Law on the Freedom of Religion and the appeal for condemnation of the threat to peace in Montenegro of intellectuals of the region, and an announcement of a part of former leaders of the Movement for Independent Montenegro.

In an attempt to document the position of Matica crnogorska on this subject, we are publishing abstracts from the Programme and announcements. Publications of a great number of Matica members are presented through a choice of reactions of present and former head members on the most recent occasion (President of Matica **Dragan Radulović**, long time Secretary General **Marko Špadijer**, and former members of the Management Board of Matica (**Rade Bojović**, **Dr Ilija Vujošević**, **Rajko Cerović** and **Dr Adnan Čirgić**). The song „Riječ gospodara i mitropolita Svetog Petra na Opštencnogorskom zboru“ (Word of Lord and Archbishop St Peter at the General Montenegrin Assembly) by **Branko Banjević**, a former President of Matica crnogorska, recently became topical. Our regular segment *It has been recorded* is adjusted to the subject of this issue.

We hope that, with this selection of essays, some specially written for this issue of the magazine and several more published earlier that we also included as complementary, we managed to enlighten some aspects of the complex topic of the relation between state and church and the relevant position of Matica crnogorska.

This issue of *Matica* will get to the readers in electronic form, and it will be printed when the circumstance related to current coronavirus pandemic allow it.

Best wishes of the editorial team of *Matica* for the health of our readers,

Marko Špadijer, Editor in Chief

Podgorica, 26 March 2020

HRIŠĆANSTVO I CRNOGORSKI DUHOVNI I KULTURNOISTORIJSKI IDENTITET

Ilija Velev

The research presented here discusses the role and contribution of Christianity as a religion, civilization and culture in the continuity of Montenegrin spiritual and cultural-historical identity, in the context of global historical and contemporary processes in the Balkans. The early Christian and medieval traditions developed in Duklja and Zeta through the Roman and Byzantine global processes. Montenegrin principalities and kingdoms developed under centuries-old military, political and church controversies over Roman-Latin or Eastern Orthodox church independence. In the period from the sixteenth to eighteenth centuries, Orthodoxy carried the Enlightenment ideas in the context of Montenegrin national awakening and Renaissance in the nineteenth century. Since 1920, there has been a discontinuity of spiritual tradition and the reality of the politically acquired ecclesiastical jurisdiction of the Serbian Orthodox Church over its dioceses in Montenegro.

Javljanje hrišćanstva kao religije, civilizacije i kulture

Sa pojavom hrišćanstva kao vjerskog modela društvenih procesa i odnosa u svojevrsnoj kulturi življenja, ocrтана je istorijska granica početka nove svjetske ere. Sve do naše savremenosti, dva milenijuma i dvije decenije projektuje se

tradicija hrišćanskog civilizacijskog razvoja. Početno trovjekovno javljanje hrišćanstva vršilo je prodor sopstvenog ideološkog legitimisanja u uslovima progona najviše vlasti Rimske imperije, predvođene njihovim vladarima (imperator, august, caesar, princeps) u svojstvu *primus inter pares* (prvog među jednakima). Jednostavno, trebalo je sačekati duži period da bi se formirala duhovno-idejna distanca od judejske i uspostavljene paganske filozofije i kulture življenja. Zvanična paganska ideologija Rimske imperije dozvoljavala je veliku slobodu njenog tumačenja, zbog čega je bilo teško da precizne hrišćanske dogme steknu slobodu propovijedanja i širenja. Imperija je na ovaj novi civilizacijski fenomen gledala kao na ekstremističku sektu proizašlu iz judaizma, što bi predstavljalo opasnost za mirno vladanje. Zato su u prva tri vijeka rimski imperatori izdali čak četiri edikta protiv hrišćanskog učenja i njegovog širenja, kojima su progonjeni hrišćani, zabranjivani njihovi vjerski obredi, rušeni hramovi, konfiskovana imovina i paljene bogoslužbene knjige. Ipak, upravo u ovo tzv. apostolsko vrijeme formirane su i kanonski selektovane biblijske knjige, kojima je zvanično uspostavljana, učvršćivana i tumačena usmena hrišćanska predaja i naučavanje. Istrajnost i avangardnost hrišćanske vjerske i filozofske sistematizovanosti postepeno je raskrivala idejnu prazninu u rimskom društvu, pa se dotad dominantni *paganski svijet* našao u pogubnoj fazi moralne i idejne erozije. Pred novom epohom koja je nametnula potrebu tumačenja i razvoja ideja, samo je hrišćanstvo moglo da zadovolji ideal međuljudske jednakosti i spokojnijeg života u budućem svijetu razlika i sličnosti.

Duboka vojno-politička kriza Rimske imperije na kraju III vijeka i početku IV vijeka inficirala je oboljeli organizam duhovnog i filozofskog razvoja društva. Otvoren je slobodan prostor za konačnu afirmaciju već sistematizovanog hrišćanskog učenja, koje je formiranjem svojih katehetskkih

katedri: aleksandrijske, sirijsko-palestinske, maloazijske, sjevernoafričke i rimske zaokruživalo osnove hrišćanske dogme. Napominjemo da su u prva tri centra predstavljana učenja istočnih crkvenih pisaca i otaca, a u posljednje dvije bili su afirmisani autoriteti zapadnih patrista. Pri tome, nakon posljednjih očajničkih progona i pogubljenja hrišćana između 300. i 304. godine od strane rimskog savladora Dioklecijana, nametnuti su novi politički, duhovni i kulturni uslovi – da se svaki od imperatora neizbježno izjašnjavao o statusu hrišćanstva. Tako je još 311. godine, imperator Maksimilijan Galerije (savladar u vrijeme tetrahije prim. prev.) izdao *Edikt o toleranciji vjera*, kojim je hrišćanima dozvoljeno da javno manifestuju bogoslovske ispovijedi i bogoslužjenja. Konačno, donošenjem *Milanskog edikta* januara 313. godine imperatora Konstantina I Velikog (305/6–337), i posrednom podrškom imperatora Licinija (308–324) (jedan od tetrahja prim. prev.), došlo je do ozvaničenja hrišćanstva kao ravnopravne religije, civilizacije i kulture koju je moguće slobodno izabrati.

Novouspostavljene duhovne i idejne tendencije uticale su kao najava političkog i istorijskog kraha Rimske imperije, na već proživljenu rimsku civilizaciju i kulturu na zalasku. Ostvarena neprikosnovena vojna i politička moć imperatora Konstantina I Velikog, podstakla ga je da prestoni Rim smatra nesrećno smještenim na distanci od novih potreba Imperije. Zato je 11. maja 330. godine obavio svečano osvećivanje nove prijestonice „Novog Rima“ (nazvanog Konstantinopolj), koja je podignuta na tlu stare megarske kolonije Vizantiona, na obali Bosfora. Istoriografska faktografija bilježi da je upravo od tog momenta počelo da se konstituiše *Istočno rimsko carstvo – Vizantija*. Posebno nakon definitivne podjele Rimske Imperije 395. godine, oko Konstantinopolja su centralizovani vojni, politički i vjerski odnosi, pri čemu je počela da se gradi svijest o drugoj državi, samoj za sebe. To je nužno izazvalo slabljenje uloge

Zapadnog rimskog carstva i Rima, a nominalno i *de facto* njegova rimska tradicija postojala je sve do 476 godine.

Već uspostavljeni religijski pluralizam rimskog društva postao je najava za buduće oštre bogoslovsko-filozofske konfrontacije, u kojima je hrišćanstvo bilo spremno da se pred izazovom izbori za prestiž nad još uvijek dominantnim tradicionalnim paganskim iskustvom i raspoloženjem kod rimskog i vizantijskog visokog društvenog staleža. To je rezultiralo i pojavom raznoraznih formi tzv. jeretičkih učenja napajanih paganizmom, a kao svojevrsan opozicioni odnos prema osnovama hrišćanstva. Mislimo na *arijanstvo*, *anomejstvo*, *omijstvo* i *omiusijanstvo*, a nešto kasnije i hristološka jeretička učenja – kao što su bila *masilijanstvo*, *nestorijanstvo*, *apolinarijanstvo* i *pelagijanstvo*. Hrišćansko bogoslovsko-dogmatski sistem projektovan je uglavnom na prva četiri *Vaseljenska sabora*: *Nikejskom* 325. godine, *Konstantinopoljskom* 381. godine, *Efeskom* 431. godine i *Halkidonskom* 451 godine. Pogotovo se posljednji sabor istakao pred izazovom da balansira duhovnu hijerarhiju između dva crkvena centra: Konstantinopolja i Rima. Pritom je konstantinopoljskom patrijarhu bilo dodijeljeno drugo mjesto, odmah iza pape u Rimu. Ali, u ujedinjenoj hrišćanskoj crkvi je istočni centar počeo da nameće svoju poziciju bliže podršci imperatora, budući je u samom Konstantinopolju bilo sjedište Carstva i Senata. Naziranjem već posebno formiranih duhovnih organizama u Istočnoj i Zapadnoj crkvi počele su da se manifestuju razlike u primjeni jezika u bogoslužbi i pismenosti – vizantijskogrički u jednoj, naspram rimolatinskog u drugoj. Razlike su počele da se ističu i u osnovama njihovih bogoslovskih doktrina: mistična teologija u Konstantinopolju i sholastički racionalizam rimske teologije. Sve više je aktuelizovan odnos uzajamne podređenosti Carstva i Crkve, odnosno vladara patrijarsima i papama. Konstantinopoljski

patrijarsi sve više su svoju moć potkrepljivali direktnom zaštitom imperatora, dok je zapadno papstvo stremilo neutralizaciji direktne zavisnosti od carske vlasti. Već je sa Zenonovim *Unionističkim ukazom* (Hevotikov) iz 482. godine na javnoj sceni zvanično obznanjen dogmatski antagonizam između Konstantinopolja i Rima. Između 484. i 518. godine uspostavljena je javna politička arena, na kojoj su se carevi i pape ogorčeno i nepomirljivo borili za razdvajanje međusobnog uticaja. Posljedično, već u vrijeme vladavine makedonske Justinijanove dinastije između 518. i 610. godine funkcionisala je teokratija, odnosno došlo je do spajanja svjetovnog (temporalnog) i duhovnog (spiritualnog) prilikom odvijanja političkih, crkvenih i kulturnih odnosa.

U istorijskom i civilizacijskom kontekstu moramo imati u vidu da fenomen Vizantije i u njoj utemeljenog hrišćanskog kolektiviteta ne predstavlja jednodimenzionalnu kulturu, već je ovoj višeeetničkoj i multikulturnoj državnoj tvorevini sa uticajem na veliki trokontinentalni geografski prostor, integrisan konglomerat raznolikih tvoračkih uticaja, sa posebnim odnosima, vezama i uticajima više kulturnih tradicija. Istovremeno stupanje hrišćanske civilizacije i kulture ne treba shvatiti kao vizantizaciju osvojenih prostora sa drevnom kulturnom tradicijom, već u ovom globalnom kulturnoistorijskom procesu treba prepoznati i tumačiti različite kulturne doprinose i simbioze koje su proizašle iz identiteta i autentičnog kulturnog i duhovnog života svih osvojenih sredina posebno. Tumačeno sa istorijske distance, savremeni hrišćanski narodi imaju jednako pravo da kontinuitet sopstvene tradicije napajaju iz ovog globalnog duhovnog i kulturnoistorijskog izvora.

Uspostavljanjem statusa hrišćanstva kao dominantne religije, civilizacije i kulture u sastavu Vizantije, bilo je organizovano 14 dijaceza na tri kontinenta: Egipat, Istok, Azija, Pont, Aheja, Makedonija, Trakija, Dardanija, Ilirija, Italija, Afrika, Španija,

Galija i Britanija. Hristijanizacija zemalja i naroda odvijala se preko dva crkvena centra: Konstantinopolja i Rima, a crkvena organizacija se uspostavljala i razvijala – u istočnom duhovnom protektoratu preko episkopa i arhiepiskopa, a u zapadnom, rimolatskom preko biskupa i nadbiskupa. U ranohrišćanskom periodu počeli su da se grade i hrišćanski hramovi arhitektonskog tipa bazilika. Uzajamni odnos između države i crkve bio je tijesno vezan pri čemu su sami papa ili konstantinopoljski patrijarh krunisali mirske vladare zemalja, a potvrđivali ih i crkveni velikodostojnici (pomjesni poglavari i arhijereji). Dominacija vizantijskog Konstantinopolja u tim je odnosima bila naglašenija, jer je u prvom planu imala u vidu nametanje svjetovne političke vlasti – a papski centar u Rimu uglavnom je bio koncentrisan na uspostavljanje duhovne dominacije, bez većeg interesa za unutrašnje svjetovne političke prilike. Zbog toga su i radi neutralisanja vizantijskog vojnog i političkog uticaja neke zemlje i narodi prihvatile rimopapsko hrišćansko vrhovništvo. Takav je i primjer sa pređašnjom rimskom provincijom Galijom, gdje je 496. godine papa podržao formiranje Franačke hrišćanske države pod vladavinom Klodovika. Papin uticaj je bio značajan i prilikom širenja hrišćanstva u zemljama klasične Dalmacije duž Jadranskog primorja.

Kontinuitet hrišćanskog duhovnog i kulturnoistorijskog identiteta u Crnoj Gori

U vizantijskom i rimopapskom istorijskom i sociološko-kulturološkom ambijentu odvijalo se uspostavljanje i širenje hrišćanstva i na prostoru današnje Crne Gore. Do danas ovaj fenomen ima drevnu tradiciju sa dvomilenijumskim istorijskim kontinuitetom. Javlja se još u prva tri vijeka procesa hristijanizacije na balkanskom prostoru, u okvirima globalne rimske civilizacije, u čijem je supstratu bila nataložena i

simbioza sa drevnim slojem ilirskog nasljeđa u formi ilirsko-rimske tradicije. Specifičan primorsko-kontinentalni geopolitički položaj postao je dodatni razlog za tamošnji brži razvoj rimoantičke kulture, pri čemu se još u II vijeku istakao značaj rimskog municipijuma Duklja (municipium Doclea) – imenovan prema nazivu naseljeništa Dukljani (Ducleati). Razvoj i širenje hrišćanstva u Duklji, sve do njegovog ozvaničenja Milanskim ediktom iz 313. godine, odvijao se prema, za to vrijeme aktuelnim društveno-političkim, duhovno-vjerskim i civilizacijsko-kulturnim uslovima. Svakako da su oni imali svoje specifičnosti u odnosu na druge balkanske sredine i narode, kao posebna geografska i istorijska oblast nekadašnje primorske Ilirije – u ono vrijeme imenovane kao rimska provincija Prevalitana (Prevalis). To je postao istorijski preduslov da se u Duklji još u IV vijeku organizuje i hrišćanska crkva, a da se hrišćanstvo uspostavlja preko romanizovanih primorskih gradova, kao značajnih centara naslijeđene antičke civilizacije i kulture.

Potrebno je naglasiti da su političke i duhovne prilike u zemljama klasične Dalmacije presudno uticale da provincija Prevalitana (Duklja) stekne status zemlje pozicionirane na hrišćanskom raskršću, gdje se graničio crkveni Istok i crkveni Zapad. Svakako da je na ovom prostoru dominiralo javljanje hrišćanstva rimolatinske provenijencije, jer ono za domicilno stanovništvo nije značilo cjelovito svetovno pokoravanje. Zato je, pak, Konstantinopolj zadržavao uglavnom nominalno političko-administrativni (svjetovni) uticaj kao u protektoratu, dok je posredno vršio uticaj u cilju afirmacije istočnog hrišćanskog predanja i učenja. Pri tome je ova provincija još krajem IV vijeka bila povezana sa prefekturom Istočni Ilirik (Illirycum Orientale), čiji je papski vikar bio solunski episkop Ruf. Pretpostavlja se da je još 412. godine solunska episkopija u svojoj dijaezi imala pod jurisdikcijom episkopije Škodru

(Skodra) i Duklju (Doclea). U sačuvanim izvorima, dukljanski episkop se po prvi put pominje među učesnicima Halkidonskog sabora 451. godine. To nam svjedoči da je na prostoru Crne Gore već postojala samostalna ranohrišćanska crkvena organizacija sa rimolatinskim duhovnim karakterom. Međutim, u prvoj polovini V vijeka na Jadransko primorje sa Dukljom direktno se odražavala crkvenopolitička i dogmatska konfrontacija između rimolatinskog pape Bonifacija I (418–422), Celestina I (422–432) i Siksta III (432–440) sa jedne strane, sa vaseljenskim/konstantinopoljskim patrijarsima Atikom (406–425) i Proklom (434–446) sa druge strane. Kao posljedica toga, u periodu Justinijanove vladavine Vizantijom 518/527–565. godine, nominalno je svjetovna politička vlast Konstantinopolja činila pokušaje da u Duklji neutralizuje preplitanje između istočnog i dominantno zapadnog hrišćanskog uticaja. Tada postaje aktuelna vizantijska ideja o ideološkoj centralizaciji hrišćanstva, u vrijeme kada su progonjeni monofiziti koji su smatrani glavnim protagonistima razdora između Istočne i Zapadne crkve. Istovremeno je pokrenut proaktivan proces hristijanizacije još uvijek javno deklariranih pagana, a podržavano je i masovnije građenje hrišćanskih hramova. U okolini današnjeg Skoplja imperator je izgradio novi, za uticaj prestižan grad nazvavši ga po sebi imenom Justinijana Prima, a 535. godine izdao je *Novelu* o reorganizaciji Crkve – dijeleći Istočni Ilirik na dvije autokefalne crkvene dijeceze: Solunsku i Skupsku arhiepiskopiju. Cilj ovih aktivnosti imperatora Justinijana je bio da preko Vizantije kao nasljednice Rimskog Carstva, uspostavi jedinstvo novog rimskog svijeta i da povрати hrišćansko vjersko jedinstvo pročišćeno od jeresi, kao hrišćansku ekumenu. Na taj način je samo traženo rješenje za postizanje političkog i idejnog kompromisa koji bi odstranio (ili relativizovao) razloge konfrontacije, koji su nepovratno vodili šizmi između Istočne i

Zapadne crkve. U tom kontekstu je sazvan i *Peti vasseljenski sabor* u Konstantinopolju 553. godine, čijim se odlukama ipak nije došlo do značajnijeg ideološkog i dogmatskog jedinstva između dvije polarizovane crkve. Justinijanove deklarirane političke aktivnosti prouzrokovale su žestoke unutrašnje državne i crkvene konfrontacije pa čak i organizovane pobune, pri čemu su vizantijske veze sa Rimom i zemljama pod duhovnom jurisdikcijom pape ostale na izvjesnoj distanci. Prilikom ranije pomenute reorganizacije Crkve iz 535. godine veći dio Prevalitanske eparhije u današnjoj Crnoj Gori našao se pod jurisdikcijom nove arhiepiskopije Justinijana Prima¹. Takvu odluku prihvatio je papa Vigilije (537–555), a novog je arhiepiskopa proglasio papskim vikarem (zastupnikom). Na ovaj način je učvršćen rimolatinski status hrišćanske crkve i u Duklji. Potrebno je istaći da su se tada na prostoru Crne Gore ozbiljno odrazile posljedice neuspješnog uspostavljanja crkvenog jedinstva između Istočne i Zapadne crkve, dok je samo u kratkim periodima funkcionisalo crkvenopolitičko balansiranje kao uticaj nominalne vatikanske vlasti. Nakon raščišćavanja političkih i crkvenih taloga unutrašnjih vizantijskih sukoba u periodu vladanja Justinijanovih nasljednika između 565. i 610. godine, na prostoru Crne Gore produžava rimopapska crkvena jurisdikcija kao već uspostavljena duhovna tradicija i kultura.

---

¹ Upravo se na duhovnu titularnu tradiciju arhiepiskopije Justinijana Prima kasnije pozivaju autokefalni statusi: Svetoklimentskog ohridskog duhovnog centra pri kraju IX i početkom X vijeka u odnosu na samostalnost prema bugarskoj Preslavskoj patrijaršiji uspostavljenoj 893. godine i prema vasseljenskom Konstantinopolju, a od kraja X i početka XI vijeka i Ohridska patrijaršija cara Samuila, kao i obnovljena Ohridska arhiepiskopija u liku savremene Makedonske Pravoslavne Crkve (u tituli aktuelnog makedonskog poglavara gospodina Stefana stoji naziv: arhiepiskop ohridsko-makedonski i Justinijane Prima).

Upravo u ovom istorijskom periodu nastupili su prekretni civilizacijski procesi prilikom tzv. velike seobe naroda, kada se hrišćanstvo našlo na udaru potiskivanja, napadom i doseljavanjem Huna, Avara i Slovena širom Evrope, Balkana i na prostoru Duklje. Nakon slovenske kolonizacije samo su neki romanizirani gradovi u Duklji uspjeli da sačuvaju hrišćanstvo u izvjesnim formama, a ozbiljno je narušen integritet opstanka crkvenih organizacija. Još je 599. godine aktuelni dukljanski episkop pobjegao iz Lješa u Italiju, pri čemu se u sačuvanim izvorima posljednji put 602. godine pominje dukljanska episkopija. Početkom VII vijeka veći dio Duklje već je bio porušen, a veliki talas doseljavanja Slovena postao je nezaustavljiv. Uskoro je čitava teritorija Duklje naseljena slovenskim kolonistima, uglavnom iz roda i plemena Ljutići i Oborditi (pridošlih iz predjela Polablja).

U početku je doseljeno slovensko stanovništvo bilo kompaktno i živjelo je u izolovanim zajednicama sa kojih je bilo raseljeno domicilno iliro-romanizovano i hristijanizovano dukljansko stanovništvo. Tako su Sloveni bili manje izloženi miješanju sa domicilnim stanovništvom, pri čemu su uglavnom komunicirali na slovenskom jeziku i njegovali sopstvene tradicije iz pradomovine: paganska božanstva, kultove, mitove, običaje i sl. Svakako da je nova situacija proizvela i značajne etničke promjene među stanovništvom Duklje, pa su vremenom postali nužni kontakti između dviju zajednica na svim poljima. Pod jakim uticajem vizantijske globalizacije koja je održavala imperatorski suverenitet u Duklji spontano je pokrenut proces međuetničkog i interkulturnog civilizacijskog preplitanja između domicilne iliroromejske i slovenske kolonijalne zajednice, aktivirajući simbiozu u novi – sam po sebi izazvan kolektivitet. Aktuelni politički, sociološki i kulturološki ambijent razvijao se i konstituisao sporo, sve do prve polovine IX vijeka, kao rezultat funkcionisanja dva mobilisuća faktora:

hristijanizacije i slovenizacije. Proces hristijanizacije počeo je da istiskuje tradicionalna paganska duhovna iskustva doseljenih slovenskih plemena kao rezultat osmišljene i funkcionalne političke doktrine, koja je trebalo da obezbijedi lojalnost za integraciju Slovena kao hrišćana u vizantijski globalni svijet. Sa druge pak strane, proces slovenizacije zahvatio je domicilno stanovništvo prilikom nužnih kontakata sa kolonizovanim sredinama, postajući pri tome bilingvalno i postupno se stapajući u zajednički iliroromejski i slovenski entitet.

Pokrštavanje Slovena i širenje hrišćanstva duž jadranskog primorja i po župama u kontinentalnoj unutrašnjosti pored Skadarskog jezera, odvijao se u Duklji kao težak i dug proces. On je trebalo da proširi naslijeđene duhovne i kulturne tradicije običajima življenja drevnih pokoljenja iz njihove pradomovine. Zato je među slovensko stanovništvo teško dopiralo hrišćansko vjersko raspoloženje, prije svega radi toga što je propovijedano na njima nerazumljivom jeziku – u ovom slučaju rimolatskom, a povremeno i vizantijskogričkom. Glavnu ulogu u hristijanizaciji su imali romanizovani gradovi kao već uzdignuti centri, a sprovedena je od strane rimolatskog sveštenstva. Najprije su se pokrštavali bogatiji slojevi izražavajući lojalnost prema vizantijskom carskom suverenitetu, a sa ciljem obezbjeđivanja ličnog spokojstva, stečenog ekonomskog i društvenog statusa. To je rađeno na posebnim saborima od rimopapskih poslanika i sveštenika, a aktivnosti na pokrštavanju od strane vaseljenske patrijaršije u Konstantinopolju bile su usmjeravane misionarskim djelovanjem. Postoje posredni istorijski argumenti da je doseljeno slovensko stanovništvo u provinciji Prevalitana, odnosno u temi Duklja, još 30-tih godina VII vijeka uspjelo da relativizuje vladarski odnos vojno-politički oslabljene Vizantije, stvarajući svojevrsnu samostalnost pod formalnim suverenitetom Imperije. To je rezultiralo uspostavljanjem

posebnog organizovanja stanovništva u Duklji po temama, pa prihvatanje hrišćanstva nije moglo biti efikasno da bi se oni u potpunosti distancirali od sopstvenih paganskih tradicija. Preovladavala je, prije svega, briga da pokršćavanje ne postane razlog za njihovu cjelovitu pokorenost Vizantiji. Čak se u najizrazitijim kriznim periodima vladavine Vizantije dešavalo da se već pokršćeni vraćaju na paganstvo. Ipak uporni su i trajni bili napori dvaju hrišćanskih centara, Konstantinopolja i Rima, da se pokrsti slovenski živalj, da bi ga na taj način lakše integrisali u globalno vizantijsko društvo i pretopili u hrišćansku civilizaciju i kulturu – obezbjeđujući unutrašnji politički i vjerski mir koji će neutralisati pobune.

Postupno širenje hrišćanstva među Slovenima sa promjenljivim uspjehom posvjedočio je u prvoj polovini IX vijeka vizantijski imperator i istoričar Konstantin VII Porfirogenet (905/913–959) u spisima *De administrando Imperio* i *Vita Basilii*. Ovaj period usporenog hristijanizovanja Slovena opisan je i u drugim sačuvanim pisanim izvorima (iako uglavnom preko njihovih kasnijih prepisa), kao što su bili: *Putopis* Haruna B. Jahja o njegovim putovanjima između 880. i 890. godine od Konstantinopolja preko Soluna i sve do oblasti sa slovenskom populacijom, *Venecijanska hronika* Jovana Đakona o događajima u periodu između 980. i 1008. godine, *Barski epitafi* iz XI vijeka pisani na latinskom jeziku posvećeni barskim crkvenim velikodosojnicima, *Kraljevstvo Slovena* (*Regnum Sclavorum*) popa Dukljanina iz XII vijeka, itd.

Prema njima, ovakav vizantijski odnos aktiviran je još u periodu vladavine Iraklijeve dinastije, odnosno imperatora Iraklija (610–641), kada se hrišćanstvo postepeno širilo duž Hrvatske, Bosne i Crne Gore. Neki posredni izvori tvrde da je u periodu pape Jovana IV (640–642) na tim prostorima paganstvo još uvijek bilo dominantna religija. Među njima je i Konstantin Porfirogenet koji je u prvoj polovini X vijeka posvjedočio da je

još imperator Iraklije (610–641) poslao misionare da šire hrišćanstvo među Slovenima. U Duklji je prilikom pokrštavanja slovenskog življa u ranohrišćanskom periodu veći uspjeh imao rimopapski centar, jer otuda nije nametana svjetovna vlast (kao što je to radio vizantijski Konstantinopolj). Papa i njegovi izaslanici bili su koncentrisani samo na nametanje duhovnog protektorata. Zavisno od istorijskih okolnosti, za vrijeme čitavog perioda od doseljavanja dukljanskih Slovena pa do završetka njihove hristijanizacije, rimokatolički misionari i sveštenstvo su pasivno ili aktivno nametali pokrštavanje. Izraženija konfrontacija između istočnog i zapadnog hrišćanskog centra u Dukljanskoj dijacezi nastala je 732. godine, kada se vizantijski imperator Lav III Isavrijski (717–741) direktno umiješao u crkveno pitanje – oduzimajući jurisdikciju (kuriji) pape Grgura III (731–741) i predajući duhovnu upravu vasseljenskom patrijarhu Anastasu (730–754). Pretpostavlja se da su ovakve okolnosti osnažile uticaj Dračke arhiepiskopije u toj dijacezi. Kao što je svjetovna vizantijska vlast Konstantinopolja bila nominalna u Duklji, tako je prihvaćena i istočna duhovna zavisnost. Pape u Rimu se nijesu odricale namjere da povrate izgubljene provincije na koje su polagali istorijsko pravo, pa su iz Italije (Monte Kasino) u Duklju i u druge zemlje pređašnje klasične Dalmacije preseljavali monahe benediktince i bazilijance da organizuju svoje eparhije (opatije), da osnuju monaški život i da propovijedaju hrišćansko predanje prema rimolatinskom bogoslovlju i misi. Na taj način je među dukljanskim Slovenima aktivno nametan rimolatinski jezik u bogoslužbi i pismenosti. Da bi uspješnije spriječili crkveni uticaj Konstantinopolja, u pravilima monaškog reda benediktinaca bilo je navedeno da oni treba da izučavaju i jezik domicilnog stanovništva podložnog pokršćavanju i hristijanizaciji. Oni su povremeno koristili i lokalne narodne govore (u ovom slučaju govor dukljanskih

Slovena), sa ciljem da vjernicima neposredno i razumljivije približe tumačenje hrišćanskih propovijedi i naučavanja. Ali prilikom odvijanja božanstvene liturgije, prilikom bogoslužbe i u pismenosti bio je primaran rimolatinski jezik. To je navelo papu da u benediktinsko monaško bratstvo regrutuje i Slovene po rodu iz Dukljanske dijaceze. Već sredinom VIII vijeka ranohrišćanska duhovna tradicija grada Bara poslužila je da se tamo proglasi sjedište Barske biskupije/episkopije. Razvijene crkvenopolitičke prilike zvanično su uslovile aktiviranje slovenskog faktora radi definitivne hristijanizacije, koji je istovremeno bio mobiliziran i podstican od strane Konstantinopolja. U prilog tome išle su i reforme dvaju hrišćanskih centara Istočnog i Zapadnog, kada su bogoslužjenje i knjige trebalo da postanu razumljivi i dostupni paganskim Slovenima.

Istorijsko iskustvo je pokazalo da proces hristijanizacije doseljenih slovenskih plemena pod vlašću Vizantije i pod uticajem dvaju crkvenih centara Konstantinopolja i Rima, sve do prve polovine IX vijeka nije mogao biti sproveden bez posredstva procesa slovenizacije. Pri tome, između 30-tih i 70-tih godina IX vijeka proces slovenizacije u temi Duklja zaokružuje civilizacijski proces apsorpcije i simbioze sa domicilnim ilirorimskim stanovništvom u svojevrsan slovenski kolektivitet. Jednostavno je došlo do zbližavanja, a kasnije i do međusobnog etničkog sjedinjavanja dukljanskog stanovništva slovenskog i neslovenskog porijekla. U uslovima oslabljene Vizantije na vojnom i političkom planu, organizovan je *Savez plemena* – u izvorima imenovan kao *Sklavinija Duklja*. Ovaj savez je nastojao da odbaci vizantijski uticaj, pa je svojim djelovanjem podstakao vojno-političku homogenizaciju sa krajnjim ciljem formiranja posebne državne organizacije. Vizantija je učinila pomirujuće ustupke priznajući zvanično ranijoj temi Duklja nominalni status vizantijske arhontije (knjaževstva), na čelu sa arhontom Petrom. Formiranje

knjaževstva Duklja se u historiografiji tumači kao nastanak prve crnogorske države, kojom je vladao knez Petar – koji je vjerovatno poticao iz reda Dukljanskih Slovena i već bio hristijanizovan. U prilog ovoj konstataciji je i otkriveni olovni pečat ovog vladara datiran u drugu polovinu IX vijeka, sa dva lica: na jednoj strani je njegovo hrišćansko ime Petar kao Arhontos Dioklia sa hrišćanskim blagoslovom Amin, a na drugoj ikona Sv. Bogorodice sa Hristom u naručju sa dva aplicirana krsta. Važno je istaći da je djelovanje ovakvog tipa vladarske organizacije u Duklji proizvelo propadanje plemstva zasnovanog na krvnom srodstvu. U cilju stvaranja novog principa organizovanja vlasti u Dukljanskom knjaževstvu formirani su specijalni organi u službi centralne vlasti. Državna organizacija posebno je opisana u sačuvanom tekstu *Ljetopis popa Dukljanina*. U Duklji su tako stvoreni uslovi za razvoj feudalnog društvenog uređenja, opredjeljujući joj time posebno državno uređenje. Stupanje feudalnog poretka posredno je nametnulo ulogu hrišćanske crkve kao duhovnog i kulturnog pokretača društva. Zato u IX i X vijeku sami dukljanski knezovi politički utiču na zvanično jačanje Crkve i na prihvatanje hrišćanstva samo dijelom pokrštenog paganskog stanovništva. Počeli su se afirmisati kultovi opštehrišćanskih svetitelja, kao što je onaj sv. Tripuna u Kotoru (gdje je izgrađena njemu posvećena katedrala). Arheološka istraživanja potvrđuju da je u IX vijeku na prostoru Duklje bilo izgrađeno više hrišćanskih hramova, među kojima se identifikuju: crkva Sv. Tripuna u Kotoru, crkva sa nepoznatom svetiteljskom posvetom u Ulcinju, crkva Sv. Marije u Budvi, crkva Sv. Stefan u Dubrovniku, crkva Sv. Arhandela Mihaila na Stonu, i dr. Podrška izgradnji hrišćanskih hramova podrazumijevala je i crkvenu organizaciju jurisdikcije u dijacezi na biskupije/episkopije: Dubrovačka, Barska, Dukljanska, Skadarska, Drivaška i Pilotska, za koje postoje pretpostavke da su u jednom periodu, osim Dubrovačke

– svi preostali duhovno bili potčinjeni Dračkoj arhiepiskopiji. Iako postoje mišljenja da je još u XI vijeku papa podržao osnivanje Dukljanske nadbiskupije, koju je kasnije naslijedila Barska nadbiskupija.

U prvoj polovini IX vijeka vizantijska svjetovna vlast imperatora uz podršku vaseljenskog patrijarha u Konstantinopolju, počela je da direktno podstiče uvođenje slovenskog jezika u bogoslužbu i pismenost prilikom sastavljanja crkvenih knjiga. Prve akcije na aktiviranju slovenskog faktora radi očuvanja političke i crkvene vlasti primijenjene su u Strimonskoj sklaviniji (Slovenskoj arhontiji/knjaževstvu) u bregalničko-strumičkom dijelu Makedonije, kojim je između 845. i 855. godine u svojstvu arhonta rukovodio sv. Metodije Solunski (oko 815–885).² Već smo ranije naglasili da je zbog sličnih prilika u približno istom periodu Vizantija podržala formiranje *Dukljanske sklavinije* u *Dukljanskoj arhontiji*, odnosno u Dukljanskom slovenskom

---

² Makedonsko stanovništvo, kako staro tako i slovensko, pokazivalo je nizak moral i nedisciplinu zbog otpora prema vizantijskom podaništvu, pri čemu je sv. Metodije izradio književno pravni akt *Zakon za suđenje ljudima (Vojni sudebnik)* napisan na tadašnjem slovenomakedonskom jeziku sa vizantijskogričkim pismom (zato što još uvijek nije bilo ustrojeno slovensko pismo). Kultno-legendarni izvori svjedoče da mu je 855. godine u pomoć došao brat sv. Konstantin Filozof, aktivirajući zajednički, u nauci hipotetičku, Bregalničku slovensku misiju. Hrišćanstvo je trebalo definitivno uspostaviti među Slovenima, da bi se izbalansiralo njihovo civilizacijsko pretapanje u globalni vizantijski svijet. Postoje pretpostavke da su tada i tamo sv. Braća načinila prvi pokušaj za ustrojavanje slovenskog pisma po ugledu na vizantijskogričko (neki vid prvobitnog oblika kasnije ćirilice). Ali ovakav pokušaj za aktiviranje slovenskog prosvjetiteljstva ostao je nedovršen, zbog skorog kraha Slovenskog knjaževstva u Makedoniji i njegovog vojnog osvajanja od strane Prvog bugarskog carstva (koje još uvijek nije bilo hristijanizovano).

knjaževstvu, kojim je vladao arhont/knez Petar. Tamo je preovladavao duhovni uticaj rimolatske hrišćanske crkve, kojoj je još uvijek nedostajala fleksibilnost za afirmaciju slovenskog jezika u bogoslužbi i pismenosti. Među zapadnim sveštenstvom još uvijek je bilo aktuelno tzv. Trojezično učenje afirmisano još od Isidora Seviljskog (570–636), prema čijoj doktrini se Bog može slaviti samo na tri jezika: hebrejskom, rimolatskom i vizantijskogričkom. Vjerovalo se da je Pilat zapovijedio (dao naredbu) da se na ta tri jezika napiše natpis na krstu na kojem je razapet Isus Hrist, čime su ovi jezici proglašeni za svete.

Međutim, strateška ideja Vizantije da se slovenski jezik postepeno uvodi u bogoslužbu i pismenost postao je nepovratan proces sa ciljem definitivne hristijanizacije Slovena i učvršćivanja vizantijskih političkih i crkvenih interesa u njihovim sredinama. Posebno je pokretanje Moravske misije između 863. i 885. godine, u sve tri njene istorijske faze, imalo ključni uticaj na budući civilizacijski razvoj, kojim je profilisana treća hrišćanska civilizacija u Evropi – slovenska, odmah iza vizantijskogričke i rimolatske. Podsticaj za njeno misionarsko pokretanje imao je vojnopolički i crkveni karakter, izazvan direktnim traženjem moravskog kneza Rastislava da imperator Mihailo III (855–867). U tom periodu su Velika Moravska i zapadnoslovenska knjaževstva bila pod vojnom, političkom i crkvenom vlašću Istočno-franačke (Germanske) države, koja je održavala svoj protektorat preko crkvenih upravnih instrumenata i rimolatske hrišćanske hijerarhije. Ovakva situacija bila je prepreka za objedinjavanje zapadnoslovenskih naroda iz cijele srednjedunavske oblasti u nezavisni entitet, kao i za stvaranje samostalne slovenske hrišćanske crkve. Prethodno je papa Nikola I (858–867) odbio da pošalje episkopa u Moravsku radi proglašenja crkvene nezavisnosti, pa je zato naredno obraćanje bilo upućeno pravoslavnom vizantijskom

Konstantinopolju. Dalje je slijedila precizna diplomatska priprema dogovora između dvije strane, prema kojoj Istočna crkva nije poslala episkopa u Moravsku da bude na čelu Moravske crkve, već je politički projektovana specijalna Misija ćesara Varde (vojni strateg) i vaseljenskog patrijarha Fotija – kao dvije najuticajnije ličnosti iz visokog upravnog kruga Vizantije. Podsticanje oficijelizacije slovenske bogoslužbe i slovenske pismenosti trebalo je da posluži kao političko sredstvo za privlačenje Zapadnih Slovena pod zaštitu Istočne crkve i Konstantinopolja. Zato su kao predvodnici i opredijeljeni vizantijski misionari formata sv. Konstantina Filozofa i sv. Metodija, a nijesu bili uzeti u obzir učeni ljudi slovenskog roda. Imalo se u vidu njihovo prethodno misionarsko iskustvo, kao i visoki stepen afirmisanosti – prvog kao filozofa i hartofilaksa (patrijarhovog sekretara prim. prev.), a drugog kao arhonta Slovenske bregalničko-strumičke arhontije (knjaževstva) u Makedoniji.

Početa političko-misionarska utemeljenost ove epohalne civilizacijske akcije dala joj je čisto vizantijsko-moravski karakter uzajamnih vojnopoličkih interesa. Ali duhovna i kulturno-prosvjetiteljska postavljenost je učinila Misiju prepoznatljivo slovenskom, sa jasnom makedonsko-moravskom sveslovenskom akomodacijom. U suštini, složene pripreme za sveslovensku prosvjetiteljsku aktivnost vršene su u Makedoniji, gdje je standardizovan bogoslužbeni i književni slovenski jezik na osnovi makedonskih slovenskih govora iz okoline Soluna, prema njihovom glasovnom sistemu ustrojeno je i prvo slovensko fonetsko pismo – glagoljica, prevedene prve bogoslužbene i propovijedno-poučne hrišćanske knjige na slovenski jezik, pripremljeni njihovi učenici i saradnici koji su pomagali odvijanje Misije dok nijesu stasali sljedbenici iz reda zapadnoslovenskih naroda, itd. Vizantijski karakter Misije naložio je misionarima da svojim propovijedima prosvjećuju

hrišćane da ne prihvataju ostatke paganstva, već su posredno afirmisali teološke doktrine bliske Istočnoj crkvi. To je proizvelo direktne konfrontacije sa franačkim rimolatinским duhovništvom, čiji su velikodostojanstvenici bili neprijateljski nastrojeni prema rasprostiranju slovenskog jezika u bogoslužbi i pismenosti.

Ali 867. godine nastupaju nove političke i crkvene prilike u Konstantinopolju, kada su sa vizantijske javne društvene i crkvene scene sklonjeni glavni arhitekti Moravske misije: imperator Mihailo III i ćesar Varda su bili ubijeni, a patrijarh Fotije je bio smijenjen sa prijestolja Istočne crkve. Saveznički odnos novog vizantijskog imperatora Vasilija I (867–886) prema apostolskoj crkvi u Rimu i prema Istočno-franačkoj imperiji postao je ozbiljan politički i crkveni razlog da se misionari Sv. Konstantin i Sv. Metodije sa dijelom učenika vrata iz Moravske u Vizantiju, a za povratak su odabrali vjerovatno put preko Venecije. Prva je destinacija vodila preko Koceljevog Panonskog slovenskog knjaževstva, koji je od misionara zatražio da se i u Donju Panoniju uvede slovenski jezik u bogoslužbu i pismenost radi osamostaljivanja slovenske crkve. Za taj cilj im je dodijelio 50 učenika koje je trebalo obučiti za bogoslužje, prevođenje i pisanje na slovenskom jeziku. U Panoniji su Sveta braća praktično produžila slovensku misiju, zadržavajući se nezavisno na tom zadatku manje od jedne godine.

Kasnije između 868/869. i 885. godine Moravska misija je politički i crkveno bila distancirana od uticaja Konstantinopolja. Početkom druge faze Misije 867. godine, a odmah nakon smrti Sv. Konstantina – Ćirila 869. godine, papa Nikola I i njegov nasljednik, papa Hadrijan II (867–872) htjeli su da zadrže svoj duhovni uticaj u slovenskim sredinama sa već provjerenom funkcionalnom crkveno-političkom strategijom Konstantinopolja. Dočekujući u Rimu slovenske misionare, papa Hadrijan II je

iskazao konkretne crkveno-političke namjere: blagoslovio je na slovenski prevedene knjige koje su sa sobom donijeli sv. Braća, a dao je i zvanično odobrenje Rimske crkve da se bogoslužje i na slovenskom jeziku. Sa tim je stara Pilatova doktrina trojezičnosti u hrišćanstvu konačno srušena u zapadnohrišćanskoj dogmatici, a slovenska bogoslužba je dobila zvaničan status u Rimskoj crkvi. To je trebalo da predstavlja podsticaj da bi se zadržalo praktikovanje apostolske liturgijske tradicije među Slovenima.

Nakon smrti sv. Konstantina – Ćirila 869. godine nastupila je treća faza Moravske misije, koja je trajala do smrti sv. Metodija i proгона učenika Ćirila i Metodija iz Moravske 885. godine. Slovensko misionarstvo sv. Metodija bilo je stavljeno u poziciju povremenog održavanja hrišćansko ekumenskih tendencija za balansiranje odnosa između Istočne i Zapadne crkve. Posljedično, kako su otopljavali odnosi između Vaseljenske patrijaršije u Konstantinopolju i pape u Rimu, tako je i djelovanje Sv. Metodija dobijalo snagu i značenje. Ali, nakon što je došlo do zahlađenja međusobnih crkvenih odnosa, naglo se pogoršavaju uslovi slovenskog misionarstva i često je Sv. Metodije bio izložen osudama – pa se čak nalazio i u zatočeništvu. Za taj period sveslovenske Moravske misije je karakteristično da su se crkveni i politički interesi pape u Rimu usmjerili prema formiranju opšte slovenske moravsko-panonske dijaceze, koja bi bila pod njegovom duhovnom jurisdikcijom. Zbog toga je papa poslao specijalnu poslanicu moravskom knezu Rastislavu, nitrantskom knezu Svetopolku i panonskom knezu Kocelju kojim im saopštava da u njihove zemlje šalje Sv. Metodija u svojstvu papskog legata (poslanika): „...da vas uči kao što ste tražili, da Vam na vašem jeziku objasni knjige cijelog crkvenog čina u cjelosti, zajedno sa svetom misom, liturgijom i sa krštenjem“ (*Žitije Sv. Metodija, glava 8*). U odnosu na ekumenski red hrišćanskog bogoslužjenja i propovijedanja, u

istoj osmoj glavi Žitija sv. Metodija navodi se papina zapovijest: „... Čuvajte samo ovaj običaj, na misi najprije da se čitaju apostoli i jevanđelje na rimskom (latinskom) a zatim na slovenskom.“ Na traženje kneza Kocelja da papa da političku garanciju autonomije slovenske hrišćanske crkve, papa je rukopoložio sv. Metodija za arhiepiskopa svih slovenskih oblasti zajedno sa njegovih 20 pratilaca, kao arhijereja. Čak i kultno-legendarno Homantijanovo kratko Žitije sv. Klimenta Ohridskog dozvoljava da je među rukopoloženim arhijerejima bio i ovaj njihov istaknuti učenik, kao episkop dijela slovenske dijaceze u čijem su sastavu bili Istočni Ilirik sa Makedonijom kao njegovom centralnom oblašću. U dijelu medijevalistike to je indirektno podstaklo pretpostavku da je u ovom periodu apostolski hrišćanski uticaj Metodijevske slovenske arhiepiskopije bio prisutan čak u Makedoniji i Crnoj Gori (Duklji), preko arhipastirstva sveslovenskog arhiepiskopa sv. Metodija i slovenskog episkopa sv. Klimenta.³

---

³ Prilikom vraćanja učenika sv. Ćirila i Metodija na Balkan veći dio Makedonije je već bio osvojen od Prvog bugarskog carstva. Oni su priznali političku nadležnost uspostavljene bugarske državne vlasti, ali nijesu prihvatili nadležnost tamo uspostavljene hrišćanske crkvene hijerarhije Vaseljenske patrijaršije u Konstantinopolju. Prema kratkom *Žitiju sv. Klimenta* koje je sastavio Homatijan, pretpostavlja se da se on vratio u Makedoniju u svoju Veličku episkopiju već kao slovenski episkop. Zato i nije imao potrebu da traži odobrenje od visoke crkvene hijerarhije bugarske države ili direktno od Konstantinopolja za slovensko bogoslužjenje u svojoj autonomnoj crkvenoj eparhiji. Posebno treba imati u vidu kanonsko-hijerarhijsku pozicioniranost Metodijeve slovenske arhiepiskopije u crkveno-političkom odnosu između Istočne i Zapadne crkve, koje je sv. Klimentu direktno garantovalo pravo da kao slovenski episkop protežira hrišćansku ekumensku ideju – balansirajući posljedice crkveno-političke konfrontacije između dvije još uvijek nerazdvojene, ali, po mnogo dogmatskih pitanja, razjedinjene crkve. Svakako da su nakon vraćanja Vizantijskog političkog i

Već nakon smrti Sv. Metodija 885. godine ovako postavljeno slovensko ćirilometodijevo misionarstvo nije realizovalo politička i crkvena očekivanja niti Vizantije, niti pape u Rimu. Preostalo je da dio njihovih progonjenih učenika produži slovensku misiju, najprije od 886. do 893. godine samo kao podsticaj slovenskoj afirmaciji u gotovo hristijanizovanom Prvom bugarskom carstvu, a već nakon Preslavskog sabora 893. godine najistaknutiji među njima sv. Kliment, sv. Naum i Konstantin Prezviter su se povukli u Makedoniju u Slovensku episkopiju sv. Klimenta u Ohridu – formirajući za slovenstvo prestižnu Ohridsku duhovnu i književnu školu. Njegovanje izvornih ćirilometodijevskih sveslovenskih ideja u njoj onemogućilo je da Moravska misija ostane prekrivena istorijskim zaboravom vremena koje je slijedilo.

Uništavanje izvornih pisanih svjedočanstava, ali i promjena i tumačenja prilikom prenošenja događaja iz prošlosti koji su trebali da postanu prilagođeni istorijskoj istini u službi tuđih crkveno-političkih i kulturnih potreba, postale su ozbiljna prepreka da se precizno rekonstruiše savremeno istraživanje hrišćanske tradicije u srednjovjekovnoj Dukljanskoj slovenskoj

---

crkvenog protektorata u Makedoniju i u Ohridsku arhiepiskopiju, pobjedom nad makedonsko-slovenskim Samuilovim Carstvom 1018. godine, bila aktuelna nastojanja da se popularni kult sv. Klimenta stavi u funkciju istočnopравoslavne političke doktrine. Zato je i ohridski arhiepiskop Teofilat (Vizantinac po rodu) sastavio životopis sv. Klimenta – ali je sadržinu prilagodio crkvenopolitičkim interesima Konstantinopolja. Tamo je pogrešno navedeno da je navodno bugarski vladar Boris postavio njihovog učenika za nezavisnog episkopa. Aktuelni crkveni i politički uslovi u vrijeme boravka sv. Klimenta u Ohridu kao slovenskog arhijereja, nijesu dozvoljavali da njegovo episkopsko proglašenje obave – niti Vaseljenska patrijaršija u Konstantinopolju u vrijeme bugarskog vladara Borisa, niti sinod novoproglašene bugarske slovenske dijaceze u Preslavu poslije Preslavskog sabora 893. godine, kada se bugarski vladar Simeon proglasio za cara.

arhontiji. Otuda i mi smatramo kao neprihvatljive tvrdnje da Dukljansko slovensko knjaževstvo treba razumijevati kao svojevrsnu periferiju globalnih procesa javljanja i utemeljenja sveslovenskog bogoslužnja, književnosti i pismenosti. Posebna greška pozicije takvog predstavljanja proizlazi usljed nedovoljnog sagledavanja uticaja crkvene politike pape prema afirmaciji slovenske bogoslužbe i pismenosti u hrišćanskom životu Duklje, koji se razvijao pod jurisdikcijom rimokatoličke crkve. Posebno je važno naglasiti da, sveukupni procesi na ovom prostoru nijesu pravilno sagledani zbog jednostranog tumačenja Moravske misije, da je u sve tri faze imala istočnopravoslavni crkvenopolitički karakter.⁴ Zato u paleoslavistici još uvijek nije tačno utvrđeno kada u knjaževstvu Duklja zvanično počinju da razvijaju slovenske prosvetiteljske ideje.

Neki su istraživači bili skloni da prihvate kako su standardizovani bogoslužbeni i književni staroslovenski jezik i ustrojeno slovensko pismo prodrli kasnije u Duklju, odnosno najranije u X vijeku, pa čak i u drugoj polovini XII vijeka. Ali nijesu samo posredni kultno-legendarni izvori, već iznad svega analiza i tumačenje istorijskih procesa u tom periodu i na tom prostoru dozvolili da se pretpostavi da su dukljanski Sloveni

---

⁴ Ovakva pogrešna predstava o slovenskom misonarstvu se gradi uglavnom na osnovu sardžaja opširnijih žitija sv. Konstantina-Ćirila i sv. Metodija (poznatih *Panonskih legendi*). Uglavnom je riječ o kultno-legendarnim sastavima, a ne sa sigurnošću zasnovanim istorijskim izvorima. Analiza reflektovanja procesa u njihovoj sadržini jasno potvrđuju da su Panonske legende napisane u prvoj polovini XI vijeka, nakon pada Samuilovog carstva, čije su tekstološko kultno-legendarne transformacije prilagođene crkvenopolitičkim interesima Vizantije da bi se zamijenio prethodni apostolsko-ekumenski karakter Ohridske arhiepiskopije i da se regrutuje pastva pod duhovnim okriljem Vaseljenske patrijaršije. Otuda je i hrišćanstvo u dijaceziji Ohridske arhiepiskopije počelo da praktikuje istočnopravoslavni obred i bogoslovlje.

imali kontakte sa sveslovenskim prosvjetiteljskim idejama još u periodu aktuelnog odvijanja ćirilometodijevske sveslovenske misije. Naime, otkako je 867. godine zgasnuo vizantijsko politički i crkveni istočnohrišćanski karakter Moravske misije, sazreli su uslovi da se sv. Braća misionari vrate u Vizantiju. Njihov povratak preko Venecije ne isključuje mogućnost da su tada nastali i prvi kontakti sa slovenskom pismošću i glagoljicom učenika rodom Slovenaca, Hrvata, Bosanaca i Crnogoraca (Dukljana). Veća je vjerovatnoća da je uspostavljanje staroslovenskog bogoslužbenog i književnog jezika i slovenskog glagoljskog pisma dobilo plodno tle u Duklji nakon što je papa Adrijan II primio u Rimu svete Ćirila i Metodija, kada je blagoslovio slovenske prevedene knjige, da se iz njih bogosluži na slovenskom jeziku. Ovakav papin crkvenopolitički gest, da se bogoslužba vrši na slovenskom jeziku, počeo je da se koristi u prilog potvrdi suvereniteta apostolske liturgijske tradicije među slovenskim hrišćanima, razumije se i među Slovenima u Duklji.

Postoji još jedan istorijski događaj koji bi mogao direktno da utiče na javljanje slovenskog prosvetiteljstva u srednjovjekovnoj Duklji. Naime, nakon smrti sv. Ćirila u Rimu 869. godine sv. Metodije se vratio Moravsku da bi produžio slovensku misionarsku aktivnost, a crkvene okolnosti su nalagale da ga papa rukopoloži za arhiepiskopa moravsko-panonske dijaceze sa ranijim Ilirikom i Makedonijom. Kulturno-legendarni izvori tvrde da prilikom organizacije dijaceze Metodijeve sveslovenske arhiepiskopije njegov najdosljedniji učenik sv. Kliment, bio je postavljen za episkopa i rukovodio je slovenskom episkopijom, u čijem sastavu su bile Istočni Ilirik sa Makedonijom kao centralnom oblašću. Istorijska potvrđenost ovog događaja treba direktno da nam otvori putokaz za makedonsko-crnogorske duhovne i kulturne veze u srednjovjekovlju od perioda Svetoklimentove ohridske duhovne

i književne škole, da bi time potisnuli neke savremene naučne tendencije sa ciljem asimilacije crnogorskog i makedonskog duhovnog i kulturnog identiteta: oba sa posebnom tradicijom i istom takvom savremenošću.⁵

Treba naglasiti da je nakon Preslavskog sabora 893. godine novi bugarski vladar Simeon (893–927) organizovao hrišćanstvo kao samostalnu slovensku dijacezu sa sjedištem u Preslavu i pod vrhovnom jurisdikcijom Konstantinopolja, dok je u Ohridu sv. Kliment nastavio da autonomno rukovodi svojom dijacezom – rukopolažući arhijereje, đakone i sveštenike. Takvu je poziciju imao jer je produžio sa čuvanjem izvornih duhovnih i kulturnih ideja Moravske misije sv. Ćirila i Metodija i deklarisanjem ekumenskog hrišćanskog odnosa, pri čemu je bio nezavisan – kako u odnosu na Konstantinopolj, tako i spram pape u Rimu. U takvim okolnostima nije za očekivati da nema saradnju sa dukljanskom slovenskom dijacezom, ne u smislu podijeljene hijerarhijske zavisnosti jedne od druge, već kao odraz dviju teritorijalno bliskih i samostalnih crkava koje povezuje tradicija slovenske ekumenske hrišćanske ideje podržane od pape u Rimu u periodu Sveslovenske arhiepiskopije sv. Metodija. Pored toga, postoje sačuvana saznanja da su Svetoklimentovi učenici (legendarno navedeno njih oko 3.500) išli da propovijedaju i da poučavaju onamo gdje se čuo i razumijevao slovenski jezik. Svakako da se njihova slovenska propovjedna i poučna aktivnost odvijala i u Dukljanskoj dijacezi, za koju nije precizirano da li je bila u posrednoj zavisnosti od Dračke arhiepiskopije – imajući u vidu tumačenje spiska potčinjenih episkopija tamošnjeg sufragana s

---

⁵ Ovakve međusobne makedonsko-crnogorske interkulture i duhovne participacije u obasmjera, aktivno su se projektovale kao odraz globalnih procesa koji su se razvijali preko duhovne i kulturne trase *Via Egnatia*, koja se usmjeravala iz Italije ka Makedoniji – preko Jonskog mora, izlazila na Balkan kod Drača, pa preko Elbasana i Ohrida stizala do Soluna.

kraja IX ili početka X vijeka: o *Diokléias*, o *Scodrôn*, o *Driváston*, o *Poláthon*, o *Antiváreos* i dr.⁶ Možda su bliži istini oni istraživači koji smatraju nedokazanom neposrednu jurisdikciju, pri čemu bi slovenska Dukljanska episkopija imala samostalni status sa apostolskim papskim uticajem. Upravo se i u ljetopisu Konstantina Porfirogeneta iz X vijeka navodi da je u tom periodu Duklja bila izvan Dračke teme. Na taj način su očekivano dolazili do izraza i kontakti sa Svetoklimentovom ohridskom duhovnom i književnom školom na osnovi razvitka slovenske bogoslužbe i pismenosti u Duklji, ali to je ipak bilo pažljivo dozirano, u granicama kontrole od strane rimokatoličke crkve. U takvim uslovima se nijesu mogli široko rasprostrirati, ali ni kasnije sačuvati postojeći slovenski pisani i književni spomenici nastali u dukljanskim skriptorijumima – kao izvorno svjedočanstvo o alternativnom postojanju slovenske bogoslužbe i pismenosti, naspram rimokatoličke. Ali kao kontinuitet duhovnih i kulturnih veza sa Ohridom, sve do kraja X i početka XI vijeka u Duklji postoje hrišćanski propovjednici na slovenskom jeziku – podržani od dukljanskih kneževa. O tome je svjedočanstvo ostavio dubrovački benediktinski monah i istoričar Mavro Orbini (1563–1610), Crnogorac rodom iz Kotora – da su u gore navedenom periodu, u Duklji postojali hrišćanski propovjednici koji „su slovenskim riječima prenosili hrišćansko učenje u duše slovenskih varvara“⁷

---

⁶ Ne treba zanemarivati mogućnosti da su takvi izvori prepisivani u više navrata u kasnijim periodima, pa otuda dozvoljavamo da su kasnije vizantijski hroničari vršili izvjesne intervencije u prilog prilagođavanja podataka aktuelnih za ta vremena političkim ili crkvenim interesima.

⁷ Ali na žalost, upravo je on u reprintu njegovog kompilativnog djela *Kraljevstvo Slovena* objavljenog u Pezaru 1601. godine, iz vizantijskih hronika preuzeo imenovanja makedonske i dukljanske (crnogorske) zemlje kao Bugarska i kao Srbija. Zbog toga u trećem dijelu govori o južnoslovenskim zemljama: Srbiji, Bosni, Humu i Bugarskoj.

Tokom X vijeka Dukljansko knjaževstvo je imalo samostalan status u odnosu na centralizovanu vizantijsku vlast, a ono se posebno učvrstilo kao vazalna država Duklja početkom vladavine kneza Vladimira (oko 970–1016) – na teritoriji od Boke Kotorske do rijeke Bojane. Njegova je vladavina bila vojnički ugrožena osvajanjima makedonskog cara Samuila (976–1014), čiji je prijesto i titularna (pomjesna) crkva bila u Makedoniji: u Prespi a kasnije u Ohridu. U periodu privremenog vojnog zatišja sa Vizantijom krajem X vijeka, makedonski vladar je započeo vojne pohode u Dalmaciju, Duklju, Bosnu, Rašku i Hrvatsku. Vizantija nije pokazala politički interes da vojnički pomogne ovim zemljama prilikom Samuilovog osvajačkog pohoda. Najprije je bio osvojen Drač gdje je kao vladara postavio Ašota (za kojega je vjerio ćerku Miroslavu) i u naletu je produžio ka sjeveru, sve do Zadra. Duklja je bila poražena 997. godine u bici na rijeci Bojani, gdje je knez Vladimir zarobljen i poslat u zatočeništvo u Prespu. Tamo je došlo do vladarskog braka između kneza Vladimira i Samuilove ćerke Kosare, što je u političkom smislu moglo da se shvati kao mirovni dogovor. Knez Vladimir se vratio da vlada Dukljom dobivši na upravu i Dračku oblast, pristajući pri tome na vazalsku lojalnost. Do smrti cara Samuila i još četiri godine krhke vlasti makedonskim carstvom njegovih nasljednika, sina Gavriila Radomira (1014–1015) i sinovca Jovana Vladislava (1015–1018), knjaževstvo Duklja je dijelilo zajedničke vojno-političke, crkvene i kulturne prilike. Već 1016. godine Jovan Vladislav hoće da povрати Duklju i Skadar direktno pod svoju vojnu vlast, zato 22. maja (po starom kalendaru) ubija na prevaru dukljanskog kneza Vladimira. Čak i legendarna svjedočanstva tvrde da je Vladislav vjerovatno bio bogumil i da mu je veoma smetala hrišćanska pobožnost dukljanskog kneza, koja ga je u Makedoniji i Duklji činila veoma popularnim i poštovanim. Kultno-legendarna svjedočanstva kazuju da je

princeza Kosara izmolila da tijelo kneza Vladimira odnese u njegovo knjaževstvo, kojom prilikom ga je sahranila u Krajinskom manastiru Sv. Bogorodice Prečiste kod Skadarskog jezera, gdje je i organizovala monaški život (Cillegium sacrum Virginium) i gdje se i sama zamonašila pod imenom Teodora. Nakon njezine smrti 1018. godine i ona je pokopana u istom manastiru, pored svojeg supruga, kneza Vladimira. Kao što je 1015. godine Vladislav otpočeo vladavinu Makedonskim carstvom ubistvima, tako je 1018. godine i sam ubijen od dukljanske vojske prilikom neuspješnog pokušaja da vojnom silom povрати Drač. Nakon njegove smrti ugaslo je i postojanje Samuilovog makedonskog slovenskog carstva.

Car Samuilo je osvojene zemlje integrisao dostojanstvenim političkim odnosom, pri čemu je iz tih sredina regrutovao vojnike za svoju vojsku – kojima je vjerovao i na čiju se samopožrtvovanost oslanjao. Po ovom odnosu se može porediti sa Aleksandrom Velikim – Makedonskim, kada je u IV vijeku pr.n.e. podstakao novu eru globalizacije sa različitostima i sličnostima među narodima. Primarno je što je Samuilovo makedonsko carstvo predstavljalo istorijski trijumf procesa afirmacije slovenske hrišćanske civilizacijske svijesti u južnoslovenskim sredinama i u samoj Kijevskoj Rusiji, pri čemu ga je tamo u nadmoćnu poziciju na društvenoj sceni dovelo slovenstvo kao kolektivni identitet (prema tome kao i u Makedoniji i Crnoj Gori). Već uspostavljena slovenska tradicija u njegovoj državi jednako se distancirala od vizantijskih i bugarskih duhovnih i kulturnih procesa. Vojno-politički, duhovni i kulturni procesi aktivirani postojanjem Samuilovog slovenskog carstva odigrali su značajnu ulogu u budućim promjenama geostrateških odnosa na Balkanu, pri tome i u Duklji (Crnoj Gori). Upravo su globalističke ambicije njegovog carstva dovele do jačeg uticaja na već zaživjeli *bogumilski pokret i učenje*, koje se nespriječeno širilo među osvojenim

prostorima i narodima – pa i kod Dukljana. Riječ je o jeretičkom/krivovjernom učenju koje je proizašlo kao opoziciona ideologija konzervativnoj i jednom za svagda objavljenoj hrišćanskoj ideologiji i bogoslovlju. Ali sama indirektna podrška bogumilstvu u Carstvu i u svim teritorijama kojima je ovladalo, koristila se da bi se neutralizirao vizantijski uticaj na duhovni i kulturni život.

Dijaceza Ohridske patrijaršije u vrijeme cara Samuila često je bila izložena promjenama u broju i rasporedu eparhija, njihovom spajanju ili ukidanju i oduzimanju, premiještanju episkopskih sjedišta, itd. Situacija sa dijeczama zavisila je od vojnih osvajanja ili gubljenja teritorija prilikom pobjeda i poraza Carstva. Njegove najšire granice bile su uspostavljene oko 1000. godine, a do propasti države 1018. godine jedan dio eparhija bio je oduzet od ohridske jurisdikcije. Treba napomenuti da je u cijelom periodu otkad je Duklja osvojena i stavljena pod vazalni odnos pod makedonskim carstvom, i njen hrišćanski crkveni život je bio organizovan u dijaeci Ohridske patrijaršije. Zato i ne treba da bude sporna tvrdnja da je tada u Duklju, pored rimolatske bogoslužbe i pismenosti, bila aktuelna i slovenska crkvena bogoslužba – izvođena iz staroslovenskih knjiga pisanih na glagoljici ili ćirilici. Ali tekstualna redakcija slovenskih bogoslužbenih i propovjedno-poučnih knjiga bila je prema izvornoj ćirilometodijevskoj strukturi, a ne prema vizantijskoj iz Konstantinopolja.

Osvajanjem uspostavljena makedonska vlast u Duklji bila je crkveno i kulturno izbalansirana jer se poklapala sa vremenom kada je Samuila za cara krunisao papa Grgur V (996–999). Makedonski vladar nije mogao preuzeti krunu bugarskih vladara kao što to tvrde neki istoričari, jer je prethodno vizantijski osvajač Jovan I Cimiskije (969–976) vratio istu u Konstantinopolj prilikom definitivnog nestanka Prvog bugarskog carstva. Zato su i sasvim pretenciozna i netačna

tvrđenja da je Samuilovo carstvo bilo bugarsko, i da je pri tome i Dukljansko knjaževstvo bilo osvojeno od „bugarske zemlje“. Takođe, bilo je sasvim nemoguće da vizantijski imperator Vasilije II da Samuilu krunu Konstantinopolja, jer su dvojica vladara bili u kontinuiranom vojnom neprijateljstvu. Približavanje Samuila Rimu bio je zajednički interes da se sa papom spriječi nametanje Istočne crkve u slovenskim sredinama, pri čemu je u njegovom periodu Ohridska patrijaršija bila pod indirektnim apostolskim i ekumenskim predanjem. Mirna crkvena koegzistencija između Ohridske patrijaršije i Barske episkopije uspostavljena je i održavana upravo na hrišćanskoj ekumenskoj i apostolskoj osnovi, sa podrškom pape u Rimu.

Prema raspoloživim izvorima i prema tumačenjima procesa toga perioda, poznato je da je poglavar Ohridske patrijaršije sa sjedištem na ostrvu Ahil, kod Male Prespe, bio German, dok se posredno za kraći period spominje i Nikola Čudesni (odnosno i Ignjatije?). Već je potvrđeno da se otkako su mirska i crkvena prijestonica preseljene u Ohrid, kao ohridski patrijarh pominje Filip, koji je vjerovatno prisustvovao krunisanju Samuila za cara. Nakon njegove smrti ohridski (vikarni) patrijarh postaje je David, u vrijeme vladavine Jovana Vladislava (1015-1018), koji je došao na prijesto Makedonskog carstva nakon ubistva vladara Gavriela Radomira 1015. godine i dukljanskog kneza Vladimira 1016. godine, a najvjerovatnije uklanja i aktuelnog patrijarha Filipa sa ohridskog crkvenog trona. Vjeruje se da je arhijerej David bio jedan od trojice duhovnika koji su učestvovali u nagovaranju dukljanskog kneza Vladimira da dođe u Makedoniju, gdje je bio ubijen. Upravo ga je učešće u prljavim političkim igrama u kojima je bilo i ubistava nečasno dovelo na ohridski crkveni tron, dok je vjerovatno prilikom ubistva Vladislava i on bio zamijenjen patrijarhom Jovanom Debarskim. Vjerovatno je ovaj arhijerej, Sloven po rodu, bio posljednji ohridski patrijarh i prvi vizantijski arhiepiskop

makedonske dijaceze, koja je od Vizantije spuštена na rang arhiepiskopije. Da bi mirnije uspostavila crkveni protektorat, Vizantija nije ukinula autokefalnost Ohridske arhiepiskopije, već je ona nominalno ostala jednako nezavisna kako u odnosu na Konstantinopolj, tako i u odnosu na Rim. Ali, tada je Vizantija otvorila proces uspostavljanja istočnopравoslavnog hrišćanskog obreda u Ohridskoj arhiepiskopiji.⁸

---

⁸ Izgrađena i uspostavljena slovenska civilizacija, kao dominantna među stanovništvom u Makedoniji, postala je ozbiljna prepreka za mirno uspostavljanje ponovnog vizantijskog političkog, duhovnog i kulturnog protektorata. Zato je još 1019. godine imperator Vasilije II (976-1025) posebnom poveljom izvršio izvjesnu reorganizaciju dijaceze Ohridske arhiepiskopije. Isto tako, vizantijski imperator se pobrinuo da prekine sjećanje stanovništva u Makedoniji o već osvojenom i uništenom slovenskom carstvu, pa je inicirao radikalne promjene prilikom imenovanja teritorija i stanovništva koje je živjelo tamo i u okolnim zemljama. Tada je veći dio teritorije Makedonije politički bio organizovan u posebnoj temi (u rangu upravnog katepanata, ili dukata), preimenujući je u naziv „Bugarska“. Zbog toga je opet, u tom kontekstu osnovni dio geografske teritorije Bugarske bio organizovan u temi nazvanoj Paristrion, ili Paradunavon. Na taj način je u Makedoniji politički aktiviran proces potiskivanja etnonima Sloveni i slovenske zemlje, da bi bio zamijenjen nazivom Bugari i bugarske zemlje. Takvo vizantijsko administrativno preimenovanje makedonske teritorije u temu Bugarska nastavilo je da se primjenjuje u sljedećim, kasnijim ljetopisnim ili legendarnim pisanim sastavima kao oficijelna vizantijska politička terminologija: o makedonskoj zemlji kao „bugarskoj“, a o makedonskim Slovenima kao o „Bugarima“, iz čega je slijedilo da se i o Samuilovom carstvu piše kao „bugarskom carstvu“, o Ohridskoj arhiepiskopiji kao „bugarskoj crkvi“, ali i o samoj slovenskoj duhovnoj i kulturnoj tradiciji kao „bugarskoj“. Takav je i primjer sa vizantijskim preimenovanjem makedonskih slovenskih atributa sa „bugarski“ u dukljanskom književno-istoriografskom djelu *Kraljevstvo Slovena*, poznato i kao *Ljetopis popa Dukljanina* iz druge polovine XII vijeka. Slična je bila i politička inercija u drugim kasnijim

U periodu Samuilovog carstva uspostavljena slovenska duhovna, pisana i književna tradicija izvršila je uticaj na sve južnoslovenske sredine i Kijevsku Rusiju. Nakon državnog kraha 1018. godine u nekim od tih sredina je opstao i učvrstio se izvorni slovenski duhovni i kulturni život. Zbog vizantijskog nametanja uslova za neutralisanje slovenske bogoslužbe i pismenosti, u cilju prihvatanja istočnopravoslavnog hrišćanskog obreda, došlo je i do migracije iskusnih književnih djelatnika. Oni su napuštali makedonske crkve i manastire, a sa sobom odnosili i reprezentativne rukopisne knjige s kraja X i početka XI vijeka porijeklom iz Ohridske književne škole. Jedna od njihovih destinacija svakako je bila i Duklja i njene crkve i manastiri.

U tom istorijskom kontekstu Ohridske arhiepiskopije i pada Makedonije pod vizantijsku vlast, ostaje nam da istražimo kakav je bio status Dukljanske slovenske dijaceze nakon pada Samuilovog carstva?

Nakon smrti kneza Vladimira 1016. godine i poslije konačnog osvajanja Samuilovog carstva od strane Vizantije i Dukljansko knjaževstvo se našlo pod vizantijskom vlašću. Nije poznato kakav je bio politički odnos Vizantije prema ovoj ranije vazalnoj državi makedonskog carstva. Može se samo pretpostaviti da je uticaj vizantijske vlasti u postsamuilovoj Duklji trebalo da bude

---

izvorima, gdje je prilikom atribucije Dukljanske knjaževine i Dukljana, dolazilo do preimenovanja njihovog identiteta kao „Srpskih zemalja“, ili kao „Srba“. Savremeni kontekst i tumačenje ovih angažovano prilagođenih posrednih izvora ne može da opravda savremenu identifikaciju Samuilovog carstva i Dukljanskog knjaževstva sa kontinuitetom, prije njega već ugaslog i nepostojećeg Prvog bugarskog carstva, ili na kasniju političku pojavu Raške (odnosno, Srpske države) – jer su i sami argumenti romantičarske legende koje su prilagođene izvjesnim savremenim „patriotskim“ interesima za asimilacijom makedonskog ili crnogorskog duhovnog i kulturnoistorijskog identiteta.

sa političkom idejom za većom koncentracijom moći nego što je to bilo ranije. Ali vizantijski politički protektorat i dalje je doživljavan kao neprijateljski, a to je dopunski ohrabrilu rimolatiński uticaj da spriječi zadržavanje Dukljansko-barske episkopije u dijacezi Ohridske arhiepiskopije – koja je bila izložena eparhijskoj reformi i podsticana na koegzistenciju sa Vaseljenskom istočnoppravoslavnom patrijaršijom. To se potvrđuje i u sačuvanim prepisima triju povelja vizantijskog imperatora Vasilija II koji ih je izdao 1019, 1020. i 1025. godine, da u dijacezi Ohridske arhiepiskopije nijesu ostale eparhije Dukljanskog knjaževstva. Među hrišćanima u Duklji se širio i postajao prihvaćen svetiteljski kult 1016. godine ubijenog kneza Vladimira, koji je već počeo da se ugrađuje u vjerski, državotvorni i narodnosni identitet Dukljana (u sljedećim periodima Zečana i Crnogoraca).⁹ Osobeni kulturni doprinos davao je manastir Sv. Bogorodice Prečiste u Krajini pored Skadarskog jezera, gdje je bio grob dukljanskog kneza Vladimira i makedonske princeze Kosare. Najprije su narodne legende uzdigle slavu i poštovanje prema knezu Vladimiru, da bi se posredstvom njih uspostavili i širili kulturni oblici: religiozno-duhovni, književni, umjetnički i sl. Krajinski manastir prerastao je u značajan hrišćanski, ali i književni

---

⁹ Među hrišćanima se sv. Vladimir Dukljanski poštuje kao blaženi mučenik, mirotočivi čudotvorac, svetiteljski zaštitnik, kao prvi proglašeni svetitelj Duklje. U makedonskoj duhovnoj sredini je sve do savremenosti zadržan u memoriji kao svetiteljski patron crkava i manastira, vjerni i lojalni podržavalac Samuilovog carstva i kao pokretač razmjene kulturnih iskustava između dva prijateljska hrišćanska naroda (makedonskog i crnogorskog). Ovakav odnos ilustruje se i preko signaturnih atribucija uz njegove portrete naslikane u makedonskim crkvama i manastirima, gdje se imenuje kao Vladimir Ohridski, ali često i na zajedničkoj slikarskoj predstavi prikazujući ga među svetim Sedmočislencima – sv. Ćirilom i Metodijem i njihovim učenicima.

centar. U Duklji je povraćen dominantan uticaj benediktinskih monaha, čijim posredovanjem je hrišćansko predanje i njemu podređeni kulturni život ponovo razvijan pod rimolatinском tradicijom sa mediteranskim karakterom.

Već smo ranije istakli da je ponovnoj političkoj vladavini Vizantije u Duklji permanentno pružan otpor. Još je 1035/1036. godine osnivač nove dukljanske dinastije Vojislavljević, knez Stefan Vojislav (1018/1019–1043) uspio da za kratko vrijeme odbaci vizantijsku vlast, da bi kasnije bio zarobljen i poslat u zatočeništvo u Konstantinopolj. Tada je i u Makedoniji stanovništvo još uvijek gajilo nadu u vraćanje samostalnog Samuilovog slovenskog carstva i oslobađanje od vizantijske vlasti. Zato je i 1040/1041. godine Petar Deljanin, sin cara Gavrila Radomira i unuk cara Samuila, pokrenuo oslobodilački ustanak, a ustanici su zauzeli Skoplje i probili se do Soluna. To je podstaklo i druge balkanske zemlje i narode da se priključe i vojnički pomognu makedonske ustanike, sa realnom mogućnošću da se i oni oslobode vizantijske vlasti. U makedonski ustanak aktivno se uključio i dukljanski knez Vojislav pošto je pobjegao iz zatočeništva u Konstantinopolju, kada je i oženio Samuilovu unuku Nedu, vodeći je sa sobom kao drugu dukljansku princezu iz Makedonije (poslije Samuilove ćerke Kosare). Ustanak Petra Deljanina pretrpio je neuspjeh zbog izdajstva Alusijana – drugog sina cara Jovana Vladislava. Zato je, sa druge strane, dukljanski knez Vojislav iskoristio pogoršane vojne prilike u Vizantiji da se oslobodi njene vlasti. Tako je na jesen 1042. godine u bici kod Bara knez Vojislav žestoko razbio vizantijsku vojsku, a njegov sin Gojislav pobijedio vizantijske vazalske vojske Raške, Bosne i Huma kod Klobuka (u blizini današnjeg Nikšića) – kojom prilikom je spriječeno ujedinjavanje savezničkih vojski. Vizantijska vlast bila je tako trajno uklonjena i Duklja je ponovo postala nezavisno knjaževstvo. Poslije smrti kneza Vojislava 1043.

godine, tokom naredne dvije godine knjževstvom je upravljala princeza Neda sa sinovima.

Nakon njene smrti 1045. godine Dukljom je započeo da vlada knez a kasnije i kralj Mihailo (1046–1081), sin kneza Vojislava i princeze Nede. Njegovom vladavinom je nastao novi civilizacijski sloj istorijskog razvoja na osnovi drevnog dukljanskog (a kasnije zetskog i crnogorskog) državotvornog, duhovnog i kulturnoistorijskog identiteta. U to vrijeme su aktuelni globalni vojno-politički i crkveni procesi bili razrešavani na raskršću u čijem su središtu bili prostori Makedonije i Duklje. Posebno imamo u vidu dva ključna istorijska događaja: 1. godine 1054. se dogodila šizma sa definitivnom podjelom između Istočne i Zapadne crkve; 2. vojničke prilike nastale 1072/1073. godine makedonsko-duklijanskim ustankom Đorđa Vojteha i sina dukljanskog kneza Bodina.

Dogmatski sudar između crkava Istoka i Zapada 1054. godine, otvorio je prvi po rodu Vizantinac na poziciji ohridskog arhiepiskopa Lav (1037–1056), koji je snažno uticao na vaseljenskog patrijarha Mihaila Kerularija (1043–1058) da se suprotstavi pokušajima pape Lava IX (1049–1054) da obnovi uticaj na dijaceze u Južnoj Italiji, ali i da ignoriše pomirljive poruke poslate preko papskih legata u Konstantinopolj. Ohridski arhiepiskop Lav poslao je *Enciklike* svim episkopima „Francima i monasima, i narodima, i samom velečasnom papi“, kao i još dva žestoka polemička pisma. To je poslužilo kao formalni povod za nastanak šizme, koja je iskopala duboku duhovnu provaliju između Istočne i Zapadne crkve, koja se do našeg, savremenog hrišćanstva ne može ispuniti nikakvim pomirenjem. Granica hrišćanske podjele bila je povučena upravo između Ohridske arhiepiskopije i Dukljansko-barske episkopije/arhiepiskopije. Tada je i definitivno bio potisnut ekumenski apostolski karakter Ohridske arhiepiskopije i biva uspostavljena njena duhovna istočnopравoslavna zavisnost, a Dukljanska dijaceza je

produžila rimolatinšku crkvenu tradiciju iz drevne Prevalitane. Sljedeći crkveni procesi u cijeloj Jugoistočnoj Evropi samo su snažili duhovne i političke antagonizme u vizantijskom i slovenskom svijetu, da bi se kao finalna posljedica javila četiri Krstaška rata 1096, 1147, 1189. i 1195. godine.

Godine 1072. pokrenut je drugi makedonski antivizantijski ustanak Đorđa Vojteha. Ustanak se široko rasplamsao vojnim savezništvom i savezničkim učešćem dukljanskog kneza Mihaila, koji je poslao da ratuje vojskovođu, sina Bodina. Zato sa istorijske distance ovaj ustanak ima karakter makedonsko-crnogorskog vojnog savezništva u naporima da se odbaci vizantijska vlast u Makedoniji i Crnoj Gori. Nakon Bodinovih ustaničkih pobjeda kod Prizrena i Đorđa Vojteha kod Skoplja, makedonski ustanici su uzeli u obzir Bodinovo blagorodno vladarsko porijeklo i tom prilikom ga proglasili za cara – preimenovavši ga u Petar, u čast i slavu Petra Deljanina¹⁰. Provizantijski opredijeljeni makedonski feudalci stali su u odbranu ličnih interesa i izdajom uticali na poraze ustanika, a Đorđe Vojteh i Bodin su bili zarobljeni i poslani u Konstantinopolj. Surovo mučen tokom putovanja Đorđe Vojteh je preminuo, dok je Bodin bio uz pomoć diplomatskih napora vraćen u Duklju.¹¹

---

¹⁰ U ljetopisnim izvorima srijeće se njegova atribucija i kao *rex Bulgarinorum*, odnosno „kralj Bugara“, iz razloga što je nakon 1018. godine vizantijski imperator Vasilije II preimenovao prostor Makedonije u katapanat Bugarska. Ovo administrativno imenovanje katapanata u Makedoniji kao Bugarska, u budućim istorijsko-ljetopisnim izvorima je uslovalo da se za Samuilovo carstvo i Ohridsku arhiepiskopiju koriste atribucije: Bugarska za Makedoniju, Bugari za slovensko stanovništvo u Makedoniji i „bugarska“ za makedonsku zemlju i Ohridsku dijacezu. Otuda se i u izvorima za budućeg dukljanskog kralja Bodina ne zapisuje atribucija slovenski ili makedonski, već „Bugara“ („Bugarski“) – svakako ne odnoseći se na tada već nestalo Prvo bugarsko carstvo.

¹¹ Hroničari savremenici ovih događaja zapisali su da je čak krajem 1073. godine konačno bio „ukroćen“ narod u Makedoniji, koji je nastavio da živi pod

Ubrzo nakon propasti ustanka Đorđa Vojteha, 1077. godine dukljanski vladar Mihailo uspio je da od pape Grgura VII (1073–1085) izdejstvuje izdizanje svojeg knjaževstva u rang kraljevstva, i on postaje okrunjeni kralj. Samostalnost i suverenitet Dukljanskog kraljevstva zvanično je priznat i od Vizantije. Cjelovito su sazreli uslovi za novu državnu organizaciju Duklje iz plemenskog u razvijeni feudalni poredak. Hrišćanska crkva trebalo je da dobije poziciju duhovnog i kulturnog pokretača društva. Već tokom vladavine kralja Bodina (1082–1108), 1089. godine Barska biskupija/episkopija je dobila palij i bulu od protopape Klimenta III (1084–1100) za uzdizanje u rang nadbiskupije i mitropolije, a biskupu Petru je priznata titula barskog nadbiskupa i mitropolita (*Petro, Doclensis sedis arhiepiscopo*).¹² Barskoj nadbiskupiji je bila podređena jurisdikcija (sufraganstvo) sedam primorskih biskupija (u Baru, Kotoru, Ulcinju, Svaču, Skadru, Drivastu i Pilotu), kao i Bosanske, Travunijske i Raške biskupije,¹³ kao i svih manastira

---

jarmom Vizantije. Zato, opet napominjemo da je dukljansko učestvovanje u dva makedonska ustanka od 1040. i 1072. godine odrazilo istorijsku predstavu o makedonsko-crnogorskim interpolitičkim, interduhovnim i interkulturnim međusobnim uticajima: od ratno-osvajачkih i vazalnih odnosa u vrijeme Samuilovog carstva, do međusobno iskrenih savezničkih iskustava u postsamuilovoj Makedoniji i Duklji – koje se dvostrano rafiniralo još na duhovnom i na kulturnom planu u istorijskom razvoju makedonskog i crnogorskog naroda.

¹² U dosadašnjim istraživanjima spominju se još dvije prethodno izdate papske bule iz 1062. i 1067. godine. Postoje sumnje da su one bile falsifikovane od stanovnika Bara, po uzoru na Dubrovačke bule, a da je bula iz 1089. godine napisana na osnovi falsifikovanog obrasca druge bule iz 1067. godine koji je protopapa Kliment III dobio na uvid.

¹³ Početkom XI vijeka episkopi u Nišu, Prizrenu, Lipljanu i u Rasu (Raška, osnovana Poveljama Vasilija II 1019. i 1020. godine), najprije su bile pod Solunskom, a od 1025. godine pod jurisdikcijom Ohridske arhiepiskopije.

sa rimolatskim, vizantijskogričkim i slovenskim obredima. Sufraganstvo za eparhije sa istočnopravoslavnim obredom uglavnom se odnosilo na Rašku, čija je episkopija imala dijacezu na teritoriji Srbije, prema kojoj su Dukljansko kraljevstvo i Barska nadbiskupija imale rezervisan politički i duhovni odnos. Osim episkopije u Raškoj (Rasu) koja je formirana 1019. godine, na današnjem srpsko-kosovskom prostoru ranije su postojale episkopije u Nišu, Lipljanu i u Prizrenu. Uglavnom su bile pod jurisdikcijom Ohridske arhiepiskopije. Dukljanski vladari snažno su podržavali Barsku nadbiskupiju i njene poglavare – nadbiskepe, a bili su i ktitori hrišćanskih hramova. Takav njihov odnos svjedoče i sačuvane vladarske povelje i isprave, poput onih kralja Bodina iz 1100. godine i kralja Đorđa iz 1115. godine kojom je crkva Sv. Martina u Šumetu priložena manastiru Sv. Benedikta na Lokrumu. U tom periodu izgrađeno je i obnovljeno više manastira i hramova, patristički pregled govori da su hramovi najčešće bili posvećeni sv. Đorđu i svetim mučenicima Sergiju i Vakhu. Sveti Đorđe je bio i svetiteljski zaštitnik dukljanske dinastije Vojislavljević, pa su čak i katedralni hramovi u Kotoru i Baru posvećeni ovom svetitelju. Većina hramova u Duklji oformljena je kao književni centri ili skriptorijumi, uglavnom duž primorja i u kontinentalnom dijelu – kao što je bio primjer sa manastirom Sv. Bogorodice Prečiste u Krajini na Skadarskom jezeru. Tamo je hrišćanstvo prospješeno njegovanjem svetiteljskog kulta dukljanskog kneza Vladimira i primjenjivan je staroslovenski jezik u narodnoj/zetskoj varijanti. Upravo je na tom slovenskom jeziku bilo sastavljeno i Žitije sv. Vladimira, kao kulturna podrška dukljanskom državnom suverenitetu u drugoj polovini XII vijeka, kada ga je trebalo i vojnički braniti od napada srpske države Raške. Smatra se da je u ovom periodu u Baru, sa istim ciljevima anonimni pop Dukljanin napisao svoj ljetopis *Kraljevstvo Slovena*, poznatije pod popularnim nazivom *Ljetopis popa Dukljanina*.

Nakon uspješnog vladanja dukljanskih kraljeva Mihaila i Bodina, naredni vladari od 1108. do 1186. godine nijesu uspjeli da zadrže na istom nivou moć Dukljanskog kraljevstva. Među budućim dukljanskim kraljevima Mihailom II, Dobroslavom, Vladimirom, Đorđem, Grubišom, Gradihnom, Radoslavom i Mihailom III nastupilo je unutrašnje rivalstvo oko prestiža i vladavine, pa su pokušavali da međusobne konfrontacije (rivalstva) razriješe izdajničkom saradnjom sa najvećim neprijateljima kraljevstva – Raškom (Srbija) i Vizantijom. Posebno je prednjačilo rivalstvo između kralja Đorđa (1113–1118. i 1125–1131) i kralja Grubiše (1118–1125). Prvi je uz pomoć majke pokušao da obnovi slavu i nezavisnost kraljevstva, a drugi je do te mjere oslabio kraljevstvo da ga je doveo do budućeg vizantijskog vazalstva. Poslije njih je samo Gradihna (1131–1141) vladao kao dukljanski kralj, ali u svojstvu vizantijskog vazala. Započeta degradacija moći Dukljanskog kraljevstva uslovlila je da naredni vladar Radoslav (1141–1163) bude degradiran titulom knjaza umjesto kraljevske, koju su imali prethodni dukljanski vladari iz dinastije Vojislavljevića. Vladavina kneza Radoslava bila je pod stalnim vojnim napadima Srbije, tako da njegov sin knez Mihailo III (1163–1186/1189), kao posljednji dukljanski vladar nije uspio da odbije vojne udare srpskog župana Stefana Nemanje¹⁴ da osvoji i pokori Duklju. U toj borbi se oslanjao na traženje vojne pomoći od Vizantije, ali je sa iznevjerenim vojnim očekivanjima i nadama između 1186. i 1189. godine, Duklja konačno osvojena od Raške (srpske) države. Nije poznata sudbina posljednjeg dukljanskog vladara Mihaila III, a 1189. godine njegova žena knjeginja Desislava je pobjegla u Dubrovnik zajedno sa dukljanskim arhiepiskopom Grgurom Barskim, županima Černehom i Crenikom, Grdomilom i drugim istaknutim dukljanskim plemićima.

---

¹⁴ Stefan Nemanja je bio rođen oko 1113. godine u Ribnici (na dukljanskoj teritoriji), u blizini današnje Podgorice – kao najmlađi sin princa Zavide.

Na istorijskoj sceni dukljansko-raški (srpski) rat trajao je od 1183. do 1189. godine, što je na kraju rezultiralo raškim osvajanjem Duklje. Može se konstatovati da je vojna završnica bila rezultat držanja Vizantije na distanci, koja je na ovaj lokalni balkanski sudar gledala kao na mogućnost slabljenja obje strane da bi interno nametnula sopstveni politički i crkveni uticaj. Posebno je vizantijski strateški plan bio usmjeren prema pokoravanju Duklje, koja je za sobom imala dugu rimokatolinsku duhovnu tradiciju. U istom smjeru je išla i hegemonistička doktrina pravoslavne Raške: da se uništi i prisajedini Dukljansko Kraljevstvo, a njena rimokatolinska duhovna tradicija crkveno preobratiti u istočnopravoslavni obred. Ako je pola vijeka ranije Raška bila vojno prisajedinjena dukljanskoj državi kao podaničko namjesništvo, nova vojno-politička situacija je postavila Dukljane u obrnuti zavisni položaj. Odmah nakon osvajanja dukljanske teritorije 1190. godine župan Stefan Nemanja je povjerio upravljanje novoosvojenom zemljom njegovom najstarijem sinu Stefanu Vukanu. Ali namjesnik Vukan je istakao ambiciju da samostalno vlada, pa i da zavlada Raškom, pri čemu je proglasio dukljansku kraljevsku krunu povraćenom, pozivajući se na tradiciju ranijeg Dukljanskog Kraljevstva. Da bi učvrstio kraljevski status, 1199. godine on je izdejstvovao saglasnost pape Inoćentija III (1198-1216) da obnovi Dukljansko-barsku nadbiskupiju kao pomjesnu/titularnu crkvu njegovog vladarstva. Sve do 40-tih godina XIII vijeka su sa njegovim sinom i nasljednikom vladali kao kraljevi, indirektno pripisujući Duklji svojevrsan vladarski status vazalne države u odnosu na državu Nemanjića, istovremeno održavajući rimokatolinsku dominaciju u crkvi. Tamo su postojale samo opatije i manastiri sa katoličkom vjeroispoviješću, gdje su jereji služili i ispovijedali hrišćanstvo na latinskom ili na lokalnom slovenskom narodnom jeziku. Pri tome su prilikom pisanja crkvenih i drugih tekstova na slovenskom jeziku, to

radili latiničnim pismom (kao što je vjerovatno bio primjer sa originalom Dukljanskog ljetopisa u Baru). Sa druge strane je zato hrišćanski život na drugim teritorijama koje je osvojila Raška (episkopija u Rasu, kao i u starijim episkopijama u Lipljanu, Prizrenu ili Nšu) dominirala jurisdikcija Ohridske arhiepiskopije, koja je kao samostalna ipak bila podređena istočnoppravoslavnom obredu, iako je na tim prostorima još uvijek opstajala i po neka rimolatinska biskupija. Interesantno je naglasiti kako je balansirana koncentracija vojne moći i političke vlasti Raške razvojem novih crkvenih prilika u uslovima širenja teritorije. Svakako je bilo neizbježno da raški vladar koristi slojevitije razvijenu crkvenu i kulturnu tradiciju u Duklji, pri čemu se u sprovođenju novih razvojnih strategija oslanjao na dukljanska iskustva. Već na samom početku je osnovao javnu vladarsku kancelariju u Kotoru, gdje su pisani značajniji dokumenti, povelje i sl. Za upravno-administrativne potrebe, ili za pisanje i prepisivanje bogoslužbenih knjiga, angažovani su pisari iz reda učenih dukljanskih benediktinaca, koji su pored latiniskog pisma i jezika, pisali i na slovenskom jeziku slovenskim pismom (na glagoljici i ćirilici). Pri tome su bili angažovani i da opismenjavaju i školuju buduće raške pisare, književnike i bogoslove. Ipak su raški episkopi bili najbliži saradnici župana Stefana Nemanje i oni su imali prvenstvo u crkvenoj hijerarhiji. Naime, episkop Jevtimije je bio organizator i učesnik Sabora sazvanog protiv širenja i uticaja bogumilskog pokreta i učenja u duhovnom životu Raške, a drugi episkop Kalinik je predvodio Sabor sazvan 1196. godine povodom detronizacije i zamonašenja raškog župana.

Pozicija gubljenja dukljanske nezavisnosti za račun vladavine Raške dodatno je produbljena aktuelnim globalnim vojno-političkim i crkvenim prilikama u Vizantiji i na Balkanu. Prije svega ključno je bilo zapadanje Vizantije u totalnu političku, ekonomsku i vojnu eroziju, koja je zajedno sa posljedicama

krstaških ratova ubrzala nestajanje Vizantijskog carstva 1204. godine – poslije skoro devet vjekova suverenog postojanja. U periodu vizantijskog poluvjekovnog nestajanja (1204–1261) u unutrašnjosti pređašnje imperije formirano je više lokalnih vladarstava, a među njima su najjače bile despotovine u Epiru i Nikeji. Obije su imale ambiciju da naslijede moć pređašnje Vizantije proglašavajući se carstvima – Epirskim i Nikejskim, što je rezultiralo međusobnim vojnim konfliktima i dopuštanjem da se u razrješenje uključe i obračuni između već šizmom razdvojenih crkava Istoka i Zapada. Rimolatinski uticaj je okarakterisao Epirsko Carstvo kao latinsko, a Nikejsko je važno kao istočnopravoslavno. Pri ovakvim krajnje kontroverznim procesima Srbija i Bugarska su uspjele da stvore svoje države sa pomjesnim (titularnim) istočnopravoslavnim crkvama: Srpsko Kraljevstvo 1217. godine i Žička arhiepiskopija 1219. godine, a Drugo bugarsko carstvo 1187. godine i Trnovska patrijaršija 1235. godine, konstituišući se u jednom dijelu i oduzimanjem eparhija iz dijaceze autokefalne Ohridske arhiepiskopije.¹⁵

---

¹⁵ Pojedinačne ambicije dijela makedonskog plemstva za samostalnim vladanjem Makedonijom završavale su bezuspješno, pa su se zbog odsustva političke svijesti da se homogenizuju i zajedno izvojuju posebnu makedonsku državu – jednostavno samo smjenjivali osvajači na njenoj teritoriji. Tadašnji ohridski arhiepiskop, Dimitrije Homantijan stavio se na stranu latinskog Epirskog carstva, pa je čak i krunisao za cara epirskog despota Teodora Anđela Duku. To je doprinijelo da Ohridska arhiepiskopija počne gubiti eparhije iz svoje dijaceze, zbog suprotstavljenih pozicija Nikeje i Epira – sa direktnom ili indirektnom saglasnošću nikejskog patrijarha bile su proglašene dvije nove autokefalne istočnopravoslavne crkve na Balkanu: srpska i bugarska.

Nakon rukopolanjanja za monaha raškog vladara u manastiru Studenica 1196. godine, za novog velikog župana bio je postavljen njegov istoimeni mlađi sin Stefan. U burnom ratnom periodu do 1217. godine on je uspio da stabilizuje državne granice, pa je uz podršku pape u Rimu i Mletačke (Venecijanske) Republike proglašen za kralja. U tu čast je i srpski kralj Stefan bio nazvan Prvovjenčani.

Našavši se pod vlašću Srbije, Duklja nije bila u situaciji da povрати svoju pređašnju državnu nezavisnost, pri čemu je počela da gubi državni i rimokatolički crkveni suverenitet.

Do 1219. godine, hrišćanska crkva na teritoriji srednjovjekovne Srbije uglavnom je bila pod jurisdikcijom Ohrske arhiepiskopije. U novoosvojenoj dukljanskoj zemlji, Barska nadbiskupija je zadržala samostalnu rimokatoličku jurisdikciju, a jedino je grad Kotor bio pod direktnom duhovnom upravom nadbiskupije u Bariju u Italiji. Okolne hrišćanske dijaceze u Trebinju i Humu bile su pod jurisdikcijom Dubrovačke nadbiskupije. U prvoj polovini 1219. godine nikejski patrijarh Manojlo I (1215/17–1222) primio je na duži boravak kod sebe budućeg srpskog arhiepiskopa Savu – brata krunisanog Stefana Prvovjenčanog, „upućujući ga u razna crkvena pitanja“. Početkom naredne 1220. godine, poslije boravaka na Svetoj Gori i u Solunu, on se vratio u Srbiju i u hramu Sv. Spasa u Žiči, kao novom arhiepiskopskom sjedištu, proglasio se za srpskog arhiepiskopa i počeo sa organizovanjem i podređivanjem episkopija, među kojima su bila i starija već ugledna episkopska sjedišta u Lipljanu i Prizrenu. Aktuelni ohrske arhiepiskop Dimitrije Homatijan (1216/17–1235) sa arhijerejskim saborom proglasio je nekanonski formiranu Žičku (srpsku) arhiepiskopiju za raskolničku i nekanonsku, šaljući preko skopskog episkopa Jovana specijalno pismo srpskom monahu Savi – kojim mu kroz sadržinsku formu crkvene anateme napominje da episkopija u Rasu ima svojeg episkopa, hirotonisanog od ohrske patrijarha. Malo kasnije se oko ovog crkvenog spora Homatijan obratio sličnim pismom i nikejskom patrijarhu Germanu II (1222–1240), osporavajući nekanonsko otcjepljenje Raške dijaceze od majke crkve Ohrske arhiepiskopije.¹⁶

---

¹⁶ Zbirka pisama ohrske arhiepiskopa Dimitrija Homatijana bila je prepisana u rukopisnom zborniku iz XIV vijeka, koji se čuva u Minhenskoj državnoj biblioteci pod signaturom Cod. LXII. Protestno pismo ohrske

Pravovremeno su srpski vladar Stefan Prvovjenčani i monah Sava Nemanjić iskoristili spor između Epirskog i Nikejskog carstva kao pretendenata na vizantijsku supremaciju i nastojanje za dominacijom Istočne ili Zapadne crkve, uspijevajući da od nikejskog cara i nikejskog patrijarha novčanim mitom otkupe i tomos za preuzimanje autokefalnosti Barske nadbiskupije i stavljanje u sastav Žičke arhiepiskopije.

Pripajanjem dijaceze Barske nadbiskupije u novu pravoslavnu srpsku Žičku arhiepiskopiju Save Nemanjića, na teritoriji današnje Crne Gore počeo je da se nadilazi tradicionalni hrišćanski rimolatijski i apostolski obred nametanjem istočnopravoslavnog. To je najprije sprovedeno na periferijama, van većih gradova. U okviru Žičke arhiepiskopije, Sava Nemanjić je počeo da reorganizuje raniju dukljansku crkvenu dijacezu, osnivajući četiri sebi podređene episkopije: Zetsku sa središtem u ranijem benediktinskom manastiru Sv. Arhađela Mihaila na poluostrvu Prevlaka kod Tivta,¹⁷ Humsku sa središtem na poluostrvu Pelješac (pa u Bijelo Polje), Budimljansku sa sjedištem u manastiru Sv. Đorđa na rijeci Lim i Dabarsku sa sjedištem u manastiru Banja kod Priboja na rijeci Lim. Jednostavno, intencija je bila da se ugasi duhovna i istorijska tradicija Dukljansko-barske nadbiskupije i mitropolije. Nove pravoslavne episkopije na Prevlaci i Stonu bile su zamišljene da imaju ulogu graničnog crkvenog bedema protiv eventualnog prodora rimolatijske hrišćanske crkve iz

---

arhiepiskopa Save nalazi se na listovima 173-176. Isto je objavljivano u više navrata na vizantijskogričkom jeziku i u prevodu na druge jezike, od kojih za najkompletnije dvojezično vizantijskogričko-srpsko izdanje smatramo ono poznatog vizantologa Georgija Ostrogorskog. Pogledaj: *Svetosavski zbornik*, knjiga 2, Izvori, Beograd 1939, str. 3-23.

¹⁷ Postoje i druga mišljenja, da je sjedište Zetske episkopije najprije bilo u manastiru Sv. Nikole na ostrvu Vranjina u Skadarskom jezeru, ili u mjestu Zlatica.

Dubrovnika ili Kotora, svakako se posredno oslanjajući na raniji povremeni uticaj istočnopравoslavne crkve u tom kraju preko Dračke dijaceze. Već projektovane crkvene tendencije u novoosvojenoj zemlji usmjerile su se i prema višim političkim ciljevima, potiskivanju ranije dukljansko-ilirorimske etnogeneze i glotogeneze, forsirajući sveslovenski kolektivitet postupnom distribucijom geonima i etnonima Zeta i Zećani – sa svim ostalim atribucijama povezanim sa njima. Jednostavno je očekivano da se među domicilnim stanovništvom imenovanjem zemlje Zetom izbriše svijest o posebnosti i svojoj narodnoj, duhovnoj i kulturnoj tradiciji.¹⁸ Pretpostavlja se da je prilikom tadašnjih antagonističkih obračuna Srpske pravoslavne crkve sa rimolatinском tradicijom u Zeti, u prvoj polovini XIII vijeka došlo do uništavanja originalnog teksta (protografa) Dukljanskog ljetopisa, pa je isti bio sačuvan u varijanti prevoda na latinski jezik preko prepisa iz XVII vijeka – koji se čuva u Vatikanskoj biblioteci. Isto tako, imamo pokušaje da se potisne rasprostanjeni kult Sv. Vladimira Dukljanskog, čija je prvobitna tekstualna redakcija njegovog hagiografskog životopisa bila sklanjana da ne bi bila prepisivana u novim rukopisnim knjigama. Nije bilo slučajno što je još 1215. godine epirski despot Mihailo prenio mošti sv. Vladimira u Drač da ih zaštiti od uništenja, kada je i bio proglašen za svetiteljskog zaštitnika ovoga grada – kojem je u periodu Samuilovog carstva sami svetitelj bio i vladar.

Sve do sredine XIII vijeka uglavnom nije došlo do značajnih promjena u eparhijama Zetske episkopije, a u prvo vrijeme su crkvene prilike tamo produžile da funkcionišu u prilog pokušaja postupnog potiskivanja ranijeg rimolatinškog uticaja. Nova vojna osvajanja srpske države u drugoj polovini XIII vijeka odrazila su se i na proširivanje i razmještanje eparhija u dijacezi

---

¹⁸ Zato i srpski period vladavine ovim prostorima dobija atribuciju „Zetski period razvoja“, sve do uspostavljanja naziva Crna Gora.

srpske arhiepiskopije, a aktuelni događaji nalagali su da se sjedište srpske arhiepiskopije iz Žiće premjesti u hram Sv. Apostola u Peć. Samo ćemo napomenuti da je prilikom formiranja Žičke arhiepiskopije od strane Save Nemanjića 1220. godine, Peć bila u sastavu Zete.¹⁹ Što se tiče hrišćanskog ambijenta u zetskoj dijaezi, treba imati u vidu raniju hrišćansku tradiciju i osjećaj o posebnom crkvenom organizmu među vjernicima u Zeti, koji se nijesu mogli lako pomiriti sa novim srpskim vladarskim i crkvenim zahtjevima i nalogima. Tipičan primjer za to je narudžbina zetskog episkopa Neofita, koji je za potrebe Zetske episkopije naručio od književnika Bogdana da napiše *Zetsko zakonopravilo*, u nauci poznato kao *Ilovačka krmčija*. Pisanje je završeno 1262. godine u skriptorijuu manastira Sv. Arhandela Mihaila i Gavrila u mjestu Ilovica na Prevlaci kod Tivta. Sve do sredine XIII vijeka ovaj manastir su posjedovali rimolatinški benediktinci, ali otkako je postao

---

¹⁹ Isto tako, tada nastupaju burni događaji u Humskoj episkopiji, kada je najprije oko 1252-1254. godine došlo do premještanja njenog sjedišta sa Stona u manastir Sv. Petra (ili Sv. Apostola Petra i Pavla) u Bijelom Polju, da bi kasnije 1343. godine bila ukinuta. Najprije su 1252. godine nastradali u zemljotresu grad Ston i katedralni hram humskih episkopa, a 1254. godine je humski župan Radoslav sklopio savez sa Dubrovnikom i sa Bugarskom, odmećući se od srpskog kraljevstva. Nastala situacija naložila je da se sazove Sabor, na kojem je u prisustvu kralja Uroša I i humskog episkopa Save donijeta odluka da se premjesti sjedište Humske episkopije sa Stona u manastir Sv. Petra (ili Sv. Apostola Petra i Pavla) u Bijelom Polju. Posebno je opstojanje Humske episkopije postalo neizvjesno nakon ratova sa Dubrovnikom 1317. i 1318. godine, nakon čega su se stekli politički, trgovinski, ali i crkveni uslovi za ukidanje iste u periodu do 1343. godine. Ona se već ne pominje kao postojeća episkopija u povelji kralja Stefana Dušana iz 1343. godine izdatoj manastiru Sv. Apostola Petra i Pavla na Limu. Do njenog obnavljanja došlo je u prvoj polovini XV vijeka, ali je preimenovana pod nazivom „Limska mitropolija“.

pravoslavno sjedište za cijeli zetski episkopat, pojavila se potreba sastavljanja jedne vrste slovenskog zakonopravila. Napominjemo da se tekstološka struktura *Ilovičke krmčije* ne podudara sa književno-pravnom redakcijom *Nomokanona sv. Save* (koji je bio sastavljen 1220. godine na makedonskom prostoru, na Svetoj Gori i u Solunu), pri čemu su sasvim pogrešna tipologiziranja i ovog *Zetskog zakonika* kao Svetosavskog. Njegova sadržina odražava skraćenu strukturu slovenskog prevoda iz perioda X-XI vijeka, a ne prvog Metodijevog slovenskog prevoda koji je uradio prilikom Moravske misije.²⁰

Odnos srpskog kraljevstva i arhiepiskopije prema Zeti bio je sa izvjesnim respektom. Naime, otkako je srpski kralj Dragutin došao na prijesto 1276. godine, povjerio je upravljanje Zetom svojoj majci Jeleni do njezine smrti 1314. godine. Zatim je naredni kralj Stefan Uroš II Milutin (1282–1321) imao u vidu kraljevsku državnu tradiciju Zete iz prošlosti (smatrajući je osvojenom zemljom, a ne srpskom), zbog čega je namijenio da se dodjeljuje na upravljanje prestolonasljednicima, odnosno mladim kraljevima. Tako je 1314. godine Zetom počeo da upravlja njegov sin Stefan Dušan, koji se odmah pobunio zatraživši samostalno upravljanje Zetom. Ali 1331. godine stekavši iskustvo upravljanjem Zetom uspijeva da pobunom sa prijestola skinе oca, kralja Milutina. Upravo u periodu vladanja ove dvojice srpskih kraljeva (od 1346. do 1355. godine Dušan je nosio carsku krunu), srpska srednjovjekovna država uspjela je da najviše proširi svoje granice.²¹

---

²⁰ U 20-tim godinama XVIII vijeka rukopis je bio odnešen u Skoplje, u obližnji Markov manastir, gdje je 1727. godine bio korišćen od pečkog patrijarha Arsenija IV, a 1807. godine u njemu se potpisao pripadnik makedonskog preporoda Kiril Pejčinović (oko 1771-1845). Iz Makedonije je rukopis kupio pripadnik hrvatskog preporoda Antun Mihanović (1796-1861), a sada se čuva u Hrvatskoj akademiji nauka i umjetnosti (HAZU) u Zagrebu, pod signaturom IIIc 9, Mihanović 26 (Mošin opis br. 24).

²¹ Srednjovjekovna srpska država Milutina i Dušana je glavna osvajanja

Sve do krunisanja Stefana Dušana za cara i do uzdizanja Pečke arhiepiskopije u rang patrijaršije 1346. godine, uspostavljene pravoslavne eparhije u Zeti bile su organizovane preko Zetske episkopije. Uglavnom preko sačuvanog *Pljevaljskog sinodika pravoslavlja* gradi se izvjesna predstava o rodoslovu zetskih episkopa, iako se i on ne smatra cjelovitim spisikom. Otuda bi i rekonstrukcija zetskih episkopa bila: (Ilarion, Jovan?), German, Neofit, (EvstatijeI), Mihailo I, Andrija, Mihalo II i drugi neimenovani u izvorima. Novi vladarski i crkveni uslovi u srpskoj državi nakon 1346. godine nalagali su da car Stefan Dušan pristupi administrativnim, državno-upravnim i crkvenim reformama. Za te prilike je sazvao novi Sabor crkvenih velikodostojnika i vlastele u Skoplju 1349. godine, čije su odluke sintetizovane uredbe tzv. *Dušanovog zakonika*. Isti je bio dopunjen i novim odlukama sabora u Seru (takode u Makedoniji) 1354. godine. Ovaj zakonodavni akt je sastavljen da bi osigurao vladarski status u

---

realizovala na prostoru Makedonije. Ono što treba naglasiti u tumačenju ovog perioda srpske vladavine jeste da se fenomen moći srpske države nadgrađivao oslanjanjem na bogata duhovna i kulturna iskustva i tradicije Makedonije i Crne Gore. Samo na osnovama ranijih makedonskih i crnogorskih trajnih civilizacijskih vrijednosti je moćna srpska država mogla prividno da ističe svoj prestižni status, sa pretenzijom da zauzme poziciju Vizantije na Balkanu na svakom planu. Zato nije bilo slučajno što je srpski vladar Stefan Dušan krunisan za cara u Skoplju 1346. godine sa blagoslovom tadašnjeg ohridskog arhiepiskopa Nikolaja. Za razliku od nametnute srpske jurisdikcije u duhovnom životu Crne Gore, u slučaju srpske vladavine Makedonijom nije dolazilo do narušavanja autokefalnog statusa Ohridske arhiepiskopije – samo što su neke od njenih eparhija bile priključene Pečkoj arhiepiskopiji, a kasnije ponovo vraćene. Čak je i na crkvenom Saboru u Skoplju 1346. godine ohridski arhiepiskop Nikolaj sa trnovskim patrijarhom Simeonom učestvovao u duhovnom uzdizanju tadašnjeg srpskog arhiepiskopa Joanikija II za patrijarha „svih Srba“, ne dobivši za to saglasnost vaseljskog patrijarha.

carstvu, da učvrsti vladavinu u osvojenim oblastima i da dovrši regulisanje crkvenih pitanja koja se nijesu mogla organizovati prema *Nomokanonu sv. Save* iz 1220. godine. Konkretnim crkvenim reformama išlo se u prilog izdizanja Pečke arhiepiskopije u rang patrijaršije nakon 1346. godine i podizanje Zetske episkopije u rang mitropolije, a zetski episkopi su dobili titulu mitropolita.

Nakon smrti cara Stefana Dušana 1355. godine, vlast njegovog nasljednika Stefana Uroša (1355-1371) počela je da slabi na svakom planu. U prilog tome je išla i vladarska kriza i pozicija crkve u obnovljenoj Vizantiji, kao i raslojavanje centralne vlasti u Bugarskoj. Više moćnih feudalaca iz srpske države otkazalo je pokornost caru koji je takoreći imao samo nominalnu vlast, pa su formirane posebne upravne teritorije sa svojom vlašću. Neke od njih su se uzdigle čak do samostalnih „kraljevstava“, kao što je bio primjer sa vladavinom ranijeg župana Vukašina Mrnjavčevića sa sinovima Andrijašem i Markom – koji se proglasio kraljem 1365. godine u Makedoniji (na teritoriji između Prilepa, Skoplja i Prizrena) prihvatajući Ohridsku arhiepiskopiju za pomjesnu crkvu svojeg vladarstva. Tada je Ohridska arhiepiskopija već bila povratila ranije oduzete eparhije od Pečke patrijaršije. Čak su i drugi odmetnuti lokalni vladari osuđivali raskol srpske crkve sa Vaseljenskom patrijaršijom iz vremena cara Dušana, pri čemu je nakon smrti srpskog patrijarha Save 1375. godine, podrškom Konstantinopolja, za novog patrijarha postavljen Jefrem (1375-1380) – kada je crkvenim i diplomatskim sredstvima došlo do uklanjanja šizme i do crkvenog pomirenja. Istovremeno je vojna i politička agonija Vizantiju kao imperiju samo ubrzano gurala ka istorijskom nestajanju, pa je izlaz tražen i preko balansiranja crkvenih prilika. U dva navrata su inicirani pregovori sa papom u Rimu radi raskidanja šizme između Istočne i Zapadne crkve iz 1054. godine. Tome su se suprotstavljali istočnopravoslavni

crkveni moćnici da bi zaštitili stečene privilegovane pozicije, upravo na račun međucrkvenog raskola.

Ovakvi globalni vojni, politički i crkveni procesi svakako su imali odraza i na situaciju u Zeti. Kriza u srpskoj državi postala je povod da se i tamo pristupi samostalnom vladanju, pa da se čak zetska teritorija i širi ka Metohiji na istok i do Travunije na zapadu. Najprije je samo nominalno priznavala srpsku vlast cara Uroša, ali već oko 1360. godine i sami srpski car potvrđuje samostalnost zetske vladavine dinastije Balšić u specijalno izdatoj Povelji dubrovačkim trgovcima – da slobodno putuju kao trgovci u srpsko carstvo, ali je posebno naglašeno „i u Zetu Balšića, ili u pređašnju državu kneza Vojislava“. Dinastija Balšića suvereno je i autonomno vladala Zetom do 1421. godine, a njeni vladari su bili: Balša I (1356–1362), Đurađ I (1362–1372), Balša II (1372–1385), Đurađ II (1385–1403) i Balša III (1403–1421).²² Preko uspostavljenih bračnih veza zetski vladari su gradili bliske i savezničke odnose sa okolnim državama, među kojima je bilo i stupanje u brak Đurađa I sa Oliverom – ćerkom lokalnog makedonskog kralja Vukašina. Njihova vladavina je bila kontinuirano izložena sukobima kao posljedica turskih, mletačkih ili bosanskih prodiranja. Čak je i sama Zetska mitropolija bila uvučena u političke i crkvene potrese, koji su počeli da se javljaju još 1360–1362. godine prilikom konflikta Vojislava Vojinovića sa Dubrovnikom – a kulminirali su prilikom Prvog i Drugog skadarskog rata 1405–1413. i 1419–1426. godine. Počevši od 1396. godine u više navrata Kotorani su napadali i plijenili vlastelinsko sjedište

---

²² Uobičajeno, o njihovom narodnom porijeklu postoje različita tvrđenja: da su bili u srodstvu sa srpskim vladarima Nemanjićima (forsirajući njihovo srpsko porijeklo), da imaju francusko porijeklo i da su u Zetu došli krajem XIII vijeka (potpora plemićkom porijeklu), a 1601. godine dubrovački hroničar Mavro Orbiini zapisao je da su bili iz reda domicilnog romanizovanog ilirskog stanovništva iz Duklje, i sl.

Zetske mitropolije na Prevlaci i na poluostrvu Lušnici na ulazu u Boku Kotorsku. Godine 1396. bio je ugrožen život zetskog mitropolita Davida I, a zetsko mitropolitsko sjedište na Prevlaci je iz posjeda Balšića prešlo pod vlast Sandalja Hranića – da bi nakon dvije godine, 1398. godine ponovo bila vraćena vlast Đurađa II Balšića. Snažan pritisak mletačke države i unijatskih mitropolita prinudile su zetsku mitropoliju da svoje arhijerejsko sjedište preseli sa Prevlake u manastir “Sv. Bogorodice Prečiste“ u Krajinu pored Skadarskog jezera, gdje su već u prvoj poloviji XV vijeka boravili naredni mitropoliti Arsenije i njegov nasljednik David II.

Između 1421. i 1451. godine Zeta je bila izložena lokalnim vojnim razmircama sa Mletačkom Republikom, koda je postupno od 30-tih godina XV vijeka do 1442/43. godine bila osvojena Donja Zeta i čitavo primorje. Burni ratni i crkveni procesi u Zeti stavljali su na iskušenje ubjeđenja hrišćanskih vjernika starije rimolatomske tradicije sa onima istočnoppravoslavne savremenosti, jer su njih dvije već bile konfrontirane. Tako je i 1435. godine došlo do novog premještanja sjedišta zetske mitropolije i mitropolita Jeftimija u Budvu. To je trajalo do odstupanja Mletačke Republike iz Budve 1442. godine, pa je zetsko mitropolitsko sjedište bilo vraćeno u krajinski manastir Sv. Bogorodice Prečiste. U tom periodu je već u potpunosti opustjelo staro sjedište Zetske episkopije i mitropolije na Prevlaci i vjerovarno je bio razrušen katedralni hram Sv. Arhađela Mihaila, a mitropolit Jeftimije bio odveden u zatočenište u Dubrovnik. Uslijedile su direktne konfrontacije za crkvenu prevlast u Zeti između rimolatomskog i istočnoppravoslavnog uticaja u duhovnom i kulturnom životu. U prilog rimolatomske crkvenopolitičke dominacije išao je odraz vojnih i političkih prilika u Srbiji i Zeti. Tursko-osmansko osvajanje Srbije oslabilo je moć Pečke patrijaršije, da bi postepeno 1459. godine došlo do njezinog gašenja i vraćanja

eparhija pod jurisdikciju Ohrske arhiepiskopije. To se odrazilo i na opstanak pravoslavnog hrišćanstva u Zeti, dodatno trpeći pritisak potiskivanja i od mletačkog (venecijanskog) rimolatinskog uticaja. Zetski pravoslavni mitropoliti Teodosije i Josif sa arhijerejima i sveštenstvom bili su prinuđeni da napuste mitropolitsko sjedište u Krajini i drugim centralnim eparhijama, i da se povuku u periferne sredine ili u Srbiju. Pretpostavlja se da se posljednji zetski mitropolit Josif najprije preselio u manastir na Vranjini, da bi kasnije pokušao da preko unijatske ideje balansira odnose između dvije konfrontirane hrišćanske crkve (ali ima i mišljenja da je ubrzo pobjegao u Srbiju). U Krajini je 1452. godine već bio unijatski mitropolit koji je vršio hirotoniju i rukopolaganje arhijereja, monaškog bratstva i sveštenstva u Zeti. To indirektno upućuje na pretpostavku, da li je do 80-tih godina XV vijeka i uopšte funkcionisala Zetska Mitropolija? Izvjesne istočnoppravoslavne enklave u Zeti mogle su isključivo biti pod jurisdikcijom Ohrske arhiepiskopije.

Od 1451. do 1496. godine Zetom je upravljala dinastija Crnojević sa sjedištem u Žablaku, od kojih su u prve tri decenije vladari Stefan (1451–1465) i djelimično Ivan I (1465–1490) bili pod izvjesnim političkim pokroviteljstvom Mletačke Republike. Zeta Ivana I je 1479. godine osvojena od Turaka kao kolateralna šteta njihovih prodiranja u Albaniju. Ovaj zetski vladar povukao se u Italiju, koristeći dodijeljenu titulu mletačkog plemića. Ali 1481. godine se vratio u Zetu, pa je iz pozicije turskog vazala počeo da organizuje zetsku državu sa novom prijestonicom na Cetinju. Ovakva pozicija mu je omogućila da neutralizuje rimolatinski uticaj ranije podupiran od Mletaka (Venecije), organizujući pri tome i zetsku crkvu sa mitropolitskim sjedištem na Cetinju, na čelu sa mitropolitom Visarionom. Ivan Crnojević je 1485. godine izdao Povelju o mitropolitskom katedralnom hramu Sv. Bogorodice na Cetinju. U odnosu na jurisdikciju Zetske mitropolije treba naglasiti da je

ona imala autonomni crkveni status koji je dozvoljavao da zetski vladari biraju njene mitropolite, odnosno poglavare. U periodu između 1490. i 1496. godine zetom je vladao Đurađ (Đurđe), sin Ivana I Crnojevića. U ovom kratkom vladarskom periodu on nije sačuvao samostalni vojno-politički integritet Zete, koju je već bila osvojila Turska. Ali u duhovnoj i kulturnoj tradiciji Crne Gore ovaj vladar je zauzeo markantno mjesto kao osnivač štamparstva na Balkanu. Ubrzo nakon pojave štamparstva u Majncu 1455. godine ovo kulturno dostignuće prihvaćeno je u Zeti Đurađa Crnojevića, kada je 1493. počela sa radom Crnojevića štamparija za štampanje slovenskih bogoslužbenih knjiga ćirilničnim pismom. Štampane knjige trebalo je da postepeno zamijene stare rukopisne knjige u bogoslužbi i propovijedanju. Štamparijom je upravljao Makarije, za kojeg postoji mišljenje da je poticao iz Makedonije, tj. iz Skopske Crne Gore.²³ U periodu od 1493. do 1496. godine u cetinjskoj

---

²³ Nakon prestanka rada štamparije, Makarije je otputovao u Rumuniju, vjerovatno u grad Trgovište. U periodu između 1508. i 1512. godine tamo je štampao tri knjige. Godine 1519. dana 26. januara u Veneciji je počela sa radom štamparija drugog crnogorskog štampara Božidara Vukovića. Za razliku od svih drugih štampara on je uspio da najduže održi djelatnost i da odštampa najveći broj knjiga. Nakon njegove smrti 1540. godine štampariju je naslijedio njegov sin Vićenco, od kojeg je 1566. godine kupio Jakov Krajkov iz Kamene Reke (današnji gradić Makedonska Kamenica). Nakon izvjesnog vremena, živeći u Sofiji, Jakov odlazi u Veneciju gdje kao štampar objavljuje nekoliko bogoslužbenih knjiga: *Časoslov* (1566), *Oktoih* (1567-1570), *Psaltir* (1569), *Molitvenik* (1570), *Različni potrebi* (1572) i *Služabnik* (preštampano starije izdanje Vićenca Vukovića iz 1554. godine). U sadržaju štampane knjige *Različni potrebi* našao se i jedan sastav naslovljen kao *Skazanie za prenesuvanjetu mošti na scetci* (Pripovijest o prenošenju moštiju svetaca), koji se smatra originalnom tvorevinom Jakova Krajkova. Interesantno je navesti kako je u pogovoru štampanog *Psaltira*, Jakov uputio apel zainteresovanim kupcima štampanih bogoslužbenih knjiga da iste mogu nabaviti u Skoplju, u knjižari Kara Trifuna.

štampariji odštampane su sljedeće bogoslužbene knjige: *Oktoh prvoglasnik*, *Oktoih petoglasnik*, *Psaltir sa posljedovanjem*, kao i *Trebnik*, *Četvoroevanđelje* i nedovršeni *Cvjetni triod*. Treba pomenuti da je i ranije u Zeti postojao interes za prodaju i nabavku knjiga, kao što su bili primjeri postojanja svojevrsnih knjižara u Bijelom Polju 1453. godine Lazara Brajanovića (zeta Vićenca Vicka Vukovića) i Dmitra Androjevića.

Turskim osvajanjem 1496. godine sa istorijske scene nestaje srednjovjekovna država Zeta, a od tada je za njenu teritoriju sve više počeo da se upotrebljava geonim i etnonim „Crna Gora“ i „Crnogorci“. Nasljednici trojice vladara dinastije Crnojević imali su sudbinu koju im je odredila turska vlast: između 1496. i 1498/99. godine, Stefan II ostao je na porodičnom vlastelinstvu u vilajetu Skadarskog sandžakata; za vrijeme mletačko-turskog rata između 1498. i 1503. godine, ustanički pokušaj ranijeg vladara Đurađa da povрати samostalnost Zete, bio je osujećen a on deportovan u Carigrad (gdje je primio islam i kasnije umro); ostali iz porodične loze Crnojević preselili su se na Kosovo ili su primili islamsku vjeru i u Crnoj Gori služili turskim vlastima. Već u periodu između 1513. i 1530. godine Crna Gora postaje poseban sandžak, a njime je postavljen da upravlja Skenderbeg, treći sin Ivana I Crnojevića. Suštinski iz tog perioda je proizašla koegzistencija triju vjerskih konfesija u Crnoj Gori: rimokatolička, istočnopravoslavna i islam.

Prosvjetiteljske i renesansne ideje u kontekstu crnogorskog narodnog buđenja i Preporoda

Tokom XVI i XVII vijeka Crna Gora je stekla specijalnu autonomiju u odnosu na Tursko (osmansko) Carstvo. To je u velikoj mjeri omogućilo Crnogorcima da imaju nezavisno upravljanje i približavanje ka samostalnoj hrišćanskoj crkvi. Čak i nakon obnove Pečke patrijaršije 1557. godine, kao odraz

političkih i crkvenih interesa na turskom dvoru i vaseljenskog patrijarha u Carigradu, njena je jurisdikcija u dijezi Cetinjske mitropolije bila samo nominalna. Sve do ukidanja Pečke patrijaršije 1766. godine njen odnos prema Cetinjskoj mitropoliji direktno ili indirektno je zavisio od interesa Carigrada, jer su pečki patrijarsi bili postavljeni od Vaseljenske patrijaršije, a potvrđivao ih je sultan. To je izazvalo svojevrsnu distancu crnogorske crkve i njenog stremjenja prema duhovnom suverenitetu, što se potvrđuje i samostalnim izborom svojih poglavara mitropolita, neposredno na narodnim zborovima. Sami autonomni status crnogorske zemlje prema nominalno turskoj vlasti nužno je proizveo (izazvao) i formu samostalnog narodnog upravljanja, a da se ne bi podstakli izlivi anarhije – dolazio je do izražaja autoritet mitropolita. To znači da je Crna Gora bila pod formalnom vlašću Turske, ali je imala svoju narodnu samoupravu koja je funkcionisala uz pomoć autoriteta Cetinjske mitropolije. Ovakav svojevrsan *principat*, odnosno *vladikat*, od pojedinih je istoriografa pogrešno i tendenciozno tumačen kao *teokratsko vladanje* u Crnoj Gori,²⁴ jer jednostavno iza takve konstatacije stoji namjera da se prikrije kontinuitet crnogorske državnosti, da se zamagli njen

---

²⁴ Ovakav upravni oblik pricipata (vladikat) javio se kao inercija još iz vremena Ivana I Crnojevića, koji je u odsustvu apsolutnog suvereniteta, u uslovima kada nije vladao čitavom teritorijom svoje zemlje, priključio cetinjskog mitropolita Opšternogorskom zboru. Dalje je, u uslovima bez svjetovnih gospodara, takva praksa čak i podstakla crnogorske crkvene poglavare da stanu u zaštitu naroda i da se uključe u: ratne sudare, u političke odluke, pa i u spoljašnju diplomatiju. Na taj način je uspijevalo da se održi funkcionisanje autonomne narodne uprave, i da se stvore uslovi za pokretanje narodnog otpora i pobuna za oslobađanje od turske vlasti i da se organizuje odbrana od asimilacije samostalne crnogorske duhovne i kulturne posebnosti u odnosu na djelovanje Pečke patrijaršije (koja je primarno bila zainteresovana za materijalne interese od jurisdikcije nad crnogorskom dijezom).

kulturnoistorijski identitet. Čak smatramo da se pogrešno tumači i forma organizovanja narodne samouprave u Crnoj Gori kao uloga „plemstva“. U uslovima potčinjenosti tuđoj formalnoj vlasti sa inovjernim duhovnim nabojem (Turska), otvorenoj izloženosti duhovnim i kulturnim uticajima Venecije, Dubrovnika, Pečke patrijaršije i Rusije, Crnogorci su bili prinuđeni da održavaju svijest o posebnosti njegovanjem narodnih vjerovanja, običaja i patrijarhalne tradicije. To ne treba tumačiti kao karakteristiku „plemstva“, već kao svojevrsnu autohtonu duhovnu i kulturnu supstituciju opstanka u uslovima višestranih prijetnji za osvajanje, narodnu i kulturnu asimilaciju, ili za islamizaciju. Uistinu, Crnogorci nijesu manifestovali samo konzervativan odnos u želji za samoidentifikacijom, opstankom pred naletom novih civilizacijskih zahtjeva vremena, već su oni imali kapacitet i da se otvaraju prema globalnim interkulturnim komunikacijama – nadgrađujući tradicionalne forme misticizma i narodne kulture u prihvatanju novih prosvjetiteljskih, humanističkih i renesansnih ideja, kao crnogorskog narodnog buđenja i preporoda.

U crnogorskoj i široj balkanskoj istoriografiji i kulturologiji mnogo je pisano i objavljivano o ulozi crnogorskih duhovnika kao vojskovođa, društvenih djelatnika i podstrekača kulturno-tvoračkih procesa u Crnoj Gori u periodu XVI-XVIII vijeka. Za širu naučnu i kulturnu javnost važno je objasniti kontekst njihovog djelovanja u balkanskim i širim u globalnim procesima, reflektovanim u: fenomenu Tursko-osmanskog Carstva, fokusa Venecije i pape u Rimu, sveslovenskog i pravoslavnog interesa Rusije, evropocentrističkih osvajanja Francuske i Napoleona Bonaparte, kao i austrijskog prisustva na Balkanu.

Najprije je samo jedan vijek burnih ratova, društvenih i crkvenih prilika u Crnoj Gori naložio da mitropolitско velikodostojanstvo ponese najmanje 12 crkvenih jereja: Vavila, German II, Pavle, Vasilije, Nikodim, Romil, Makarije, Rufim I

Njeguš, Pahomije, Gerasim, Venijamin i Rufim II. Svi oni bili su aktivno uključeni u održavanje crkvenog, političkog i kulturnog života kao duhovnici, narodne vođe, pa čak i vojskovođe (kao što je bio mitropolit Rufim II, prvi arhijerej koji je predvodio crnogorski narod u bici kod Lješkopolja 1604. godine). Upečatljivo je istaći da su cetinjski mitropoliti davali snažan doprinos podsticanju otpora prema masovnoj islamizaciji crnogorskih hrišćanskih vjernika i očuvanju autonomije zamlje, pri čemu su se neki od njih oslanjali i na pomoć rimokatoličke crkve. Tipičan primjer je odnos mitropolita Mardarija (1637-1659), koji je vodio i direktne razgovore za stupanje u unijatstvo sa rimokatoličkom crkvom. Svakako da to nijesu dopuštali širi interesi carigradskog dvora i Vaseljenske patrijaršije. Ali potrebno je istaći samostalni status crnogorske crkve čak i u odnosu na Pečku patrijaršiju u drugoj polovini XVII vijeka, pa i sve do njenog ukidanja 1766. godine. Ova konstatacija je zasnovana na uvidu da crnogorske mitropolite (a istovremeno i narodne vođe svjetovne vlasti) nijesu rukopolagali hirotonijom pečki patrijarsi ili sami carigradski patrijarh, niti im je ulogu narodnih vođa povjeravao sultan u Carigradu. Oni bili izabrani na takozvanom *Opštecrnogorskom zboru*, neposredno od crnogorskog naroda. Zato je i crnogorska crkva bila narodna, kao što je i narodna državna politička uprava. U prilog tome išao je i neuspješni pokušaj krajem XVII vijeka da se u Crnoj Gori dozvoli hirotonija mitropolita, koji nije crnogorskog roda i koji će biti lojalan turskim interesima i koji bi nametao uticaj Pečke patrijaršije, koja je imala crkvenu poziciju svojevrstne filijale Carigradske patrijaršije. Da bi se to spriječilo, 1494. godine je sazvan narodni zbor pred ruševinama Cetinjskog manastira, kada je za mitropolita izabran Sava Očinić, koji je decenijama predvodio crnogorsku crkvu i narod. Njegovo 16-godišnje vladanje sa vladikom Vasilijem Petrovićem Njegošem jednako se distanciralo od uticaja Pečke patrijaršije, ali su taj cilj njih

dvojica tražila na različitim stranama. Mitropolit Sava njegovao je dobre odnose sa rimokatoličkom Mletačkom Republikom (Venecijom), a Danilo se oslanjao na slovensko pravoslavno crkveno i vojno savezništvo radi priznanja i podrške. Dodatno su distancirani odnosi Pečke patrijaršije sa Cetinjskom mitropolijom radi osjećaja odbojnosti kod crnogorskih vjernika i mitropolita prema vlasti sultana, podižući često oružane pobune radi oslobođenja. Odnose je dodatno otežavalo i odbijanje Cetinjske mitropolije da se u njenoj dijacezi plaćaju porezi Carigradu i Peći. Otkako je 1765. godine u Pečkoj patrijaršiji bio smijenjen posljednji slovenski patrijarh Vasilije i izabran novi poglavar grčkog porijekla Kalinik II, već su pripremljeni uslovi za njeno ukidanje. Sa obrazloženjem da je Pečka patrijaršija imala visoke finansijske dugove koje nije mogla isplatiti, novi patrijarh Kalinik II podnio je molbu carigradskom patrijarhu Samuilu za njeno ukidanje i prisajedinjenje Carigradskoj patrijaršiji. Carigradski patrijarh i Sinod su molbu prosljedili sultanu Mustafi III, koji je izdao berat (ferman) 11. septembra 1766. godine, kojim je data sultanova saglasnost da se Pečka patrijaršija ujedini u dijacezi Vaseljenske carigradske patrijaršije. Isto je tako već naredne 1767. godine, nekanonski ukinuta i Ohridska arhiepiskopija u Makedoniji, čija je dijaceza bila podređena jurisdikciji Carigradske patrijaršije.

Ukidanje Pečke patrijaršije nije uticalo na Cetinjsku crnogorsku mitropoliju da joj se nametne jurisdikcija Carigradske patrijaršije. Ona je nastavila da i dalje postoji kao samostalna crkva. Jednostavno je ispoštovano kanonsko pravo, *da crkvene granice ne nadilaze državne granice*. Tada je kanonski i *de facto* potvrđena autokefalnost crnogorske crkve. Od tada crnogorski mitropoliti slabe zavisnost od osmansko-patrijarškog političkog i duhovnog uticaja u Crnoj Gori. Odmah nakon ukidanja Pečke patrijaršije u crnogorskoj opštosti

crkvenoj istoriji nastupila je epizodna uloga Šćepana Malog (1767–1773/74), kao novog crnogorskog vladara, koji se predstavljao kao ruski car Petar III. Nakon dužeg vremena u crnogorskoj istoriji je u njegovo vrijeme svetovna vlast odvojena od crkvene, pri čemu je cetinjski mitropolit Sava nastavio da organizuje crkveni život podržavan od mirskog vladara. Gotovo se čitava vladavina Šćepana Malog Crnom Gorom odvijala u tokom trajanja Rusko-turskog rata (1768–1774), kada on jača centralnu vlast organizujući crnogorski sud. Nakon pobjede Rusije u ovom velikom ratu, samostalna crnogorska crkva se našla pred izazovom nastojanja ruske crkve da postane pokrovitelj pravoslavnih crkava koje su bile u osmanskim oblastima.

Crnogorsko društvo još uvijek nije bilo spremno da naglo naruši tradiciju uzajamnog mirskog (svjetovnog) i crkvenog upravljanja, jer su na Balkanu još uvijek bile burne ratne i osvajačke kontroverze. Posebno je takav uzburkan vojno-politički ambijent karakterisao period kada je na čelo Cetinjske mitropolije bio postavljen mitropolit Petar I Petrović Njegoš (1784–1830). Granice crnogorske države direktno su bile izložene promjenama kao posljedice: propasti Mletačke Republike kada ju je vojnički porazio Napoleon Bonaparta 1797. godine, ratnim podvizima Austrije, ali i crnogorskim ratovanjem sa turskim vezirima od Skadra do Bosne, kao i neiskreno crnogorsko-rusko savezništvo. Mitropolit Petar I bio je preokupiran vojnom i političkom situacijom, kako sačuvati samostalnost Crne Gore, pa je u tom cilju nastojao da vodi diplomatske savezničke odnose kojima je htio da pridobije naklonost velikih sila, a iznad svega – da probudi i da gradi crnogorsku samosvijest o crkvenoj i kulturnoj posebnosti što bi je zaštitilo od asimilicije. Zato je njegova vladavina imala dvije uloge: da spolja prema drugim državama nastupa kao vladar, a u Crnoj Gori kao mitropolit i pripadnik preporoda. Smatra se da

je on dao veliki doprinos odnosu ruske crkve prema Cetinjskoj mitropoliji, kao i autokefalnosti crnogorske crkve. Njegova ideja o narodnom buđenju navela ga je da po prvi put u Crnu Goru uvede evidenciju *Crkveni protokol* krštenih, vjenčanih i umrlih. Podržavao je izgradnju brojnih hrišćanskih hramova, isticao značaj crnogorskog kulturnog nasljeđa i podsticao samo kulturno stvaralaštvo.

Naredni crnogorski crkveni i svjetovni gospodar postao je Petar II Petrović Njegoš (1830–1851), koji je vladao u mirnijem periodu sa svim zatečenim političkim, crkvenim i kulturnim doprinosima koje je u nasljeđe crnogorskom narodu ostavio njegov prethodnik, mitropolit Petar I. Petar II postao je prvi vladika koji je hirotonisan u Rusiji kao crnogorski crkveni poglavar, što je kod njegovih budućih duhovnih nasljednika postala tradicija.²⁵ Odnos ruske prema crnogorskoj crkvi imao je svojevrсни politički i kulturni izraz da se pravoslavlje utemelji u Crnoj Gori, iz koje nije bilo jednostavno istisnuti istorijsku impresiju rimokatoličke hrišćanske tradicije. Uloga Petra II Petrovića bila je dominantno prosvetiteljsko-preporodna, ali i stvaralačka. Prosvetiteljsko-preporodnoj aktivnosti u Crnoj Gori on je posvetio dužnu pažnju, ne samo kao ljubitelj crnogorske narodne junačke epske poezije – već i kao njen sakupljač i zapisivač, kao pjesnik inspirisan folklornim iskustvom, a kao duhovno lice i dubokomisleći filozof. On u crnogorskoj kulturnoj istoriji ima markantno mjesto sa epsko-lirskom poemom *Gorski vijenac*, napisanoj sa uzvišenom antičkom stilsko-izražajnom dikcijom, sa poetskim diskursom crnogorskog epskog duha i narodnim lirskim jezikom, ali i sa sadržinom filozofsko-bogoslovskom sholastikom ispletenom kao vijenac nad sudbinom svojeg naroda i čovječanstva.

---

²⁵ U ovom slučaju čin hirotonije od strane Ruske crkve nije značio i pokoravanje crnogorske mitropolije ruskim crkvenim vlastima, već je jednostavno manifestovana saveznička i prijateljska sestrinska crkvena usluga.

Naredni crnogorski vladar Danilo Petrović Njegoš (1852–1860) nije ispunio odredbu testamenta stica Petra II Petrovića Njegoša da ga naslijedi kao vladar Crne Gore i mitropolit crnogorske crkve. Na posebno sazvanom Opštenarodnom zboru 1852. godine izabran je samo za svjetovnog vladara u svojstvu kneza Knjaževine Crne Gore. To je značilo da će konačno biti prekinuta tradicija da se crnogorske vladike biraju prema krvnom srodstvu i u dvostrukoj ulozi svjetovnog gospodara i crkvenog poglavara. Mitropolitsko mjesto je ostalo upražnjeno sve do maja 1858. godine, kada je Danilu kao pogodna ličnost bio predložen mitropolit Nikanor, inače pravoslavni hrišćanin koji je došao iz hrvatskog primorja. Na tom mjestu je ostao samo dvije godine, do 1860. godine, i njegovo arhipastirstvo nije ispunilo očekivanja crnogorske crkve da se razvija u narodnom duhu hrišćanske tradicije i da je na izvjesnoj distanci od srpskog i carigradskog duhovnog uticaja.

Nakon smrti knjaza Danila 1860. godine, njegov nasljednik knjaz Nikola (1860–1918) protjerao je vladiku Nikanora iz Crne Gore. On je pribježište potražio u Rusiji, gdje je tumarajući neprihvaćen od ruske crkve, iste godine preminuo na Krimu. Za novog crnogorskog i brdskog mitropolita bio je hirotonisan raniji cetinjski arhimandrit Ilarion (1860–1882), a već uobičajeno rukopoloženje je obavila ruska crkva. Knjaz Nikola je zajedno sa mitropolitom Ilarionom posvetio zavidnu političku i crkvenu pažnju jačanju crnogorske knjaževine kao države, i da kanonski cjelovito ustroji Crnogorsku pravoslavnu crkvu. Učvršćivanje autokefalnog statusa Cetinjske mitropolije konstituisano je reformisanjem njene dijaceze u pet protoprezviterstava. U tom periodu je to podstaklo obnovu ili izgradnju velikog broja crkava i manastira.²⁶ Materijalnom pomoći ruske crkve otvorena je Cetinjska bogoslovija, gdje je

---

²⁶ Postoje izvori da su tada u Crnoj Gori izgrađene 163 crkve i 2 manastira, a obnovljeno je 112 crkava i 12 manastira.

pored budućih sveštenika školovan učiteljski i administrativni kadar. Tako je osnažen prosvjetno-preporodni pokret u Crnoj Gori, u kojoj su crkva, obrazovanje i kultura imali jednaki uticaj u diferencijaciji posebnog crnogorskog duhovnog i kulturnog identiteta da ne bi bio podložan tuđoj asimilatorskoj propagandi. Za crnogorsku crkvu je od posebnog značaja bilo formiranje Duhovnog suda, u svojstvu Sabora episkopa, kojim je rukovodio vladika Ilarion.

Takvim stepenom državnog i crkvenog ustrojstva, sa već utvrđenim razgraničenjem sa Osmanskim carstvom, Crna Gora se našla pred značajnim istorijskim odlukama velikih svjetskih sila. Kao politička posljedica razrešenja Rusko-turskog rata iz 1874. godine, 1878. godine na Berlinskom kongresu je preokrojena buduća geopolitička, vjersko-crkvena i nacionalna karta naroda u Jugoistočnoj Evropi i Balkanu. Kongresnim političkim odlukama velikih sila iz 1878. godine teritorija Crne Gore bila je proširena i potvrđena kao nezavisna država. Došlo je i do učvršćenja autokefalnog statusa Crnogorske pravoslavne crkve, u svojoj dijačezi sticanjem jurisdikcije nad Zahumsko-raškom episkopijom sa sjedištem u manastiru Ostrog kod Nikšića. U kratkom periodu između 1882. i 1884. godine za novog crnogorskog mitropolita bio je postavljen raniji humsko-raški episkop Visarion, a nakon njegove smrti 1884. godine, za crnogorskog crkvenog poglavara postavljen je Mitrofan - svečano hirotonisan od Sinoda Ruske pravoslavne crkve, sa svečanim prisustvom ruskog cara Aleksandra III Aleksandroviča. Knjaževina Crna Gora je 1886. godine zaključila konkordat sa papom u Rimu, regulišući slobodu vjeroispovijesti katoličkih vjernika u okviru Barske nadbiskupije, omogućivši pri tome da se sveta misa služi na slovenskom jeziku. Crnogorski crkveni poglavar Mitrofan bio je veoma obrazovan i posvećen kulturno-prosvjetnoj djelatnosti (počevši sa objavljivanjem časopisa *Prosvjeta*), a bio je i dobar poznavalac

pravno-kanonske crkvene regulative. Na njegovu inicijativu i uz podršku knjaza Nikole donešeni su glavni pravno-kanonski akti Crnogorske pravoslavne crkve: *Ustav Svetog sinoda (1903)*, *Ustav pravoslavne konsistorije, (1904)*, *Zakon o parohijskom sveštenstvu (1909)*, a njen je crnogorski pomjesni status bio potvrđen *Ustavom Knjaževine Crne Gore iz 1905.*

Ambicija Ruske pravoslavne crkve da zadrži pokroviteljstvo nad pravoslavnim crkvama na Balkanu, ali i stremljenja Carigradske patrijaršije da osigura svoju ulogu Vaseljenske hrišćanske pravoslavne ekumene, doprinijele su podsticanju crkveno-prosvjetne propagande balkanskih crkava za proširenje dijaceza. Paralelno sa crkveno-prosvjetnom propagandom isticani su i apetiti za nacionalnu asimilaciju.²⁷ Upravo su se i dva Balkanska rata 1912/13. godine pretvorila u međusobne ratove, političke i crkvene antagonizme Grčke, Bugarske i Srbije, a na srpskoj strani je kao ratni saveznik učestvovala i Crna Gora. Slijedio je Bukureštanski mirovni dogovor za pomirenje među konfrontiranim balkanskim zemljama, sa kojim je Makedonija postala kolateralna šteta za potkusurivanje i bila je podijeljena teritorijalno i crkveno između Grčke, Srbije i Bugarske, a manji dio je pripojen novonastaloj državi Albaniji. Nakon balkanskih ratova, crnogorska crkva prividno kao da je bila oslobođena od uticaja srpske crkvene propagande, čak je u njenoj dijacezi formirana i nova Pećka eparhija sa episkopskim sjedištem u Peći. Crnogorska crkvena jurisdikcija u Pečkoj episkopiji bila je potvrđena i izborom episkopa Gavrila, koji je bio rodom Crnogorac. Ali istorijske prilike su se radikalno promijenile kada je 1916. godine Crna Gora pala pod austrougarsku okupaciju, a crnogorski knjaz Nikola otišao u

---

²⁷ Najjači propagandni pritisak odvijao se u Makedoniji, gdje su podjednako srpska, bugarska i grčka država pretendovale na preuzimanje pod upravu makedonske eparhije – ali istovremeno i za pridobijanje makedonskog naroda za jednu, drugu ili treću nacional-asimilatorsku maršutu.

egzil u Francusku. U ratnim okolnostima do kraja Prvog svjetskog rata, mitropolit Mitrofan uspio je da sačuva jedinstvo svih eparhija u dijacezi Crnogorske pravoslavne crkve. Ali već u novim vojno-političkim okolnostima detronizacije kralja Nikole i uz podršku velikih sila, jednostavno je bio presuđen kraj nezavisnosti crnogorske države, dopuštajući nastupajuću srpsku aneksiju. U periodu od 1918. do 1920. godine u eparhijama Crnogorske pravoslavne crkve širom su otvorena vrata za snažan prodor uticaja srpske crkvene propagande.

Diskontinuitet tradicije i savremenosti

Nakon kraja balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata u Srbiji je naglo zaživjela hegemonistička politika napajana istoriskim impresijama o „Staroj Srbiji“, odnosno o granicama srednjovjekovne srpske države kralja Milutina i cara Stefana Dušana sa kraja XIII vijeka do sredine XIV vijeka. Okupirana i detronizirana crnogorska država već je tretirana kao poražena i politički osvojena zemlja, koja je trebalo da i teritorijalno postane dio Kraljevine Srbije. Unutrašnji politički čin prisajedinjenja Crne Gore Srbiji prinudno je izveden Podgoričkom skupštinom od 24. do 29. novembra 1918. godine, a već 1. decembra iste godine se ovako politički ujedinjena našla u novoj balkanskoj državnoj tvorevini *Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* (SHS).²⁸

---

²⁸ Teritorijalni sastav Kraljevine SHS već već su sačinjavali: dvije nezavisne kraljevine Srbija i Crna Gora, zemlje iz ranije Austrougarske – Vojvodina, Bosna i Hercegovina, Dalmacija, Hrvatska i Slovenija, kao i vardarski dio Makedonije koji se nakon Bukureštanskog dogovora iz 1913. godine našao u sastavu Srbije. Nakon iscrpljujućeg ratovanja u Prvom svjetskom ratu, 28. juna 1919. godine potpisan je Versajski mirovni dogovor na kojem su sile pobjednice iz Antante politički ukinuli Austrougarsku državu, a Crna Gora kao okupirana zemlja postala je moneta za potkusurivanje, potvrđujući njeno prisajedinjenje Srbiji, kao ratnom savezniku.

Na teritoriji nove države zatekle su se tri autokefalne crkve: Beogradska, Karlovačka i Crnogorsko-primorska mitropolija, ali autonomna Bosanska crkva i pet mitropolija pod jurisdikcijom Carigradske patrijaršije u Vardarskoj Makedoniji. U već sjedinjenoj crnogorskoj državi sa Srbijom izvršen je politički pritisak na crnogorskog mitropolita Mitrofana da bez većinske odluke Sinoda (od 8 arhijereja, prisustvovalo je samo 4) donese nelegitimnu odluku, prinudno rješenje o ujedinjenju nezavisne crkve u Crnoj Gori sa crkvom u Srbiji, kao posljedicu prethodne odluke Podgoričke skupštine. Rješenje o samoukidanju Crnogorske pravoslavne crkve je bilo jednostrano usmjereno samo za zadovoljavanje hegemonističkog interesa Sinoda Srpske pravoslavne crkve, a crnogorski mitropoliti koji su ga izglasali – su iznevjerili interese i vjerske potrebe crnogorskog naroda, otvorili proces nacionalne asimilacije, poništivši i njen crnogorski crkveno-pomjesni (narodni) karakter.²⁹

---

²⁹ Crkvena odluka od 29. decembra 1918. godine ne samo što je bila nelegitimna zbog izjašnjavanja samo polovine članova arhijerejskog Sinoda CPC, već je ona bila i protivna Ustavu svetog Sinoda u Crnoj Gori od 1903. godine u kojem nije predviđena nadležnost Sinoda da odlučuje o ukidanju autokefalnog statusa CPC. Nadležnost takvog karaktera ustavno je bila povjerena „vrhovnom knjaževskom (kraljevskom) odobrenju“. Akt crnogorskog Sinoda o samoukidanju autokefalnosti bio je suprotan članu 135 Ustava Knjaževine Crne Gore iz 1905. godine, koji propisuje da se prepiska duhovne vlasti sa stranim crkvenim vlastima, Saborima i Sinodima, može odvijati samo uz odobrenje ministra prosvjete i crkvenih djela. S obzirom na to da je sve do donošenja tzv. Vidovdanskoeg ustava 1921. godine Kraljevine SHS još je bila na snazi legitimnost crnogorskih institucija, pa je samim tim i političkom prinudom sprovedeno ukidanje pomjesnosti CPC bilo nekanonsko, a i politički nezakonito. Ali za SPC je bilo važno da je obezbijedila svojinu nad oko 650 crkava i manastira u Crnoj Gori, ali i nad drugim različitim materijalnim dobrima i prihodima. Najupečatljivije je bilo sticanje svojine SPC nad Ostroškim manastirom, najvećem kulturnom (svetom) mjestu u Crnoj Gori koje je donosilo i velike prihode.

Vlada Kraljevine SHS sa regentom Aleksandrom Karađorđevićem imala je cilj da ojača političko jedinstvo nove države preko duhovne crkvene centralizacije, gdje je za pravoslavno-hrišćansku konfesiju glavnu riječ imala Srbija. Zato je trebalo ujediniti pomjesne crkve, i pripojiti eparhije novoosvojenih zemalja Makedonije i Bosne u zajedničku pomjesnu pravoslavnu crkvu. Izvršenje postupka trebalo ja da sprovede specijalni za to formirani Centralni arhijerejski sabor. Regent Karađorđević je tražio što je moguće hitnije sazivanje Sabora, čijim odlukama o crkvenom ujedinjenju je trebalo preduhitriti suprotstavljanje onih koji se nijesu slagali sa ukidanjem autokefalnosti Crnogorske i Karlovačke mitropolije. Zato je najprije za predsjednika Sabora taktički bio postavljen crnogorski mitropolit Mitrofan, da bi kasnije bio zamijenjen srpskim mitropolitom Dimitrijem.³⁰ Isto tako, preduzete su mjere da se odstrane sa arhijerejskih pozicija i oni velikodostojnici iz drugih dijaceza koji su se suprotstavljali crkvenom ujedinjenju i gubljenju autokefalija, kao što je bio primjer sa mitropolitom dabro-bosanskim, Evgenijem, episkopom dalmatinsko-istarskim, Dimitrijem i episkopom vršačkim, Gavrilom.

Kraljevina SHS je vodila duže razgovore sa Carigradskom patrijaršijom o prisajedinjenju eparhija iz Vardarske Makedonije i Bosne, kao i o ujedinjenju autokefalnih pravoslavnih crkava – Srpske, Crnogorske i Karlovačke, zajedno sa još dvije

---

³⁰ Uloga mitropolita Mitrofana u samoukidanju crnogorske države i pomjesnosti crkve bila je oštro osuđena kao izdajnička u Izvještaju o njegovoj smrti od strane crnogorske vlade u egzilu u Rimu. Ipak u sadržaju Izvještaja od 9. oktobra 1920. godine navodi se da je kod Mitrofana postojala svojevrsna griza savjesti, moleći prisutne da budu svjedoci njegovog pokajanja što je dao blagoslov i saglasnost da se ukine Crna Gora kao država od strane Srbije, sa objašnjenjem da je to uradio pod pritiskom srpskih vlasti, pa da je čak to u povjerenju saopštio i britanskom ambasadoru grofu Salisu.

dalmatinske eparhije. Prilikom traženja da se dobije pozitivno rješenje od Carigradske patrijaršije pregovaračka komisije Kraljevine SHS se pozivala na važeće propise u pravoslavlju: da se crkvene granice (dijaceza i jurisdikcija) prilagode promjenama političkih granica. Odnosno, ujedinjenje pravoslavnih crkava i oblasti, kao i otkup makedonskih i bosanskih eparhija, pravdani su situacijom da su te zemlje sa eparhijama politički ušle u sastav nove države Kraljevine SHS. Razgovori su vođeni u uslovima sedisvakancije (upražnjenog crkvenog trona prim. prev.) stolica kada je vaseljenski patrijarh bio preminuo, pa su se do izbora novog poglavara rešenja tražila pregovorima i dogovorima sa Sinodom. Za prisajedinjenje eparhija iz Makedonije i Bosne dogovor je postignut još jeseni 1919. oodine, otkupom u visini od 1.500.000 franaka. Već je 19. marta 1920. godine Sinod Carigradske patrijaršije donio odluku da odobrava prisajedinjenje oblasti i eparhija u Makedoniji i Bosni, ali i da priznaje proglašeno ujedinjenje pravoslavnih autokefalnih crkava: Srpske, Crnogorske i Karlovačke, kao i dvije dalmatinske eparhije. Nakon izbora novog vaseljenskog patrijarha Meletija IV, navedena odluka sinoda bila je potvrđena tomosom izdatim pod brojem 1148, 19. februara 1922. godine imenovanjem crkve kao: *Autokefalna ujedinjena pravoslavna crkva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*.³¹

---

³¹ Tomos sa odlukom Carigradske patrijaršije i sa priznanjem od strane Antiohijske i Ruske crkve objavile su *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* od 3. juna 1922. odine. U sadržini samog Tomosa potvrđuje se da je Crnogorsko-primorska dijaceza bila autokefalna crkva i da je stupila u jedinstvo sa Srpskom i Karlovačkom autokefalnom crkvom, kao i sa dvije dalmatinske eparhije. Tako je, 700 godina nakon što su srpska osvajanja u Crnoj Gori omogućila da 1220. godine duhovnik Sava Nemanjić otkupi od Vaseljenske patrijaršije jurisdikciju i pravo na organizovanje pravoslavnih eparhija u rimolatskoj hrišćanskoj dijacezi Barske nadbiskupije, po drugi put pregovorima i političkim potkusurivanjima sa

Novouspostavljena država i proglašenje autokefalne ujedinjene pravoslavne crkve diktirali su nastupanje diskontinuiteta crkvene tradicije u savremenoj Crnoj Gori. U samim nazivima kraljevstva i crkve nije postojala crnogorska atribucija, već je ona bila prekrivena geonimom i etnonimom, „Srbija“ i „srpska“. Čak i u demografskim statistikama Kraljevine SHS, Crnogorci nijesu postojali evidentirani kao narod, već su pripajani procentualnoj evidenciji srpskog naroda. Ali među narodom su produžile da se njeguju i da se čuvaju crnogorske nacionalne posebnosti, kao što su običaji, folklor, jezik, kultura i sl. Slijed političkih događaja nastavio je da jača srpsku hegemoniju, pa je suprotno uredbi tomosa Carigradske patrijaršije o nazivu autokefalne crkve u Kraljevini SHS inicirana transformacija njenog imenovanja od „ujedinjena“ u „jedinstvena“ pomjesna „srpska crkva“. Dopunsko političko ubjeđivanje za to je bilo objašnjenje sa argumentacijom da, crkveni kanoni dozvoljavaju da u granicama jedne države postoji samo jedna pomjesna (titularna, odnosno narodna) crkva. Čak su postojali pokušaji da se ukine i Barska nadbiskupija, a da se primat crkvene rimokatoličke hijerarhije povjeri biskupu u Beogradu. Ali to je bilo spriječeno od strane crnogorskih poslanika u Skupštini Kraljevine SHS. Hegemonija Srpske pravoslavne crkve u preimenovanoj Kraljevini Jugoslaviji konačno je bila legitimisana donošenjem njenog ustava 1931. godine, kada je zvanično postala i pomjesna državna crkva za sve pravoslavne hrišćane. Ovakva situacija je indirektno uticala da se prikriva i da se zaboravlja istorija crnogorske hrišćanske crkve, ali i da se postepeno gradi predstava o diskontinuitetu u razvoju posebne crnogorske duhovne i kulturne tradicije.

Nadalje je do Drugog svjetskog rata 1941. godine i nestajanja sa istorijske scene Kraljevine Jugoslavije, dijaceza Crnogorsko-

---

Carigradom nametnuta srpska pravoslavna jurisdikcija crnogorskim vjernicima, što traje i 100 godina nakon toga do današnjeg dana.

primorske mitropolije ostala pod jurisdikcijom Srpske pravoslavne crkve. Ona je duhovno bila predvođena od srpskih arhijereja mitropolita Gavriila (1920–1937) i Joanikija (1940–1945). Već od 1944/45. godine u formiranoj drugoj jugoslovenskoj državi (Narodnoj) Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, vraćen je državni i ustavno-pravni status Crne Gore kao jedne od šest ravnopravnih konstitutivnih jedinica sa federalnim suverenitetom. To je period jednake afirmacije nacionalnih i kulturnoistorijskih identiteta svih naroda u SFRJ, među kojima i crnogorskog naroda. Ali i tada je kao recidiv nacionalno romantičarskih predstava o „pravu“ na jedinstveno nasljeđe globalnih kulturnoistorijskih procesa iz prošlosti, dio crnogorske duhovne u kulturne tradicije i neki od njenih nacionalnih protagonista bio prisvajan kao hrvatski ili kao srpski. Ali crnogorska hrišćanska duhovna identifikacija je ostala kao neobjelodanjen talog sa dna komunističkog ateističkog društva, pa su Crnogorci pravoslavne vjeroispovijesti produžili da hrišćansko predanje i bogoljublje doživljavaju pod jurisdikcijom Srpske pravoslavne crkve. Treba imati u vidu da je u Crnoj Gori nadvladala ateistička ideologija u odnosu na religije, a posljedica toga je potiskivanje potrebe za ponovnim oživljavanjem crnogorskog duhovnog identiteta preko obnove autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Ono što su svjesno uradili vjernici u Makedoniji.³² Nakon raspada

---

³² Još 1959. deklarirana društvena, nacionalna i kulturna ravnopravnost jugoslovenskih naroda bila je efektuirana od strane Makedonije obnavljanjem Ohridske arhiepiskopije kao samostalne Makedonske pravoslavne crkve, a 1967. godine u Ohridu je uslijedilo proglašenje njene autokefalnosti. Naime, samostalni crkveni status MPC bio je odobren i od Sinoda SPC uz saglasnosti da njen ustav kao jurisdikcija više ne važi za eparhije u Makedoniji, ali se zadržalo formalno kanonsko jedinstvo preko pominjanja srpskog patrijarha u liturgijama. Namjera SPC da nastavi miješanje u unutrašnja crkvena pitanja MPC proizvela je novu inicijativu makedonskog poglavara Dositeja sa

druge jugoslovenske države i pada komunizma kao dominantne društvene ideologije, 1990. godine u zajedničkoj saveznoj državi Crne Gore i Srbije javljaju se inicijative za obnovu CPC kao samostalne crkve. Tek su nakon sticanja nezavisnosti Crne Gore 2006. godine, u samostalnoj državi, Crnogorci počeli da ozbiljnije aktuelizuju ideju za odvajanje od jurisdikcije SPC i za formiranje narodne (pomjesne) Crnogorske pravoslavne crkve. Tome se još uvijek suprotstavlja SPC u odbrani politički uspostavljene stogodišnje jurisdikcije, ali i iznad svega štiteći vlasništvo nad hrišćanskim hramovima u Crnoj Gori i velike materijalne prihode koje stiže u dijaezi Crnogorsko-primorske mitropolije.

Istorijska iskustva od vremena vladavine vladike Petra I Petrovića Njegoša naovamo, svjedoče da je pored ranijih međusobnih ratovanja i osvajanja počeo da se javlja i prijateljski, saveznički odnos između crnogorskog i srpskog naroda, koji je prilikom ratova i nacionalnog oslobođanja na Balkanu dospio do stepena bratskih odnosa. Ali iz savremene perspektive tumačenja prošlosti sa naučnog i kulturološkog aspekta (ne iz političkog), nužno je konstatovati da crnogorsku duhovnu i kulturnu pripadnost niko ne treba da oduzima nanoseći joj nacionalnu štetu. Od prije 100 godina autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve postala je žrtva promjena političkih granica, našavši se pod jurisdikcijom Srpske pravoslavne crkve, pri čemu danas kada je Crna Gora od 2006. godine nezavisna i samostalna država ima kanonsko pravo na obnovu. U skladu sa tim i hrišćanske hramove u Crnoj Gori ne treba proglašavati za „srpsku svojinu“, jer su oni dio živog hrišćanskog predanja crnogorskog naroda i pripadaju njemu. Građene su od crnogorskog kamena i rukama crnogorskih majstora, a iznad svega i većinski crnogorski narod je išao i

---

arhijerejima za održavanje Trećeg crkveno-narodnog sabora u Ohridu 1967. godine, kada je proglašena i autokefalnost.

danas ide u njih na vjersko poklonjenje. Potrebno je da preovlada hrišćanska bratska ljubav među vjernicima Crnogorcima i Srbima, pa da u duhu pravoslavnog jedinstva između dviju sestrinskih i pomjesnih crkava, mirnim putem i uz uzajamno poštovanje ispoštuju kanonsko pravo: da crnogorski narod u granicama sopstvene nacionalne crnogorske države obnovi vjekovnu autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve. Ako se 1920. godine SPC pozvala na kanonsko pravo svake države da ima jedinstvenu pomjesnu pravoslavnu crkvu, a na osnovu tog propisa zaobilazno preko deklarativne forme ujedinjenja više dijaceza dogovorila sa Vaseljenskom patrijaršijom jurisdikciju nad preostalim pravoslavnim narodima na teritoriji Kraljevine SHS i Jugoslavije, sada se ta ista crkva ne treba održavati anahronizmom, narušavajući to isto crkveno pravo – suprotstavljajući se obnovi CPC u crnogorskoj državi.³³ Jer u savremenoj eri globalizacije i evropocentrizma, kulturnog prožimanja naroda i njihovog zbližavanja u razlikama i sličnostima, hegemonizam i narušavanje vjerskih sloboda i prava smatraju se za necivilizacijski odnos i nedopustivu diskriminaciju.

U savremenoj historiografiji, pa čak i u političkim ili u interkulturalnim odnosima, koliko god nastojali da globalne procese iz prošlosti crnogorske i srpske sredine poistovjećujemo kao zajedničke ili kao iskustvo oduzeto od Drugog, sa naslijeđenom, u osnovi različitim dukljansko (crnogorskom) istorijskom, duhovnom i kulturnom tradicijom, i sa različitim kontinuitetom razvoja, jasno se razgraničava posebnost crnogorskog duhovnog i kulturnoistorijskog identiteta. Potrebno

---

³³ Danas se ne mogu jednostrano i sa istorijskim romantizmom tumačiti kao djelovi jedne nacionalne pravoslavne crkve one nadnarodne eparhije koje su povremeno ulazile i vraćale se u promjenljive dijaceze autokefalnih crkava: Ohridske patrijaršije/arhiepiskopije, Barske nadbiskupije/Cetinjske mitropolije ili Žičke/Pečke patrijaršije.

je samo raskriti sve slojeve istorijskih kontroverzi, iskustava i vrijednosti koje su stvorili narodi na Balkanu, jer kroz istoriju ispunjenu globalnim iskustvima življenja u velikim imperijama – oni su trajali i duhovno i kulturno opstajali: *jedni pored drugih i jedni sa drugima*. Upravo je preko stečene i naslijeđene duhovne i kulturne memorije iz prošlosti opstajao crnogorski nacionalni kolektivitet, u kojem se suvereno prepliću tradicija i savremenost.

Sa makedonskog preveo **Ivan Ivanović**

Literatura:

(Selektivni pregled)

- Ангеловска-Панова, М. 2004, *Богомилството во духовната култура на Македонија*, Скопје
- Антољак, С. 1969, *Самуиловата држава*, Скопје
- Ацић, Н. 2000, *Кратка историја Црногорске православне цркве*, Цетиње
- Банашевић, Н. 1971, *Летопис попа Дукљанина и народна предања*, Београд
- Басотова, Љ. 1988, „Летописот“ на попот Дукљанин како извор за македонската средновековна историја, *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, Том V, Прилеп, 121-233.
- Басотова, Љ. 1999-2000, Односот на цар Самоил кон соседите, *Balkanoslavica*, Прилеп

- Белчовски, Ј. 1997, *Охридската архиепископија од основањето до паѓањето на Македонија под турска власт*, Скопје
- Богдановић, Д. 1975, *Измирење српске и византијске цркве, О кнезу Лазару*, Београд
- Божић, И. 1953, О јурисдикцији Которске диоцезе у средњовековној Србији, *Споменик САНУ*, СП, 11-16. Београд.
- Божић, И. 1967, О пропасти манастира св. Михаила на Превлаци, *Анали Филолошког факултета*, VII, 75-82. Београд.
- Бошковић, Ђ. 1962, *Стари Бар*, Београд
- Велев, И. 2011, *Беседа против богомилите на Презвитер Козма*, Скопје
- Велев, И. 2005, *Византиско-македонски книжевни врски*, Скопје
- Велев, И. 2014, *Историја на македонската книжевност*, Том 1, *Средновековна книжевност*, Скопје
- Велев, И. 2017, *Културноисториски проникнувања*, Скопје
- Велев, И. 2016, *Свети Кирил и Методиј, рамноапостоли и сесловенски просветители*, УКИМ, Скопје
- Гавриловић, А. 1920, *Историја српске православне цркве*, Београд
- Гардашевић, Б. 1977, *Каноничност стицања аутокефалности српске цркве 1219 године*, Београд,
- Георгиевски, М. 1972, *Македонска печатарска дејност*, Скопје
- Дил, Ш. 1995, *Историја византијског царства*, Београд
- Димевски С. 1979, *Борбата за автокефалност на православните цркви во Европа создадени во XX век*, Скопје
- Димевски, С. 1989, *Историја на македонската православна црква*, Скопје
- Ердџановић, Ј. 1978, *Стара Црна Гора. Етничка прошлост и формирање црногорских племена*, Београд
- Зиројевић, О. 1984, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683 године*, Београд

- Новаковић, Ст. *Законик Стефана Душана цара српског 1349-1354*, 1898, Београд
- Илиевски, Д. 1972, *Автокефалноста на Македонската православна црква*, Скопје
- Илиевски, П. Хр. 2001, *Појавата и развојот на писмото со посебен осврт кон почетоците на словенската писменост*, Скопје
- *Илјада години од востанието на комитопулитите и создавањето на Самоиловата држава*, 1971, Скопје
- *Историја на македонскиот народ*, 1969, Кн.1, Скопје
- *Историја на македонскиот народ*, 2000, Том 1, Редактор Б. Панов, Скопје
- *Историја српског народа*, 1981, Књ. 1, Београд
- *Историја Црне Горе*, 1967, I, Титоград
- Јанковић, М. 1985, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд
- Лиречек, К. 1922, *Историја Срба*, И. Београд.
- *Книжевно-културните врски помеѓу Македонците и Црногорците од најстари времиња до денес*, 1987, МАНУ, Скопје. 1995, *Вардарскиот дел од Македонија под јурисдикција на Српската православна црква (1919-1941)*, Скопје
- Конески, Б. 1986, *Охридска книжевна школа*, -В: *Климент Охридски, Студии*, Скопје
- Костадиновски, Д. 1995, *Вардарскиот дел од Македонија под јурисдикција на Српската православна црква (1919-1941)*, Скопје
- Марјановић, Ч. 1925, *Свети Јован Владимир*, Београд
- Мелоски, Хр. 1996, *Москополски зборник. Пролошки житија на светците*, Скопје
- Миќуновиќ, М. Д. 2011, *Дукљански светец Јован Владимир и неговите свети мошти (St. Jovan Vladimir and his holy relics from Duklja)*, Битола
- Мошин, Вл. 1958, *Тирилски рукописи манастира „Св. Троице“ код Пљевља, Историски записи, XIV, Цетиње*

- Мошин, Вл. 1961, *Ћирилски рукописи у манастиру Никољцу код Бијелог Поља, Историски записи, XVIII*, Титоград
- Наумоски, Р. и Аврамоски, П. 2009, *Црквата „Св. Јован Владимир“ - село Подгорци, Охрид*,
- Новаковић, Р. 1981, *Где се налазила Србија од VII до XII века*, Београд
- Орбини, М. 1968, *Краљевство Словена*, Београд
- Острогорски, Г. 1970, *Византија и Словени*, Београд
- Острогорски, Г. 1993, *Историја Византије*, Београд
- Панов, Б. 1985, *Средновековна Македонија*. Том 2 и 3, Скопје
- *Панонски легенди*, 1969, Предговор: Х. Поленаковиќ, Превод: Р.Угринова-Скаловска, Скопје
- Периќ, М. 1998, *Историско-правните аспекти на односите помеѓу Српската православна црква и Македонската православна црква*, Скопје
- *Писци средњевјековног латинитета*, 1996, Цетиње
- Плавшић, Ј. 1959, *Српске штампарије од краја XV до половине XIX века*, Београд
- Поп-Атанасов, Ѓ. 2011, *Старословенски кирилometодиевски извори*, Скопје
- Радојичић, Ђ. 1984, *Белешке о штампаријама у Црној Гори у XV и XVI веку, Историски записи, II*
- Ристовска-Јосифовска, Б. 2001, *„Кралството на Словните“ од Мавро Орбини како извор за македонската средновековна историја*, Скопје
- Слијепчевић, Ђ. 1991, *Историја Српске православне цркве*, Книга 1-3, Београд
- Снегаров, Ив. 1924 и 1932, *История на Охридската архиепископия*, Том 1 и Том 2, Софија
- Снегаров, И. 1946, *Кратка история на съвремените православни църкви (Българска, Руска и Сръбска)*, Том 2, Софија
- Трајановски, А. 2008, *Возобновување на Охридската архиепископија како Македонска православна црква и нејзиниот шематизам*, Скопје

- Трајановски, А. 2013, *Македонската православна црква – Охридска архиепископија и другите православни помесни цркви*, Скопје

- Туницкиј, Н. 1913, *Свети Климент Епископ словенскиј. Его жизнь и просветительская деятельность*, Сергиевъ Посады

- Ћирковић, С. 1964, *Историја средњовековне Босанске државе*, Београд

- Ћирковић, С. 1969, *Православна српска црква у средњовековној српској држави*, Београд

- Ћоровић, В. 1928, *Значај хумске епархије*, Ниш

- Ћоровић, В. 1940, *Хисторија Босне I*, Београд

- Ферјанчић, Б. 1966, *Византија и Јужни Словени*, Београд

- Ферлуга, Ј. 1986, Драч и његова област од VI до почетка XIII века, *Глас САНУ*, CCCXLIII, књ. 5, Београд, 65-120

- Шекуларац, Б. 1990, Александрида манастира Добриловине, *Библиографски весник*, 19/1-2

- Шекуларац, Б. 1987, *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград

- Шекуларац, Б. 1994, *Трагови прошлости Црне Горе*, Цетиње

- Шишић, Ф. 1928, *Летопис Попа Дукљанина*, Београд-Загреб

- Шкриванић, Г. 1959, *Именик географских назива средњовековне Зете*, Титоград

* * *

- Andrijašević, M. Ž. 2008, *Crnogorska crkva 1851-1918*, Nikšić
- *Dukljanski knez sveti Vladimir 970-1016*, 1000 godina Crnogorske državnosti, 2016, Podgorica

- Čelebić-Blehova, L. 2006, *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500*, Podgorica

- Čirgić, A. 2011, *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Podgorica

- *Hrvatsko-crnogorski dodiri/ Crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, 2009, Zagreb

- *Istorija Crne Gore*, I, 1967, Titograd

- *Istorijski leksikon Crne Gore*, 2006, Podgorica
- *Letopis Popa Dukljanina*, 1928, Beograd-Zagreb
- Lučić, J. 1973, *Povijest Dubrovnika*, II dio, Zagreb
- Marković, I. 1902, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb
- Mayer, A. 1951, *Kotorski spomenici*, I, Zagreb, II 1981, Zagreb
- Medini, M. 1942, Kako je postao „Ljetopis popa Dukljanina“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Knj. 273, Zagreb
- Mijović, P. 1987, *Kulture Crne Gore*, Titograd
- Mijović, P. 1998, *Od Dokleje do Podgorice*, Cetinje
- Mijović, P. 1987, *Pradavne I daven kulture Crne Gore*, Titograd
- Mijović, P. 1970, *Tragom drevnih kultura Crne Gore*, Titograd
- Mijušković, S. 1967, *Ljetopis popa Dukljanina*, Titograd
- Milobar, F. 1900, *Dukljanska Kraljevina*, Sarajevo
- *Missale Romanum slavonico idiomate*, 2011, Podgorica
- Momirović, P. i Vasiljev, Lj. 1991, *Ćirilske rukopisne knjige Cetinskog manastira XIV-XVIII vek*, Cetinje
- Mošin, Vl. 1956, *Ćirilski rukopisi Cetinskog manastira, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umetnosti*, 1954, Zagreb
- Mošin, Vl. 1950, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb
- Nikčević, V. D. 2006, *Književnost Duklje i Prevalitane*, Podgorica
- Nikčević, V. 1996, *Crnogorska književna raskršća*, Cetinje
- Nikčević, V. P. 2009, *Istorija crnogorske književnosti, Od početka pismenosti do XIII vijeka*, Cetinje
- Nikčević, V. P. 2006, *Narodnosna, nacionalna i jezička identifikacija crnogorske književnosti u Jezičkim i književnim temama*, Cetinje
- Nikčević, V. P. 1998, *Prijem hrišćanstva u Crnoj Gori*, Cetinje
- Novakoviš, St. 1908, *Ohridska arhiepiskopija u XI veku*, *Glasnik SAN*, Knj. 76, Beograd
- Ostojić, I. 1963, *Benediktinci u Hrvatskoj I*, Split
- Pantelić, St. 2000, *Pradomovina Crnogoraca, Hrvatska obzorja*, br. 2, Split
- Perović, R. 2008, *O Srnogorskoj crkvi*, Podgorica

-
- Perčić, E. 1998, *Sclavorum Regnum Grgura Barskog - Ljetopis popa Dukljanina*, Bar
  - *Pisci srednjovjekovnog latiniteta*, 1996, Cetinje
  - *Praesbiteri Dieocleatis Regnum Slavorum*, 2003, Podgorica-Zagreb
  - *Pravoslavlje u Crnoj Gori*, 2008, Cetinje
  - Radoman, Al. 2008, O pismu izvornika hronike *Kraljevstvo Slovena Popa Dukljanina, Lingua Montenegrina 2*, Cetinje
  - Rotković, R. 1997, *Crna Gora i Dušanovo Carstvo*, Cetinje
  - Rotković, R. 2012, *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852*, Podgorica
  - Rotković, R. 1999, *Najstarija crnogorska država Kraljevina Vojislavljevići XI-XII vijeka*, Podgorica
  - Rotković, R. 1995, *Odakle su došli preci Crnogoraca*, Cetinje
  - *Skriptoriji i manastirske biblioteke u Crnoj Gori*, 1989, Cetinje
  - Stipičević, A. 1974, *Iliri*, Zagreb
  - Stjepčević, I. 1938, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split
  - Šekularac, B. 2008, Ilovačka krmčija ili Zetski zakonik, *Matica*, br. 34-35, Cetinje
  - Šekularac, B. 2014, *Razvoj pismenosti u Crnoj Gori*, Cetinje
  - Štedimlija, S. M. 1938, *Crnogorske štamparije u XV vijeku*, Zagreb
  - Živković, D. 1989, *Istorija crnogorskoga naroda*, Tom I, Cetinje 2000, Tom II, Cetinje.

KLERIKALIZACIJA NACIONALIZMA

František Šitek

Through the example of religious rivalry between the Serbian and Montenegrin Orthodox Churches in 1989-2010, the Czech author analyses conflicting historical and identity narratives, disputes over autocephaly, divisions and political polarization after 1989, a permanently frozen conflict in the context "Risto sotona" vs. "raspop Miraš", the struggle for shrines, adaptation of historical heritage, and concludes that disputes between the Montenegrin Orthodox Church and the Serbian Orthodox Church are permanent because religious organizations, along with appropriate lay circles, have privatized nationalism to achieve their goals.

Bliska veza između nacionalizma i religije uopšte, kao i određenih nacionalizama s pojedinim religijama s pravom je, već neko vrijeme, sastavni element opšte predstave o jugoistočnoj Evropi. „Religija je temeljni element grupnog identiteta i nacionalizma kod većine nacionalnih grupa. Prije svega, to je istorijsko jezgro kulture koje je oblikovalo evolutivni razvoj primitivnih plemena u politički svjesne nacije. Drugo, to je oznaka (mada ne jedina) identiteta jedne grupe, koji dijeli „nas“ od „njih“, uspostavljajući osnovu za identifikaciju ili odstojanje. ... Konačno, susreti s drugim nacionalnim grupama drugačijih vjerskih običaja ohrabruju grupu da svoju religiju smatra vlastitom, ili čak esencijalnom za njen nacionalni

opstanak,¹ objašnjava Sabrina P. Ramet u opštijem kontekstu, ali i s daljim osvrtom na Srpsku pravoslavnu crkvu. Zaista, srpska mutacija hrišćanskog pravoslavlja posebno je naglašena zbog svog „naročito izraženog nacionalnog karaktera“². Stoga ne iznenađuje što je podizanje crnogorske nacionalne svijesti odvojene od prethodno zajedničke, predmoderne svesrpske matrice tokom XX vijeka praćeno u novije vrijeme ozbiljnim pokušajima uspostavljanja odvojene Crnogorske pravoslavne crkve kao institucije koja bi odražavala i simbolizovala nacionalno razlikovanje Crnogoraca od Srba. Tvrdnja da „svaka nacija ima pravo na sopstvenu crkvu“ na koju se često pozivaju oni koji podržavaju autokefalnost pravoslavne crkve u Crnoj Gori, potvrđuje da su pretpostavke Rametove o bliskim vezama između pojedinih nacionalnih i vjerskih identiteta na Balkanu podjednako relevantne za konflikt koji će biti centrom pažnje u ovom radu.

Ranih devedesetih godina prošlog vijeka, Crna Gora (tada jedna od dvije preostale republike Miloševićeve okrnjene Jugoslavije, a od 2006. godine nezavisna država) pridružila se grupi nekoliko drugih pretežno pravoslavnih zemalja istočne Evrope koje su bile zahvaćene vjerskim rascjepom. U oktobru 1993. godine, nekoliko hiljada Crnogoraca okupilo se u istorijskoj prijestonici Cetinju radi proglašenja obnove nezavisne, autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Od tada, crnogorska pravoslavna većina je podijeljena gorkim religioznim rivalstvom između svještenstva i aktivnih sljedbenika dvije crkve: *Srpske pravoslavne crkve* (SPC) i kanonski nepriznate *Crnogorske pravoslavne crkve* (CPC), koje se nadmeću za legitimnost, uticaj, političku podršku i imovinu.

---

¹ Sabrina P. RAMET, *Nihil Obstat: Religion, Politics and Social Change in East-Central Europe and Russia*, Durham: Duke University Press 1998, 147.

² Jean-Arnault DÉRENS, Catherine SAMARY, *Les conflits Yougoslaves de A à Z*, Paris: Editions de l'Atelier/Éditions Ouvrière 2000, 245.

Korijeni neprekidnog konflikta neodvojivi su od pitanja nacionalnog identiteta i politike u ovom kutku jugoistočne Evrope. Dok SPC tvrdi da Crnogorci predstavljaju samo jedan ogranak srpskog naroda, a Crna Gora samo jednu od tradicionalno srpskih zemalja, CPC promoviše ideju odvojenog crnogorskog nacionalnog identiteta, priznatog od strane Titovog komunističkog režima od 1940-ih i dosljedno je izjavljivala svoju podršku nezavisnosti Crne Gore od Srbije prije referenduma iz maja 2006.

Ovđe ćemo pokušati napraviti sveobuhvatan pregled spora oko crnogorske autokefalnosti i neprestane borbe obje crkve za moć, uticaj, političku podršku, duhovnu hegemoniju, svetišta i duše. Izvori koji se tiču rivaliteta između Srpske i Crnogorske pravoslavne crkve na jezicima koji nijesu južnoslovenski su izuzetno ograničeni, veoma fragmentisani i često sasvim neprecizni, čak i kada se radi o osnovnim činjenicama, podacima ili brojkama.³ S druge strane, izvori koji potiču iz regiona opterećeni su nepotpunošću, budući da su većinu napisale ili pristalice ili oponenti jedne ili druge crkve, uz značajan izuzetak nekih realističnih novinarskih izvještaja koji su nažalost, sasvim prirodno, pretežno fokusirani samo na pojedine događaje kao što su sukobi između pristalica pomenutih crkava prilikom vjerskih praznika. Ovaj rad baca posebno svjetlo na usku povezanost ovog dugotrajnog vjerskog spora s politikom i turbulentnim promjenama političkih granica, sudbina i programa koje su uticale na bivšu Jugoslaviju i države koje su je naslijedile, kao što su Crna Gora i Srbija tokom posljednje dvije decenije.

U ovom radu, pomenuti spor pokušaćemo smjestiti u cjelokupan politički, socijalni i istorijski okvir Crne Gore

---

³ Najpouzdaniji osvrt za sada vjerovatno predstavlja članak Amaël CATTARUZA, Patrick MICHELS, „Dualité orthodoxe au Monténégro“, *Balkanologie*, vol. IX, décembre 2005, nr. 1-2, dostupno na: <http://balkanologie.revues.org/595>

posebno, kao i jugoistočne Evrope uopšte. Naglasićemo činjenicu da je uloga crkava i vjerskih svađa apsolutno neodvojiva od političke prakse i nacionalističke agende. Takođe, ovđe tvrdimo da je uloga ličnosti isto toliko bitna, a često i odlučujuća u ključnim momentima i da umnogome može uticati na tok događaja u dugoročnoj perspektivi. Doprinos ovog rada opštim debatama o ulozi religije, vrijednostima i nacionalizmu u centralnoj, istočnoj i jugoistočnoj Evropi i šire leži prvenstveno u pojmu klerikalizacije nacionalizma. Ovaj pregled spora između SPC i CPC, koji se uglavnom fokusira na njihove odvojene, međusobno isključujuće istorijske i identitetske narative kao i njihove odgovarajuće pozicije u širim političkim igrama tokom vremena, otkriva da zaista postoji uočljiva tendencija ka pojačanoj identifikaciji nacionalizma s određenim vjerskim programima. Organizovana religija, često u formi „nacionalnih“ ili „istorijskih“ crkava, svakako je uspjela da ispuni značajan dio dobro poznatog „ideološkog vakuuma“ koji se navodno sručio na obje strane nekadašnje Gvozdene zavjese nakon rušenja komunističkih režima na Istoku. U međuvremenu, intenzivno miješanje vjerskog i nacionalnog identiteta, makar u našem dijelu svijeta, naročito olakšavaju relativna slabost države kao i umanjena uloga (ili potpuna diskreditacija) svjetovnih intelektualaca. Crkve i njihovi laički ideolozi, umjesto državnih institucija ili nacionalnih pokreta koje vode svjetovne intelektualne elite, sve snažnije zauzimaju poziciju vodećih autora i uređivača glavnog nacionalističkog diskursa i novih nosilaca svete baklje nacionalnog identiteta. Na taj način „sveto porijeklo nacija“ spojilo se sa „svetim izvorima religije“. Balkanski nacionalizmi koji su u centru naše pažnje nijesu samo etnocentrični po definiciji kao ranije, već istovremeno sve više „crkvenocentrični“.

Suprotstavljeni istorijski i identitetski narativi

Obje crkve, kako Srpska tako i Crnogorska pravoslavna crkva, zajedno s publicistima, istoričarima i drugim svjetovnim sljedbenicima naklonjenim jednoj ili drugoj crkvi, posebno naglašavaju odgovarajuće istorijske i pravne argumente da bi dokazale svoj legitimitet. Kao rezultat toga, od početka 1990-ih postepeno su se kristalisala dva međusobno isključujuća narativa. Očekivano, oba narativa i njihove odgovarajuće tvrdnje o legitimnosti usko su povezani s trnovitim pitanjem „prave prirode” crnogorskog nacionalnog identiteta i njegove bliskosti ili odvojenosti u odnosu na srpski identitet. Objе crkve pokušavaju dokazati da njihova vjerska organizacija ima duboke korijene u crnogorskoj istoriji te prema tome polaže puno pravo na cjelokupno hrišćansko pravoslavno nasljeđe zemlje kako u duhovnom tako i pravnom smislu. Otuda, obje crkve legitimizuju svoj smisao postojanja i opravdavaju sadašnje ciljeve konstruišući narative od istog istorijskog materijala, ali s različitim „nacionalnim bojama” i naglašavanjem različitih činjenica. Upoređujući ključne elemente ovih narativa, pokušaću da bacim svjetlo na najbitnije teme, događaje i tumačenja koja su razdvojila dvije crkve. Pitanje statusa autokefalnosti predstavlja ključnu tačku neslaganja u oba narativa. Pozivajući se na izvjesne nacionalne vrijednosti i određenu interpretaciju istorije (naročito istoriju nacije, države i lokalne pravoslavne crkve), obje crkve pokušavaju da privuku pristalice među redovima prosrpskih odnosno procnogorskih segmenata pravoslavne većine i još više homogenizuju lojalno jezgro vjernika.

*Pansrpski i pra-crnogorski srednji vijek:
između Svetog Save i Svetog Ivana Crnojevića*

U poređenju s autorima koji su naklonjeni CPC, oni kojima je bliska SPC su značajno više zainteresovani za raniji, srednjovjekovni i predosmanlijski period crnogorske istorije. Prije kraja XII vijeka, srednjovjekovna država čije su unutrašnjost i granice približno odgovarale južnoj polovini današnje Crne Gore bila je poznata kao Duklja (kasnije Zeta).⁴ Njeni vladari i stanovnici bili su katolici još od velikog crkvenog raskola 1054. godine. Do 1186. godine Zetu pokorava sušedna Raška kojom je vladala dinastija Nemanjića. Srpska država Raška se tradicionalno smatra srednjovjekovnom pretečom moderne Srbije.

U pansrpskoj interpretaciji crnogorske prošlosti, koju čvrsto zastupaju pisci na strani SPC, stanovništvo Duklje, odnosno Zete bilo je već prije invazije Nemanjića etnički srpsko, baš kao i njihovi sušedi u Raškoj i nekim drugim balkanskim regionima. Zajedničko srpsko etničko porijeklo Raščana i Dukljana omogućava da se osvajanje priobalne zemlje od strane kontinentalnog sušeda posmatra više kao nacionalno ujedinjenje pod vlašću sposobnije dinastije, a ne kao okupacija u pravom smislu te riječi. U tradicionalnom srpskom nacionalnom diskursu vladavina dinastije Nemanjića, koja je na teritoriji

---

⁴ Naziv Duklja (Dioclea) izveden je od starog rimskog naziva za urbano naselje čije ruševine se nalaze u okolini sadašnje Podgorice. Od kraja dvanaestog vijeka sve češće se koristi naziv Zeta (prema imenu lokalne rijeke) koji postepeno potiskuje stariji naziv za ovu zemlju. Od kraja XV vijeka teritorija Zete se manje-više svela na njen gornji planinski dio kako se Osmansko carstvo širilo preuzimajući kontrolu nad plodnim ravnicama. Ova oblast Zete, koja se zvala Crna Gora, je nakon toga postala teritorijalnim jezgrom novovjekovne crnogorske države.

sadašnje Crne Gore trajala od kraja 12. do druge polovine 14. vijeka, bila je veličanstven period kada su Srbi, kao i pojedini djelovi srpstva kao što je Zeta, svestrano prosperirali, ne zaostajući za Evropom u tehnološkom, institucionalnom ili kulturnom pogledu. Ovo „srpsko carstvo“ je bilo idealizovano i zbog toga što je unutar svojih granica objedinilo značajan dio srpskog naroda. Srednjovjekovna država dinastije Nemanjića je kasnije, posebno u 19. i 20. vijeku, često smatrana gotovim nacrtom za novu, modernu i savremenu verziju velike i jake srpske države koja bi ponovo ujedinila sve Srbe.

Pored izraženog naglašavanja pansrpskih i velikosrpskih konotacija, ono što SPC najčešće podvlači jeste svakako uvođenje i širenje pravoslavlja u ranije katoličkoj Zeti koje je sprovela dinastija Nemanjića. Doista, kao rezultat snažne podrške novih vladara koju je pravoslavlje dobijalo u primorskim krajevima srednjovjekovne srpske države, nova konfesija je vremenom potisnula katolicizam i crkvene veze sa zapadnim hrišćanstvom.⁵ Naglašavajući dugoročni značaj doprinosa Nemanjića, crnogorska istorija biva čvrsto umotana u cjelokupan srpski istorijski narativ i gotovo potpuno lišena svoje posebnosti. Na kraju SPC javlja se kao legitimni nasljednik vjerske, kulturne i političke tradicije srpskog „zlatnog doba“.

Lik svetog Save (1169–1236), istanuknog člana dinastije Nemanjića koji je kao veliki svještenik, mislilac i političar umnogome doprinio širenju hrišćanske pravoslavne vjere, predstavlja utjelovljenje čitavog perioda „zlatnog doba“. Sveti Sava se tradicionalno smatra najvećim svecem zaštitnikom kod Srba. SPC, koja slavi Svetog Savu kao svog osnivača, njegovala je njegov kult u Crnoj Gori kao i u svim drugim „srpskim zemljama“ na Balkanu. Prema tradiciji Sveti Sava se zapravo rodio na mjestu današnje Podgorice i za njegova života, 1219.

---

⁵ Katolicizam je ostao ograničen na primorske gradove kao što je Kotor koji su se pokazali otpornijim od seoskih krajeva na pritisak pravoslavlja.

godine osnovana je prva pravoslavna eparhija na crnogorskoj teritoriji sa šedištem blizu današnjeg Tivta u Bokokotorskom zalivu. Protivnici SPC ovo ne poriču, ali tvrde da je religiozni kult svetog Save uveden u Crnu Goru tek u modernim vremenima iz političkih razloga, prvo od strane knjaza Nikole koji je na prelasku iz XIX u XX vijek uzdizao svetog Savu kao zaštitnika obrazovanja u sklopu svoje težnje da uspostavi modernu mrežu škola u pretežno nepismenoj zemlji, i u novije vijeme od strane SPC u cilju jačanja svesrpskog karaktera lokalne crkve i naglašavanja srpskog porijekla Crnogoraca. Etnocentrični kult svetoga Save (*svetosavlje*), koji čvrsto postavlja crnogorski nacionalni i vjerski identitet u širi svesrpski koncentrični krug, CPC i njeni sljedbenici su skloni da posmatraju pretežno kao stran, neautentičan i vještački nametnut.

CPC u svom istorijskom narativu poklanja znatno manje pažnje predosmanlijskom periodu. Autori, koji su poslije raspada Jugoslavije bili naklonjeni nezavisnosti zemlje i branili tezu da su Crnogorci poseban narod ravnopravan sa Srbima a ne regionalna podvrsta srpskog naroda, obično su posebno naglašavali značaj prednemanjičke tradicije nezavisne države iz dukljanskog perioda. U njihovom dikursu, pripajanje Duklje, odnosno Zete od strane Nemanjića je opisivano prosto kao neprijateljska okupacija, praćena destrukcijom većine gradova i nasiljnim pokoravanjem lokalnog stanovništva stranom moći.⁶ U tekstovima crnogorskih pisaca nacionalističke orijentacije nemanjički period je najčešće koncipiran kao nekakav istorijski presedan kasnijih, velikosrpskih hegemonističkih prijetnji protiv Crne Gore i crnogorskog nacionalnog identiteta u XIX i XX

---

⁶ Kao reprezentativan primjer crnogorske takvog gledišta vidi na primjer djelo Sretena ZEKOVIĆA (ur.), *Pošetnik o Crnoj Gori i Crnogorstvu*, Cetinje: Dignitas 1996, 37.

vijeku.⁷ Iz njihove tačke gledišta, tradicija državne nezavisnosti i elementi nacionalne posebnosti očito su važniji od uvođenja hrišćanskog pravoslavlja i eliminisanja katoličkog uticaja. Autori naklonjeni CPC nalaze se u naročito osetljivoj poziciji kadgod su suočeni sa srednjovjekovnom istorijom: zbog svojih političkih i nacionalnih interesa, ne mogu istinski slaviti događaje i istorijske figure povezane s uvođenjem pravoslavlja na crnogorsko tlo budući da su u njihovim očima oni poistovjećivani s porazom i okupacijom Duklje/Zete od tuđinske vlasti.

Umjesto toga, istorijski narativ autora na strani CPC više se fokusira na kasniji, postnemanjički period crnogorske predosmanlijske istorije, naročito vladavinu domaće dinastije Crnojevića (1455–1496). Oblast kojom su oni vladali bila je u to vrijeme već manje-više potpuno pravoslavna. Pojaseve plodnih nizina Turci su sve više napadali i postepeno osvajali. Međutim, gospodar Ivan Crnojević (1465–1490), najpoznatiji vladar iz kuće Crnojevića, odbio je da se preda. Ivan Crnojević predstavlja figuru spasitelja a njegova odlučnost radikalno rješenje u suočavanju s ogromnom opasnošću koja prijeti nacionalnom identitetu i opstanku. Zajedno s njegovim narodom, uključujući aristokratiju i pravoslavno svještenstvo, on se povukao u nepristupačne i drske kraške krajeve pod planinom Lovćen. Ovdje, u Cetinjskoj dolini on uspostavlja novo šedište crkve i vlasti. U tradicionalističkoj, romantičnoj interpretaciji, stanovnici Crne Gore su nakon toga uspijevali odbraniti svoju slobodu i autonomiju od osmanlijske vlasti tokom nekoliko stotina godina. Crnogorski autori bliski CPC

---

⁷ Značajno je napomenuti da su prvi koji su nemanjički period koncipirali kao okupaciju i uklonili ga sa liste slavni perioda crnogorske prošlosti bili domaći autori koji su se protivili bezuslovnom ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom 1918. godine kao srpskoj okupaciji i aneksiji, posebno Nikola Petanović (1892- 1931) i Savić Marković Štedimlja (1906–1971).

Ivana Crnojevića naročito cijene kao osnivač grada i manastira Cetinja, starošedioca Crne Gore i branitelja pravoslavlja od islamskih prijetnji i kao ključnu figuru čija vladavina predstavlja most između srednjovjekovne i moderne istorije. Doista, Ivan Crnojević je do sada jedina ličnost koju je svecem proglasila samo CPC (12. jula 2003. godine) bez priznanja SPC.⁸

*Nevidljiva partijarsija ili nezavisna crkva:
spor oko autokefalnosti*

Na prekretnici XV i XVI vijeka, Crna Gora je potpala pod osmanlijsku dominaciju kao i veći dio jugoistočne Evrope. Međutim, visoravni i planine koje su nastanila crnogorska plemena uživale su značajan stepen samouprave po mnogim pitanjima. Od XVII vijeka, najsposobniji među cetinjskim vladikama često su preuzimali ulogu političkog autoriteta, predvođeci labavi plemenski savez. Od 1697. godine, vlašičanski prijesto postaje nasljedan u porodici Petrović Njegoš (obično se prenoseći sa strica na bratanića koga njegov prethodnik bira unaprijed). Kako je politička i vojna moć cetinjskog vladike rasla, istorija je često čitana unazad: ubrzo se rodio mit o nenarušenom kontinuitetu političke moći i državnosti prenesenom direktno s posljednjeg Crnojevića na cetinjske vladike, koji je kasnije vijekovima uspješno branjen. Bilo bi neprecizno posmatrati crnogorski plemenski savez, koji je vremenom kroz XVIII i XIX vijek poprimio elemente nezavisne državnosti, kao čistu i čvrstu teokratiju, između ostalog i zbog toga što je svako od tridesetak crnogorskih plemena u većini unutrašnjih pitanja uživalo skoro potpunu

---

⁸ CPC još uvijek nije uspjela ubijediti državne organe da preda posmrtno ostatke Ivana Crnojevića njenim svještenicima kako bi pokrenuli odgovarajući kult. Do danas, kosti osnivača Cetinja i novoproklamovanog sveca ostale su sačuvane u sanduku kao dio imovine Istorijskog muzeja Crne Gore.

nezavisnost.⁹ Uprkos tome uloga vladika, Cetinjskog manastira i pravoslavne crkve uopšte zadobila je posebno mjesto u svijesti Crnogoraca.

Kad je u pitanju moderna istorija, počevši od druge polovine XVIII. vijeka, u centar pažnje suprotstavljenih narativa dolazi vruće pitanje autokefalnosti. Godine 1766, srpska Pečka patrijaršija koja je obuhvatala široku oblast zapadnog Balkana uključujući i Crnu Goru, bila je ukinuta od strane osmanlijskih vlasti. Eparhije rastavljene srpske partijaršije preuzima grčko svještenstvo (fanarioti) lojalno Konstantinopolju osim teritorije pod crkvenom (kao i sekularnom) nadležnošću vladika sa Cetinja koje je uspješno ostalo izvan kontrole Osmanlija. Takva faktička nezavisnost imala je određene istorijske presedane,¹⁰ no ovog puta, nezavisnost od crkvenih struktura koje su kontrolisale Osmanlije ostala je trajna. Crna Gora je faktički postala suverena teritorija sa svim sekularnim i crkvenim ovlaštenjima potpuno u rukama cetinjskih vladika. Crnom Gorom su vladale cetinjske vladike do 1852. godine kada ona postaje sekularna knjaževina. Politička moć ostaje u rukama knjaževa iz porodice Petrović – Njegoš sve do stvaranja Jugoslavije 1918. godine. Postavljenja i nakon toga službe cetinjskih vladika, koji su bili potpuno lišeni bilo kakvog političkog uticaja poslije 1852. godine, bila su u potpunosti kontrolisana i diktirana od strane sekularnih vladara.¹¹

⁹ Vidi Jovan P. ROGANOVIĆ, *Crnogorska teokratija 1496 – 1851*, Cetinje: Obod 1991, za tradicionalističku konceptualizaciju crnogorske istorije kao u biti teokratske.

¹⁰ Od bjekstva srpskog patrijarha Arsenija III. u južnu Ugarsku 1690. godine nakon poraza habzburškog upada na osmanlijski Balkan do Arsenijeve smrti 1706. godine, crnogorske vladike nijesu priznavale autoritet Pečke partijaršije pod upravom Osmanlija već ostaju lojalne Arseniju III.

¹¹ Valja napomenuti da relativno rigidna politička kontrola vjerskih zajednica, uključujući i privilegovane vjere (“državne religije”) nije bila svojstvena

CPC i SPC imaju radikalno različite, međusobno isključujuće interpretacije statusa hrišćanske pravoslavne crkve u Crnoj Gori od ukidanja Pečke patrijaršije do kraja postojanja Crne Gore kao nezavisne države po završetku Prvog svjetskog rata. Što je najznačajnije, obje crkve nude potpuno različite odgovore na pitanje da li je tokom ovog dugog perioda crkva bila autokefalna ili ne. SPC u svojoj verziji crnogorske istorije naglašava nekanonsku, nezakonitu prirodu ukidanja srpske patrijaršije od strane Turaka. Faktička nezavisnost crnogorske eparhije nije u potpunosti poricana u dominantnom diskursu SPC, međutim, njegovi zastupnici skloni su da više naglašavaju sve moguće dokaze srpskog identiteta i svijesti Crnogoraca i da konstruišu jednodimenzionalnu sliku crnogorske crkve kao „srpske u duhu” uprkos njenoj relativnoj izolovanosti. Izvori i tumačenja koja svjedoče o posebnom razvoju su u skladu s tim zanemarena kao beznačajna ili u najbolju ruku privremena. U rigidnijim interpretacijama, zasnovanim na pretpostavci da Pečka patrijaršija u kanonskom smislu nikada nije ni prestala da postoji, svi događaji koji su slijedili predstavljeni su kao prolazna istorijska odstupanja. Uspostavljanje SPC kao jedine pravoslavne crkve na teritoriji novoformirane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1920. godine predstavlja oživljavanje stare patrijaršije koja je bila – kako spiritualno tako i kanonski – prije nevidljiva nego nepostojeća nekoliko vjekova. Položaj pravoslavne crkve u Crnoj Gori, njena uska povezanost s istorijom crnogorske države ili specifične forme lokalne vjerske prakse – svi ovi rezultati samostalnog razvoja koji je pratio transformaciju plemenskog društva u modernu državu – su na taj način efektivno eliminisani i izbrisani. Umjesto toga, novo crkveno kao i nacionalno ujedinjenje je po svoj prilici postignuto 1918. godine: drugim riječima, ponovo je

---

samo Crnoj Gori u to vrijeme. Pravoslavna crkva Srbije bila je na sličan način podređena državnim interesima prije Prvog svjetskog rata.

uspostavljeno pravično stanje stvari. Ponovnim uspostavljanjem vjerskog i nacionalnog jedinstva simbolično je poništena prethodna nesrećna istorija određenih zbivanja različitih ogranaka svesrpskog etno-vjerskog bića, kao i Crne Gore.

Pisana dokumenta koja ukazuju na to da je Crnogorska pravoslavna crkva zaista bila autokefalna u praktičnim pitanjima ako ne ranije, onda sigurno u poznom XIX i ranom XX vijeku, odbačena su u diskursu SPC.¹² Ona su prikazivana ili kao rezultat manjka informacija na strani onih koji su ih proizvodili ili kao potpuno nekanonska te stoga nevažeća u samom startu.¹³ Umjerenija linija tumačenja koja se javlja, na primjer, u nekim tekstovima historičara Aleksandra Stamatovića, zapravo priznaje da je crkva u Crnoj Gori bila autokefalna za vrijeme vladavine knjaza Nikole (koji je vladao u periodu 1860 – 1918, a od 1910. godine kao kralj). Uprkos nadmoćnoj prednosti koja se daje tumačenjima zasnovanim na privjenstvu kanonskog prava, jasno definisanje statusa Pravoslavne crkve Crne Gore kao autokefalne u izvjesnom broju zvaničnih dokumenata i zakona koje je objavila crnogorska kraljevska vlada tokom posljednjih decenija nezavisnosti, kao što su Statut Svetog Sinoda Crnogorske pravoslavne crkve iz 1904. godine ili prvi Ustav Knjaževine Crne Gore iz sljedeće godine ne može se u potpunosti odbaciti. Ova istorija autokefalnosti je, međutim, potcjenjivana kao privremena, kratkoga vijeka i, u najboljem slučaju, određena despotskim aktima apsolutističkog starog režima dinastije Petrović Njegoš: "... takav tip autokefalnosti je

---

¹² Izvjestan broj takvih dokumenata, uglavnom iz arhiva crnogorske kraljevske vlade objavio je Živko ANDRIJAŠEVIĆ, *Crnogorska crkva 1852-1918: Studija sa zbirkom dokumenata o Pravoslavnoj crkvi u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori*, Nikšić: Filozofski fakultet 2008.

¹³ Ovakve stavove je posebno zagovarao pokojni Ljubomir Durković – Jakšić i kasniji autori koji su se služili njegovim argumentima i tumačenjima tokom posljednje dvije decenije.

mного srodniji pojmu autonomije, negoli autokefalije u pravom smislu te riječi. ... Stvaranje autokefalne Crkve u Crnoj Gori, vrlo precizno i jasno rečeno, samodržački je akt knjaza Nikole, te je njegovo značenje u kanonskom, dakle istinskom smislu nelegitimno.“¹⁴

Istorijski narativ CPC s druge strane naglašava sve elemente koji podvlače specifičan razvoj crkve, države i nacije. Stav prema kanonskom pravu je dvostruk. Dokazi koji podržavaju tezu da je pravoslavna crkva u Crnoj Gori zaista bila nezavisna i autokefalna u prošlosti su isticani i slavljani, dok su tvrdnje koje bi mogle ići u prilog verziji istorije koju propagira SPC ili dokazuju da je autokefalna crkva Crne Gore prije 1918. po duhu bila prilično pansrpska, prema tome, marginalizovane ili odbacivane. Umjesto oslanjanja na bezvremenost Pečke partijaršije kao samo privremeno ukinute, ideolozi naklonjeni CPC se više fokusiraju na „situaciju na terenu“ i „stvarnu tradiciju“ Crnogoraca. Prema nekim viđenjima, pravoslavna crkva u Crnoj Gori je postala autokefalna već 1766. godine. „Kada je ukinuta Pečka patrijaršija, Crnogorska pravoslavna crkva, koja je već dugo bila faktički samostalna, stekla je autokefalnost sa sanovišta kanonskog prava,“¹⁵ kako tvrdi Novak Adžić, dok se neki drugi pisci radije fokusiraju na kasnije periode, dokumenta i svjedočenja nego na 1766. kao godinu nastanka autokefalnosti.

Rat za legitimnost između dvije rivalske crkve se sastoji, između ostalog, iz bitaka koje se vode praktično oko svakog mogućeg istorijskog dokumenta koji se tiče statusa crkve na crnogorskoj teritoriji u prošlosti. Spisak ovih dokumenata,

---

¹⁴ Aleksandar STAMATOVIĆ, *Kratka istorija Mitropolije crnogorsko-primorske (1219–1999)*, Cetinje: Svetigora 1999, dostupna na: http://www.mitropolija.me/stari/istorijat/istorijat_6_1.html

¹⁵ Novak ADŽIĆ, *Kratka istorija crnogorske pravoslavne crkve*, Cetinje: Dignitas 2000, 71

tekstova i citata bio bi opširan i neizbježno iscrpljujući. Zvanična tumačenja ovih dokumenata postaju relativno predvidljiva kada shvatimo osnovne smjerove argumentacije obje crkve. Bacimo samo kratak pogled na jedan od najspecifičnijih slučajeva. Jedan od najviše citiranih istorijskih dokumenata u cijelom sporu jeste takozvana *Sintagma* iz 1855, zbirka pravnih spisa koji se tiču pravoslavne crkve objavljena u Atini. Uvod posvećen crkvi u Crnoj Gori potvrđuje da je lokalna crkva zaista autokefalna. Kratki tekst koji slijedi navodi da je Crnogorska pravoslavna crkva priznata kao autokefalna od strane Ruske pravoslavne crkve, dok dokumenta carigradske patrijaršije uopšte ne pominju njeno postojanje. U ranijoj prošlosti, kaže se dalje u tekstu, crnogorska eparhija je bila pod jurisdikcijom Pečke patrijaršije.¹⁶ Takve tvrdnje očigledno podupiru tezu CPC o autokefalnosti i zbog toga ih često citiraju njeni sljedbenici kao neporeciv dokaz.

SPC, s druge strane, dovodi u pitanje validnost teksta tvrdeći da grčki autori *Sintagme* nijesu bili dovoljno informisani o situaciji te da su ostali neupućeni u stvarnu istoriju crkve u Crnoj Gori. Kako bi dokazao invalidnost *Sintagme*, jedan istaknuti autor iz tabora SPC citira turska dokumenta iz istog perioda. Prema njima, crkva u Crnoj Gori je u to vrijeme bez sumnje bila pod jurisdikcijom carigradske patrijaršije. Međutim, ovu tvrdnju sljedbenici CPC mogu ponovo osporiti. Sredinom XIX vijeka Osmansko carstvo je tvrdoglavo odbijalo da prizna puni državni suverenitet Crne Gore uprkos činjenici da je tada ova mala zemlja na granicama osmanske i habzburške imperije već preko sto godina uživala teško stečenu samoupravu van turske kontrole. Stoga je logično da dotična turska dokumenta

---

¹⁶ Ljubomir DURKOVIĆ-JAKŠIĆ, *Mitropolija crnogorska nikada nije bila autokefalna*, Beograd – Cetinje: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, Mitropolija crnogorsko-primorska 1991, dostupno na: <http://www.mitropolija.co.me/istbibl/durkovic-mitropolija.html>

propagiraju tezu da crnogorska eparhija spada pod jurisdikciju carigradske patrijaršije, odražavajući osmanlijske pretenzije na crnogorsku teritoriju. Tvrdnje iz *Sintagme* i kontroverze oko pravog značenja teksta su tipična ilustracija šireg problema diskursnih bitaka oko istorijskih dokaza.

Bez obzira da li je zaista bila autokefalna ili samo greškom i nekanonski prepoznata kao takva, CPC i SPC saglasne su da se autonomna istorija pravoslavne crkve u Crnoj Gori okončava stvaranjem Jugoslavije po završetku Prvog svjetskog rata. Očekivano, događaji koji su doveli do reorganizacije prethodnih crkvenih struktura na teritoriji novonastale južnoslovenske države i kulminirali 1920. godine stvaranjem SPC koja je obuhvatila čitavu teritoriju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ponovo su različito interpretirani kod obje strane. Stav SPC je već djelimično objašnjen: ovo ujedinjenje je predstavljalo povratak prethodnom poretku stvari koji zapravo nikada nije ni prestao da postoji posmatrano iz kanonske tačke gledišta. Stvaranje SPC nije shvaćeno kao sasvim novi događaj već prije kao ponovno uspostavljanje stare Pečke patrijaršije u skladu s nacionalnim ujedinjenjem Srba postignutim na političkom nivou stvaranjem Jugoslavije. Za CPC, s druge strane, gubitak crkvene nezavisnosti predstavlja sastavni element nasilnog, nezakonitog gušenja crnogorske nezavisnosti od strane Srbije. Bezuslovno ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom odmah nakon završetka Prvog svjetskog rata 1918. godine i istorija političkog i oružanog otpora dijela crnogorskog stanovništva protiv novog režima nedvojbeno predstavlja najbitniju temu većine istorijskih narativa koji idu u prilog crnogorskoj nezavisnosti od Srbije i opisuju Crnogorce kao poseban narod a ne kao regionalnu podvrstu srpskog naroda.¹⁷ Isti događaj koji SPC interpretira

---

¹⁷ Neka od osnovnih djela na engleskom jeziku koja se bave ujedinjenjem Crne Gore sa Srbijom/Jugoslavijom 1918. godine su između ostalih: Ivo BANAC, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*,

kao „obnovu Pečke patrijaršije“ njihova rivalska braća su skloni da opisuju kao „nasilnu likvidaciju autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve“. Pored toga, ujedinjenje pravoslavnih crkava na jugoslovenskoj teritoriji u SPC koje je izvršeno 1920. godine, CPC dosljedno osporava kao nekanonsko po prirodi. Naime, proglašenje crkvenog ujedinjenja potvrđeno je ukazom regenta Aleksandra Karađorđevića (koji je vladao u periodu 1921–1934 kao kralj Jugoslavije), dakle, jednim nekanonskim, sekularnim zakonom. Uostalom, CPC ne dovodi u pitanje toliko sekularnu prirodu ukaza koliko ukupnu zakonitost Aleksandrove vladavine nad Crnom Gorom. U očima crnogorskih lojalista i pristalica državne nezavisnosti, ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom proklamovano na Podgoričkoj skupštini u novembru 1918. godine bilo je nezakonito i nevažeće. Stoga, vladavina dinastije Karađorđevića nad Crnom Gorom bila je nezakonita u trenutku stvaranja SPC. U rigidnijoj interpretaciji autokefalna crkva Crne Gore nikada nije uistinu prestala da postoji.¹⁸ Takvo objašnjenje je začuđujuće slično argumentima rivalske SPC u vezi nekanonske odluke osmanlijskih vlasti o ukidanju Pečke patrijaršije 1766. godine.

Ithaca: Yale University Press 1984; Živko M. ANDRIJAŠEVIĆ, Šerbo RAS-TODER, *The History of Montenegro*, Podgorica: Centar za iseljenike 2006; Srđa PAVLOVIĆ, *Balkan Anschluss: The Annexation of Montenegro and the Creation of the Common South Slavic State*, West Lafayette: Purdue University Press 2007; James EVANS, *Great Britain and the Creation of Yugoslavia*, London and New York: I. B. Tauris 2008.

¹⁸ pisci na strani CPC takođe ukazuju na činjenicu da su pojedine parohije crnogorske crkve, koje su služile prvenstveno crnogorskim imigrantima u Ševernoj Americi, nastavile s radom još nekoliko godina poslije 1920. godine nakon čega su podređene SPC, vidi na primjer: *Iz istorije Crnogorske Pravoslavne Crkve: Krštenica Ilije Bačevića iz 1923. godine*, dostupno na: http://www.montenegrina.net/pages/pages1/religija/iz_istorije_crnogorske_pravoslavne_crkve.htm

Uvod u podjele: politička polarizacija i nacionalizacija antirežimske opozicije nakon 1989.

Kada je Amfilohije (Risto) Radović zamijenio vremesnog mitropolita crnogorsko-primorskog Danila Dajkovića u decembru 1990. godine, njegov dolazak na tron cetinjskog vladike oduševljeno su pozdravili mnogi u Crnoj Gori, od srpskih nacionalista do visokih predstavnika političkog establišmenta. Predsednik tadašnje Socijalističke Republike Crne Gore Momir Bulatović hvalio je novog mitropolita kao visokoobrazovanog čovjeka a Amfilohijevo znanje nekoliko stranih jezika njegovi poštovaoci imali su običaj da posebno naglase.¹⁹ U vrijeme kada se Crna Gora čvrsto vezala za Srbiju dok je Jugoslavija lagano klizila ka ivici ponora, Amfilohije je pošedovao pravi pedigree i kvalifikacije za tadašnji istorijski trenutak: bio je crnogorskog porijekla, rođen 1938. godine kao potomak moračkog plemena koji se istovremeno izjašnjavao kao srpski nacionalista. Amfilohijev dolazak na najviše crkvene pozicije njegove rođene zemlje podudaralo se s aktuelnim uzdizanjem nove generacije političara u Srbiji i Crnoj Gori kao što su Slobodan Milošević, Momir Bulatović i Milo Đukanović.²⁰ Na prekretnici 1980-ih i 1990-ih, Amfilohije je

---

¹⁹ Novak KILIBARDA, *Amfilohije i kosovski mit*, Podgorica: Pobjeda 2012, 68-69.

²⁰ Za pregled političkih dešavanja u Crnoj Gori od raspada Jugoslavije do transformisanja Federativne Republike Jugoslavije u labavu državnu zajednicu Srbija i Crna Gora 2003. godine pod nadzorom EU, vidi Florian BIEBER (ed.), *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, Baden-Baden: Nomos 2003, takođe dostupno na:

<http://www.policy.hu/bieber/Publications/Montenegro.html>. Za sličan pregled političkih zbivanja u Srbiji, vidi na primjer Robert THOMAS, *Serbia under Milošević*, London: Hurst 1999.

jahao na istom talasu srpskog nacionalizma i populizma koji je progutao Srbiju i Crnu Goru dok su gore pomenuti „mladi i lijepi“ komunistički kadrovi sve više birali politiku etničkog nacionalizma i nasilnog sukoba sa severozapadnim republikama Slovenijom i Hrvatskom.²¹ Njegov dolazak u Crnu Goru nakon višegodišnjeg boravka u Srbiji i inostranstvu tokom studija i ranog perioda karijere u SPC, pozdravljen je kao znak podmlađivanja SPC, koju je prethodno gušio titovski režim, kao i cjelokupne regeneracije srpske nacije, zajedno s njenim spornim crnogorskim ogrankom. Pored toga, Amfilohijevo namještenje za novog vladiku Crne Gore uslijedilo je samo nekoliko dana pošto je Sveti Sinod SPC izabrao novog patrijarha.²² Slično kao u slučaju patrijarha Germana, poglavara SPC od 1958. godine koga je zamijenio novi patrijarh Pavle dok je još bio živ, stari crnogorski vladika Danilo Dajković takođe je žurno poslat u penziju.

Prije nego što nastavimo, potrebno je reći nekoliko riječi o političkoj polarizaciji crnogorskog društva u kontekstualnom poređenju s nekim drugim djelovima Jugoslavije na prekretnici 1980-ih i 1990-ih. Uspostavljanje autokefalne, autohtone i „istinski nacionalne“ Crnogorske pravoslavne crkve (CPC) kao i prateća erupcija religioznog suparništva ne može se u potpunosti shvatiti bez razumijevanja dugotrajnih podjela društva na dva protivnička tabora po ključnim pitanjima nacionalnog identiteta, političke budućnosti Crne Gore unutar ili bez Jugoslavije i suprotstavljenih interpretacija prirode predstojećeg rata koji je uništio federaciju. Raspad Jugoslavije nije rezultirao samo razbijanjem njene teritorije u nekoliko novih nacionalnih država

---

²¹ Vjekoslav PERICA, *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*, Oxford and New York: Oxford University Press 2002, 143.

²² Amfilohije je bio jedan od kandidata za novog patrijarha, međutim nije uspio da sakupi dovoljno glasova, vidi Milorad TOMANIĆ, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Beograd: Medijska knjižara Krug 2001, 28–32.

već se odražavao i u dubokoj političkoj i ideološkoj polarizaciji koja se javila praktično u svakoj od (post)jugoslovenskih republika i naroda. U bolje poznatom slučaju Srbije, ova podjela je često koncipirana kao diskurs na temu „dve Srbije“: prve tradicionalističke, nacionalističke i nazadne, druge progresivne, liberalne i okrenute ka budućnosti.²³ U Hrvatskoj, pojedini analitičari uočavaju sličnu tendenciju dugoročne ideološko-političke polarizacije društva između „konzervativaca“ i „liberala“. Prema njihovom mišljenju, konzervativci su sve više opsjednuti etničkim nacionalizmom, klerikalizmom i kulturnim konzervativizmom. Liberali, s druge strane, pokazuju spremnost da prihvate savremene vrijednosti kao što su multikulturalizam i pacifizam koji dolaze sa prostora izvan uskog hrvatskog nacionalnog horizonta.²⁴ U Bosni i Hercegovini, uočeni rascjep uglavnom je shvatan kao podjela između „urbanog“, politički liberalnog, često etnički mješovitog i tolerantnog, bolje obrazovanog segmenta populacije naspram „ruralnog“ etnonacionalističkog, tradicionalističkog i antikosmopolitskog društva sela. Uprkos činjenici da takvi koncepti svakako predstavljaju pretjerivanja koja se graniče s mitizacijom urbane kulture i sadrže donekle naivno vjerovanje u automatske dobrobiti vesternizacije, ove linije podjele unutar poznog jugoslovenskog i post-jugoslovenskog društva su se definitivno pokazale mnogo puta u reakcijama na ključne političke događaje kao i u raznim „kulturnim ratovima“, naročito po pitanjima koja se odnose na nacionalizam, ratove u bivšoj Jugoslaviji i primjetan uspon klerikalizma.

---

²³ Veoma kritična ocjena koncepta „dvije Srbije“ može se naći u knjizi Slobodana NAUMOVIĆA, *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*, Beograd: Filip Višnjić 2009.

²⁴ Milan PERENČEVIĆ, „Nástin dějin chorvatské kultury,“ Jan Rychlík, Milan Perenčević, *Dějiny Chorvatska*, Praha: NLN 2007, 472.

Slične tendencije mogle su se primijetiti u slučaju Crne Gore. Zbog relativne bliskosti sa Srbijom tokom najvećeg dijela posljednje dvije decenije i drugih strukturnih sličnosti s tom republikom, dugoročna polarizacija društva oko najvećih političkih i kulturnih pitanja na mnogo načina je ličila srbijanskom slučaju. Međutim, u Crnoj Gori je postojala veoma značajna razlika u jednom pogledu. Opozicija usponu srpskog nacionalizma, nedemokratskom postupanju vladajućeg režima i bratoubilačkom ratu poprimala je specifičnu nacionalnu dimenziju. Kako je novi režim u Crnoj Gori (koji je na vlast došao 1989. godine) zauzeo snažnu prosrpsku poziciju, novi zvanični diskurs je shodno tome eliminisao i omalovažavao ideje o crnogorskoj posebnosti i vlastitom nacionalnom identitetu, naglašavajući umjesto toga zajedničko porijeklo i sudbinu Srba i Crnogoraca.²⁵ Političke i kulturne institucije su pročišćene od potencijalnih protivnika i onih za koje se pretpostavljalo da su crnogorski nacionalisti. Mnogi Crnogorci, koji su tehnički bili pripadnici dominantne nacionalne grupe u republici, su se prema tome osećali sve više marginalizovanim i potlačenim od strane promiloševićevskog režima čije su vizije o crnogorskom identitetu i političkoj budućnosti bile prilično oprečne s njihovim.²⁶

Prije punog razbuktavanja jugoslovenskog rata na ljeto 1991. godine, mala ali aktivna crnogorska politička opozicija pretežno je vjerovala da Jugoslaviju treba sačuvati i izbjeći rat koji se

---

²⁵ Živko ANDRIJAŠEVIĆ, *Načrt za ideologiju jedne vlasti*, Bar: Conteco 1999, nudi izvrstan primjer političkog diskursa crnogorskog režima analiziranjem sadržaja dnevnog lista *Pobjeda* (koji je 1991. godine bio jedina dnevna novina u republici), uključujući i stavove o nacionalnom pitanju i počecima podjele hrišćanskih pravoslavnih vjernika na pristalice i protivnike autokefalnosti.

²⁶ Sabrina P. RAMET, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918 – 2005*, Washington - Bloomington: Woodrow Wilson Center Press, Indiana University Press 2006, 317.

nazirao. Kada je postalo jasno da Jugoslavija ne može biti spašena, isti opozicioni krugovi su sve više bili skloni uvjerenju da se ekonomski prosperitet, puno priznavanje posebnog crnogorskog identiteta, demokratizacija i okončanje međunarodne izolacije mogu najlakše postići proglašenjem nezavisnosti Crne Gore od Srbije. Ideju nezavisnosti podržavala je manjina koja je tada, u prvoj polovini 1990-ih, činila najviše jednu četvrtinu ukupne populacije. Ova manjina je ponegdje predstavljala većinu na lokalnom nivou, naročito u tradicionalom jezgru zemlje oko stare prijestonice Cetinja. Kako pitanje političke nezavisnosti nije bilo na dnevnom redu tokom ratova u Hrvatskoj i Bosni, antirežimski pokret bio je više vidljiv u raznim pokušajima promovisanja zasebnog crnogorskog etničkog, historijskog i kulturnog identiteta koji je, kako su njegovi zagovornici smatrali, bio ozbiljno ugrožen od strane dominantnih, agresivnih i militarističkih formi srpskog nacionalizma. Uspostavljanje autokefalne CPC kao kontratega sve više nacionalističkom kursu SPC, koju je personifikovao vladika Amfilohije, i kao pokušaj da se naglasi poseban etnički identitet Crnogoraca koji bi kao poseban narod trebali imati pravo na sopstvenu pravoslavnu crkvu, predstavlja radikalnu, mada donekle paradoksalnu reakciju crnogorskih antirežimskih snaga i nezadovoljnih intelektualaca na prijetnju od suparničkog nacionalizma. Reagujući na ubrzani uspon i klerikalizaciju rivalskog srpskog nacionalizma, nezadovoljni Crnogorci odgovorili su klerikalizacijom sopstvene nacionalističke agende.

*Od božićnih vatri do plemenskih skupova:
trajektorija vjerskog konflikta*

Povodom pomazanja Amfilohija kao novog vladike, u decembru 1990. godine na Cetinju izbijaju prvi javni protesti protiv ove odluke, nastali najvećim dijelom zbog Amfilohijeve

prethodne reputacije tvrdokornog srpskog nacionaliste i kao reakcija na njegovo uporno odbijanje da prizna postojanje posebnog crnogorskog nacionalnog identiteta. Doista, Amfilohije je više puta tvrdio kako „crnogorska nacija nikada nije postojala“ i da je „crnogorska nacija proizvod Titove i Đilasove laboratorije“²⁷. Pominjanje Josipa Broza Tita i Milovana Đilasa, glavnog ideologa komunističkog režima u početnom poslijeratnom razdoblju odražava zvaničnu tezu među krugovima srpskih nacionalista da crnogorska nacija nije ništa do vještačka tvorevina, u osnovi, antisrpskog komunističkog režima izmišljena u cilju slabljenja Srbije i srpske nacije uopšte. Za Amfilohija Crna Gora je bez sumnje bila srpska zemlja.

Na pravoslavni Božić, januara 1991. godine, na Cetinju su po prvi put održane dvije odvojene ceremonije nalaganja badnjaka. Jednu proslavu vodio je Amfilohije i SPC na tradicionalnom mjestu ispred manastira, dok su se sljedbenici ideje o autokefalnosti okupili na glavnom trgu ispred obližnjeg dvorca kralja Nikole. Takva podjela je do danas ostala trajna odlika proslave Božića u Crnoj Gori. Tada je prvi put dio vjernika ušao u otvoreni konflikt sa zvaničnim crkvenim strukturama. Odvojeno slavlje autokefalista organizovao je Odbor za obnovu autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve koji je osnovan nakon Amfilohijevog postavljenja za mitropolita, 27. januara 1990. godine u sjedištu opozicionog Liberalnog saveza Crne Gore (LSCG). Pored liberala, koje je predstavljao stranački lider Slavko Perović, među članovima odbora takođe su bili Sreten Zeković, filozof i inicijator Crnogorskoga federalističkog (neo)zelenaškoga pokreta, rodoljubivi pjesnik Jevrem Brković, istoričar Dragoje Živković, lingvista i zagovornik posebnog

---

²⁷ Veseljko KOPRIVICA, „Sejač mržnje“, *e-novine.com*, 17. januara 2009, dostupno na: <http://www.naslovi.net/2009-01-17/e-novine/sejac-mrznje/1001172>

crnogorskoga jezika Vojislav Nikčević, predstavnicu nekoliko kulturnih organizacija kao što je direktor folklornog sastava „Njegoš“ i košarkaški igrač Božidar Bobo Bogdanović kao i neki lokalni intelektualci, kao što je Borislav Čimeša, koji su do danas ostali blisko povezani sa CPC.²⁸

U redovima političke opozicije, gdje se naročito isticao Liberalni savez Crne Gore, kao i u srodnim opoziciono nastrojenim intelektualnim krugovima, podrška za uspostavljanje odvojene, „istinski crnogorske“ pravoslavne crkve polako je jačala. Ovaj projekat nije bio u potpunosti nov: nakon uspostavljanja autokefalne Makedonske pravoslavne crkve 1960-ih (koju je podržao komunistički režim kako na republičkom tako i na saveznom nivou), pojedini komunistički lideri iz Crne Gore poigravali su se idejom da se i u njihovoj republici uspostavi autokefalna pravoslavna crkva kako bi se naglasio njen poseban etnički i istorijski identitet. Glasovi koji su dolazili od vodeće strukture crnogorske komunističke partije sugerisući da je „produžetak jurisdikcije SPC nad Crnom Gorom predstavljao i još uvijek predstavlja akt nasilja koji naš socijalistički sistem mora ukloniti kao anomaliju“ što bi se moglo najdjelotvornije postići „pokretanjem pitanja kanonskog obnavljanja Crnogorske pravoslavne crkve“, mogli su se naročito čuti u vezi s osporavanom transformacijom grobnice vladike i pjesnika Petra II Petrovića Njegoša na vrhu planine Lovćen iz obične pravoslavne kapele u mnogo veći sekularni mauzolej, u prvoj polovini 1970-ih.²⁹ Međutim, sve pasivnije

---

²⁸ Branko NIKAČ, Vojislav RAŠOVIĆ, *Antonije I – arhiepiskop cetinjski i mitropolit crnogorski, 1919 – 1996*, Cetinje: CPC 2000.

²⁹ Isto, 198. Slučaj lovcenskog mauzoleja nedavno je sumirao Andrew WACHTEL, „How to Use a Classic: Petar Petrović Njegoš in the Twentieth Century“, John Lampe, Mark Mazower (eds.), *Ideologies and National Identities: the Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Budapest and New York: Central European University Press 2004, 131–153. Takođe su za

komunističko vođstvo najmanje federativne republike u zadnjim godinama prije raspada Titove Jugoslavije nije preduzimalo nikakve stvarne korake u pravcu potencijalne autokefalnosti.

Dvije odvojene proslave Božića podigle su tenzije, no proteklo je još pola godine prije nego što je polarizacija prerasla u otvoreni konflikt. Sukob je izbio na Petrovdan 12. jula 1991. godine, praznik Svetog Petra Cetinjskog,³⁰ čije mošti se izlažu u Cetinjskom manastiru. Samo dvije neđelje prije toga, Slovenija i Hrvatska proglasile su nezavisnost od Jugoslavije i bratoubilački rat se već zahuktavao u susjedstvu. Žitelje Cetinja, koji su htjeli da uđu u manastir i odaju poštovanje svom svecu zaštitniku, u tome je spriječila naoružana milicija. Tokom prethodne noći manastir je pretvoren u utvrđenje, ukrašeno srpskim zastavama i drugim obilježjima. Kako bi odbranio manastir od lokalnog stanovništva, vladika Amfilohije pozvao je pripadnike najradikalnije paravojne organizacije iz Srbije, Srpske dobrovoljačke garde, koji će uskoro postati poznati kao

---

pohvalu i dvije kolekcije dokumenata koje se tiču ove važne kontroverze koja je nagovijestila oživljavanje srpskog i crnogorskog nacionalizma u Titovoj Jugoslaviji na prekretnici 1960-ih i 70-ih. Lazar TRIFUNOVIĆ (ur.), *Sumrak Lovćena: dokumenti i prilozi o sudbini Njegoševe kapele na Lovćenu 1845 – 1971*, Beograd 1989, naglašava dokumenta koja idu prilog stavu poraženih branioca prvobitne kapele. Blažo KILIBARDA (ur.), *Lovćen, Njegoš, Meštrović: projekt Njegoševa mauzoleja na Lovćenu i njegova realizacija (1952–1974.)*, Zagreb – Podgorica: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Matica crnogorska 2004, s druge strane daje više mjesta dokumentima koji opravdavaju podizanje sekularnog mauzoleja umjesto kapele. Vidi takođe posebno poglavlje posvećeno temi lovćenskog mauzoleja u ovoj knjizi.

³⁰ Vladika Petar I Petrović Njegoš (vladao 1784–1830), proglašen svecem u XIX vijeku uglavnom zbog svojih napora da iskorijeni krvnu osvetu među crnogorskim plemenima u kampanji protiv unutrašnjeg razdora. Za svoga života, budući svetac je takođe bio i istaknuti ratnik koji je svoje plemenike vodio u mnoge bitke protiv vojski turskog sultana i Napoleonove Francuske.

„Arkanovi tigrovi“. Njihov komandant, Željko Ražnatović Arkan, profesionalni kriminalac tražen od strane Interpola, koji će uskoro postati jedan od najozloglašnijih ratnih zločinaca bivše Jugoslavije, bio je lično prisutan u manastiru.³¹ Baš kao Amfilohije, i Arkan je bio tvrdokorni srpski nacionalista crnogorskog porijekla koji nikada kao odrastao čovjek nije živio u zemlji svojih predaka. Sve veća gomila Crnogoraca okupila se ispred manastira, dok su svještenstvo SPC, nekoliko prosrpskih političara i pripadnici Arkanove milicije ostali unutra. U međuvremenu, članovi folklornog ansambla obučeni u crnogorske tradicionalne nošnje izvodili su veoma komplikovanu verziju kola koja zahtijeva da nekoliko ljudi stoji na ramenima drugih kako bi formirali neku vrstu piramide koja se rotira u plesu. Iznenada, najviši među plesačima koji je stajao na ramenima ljudi ispod njega, zgrabio je srpsku zastavu koja je štrčala iz jednog naizgled nepristupačnog prozora. Arkanova milicija je gotovo istog trenutka otvorila vatru na masu. Neki od Crnogoraca uzvratili su vatrom, dok je većina pobjegla u panici. Na kraju je bilo nekoliko povrijeđenih ali srećom nije bilo žrtava. Zvanični izvještaji policije potvrdili su da su prvi hici ispaljeni iz manastira, ali režimski mediji su svejedno krivili „separatiste“ za incident.³²

Pogledavši u prošlost, sasvim je evidentno da su pucnji i mrlje od krvi koja je prosuta na Petrovdan 1991. godine označili tačku bez povratka za one kojima je već smetao Amfilohijev srpski nacionalizam. Takođe, postajali su duboki istorijski razlozi za brz i relativno masovan rast opozicije Amfilohiju na Cetinju i drugim oblastima koje čine tradicionalno jezgro Crne Gore. Amfilohije, Arkan, Radovan Karadžić i druge javne figure

---

³¹ O Arkanovoj biografiji vidi: Christopher S. STEWART, *Hunting the Tiger: the Fast Life and Violent Death of the Balkans' Most Dangerous Man*, New York: Thomas Dunne Books, 2008.

³² ANDRIJAŠEVIĆ, *Nacrt za ideologiju jedne vlasti*, 212 – 213.

crnogorskog porijekla koji su propovijedali i zagovarali najradikalnije oblike srpskog nacionalizma tokom 1990-ih, u svom diskursu su rehabilitovali četnički pokret i njegove ideje iz Drugog svjetskog rata. Članovi velikosrpskog nacionalističkog četničkog pokreta blisko su saradivali s fašističkim i nacističkim okupacionim snagama za vrijeme Drugog svjetskog rata na ovim prostorima. Četnici su poput Italijana i Njemaca ratovali protiv komunističkih partizanskih snaga, upravljali zatvorima i sudovima i vršili egzekucije svojih protivnika.³³ Međutim, Cetinje i okolne krševite oblasti pretežno su bile na partizanskoj strani tokom rata i gotovo sve lokalne familije ponijele su teret sjećanja na poginule iz rata koji su stradali od četničke ruke. Nesumnjivo, u čitavoj Jugoslaviji, pored nekih pretežno bošnjačkih i hrvatskih oblasti koje su bile pogođene četničkim grozotama iz Drugog svjetskog rata, Cetinje i Stara Crna Gora, sa svojom njegovanom tradicijom partizanskog otpora bili su najosjetljiviji na iskazivanje srpske nacionalističke ideologije, neočetnički diskurs i simbole. Amfilohijevo preuzimanje manastira je stoga vjerovatno interpretirano kao okupacija, podsjećajući na još uvijek jasno prisutna sjećanja na strahote Drugog svjetskog rata. Dok je i dalje uživala zvaničnu podršku režima kao i lojalnost većine vjernika u republici, naročito u sjevernim krajevima koji su bili blisko povezani sa Srbijom, za nešto više od pola godine, SPC je uspjela da udalji od sebe najveći dio stanovnika u samom sjedištu cetinjske mitropolije i da praktično izgubi uticaj i kredibilitet u istorijskom i simboličnom jezgri Crne Gore.

Tokom naredne dvije godine, Amfilohijevi ideološki protivnici i vjernici otuđeni njegovim nacionalizmom, poricanjem egzistencije posebne crnogorske nacije i ratobornim stavom prema „bivšoj

---

³³ Vidi Radoje PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: četnički i federalistički pokret 1941–1945*, Cetinje: Obod 1977, gdje se može naći opširnija obrada ove teme.

braći“ koja su se otcijepila od Jugoslavije, počeli su gledati na SPC kao stranu, u osnovi političku organizaciju čiji cilj je da eliminiše posebni nacionalni, kulturni i historijski identitet Crnogoraca kao i drugih koji su smatrani neprijateljima srpskog naroda – Hrvata, Bošnjaka i Albanaca. Njihovi prigovori upućeni SPC bili su praktično identični analognoj kritici Amfilohija i ukupnog nacionalističkog usmjerenja crkve koju su pokrenuli brojni liberalni, urbani intelektualci i novinari u susjednoj Srbiji. Međutim, kao što smo naveli ranije, u crnogorskom slučaju, ova opozicija je poprimila izrazito nacionalnu boju, pothranjivana historijskim argumentima autokefalista i iznova veličanim primjerima oružanog otpora komita protiv srbijanskih i unionističkih vojnih snaga poslije 1918. godine, pored već pomenutog sjećanja na partizanski otpor protiv zagovornika velikosrpske ideologije tokom Drugog svjetskog rata.

Članovi Odbora za obnovu Crnogorske autokefalne pravoslavne crkve bili su suočeni s teškim zadatkom organizovanja alternativne crkve. Nije bilo nade da će se desiti scenario sličan makedonskom pošto su vladajući režimi Srbije i Crne Gore potpuno podržavali jedinstvo SPC kao moćnog simbola i faktora ujedinjenja srpskog naroda. Takođe nije moglo biti govora o raskolu u pravom smislu, to jest, odvajanju eparhije ili njenog dijela od matične crkve. SPC je u tom smislu bila sasvim neprobojna, između ostalog i zbog toga što najveći dio njenog kadra nije dolazio iz Crne Gore već iz drugih „srpskih zemalja“ i nije gajio simpatije prema bilo kakvim izrazito crnogorskim ciljevima. Napokon, autokefalisti su uspjeli da okupe nekoliko svještenika crnogorskog porijekla koji su iz različitih razloga napustili SPC ili druge pravoslavne crkve kako bi obavljali obrede krštenja i druge ceremonije, budući da je, nakon petrovdanske pucnjave, većina stanovnika Cetinja i okoline, zajedno s ostalim antiratnim, proindependističkim grupama iz različitih djelova republike

bojkotovala zvaničnu crkvu kao nelegitimnu. U saradnji s nekoliko organizacija crnogorske dijaspore, naročito iz Ševerne Amerike, konačno je pronađen novi vladika, Antonije Abramović (1919–1996), svještenik Ruske pravoslavne crkve u Torontu rođen u Crnoj Gori koji je prihvatio da zauzme mjesto prvog poglavara novonastale, nepriznate crkve.

Na Lučindan 31. oktobra 1993. godine (godišnjica smrti Svetog Petra Cetinjskog 1830. godine) nekoliko stotina Crnogoraca okupilo se na glavnom trgu istorijske prijestonice Cetinja da svečano proglasi konačno uspostavljanje (obnavljanje) nezavisne autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Ponavljanjem ili imitacijom stare tradicije plemenskih okupljanja koja su bila uobičajena prije nego što je Crna Gora postala sekularna država sredinom devetnaestog vijeka, vjernici su aklamacijom odabrali Antonija Abramovića za poglavara alternativne crkve.³⁴ Na taj način, oni su slijedili stari, nekanonski crnogorski običaj biranja vladika aklamacijom narodnih plemenskih skupova kao što se to radilo vjekovima prije ukidanja teokratije od strane knjaza Danila. Posredstvom ovog rituala, kao da je na jedan simboličan način izbrisana istorija sekularne države koja je trajala vijek i po. Autokefalisti od samog početka nijesu gajili nikakve nade da će SPC ili druge pravoslavne crkve priznati postojanje CPC. Kao što se moglo očekivati, SPC je odmah anatemizovala novog vladiku, što je ubrzo potom učinila i carigradska patrijaršija.

---

³⁴ U posljednje dvije decenije, i crnogorski i srpski nacionalisti pokušavali su da ožive stare plemenske strukture i običaje zarad novih političkih ciljeva. Međutim, dok je svijest o plemenskim korijenima i dalje živi dio porodičnog nasljeđa čak i među urbanim Crnogorcima, plemena su kao političke jedinice prestala postojati još u XIX vijeku. Potomci nekadašnjih plemenika, koji uglavnom žive u gradovima ostavivši za sobom pusta i beznadežno siromašna sela, prirodno imaju različite stavove, stoga sasvim je apsurdno govoriti ili djelovati u ime tradicionalnog plemena.

„Risto Sotona“ i „raspop Miraš“:
trajno zamrznuti konflikt

U diskursu kojim je pokušano da se legitimizuje osnivanje CPC snažno je naglašavana ideja o njenom kontinuitetu s autokefalnom pravoslavnom crkvom crnogorske monarhije prije 1918. godine.³⁵ Ideja kontinuiteta predstavljala je osnovu za polaganje prava CPC na crkvenu imovinu. Prema viđenju CPC, crkvenu imovinu u Crnoj Gori SPC je nezakonito zaplijenila poslije nekanonskog ukidanja Crnogorske crkve 1920. godine. Očekivano, SPC odlučno odbacuje takve tvrdnje. Kao odgovor, ona je anatemizovala protivničku crkvu kao apolitičnu sektu i godinama uporno pokušava da zauzda njen uticaj.

Do kraja 90-ih godina, CPC je ostala nepriznata ne samo od strane SPC, već i od vladajućeg režima i državne uprave. Uprkos tome CPC je uspjela da uspostavi svoje prisustvo u istorijskoj prijestonici Cetinju i okolini, najčešće obavljajući službe na otvorenom ili u Vladičanskom domu koji su njeni sljedbenici obezbijedili kao „privremeno sjedište“ prije očekivanog „povratka“ u Cetinjski manastir, tradicionalnu rezidenciju crnogorskih mitropolita i vladika koja je trenutno pod kontrolom SPC. Nakon smrti vladike Antonija Abramovića 19. novembra 1996. godine, novi poglavar crkve Mihailo (Miraš) Dedeić (rođen u durmitorskom kraju iste godine kad i Amfilohije), a do tada svještenik Grčke pravoslavne crkve u Rimu, biva biran ponovo putem javne aklamacije 7. januara 1997. godine, što je u Sofiji

---

³⁵ Istoričar Živko Andrijašević ukazao je na činjenicu da naziv koji je usvojila postjugoslovenska Crnogorska pravoslavna crkva (CPC) je očigledno izveden od zvaničnog naziva protivničke SPC. Izvorna pravoslavna crkva crnogorske monarhije, definisana kao autokefalna u državnim spisima iz toga perioda, zvala se prosto *Crnogorska crkva*.

1998. godine svećanin činom rukopoloženja potvrdio patrijarh Pimen, poglavar bugarskog Alternativnog sinoda. Baš kao i njegovog prethodnika, Mihaila su ekskomunicirale i anatemizovale SPC i Grčka pravoslavna crkva.

Kako se crnogorsko vođstvo na čelu s predsjednikom Milom Đukanovićem postepeno udaljavalo od sve više izolovanog režima Slobodana Miloševića i ideološki se pažljivo okretalo ka ideji crnogorskog suvereniteta i moguće čak i potpune nezavisnosti, sudbina CPC se okrenula na bolje. Prvi simboličan korak ka priznavanju postojanja CPC, mada i dalje daleko od istinskog priznavanja, vjerovatno su bile zvanične čestitke koje je od 2000. godine predsjednik Đukanović redovno upućivao vladiki Mihailu kao poglavaru CPC prilikom najvećih praznika kao što su Vaskrs i Božić zajedno sa sličnim čestitkama upućenim Amfilohiju kao poglavaru SPC u Crnoj Gori.³⁶ Godine 2000, CPC je zvanično registrovana kao vjerska organizacija što je umnogome olakšalo njeno dalje djelovanje ali nije značilo i puno priznanje kao nacionalne crkve koja bi zamijenila SPC. Od kraja 1990-ih, jedno krilo vladajuće strukture (koje je povremeno predstavljao Đukanović lično ali češće drugi funkcioneri kao danas već pokojni Dragan Kujović iz DPS-a ili njihovi politički saveznici iz Socialdemokratske partije) počinje pružati retoričku, ličnu kao i finansijsku podršku za CPC dok je drugo krilo DPS (na čelu sa Svetozarom Marovićem i kasnije sve češće Filipom Vujanovićem) istovremeno nastavilo da podržava SPC. Kako je rasla podrška za crnogorsku nezavisnost, broj sljedbenika CPC takođe se povećavao. Uprkos tome, SPC je nastavila da vrši uticaj nad značajno većim dijelom pravoslavnih vjernika u zemlji.

³⁶ Dragoljub VUKOVIĆ, „Spor oko uskršnje čestitke: Đukanovićev zaokret prema crkvenom pitanju“, *AIM Press*, 8. maj 2000. godine, dostupno na: <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/200005/00508-002-pubs-pod.htm>

Uprkos raznim predviđanjima, ovakva situacija je ostala gotovo nepromijenjena čak i nakon proglašenja crnogorske nezavisnosti 2006. godine. Sukob zbog nadležnosti, suprotstavljeni historijski narativi i konstantna bitka za duše, teritoriju i svetišta između dvije crkve, praćeni periodičnim incidentima i nastupima nasilja među sljedbenicima i protivnicima dva tabora, ostali su stalna odlika crnogorskog vjerskog, političkog i kulturnog života. Čini se da je vladajuća struktura sasvim zadovoljna neprekidnim stanjem konflikta između dvije suprotstavljene crkve i da ne namjerava da interveniše u korist bilo koje strane. Ovakvo stanje u suštini ide u prilog konstantnoj dominaciji SPC, na gorko razočarenje CPC i njenih sljedbenika s iznevjerenim nadama da će se položaj njihove crkve značajno poboljšati nakon obnove nezavisnosti. Ideološki i politički stavovi CPC i SPC ostali su nepromijenjeni još od kraja 1990-ih godina. Obje crkve predstavljaju važan simbol nacionalnog identiteta za njihove sljedbenike i anatemu za protivnike. Obje su u javnoj svijesti personifikovane u velikoj mjeri likovima njihovih predvodnika: vladike Amfilohija, ili „Rista Sotone“ – kako ga često nazivaju njegovi protivnici i vladike Mihaila, ili „raspopa Miraša“, kako ga je nazvala suprotna strana.

Uprkos činjenici da se o ovom sporu moglo relativno malo toga čuti izvan granica Crne Gore, obje crkve održavaju žive odnose s drugim pravoslavnim crkvenim organizacijama, raznim hrišćanskim crkvama i odgovarajućim zajednicama u dijaspori. Prirodno, ovi odnosi su prilično neproporcionalni i približno odražavaju različite veličine i snage dvije crkve. Relativno čvrst savez između zvaničnih („kanonskih“) pravoslavnih crkava, kao što su ruska ili grčka, kada se radi o otcijepljenim grupama ili novoosnovanim rivalskim crkvama značio je da je CPC prinuđena da potraži druge oblike odnosa i strategija. Od svog osnivanja, ona je održavala živ kontakt s

nekadašnjim Alternativnim sinodom Bugarske, Pravoslavnom crkvom Italije i Pravoslavnom crkvom Ukrajine – Kijevskom patrijaršijom. Takođe, CPC je stvorila brojne prijateljske veze s predstavnicima Katoličke crkve, kako u Crnoj Gori tako i inostranstvu. To je naročito bio slučaj s Hrvatskom čije su državne vlasti odobrile puno priznavanje CPC na hrvatskoj teritoriji. Slična registracija u susjednoj Srbiji i dalje nije riješena zbog velikog pritiska koji dolazi od SPC uprkos činjenici da CPC već godinama djeluje među crnogorskim iseljenicima u Vojvodini.

Zahvaljujući dosljednom antiratnom stavu koji je CPC zauzimala tokom 1990-ih, vladika Mihailo i drugi predstavnici ove crkve su poslije 2000. godine odigrali interesantnu ulogu u poslijeratnom procesu pomirenja Crne Gore na jednoj i Hrvatske i Bosne i Hercegovine na drugoj strani. Najviši poglavar CPC je više puta posjećivao Vukovar, koji je bio simbol hrvatske odbrane protiv jugoslovenske armije 1991. godine, kao i Srebrenicu, spomenik genocida nad Bošnjacima koji su počinili srpski nacionalistički ekstremisti. Zapravo, Mihailo je bio prvi predstavnik bilo koje pravoslavne crkve koji je ikada posjetio Srebrenicu na godišnjicu masakra 2008. godine i do sada ostao i jedini koji je to učinio. Prema Hrvatskoj i Bosni, CPC predstavlja prijateljsko lice koje, za razliku od crnogorskog političkog establišmenta koji i danas personifikuje Đukanović, nije okaljano prošlim vezama s režimom Slobodana Miloševića i velikosrpskom politikom 1990-ih.³⁷ Protivnici CPC, međutim, upozoravaju na činjenicu da njena crkvena

---

³⁷ Više o djelovanju CPC u Bosni i Hrvatskoj, naročito vezano za učesće CPC na komemoracijama vezanim za jugoslovenske ratove 1990-ih, vidi Borislav CIMEŠA (ur.), *Da se više ne ponovi: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa posvećenog stradanju Cetinja, Vukovara i Srebrenice u njihovom istorijskom trajanju (održanog na Cetinju 30. 6. 2008)*, Cetinje: CPC, DANU, 2008.

hierarhije ne poklanja nikakvu pažnju srpskim patnjama i žrtvama. Što se tiče SPC, situacija je obrnuta: ona se fokusira isključivo na komemoraciju srpskih žrtava ratova iz 90-ih. Oprečni stavovi dvije crkve prema ratovima koji su uslijedili nakon raspada Jugoslavije i dalje čine značajan element njihovog identiteta i oblikuju njihove odnose s drugim etničkim i vjerskim zajednicama u regionu.

Sljedbenici SPC su katkad tvrdili da je CPC nereligijska, čisto politička organizacija, pa spoljnji posmatrači prave ozbiljnu grešku kada SPC i CPC tretiraju kao jednake. Posmatrano sa kanonskog stanovišta, tvrdi SPC, CPC ne postoji i stoga ne zaslužuje pažnju. Moguće, no čak i ako sa isključivo kanonskog gledišta kažemo da se od pada komunizma u crnogorskom pravoslavlju ništa nije dešavalo, u realnom životu je bilo upravo obrnuto! Ovaj vjerski spor je nesumnjivo imao veliki uticaj na mnoge aspekte crnogorskog političkog života, kulturne ratove i ponovno oblikovanje nacionalnih identiteta. Najvidljiviji pokazatelji toga su imovinski zahtjevi i konflikti zbog pojedinih hramova, koje su uglavnom pokrenuli krugovi CPC, kao i nacionalistički obojena „neotradicionaliziju“ vjerskog nasljeđa dirigovana od strane SPC. Ova pitanja koja bacaju više svjetla na prirodu spora i dugoročne strategije dvije strane biće predmetom dva odjeljka koji slijede.

O mravima i slonovima: borba za svetišta

Zbog veoma ograničenih finansijskih i pravnih mogućnosti, CPC je razvila sasvim posebnu strategiju u borbi za svetišta a tako, simbolično i za teritoriju. Nakon 2000. godine, CPC je uspjela sagraditi nekoliko novih crkvenih građevina, obično na zemlji koju su poklanjali njeni sljedbenici. Uspostavila je svoje prisustvo u većim gradovima razvijenijeg (i više „procnogorskog“) juga zemlje kao što su Podgorica, Kotor i

Nikšić. Od 2002, CPC takođe uspijeva da se djelimično proširi na sjever zemlje gdje živi veći dio srpske i prosrpske pravoslavne populacije, naročito na opštine Bijelo Polje i Berane.³⁸

U nejednakoj borbi za kontrolu nad istorijskom baštinom, CPC se većinom oslanjala na staru tradiciju plemenske i bratstveničke imovine i primarno se fokusirala na seoske crkve. Prema običajnom zakonu i tradiciji, takve crkve pripadaju određenom bratstvu, plemenu ili selu čiji su žitelji prvobitno izgradili crkvu. Ovaj tradicionalni oblik kolektivnog vlasništva, koji potiče iz patrijarhalnog doba plemenskog društva, takođe se odražava i u savremenom pravnom sistemu. U nekoliko opština na jugu Crne Gore, takve seoske crkve su zvanično registrovane kao vlasništvo određenih seoskih komuna.³⁹ Za razliku od manastira, ove crkve nijesu dio vlasništva Pravoslavne crkve ili njenih teritorijalnih ogranaka kao što su eparhije. Stanovnici svake od oblasti, tvrde predstavnici CPC, mogu stoga slobodno da biraju koja crkva ili pop će obavljati vjerske službe ili obrede kao što su vjenčanja i sahrane. U Staroj Crnoj Gori, koju čini istorijsko jezgro Crne Gore oko Cetinja gdje je položaj CPC najснаžniji, od prekretnice XX i XXI vijeka, lokalni mještani su često organizovali okupljanja i svečano predavali ključeve svojih seoskih crkava svještenstvu CPC. Ovakva politika je dovela do brojnih okršaja i žustrih debata sa SPC, praćenih često

---

³⁸ Draško DURANOVIĆ, „Christmas Quarrels in Montenegro: Yule-Logs of Discord“, AIM Press, 12. januar 2002, dostupno na: <http://www.aimpress.ch/dyn/trae/archive/data/200201/20112-003-trae-pod.htm>

³⁹ Ovo je slučaj s opštinama Cetinje, Podgorica, Bar, Nikšić i Danilovgrad. U slučaju opština Budva i Kotor, približno jedna polovina ukupnog broja crkvenih građevina i dalje ima sličan status kolektivnog vlasništva, dok je drugi dio 2001. godine iznova zaveden u državnim registrima kao vlasništvo SPC postupkom koji i dalje snažno osporavaju CPC i nezavisni liberalni mediji.

manjom ili većom umiješanošću policije. Do sada najveći sukob desio se 19. avgusta 2009. godine za vrijeme liturgije u Crkvi Svetog Preobraženja na Lovćenu. Crkvu su zvanično na upravu CPC prenijeli stanovnici obližnjeg sela Njeguši, istorijske kolijevke dinastije Petrović Njegoš, pored još nekoliko crkava koje su pripadale selu. Seoski savjet je odobrio molbu SPC da 19. avgusta služi liturgiju u crkvi. Liturgija CPC je bila zakazana za kasnije, međutim, svještenstvo SPC i njihovi sljedbenici odbili su da na vrijeme napuste crkvu. Ovo je dovelo do sukoba između pristalica obje grupe koje je na kraju razdvojila policija. U incidentu su ranjena tri policajca.⁴⁰

Ovo je manje-više tipičan scenario javnog konflikta između sljedbenika suprotstavljenih crkava, koji se najčešće ogleda u sukobu oko korištenja pojedinih crkvenih lokacija u kojem jedna ili druga strana spora optužuje svoje protivnike za nezakonito upadanje na njihovo vlasništvo ili blokiranje pristupa istom. Tokom posljednjih deceniju i po dogodili su se brojni slični slučajevi što je gotovo uvijek doprinosilo podizanju tenzija ne samo među tvrdokornim vjernicima, već i među pristalicama i protivnicima crnogorske nezavisnosti uopšte, naročito u nestabilnim godinama prije referendumu o nezavisnosti 2006. godine. Nakon referendumu, tenzije između dvije crkve su nastavile da produbljuju podjele i konflikte između „stopostotnih Crnogoraca“ i “stopostotnih Srba iz Crne Gore“ (veoma često se dešava da su predstavnici dvije političke opcije koji se prema tome različito nacionalno izjašnjavaju sasvim bliski rođaci). Od poznih 1990-ih do referendumu 2006. godine, razlog za javno demonstriranje nacionalističkog sentimenta je bilo prvenstveno pitanje budućeg statusa države. Takva demonstriranja, povremeni sukobi i diskursne bitke

---

⁴⁰ Youth Initiative for Human Rights, *IInd Periodic Report on Human Rights in Montenegro*, dostupno na:

<http://www.yihr.org/uploads/reports/eng/31.pdf>

najčešće su bile dirigovane od strane političkih partija ili odgovarajućeg proindependističkog odnosno prosrpskog političkog bloka, nerijetko uz otvorenu podršku odgovarajuće nacionalne crkve. Od proglašenja nezavisnosti i njegovog brzog međunarodnog priznanja dešava se upravo suprotno: nacionalističke tenzije sada nerijetko podižu dvije pravoslavne crkve, obično u bliskoj vezi s njihovim suprotstavljenim i nepomirivim imovinskim zahtjevima. Političke partije teže da igraju prilično sekundarnu ulogu saosjećajne i zabrinute javnosti u predvidivim izjavama vjernosti diktiranim njihovim nacionalnim identifikacijama. U nezavisnoj Crnoj Gori, dvije rivalske crkve evoluirale su u primarne nosioce nacionalističke mobilizacije.

Uprkos snažnim nacionalnim osjećanjima mnogih sljedbenika obje crkve, takođe je evidentno da i sama tradicionalna svetišta igraju važnu ulogu. Nekim manastirima, kao što je Ostrog, pripisuju se čudesne moći i mnoge seoske crkve su, izreda, generacijama bile mjesta krštenja, vjenčanja, sahrana i drugih obreda lokalnih porodica. Veoma često, osjećaj lične vezanosti za neki manastir ili crkvu je zapravo mnogo važniji nego pitanje koja od sukobljenih crkava upravlja tim svetištem. Stoga, čvrsti pristalica crnogorske nezavisnosti i sljedbenik CPC može istovremeno redovno da posjećuje neki od manastira kojim upravlja SPC, moleći se i čak donirajući tamo novac, upravo zbog duhovnog značaja koji se pripisuje datom mjestu. Upravo iz tog razloga, kontrolisanje istorijskih svetišta ima važne praktične implikacije u neprekidnoj borbi za moć između dvije konkurentne crkve. Stavljanje seoskih crkava u ruralnim krajevima Stare Crne Gore pod upravu CPC potvrdilo je prethodni gubitak odanosti „procrnogorskih“ vjernika ovog dijela zemlje, mada i pored toga, SPC i dalje uživa beneficije skoro potpune hegemonije kada je u pitanju kontrolisanje najvećih istorijskih spomenika i crkava širom zemlje.

Slična disproporcija je odmah očigledna kada je u pitanju broj sveštenika. Godine 2000, CPC je imala samo 5 sveštenika pored samog mitropolita.⁴¹ Tačan broj sadašnjeg sveštenstva u CPC je teško ustanoviti, između ostalog i zbog toga što neki od njih služe zajednicama CPC u dijaspori (Argentina, SAD, Kanada, Austrija). Prema mojoj procjeni, 2009. godine u samoj Crnoj Gori nije bilo više od 20 sveštenika CPC. Nedostatak finansijskih sredstava i veoma ograničene mogućnosti za obrazovanje novih sveštenika glavne su prepreke za rast crkve koja se ne može mjeriti s ljudstvom koje ima SPC. Konačno, zbog pripadanja mnogo široj i moćnijoj organizaciji koja teritorijalno umnogome premašuje samu Crnu Goru, Mitropolija crnogorsko-primorska se takođe može osloniti na finansijsku podršku i kadar iz „drugih srpskih zemalja” naročito Srbije i bosanske Republike Srpske. S druge strane, CPC svoje mreže može baciti samo u znatno plitkije vode etničkih Crnogoraca iz matične zemlje i emigrantskih zajednica.

„Čišćenje“ istorijskog nasljeđa

Vladika Amfilohije je od svojih protivnika optuživan da sprovodi i propagira postupke prema istorijskom nasljeđu i tradicionalnim vjerskim običajima koji zapravo predstavljaju neku vrstu srpske nacionalističke kulturne revolucije koja za cilj ima eliminisanje svih prethodnih tragova crnogorske osobenosti, multikonfesionalizma i multikulturalnosti. Ove tendencije su najviše uočljive u sferi crkvene arhitekture. Pod Amfilohijevom upravom, tvrdi vodeći zastupnik CPC Stevo Vučinić „SPC vrši devastaciju kulturnih spomenika i

---

⁴¹ Stevo VUČINIĆ, „Crnogorska crkva i država“, Sreten Perović (ur.), *Crnoj Gori u pohode: zbornik radova sa II. kongresa crnogorskih iseljenika, održanog na Cetinju 12. i 13. avgusta 2000 godine*, Cetinje – San Francisco: Crnogorska svjetska asocijacija 2001, 125.

istovremeno rekultivizaciju kultovima koji nijesu ucijepljeni u biće ovog naroda. Ambijentalne vrijednosti sakralnih objekata sistematski degradira i vrši građevinske intervencije i interpolacije novih objekata, čime narušava njihovu izvornu vrijednost. Cilj joj je da estetske vrijednosti ovog podneblja zatre i istovremeno ugradi neovizantijsku estetiku sa prostora Srbije koja nije primjerena i ne predstavlja posebnosti ovog prostora. ... Uočljivo je, takođe, da su konture svih sakralnih objekata koji se grade ili prepravljaju, i u Srbiji i u Crnoj Gori, veoma slične, čime se sugeriše posmatraču jedinstvo oba prostora u duhovnom i kulturnom smislu, što inače nije slučaj.⁴²

Optužbe protiv SPC zbog načina na koji tretira istorijsko nasljeđe ne dolaze samo iz krugova CPC. Zapravo, mnogi od dodataka i promjena sasvim su uočljivi za bilo kojeg hodočasnika ili turistu koji je u više navrata posjećivao neke od najvažnijih svetinja u zemlji. Sjedište mitropolita, Cetinjski manastir, predstavlja upečatljiv primjer glavnih trendova retradicionalizacije (ili, možda bolje, de-tradicionalizacije) i adaptacije kulturne baštine pod kontrolom SPC. Tokom 1990-ih, čitava nova zgrada, i to dvospratna vila u neovizantijskom stilu koja je povezana jednim hodnikom s istorijskom građevinom manastira podignuta je kao privatna rezidencija mitropolita. Neki od jednostavnih malih prozora na prednjoj strani manastira, koji datiraju iz vremena kada je manastir funkcionisao kao utvrđenje u borbi protiv turskih napada, nedavno su ukrašeni mermernim, vizantijskim lukovima. U manastirskoj kapeli, stara kamena grobnica knjaza Danila (1851 – 1860), prvog svjetovnog vladara iz dinastije Petrović Njegoš zamijenjena je novom strukturom koja je za dvije trećine manja od prvobitne. Marginalizacija uloge koju je Danilov grob ranije imao u unutrašnjosti kapele ima duboko simboličko značenje.

⁴² Stevo VUČINIĆ, *n. dj.*, 123-124.

Danilo, koji je odbio da prihvati ulogu vladike i umjesto toga preobrazio stari teokratski režim u sekularnu knjaževinu, u SPC je smatran neprijateljem crkve.⁴³ Stoga, smanjenje veličine njegove nadgrobne ploče trebalo je da simbolizuje promjenu istorijske sudbine, ovoga puta u korist crkve i na štetu sekularne države.

Pored Cetinjskog manastira, manastir Ostrog vjerovatno predstavlja najpoznatiji vizuelni kao i duhovni simbol pravoslavne hrišćanske vjere na crnogorskom tlu. Ostrog je poznat kao zemaljsko prebivalište i potonje počivalište svetog Vasilija Ostroškog čijim moštima se pripisuju čudesne moći ne samo među pravoslavnim hrišćanima, već i među nekim katolicima i muslimanima iz regiona.⁴⁴ Manastir je praktično isklesan u stijenama strme planine koja se nadvija nad dolinom Zete u blizini grada Nikšića. Za vrijeme Amfilohijeve uprave, veliki novi kompleks (konak) koji se koristi prije svega za smještaj hodočasnika napravljen je odmah uz manastir. Konak je takođe bijel i pripijen uz stijenu, ali dva puta veći od istorijske manastirske građevine i, kako se moglo i očekivati, ukrašen vizantijskim lukovima koji sa velikog rastojanja nagovještavaju da je manastir Ostrog postao ponosni član svesrpske duhovne franšize. Dalji dokazi njegovog srpskog identiteta mogu se pronaći unutar manastira, gdje su stare oštećene freske nedavno prefarbane a preko njih oslikane nove freske koje prikazuju članove dinastije Nemanjića.

U posljednjih dvadeset godina, oživljavanje organizacije SPC praćeno je opsežnim renoviranjem ili izmjenama postojećih

---

⁴³ Takođe, u očima SPC Danilo je kriv za još jedan grijeh: u vanjskoj politici koju je vodio on je bio više voljan da saraduje s katoličkom Francuskom nego s tradicionalnim saveznikom Crne Gore, pravoslavnom Rusijom.

⁴⁴ Ger DUIJZINGS, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, New York: Columbia University Press, 2000, 76-79.

struktura i podizanjem novih hramova, manastira i drugih građevina širom Crne Gore. Neotradicionalni stil koji podsjeća na srbijansku kontinentalnu arhitekturu iz srednjeg vijeka preferiran je u drugim brojnim slučajevima manje poznatim od gore pomenutih primjera prvorazrednih istorijskih manastira. Građevinski procvat posljednje dvije decenije ne pamti se još od slične masovne kampanje renoviranja i izgradnje crkava koju je pokrenuo knjaz Nikola poslije 1878. godine.⁴⁵ Pokušaji SPC da naglasi svoju spiritualnu i pravnu dominaciju nad crnogorskom teritorijom često su dostizali spektakularne razmjere. Najilustrativniji primjer – i onaj koji je izazvao najviše medijske i političke pažnje posljednjih godina – jeste postavljanje nove crkve na vrhu planine Rumija (na 1593 metara nadmorske visine) koja se izdiže iznad etnički mješovite oblasti luke Bar i dominira nad cijelom oblašću između južnog poteza jadranske obale i Skadarskog jezera u zaleđu. Na dan 18. juna 2005. godine, uz pomoć lokalne komande vojske Srbije i Crne Gore, SPC je uspjela da postavi metalnu crkvu na vrh Rumije bez dozvole ili prethodnog pristanka crnogorskih državnih organa. Mala metalna crkva transportovana je do planinskog vrha vojnim helikopterom. U zagrijanoj političkoj atmosferi, manje od godinu dana prije zakazanog referenduma o nezavisnosti, vojska labave federacije Srbije i Crne Gore je na taj način demonstrirala svoju podršku SPC kao i čvrst probeogradske, unionistički politički stav u dugotrajnom sporu oko budućeg statusa republike.⁴⁶

Do 2005. godine Rumija je predstavljala mjesto tradicionalnog multivjerskog hodočašća. Pravoslavci

---

⁴⁵ Vidi Lazar TOMANOVIĆ, *Pedeset godina na prestolu Crne Gore*, Cetinje: Kraljevska državna štamparija 1910, gdje se nalazi sveobuhvatnan, opširan spisak crkvenih građevina koje su podignute i renovirane tokom prvih pet decenija njegove vladavine.

⁴⁶ „Amfilohijev pohod na Rumiju,“ *Republika*, 22. 6. 2005, dostupno na: http://www.pcnen.com/detail.php?module=2&news_id=9179

(Crnogorci i Srbi), katolici, kao i muslimani (slovenski i albanski) učestvovali su svake godine na Trojičin dan u ceremonijalnom uspinjanju na vrh sa starom relikvijom, drvenim krstom svetog Vladimira (lokalnog vladara i mučenika koji je umro 1016. godine). Ovog sveca poštuju i pravoslavni i katolički hrišćani, dok sam krst čuva jedna lokalna muslimanska porodica još od doba Turaka. Nasilnim postavljanjem metalne crkve na ranije pusti vrh Rumije, SPC je zapravo prisvojila ovo tradicionalno svetište demonstrirajući svoj snažan uticaj na vjerski kao i politički život u Crnoj Gori. U nacionalističkom i neotradicionalističkom diskursu kakav preovladava na zapadnom Balkanu, čini se da nema mjesta za potpuno nove ideje i djela: praktično svaki poduhvat i svaka misao moraju imati respektabilan pedigree i biti poduprti istorijskim argumentima da bi bili prihvaćeni kao legitimni. Sadašnja djela su opravdana samo ako imaju presedan u prošlosti. U slučaju rumijskog spora, prosrpski mediji su širili legendu prema kojoj je nekada ranije već postojala crkva na vrhu planine koja je ili srušena sa zemljom u najezdi Turaka ili je, kako glasi više pjesnička verzija koju propagira Amfilohije lično, „odletjela na nebo” kako bi izbjegla uništenje.⁴⁷ Stoga, postavljanjem metalne crkve na vrh planine, vojni helikopter nije narušio prethodno zajedničku, multikonfesionalnu sakralnu teritoriju, već je zapravo povratio stari, predosmanski poredak stvari koji tobože karakteriše neosporna nadmoć SPC. Čitavu priču odbacili su profesionalni istoričari kao potpuno novu izmišljotinu, no i pored toga ona se i dalje širi putem medija koje kontroliše SPC. Uprkos brojnim debatama i protestima koji stižu iz redova liberalnih intelektualaca, nevladinih organizacija, političara iz vladajuće koalicije kao i političkih predstavnika albanske i bošnjačke/muslimanske manjine (i naravno, CPC i

---

⁴⁷ Konsultuj zvaničnu internetsku stranicu SPC iz barske opštine na <http://www.pravoslavnacobar.org/>

njenih sljedbenika) pitanje Crkve Svetog Trojstva ili „kiosk crkve“ kako su je šaljivo nazvali njeni protivnici, još uvijek nije riješeno. U međuvremenu, tradicionalna godišnja hodočašća ka vrhu planine nastavljena su u posljednjih nekoliko godina, ali su mnogo izgubila na svojoj multivjerskoj dimenziji postajući sve više isključivo srpska pravoslavna svetkovina.

Pored najvidljivijih promjena na crkvenoj arhitekturi pod kontrolom SPC, ozbiljni prigovori izneseni su i protiv novih običaja koji su uvedeni u crkveni život od Amfilohijeva dolaska na čelo crnogorske mitropolije. „Isticao je na crkve i manastire zastave sa ocilima kakvih ranije u Crnoj Gori nije bivalo. Na raskršća puteva postavlja gvozdene makete crkava ... Pobada visoke krstove kao začikivanje nepravoslavnim vjerama ... U Amfilohijevoj režiji daju se nazivi nekim grobljima u Crnoj Gori ... kakvih ranije nije bilo. Enterijere crnogorskih bogomolja permanentno posvetosavljuje. ... Mošti Svetoga Vasilija Ostroškog pomjerane su s Ostroga samo kad se bježalo ispred egzekutorskih vojski koje su kretale na Crnu Goru, a Amfilohije prošeta s njegovijem čudotvornim moštima i mimo granica Crne Gore. ... Nikad prije stupanja G. Amfilohija Rista Radovića na mitropolitski tron cetinjski vjernici nijesu ljubili zemlju kad uđu u bogomlju, niti klečali na koljenima kad im sveštenik zapovjedi. ... Sad je Amfilohije uveo običaj da se u crkvi pada na koljena, ili u najmanju ruku da vjernik dohvati tri puta rukom crnu zemlju,⁴⁸ tvrdi Amfilohijev nekadašnji ideološki saputnik i kasniji kritičar, profesor književnosti Novak Kilibarda.

Česte kritike o pogrešnom upravljanju istorijskom baštinom pravoslavne crkve koje vodi SPC u posljednjih dvadeset godina svjedoče ne samo o relativnoj nemoći rivalske crkve već, prije svega, o slabosti same države. Uprkos činjenici da iste promjene nije kritikovala isključivo CPC, već najčešće i Zavod za zaštitu

---

⁴⁸ KILIBARDA, *Amfilohije i kosovski mit*, 57-58, 60-61.

kulturnih spomenika, a periodično čak i vladini ministri i drugi visoki funkcioneri, SPC u posljednje dvije decenije nikada nije primorana da učini bilo kakve ustupke prezervacionistima ili državnim organima. Šta više, ovakav imunitet na bilo kakve optužbe dokazuje pretpostavku da SPC, bez obzira na činjenicu da je većina njenih velikosrpskih nacionalističkih ciljeva iz ranih 1990-ih doživjela potpuni neuspjeh i da je Crna Gora postala nezavisnom državom uprkos glasnom i žestokom protivljenju SPC, ipak spada, poput nekoliko jakih političkih i poslovnih klanova, među najmoćnije igrače na crnogorskoj sceni koji uspijevaju ostati iznad zakona.

Optužbe da SPC vodi politiku „posrbļavanja“ ili „srbļijanizacije“ crnogorskog kulturnog nasļjeđa su svakako donekle opravdane, ali se moraju sagledati u širem regionalnom kontekstu. U post-jugoslovenskoj eri, SPC je preuzela ulogu vrhovnog čuvara srpskog naroda i umnogome je uspjela da se predstavi kao najrespektabilniji nosilac i tumač nacionalnih vrijednosti. Tome su doprinijeli i neuspjesi i porazi različitih političkih snaga, ličnosti patriotskih intelektualaca koji su se naizmjenično, u posljednje dvije decenije, obavezivali da će promovisati nacionalističku agendu širom „srpskog etničkog prostora“. Rezultat svega toga je evidentna klerikalizacija nacionalizma. U svom diskursu crkva sebe predstavlja kao čuvara nacije od početka njene istorije i kao vrhovnog sudiju u sadašnjim nacionalnim pitanjima. U takvom svjetonazoru, prošlost, sadašnjost i budućnost nacije neodvojivo su povezani sa sudbinom crkve.

Čak i da Crnogorce isključimo iz „srpstva“, prošlost srpskog naroda je veoma šarolika kada su u pitanju spoljni uticaji, ideologije, umjetnički izrazi i regionalna raznolikost zemalja koje su Srbi naseljavali u prošlosti ili sadašnjosti. Međutim, SPC i njeni laički agitatori sļijede veoma suženu interpretaciju identiteta, konstruisanu biranjem podobnih elemenata kao

istinski nacionalnih (kao što su pojedina obilježja iz određenog srednjovjekovnog perioda u arhitekturi i umjetnosti) i obacivanjem svih drugih. Neotradicionalistička gledišta i politike vezane za vjersko nasljeđe koje smo analizirali u vezi s crnogorskim slučajem ni na koji način nijesu svojstveni samo Crnoj Gori. SPC promoviše svoju klerikalizovanu, ograničenu verziju srpskog identiteta kao jedinu moguću i prihvatljivu u većini oblasti pod njenom jurisdikcijom, prije svega u samoj Srbiji. Simboli regionalne raznolikosti i umjetničkog pluraliteta potisnuti su u korist neke vrste etno-vjerske mekdonaldizacije: nove crkve kao i mnoge od onih koje su „popravljene“ neodoljivo se čine kao postmoderni, neovizantijski odraz idealizovane slike jedine istinske verzije nacionalne arhitekture, zasnovan na spoljašnjoj imitaciji nekih osnovnih, najupadljivijih elemenata kao što je određeni tip lukova. Građevinski materijal je uglavnom savremen, beton, čelik ili plastika. Cilj je stvaranje takvih građevina koje su lako i smjesta prepoznatljive kao biljezi i simbolički čuvari srpskog nacionalnog prostora.

Zaključak

Uprkos činjenici da je proglašenje nezavisnosti Crne Gore 2006. godine predstavljalo težak poraz njene političke ideologije, SPC je uspjela da održi hegemoniju nad historijskim hrišćanskim pravoslavnim nasljeđem i imovinom od raspada Jugoslavije do danas. Ekonomska pozicija SPC ostaje daleko bolja u odnosu na znatno ograničenija sredstva kojima raspolaže CPC. Stoga, sasvim je razumljivo što SPC nije sklona bilo kakvim ustupcima prema CPC budući da bi oni ugrozili njenu postojeću dominaciju. Uostalom, neobjašnjivi imunitet od pravnog gonjenja koji crkva uživa godinama kad god postoji osnovana sumnja da SPC krši zakone Crne Gore (čak i u politički neutralnim slučajevima kao sumnjiva briga za

istorijsko nasljeđe ili podizanje zgrada bez potrebnih građevinskih dozvola) jasno ukazuju na to da je u stvarnom životu SPC nemoguće kazniti te da je ona faktički iznad zakona. Iza institucionalne, spoljne demokratske fasade, Crna Gora u sadašnjosti funkcioniše kao neka vrsta mučnog saveza nekoliko „neofeudalnih“ klanova koji su se domogli kontrole nad različitim komadima crnogorske ekonomije i političkih institucija poslije raspada Jugoslavije i propasti prethodnog komunističkog sistema. Zajedno, oni kontrolišu ključne pozicije političke i ekonomske moći, s Milom Đukanovićem kao ključnim igračem i vrhovnim arbitrom na vrhu piramide. Uprkos povremenim gorkim kritikama i privremeno hladnim odnosima između SPC i vladajuće koalicije premijera Mila Đukanovića, crnogorska eparhija SPC koju personifikuje Amfilohije uspješno djeluje kao jedan od ovih moćnih klanova čiji interesi moraju biti uzeti u obzir. Ovi kolektivni igrači su zbog sasvim praktičnih ciljeva oslobođeni poštovanja zakona koji je stvoren i kontrolisan tako da odgovara interesima vladajuće oligarhije. Stoga, bilo kakva promjena stava SPC prema drugoj crkvi i moguće mirno rješenje ili makar miran suživot, koji bi mogao biti postignut čak i bez zvaničnog priznavanja autokefalnosti CPC od strane SPC ne dolazi u obzir kako u sadašnjosti tako i u doglednoj budućnosti.

Naspram snažne i sigurne pozicije koju uživa SPC, CPC više pripada drugoj ligi kolektivnih i individualnih igrača u crnogorskim političkim, ekonomskim i simboličkim borbama za moć. Njima pripadaju vođe, klanovi, kompanije i organizacije od relativno snažnog lokalnog ali ne uvijek i državnog uticaja, kao što su recimo neki politički predstavnici manjina koji kontrolišu dio ekonomskih tokova u svojim gradovima ili zajednicama ali vrlo malo izvan njih. Doduše, CPC može računati na neke istaknute zaštitnike i branitelje njenih interesa na državnom nivou, uključujući i funkcionere iz redova

vladajuće koalicije, naročito socijaldemokrate predvođene predsjednikom partije i Skupštine Crne Gore Rankom Krivokapićem, koji je oštro i dosljedno napadao Amfilohija kao ratnog zločinca zbog njegove uloge u poticanju srpskog nacionalizma tokom 1990-ih.⁴⁹ Ipak, vjerski i društveni uticaj CPC je i dalje uglavnom ograničen na istorijsko jezgro crnogorske države i najviše se osjeća u staroj prijestonici Cetinju i njenoj okolini.

Opšta pozicija CPC je od početka 1990-ih definitivno napredovala: zvanično je priznata od strane države, polako se proširila u pogledu teritorijalne organizacije koja sada, makar simbolično, obuhvata većinu oblasti u državi đe živi pravoslavna većina, kao i sve većeg broja parohija (i sponzora) među novoosviješćenim članovima crnogorske dijaspore. Takođe, CPC je u osnovi pridobila odanost vjernika kao i kontrolu nad određenim dijelom crkvene imovine u tradicionalnom jezgrou zemlje. Međutim, mogućnost priznavanja od strane zvaničnih pravoslavnih crkava, a naročito SPC, do sada je bila potpuno beznadežna. Ovakva je bila i sudbina Makedonske pravoslavne crkve, doduše, pozicija CPC u poređenju s makedonskim slučajem značajno je slabija budući da ona ne uživa punu i nepodijeljenu podršku svoje nacionalne vlade. Međutim, problem CPC vjerovatno neće nestati u bliskoj budućnosti. Nepriznata crkva je još uvijek mala, ali prilično vitalna kada je riječ o periodičnim ispoljavanjima nacionalističkog djelovanja i imovinskim zahtjevima. Beskompromisan stav SPC u pogledu crnogorskog identiteta, podvučen neprekinutim ideološkim i personalnim kontinuitetom s nacionalističkom politikom 1990-ih, znači da trenutno ne postoji nada za prevazilaženje spora povratkom otuđenih

---

⁴⁹ „Krivokapić: Amfilohije treba da ide u Hag“, *PCNEN – Prve crnogorske elektronske novine*, 18. septembar, 2008, dostupno na: http://www.pcnen.com/detail.php?module=2&news_id=32417

vjernika SPC. Zapravo, predstavnici CPC i mnogi sljedbenici, od proglašenja nezavisnosti, sve više odaju znake nestrpljenja budući da od 2006. godine konstantno opadaju njihove nade da će realizacija projekta državne samostalnosti istovremeno donijeti značajna poboljšanja ukupnog položaja CPC.⁵⁰ U bliskoj budućnosti, CPC i njeni laički sljedbenici će bez sumnje i dalje predstavljati vodećeg nosioca crnogorskog nacionalnog sentimenta, nezasićenog i nezadovoljenog čak i nakon obnove crnogorske nezavisnosti, i konstantno neprijateljskog prema SPC i nosiocima rivalskog srpskog nacionalnog identiteta i agende uopšte.

Potpuna nacionalizacija crkvene imovine za koju se CPC zalaže u posljednje vrijeme čini se kao prilično nevjerovatan ishod sadašnjeg potpunog zastoja.⁵¹ Konačno, glasnogovornici CPC su zgodno previdjeli očiglednu činjenicu da u Crnoj Gori postoji još nekoliko tradicionalnih vjerskih zajednica. Da li bi imovina Katoličke crkve i Islamske zajednice takođe bila nacionalizovana, ili bi Pravoslavna crkva predstavljala poseban slučaj? Nizak stepen angažovanja javnosti za cilj nacionalizacije, praćen snažnim stavom SPC i efektivnim nedjelovanjem državne administracije u pogledu poziva i zahtjeva CPC, dodatno umanjuje izvodljivost scenarija nacionalizacije.

Djelimično rješenje, koje bi svakako naišlo na snažno protivljenje SPC ali bi i pored toga izdržalo moguću

---

⁵⁰ Jedan od najozbiljnijih javnih incidenata koje je CPC orkestrirala bio je pokušaj nekoliko stotina vjernika CPC na čelu s vladikom Mihailom da odaju poštovanje ostacima sv. Petra Cetinjskog 18. aprila 2007. Crnogorska policija blokirala je prilaz manastiru. Nastala situacija podsećala je na slične događaje iz ranih 1990-ih, ali ovoga puta bez ispaljenih hitaca.

⁵¹ Više o položaju CPC, o crkvenoj imovini i nacionalizaciji, vidi Vladimir JOVANOVIĆ, „Čije su naše crkve“, *Monitor*, g. XX, 28. avgust 2009, br. 984, 20-23.

međunarodnu kritiku i moglo na kraju postati trajno, bila bi selektivna nacionalizacija najvažnijih simbola crkve koji su takođe značajni kao kolijevke crnogorske političke istorije. To je naročito slučaj s Cetinjskim manastirom, istorijskim šedištem vladika koji su zapravo bili poglavari crnogorske države. Moguće proglašenje Cetinjskog manastira za nacionalno blago i državno vlasništvo moglo bi se izvesti po ugledu na sličan presedan Katedrale svetog Vida u Pragu. Godine 2007, češki sudovi su definitivno odlučili da navažniji katolički hram u zemlji pripadne državi a ne katoličkoj crkvi, uprkos snažnom protivljenju crkvene hijerarhije, naglašavajući na taj način značaj hrama kao simbola češke nacije koji bi simbolično trebao da pripada svim građanima bez obzira na njihova vjerovanja, a ne samo jednoj konfesiji.⁵² Primjena slične mjere bi na prvom mjestu omogućila vraćanje Cetinjskog manastira u njegovo prvobitno arhitektonsko stanje. Novodefinisani status Cetinjskog manastira kao nacionalnog hrama bi možda ublažio otuđivanje lokalnog stanovništva. Manastir, trenutno izolovana tvrđava usko definisane, klerikalizovane verzije srpstva, koju većina lokalnog stanovništva smatra neprijateljskom, bio bi tako reintegrisan u život grada čiju istoriju simbolizuje. Pod pažljivo organizovanim uslovima obje rivalske crkve mogle bi naizmjenično da koriste manastir, ali nijedna ne bi njime dominirala niti imala kontrolu. Takvo rješenje, mada privremeno bolno za SPC i relativno povoljno za CPC, dugoročno bi u znatnoj mjeri olabavilo lokalne tenzije u cetinjskoj opštini, što bi se odrazilo i na čitavu državu zbog značaja Cetinja kao crnogorske istorijske, kulturne i duhovne prijestonice.

---

⁵² Kimberly ASHTON, „Battle over St. Vitus Intensifies“, *The Prague Post*, vol. 17, February 28, 2007, dostupno na: <http://www.thepraguepost.com/articles/2007/02/28/battle-over-st-vitus-intensifies.php>

U kontekstualnom poređenju s drugim regionalnim slučajevima, spor između CPC i SPC vjerovatno je dugotrajnije prirode nego donekle slična postkomunistička podjela u Bugarskoj pravoslavnoj crkvi, okončana u prvim godinama 21. vijeka. CPC je već preživjela smrt svog prvog poglavara, vladike Antonija 1996. godine kao i raspad njenog najvažnijeg političkog saveznika, Liberalnog saveza nakon 2001. bez nekog vidljivog uticaja na njene tekuće aktivnosti i dugoročnu sudbinu. Više od deceniju kasnije, pod vladikom Mihailom CPC je doživjela rast uticaja, mada svakako isuviše spor i skroman u očima njenih najstrastvenijih sljedbenika i malobrojnog svještenstva. Djelovanje CPC je više motivisano nezadovoljenim nacionalnim sentimentom nego individualnom harizmom konkretnih vjerskih i političkih vođa. Kada govorimo o trajanju ovog spora onda se čini da slučaj spora oko, na sličan način „raskolničke“ i nepriznate Makedonske pravoslavne crkve više odgovara za upoređivanje. Pored toga, upoređivanje CPC s makedonskim slučajem takođe otkriva relativnu slabost CPC kada je u pitanju odsustvo podrške crnogorskih državnih organa. Glasna podrška radikalnijih slojeva crnogorske vladajuće koalicije za CPC ne može zaista nadomjestiti odsustvo podrške u korist velikih imovinskih zahtjeva CPC. Obje crkve su trenutno duboko ukopane u svojim ideološkim i političkim stavovima, spremne da aktivno osporavaju poziciju rivalske organizacije i nacionalistički diskurs koji ista zastupa.

„Crnogorski slučaj je poseban. Za razliku od ostalih nacionalizama u Jugoslaviji, crnogorski nacionalizam javlja se u dva oblika - antisrpski i anticrnogorski nacionalizam – i oba među Crnogorcima imaju svoje pristalice.“⁵³ Upravo je ova neobična osobina crnogorske situacije definisala arenu za dugotrajni spor između dvije crkve koje su jednako čvrsto

---

⁵³ Sabrina P. RAMET, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918 – 2005*, 316.

povezane s odgovarajućim oblicima nacionalizma. Nadamo se da je ovaj tekst više osvijetlio pomenuti sukob kao i složeno međusobno djelovanje vjerskog i političkog života u Crnoj Gori, koji nije samo u nekim aspektima jedinstven, već je i sasvim tipičan budući da ima mnoge strukturne osobine koje su svojstvene i drugim zemljama u našem regionu.

„Religija je danas jedna od najvećih sila konflikta u svijetu“, kaže Vjekoslav Perica u uvodnoj rečenici njegove dragocjene rasprave o religiji i nacionalizmu u Jugoslaviji i postjugoslovenskim zemljama.⁵⁴ Kako je to u njegovom radu odlično objašnjeno, religija (barem u našem regionu i našem vremenu) nikad ne nastupa sama, u svojoj kristalnoj formi oslobođena političkih veza, nacionalističke agende, ekonomskih pitanja ili uticaja pojedinih ličnosti. Sudeći prema posebnom materijalu proučavanom za ovaj rad, sasvim razumnom čini se pretpostavka da takva kristalno jasna, čisto „spiritualna“ esencija religije ili uopšte ne postoji ili prosto ne može biti izvučena iz konteksta kao ni iz njene sekularne sredine. Ovdje smo u više navrata naglasili blisku povezanost vjerskog života i sukoba s politikom i određenim nacionalističkim diskursima. Nacionalizam je često nazivan „sekularnom religijom“. Ovom privlačnom frazom sažeto je rasprostranjeno vjerovanje, uglavnom zasnovano na sekularizacijskoj paradigmi 19-og i 20-og vijeka i brojnim specifičnim opservacijama, da je nacionalizam sekularni nasljednik religije, koji preuzima ulogu koju je ranije igrala religija u različitim aspektima, društvenog, političkog i kulturnog života. Međutim, takvo gledište u velikoj mjeri gubi na svojoj metaforičkoj valjanosti i praktičnoj korisnosti kada je u pitanju postkomunistička jugoistočna Evropa. Ovdje je religija pokazala izuzetnu sposobnost da se vrati na scenu kroz nacionalizam. Konačno, vjerska komponenta snažno je zavladała cjelokupnim nacionalističkim

⁵⁴ Vjekoslav PERICA, *Balkan Idols*, III.

---

diskursom pošto su vjerske organizacije, zajedno s odgovarajućim laičkim krugovima, privatizovale ili otele nacionalizam za postizanje svojih ciljeva. Takvom scenariju ide u prilog činjenica da religija, baš kao i nacionalizam, vuče istorijske korijene koji su obično predstavljeni neodvojivim od porijekla same nacije.⁵⁵ Dominantno naglašavanje istorijskih presedana i ideja kontinuiteta esencijalno je u legitimizovanju samonametnute uloge određene vjerske organizacije kao vrhovnog čuvara nacije i nacionalnih interesa. Višestruki procesi koji su u ovom radu obuhvaćeni terminom klerikalizacija nacionalizma svakako nijesu svojstveni isključivo Crnoj Gori i drugim zemljama bivše Jugoslavije.

František Šitek: *Narativi o identitetu, izabrane studije o crnogorskoj istoriji Podgorica*, Matica crnogorska, 2015.

---

⁵⁵ Sociolog i istoričar Entoni D. Smit je uvjerljivo osvijetlio kriptoreligijske aspekte nacionalizma, vidi: Anthony D. SMITH, *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*, Oxford and New York: Oxford University Press 2003.

SIJAMSTVO SVJETOVNE I CRKVENE (SPC) OPOZICIJE

Sreten Zeković

A part of the political opposition and the Serbian Orthodox Church are the Siamese twins united against the secular and independent state of Montenegro. Secular-sacral Serbian nationalism with its "threatened aggression" is a re-archaisation of the counter-reformist collaboration of secular and sacral against the autochthonous Montenegrin secularization and sovereignty, in the form of clash between "black hats" and "red hats". The imperial sacred Serbian "unity, peace and harmony" represent the Serbification and discrimination of the Montenegrin people and the Montenegrin Orthodox Church for the sake of resurrection of "Serbian Montenegro" from 1918.

Zbog izuzetnih aktuelnih okolnosti, zloupotrebe SPC, „srpske vjere“ („srpskog pravoslavlja“ ili „pravoslavnog /sve/srpstva“) „srpskog teodula“ i uopšte ideologija *sijamstva svjetovno-sakralnog sveto-srpstva* protiv *sekularnosti i suverenosti Crne Gore*, potrebno je elementarno podštetiti na navedene termine i pojmove da bi vidjeli *de nas vrće, vuče i u koje vrijeme „lice i naličje“ svjetovno-sakralne opozicije.*

U neraspup(č)ivoj vezi sa svjetsko-epohalnim procesom *građanizacije i kapitali(zami)zacije*,¹ i njime uslovljene *sekularizacije opštenito, odvijao se „svjetski“, univerzalni proces pluralne*

¹ Kapitalil(zami)zacija sa umetkom (zami) da se razlikuje od obične upotrebe kapitalizacija.

„nacionalizacije“² i/ili preformiranja naroda u naciju. Kulminira u modernom dobu (moderni) i, šire, građanskom društvu, koje se u konstituisanju naziva i moderno (građansko-nacionalno) društvo, jer nacionalno, u nerazdvojnoj vezi sa svojinskim (kapital-odnosima i građanizacijom) takođe postaje „svjetski“ proces ili način samokonstituisanja i postojanja „svjetskog“³ pošto su narodi i nacije nuž(de)ne prirodnoistorijske pretpostavke i osnova „svjetske (građanske) povijesti“ (civilizacije) koja se ispoljava i smokonstituiše kroz „nacionalne (oslobodilačke) historije“.

Građanska civilizacija i reformacija

Svaka *građanska revolucija* ujedno je i specifična *nacionalna revolucija* ili narodno-nacionalni i ukupni *duhovni* (kulturni) *preporod*. *Moderno (građansko) društvo* se i uobličavalo kroz nove nacionalne države ili na pijemontsko-ujed(i)niteljskoj jednonacionalnoj državi (na jednoj nacionalnoj osnovi više prisajedinjenih naroda-nacija i država).⁴ Zato su opštenita *građanizacija (kapitalizamizacija)* i „*nacionalizacija*“ povijesna stvarna i/ili osnova *sekularizacije* uopšte, same povijesti, samog društva u cjelini, u najširem smislu, kao najopštija duhovna refleksija svoje osnove, kako *svjetovne* tako i same *religiozne* sfere (a ne samo dosta uobičajeno reducirano na *političku sekularizaciju*) odvajanje *svjetovne od crkvene vlasti*, i to samo po potrebi i interesu jedne strane.⁵ Često se neosnovano i jednos-

---

² „Nacionalizacija“ se piše između znaka navoda, jer nije u uobičajenom značenju, npr. kao u pravu.

³ „Svjetsko“ pišem između znaka navoda, jer se neosnovano, geomorfno ne razlikuje od kosmičko-svjetskog sa kojim nije sinonim. Zato je bolji ovdašnji termin *globalno*.

⁴ Kao npr. svesrpska Velika Srbija i svesrpska KSHS i Jug/žn/oslavija i zato Srboslavija.

⁵ Izraz *sekularizacija* (lat. sekulum = ljudsko vrijeme, doba, vijek; grč. aion

trano *sekularizacija*, u užem smislu, definiše da je to *odvajanje svjetovne i duhovne vlasti*, ali i sama analiza te definicije implicitno upućuje na šire određenje sekularizacije.⁶

Takva sekularizacija je u suštini *antifeudalni* proces obostranog pluralnog oslobađanja nacionalnih zajednica od apsolutnomonističkog univerzalizma, monolitizma i *gospodarenja crkve, religije i teologije* u čijoj je službi bio (a u anahronim, retrogradnim pojavama i ostao) čitavi svjetovni život i duh.⁷ Kao i

---

– eon = „svjetsko vrijeme“ (u značenju „ovozemaljsko“, čovjekovo, svjetovno vrijeme) označava ono što je „svjetovno“, naspram „sveštenom“, „sakralnom“, crkvenom, teološkom, vječnom, božansko nebesko. U izoštrenom smilu, sekularizacija znači (raz)dvajanje crkveno-vjerskog i svjetovnog. U opštem, kulturološkom značenju: preovladavanje „svjetovnog“ duha, „posvjetoavljenje“, odnosno slabljenje uticaja bogoslovlja, religije i crkve dominantne društveno-političke snage (koja je u srednjovjekovlju bibla primarna, potpuno dominantna, monolitna, „univerzalna“, potpuno nadređena svjetovnom duhu i životu. Sekularizacija je bliska, ali ne i ista, terminu i pojmu „ponarođavanje“. Bliska je jer budi (u feudalizmu sasvim podređenu kmetsku) narodnu kulturu i „narodne preporode“. Uporedo sa terminom „sekularizacija“, javljaju se i termini „laicizacija“, pa i „ateizacija“ (potpuno napuštanje religije).

⁶ Međutim, to je terminološko-pojmovna neprimjerenost definicije pomoću „duhovne“ naspram „svjetovne“ vlasti. Naime, time se pod „duhovnim“, odnosno *duhom* neosnovano podrazumijeva samo *religiozni duh*, odnosno „sakralno-eklezijastički duh“ u smislu njegovog odvajanja od „svjetovnog“. Tu se *duh* reducira samo na *bogomoljsko-vjeroboški duh* i apstraktno poistovjećuje sa „duhom“ i „duhovnim“ uopšte u kojem je „vjerski duh“ samo jedan njegov (ob)lik. Tijem se „svjetovno“, kao, potpuno „očistilo“ i ostalo bez „duhovnog“. To znači da se *cjeloviti i jedinstveni duh* zatamničio u crkvnosti i vjeru“. Ovakvo pristupište i terminologija su recidivi srednjovjekovnog apsolutnog monističkog bogoslovskeg gospodarenja i monolitizma bogomolje i vjere, „religioznog duha“, tj. od kada je vjera, bogomolja i bogoslovlje primordijalno nadređeno svemu i sve njime obuhvatalo.

⁷ U zapadnom hrišćanstvu „Filozofija je sluškinja teologije“ i učenje o

ostalom svjetovnom biću, i *osnova nacije više nije crkveno-vjerska* ni obogotvoreno *caristička*, već *svjetovna*, odnosno *prirodnoistorijska* (ovovremeno-prostorna, ovozemna). Pošto se građanizacija i kapitali(zami)zacija, kao podloga sekularizacije, odvija vazda u svojim „prirodnim ramovima“ (u prirodnoistorijskom zajedništvu-naroda-nacija) konkretno određenog prostora i vremena, dakle, pluralno i višesmjerno, to je i „nacionalizacija“ kao *druga strana sekularizacije*, i obrnuto, „lice i naličje“ jedinstvenog novovjekog, antifeudalnog, oslobodilačkog procesa građanizacije i kapitali(mi)zacije

Bitno antisrednjovjekovno-feudalno (što ne znači automatski i antireligiozno, ni antiteološko i ateističko, već samo oslobađanje od apsolutnog tutorstva crkve, religije i teologije nad ukupnim svjetovnim životom i duhom), *ponarođavanje* je omasovljena, dosljedna i u narodu radikalizovana *sekularizacija* (narodno-nacionalne kulturne preporode, buđenje narodne svijesti iz gvozdениh stega potčinjenog kmetstva), koja se, nepotpuno, dovršava u nacionalnijem (u nerazdvojnoj svezi i istodobno sa socijalnim) *građanskim revolucijama*. U tom složenom sklopu, *nacionalizacija* potencira, koristi i usmjerava *sekularizaciju* i *ponarođavanje*, kao epohalno-svjetske procese, u pravcu autohtonog razotkrivanja i demistifikacije svakoga apstraktnog apsolutno-monističkog, naročito i crkvenoteološkog univerzalizma, monolitizma, centralizma, hegemonizma, totalitarizma autoritarizma. Nužno zahtijeva *ponarođavanje*, *narodne duhovne preporode*, *izjednačavanje*, *slobodu za sve* i *demokrati(zaci)ju odnosa*, sve nasuprot srednjovjekovno-feudalnom apsolutizmu, napadnom totalitarizmu.

„dvojnosti istine“: „po Bogu i po čovjeku“, kao već tolerantnijem odnosu između trajnog problema *odnosa vjere i razuma*, a u istočno-vizantijskom pravoslavlju *isihazam* odbača *razum iz vjere* i „dijalektičko hrišćanstvo“ u ime mistične ekstaze.

Sukob starog i novog duha vremena i prostora

U borbi protiv srednjovjekovlja i feudalizma mlado građanstvo moralo se osloniti na šire narodne mase, radnu-kmetsku sirotinju, narod, da bi pomoću njega izvršilo revoluciju, uzelo vlast usvoje ruke i stvorilo uslove za nesmetan i otvoren razvoj *građanskog svijeta*. Građanske snage morale su biti kadre da polože pravo na opštu vladavinu, u ime opštijeh prava društva u cjelini, da pokrenu sve oblasti društva i da istupe kao opšti (re)prezentant svih nezadovoljnih, protiv srednjovjekovnog apsolutizma, socijalno-ekonomskog, političkog i narodnosno-nacionalnog monopola, nadređenosti i privilegija. Morale su ispoljiti onu širinu duše koja se poistovjećuje sa narodnom dušom. Trebalo je šire narodne mase osvijestiti, prosvijet(1)iti i osloboditi ih raznijeh okova i rastrganosti srednjega vijeka, arhe-carizama, krunom obogotvorenih imperija, osvojenih/podređenih narod(nos)no-nacionalnih država, rastrganih autarhičnih zajednica, i s vrhu svega, *lične kmetske zavisnosti* od feudalnog plemstva i sveštenstva, čiji je glavni ideološki stožer bila ondašnja *crkva, sveštenstvo i bogoslovlje* sa svojim totalitarnim satanisanjem, anatemom, fatalnom ekskomunikacijom i njenim *vjerskim populizmom* (koji je totalitarno primoravao kmetsku sirotinju da se „prijeteći dobrovoljno“ histerično navijački prazni u giljotinama, dželatskim smaknućima, vješalima, „spaljivanju vještica“). To je bio „novi moderni duh vremena u novim prostorima“ i konkretnim građansko-nacionalnim revolucijama.

Cjelokupna novovjeko-građanska kultura (u najširem smislu i značenju), u suštini idejnost (ideologija) građanskog društva u usponu, na raznijem stupnjevima razvitka javlja se kao *puna kritička suprotnost srednjovjekovnoj kulturi u cjelini* (od humanizma i renesanse, reformacije, racionalizma i empirizma, prosvjetiteljstva uopšte, sve do njegovog filozofskog vrha njemačke

klasične filozofije, ali i do grandioznog razvitka i osamostalji-
vanja nauka). Ona je zapravo građanizovana sekularizacija
novovjekog demokratskog života i duha. Taj antagonistički
međusobni sukob odvija se u sklopu ideološke borbe dva
različita sukobljena sistema, dvije „svjetske klase“, dva svijeta,
dva pogleda na svijet, dva sukobljena svjetsko-istorijska pore-
tka. Sukob je između dvije sasvim različite koncepcije o svijetu,
životu i čovjeku, koje se iznutra i spolja sukobljavaju, razr-
ješavaju i nadilaze, noseći u toku prevazilaženja obilježja i
jednog i drugog. To je i borba u samom duhu, između staroga i
novog duha „vremena i prostora“.

Trebalo je pripremiti i izvršiti *revoluciju u duhu* (filozofiji,
nauci, umjetnosti, svijesti, idejama i ideologiji) koja je bila pre-
duslov za stvarnu (životnu, proizvodnu, političku, nacionalnu i
duhovnu) *građansku reoluciju*. Ovi(aj) novi moderni „duh vre-
mena i prostora“ bio je „duhovno oružje“ *građanske revolucije*,
sama „duhovna revolucija“ *građanizacije i opštenite sekular-
izacije*. To je zapravo bila *revolucionisana sekularizacija*, seku-
larno duhovno oružje, „revolucija u duhu“, stalno revolu-
cionisanje duha i/ili „*narodni kulturni (narodno-nacionalni) pre-
porodi*“ (naroda u nacije), nazivane i *reformacija* u opštem smis-
lu. Toga radi su parole građanskijeh pokreta i građanske epohe
uopšte *sloboda za sve, jednakost i ravnopravnost svih, svje-
tovno-nacionalno i međunacionalno bratstvo*. To je bila i ostala
borba u duhu i za duh, za duh moći, vlasti, prevlasti između
Boga i čo(vj)eka, crkveno-vjerskog i svjetovnog života i duha,
profundirana suština i temelj *građanskog procesa sekularizacije*
kojoj se samrtnički, „ugroženo-agresivno suprotstavljala, sve do
danas, *kontrareformacija* za očuvanje, zadržavanje,
ukošt(č)avanje starog monopolnog *statusa quo* – srednjov-
jekovno-feudalnog i prijetnog opštenitog teokratizma („vla-
davina božja“), svjetovno-sakralnog sijamstva i identiteta.

Dioba vlasti na zemaljsko i nebesko carstvo

Cjelokupna rečena „svjetska (svjetovna) osnova“ građanskog svijeta (građanizacija, kapitali/mi/zacija i civilizacija) uslovljava *opštu sekularizaciju*. Na djelu je svjetska drama (raz)diobe vlasti između Čovjeka i Boga. Prisutno stvarno sukobljavanje i udvajanje ova „dva svjetska poretka“ („starog i novog-modernog svijeta“) (re)prezentantno se reflektuje u svijesti, u duhu kao „u sebi, u temelju, podvojenom totalitetu“ svjetske istorije, koji se *račva, dvoji, razilazi u dva pola* Misterije „Carstva“ Vlasti, Moći (kao slobode i njenog potiranja)⁸ koji se u temelju *udvaja*⁹ i *razgraničava* na tzv. „duhovnu“ i „svjetovnu“ *vlast*, Boga i Čovjeka, *Božje Carstvo Nebesko* i *čovjekovo carstvo zemaljsko* (*Caru carevo, a Bogu božje*, što je postalo i ostalo osnovni bogomoljsko-vjerski kanon). Samo „Carstvo“ Vlast se *dvoji* i *razgraničava* na dva pola (iz prijetnog *teokratskog* jedinstva) i jedan i drugi „posebito i zasebito“ u svojoj oblasti, strogo omeđeno, pod *obostranom zabranom miješanja jedne u drugu*, i obrnuto.

---

⁸ U filozofskoj i drugoj literaturi se javlja kao odnos „carstva nužnosti“ i „carstva slobode“, „slobode“ i „nužnosti“, stvarne slobode i metafizičke slobode (samo kao kontemplacije, u duhu), „zemaljskog“ i „nebeskog carstva“.

⁹ Filozofski vrh(unac) novovjeke moderne filozofije je Hegelova *Apsolutna Ideja* i *dijalektika totaliteta* Totalitet je *Apsolutna Ideja* (ideja slobode kao *totalitet* građansko-civilizacijske povijesti) koja se „u sebi udvaja“, razilazi u dva sukobljena pola i završava u građanskoj slobodi, građanizaciji i sekularizaciji. Moje gledište je da je Hegelova Apsolutna Ideja – *imperijalna ideja slobode* koja se *u sebi udvaja* i *razilazi* na dva suprotna pola Misterije Vlasti, Moći i ujedno *mimoilaze* u *rasredištenom središtu, bez fiks(ira)nog centra, nego pokretnog, promjenljivog* nedodirljivog, nešećenog centra čime se razbija (i simbolom) *kružni put vječnosti*. Umjesto kruga i *obnavljanog* „kružnog puta“, ovde je putanja „spiralana osmica i osmičenja“ ujedno „puta na gore“ i „izvana“ i „puta na dolje“ „iznutra“.

Uobičajeno se često ne shvata da to ujedno znači, da *sekularizacija* nije samo *odvajanje, osamostaljivanje, samostalnost* svega „sekularnog“ od „religioznog“, i obrnuto, odnosno da nije samo *pozitivna* za svjetovnu oblast, a *negativna* za crkveno-vjersko-bogoslovsku, nego i da je i za nju nužno *pozitivna*. Jer, sekularizacija se ujedno uporedo odvija i *unutar same bogomolje, religije i teologije*, kao *osamostaljivanje* njihovog *posebitog bivstva*, onoga što ona, po svom *biću, i jest, autonomnost religije po sebi*, kao *same religije*, (a ne po nečem drugom, *heteronomna*,¹⁰ što ona *nije, po sebi*),¹¹ rasterećena svega onoga starog apsolutnog, „univerzalizma“, monolitizma, apstraktnog monizma i pretenzija sveobuhvatnog totalizma, preuzimanja primata od filozofije totaliteta (stvarnosti), koji se nameće i kao totalitarizam i autoritarizam protiv opštjeludske i individualne slobode (mnogo rigoroznije, ostrahističke hijerarhijske podređenosti od one vojn/ičk/e i militarizovane). Nasuprot takvoj heteronomnosti, i sama se religija (kao i ostale oblasti duha) oslobađa od njenog *vanjskog drugobića, drugotnosti, drugosti, otuđenosti od same sebe*¹² (vanjskih uticaja, zavisnosti, spupčenosti, sijamstva, zloupotr/ij/ebljavana i manipulisana u službi svjetovnih vlasti, interesa i podređenosti, u ideološko-političke, i to često nacionalističke svrhe, njenoj

---

¹⁰ Analogija i komparacija po Kantovoj podjeli morala na *autonomnu i heteronomnu* etiku, po kojem su i *Bog* i *besmrtnost duše* metafizičke, transcendentne ideje i/ili agnostička „stvar(nost) po sebi“, kao antitetička (nedokaziva) *pretpostavka* izvan mogućeg ljudskog iskustva, izvan čovjekove ovozemne stvarnosti.

¹¹ I G. Hegel smatra da je religija jedan od stupnjeva u razvoju apolutnog duha, pored umjetnosti i filozofije kao jedinog lika istine, „znanstvenog lika istine“.

¹² To je u skladu sa sve većom diferencijacijom u društvenoj *podjeli rada*, koja uslovljava i određuje opšteniti proces pluralizovane autonomne diferencijacije u svijesti, svih oblika ljudskog duha: nauke (istine), filozofije, ontologije (totaliteta), aksiologije/etike (dobra), umjetnosti – estetike (lijepog) i religije teologije (svetog, božjeg).

nacifikaciji, nacionalističkoj i veledržavnoj genocidnosti i vjerskoj isključivosti /netoleranciji/).

Jedan od pozitivnih ishoda sekularizacije je bio i pokret *reformacije*, *protestantizma*, *liberalizovanje unutar same religije i teologije*, a ujedno i u međuvjerskoj toleranciji. Svemu tome se samrtnički protivila *zv. kontrareformacija* kao najveći neprijatelj *sekularizacije* uopšte (a s njom i liberalizacije, građanske demokratije i pluralizma) i svih njenih oblika, jer svoj stari totalitarizam, autoritarizam i monopolistički *status quo* (h)oće da zadrži i „opravadaju“ (pa i danas) gledištem da negativno utiče na crkvu, vjeru u Boga, da ih slabi, smanjuje vjersku pastvu, obezvrjeđuje vjerski moral i da vodi u bezbožništvo, ateizam.¹³

Crnogorska nacionalna revolucija

Rečeni osnovni i opšti prirodnoistorijski uslovi stekli su se i u specifičnoj (autohtonoj) bitno *antifeudalnoj* crnogorskoj nacionalnoj revoluciji. Proces *sekularizacije* u crnogorskom tradicionalnom društvu bio je vrlo specifičan, različit od evropskoga i ostalih u okruženju, jer se odvijao na posebnoj prirodnoistorijskoj (društvenoj) osnovi, pa i u obrnutom toku od njihovih. Ovo zato što je išao od bitno sekularnog, narodnog, ponarodenog, slobodarskog (rano ukinutog kmetstva), dominantno nedogmatskog, nekanonskog, do praktične areligioznosti, crnogorskog slobodarskog narodnog duha kroz vjekovnu „borbu neprestanu“, stalno revolucionisanje tradicionalne

---

¹³ U njegošologiji i montenegrinologiji uopšte zatura se da je Njegoš domakao do ovog istorijskog konteksta svojom posebitom drugačicom hrišćanstva – crnogoroslavlja kao slobodoslavlja, nacionalno-oslobodilačka herojska religija slobodarskog tradicionalnog crnogorcizma i njegovog avangardnog oslobodilačkog integralizma ili specifičnog autohtonog crnogorskog narodnog preporoda.

evolucije sekularnog slobodarskog duha i života starijih Crnogoraca koji je uobličavao naciju crnogorsku.

U tome su bitni kontrareformatorski razlozi napada imperijalnih sila i njihovih bogomolja-vjera na slobodarsku-revolucionarnu Crnu Goru i njihove vladike-grospodare za njihov svjetovni-narodni duh koji je zabatalio, ignorisao crkvu i vjeru. Glavni cilj toga je bio da se ukoči i/ili prekine ili da se zamagli, unese zabuna i zbrka u crnogorski narod/naciju i njenu nacionalnu državu. Sv. Petar Crnogorski je na to odgovarao da im smeta samostalni narodni duh i način samoorganizovanja, samoopstojanja narodnog, državnog i crkvenog života crnogorskog. A ustvari je to ono, što sam podavno nazvao, *specifična autohtona crnogorska sekularizacija*, njen ishod rani, prvačni, avangardni i pijemontski *narodni (duhovni) preporod (naroda u naciju)* ili slobodarski tradicionalni *crnogorcizam* i isto takva nacija crnogorska i njena nacionalna država. Nije to suminula, za turske imperijalne ciljeve, ni martirska, martološka „turska Srbija“ i njena (pro)turska „Pećka patrijaršija *slavenosrpska*“ da bi imala crkovno-vjesku jurisdikcijsku kontrolu i nad neporobljenom Crnom Gorom i Crnogorcima koji treba da bude *dio „turske Srbije“*,¹⁴ a Crnogorci da se utope u *slavenosrbe*, odnosno u poslušnu „srpsku (pravoslavnu) raju“.¹⁵ Na tom martološko-

---

¹⁴ Srpski etnolog Tatomir Vukanović, u svoj knjizi *Etnogeneza južnoslovenskih naroda*,

Navodi: „Posle obnove Pečke patrijaršije u 16. st. (1566/1766) pod uticajem pravoslavne crkve, negovano je i pospešivano (na osnovu jednačenja srpstva i pravoslavlja) 'srbovanje'. Na tim temeljima je isticano (18. i 19. st.) da je Crna Gora ne samo srpska zemlja nego je i deo Srbije“. To ističu i drugi spisatelji, počev od Dositeja Obradovića, Vuka St. Karadžića i čitave propagandne gomile.

¹⁵ Ne samo da su pripadnici Turskog carstva, kao inovjernici, suprotstavljali svoju islamsku vjeru svijem pravoslavicima Pečke patrijaršije Srbima, „srpskoj raji“, nego i drugi izvanjci, čak i iz Evrope. Između mnogih drugih,

martirskom „pravoslavnom (sve)srpstvu“ i/ili pečko-patrijaršijskom jurisdikcijskom „slavenosrpstvu“, „srpskom pravoslavlju“ (utopijskom, nebeskom „slavenosrpskom carstvu“, nastaviće ugrađivanje i one druge – svjetovne strane načertanijevsko „vaskrsenje“ Srpskoga (Dušanova) carstva i njemu odgovarajuće Pečke patrijaršije. Tijem je komple(men)tirano srednjovjekovno istočno-vizantijsko-azijsko sijamstvo svjetovno-sakralnog svetosrpstva (veledržavna, velenacionalistička spupčenost „srpske vjere“ i Srpskog carstva kao neizvidane „srpske nacije s greškom“ i „trajnim defektom“, najjasnije ispoljen *sa vrha SPC i srpskog režima* u povodu aktuelnih *vjersko-populističkih i pučističkih, velikosrpskih i velenacionalističkih, svetosavsko fundamentalističkih, genocidno anticrnogorskih, antisuverenističkih, antidemokratskih, anti-sekularnih, antievropskih, antinatovskih i nacifikovanih, ucjenjivačkih* (opet *bezuslovnih*) *satanski zloupotrijebljenih vjerskih protesta sa molebanima, litijama, transparentima, (sve)srpskim zastavama, najotvorenijim političkim opozicionim govorima protiv suverenističke vlasti i režima*. Zato su ovi „crnokapički“ i „crnomantijaški“ protesti suštinski nastavljeni predizborni „građanski protesti“ (2019) i njihova pravoslavizirana i svetosavizirana *homogenizacija* (do one S. Moljevića četnikolike „Homogene Srbije“) na „totalnoj kritici svega i svačesa“ suverenističkog režima. Ujedno je ovaj pravoslavno-svetosavski fundamentalizam nanišanjen na nesrpske i inovjerne građane CG, uz potpunu zaštitu i „advokaturu“ većinske političke opozicije i medija, kao „devedesetih godina“. O tome će detaljnije i utanačenije biti više riječi u zadnjem III zaključnom odjeljku ove studije.

---

to konstatuje i etnolog Špiro Kulišić koji navodi da tek od početka 17. v. u Crnoj Gori javlja se pravoslavna „vjeroispovijest kao 'srpski obred', što znači ujedno i srpsku narodnost, etničku pripadnost“ (O etnogenezi Crnogoraca, *Pobjeda*, Podgorica).

Uz velike, žestoke, često i vrlo krizne, i vojne otpore tekao je rečeni proces sekularnog samokonstituisanja crnogorske nacionalne državnosti. Otpori su bili podstrekavani i podržavani izvana i iznutra, od opozicionih struja u borbi za vlast, u koju je, preko vanjske srpske crkve, često bila umiješana manastirsko-kaluđerska bratija i ostali sveštenici.

Tek na vrhu, u toku pojačane centralizacije crnogorske nacionalne državo(tvornosti), počinje etatiistička instrumentalizacija religije i crkve, dogmatizacija, kanonizacija i zavodjenje strogog reda i hijerarhije u crkvu i religiju. Također, crnogorski narodni preporod se odvijao u vjekovnoj borbi za slobodu u kojoj se formirao slobodarski tradicionalni avangardni crnogorizam, i zato mu u strogom smislu i ne odgovara pojam „narodni preporod“, jer u njemu nije bilo „narodnog preporoda“ u smislu autonomaškoga, hatišerifskog i naličnog osamostaljivanja u okivru tuđinskih i svojih ustanova i zakona (po načelu legaliteta) i crkvenog dogmatizma. Sam crnogorski duh bio je od početka oslobođen takvih okova, bio slobodan, „jeretičan“, ponarođavan, narodni u čijoj je službi bila i crkva i sama religija, više herojsko-odbrambeni nacionalni ideal.

Specifičnost složene atipične zajednice i fenomena slobode

Crnogorsko tradicionalno društvo čini vrlo složenu i specifičnu zajednicu u kojoj se, na relativno visokom stupnju razvitka, zadržao, odnosno reorganizovao i reintegrirao u višim, vitalnijim oblicima prirodni odnos i dominantno *nerescendentna* (*nepostvarena*) društvena struktura koja određuje isti takav odnos prema prirodi, ljudima i samoj zajednici.

Život posvećen borbi za slobodu je nužni uslov ljudskog i nacionalnog samoopstanka Crnogoraca u slobodi. Slobodna borbena Crna Gora, „zbjeg slobode“ je zemlja veoma rano

ratnički oslobođenog kmetstva, slobodnih ljudi, slobodnih ratnika gorštaka. Riječ je o posebnoj atipičnoj revoluciji koja se odvijala kroz permanentnu četirtistogodišnju „borbu neprestanu“ su 400 ratova crnogorskog državotvornog naroda, njegove slobodarske tradicije, kontinuiteta, stalno revolucionisane evolucije, novovjeke vijekovne *tranzicione revolucije i specifične autohone crnogorske sekularizacije*.

Poslije najezde turskog agresivnog feudalizma i pada Crnojevića države iz temelja se drmaju feudalni državni i društveni odnosi u ovijem krajevima.

U nerazdvojnoj vezi sa ovijem stanjem, u procesu ukidanja feudalno-kmetskog odnosa, proces stalne borbe za slobodu protiv turskog i ostalog (spoljnog), a preko njega, i unutrašnjeg (domaćega) feudalizma čini tok *specifične antifeudalne, socijalne, odnosno nacionalne revolucije i sekularizacije* u stiješnjenju Crnoj Gori. Radi se o dugotrajnoj, stalnoj, kontinuirano-revolucionarnoj praksi slobodnih gorštaka, zajedno, do juče, viteza i slobodnih seljaka. Taj proces je tekao još od nepredavanog odstupanja crnojevićkog Dvora Prijestolnice sve do Cetinja iz kojeg se nastavlja „borba neprestana“.

Nacionalno-oslobodilačka borba protiv tuđina, istovremeno i podjednako je i borba protiv unutrašnjeg feudalizma, društvena, klasna, antifeudalna, građansko-agrarna revolucija za ljudsku, individualnu i nacionalnu slobodu, a ova se ne može ostvariti bez višeg (ob)lika društvene slobode, posredstvom „nacionalizacije“ i centralizacije države.

Ratnička tranzicija crnojevićke države

Nova reorganizovana, revitalizovana i reintebrisana crnogorska društvena, državna, crkvena i narodna zajednica suštinski je *ratni(čki) tranzicioni tok preoblikovanja crnojevićke države i njenog zbora* (čiji je korijen u *dukljanskom zboru*) u

demokratski Opštencnogorski zbor (skupštinu) i Glavarski zbor (izvršnu vlast). Tu se stvara vrlo *atipična novovjeka* crnogorska tradicionalna zajednica, posve upodobljena „borbi neprestanoj“ za slobodu protiv osvajača i prisvajača. U odbrambenom *ratno sudnjem zajedništvu, izjednačenju, poistovjećenju* i *srođavanju slobodnih gorštaka* u „zbjegu slobode“ (zbijenoga naroda u „otsvud stiješnjennoj“ podlovcenskoj Crnoj Gori), začedila se, odnjihala i udičila *novovjeka* Crna Gora, koja je ujedno i protivfeudalna (bez kmetstva) iznutra i spolja, sasvim *netipično prirodnoistorijsko zajedništvo* posebitih oblika autentične javne (državne) vlasti, i opetovano bitisana oprirođena zajednica, posebite *sekularizacije* tzv. „teokratije“, crnogorskoga Vladikata i Principata, odnosno paradoksalnog *dinastičkog vladličanskog principata*, iznimnoga u pravoslavlju i hrišćanstvu uopšte.

Temeljna, izrazita karakteristika crnogorskoga tradicionalnog društva je *borba za slobodu*, kao način sopstvene proizvodnje života, samoopstojanja i cjelokupnijeh odnosa, protiv *spoljašnjih* (nacionalnih) *osvajača, unutrašnjih pomagača* („domaćega zla“) i izrabljivača. Čini temelj i bitni konstituens proizvodnje društvenog života, vlastite istorije, narodnog i nacionalnog bića Crnogoraca, njihovog cjelokupnog doživljavanja svijeta i života, filozofije i aksiologije slobodarskog tragičnog heroizma i humanizma (čojstva). Ona je, istovaktno, i osnova autohtonoga procesa sekularizacije, ponarodžavanja i „jeretičnosti“ crnogorskoga etosa i duha. Njoj je prilagođen, u krajnjoj instanci, cjelokupni način života i duhovne manifestacije. Samijem tijem, u njezinoj funkciji su i *crkva, sveštenstvo i religija*, jer su *slobodarsko čojsko junaštvo* kruna ljudskih i etičkih vrijednosti, praktičnog ponašanja i djelovanja, osnovni, vrhovni i krajnji smisao života Crnogoraca. Slobodarsko ljudsko dostojanstvo, odnosno crnogorski „ljudski darvinizam borbe za samoopstanak ljudskog i crnogorskog roda

u slobodi“ („to je ljudska dužnost najsvetija“), ovđe je inherentni nužni proizvod borbe za slobodu. Sloboda je vrhovna kategorija, tako reći, *ontološka* pretpostavka, *junaštvo je sredstvo* njenog postizanja, a *čojstvo* njihov unutrašnji telos, sam dinamis, kao njihova aktualizacija.¹⁶ Osnovna maksima tradicionalne crnogorske životne filozofije i najveća mudrost je „biti slobodan“: „Život u skladu sa slobodom“, život uobličen po načelu i zakonu crnogorske *agonalne herojske zajednice* (u smislu agonalnosti može i ova maksima: „Biti /izbiti, tući/ u borbi za slobodu, znači, bivstvovati“.

*Dominantnost sekularnog,
narodnog crnogorskog bića i duha*

Iako je u Crnoj Gori bilo uspostavljeno specifično *udvojeno jedinstvo* svjetovne i crkvene vlasti, u liku vladike-gospodara, a manastirske škole bile jedine, ipak je tradicionalno narodno vaspitanje i obrazovanje, narodni duh uopšte, dominirao u Crnoj Gori sve do „sumraka herojskoga doba“ (u kojem su nacionalni heroji bili personalizovani bogovi, a bogovi personalizovani nacionalni heroji), do druge polovine 19. v. kada dolazi do etatističke instrumentalizacije bogoslovlja, religije i crkve (zv. „državne vjere“), pa i tada je zadržavao svoje „narodno jezgro“. „Princip narodnosti“ ugrađen je u narodni duh i život mnogo prije no što su otvorena tzv. narodna (svjetovna) učilišta.

Nalazeći se na razmeđu Istoka i Zapada, više na Zapadu prije Nemanjića, a više na Istoku od okupacije Nemanjića, Crna Gora je imala jedan kratak razmak *vizantijske religiozne mistike* (isihije, isihizma) u skritporijama Skadarskog jezera u doba Jelene Balšić, sestre srpskog despota Stefana Lazarevića, a šćerke

---

¹⁶ Telos, dinamis i aktualizacija su Aristotelove onotološke (metafizičke) kategorije. Aktualizacija u aristotelovom smislu znači ostvarenje, uobličnje *hile* (materije) u forme (formu) ispoljavanje mogućnosti u stvaranost.

kneza Lazara, koja je bila pod jakim manastirskim uticajem srpskog martološkog martirstva i vazalstva „turske Srbije“. ¹⁷ No, već od renesansnih prodora krajem 15. v. ipak se opredijelila za zapadni laicizam, prizemnost, odnosno, postaje sve više svjetovna, ponarođena i prijemčiva za zapadno prosvjećivanje opštenito. To je omogućilo da crnogorska crkva dugo vrši i svjetovne i vjerske funkcije; da vladike budu mnogo više gospodari no teolozi; da se crnogorska crkva, pa i vjera Crnogoraca, stavi bitno u službu *svjetovnijeh vitalnih zadataka borbe za slobodan* samoopstanak. Razni oblici posvjetovljenja i prodora laicizma odgovali su sekularizovanom duhu Crnogoraca, ali ne i školskoj i drugoj administraciji izvanjcima (Srbima iz Vojvodine, Austrije i Srbije) koji su došli u Crnu Goru da sprovode, odnosno prenesu sholastičku teoriju i praksu iz drugih sredina. „Jeres“ je bila primjerena narodu, narodnom duhu i načinu življenja Crnogoraca („narodnom temelju“ i „načelu narodnosti“), pa su zvanična teorija i praksa često bile ono što narod vrće natrag i pruža otpore specifičnoj sekularizaciji.

Otpori procesu crnogorske autohtone sekularizacije, posebno jednoga dijela sveštenstva, crkve i religije, kao opozicione struje sekularizaciji političke „teokratije“, moraju se situirati u opšti kontekst crnogorske borbe za slobodu u koju se objektivno morala priključiti crkva, sveštenstvo i religija i time se u bitnom ponarodili, postala narod(nos)na crkva i vjera. ¹⁸

---

¹⁷ O ovom i drugom uticaju iz Srbije i drugih krajeva na tzv. „srpstvo u Crnoj Gori“ ne navodi se kod onih „naških“ etabliranih spisastelja o „samoprodukciji crnogorskog srpstva“.

¹⁸ Prema tome, puka je propagandna proizvoljna tvrdnja „crkvenih otaca“ na sva crkovna zvona i čaktare njihovih svjetovnih „advokata“ da je MCP SPC (još manje CPC) stvarala crnogorsku državu, već je i crkvu i državu samoprodukovala 13-tovjeka sopstvena crnogorska istorija crnogorskoga naroda koji je stvarao i crnogorsku državu i s njom i crkvu (koja nikada nije *bila iznad* ni države ni naroda crnogorskog ni crnogorske povijesti, osim kad

*Narodni duh – načelo narodnosti
tradicionalnih Crnogoraca*

Tradicionalno shvatanje Crnogoraca je da „svaki narod svojim narodnim životom da živi, i da se ni jedan narod, bez opasnosti po svoj opstanak, ne može odreći narodnog temelja“. ¹⁹ U osnovu cjelokupnog vaspitanja i obrazovanja ugrađen je princip narodnosti mnogo prije otvaranja „svjetovnih (narodnih) učilišta“, jer su se vaspitanje i njegov suštinski cilj temeljili na oslobodilačkoj misiji crnogorskoga naroda. Princip narodnosti ostaće bitan i u novim, povarošenim uslovima života, ali „neće imati obilježja nacionalne isključivosti“. ²⁰ Iako su Crnogorci bili vrlo prijemčivi za „novi duh vremena“, oni su to činili uvijek na svojoj „svjetovnoj osnovi“, „narodnom temelju“, „jezgru narodnog vaspitanja“, odnosno *principu narodnosti*. Kao reakcija na svako odrođavanje i tuđinštinu, a razvijanjem ljubavi prema svemu narodnom, talas narodnog preporoda buđenje narodne svijesti imao je u Crnoj Gori vrlo povoljnu osnovu, već od ranije pripremljeni temelj.

---

je bila osvojena /okupirana/ od druge države i crkve i *konfundirana* u tuđu *imperijalnu istoriologiju* od koje se stalno oslobađala u „borbi neprestanoj“, pa evo i danas). U početku je Crkva bila ne samo klasično pasivna, nego i podložna turskom okupatoru (kao i ona u proturskoj Pečkoj patrijaršiji) kojem se obraćala za pomoć da štiti svoja imanja od slobodnih seljaka (još tada je bila jedini predstavnik kmetstva). No, naročito od borbena-oslobodilačkog vladike Ruvima II (zv. ruvinizam), crnogorska crkva se sve više, naročito od vladike-gospodara Danila Petrovića i njegovih sljedbenika, neposrednije uključuje u narodno-oslobodilački pokret protiv turskog i ostalog osvajača. Vođe tog pokreta su bili vladike-gospodari Petrovići kojima je bila opozicija stari jurisdikcijski poslušni red kaluđera i dio sveštenstva, uglavnom kao agenti stranih sila i u sprezi sa ostalim svjetovnim opozicionim strujama.

¹⁹ *Grlica*, Cetinje, 1889, 56.

²⁰ *Grlica*, Cetinje, 1889, 52.

Borci za navodnu i nacionalnu slobodu postaju „hrišćanski sveci, a nacionalni i slobodarski heroizam, poprima karakter religije svakodnevnog života, kult koji se zaogrće hrišćanskim ritualom, jezikom i religijom. Najveći junaci su borci koji „umiru za svoje i svijuu nas pravo“. Takva smrt je mnogo uzvišenija „no veliko gospodstvo i bogougodnost svetogorskih kaluđera“, s obzirom da je „najstrašniji svetac koji mre za opštu i božju pravdu“. Nijesu kanon i crkvena dogma osnovni i naj-dublji motiv djelovanja, već „slušanje glasa domovine i poštene savjesti koja čoeaka upućuje da čini samo ono što je narodu korisno“.

*Otpori sekularizaciji:
sukob „crnih kapa“ i „crvenih kapa“*

Još je patrijarh (pro)turske Pečke patrijaršije „slavenosrpske“ bačio anatemu na vladiku-gospodara Danila Petrovića što neće da se pokori Sultanu i da plaća porez i Porti i njemu, ali srećom nije mogao preći crnogorsku granicu.

Kad se vladika-gospodar Vasilije Petrović vrnuo iz Rusije, proćerao je iz Crne Gore kao izdajnika igumana Cetinjskog manastira, Teodosija Mrkonjića i njegovog brata iz Budve (koji je bio mletački špijun) zbog toga što je, u njegovom odsustvu, nagovorio neke glavare da donesu odluku o plaćanju poreza Porti i njemu čime je doveo u pitanje crnogorsku samostalnost.

Iz *Poslanica* Petra I saznajemo da je u Crnoj Gori bio prisutan jak sukob između „crvenih kapa“ i „crnih kapa“, odnosno između svjetovno-nacionalne, glavarske strane (nacionalnih „crvenih kapa“) i crkvene „kaluđerske vlasti“ („crnih kapa“), kao i zahtjev da se „crne kape ne miješaju u upravaljanju narodom“. ²¹ Još izričitije je to iskazano u čl. 17 *Zakona otačastva*

---

²¹ *Poslanice Mitropolita crnogorskog Petra I*, priredio D.D. Vuksan, Istorijsko društvo, Cetinje, 193 Poslanici XLIX – *bokokotorskom svještenstvu*

Petra I. Petar I je jači otpor specifičnoj autohtonoj crnogorskoj sekularizaciji od strane gubernadura Radonjića kojeg je Crnogorski zbor razvlastio, ali mu je Vladika sveti to tolerisao. Imao je tri teške zavjere od strane Ruskog dvora i Ruske crkve, čak i pokušaj kidnapovanja i transportovanja u Sibir. U odgovoru Crnogorskog zbora od 1804. sažimno se „otpozdravlja“ Sv. sinodu Ruske crkve da *Vladika podnosi račune samo crnogorskom narodu, i da su crnogorski narod i Crkva samostalni.*

I Njegoš je jednom bio konfiniran u Rusiji. Zvanični ruski krugovi u Beču i Petrogradu su sa velikim nepovjerenjem srijetali i agenturno ga pratili zbog njegovog reformatorskog rada u Crnoj Gori. Smatrali su da naginje revolucionarnom Zapadu, „liberalnoj partiji“, da nije čvrsti monarhista i kontrareformista. I njega su optuživali da je zabatalio pravoslavnu vjeru i crkvu u Crnoj Gori. I zaista je i u književno-filozofskim spisima i u crkvenoj praksi znatno odstupao od hrišćanskih kanona. Npr. da bi proizveo što više „mirskog svještenstva“, koje može da ide i u rat (nasuprot, u manastirima uzdvojenog staleža „crnijeh kapa“, kaluđerskog reda), Njegoš je jedno jutro, odjednom, u jednoj grupi („na oruk“), na brzinu rukopoložio 62, a drugo 75 sveštenika.²² Na tu bogobrižnu i duše- starateljnu poviku pravoslavne crkve, posebno u Rusiji i Austriji, Vladika crnogorski je odgovorio da on ne krsti samo vodom i duhom, no svojim postupkom stavlja u dužnost budućim popovima, odnosno glavarima da često krste „vodom i krvlju“. To je doslovno ponovio i u jednom stihu u *Gorskom vijencu*. Pod nazivom „crnijeh“ i „crvenijeh kapa“ prisutan je taj sukob još od ranije, u vidu otpora političkoj sekularizaciji Šćepana Malog o čemu živopisno saznajemo iz Njegoševa *Šćepana Malog*:

---

od 12. 4. 1808. pominju se „crvene kape“, a u Poslanici CXLIX *Crnogorcima i Brđanima* od iste godine „crne ekape“, svakako i u drugim poslanicama.

²² *Rukopisi serdara Rada T. Plamenca*, odjeljak III, Vladika Rade. Isto navode i drugi spisatelji.

„Al' nakaž'te i prožente grдно Jerbo sreće nije u narodu
Crna kapa oda zla bjelegu, Kojim kapa rukovodi crna“
Koja laži među vama sije“...

Ovo je rečeno povodom otpora igumana Cetinjskoga manastira Teodosija „carskoj“ (svjetovnoj) vlasti Šćepana Maloga.

„Pravoslavno srpstvo“ i crkva, sa jednim dijelom popova, na čelu sa vladikom Nikanorom Ivanovićem, pružali su jak otpor političkoj sekularizaciji knjaza Danila, i bili učesnici pripreve kučke i bjelopavličke pobune i samog atentata na njega.

U sklopu ekonomske reforme, knjaz Nikola I Petrović sproveo je i finansijsku reformu i štednju čija se racionalnost prepoznala i u crnogorskim manastirima u kojima su kaluđeri svedeni samo na 2-3 (zvanični glasnik javlja u naslovu *Crnogorci ne hoće u kaluđere*: „Na radost ili ne, kako ko hoće, javljamo da su u našim manastirima samo 2-3 kaluđera“).

Antagonizam svetosrpstva prema civilizacijskoj sekularizaciji

Dok je zapadno hrišćanstvo bilo osamostaljenije od državno-političkog uticaja i prilagodljivije sekularizaciji (još od usaglašavanja „odnosa vjere i razuma“, „dvojne istine“: „po Bogu /otkrovenju/ i čovjeku /svjetovnoj nauci/“), istočno-vizantijsko pravoslavlje je od početka bilo odbojno, isključivo i antagonističko prema sekularizaciji, što se nastavilo i održavalo sve do danas, čija je bitna karakteristika i/ili sama njegova bit: *svjetovno-sakralno sijamstvo* ili *spupčenost vjere, bogomolje, naroda-nacije i države*, dugo tzv. „carske (državne) vjere“ i njenog „carsko (državno)-crkvotvornog naroda“.

To je naročito ostalo izrazito, sve do danas, u srpskoj crkvi i državi, tzv. nacionalnoj „srpskoj vjeri“, „srpskom pravoslavlju“ ili „pravoslavnom srpstvu“ koje je u svojoj biti

rečeno *svjetovno-sakralno sijamstvo*, „identitet *svjetovnog i sakralnog*“ i/ili „lice i naličje“ jedinstvenog tzv. *svetosrpstva, svetog srpstva*, „*srpskog pravoslavnog naroda*“, naročito (*po*)*osvećenog, svetiteljskog svetosavlja*, „svetosavskog naroda“. Ovaj *svjetovno-sakralni identitet* određuje i *narod(nos)nonacionalni identitet* po mjerilu „srpske vjere“, odnosno prema njenoj pripadnosti. Danas je to, također neskriveno, rearhaizovano zamijenjeno mnogo korišćenom sintagmom „pravoslavni narod“ ili nešto bliže „svetosavski narod“ „po liku svetiteljske dinastije Nemanjića“ (podrazumijeva „(sve)srpski narod“ i srpski pravoslavni fundamentalizam). I samo tzv. *sveto-srpstvo* je spupčenost, jedinstvo i ideološko-politička kontura Srpskog (Dušanova) carstva i njegove Pečke patrijaršije i (pro)turske „Pečke patrijaršije slavenosrpske“, te martirsko-manastirsko-nebeska utopija obnove osvještanog „Slavenosrpskog carstva“, „zamjenom Turskog Srpskim carstvom Slavena turskih“²³ koje i jednom (svjetovnom) i drugom (sakralnom) stranom čine *jedinstveno, jednonacionalno sveto-srpstvo* u svesrpskoj Velikoj Srbiji, zbog čega i jest, po svojoj prirodi, imperijalno *sve-sveto-srpstvo* (svetosrpstvo).

Poistovjećenje srpstva sa srpskim pravoslavljem

Spupčenost i sraslost svjetovno-sakralnog „pravoslavnog srpstva“ ili „srpskog pravoslavlja“ konstatovali su mnogi srpski i drugi spisatelji. Navešću hrestomatski samo neke karakteristične primjere, koji su vrlo očiti. „*Sakralnim oreolom obasjana država i politički i etnički obilježena crkva* srasle su do te mjere u svijesti savremenika da je crkva poslije turskog osvajanja

---

²³ Navod iz t(r)ajnog državno-policijsko-agenturnog programa Velike Srbije *Načertanija* (1844), proširenog Niškom deklaracijom (1914) na svesrpsko južn(g)oslovenstvo.

čuvala i prenosila čitavu srednjovekovnu državnu tradiciju“.²⁴ „Taj stari srpski srednjovekovni tip, koji *identifikuje srpstvo s pravoslavljem*, osnova je onoj sinonimici po kojoj su gdekojim prostim ljudima našeg veka Rumuni, Rusi, *Grci – srpske vere* zato što su *pravoslavni*, i po kojoj uopšte ima *srpske vere*“.²⁵ „Usled nerazdvojne združenosti crkve i države u nemanjićkom periodu bilo je moguće da se *pravoslavlje* pojavi kao *bitno obiležje srpstva* i da se *verska pripadnost* nametne kao *kriterij razgraničavanja*“²⁶ „Srbin drži veoma mnogo na to što je hrišćanin, i to baš pravoslavni, i ide u tome tako daleko da, na posletku, čoveka ma koje narodnosti hoće da nazove Srbinom, ako je samo pravoslavac“.²⁷

Nastavljam sa daljim mimogrednim citatima. „Pa *badnjake srpske* nalagajte... te *svijeću srpsku* ugasiti... *Mlijeko ih srpsko* izgubalo... *Srpska sveta zemlja Palestina*“.²⁸ „Poradi mene bila bi neograničena radost da bismo svi *Slavenosrbi* učinili među sobom jedno pravilo knjigopečatanja, a osobiti *Srbi i Crnogorci*“.²⁹ „A vjere mi srpske, rad bih videti ove sokolove na junačkoj muc“.³⁰ „Imenom *Srbin* označavaju *pravoslavnog*, a

---

²⁴ Enciklopedija Jugoslavije, JLZ, Zagreb.

²⁵ Srbin Stojan Novaković, *Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima*, SKA, Beograd 1893, 125.

²⁶ Srbin Sima Ćirković, *Enciklopedija Jugoslavije*, prvo izdanje, knj. 7, 505.

²⁷ Jedan dio školovanih Crnogoraca u Srbiji prihvatio je srpsku udžbeničku propagandu da su svi pravoslavci (vezani za srednjovekovnu proširenu državu, crkvu, docnije (pro)tursku „Pečku patrijaršiju slavenosrpsku“, te i šire, svi štokavci) Srbi, pa i Crnogorci. Prpopagandni ishod ovoga najbolje je izrazio profesor beogradske Velike škole, Srbin, Vladimir Karić u svojoj knjizi *Srbija* (1877) citiranim stavom.

²⁸ Njegoš, *Gorski vijenac*.

²⁹ Njegoš, pismo M. Obrenoviću 1878.

³⁰ Arso Pajović, *Iz Crne Gore i Hercegovine*, Novi Sad, 1896, 166.

zatim navode imena *naroda (plemena)*...“.³¹ „Pitaš li ga za *vjeru*, Crnogorac će odgovoriti da je *Srbin*; pitaš li ga za *narodnost*, odgovoriće da je *Crnogorac*“³² „Od iskona pa i na primorju *Srbin je bio samo pravoslavni*, *Srpstvo je značilo samo pravoslavlje*, kao što u ovim krajevima (na istoku) znači i danas“.³³ Jovan Sundečić, književnik i sekretar kralja Nikole, također zbori o *jednačenju i skopčanosti pravoslavlja i srpstva*: „Rus spaja sa *pravoslavljem Slavjanstvo*, a *Srbin vjeru sa Srpstvom*“.³⁴

Prethodno rečena svjetovno-sakralna spupčenost je *nacifikacija (srpske) vjere i osveštana (srpska) narodnost-nacionalnost* koja se u „srpskom pravoslavlju“, srpskoj pravoslavnoj crkvi i posve sakralno *posvjetiteljuje, posvetosavizira* u liku srpskog sveca Save, „po liku Nemanjića“ i/li „svetosavskog nacionalizma“ i fundamentalizma. Ovo je jedna čista ideološko-politička propaganda kojom MCP SPC obezvređuje samobitni crnogorizam i autokefaliju CPC, pripisujući im uski (atarski) „etnofiletizam“ kojim hoće svespskim kosmopolitizmom da skrrije, „po(pri)krije“ ne samo *samobitni (nesrpski)* posebiti *crnogorski narod-naciju, naciofiletizam* (koji i poriče i ništi) i njenu opšteznavenu i priznatu autokefalnu CPC, n(eg)o i njen fatalni *svetosavski veledržavni i velenacionalni nacionalizam i fundamentalizam, nacifikovanu srpsku carsko-vjersku naciju, etnogenetičko-državno-duhovno jedi(nstve)no svetosrpstvo*.

Ova „svetosrpska dogmatika“ je jedan od razloga populističke prijemčivosti svetosrpstva u srpskoj propagandi sve do danas, koja se nije promijenila ni milimetar dalje, no se, naprotiv, sve više i aktuelno izričito vrće svom srednjovjekovno-feudalnom „izvor(išt)u“.

³¹ P.A. Rovinski, *Černogorija v jeja prošlom i nstojaščem* II/1, S. Peterburg 1897, 651.

³² Jozef Holeček, *Černna Hora*, Praha 1876.

³³ Simo Matavulj, *Bilješke jednog pisca, Obod*, Cetinje 1975.

³⁴ *Orlić*, 1870.

Nacifikacija svetosavlja Nikolaja Velimirovića

Unutar „(sve)srpskog pravoslavlja“ ili „pravoslavnog svetosrpstva“, već i po njegovom suštom biću imanentno, dugo je prvačno i dominantno zv. *tvrdog svetosavskog usmjerenje* koje je bilo najagresivnije u svijem rizičnim, kriznim i ratničkim iskušenjima za ostvarenje svesrpske Velike Srbije i svetosrpskog bezuslovnog ujedinjenja, kao nedavnih „devedesetih godina“ i nama neposredno aktuelnih.

Sam Bog je objavio hrišćanstvo, bogočojstvo, kao vjeru i ljubav među ljudima i narodima, kao „carstvo božje na zemlji“, kao Crkvu svega čovječanstva (Mat. 16, 18; Mark. 19, 15). Isus je apostolima zborio da vječite božje istine hrišćanstva šire *svijem narodima* (Mat. 28, 19), a ne da svetosavski osvaja i vjerski porobljava, denacionalizuje (posrbičava) okolne različite (nesrpske) narode i države, naročito istovjerne, i da to obogotvoruje na osnovu „svetog imperijalnog prava jačega i većega“.

Ovu, po sebi razumljivu činjenicu *postojanja različitijeh naroda*, kao prirodnoistorijskih datosti, Isusove vasseljenske crkve – svetosavlje je od posta(ja)nja prenađuvalo, preinačilo, sebi prisvojštilo, otuđilo i prepoznalo kao „jevanđelsko“ utemeljenje za svoju (srpsku carsku) „narodnosnu i državnu crkvu i vjeru“, za svoju neskroviti nacifikaciju, ujedinjeni naci(onali)zmi, za sopstvenu neraspupčivost Boga, vjere, nacije i države „po liku Srpskoga (Dušanova) carstva“ i njegove Patrijaršije.

Upravo se na to poziva zna(ve)ni tvrdi svetosavac, široko obrazovani bogoslovac, dr Nikolaj Velimirović u svom spisu *Nacionalizam svetog Save – Srpski narod kao teodul*³⁵ u kojem

---

³⁵ Episkop Nikolaj Velimirović, *Nacionalizam svetog Save – Srpski narod kao teodul*, JHTUA, Hrišćanska knjiga, Beograd, drugo izdanje 1998. Nezvanično je proglašavan za srpskog sveca u tzv. „AB revoluciji“ Slobodana Miloševića, prenijete mu kosti iz inostranstva, i nakon paradoksalnog

sasvim opredijeljeno dokazuje „srpsko pravoslavlje“, srpsku nacionalnu religiju i crkvu, srpski vjerski naci(onali)zam. Zna(ve)nu strastvenu ukovanost Srpske crkve, vjere (srpske vjere – pravoslavlja), nacije, države, politike i totaliteta svesrpskog bića (apstraktnog svetosrpstva), čije je razdvajanje i posvjetovljenje (sekularizaciju) izvršeno u Evropi još u 19. v. Upravo tu totalitarnu spupčenost svesrpskog sekularno-sakralnog „imperijalnog jedinstva“ veljačio je i prvačio do „Nebesnog carstva“, do „Nebesne Velike Srbije u središtu Carstva nebeskog“ srpski svetac Nikolaj Velimirović, poznati srpski bogoslov i vladika, koji je, kao četnički ideolog, emigrirao u inostranstvo. Suštastveno to čine i ovdašnji njegovi sustopičari i pristaše, tvrdi svetosavci, od vrha do dna SPC i aktuelnog srpskog režima.

N. Velimirović smatra nenadoknadivim nedovoljstvom što niko u Evropi nije uspio da stvori nacionalnu državu i crkvu: „Niko od evropskih naroda nije uspio u potpunosti u tome poslu onako kao što je uspio Sv. Sava“. Pošto Evropa nije uspjela, „tada su se intelektualne i političke vođe evropskih naroda riješile na korak očajnika, naime: na odvajanje nacionalnih crkava od države i na *stvaranje nacionalizma bez vjere*. U žalosnoj zabludi žive oni naši ljudi koji misle da je odvajanje nacionalizma od vjere i države od crkve – rezultat nekog 'progresa'. Nikakvog progresa, nego očajanje i samoočajanje. Što su tim postigli sinovi Evrope? Odvojili su crkvu od države, ali su odvojili i sebe od naroda“.³⁶ Vladika Nikolaj ubijeđeno nastavalja: „I ne samo da je nacionalizam srpski stariji od evropskog za punih 600 godina, nego je i savršeniji, jer je *jevanđeljski i organski*“.³⁷ Jedno poglavlje Velimirovićeve knjige nosi naslov *Organsko i*

„neokomunističkog svetosavskog četništva“ i zvanično proglašen za značajnog svesrpskog sveca, „oca srpske nacije i crkve“.

³⁶ *Isto*, 20.

³⁷ N. Velimirović, *navedeno djelo*, 21.

svešteno shvatanje nacije. U njemu se tvrdi da je (to) nerazdvojno jedinstvo *organskog* (u doslovnom, biološkom, etnogenetskom smislu) i *sveštenog* (vjerskog, crkvenog) koje je Srbima utemeljio i zacrtao sv. Sava: „Ovo svetosavsko *organsko i svešteno shvatanje nacije* upijeno je u duh i krv Savinog naroda i postalo tako prirodno kao disanje. Uistinu, duša je Srbinova disala tim osnovnim načelima svetosavskog nacionalizma kroz svih sedam minulih stoljeća“. ³⁸ Ova opšta tvrdnja nema pokriće i utemeljenje u srpskoj povijesti, njenom vjekovnom diskontinuitetu u zlovaktu „turske Srbije“. Ovakvu „organsku i jevanđeosku srpsku naciju“ nazvao sam nešto savremenije *teoetnogenetička nacifikacija svetosrpskog svetosavlja* po čemu baš i dobija neizvidanu dijagnozu „srpsku naciju s veljom greškom“ i „trajnim defektom“ sve do Nove Crne Gore“ (2006), a nažalost kobno iskušavana i u njoj.

Mač bez krsta je ništa

Nasuprot tome je evropski nacionalizam, koji je „protiv imperijalizma i protiv nacionalne crkve, jer nije učvršćen na jakom temelju“, a „jak temelj srpskom nacionalizmu je nacionalna crkva“; „mač bez krsta je ništa“. ³⁹ Znači, osnov srpskog naci(onali)zma je sijamstvo nacionalne crkve i države i „srpske (državne) vjere“, „organskog i sveštenog“. Tom „organskom (etnogenetsko, rasnom) i duhovnom jedinstvu“ grubo protivrjeći činjenica da su *Srbi posrbili više etničkih zajednica, naroda, nacija i država* i različitih vjera u Srbiji i da su postajali posrbili Srbi, počev od Cigana, Cincara i dr, da je jedan od prvih ustava Srbije propisivao da nesrpski stanovnici Srbije postaju Srbi nakon 10 godina boravka u Srbiji“, a u okviru svetosrpstva prisajedinili su i posrbili

---

³⁸ *Isto*, 21.

³⁹ *Isto*, 15, 21.

skoro sve Južne Slovence, svetosrbe Velike Srbije i svetosrpske Jugoslavije.

Na ovu svetosavsku osnovu i prethodno navedeno naučno utvrđeno poistovjećivanje srpstva i pravoslavlja (srpske vjere) mogao se lasno pozvati sv. Nikolaj Velimirović u svojoj bogoslovizaciji i svetosavizaciji naci(onali)zma svetog Save koji vjekovima prednjači prije ovog glorifikovanog Adolfa Hitlera: „Ipak se mora odati poštovanje sadašnjem nemačkom vođi, Adolfu Hitleru, koji je kao prost zanatljija i čovek iz naroda utvrdio da je *nacionalizam bez vere jedna anomalija, jedan hladan i nesiguran mehanizam*. I evo u 20. veku on je došao na ideju svetog Save i kao laik poduzeo je u svome narodu onaj najvažniji posao koji priliči jedino *svetitelju geniju i heroju... A nama je taj posao svršio sveti Sava. Otuda je *nacionalizam srpski*, kao stvarnost, *najstariji u Evropi*“.⁴⁰*

Adolf Hitler je odlikovao ordenom episkopa Nikolaja Velimirovića. Pokušavalo se, a i danas, da se ublaži ova glorifikacija genijalnog heroja, vođe njemačkog nacizma-fašizma tako što su provukovali tvrdnju da je taj Hitlerov orden N. Velimiroviću dat za njegov „humanističko-religiozni“ čin za uređenje groblja Hitlerovih vojnika u Grčkoj.

Međutim, episkop Nikolaj je podržavao *antisemitizam* pri likom obilazaka krvožednih, genocidnih nacističkih logora. Umjesto da se zbog navedenih zločina protiv ljudskih prava, zločina protiv čovječnosti i opštih hrišćanskih načela i prethodno navedenog svetosavskog naci(onali)zma, ekskomunicira iz SPC i raščini kao njen episkop, u jeku zloupotrebe tzv. antibirokratske revolucije i YU rata, vršeni su uporni pokušaji da se episkop N. Velimirović kanonizuje za sveca SPC. Potom su njegove kosti iz izvanjstva prenešene u Srbiju uz najveće počasti, molebane i litije. Poluzvanično su ga već tada u SPC smatrali svecem, da bi ga

---

⁴⁰ Nikolaj Velimirović, *isto*, 20.

zatim i formalno osveštali i obeštali za značajnog sveca SPC.⁴¹ Nije u pitanju ni Nikolajevo „uređenje groblja Hitlerovih vojnika“, niti njegov *antikomunizam*, koji je postao načelo i mjerilo svetaštva u SPC, nego njegova nacistička pisanija u knjizi *Nacionalizam svetog Save i srpski narod kao teodul*.

U toj Velimirovićevoj knjizi je izričito da je obogotvoreno svetosavlje „vjerski nacionalizam“ i „veljedržavna vjera“, teotnogenetička nacificacija svetosavlja, protivjevanđelistička (neekumenska) strana „srpskog pravoslavlja“, „pravoslavno srpski“ i/ili svetosavski fundamentalizam, antidemokratija, anti-sekularizam, antievropeizam, totalitarno vrtnje u rano vizantijsko srednjovjekovlje. Naslijeđeno sijamstvo države i vjere otvoreno svodi na spupčeno jedinstvo *etničkog, kao organskog, i jevanđelskog* koje „genijalno“ uobličeno u svetosavskom naci(onali)zmu. Žestoki protivnik evropske sekularizacije i odvajanja države od crkve. „Srpski narod kao teodul“ tj. harmonija države i boga, odnosno „državne vjere“ koja srpski narod i Srbiju obogotvoruje u središtu „Carstva Nebesnog“.

Svjatovna i crkvena opozicija u Crnoj Gori kao lice i naličje krune sveto-srpstva

Pošto su u Crnoj Gori i okruženju opet rearhaizovane i napadno agresivno ojunačene srednjovjekovno-feudalne tendencije carističkog i patrijaršijskog svetosrpstva, kao velikosrpstva, sakralno-svjatovnog sijamstva, odnosno crkveno-vjerskog agresivnog velenacionalizma i svetosavskog fundamentalizma protiv građanske sekularizacije i njene žežene *kontrareformacije*,

---

⁴¹ Nasuprot tome, trajno se, sve do danas, izopštavaju, krvniče, posve obezvređuju, anatemišu Sekula Drljević, Savić Marković Štedimlija i svi koji su kritikovali velikosrpski nacionalizam i oslobađali zarobljeni crnogorcizam, strpajajući ih u jedan tabor, obor Sekule Drljevića i „crnogorskih ustaša“, koji se ne mogu ni upoređivati niti mjeriti sa zločinom sv. N. Velimirovića.

potrebno je samo elementarno podštetiti na ove termine i pojmove i vrijeme u koje nas vrću ove opet potenčene starinske tendencije, zloupotreba crkve i religije u svjetovne, i to velikodržavne i velikonacionalističke svrhe svetosrpskog teodula.

U sijamskom, svjetovno-sakralnom amalgamu, „grdnoj mješavini“ svetosrpstva spu(p)čeni su njegovi *svjetovni borci* u Crnoj Gori, „domaći, uljezni (priležni) i vanjski Srbi“, radi svesrpskog jedinstva, ujedinjenja i posrbičavanog *izmiriteljstva* (na jed/i/noj srpskoj narod/nos/no-nacionalnoj osnovi, svetosavski osveštanoj i obeštanoj), danas upodobljenog (eufemistički preimen/t/ovanog) *inkluzivizma*.

Politički buntovnici sa krstaškim molebanima i litijama

U skladu sa svetosrpskom „dvojnomo (dvoličnom) demokracijom“, svetosrpskim „kosmopolitizmom“, vjerskim monolitizmom i „univerzalizmom“, demagoško-farisejski, tobože nacionalnom „božjom crkvom“ „božjeg naroda“, hibridnim svjetovno-sakralnim sijamstvom svetosrpstva, svjetovni politički manipulatori sa većinskim opozicionim medijima, na jednom, i crkveno-vjerskim pravoslavnim svetosavskim fundamentalizmom MCP SPC, na drugom boku, samo su i bitno „*identični sijamski blizanci*“ (u)dvoj(e)nog (sekularnog i sakralnog) imena radi prividnog njihovog dualizma i razlikovanja, „lice i naličje“ istog borbenog *ordena svetosrpstva*, transparentno okačenog na prsima *političkih pobunjenika sa krstaškim molebanima i litijama* (jer „mač bez krsta je ništa“, a „nacionalizam bez vere je jedna anomalija“).

Stoga su oni svjetovni, i to politički-velikodržavni i velikonacionalistički protesti u odorama „crnokapićkih mantijaša“. Čak ni prividno ne kriju svoj međusobni svjetovno-sakralni „sijamski identitet“, „srpsku teoduliju“ i/ili nacifikovanu sraslost „etnogenetskog i duhovnog u svetosavskom nacionalizmu“ kako ga

od „90-tih godina“ (opšte ozvaničeno) veljačio srpski vladika, sv. Nikolaj Velimirović.

Konačno, u iskušavanoj fenomenologiji svetosrpskog svetosavlja, nakon *krova SPC*, to također izričito iskaza i *vrh srpske vlasti*: da je „Srpska crkva uvijek bila čuvar ne samo duhovnog života, *nego i nacionalnog bića srpskog*, koje je i *imenom i prezimenom srpsko*, ‘*biće srpskog naroda u Crnoj Gori*“ i jedinstvene srpske nacije u ramu svetosrpstva koja podrazumijeva i nacionalnu teritoriju i zavisnost Crne Gore od Srbije preko srpskog naroda u Crnoj Gori, kako to u prvoj polovini februara 2020. junačno staroradikalски izjavi pre(d)šednik Srbije, Aleksandar Vučić, po matrici patrijarha SPC Irineja, povodom populističkih i pučističkih protesta sa štitom vjerskih molebana i litija. Naglašavanje da je „srpsko nacionalno biće i *imenom i prezimenom srpsko*“ podseća na onu krilaticu ondašnjeg predšednika Crne Gore, Momira Bulatovića da je *Crnogorac ime, a Srbin prezime*, a ujedno i na ono iz 1918. o monističkom bezuslovnom srpstvu koje isključuje ne samo Crnogorce i posebnu Crnu Goru, no i njen suverenitet nezavisnost. Doduše, ubrzo nakon Vučićeve nezvanične posete manastira u Crnoj Gori (sa svojom svitom „crnokapića“ i vojnih uniformi) verbalno-deklarativno (diplomatsko-demagoški) ogradio se izjavom da se Srbija ne može miješati u unutrašnje poslove Crne Gore, ali može i mora da brine i štiti svoj srpski narod u Crnoj Gori. A. Vučića je odmah komple(men)tirao ministar spoljnih poslova Srbije, Ivica Dačić, prastarim inverzivno izopačenim ukupnim sistemom vrijednosti i antitetečkom zamjenom teza (još od 1918) kojim se svesrpski iredentizam i crnogorski suverenitet pervertira u *velikocrnogorsku agresiju na Srbiju*. Dačić se i ne priupita: kako uopšte ima velikocrnogorstva i uopšte malog i veljeg crnogorskog nacionalizma s obzirom da i ne priznaju narod(nos)no-nacionalne Crnogorce koji su samo Srbi i „majušni đeličak svetosrpstva“?!

Kritički stupanj „ugrožene agresivnosti“ sveto-srpstva

Napokon, u kritičkom stupnju „ugrožene agresivnosti svetosrpstva, i sam politički vrh Srbije otvoreno je javno iskazao ovaj svetosrpski *identitet SPC i srpskog nacionalnog bića*, njihovo sijamstvo koje je među se u službi jedan drugog, zajedničke, iste ideologije i politike svjetovno-sakralnog sijamstva svetosrpstva, kao veljesrpstva, obostrano posve ozvaničene, legalizovane i legitimizovane Velike (i to homogene i nacifikovane) Srbije, potenčene kao i 1918, u zloupotrebi „antibirokratske revolucije“ (u ondašnjem tom duhu, kontrarevolucije), odnosno *kontrareformaciji* čiji je ishod YU-rat i razur(an)je Jugoslavije, kao dostignutog „maksimuma (sve)srpstva“ (Vuk Drašković), i antisuverenistička histerija i agresija protiv suverene/nezavisne, evropske i natovske Crne Gore.

Satanska zloupotreba religije

Vrlo je nametljiva analogija i/ili upoređenje ovog rečenog procesa od 1918. do razura Jugoslavije i antisuverenističkog pokreta protiv referendumsko-demokratskog suvereniteta Crne Gore (2006) i aktuelnih tokova i tendencija otpora i rušenja *suverenističke vlasti i ukupnog suverenističkog režima*, naročito svjetovno-crkvenog otpora Zakonu o slobodi vjeroispovijesti, kojim se objektivno *privršava proces građanske i pluralističke sekularnosti, demokratije i suverenosti/nezavisnosti Crne Gore*. Naime, čitavi pr(ij)ethodni rečeni tok neprekidno se odvijao pod apсурdnim geslom „bezuслovnog, a dobrovoljnog ujedinjenja“, („prinudne dobrovoljnosti“, kao samodjela i samopriznanja). U toj matrici su znavene kobne programske krilatice: „Moderna federacija, ili rat“, „Jugoslavija bez alternative“, „Crnogorac je ime, a Srbin prezime“, „Srpska Crna Gora“, „Crna Gora izvan

Evrope, Zapada i NATO-a“, a aktuelno krizna, također, *bezuslovno i ucjenjivački, bez alternative, svjetovno-sakralni imperativ: „odbaćanje Zakona o vjerskim slobodama, ili rušenje suverenističkog režima“*. I to, *bezbožničkom, satanskom zloupotrebom religije, Boga, „božje crkve“, „božjeg naroda“ u političke, i to, velikonacionalističke, nacističke i bezuslovne svetosrpske svrhe*. Sve ovo, opet, „dvojno demokratski“, u stvari antidemokratski, totalitarno, monopolistički, neravnopravnim i diskriminatorским odnosom prema drugim vjerskim zajednicama (prije svega, CPC), farisejski demagoški, bez ičesovog „intelektualnog i bogu milog poštenja“, najosnovnijim i opštežnavenim lažima, obmanama, zabludama i pr/ij/evarama.

Najviše što vrijeđa u istupima ovakve svetosrpske ideologije SPC, njenim svjetovnim opozicionim, civilnim i medijskim „advokatima“ jeste što se toliko superiorno odnose prema ostalim, naročito crnogorskim, građanima s nipodaštavanjem, s uvjerenjem da su *psihotički dementni i glupi*, da ih mogu na „zloumnu i zločinačku udicu vući će oni (h)oće“, i to sve po starom načelu „prinudne dobrovoljnosti“, „samopriznate prinude“, „osviještene samokrivice“, kao što manipulišu i sa tzv. „samo krivicom samoproizvedenoga crnogorskog, naročito, petrovićevskog srpstva“. Mimogred da navedem samo neke primjere.

U potonje vrijeme mitropolit Amfilohije se predstavlja, čak i izričito zahtijeva, da ga titulišu (samo) kao Mitropolita MCP i da uopšte ne pominje SPC, no MCP, kao da se ne zna da je MCP samo đeličak i revnosna ekspozitura SPC u CG, iako ga s krova SPC i srpskog režima stalno izričito oporiču. Također, zajedno sa rektorom i parohom cetinjskim G. Perovićem izjavljuje da su crkve u CG *crnogorske* („a da čije su nego crnogorske“), kao da ima nekoga koji ne zna da je to do sada svojina SPC u izvanjskoj državi Srbiji. Ujedno oba ističu da su i oni *Crnogorci*, iako svi znaju da SPC institucionalno, i svojim Ustavom od 1947, smatra da su oni, i svi Crnogorci samo „crnogorski Srbi“, pomjesni

„Srbi iz Crne Gore“. Amfilohije odavno uporno, a rektor Perović tek sada, „širokogruđo“ i sa „svetosavskim usklikom s ljubavlju“ prizivaju i klikuju pravoslavne samobitne Crnogorce da oni nijesu njihovi neprijatelji, nego njihova braća, isto tako Crnogorci, i da su im širom otvorena vrata (bez Arkanovih i drugih oružnika) manastira i crkava (valjda?!) MCP i da zajedno drže molebane i nose litije, kao da su ko(j)eviteзовани samobitni Crnogorci postali *naglo potpuno dementni* od šoka pred razuzdanim „svesrpskim pravoslavljem“ i/ili „pravoslavnim srpstvom“ ali „svetosavskim narodom“, eufemizovano „pravoslavnim narodom“. Ovo i pored toga što samobitni Crnogorci smatraju da su *nesrpski* narod i nacija i da SPC institucionalno i svojim ustavom zvanično ne priznaje i genocidno ništi crnogorski narod i naciju; da je ona Crkva srpskog naroda čiji je zvanični zlonam i cilj svetosrpska Velika Srbija koja prisvaja i posrbičava sve prisajedinjavane narode-inacije; da SPC i njena ozvaničena ideologija svetosrpstva ne može da opstoji bez stalnog poricanja, ništenja ili posrbičavanja crnogorskog naroda/nacije i Crne Gore. Sve to kao da su *nesrpski Crnogorci* maloumni i neznaveni da je *svetosrpsko jedinstvo i izmirenje* ustvari *imperijalno jedinstvo, mir, sloga* koje baš *samoproizvodi (srpsko-crnogorske) antagonizme*. I na vrhu, da je pretpostavka i uslov pozivanja autokefalnih Crnogoraca u manastire i crkve SPC i za zajedničke molebane i litije zapravo njihovo *samoodricanje od autokefalne CPC* i to baš bez reorganizacije SPC u Crnoj Gori i protiv Zakona o vjeroispovijesti, a za zadržavanje njenoga dosadašnjeg monopolnog *statusa quo*; i suviše, to bi bilo ono najtragičnije: *samopriznanje samoposrbičenja Crnogoraca*, poput onoga iz 1918, opet po onom imperijalno-kolonizatorskom načelu „Samouništenja Crnogoraca i Crne Gore pomoću samijeh Crnogoraca“.

Hvala vi, do Boga, sa svetosavskim „usklikom s ljubavi“ na „samopriznatom“ posrbičenom prijateljstvu, inkluzivizmu i

izmirenju. Spuštavasm o se mi na vaše už e, pa se posve už e pretrže. Prekrš iste po(d)uku i opomenu Sv. Petra Crnogorskog protiv izdaje: „Crnogorci sami sebe sindžir o vratu stavljaju“. Patrijarh SPC, Pavle (još kao „živi svetac“) javno se oglasio tek, 2. 7. 1999, izjavom da *se odriče Velike Srbije, ako su zločini njena cijena*. Nije se, zanago, odrekao, jer bi se morao odreći i svog č ina, i SPC i njene zvanične ideologije i politike bića svetospstva neraspupč ivog od same svetospsrpske Velike Srbije

Dvolična demokratija i ucjena

Mitropolit MCP, Amfilohije već od suverene Crne Gore (2006) stalno podseća, opominje i kudi suverenističku vlast što ne ide putem „petrovićevske srpske Crne Gore“, a bio bi zadovoljan, kao i SPC, statusom SPC u Crnoj Gori u drugoj Jugoslaviji, samo bez spornog Zakona o slobodi vjeroispovijesti. Međutim, MCP zajedno sa svojom svjetovnom opozicijom i samom SPC uporno javno tvrdi, bez ikakvog osnova, da je ovaj predmetni Zakon donijet bez demokratskog dijaloga, javnih rasprava, konsultacije i mišljenja MCP. Ovo je samo jedan primjer njihove agresivne neistinitosti, širenja lažnih vijesti i potpunog diskreditovanja suverenističkog režima, jer je to sve suprotno mnoštvu javno registrovanih činjenica i dokaza o cjelokupnoj proceduri usvajanja ovog zakona. Štoviše, oni su od samog početka do kraja tog postupka, a naročito nakon usvajanja Zakona, upravo prostački i neposredno fizičkim nasiljem blokirali javne rasprave o njemu (posebno CPC), dali čitavu „knjigu“ (preko 80 stranica) primjedbi na prijedlog Zakona i domaćim nadležnim organima i Venecijanskoj komisiji, grubim i kriminalnim fizičkim nasiljem sprečavali Skupštinu CG da se izjasni i ne prihvati Zakon. Što više, njihove grube neistine su protivrječne njihovom gromovito javno propagiranom bezuslovnom kategoričkom imperativu, bez alternative: potpunim

odbačanjem iz procedure ovog Zakona ili rušenje suverenističkog režima.

Ostvarenje ovog bezuslovnog i ucjenjivačkog imperativa nastavlja u dugovremenim svjetovno-sakralnim protestima u providnom demagoškom religioznom ruhu gradskim, uličnim molebanima i litijama da bi dospjeli do svog zvaničnog krajnjeg antisuverenističkog cilja ili njegovog osporavanja i prolongiranja zadržali svoj monopolni *status quo*. Tek tada, da bi demokratsko-vjerskom oblandom zamaglili svoj imperijalno-velikosrpski zlonaum (antidemokratski, anticrnogorski, antidržavni i antisuverenistički i antievropski), MCP počinje da stišava svoj političko-sakralni sijamski inat i staru bezuslovnost, demagoški „melemno“ ublažava rječnik, gotovo ne pominjući SPC, no samo MCP kojoj navodno ne smetaju nikakve nacije, ni crnogorska, jer je i Mitropolit MCP *Crnogorac*, kao i rektor Bogoslovijske, sveštenik G. Perović, samo pominju „božju crkvu“ i „božji narod“, Isusa (umjesto sv. Savu), naravno, kad je svjetovna srpska opozicija preuzela žestoku borbu protiv predmetnog Zakona i kad je njegove privremene eufemizme zamijenila SPC svojim neskrivenim *imperijalnim svesrpsstvom* i *svetosavskim naci(onali)zmom*. Čak su s vrha centrale SPC podsećali da ovo nijesu radili čak ni bivši komunisti, čime su priznali da su im dugo prolongirali i tolerisali njen monopol, privilegije i zloupotrebe, odnosno ozvaničeni velikosrpski rep iz ujednjene, prve u drugu i treću Jugoslaviju.

Zakon o slobodi vjeroispovijesti test za antidemokratiju

Kada je usvojen Zakon, SPC i njena ekspozitura MCP, srpska svjetovna opozicija u potpunosti je razgolitila svoje imperijalno sveto-srpsstvo, svetosavski nacionalizam, „pravoslavni narod“ kao pravoslavni srpski fundamentalizam, „srpsko pravoslavlje“, „pravoslavno srpsstvo“, anticrnogorcizam i antisuverenizam. Za

(pro)srpsku svjetovnu većinsku opoziciju nije bilo ništa novo, jer je ona neskrivena jedna strana, „lice ili naličje“ medaljona bezuslovno-totalitarnog i ucjenjivačkog svetospstva. To je ona „samopriznala“ da su pokorni vjerski poslušnici svog Mitropolita MCP i patrijarha SPC svog (srpskog) naroda, ali je za ostatak te opozicije (Demokrati i URA) sporni Zakon bio konačni *očiti test* za razgolićenje. Demokrati sa borbenim usklikom URA na suverenistički režim razgolitiše svoju, *totalitaranu bezuslovnost i neskrivenu ucjenu* koju ukrivaju, ponavljanjem da *suverenistička vlast stvara podjele*, kao da ne znaju da za dugi monopolistički status SPC u Crnoj Gori, koja stalno vrši diskriminaciju i genocidno ništi crnogorski narod(nos)nonacionalni identitet, što upravo reprodukuje (stare i nove) podjele; kao da ne znaju da sporni zakon upravo treba da privršava građansku pluralističku demokratiju, sekularnost i suverenost Crne Gore koje ugrožava upravo svjetovno-sakralna totalitarna SPC i vrće je u srednjovjekovlje. Kao i ostala većinska svjetovna opozicija i mediji, tako i Demokrati i Ura-ši nikada i nigđe ne puštiše glas protiv svjetovne i sakralne diskriminacije i ništenja autohtonog crnogorskog identiteta.

Navodna nečesova (unutrašnja) nesklada MCP i vrha SPC samo je privid njihove taktike i strategije MCP da zabašuri očigledno vanjsko ambivalentno i hibridno opasno miješanje SPC u crnogorska pitanja i da je to navodno unutrašnja stvar samodjelovanja „srpskijeh Crnogoraca“, samog „crnogorskog srpstva“ po onom starom kolonijalizatorskom načelu ostvarenja cilja „pomoću samijeh Crnogoraca“ i same „srpske Crne Gore“, kao i 1918.

Tobože vjerskim negodovanjem molebanima s litijama po ulicama gradova na sporni Zakon, nastavlja se iz tzv. „građanskih protesta“ od 2016. i 2019. u kontekstu jubileja „19182018“ *homogenizacija* „srpskog pravoslavlja“ i/ili „pravoslavnog srpstva“ čija je ideologija „velika Srbija“, potenčenje Dušanova

carstva, njegove ideologije svetosrpstva (anticnogorskog i antisuverenističkog) radi rušenja vlasti, režima i suvereniteta Crne Gore i/ili njegovog osporavanja, zadržavanja i prolongiranja starog monopolnog *statusa quo*. Kao da niko ne zna, da svjetovna i crkvena Velika Srbija isključuje autohtone Crnogorce, samu Crnu Goru, a za njenu suverenost „ni mislit ne treba“

*Populistički i pučistički protesti
radi nastavljanja homogenizacije*

Ulicama gradova vrše navodne mirne molebane s litijama, a zapravo su samo forma za satanske neskrivene svjetovno-političke govore i pozivi za rušenje suverenističke vlasti i režima, za diskriminaciju pravoslavnih samobitnih Crnogoraca i njihove CPC. Tobože pozivaju pravoslavne (nesrpske) Crnogorce da zajedno vrše molebane s litijama u manastiru cetinjskom, jer im oni nijesu neprijatelji, nego braća. Uslov i cijena toga je da se odreknu svoje CPC, sopstvenog narod(nos)no-nacionalnog i vjerskog identiteta (u krajnjem i državnog) i da se posrbljavaju (još nikad nijesu ni pomenuli ime takvih Crnogoraca i CPC bez punog obezvrjeđivanja, uvreda i neistina. Njihovu navodnu privremenu toleranciju prema samobitnim i autokefalnim Crnogorcima poriče i sam Ustav SPC koji otvoreno poriče i takve Crnogorce kojima je mjesto samo u Veliku Srbiju koja je ozvaničeni cilj SPC. U biti SPC je *posrbljavanje svojih vjernika* tzv. sijamskim svjetovnim i sakralnim svetosrpstvom. U toj službi nemaju nikakvog „intelektualnog i bogoumilog vjerskog poštenja“, no se služe beskrupuloznim lažima, obmanama, pr(ij)evarama. Ti „sveti crkveni oci“, otutašni s dugijem postima, samo čekaju da se upali svjetovni fitilj eksplozije da bi nas „prekađivali i prekrštavali barutnim tamjanom“...

I na vrhu, ako nemate ništa drugo (bez alternative) da milosrdno s božjim mirom ponudite „vašoj braći“, „prijateljima“, najljubaznije, demokratski i petroslavski, hvala vi, na posrbičenom bratstvu, prijateljstvu, „božjoj crkvi“, čvrstoj vjeri „božjeg naroda“, inkluzivizmu i izmirenju. Jer: „spuštavismo se mi na vaše uže, /umalo se uže ne pretrže;/ otada smo više prijatelji, / u glavu ni pamet učeraste“. A imamo i mudru po(d)uku i trajnu opomenu protiv izdaje Sv. Petra Crnogorskog, koju pogaziste 1918. „Crnogorci sami sebe sindžir o vratu stavljaju“. Prišćemo ve, da se tek 2. jula 1999, nakon propalog JU-rata za Veliku (homogenu) Srbiju, „živi svetac“ Patrijarh SPC Pavle javno se oglasio izjavom da „se odriče Velike Srbije, ako su zločini njena cijena“. Nadamo se da ćete se i vi, vaša „Božja Crkva“, „Božji narod“ odreći od njenih zločina nad bratskom, „jedinovjernom, jedinoplemenom“ Crnom Gorom, njenom obnovljenom posestrimskom autokefalnom CPC.

Poklapanje i preklapanje svjetovnog i božanskog carstva

Nije SPC u Crnoj Gori „božja Crkva“, „božje države“, „u središtu Carstva Nebesnog“, kako je hvalospjevno predstavljao „naci(onali)zam svetog Save“ srpski episkop sv. Nikolaj Velimirović, glorifikator naciste Adolfa Hitlera, kojega je nedavno SPC proglasila za srpskog sveca, kao i mitropolita MCP Joanikija, stalnog „pobočnika“ italijanskog (Musolinijevog) vojnog upravitelja Crne Gore 1941. Za prvog je dokaz njegova, često objavljivana knjiga, a za drugog i nesporne zajedničke fotografije. Nije joj smetalo ni to što je Aleksandar Karađorđević ordenisao Musolinija što je uništio ostatak crnogorske vojske u egzilu u Italiji.

SPC, zajedno sa zločinima u Crnoj Gori, nije Crkva „božjeg naroda“, bogu-mila i „bogom data“, već i tijekom što je na početku obogotvorene carske (Dušanove i svetosavske) religije izvršila

genocid nad *bogumilima svoje i druge narodnosti*. To je činjala i čini i nad drugim okolnijem (priljubiteljskim) narodima drugog vjeroispovijedanja (i katolika), a naročito prema crnogorskom državotvornom naraodu.

Nema suverene CG bez suverenističke vlasti

Zakon o slobodi vjeroispovijesti i pravnom uređenju vjerskih zajednica CG (2015, 2016. i 2019) otvara epohalno novi ciklus za stvarnu pluralističku demokratiju, slobodu, sekularnost i suverenost CG, reafirmaciju CPC, (i) u bogomoljsko-vjerskoj oblasti, koja je dugo stenjala pod monopolom SPC čiji je zvanični cilj ostvarenje Velike Srbije. Osnovna nuž(de)na pretpostavka toga je istorijsko-epohalni proces, koja je stekla i uslov za star(insk)o kanonsko „istočno pravo(du)“: „Samostalna država – slobodan narod – autokefalna crkva“. Zakon je i uslov, nuž(de)ni ishod *privršenja građanske sekularnosti i suverenosti* Crne Gore i zato je njen neizbježni imanentni cilj. Bez suverenosti Crne Gore nema ni ovog predmetnog zakona, a bez njega ni stvarnog ostvarenja njene nezavisnosti. Oficijelno-populistički i pučistički otpor SPC i njenih opozicionih „advokata“ ovom zakonu sušto je otpor protiv suverene Crne Gore.

Bitno i odlučujuće pitanje je danas: *ko je za, a ko protiv suverene/nezavisne Crne Gore* čiji je najizričitiji i sintezički test „ugrožena agresivnost“ Srbije u njenom sveto-srpstvu kao velikosrpstva i, opet, kao i 1918, bezuslovno, svetosrpsko nasilničko-ucjenjivačko odbačanje predmetnog zakona. Naprosto, bez privršavanja pluralističke (građanske) demokratije, *sekularnosti i suverenosti* Crne Gore nema ni ovog zakona, i obrnuto, ni njihove pretpostavke *suverenističke vlasti*. Ponovo je aktuelna ranija opštegorska krilatica *Nikad više 1918*, Jer, *nema suverene Crne Gore bez njene suverenističke vlasti, i obrnuto*. Ili, zar bi u svemu bitnom već iskazana antisuverenistička

---

(većinska) politička, medijska i ostala opozicija očuvala, i nastavila nezavisnost Crne Gore, ili bi ga u postojećim opštim uslovima svela na pusti formalizam, „drugu srpsku državu“, kako tvrde „crkveni oci“ i njihovi svjetovni i „naučni“ sustopičari „petrovićevsku srpsku državu (!)“, satelitsku Velike Srbije i njenog imperijalnog svetosavlja.

AUTOKEFALNA CRKVA CRNE GORE U DIPTIHU RUSKE I NOMOKANONU VASELJENSKE CRKVE

Vladimir Jovanović

The author, using various sources (first of all the Diptychs of the Russian Orthodox Church of 1851 and the Nomocanon of the Ecumenical Patriarchate of 1855) and rich literature, showed the true autocephaly of the Montenegrin Church until its abolition and the formation of the Autocephalous United Serbian Orthodox Church in 1922. In addition, the author deals with the modern practice of obtaining autocephaly.

Nomokanon¹, zbornik ili ustav pravilâ (kanonâ) apostolskih i svetih vaseljenskih i pomjesnih sabora, svetootačkih predanja, kao i onih državnih (carskih) zakona i propisa koji utiču na administrativno-upravnu organizaciju Istočno-pravoslavne crkve, opšti je ustav za sve pomjesne crkve, koje svoja osobena crkvena zakonodavstva uređuju u skladu s njim.

U slovenskim jezicima nomokanon je poznat pod nazivima *кормчій, крьмьчии, кормчая книга* (od grčke riječi *πηδάλιον* –

---

¹ (Νομοκανόν, grčki νόμος – zakon, ustav + κανόν – kanon, pravilo)

krma, kormilo)², *krmčija* ili *zakonopravilo*. Sve verzije prijevoda krmčija slovenskih pravoslavnih naroda izvor imaju u nomokanonima koje je potvrdila isključivo Sveta i Velika Hristova Crkva – Vaseljenska patrijaršija. Sveti Jovan III Sholastik³, vaseljenski patrijarh 565–575. godine, sabrao je „Σύνταγμα κανόνων“⁴, prvi nomokanon sa 50 poglavlja; iz tih vremena je i nomokanon sa 87 poglavlja, nazvan „Collectio LXXXVII capitulorum“⁵, itd.

Najpoznatiji u novija vremena nomokanon, takođe potvrđen od Vaseljenske patrijaršije – i objavljen pod njezinom egidom – pečatan je u šest tomova 1852-1859. u Atini, obično u literaturi navođen pod konvencionalim nazivom: „Σύνταγμα“ („Sintagma“). Naslov u prijevodu glasi: „Ustav Božijih i sveštenih kanona Svetih Apostola, svetih vaseljenskih i pomjesnih sabora i svetootačkih predanja“.⁶

Po preciznosti, strukturi i obuhvatnosti, „Σύνταγμα“ je remek-djelo: dosad neprevaziđen nomokanon.⁷ Redaktori su dekan

---

² „Кормчая книга“, *Православная Энциклопедия*, XXXVIII, Moskva, 2015, str. 52.

³ (Πατριάρχης Ιωάννης Γ' Σχολαστικός)

⁴ („Ustav kanonâ“)

⁵ Up. (G) Voellus & H. Justellus, *Bibliotheca juris canonici veteris*, II, Pariz, 1661.

⁶ (Izvorno: „Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων των τε αγίων και πανευφήμων Αποστόλων, και των ιερών και οικουμενικών και τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος αγίων Πατέρων, / εκδοθέν, συν πλείσταις άλλαις την εκκλησιαστικήν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετά των αρχαίων εξηγητών, και διαφόρων αναγνωσμάτων, υπό Γ. Α. Ράλλη και Μ. Ποτλή, εγκρίσει της Αγίας και Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας“)

⁷ Nikodim Milaš, „Pravoslavno crkveno pravo. Po orčim crkveno-pravnim izvorima i posebnim zakonskim naredbama koje važe u pojedinim avtokefalnim crkvama“, Mostar, 1902, str. 211-212: „Ova atinska Sintagma sastavlja najbolje i najkritičnije djelo, koje je do danas izdano po izvorima prava Pravoslavne

Univerziteta u Atini Georgios Ralis⁸ i prvi grčki profesor crkvenoga prava Mihail Potlis⁹ – dvojica ondašnjih najvećih pravnih autoriteta Kraljevine Grčke. Njihov rad, istaknuto je, blagoslovila je i odobrila Vaseljenska patrijaršija.¹⁰ Tokom objavljivanja tomova „Σύνταγμα“ vaseljenski patrijarsi su German IV¹¹ (1852–1953), Antim VI¹² (1853–1855) i Kiril VII¹³ (1855–1860).

„Σύνταγμα“ je poznata crnogorskim istraživačima crkvene istorije – među prvima, koliko mi je poznato, pominje je u svojim studijama dr Danilo Radojević, navodeći da je u njezinome V tomu iz 1855. objavljen svešteni diptih u koji je unijeta kao 9. po rangu naša pomjesna Crkva, pod nazivom: Autokefalna Mitropolija Crnogorska.¹⁴ U odnosnoj fusnoti o autokefaliji naše Crkve, Ralis i Potlis pišu: „Ovaj rang ima prema ruskome sintagmatu dok se kod Velike [Vaseljenske] crkve ne pominje. Nekad je bila područna arhiepiskopu pećkome“.¹⁵ Najraniji ruski sintagmat, meni poznat, jeste iz 1848. godine; ima ih i iz docnijih godina, a neke od tih sintagmata sam pronašao, o njima pisao i objavio njihove faksimile 2016. godine.¹⁶

crkve... Značaj njezin ne ograničava se na jednu pomjesnu crkvu, nego, po tačnoj opasci Binera, odnosno sadržaja svoga, ona ima značaj za svu Pravoslavnu crkvu, a sa strane punoće i kritičnosti, ona ima značaja za sav hrišćanski svijet“.

⁸ (Γεώργιος Α. Ράλλης, 1804–1883)

⁹ (Μιχαήλ Ποτλής, 1810–1863)

¹⁰ „Σύνταγμα...“, I–VI, Atina, 1852–1859, naslovne strane: „...Εγκρίσει της Αγίας και Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας...“

¹¹ (Γερμανός Δ')

¹² (Ανθίμος ΣΤ')

¹³ (Κύριλλος Ζ')

¹⁴ Danilo Radojević, „Crnogorsko-primorska mitropolija“, *Enciklopedija Jugoslavije*, III, Zagreb, 1984, str. 150.

¹⁵ „Σύνταγμα...“, V, Atina, 1855, str. 529.

¹⁶ Vladimir Jovanović, *Petar II Petrović Njegoš, arhiepiskop i mitropolit, poglavlar Crnogorske pravoslavne crkve (1830–1851)*, Cetinje, 2016, str. 309–422.

„Σύνταγμα“ se, po svemu sudeći, konkretno oslanja na taj ruski sintagmat iz 1848. godine, dakle, napravljen je za života arhiepiskopa i mitropolita Petra II Petrovića-Njegoša, poglavara Autokefalne Crnogorske Mitropolije – Crnogorske pravoslavne crkve. Izvorni naslov glasi: „Списокъ всѣхъ іараршескихъ каедръ въ Святой Восточной Церкви, за 1848 годъ, съ именами ихъ предстоятелей“ (u daljem tekstu: „Списокъ“).¹⁷ Objavljen je 1851. u glasilu Petrogradske duhovne akademije – časopisu „Христианское чтение“.¹⁸

Pravoslavni bogoslovski časopis „Христианское чтение“ ima impozantnu tradiciju. Utemeljen je, sa blagoslovom Sv. Sinoda Ruske crkve, 1821. godine¹⁹, a na prijedlog, između ostalih, arhimandrita dr Grigorija Postnikova²⁰, rektora Petrogradske duhovne akademije, docnije mitropolita, a između 1856. i 1860. predstojatelja Sv. Sinoda Ruske crkve.²¹ Časopis je ukinut nakon Oktobarske revolucije, a obnovljen 1990–1991. godine. Rektor Petrogradske duhovne akademije od 1850. do 1857, dakle u nama interesantnome periodu, jeste akademik, episkop Makarije Bulgakov²², jedan od poznatijih ruskih teologa, takođe i glavni redaktor za „Христианское чтение“.²³ Predmetno izdanje časopisa „Христианское

---

¹⁷ U prijevodu: „Spisak svih jerarhijskih katedri u Svetoj Istočnoj Crkvi, za 1848. godinu, sa imenima njihovih predstojatelja“.

¹⁸ *Христианское чтение, издаваемое при Санктпетербургской Духовной Академіи на 1851 годъ*, Petrograd, 1851, str. 391–411.

¹⁹ *Энциклопедическій словарь Брокгауза и Ефрона*, XXXVIIa, Petrograd, 1903, str. 635.

²⁰ (Григорий Постников, 1784–1860)

²¹ „Григорий [Постников]“, *Православная энциклопедия*, XII, Moskva, 2006, str. 580–582.

²² (Макарий Булгаков, 1816–1882)

²³ *Энциклопедическій словарь Брокгауза и Ефрона*, XVIII, Petrograd, 1896, str. 397–398.

чение“, uključujući „Списокъ“, odobrio je Petrogradski komitet duhovne cenzure.²⁴

Dakle, podaci koje donosi „Списокъ“ odnose se na stanje za 1848. godinu. Ukupno je u njemu navedeno 10 tada postojećih pomjesnih autokefalnih crkava. Njihov redosljed je sljedeći:

- 1) Jerarhija Carigradska
- 2) Jerarhija Aleksandrijska
- 3) Jerarhija Antiohijska
- 4) Jerarhija Jerusalimska
- 5) Jerarhija Sveruska
- 6) Jerarhija Kipra
- 7) Jerarhija Crkve u Austrijskoj državi
- 8) Jerarhija Sinaja
- 9) Jerarhija Crne Gore
- 10) Jerarhija Grčke.

O Crkvi Crne Gore ruski „Списокъ“ objavljuje:

„IX. ИЕРАРХІЯ ЧЕРНОЇ ГОРЫ. Митрополитъ Скандеріи и Морскаго Берега, Архіепископъ Цетинскій, Экзархъ Священнаго Престола Пекскаго, Владыка Черногорскій и Бердскій, Петръ II Петровичъ Нѣгошъ“.²⁵

Uz Njegoša, kao poglavara Crkve Crne Gore, nabrojani su, sa punim titulama, svi drugi prvojerarsi Istočno-pravoslavne crkve, poglavari autokefalnih crkava: patrijarh Carigradske patrijaršije, Antim; patrijarh Aleksandrijske patrijaršije, Jerotej; patrijarh Antiohijske patrijaršije, Metodije; patrijarh Jerusalimske patrijaršije, Kiril; arhijereji Sv. Sinoda Ruske crkve; arhiepiskop

---

²⁴ *Христианское чтение...*, Petrograd, 1851, str. 2: „Санктпетербургскаго Комитета Духовной Цензуры печатать позволяется. Іюна 5 дня 1851 года. Цензоръ Архимандритъ Іоаннь“.

²⁵ *Isto*, str. 408. U prijevodu: „IX. JERARHIJA CRNE GORE. Mitropolit Skenderije i Primorja, Arhiepiskop Cetinjski, Egzarh sveštenoga prijestola Pečkoga, Vladika Crnogorski i Brdski, Petar II Petrović Njegoš“.

Kiparske crkve Joanikije; arhiepiskop (patrijarh) Crkve u Austrijskoj državi (Karlovačke crkve), Josif; arhiepiskop Sinajske crkve, Konstantin; arhijereji Sv. Sinoda Grčke crkve.²⁶

Kao dodatak, „Списокъ“ objavljuje pregled sa opštom statistikom jerarhiја Istočno-pravoslavne crkve: „Общее обозрѣніе. Іерархіи Восточной церкви за 1850–1 годъ“.²⁷ Prema toj evidenciji: Jerarhija Carigradska je imala 136 katedri (od toga: 117 u Otomanskoj carevini; 11 u kneževinama pod turskim sizerenstvom, i to 4 u Vlaškoj, 3 u Moldaviji, 4 u Srbiji; van Otomanske carevine: 7 na Jonskim ostrvima, 1 u Veneciji); Jerarhija Aleksandrijska, 5 katedri; Jerarhija Antiohijska, 17 katedri; Jerarhija Jerusalimska, 14 katedri; Jerarhija Sveruska, 66 katedri; Jerarhija Kipra, 4 katedre; Jerarhija u Austrijskoj državi, 11 katedri; Jerarhija Sinaja, 1 katedru; Jerarhija Crne Gore, 1 katedru; Jerarhija Grčke, 24 katedre.²⁸

Identičan redosljed u diptihu pomjesnih autokefalnih crkava se nalazi u izdanju nomokanona „Σύνταγμα“ Vaseljenske patrijaršije iz 1855. godine. Pažnje vrijedna izmjena u odnosu na „Списокъ“ je u imenovanju Crkve (Jerarhije) Crne Gore, jer „Σύνταγμα“ navodi: Αυτοκέφαλος Μητρόπολις Μαυροβουνίου (Autokefalna Mitropolija Crnogorska).

Kako je štampanjem V toma nomokanona „Σύνταγμα“, dakle od 1855. godine, Autokefalna Mitropolija Crnogorska unijeta u diptih Vaseljenske patrijaršije – najkasnije od tada naša Crkva, što je najvažnije – liturgijski, smatra se u Carigradu za autokefalnu.

„Σύνταγμα“ Svete i Velike Hristove Crkve – Vaseljenske patrijaršije, iz 1855, za našu pomjesnu Crkvu donosi sljedeće podatke:

---

²⁶ *Isto*, str. 391–410.

²⁷ *Isto*, str. 411. U prijevodu: „Opšti pregled. Jerarhije Istočne crkve za 1850–1. godinu”.

²⁸ *Isto*.

„Θ. – ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΟΥ.
Ο Μητροπολίτης Σκανδερίας και Παραθαλασσίας,
Αρχιεπίσκοπος Τσετνίας, Έξαρχος τού ιερού θρόνου Πεκίου,
Δεσπότης (Βλαδίκας) Μαυροβουνίου και Βέρδης, κ. Πέτρος
Πέτροβιτς“.²⁹

Ο vaseljenskome priznanju crnogorske autokefalije, najkasnije 1855, utvrdio sam, svjedoči i naslov poglavlja nomokanona „Σύνταγμα“ s diptihom Vaseljenske patrijaršije, koji glasi: „Τάξις των θρόνων της ὀρθόδοξου Ανατολικῆς Εκκλησίας, ὅπως σήμερον ἔχουσι“.³⁰

Još na dva mjesta „Σύνταγμα“ Vaseljenske patrijaršije notira Autokefalnu Mitropoliju Crnogorsku. U sadržaju V toma, tj. na popisu iz diptiha svih 10 ondašnjih autokefalnih crkava, po redosljedu, sa doslovnim nazivima, navode se:

- 1) Prijestoli trona Vaseljenske patrijaršije
- 2) Prijestoli trona Patrijaršije Aleksandrijske
- 3) Prijestoli trona Patrijaršije Antiohijske
- 4) Prijestoli trona Patrijaršije Jerusalimske
- 5) Prijestoli autokefalne Crkve Rusije
- 6) Prijestoli autokefalne Crkve Kipra
- 7) Prijestoli autokefalne Crkve u Austrijskoj carevini
- 8) Autokefalna Arhiepiskopija Sinaja
- 9) Autokefalna Mitropolija Crnogorska
- 10) Prijestoli autokefalne Crkve Grčke.³¹

---

²⁹ „Σύνταγμα...“, V, Atina, 1855, str. 529. U prijevodu: „9. – AUTOKEFALNA MITROPOLIJA CRNOGORSKA. Mitropolit Skenderijski i Primorski, Arhiepiskop Cetinjski, Egzarh sveštenoga prijestola Peći, Despotis (Vladika) Crnogorski i Brdski, g[ospodin] Petar Petrović“.

³⁰ *Isto*, str. 513. U prijevodu: „Spisak prijestolâ Istočno-pravoslavne crkve, prema sadašnjem stanju“.

³¹ *Isto*, Autokefalna Mitropolija Crnogorska na str. 637.

Istraživači su propuštali da uoče da „Σύνταγμα“ našu autokefalnu Crkvu pominje i u registru VI toma iz 1859. godine: „θρόνους και τάς αυτοκέφαλους Ικκλησίας Ῥωσσίας, Κύπρου, Αυστρίας, Σιναίου, Μαυροβουνίου, καί Ελλάδος τελούντων“.³²

Dakle, arhiepiskop i mitropolit Petar II Petrović-Njegoš (†1851), poglavar Autokefalne Crnogorske Mitropolije, unijet je 1855. u diptih Vaseljenske patrijaršije, jer se „Σύνταγμα“ oslanja na stariji ruski sintagmat, vjerovatno pomenuti „Списокъ“ sa podacima za 1848, tj. „Списокъ“ – koji je priređen za Njegoševa života. U oba diptiha, koje objavljuju „Списокъ“ i „Σύνταγμα“, navedene su ukupno četiri Njegoševe crkvene titule:

Mitropolit Skenderijski [Skadarski] i Primorski

Arhiepiskop Cetinjski

Egzarh sveštenoga prijestola Peći

Despotis (Vladika) Crnogorski i Brdski.

Kao „Egzarh sveštenoga prijestola Peći“³³, provjerljivo je, od crnogorskih vladika predstavljao ili potpisivao nije se doslovno niko – osim Vasilija Petrovića-Njegoša († mart 1766) i to u vrijeme kada je Crkva Crne Gore zaista nominalno potpadala pod samoupravnu Pećku arhiepiskopiju (trajno arondiranu septembra 1766).³⁴ Sačuvano je preko 1.700 pisama Njegoša,

---

³² „Σύνταγμα...“, VI, Atina, 1859, str. 559. U prijevodu: „Prijestoli i autokefalne crkve: Rusije, Kipra, Austrije, Sinaja, Crne Gore, takođe i Grčke“.

³³ Στέφανος Κομμητάς (& Γ. Χιωτου), „Επίτομος εκκλησιαστική ιστορία“, Τζάντε, 1861, str. 335-336. Ova starija crkvena istorija na grčkome jeziku takođe donosi napomenu o autokefaliji naše Crkve i tituli egzarha: „Episkop Crne Gore proglašen je autokefalnim sa titulom egzarha sveštenoga prijestola Peći kao i vladara Crne Gore i Brda“.

³⁴ Dimitrije Ruvarac, „O ukinuću Pećske patrijaršije i njenom nasleđu (3)“, *Srpski Sion*, br. 12, Sremski Karlovci, 1904, str. 328–329. Autor citira dokumenta, po kojima su titulu egzarha pećkih „patrijarha“ (tačnije: arhiepiskopa) takođe nosili: i kao arhimandrit i kao vladika Jovan Đorđević, mitropolit

uključujući i neke crkvene okružnice: ni on se nikada nije tako potpisivao; uostalom, Peć će Njegoš u svojim pismima pomenu- ti samo jednom i to u vezi nabavke nekakva konja!³⁵

Egzarh³⁶ je izaslanik određen za izvjesni crkveni posao, privre- mena titula, a ne arhijerejski čin u koji se neko rukopolaže, ili tra- jno uzdiže. Međutim, titulacija „Egzarh svetoga prijestola Peći” upućuje na neke starije ruske sintagmate, možda iz druge polovine 18. vijeka, koji, moguće, svjedoče rusku službeno potvrđenu od 1766. obnovljenu autokefaliju Crkve Crne Gore³⁷; o takvim sintagmatima, uostalom, postoje ozbiljni tragovi...

Uporedimo li diptih nomokanona „Σύνταγμα“ sa sadašnjim diptihom Vaseljenske patrijaršije, koji ima ukupno 15 pomjesnih crkava³⁸, uočavamo da sljedeće autokefalne crkve 1855. nijesu

karlovački; Jefrem Banjanin, vladika jegarski; arhimandrit niški Gregorije Drekalović; protosindel Atanasije Pećanin; jeromonah Mitrofan Popović; Isa- jia Đaković; Sofronije Podgoričanin; Vićentije Popović, etc. Drugim riječima, vladika Vasilije Petrović-Njegoš nikako nije bio jedini egzarh trona Peći.

³⁵ P. P. Njegoš, „Gabrijelu Ivačiću, 21. juna 1843. god“, „Pisma III (1843–1851)“, *Cjelokupna djela*, IX, Beograd, 1955, str. 51.

³⁶ (ἑξάρχος)

³⁷ К. Е. Скурат, *История Православных Поместных Церквей*, I, Moskva, 1994, str. 81, 82. Konstantin Jefimovič Skurat, crkveni istoričar, pro- fesor emeritus Moskovske duhovne akademije, doktor bogoslovlja, navodi da je Ruska crkva, za arhipastirstva Petra I Petrovića-Njegoša, priznala crnogorsku autokefaliju: „С упразднением в 1766 году Печского Патриархата Черногорская Церковь была подчинена Константинополю, но только формально. Фактически же она управлялась независимо, как самостоятельно существовало и Черногорское государство. Во время управления Черногорской Церковью Митрополитом святым Петром I Святейший Синод Русской Православной Церкви признал эту Церковь автокефальной“.

³⁸ *Other Orthodox Churches // Ecumenical Patriarchate of Constantinople*, link: <https://www.ec-patr.org/dioceses.php?lang=en&id=99>

postojale: Srpska, Rumunska, Bugarska, Gruzijaska, Poljska, Albanska, Čeških zemalja i Slovačke, Ukrajinska – dakle, ukupno čak 8 crkava ili više od polovine iz sadašnjega diptiha su „mlađe“ od Autokefalne Mitropolije Crnogorske – Crnogorske pravoslavne crkve.

Takođe, nije bez značaja pomenuti da su 1855, liše četiri drevne patrijaršije Istoka (Vaseljenske, Aleksandrijske, Antiohijske, Jerusalimske), kao i Crkve Kipra, te Crkve Grčke - koja je 1850. dobila poseban tomos o autokefaliji – u diptih nomokanona „Σύνταγμα“ unijete 4 crkve koje nijesu dobile tomos o autokefaliji od Vaseljenske patrijaršije: Crkva Rusije, Crkva u Austrijskoj carevini (Karlovačka crkva), Arhiepiskopija Sinaja, Autokefalna Mitropolija Crnogorska. Kako su mogle biti autokefalne bez tomosa?

Iako je pravo na formiranje nove crkvene oblasti promjenom statusa neke kanonske jurisdikcije utemeljeno na odnosnim

---

Sadašnji diptih pomjesnih autokefalnih crkava Vaseljenske patrijaršije:

- 1) Vaseljenska patrijaršija
- 2) Patrijaršija Aleksandrije
- 3) Patrijaršija Antiohije
- 4) Patrijaršija Jerusalima
- 5) Patrijaršija Rusije
- 6) Patrijaršija Srbije
- 7) Patrijaršija Rumunije
- 8) Patrijaršija Bugarske
- 9) Patrijaršija Gruzije
- 10) Crkva Kipara
- 11) Crkva Grčke
- 12) Crkva Poljske
- 13) Crkva Albanije
- 14) Crkva Češke i Slovačke
- 15) Crkva Ukrajine.

kanonima³⁹, o postupku koji se mora sprovesti – kanoni ne govore ništa. To ostavlja prostor za savremena tumačenja, tačnije „tumačenja“, pogotovo iz Ruske pravoslavne crkve: da su za novu autokefaliju nadležne sve crkve, kroz postupak njihova izjašnjavanja, tj. konsensualnu saglasnost koja obavezno mora prethoditi konačnoj odluci Vaseljenske patrijaršije; drugim riječima, tvrdi se, ustrojavanje neke autokefalne crkve ne može se zasnivati na unilateralnoj odluci Carigrada – kako je 2019. učinjeno i na primjeru nove Pravoslavne crkve Ukrajine.

Međutim, Vaseljenska patrijaršija nema samo kanonski priznati rang prve u diptihu, nego i „prvijenstvo u časti“, što je formulacija koja laike može dovesti u zabludu da se radi o ceremonijalnoj odrednici bez konkretnih prerogativa. „Prvijenstvo u časti“ je priznato odlukama vaseljenskih sabora – najveće ovozemaljske zakonodavne vlasti u Istočno-pravoslavnoj crkvi: katedra u *Novome Rimu* – Carigradu⁴⁰, stekla je poziciju prvijenstva, do tada priznavanu samo katedrali u Rimu.⁴¹

Ovlašćenja po osnovu „prvijenstva u časti“ su konkretna. Vaseljenski Patrijarh jedini ima prerogativ da saziva svepravoslavna savjetovanja ili sabore. Vaseljenska patrijaršija prima i u konačnoj instanci, tokom postupka pod nazivom *ekliton*⁴², odlučuje o žalbama (apelacijama) sveštenstva protiv

---

³⁹ Halk. 17, Trul. 38; up. Zonara i Valsamon, „Σύνταγμα...“, II, Atina, 1852.

⁴⁰ Titula Vaseljenskoga Patrijarha glasi: Njegova Božanstvena Svsvetost Arhiepiskop Konstantinopolja - Novoga Rima i Vaseljenski Patrijarh (Ἡ Αὐτοῦ Θειοτάτη Παναγιότης, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης).

⁴¹ Mitropolit pergamski Jovan, „Vaseljenska patrijaršija i njen odnos sa ostalim pravoslavnim crkvama“, *Teološki pogledi*, br. 1-4, Beograd, 1998, str. 62.

⁴² (ἐκκλήτου)

kojeg su njihove matične crkve donijele osuđujuće presude; takođe, ima pravo da rukopolaže episkope na prostorima izvan jurisdikcijâ drugih autokefalnih crkava (nadležnost nad „pravoslavnom dijasporom”), itd. Ali, i za nas u Crnoj Gori je svakako najvažnija implikacija „prvijenstva u časti” Vaseljenske patrijaršije njezino pravo priznanja ili dodjeljivanja crkvene samostalnosti – autokefalije.

Identičan postupak izdavanja tomosa o autokefaliji Pravoslavne crkve Ukrajine iz 2019. se primjenjuje od 1850. godine. Vaseljenska patrijaršija, bez traženja prethodne saglasnosti drugih pomjesnih crkava, 1850. je dodijelila autokefaliju novoustrojenoj Grčkoj crkvi – taj tomos je objavljen i u nomokanonu „Σύνταγμα”⁴³. Od tada, Vaseljenska patrijaršija, po prethodnim, isključivo njoj podnijetim molbama, unilateralnim izdavanjem tomosâ je priznala autokefalije: Srpskoj (1879, 1922), Rumunskoj (1885), Poljskoj (1924), Albanskoj (1937), Bugarskoj (1945), Gruzijskoj crkvi (1990), Crkvi čeških zemalja i Slovačke (1998) i Pravoslavnoj crkvi Ukrajine (2019).

Primjena kanona zasniva se i na običaju; a običaj je istočnik crkvenoga prava, jednak kanonima.⁴⁴ Drugim riječima, iako kanoni ne preciziraju postupak dodjeljivanja autokefalije, uspostavljen je od 1850. crkveno-pravni običaj da to tomosom unilateralno rješava Vaseljenska patrijaršija (njezin Sinod, na čelu s Patrijarhom).

---

⁴³ „Σύνταγμα...“, V, 1855, Atina, str. 177-185.

⁴⁴ Sveti Vasilije Veiliki: „I tako, prvo, i pritom najglavnije u ovim djelima da pazimo, to je zadržati u nas običaj, koji ima silu zakona...” (87. pravilo); „Od dogmi i propovijedi u Crkvi sačuvanih, neke su od pisanih uputstava, a neke smo primili apostolskim predanjem, po prejemstvu tajinstva, i obje imaju silu blagočestija“ (91. pravilo). O značaju običajnoga prava u Istočno-pravoslavnoj crkvi: N. Milaš, *n.d.*, str. 50-53.

Od postojećih 15 crkava, koje se smatraju kanonskim, Vaseljenska patrijaršija je, dakle, unilateralne tomose o autokefaliji od 1850. do 2019. dodijelila za većinu tj. ukupno 9 postojećih crkava. Autokefalni statusi drevnih patrijaršija Istoka – Vaseljenske, Aleksandrijske, Antiohijske i Jerusalimske, kao i Kiparske crkve (arhiepiškopije), potvrđeni su još vasseljenskim saborima (posljednji, VII Vasseljenski sabor, održan je 787. godine).⁴⁵

Ruska crkva, rekoh, nema tomos o autokefaliji. Rusi su 1448. samoproglasili autokefaliju, koju Carigrad, pod čijom su jurisdikcijom bili, dugo nije priznavao. Međutim, od 1590. kada je, na zahtjev cara Fjodora I⁴⁶, moskovski arhiepiškop odlukom četvorice patrijarha Istoka uzdignut u rang patrijarha, smatra se da Ruska crkva ima kanonsku autokefaliju.⁴⁷ U kontekstu prezentnih sporova između Carigrada i Moskve, iniciranih ukrajinskom autokefalijom, činjenicu da Ruska crkva nema tomos o autokefaliji navode iz jerarhije Vaseljenske patrijaršije, poput arhiepiškopa Jova Geče: „Ako razmotrimo istoriju Pravoslavne crkve u Rusiji, vidimo da je njezina autokefalija samoproglašena 1448. godine, kada je mitropolit Jona izabran u Moskvi samostalno, bez dozvole Vaseljenske patrijaršije. Zanimljivo je naglasiti da Pravoslavnoj crkvi u Rusiji tomos o autokefaliji nikada nije izdat“⁴⁸; itd.

---

⁴⁵ Isto, str. 326.

⁴⁶ (Фёдор I Иванович, 1557-1598)

⁴⁷ Владислав Цыпин, *Курс церковного права: учебное пособие*, Клип, str. 322.

⁴⁸ *Российская автокефалия самопровозглашена и не имеет томоса, - епископ Вселенского патриархата Иов Геча*, link: https://censor.net.ua/news/3149479/rossiyiskaya_avtokefaliya_samoprovozglashena_i_ne_imeet_tomosa_episkop_vselenskogo_patriarhata_iov_gecha

Dakle, tomosi o autokefaliji, kakve mi danas poznajemo, Vaseljenska patrijaršija izdaje tek od 1850. godine, kada je dodijeljen Grčkoj crkvi koja je, *nota bene*, 1833. samovoljno, bez saglasnosti katedre u Carigradu, proroglasila autokefaliju.⁴⁹ Svaka, od te godine ustrojena, nova opštepriznata pomjesna crkva – gore sam ih nabrojao – dobila je poseban vaseljenski tomos i tek onda su se njihovi predstojatelji pominjali u diptihu.

Odgovor zbog čega Autokefalna Crnogorska Mitropolija – Crnogorska pravoslavna crkva nema poseban tomos je u diptihu nomokanona „Σύνταγμα“: naša Crkva po redosljedu je na 9. mjestu, ispred Grčke crkve koja je na 10. mjestu, tj. Crnogorska crkva „starija“ je od Grčke – vaseljenski priznata crnogorska autokefalija datira prije 1850. godine.⁵⁰ U izdanju jedne ruske

---

⁴⁹ N. Milaš, *n.d.*, str. 154-155: „Poslije osnivanja države, prvi akt koji se ticao uredbe crkvene, bio je ustrojstveni ustav Svetoga Sinoda u Kraljevini Grčkoj od 23. jula 1833. godine... [Ali] nije još bilo riješeno pitanje o samostalnosti Crkve u Kraljevini prema Carigradskoj patrijaršiji. Ovo se dogodilo tek 1850. kad je izdan bio u Carigradu odnosni sinodski list u pogledu Crkve u grčkoj kraljevini”.

⁵⁰ V. Jovanović, „O tvrdnji da je Petar II slijedio primjer crkvenoga raskola među Grcima“, *n.d.*, str. 197-204. Nakon stvaranja nezavisne Kraljevine Grčke, Crkva u Grčkoj iz sastava Vaseljenske patrijaršije se, dakle, izdvojila jednostrano. S tim u vezi, pronašao sam jedno netačno rusko tumačenje iz 1866, objavljeno u časopisu *Отечественныя записки* (Petrograd, str. 94). Primjer grčkoga „raskola“, tvrdi se, slijedile su Crnogorska pravoslavna crkva, takođe i Kiparska i Rumunska, na sljedeći način: „Еще в 1833 году, греческое правительство объявило православную греко-восточную церковь независимой, въ прѣделахъ Греческаго Королевства, отъ всякой иноземной власти. Церкви кипрская, черногорская, а потомъ и румынская послѣдовали этому примѣрую“. Međutim, historiografija ne poznaje ni jedan dokument da su sveti oci Vaseljenske patrijaršije sumnjičili ili optužili naše arhipastire i jerarhiju crnogorsku za raskol ili apostaziju; niti su ih pozivali da se „okanu“ autokefalije ili „vrate u kanonski poredak“. Drugim

univerzalne enciklopedije iz 1913, pronašao sam lijepo saopšten upravo takav hronološki poredak: „Ранѣе всѣхъ стала автокефальной черногорская церковъ (съ 1766 г.), затѣмъ греческая (со времени приобрѣтенія Греціей политической независимости, именно съ 1833 г.)...“⁵¹

Crnogorska, kao i Ruska, Crkva u Austrijskoj carevini i Sinajska crkva, koje su, sticajem različitih okolnosti, svaka na svoj način, prije 1850. ustrojile i u praksi potvrdile svoje autokefalne jerarhije, potpuno nezavisne od Vaseljenske patrijaršije – niti su tražile, niti su im nuđeni tomosi o autokefaliji od Carigrada. Upravo na temelju crkveno-običajnoga prava od Vaseljenske patrijaršije one su prepoznate kao autokefalne, ne dodjeljivanjem posebnoga tomosa, nego priznanjem njihova faktičkoga statusa crkvene nezavisnosti putem unošenja u sveštenu diptih.

To su u vremena ondašnja, do 1850. godine, jedini mjerodavni kriterijumi i prihvaćeni postupak priznanja autokefalija. Sa Crnogorskom crkvom je to možda išlo sporije, ne iz razloga crkvenih, nego iz razloga što je Otomanska carevina, čiju je i vanjsku politiku iz poznatih razloga Vaseljenska patrijaršija morala makar nevoljno slijediti, sve do priznanja crnogorske državne nezavisnosti 1878. polagala pravo na slobodnu Crnu Goru...⁵²

---

riječima, ne postoji nikakav poznati historiografski izvor da je Vaseljenska patrijaršija, od 1766. do 1922, na bilo koji način, relativizovala ili osporila autokefaliju naše Crkve.

⁵¹ *Энциклопедическій словарь Товарищества А. Гранатъ и К^о*, XVII, Moskva, 1913, str. 289. U prijevodu: „Prije svih je postala autokefalna Crnogorska crkva (od 1766), zatim Grčka (od vremena sticanja nezavisnosti Grčke, od 1833)...“

⁵² V. Jovanović, „II. Na tronu crkvenome – od rasoforma do arhimandrita // Prezviter“, *n.d.*, str. 64–71. Ipak, imamo nepobitno svjedočanstvo da je Vaseljenska patrijaršija i prije 1855. stupila u neposredno liturgijsko i kanonsko opštenje sa našom autokefalnom Crkvom. Po upokojenju Petra I

Nakon arondacije Pečke arhiepiskopije 1766, naša Crkva je obnovila svoju 1485. zasnovanu *sui generis* autokefaliju. U kodeksu (protokolu) Vaseljenske patrijaršije za 1766, dakle u godini u kojoj je ukinuta Pečka arhiepiskopija, Crkva u Crnoj Gori nije upisana kao podvlasna – crnogorski prvojerarh, mitropolitska katedra na Cetinju, jerarhija ili vjerni narod Crne Gore ne pominju se u spisku „подчинѣнія пастве Ипекске нашему светому вселенскому престолу“.⁵³ Među 112 crkvenih entiteta podvlasnih Vaseljenskoj patrijaršiji u njezinome katalogu iz 1797–1798. godine ne pominje se Crna Gora.⁵⁴ Jer, kako je nesumnjivo zabilježeno 1873. u Crnoj Gori, „Carigradskom Patrijarhu niti je kad što davala Crnogorska crkva, niti sada daje, niti joj je ko što u tome iskao, niti ište“.⁵⁵ I starija srpska historiografija navodi da „Crnogorska mitropolija nije bila podvlašćena Carigradskoj

---

Petrovića-Njegoša († 1830), a zbog nepostojanja u slobodnoj Crnoj Gori arhijereja koji je po pravilima Crkve jedini ovlašćen da rukopolaže prezvitere (sveštenike), do 31. januara 1831. u crkvi Uspenija Sv. Bogorodice Manastira Kom – grobnici dijela dinastije Crnojevića, iz kojih je i Gospodar Ivan Crnojević, osnivač katedre autokefalne Mitropolije na Cetinju – Njegoša, tada rasofora-monaha Radivoja-Rada, na zahtjev Crnogoraca, za jerodakona, te prezvitera (jeromonaha) rukopoloži i u arhimandrita proizvede Ananije, arhijerej Vaseljenske patrijaršije iz Prizrena.

⁵³ Дрѣ Я[нко] Шафарикъ, „Грађа за србску историю“, *Гласникъ Друштва србске словесности*, br. 7, Београд, 1855, str. 174.

⁵⁴ И. И. Соколовъ, *Константинопольская церковь въ XIX вѣкъ*, I, Петроград, 1904, str. 144-148 („ССХХIV. Каталогъ митрополій, епископій, ставропигіальныхъ монастырей и экзархій, подчинныхъ вселенскому патриаршему престолу. К. П. А., X, β' η' // Приложения – ТА НЕОЕЛЛНИКА. Матеріалы для исторіи константинопольской церкви XIX вѣка“).

⁵⁵ Baltazar Bogišić, *Pravni obiçaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Istočnoj Albaniji*, Titograd, 1984, str. 239.

patrijaršiji“⁵⁶; ili, „Carigradska patrijaršija nije pretendovala nad Crnogorskom crkvom, držeći se kanoničkog pravila da crkvene granice jedne nezavisne države nemaju ulaziti u granice druge nezavisne države“⁵⁷.

Jedno vrijeme egzarh Vaseljenskoga Patrijarha, mitropolit mesembrijski Vaseljenske patrijaršije Emanuil Karpatios (1888–1972)⁵⁸, objaviće 1939. ovu napomenu: „Međutim, od 1766. godine, kada je Pečka arhiepiskopija ukinuta, Crnogorci su imali faktičku crkvenu – nezavisnost. Zvanično je priznata za autokefalnu Crkva Crne Gore tek 1882. godine“.⁵⁹

Napomena o *ozvaničenju* priznanja crnogorske autokefalije 1882. od strane Vaseljenske patrijaršije je logična – jer u to vrijeme, tj. neposredno nakon Veljega rata (1876–1878), Otomanska carevina priznaje nezavisnost Knjaževine Crne Gore i uspostavljaju se diplomatski odnosi. Knjaz Nikola I Petrović-Njegoš 1883. gostuje u Carigradu, ne samo kod Sultana, nego i na Fanaru – kod vasseljenskoga patrijarha Joakima III⁶⁰ i Svetoga Sinoda Vaseljenske patrijaršije.⁶¹ Knjaz je imao susret i sa vasseljenskim patrijarhom Konstantinom V⁶² i arhijerejima njegova Sinoda, kada 1899.

---

⁵⁶ Radoslav M. Grujić, „Crnogorska mitropolija“, *Narodna enciklopedija srpskohrvatsko-slovenačka*, IV, Zagreb, 1929, str. 923.

⁵⁷ Živko M. Marinković, Jevrem Igumanović, *Istorija opšte hrišćanske i Srpske pravoslavne crkve*, Beograd, 1935, str. 131.

⁵⁸ (Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Μεσημβρίας κυρός Εμμανουήλ, Οικουμενικό Πατριαρχείο)

⁵⁹ Εμμανουήλ Ι. Καρπάθιου, *Ιστορία της Εκκλησίας από της εποχής των Αγίων Αποστόλων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Atina, 1939, str. 167.

⁶⁰ (Ιωακείμ Γ', 1834–1912)

⁶¹ „S, puta Nj. Visočanstva Knjaza“, *Glas Crnogorca*, XII, br. 36, Cetinje, 1883, str. 1.

⁶² (Κωνσταντίνος Ε', 1833–1914)

drugi put pohodi Carigrad.⁶³

Vaseljska i Crnogorska crkva su svoje kanonske i liturgijske veze potvrdile i razmjenom okružnica, epistola, encikli...⁶⁴ U tomosu za novoformiranu Autokefalnu ujedinjenu srpsku pravoslavnu crkvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 19. februara 1922. Vaseljenska patrijaršija autokefalnu Crnogorsku crkvu u svojim zvaničnim aktima posljednji put pominje⁶⁵.

Istorijski osnovi autokefalije naše pomjesne Crkve, potvrđeni prvoklasnim aktom o njezinome kanonskome i liturgijskome priznanju kakav je nomonakon „Σύνταγμα“ Vaseljenske patrijaršije, ili „Списокъ” Ruske crkve, kao i nepregledan broj drugih provjerljivih dokumenata i izvora, imaće u izvjesnoj mjeri ulogu u perspektivi rješavanja crkvenoga pitanja u Crnoj Gori.⁶⁶

⁶³ „S puta njihovijeh visočanstava“, *Glas Crnogorca*, XXVIII, br. 37, Cetinje, 1899, str. 1–2.

⁶⁴ Up. Vladimir Jovanović, *Crnogorska pravoslavna crkva i Vaseljena (1766–1925)*, Podgorica, 2014, str. 241–269 („Poslanice Carigradske patrijaršije autokefalnim crkvama. Odgovori Crnogorske pravoslavne crkve“).

⁶⁵ Πατριαρχικός καί Συνοδικός Τόμος. Περί χειραφετήσεως τῶν εἰς τήν Σερβικήν Ἐκκλησίαν περιελθουσῶν. Μητροπόλεων τοῦ Οἴκ. Θρόνου καί τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς γενομένης Ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος. † ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΕΛΕΩΙ ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ. Autokefalna Crnogorska crkva se pominje dva puta: „... Αὐτοκέφαλοι Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησῖαι τοῦ Καρλοβιτισίου καί Μαυροβουνίου... Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν τῆς Σερβίας, τοῦ Μαυροβουνίου...“

⁶⁶ V. Jovanović, *Petar II Petrovic Njegoš, arhiepiskop i mitropolit...*, str. 313–319. Amfilohije Radović, mitropolit crnogorsko-primorski Srpske crkve, sa blagoslovom patrijarha srpskoga Pavla Stojčevića, 10. juna 1992. piše Sv. arhijerejskom saboru i patrijarhu Ruske crkve Aleksiju II: „Naša smjernost, poslije nedavna ličnoga susreta sa Njegovom Svetošću, obraća se hitnom molbom sa blagoslovom našega svetoga patrijarha Pavla, da donesete rješenje o

S tim u vezi, neke komparacije se mogu povući između Gruzijske i Crnogorske pravoslavne crkve. Za Gruzijsku crkvu postoji samo pretpostavka, ali ne i provjerljiv (konkretan) izvor, da je, tvrdi se, 486. godine dobila autokefaliju. Tu pretpostavku, kroz formulaciju „λέγεται“ („kaže se“ ili „rečeno je“)⁶⁷, pominje krajem 12. vijeka Teodor Valsamon⁶⁸, patrijarh antiohijski i čuveni kanonista, čije spise, naravno, objavljuje i „Σύνταγμα“.

Po predanju, u drevnu Iveriju (Gruzija) su otišli apostoli Andrej Prvozvani, Simon Kananit, Matej Jevanđelista i Juda Tadej. U 4. vijeku Iverijska crkva je jurisdikcija Apostolske katedre Antiohije i svi episkopi su posvećeni u Antiohiji prije nego su poslani u Iveriju.⁶⁹ Patrijarh Antiohije Petar⁷⁰ uzdigao je

---

nekanonskome i pogrešnome unosu u diptih Ruske pravoslavne crkve 1850-ih godina Crnogorske mitropolije kao autokefalne Crkve i postojeće u diptihu opovrgnete, zato što okolnosti u našoj Svetoj Srpskoj pravoslavnoj crkvi pokazuju da postoje tendencije raskola u Crnoj Gori. Pripadnici autokefalije tzv. Crnogorske crkve pozivaju se na diptih iz 1850-ih Ruske crkve na osnovu kojega su unijeli u Sintagmu svetih kanona (Ralis i Potlis) naziv ‘Autokefalna Crnogorska Mitropolija’ (1856) među ostale autokefalne crkve...“. Odgovor Ruske crkve, adresiran na patrijarha srpskoga i Sv arhijerejski sabor Srpske crkve od 13. novembra 1992. potpisuje mitropolit smolenski i kalinjingradski i predsjednik Odjeljenja vanjskih poslova Moskovske patrijaršije Kiril Gundjajev (sadašnji patrijarh). U njemu se veli: „...mi ne raspoložemo bilo kakvim dokumentima, koji bi svjedočili o tome da su se cetinjski episkopi bilo kada priznavali sa svojstvom predstojatelja autokefalne pomjesne Crkve...“

⁶⁷ „Σύνταγμα...“, II, Atina, 1852, str. 172. Up. Davit Chikvaidze, „Tomos recognizing and adopting the autocephaly of the Holy Orthodox Church of Georgia“. Kvalifikovani prijevod na engleski: „it is said“, link:

https://www.academia.edu/11563379/Tomos_of_the_Ecumenical_Patriarchate

⁶⁸ (Θεόδωρος Βαλσαμῶν, oko 1140 – † poslije 1199)

⁶⁹ Tamara Grdzeldize, „The Patriarchal Orthodox Church of Georgia“, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, I, Oksford, 2011, str. 272.

⁷⁰ (Πέτρος Κναφεύς [Γναφεύς], patrijarh 471–488)

486. godine episkopa Mcketa (drevne iverijske prijestonice) u čin katolikosa⁷¹ Iverije, uz odobrenje ili na podsticaj vizantijskoga cara. Međutim, Iverija je, tvrdi se, ostala podređena Antiohijskoj crkvi; katolikos je mogao imenovati lokalne episkope, ali ih je morao potvrditi Sinod Antiohijske crkve.⁷² Godine 1010. katolikosu Iverije je priznato dostojanstvo patrijarha (katolikosa-patrijarha cijele Gruzije). U novijoj historiji, Gruziju je 1801. anektirala Ruska carevina, a Gruzijaska crkva je 1811. nasilno „prisajedinjena“ Ruskoj crkvi.⁷³ Rusi su odbijali gruzijske zahtjeve da im se povрати crkvena samostalnost.⁷⁴

Nakon svrgavanja cara Rusije u martu 1917. episkopi Gruzije jednostrano su objavili autokefaliju Gruzijske crkve, što nije prihvatila ni Ruska ni bilo koja druga pomjesna crkva; invazijom Crvene armije 1921. i uništenjem proklamovane nezavisnosti

---

⁷¹ (καθολικός)

⁷² T. Grdzelidze, *n.d.*, str. 273.

⁷³ Stephen H. Jr. Rapp, *Georgian Christianity, The Blackwell Companion to Eastern Christianity*, Malden, 2010, str. 137–155. Od 1817. mitropolit, episkop, ili egzarh, zadužen za Crkvu u Gruziji, bio je etnički Rus, bez poznavanja gruzijskoga jezika i kulture.

⁷⁴ *Церковныя Вѣдомости: Издаваемые при Святѣйшемъ Правительствующемъ Синодѣ*, XX, br. 8, Petrograd, 1907, str. 248. O eventualnome izdvajanju Gruzijske iz sastava Ruske crkve se diskutovalo 13. decembra 1906. tokom priprema Pomjesnoga sabora Ruske crkve. U sesiji su učestvovali neki od poznatijih ruskih bogoslova. Opcija autokefalije za Gruzijisku crkvu je odbačena. Preovladali su stavovi da je, za crkvenu nezavisnost, uz давност običaja, potrebna i/ili nacionalno-državna nezavisnost. U zaključnoj analizi se pominje i nesporna autokefalija Crnogorske crkve: „I sada, u stvarnosti, vidimo da kao rezultat nacionalne i političke izdvojenosti trenutno žive u unutrašnjoj zajednici i jedinstvu sa svojom majkom (tj. Carigradskom) crkvom sljedeće autokefalne ili samoupravne crkve: Ruska, Karlovačka, Crnogorska, Crkva Kraljevine Grčke, Sibirjska, Bukovinsko-Dalmatinska, Crkva Kraljevine Srbije, Crkva Rumunska”.

gruzijske države, Gruzijaska crkva je izložena progonu.⁷⁵ Ipak, pod snažnim uticajem Staljina, nezavisnost Gruzijanske crkve je u specifičnim vojno-političkim okolnostima oktobra 1943. priznala Ruska crkva.⁷⁶ Svejedno, Gruzijaska crkva nije imala vaseljensku potvrdu autokefalije.

Iako je 25. januara 1990. Gruzija *de iure* još dio SSSR-a – državna nezavisnost je zvanično objavljena 9. aprila 1991. – Vaseljenska patrijaršija je tamošnjoj Crkvi dodijelila tomos o autokefaliji. Vaseljenska patrijaršija u tomosu o autokefaliji Gruzijanske crkve se osvrće na istorijsku podlogu, kako navode, „Sveta i Pravoslavna Crkva, koja postoji na blagoslovenoj zemlji Kavkaza, sada unutar granica Republike Gruzije“.

„Prosvijetljeni Svetim Duhom“, navodi se u tomosu, „odlukom Sinoda mi priznajemo Svetu Crkvu Gruzije sa istom strukturom i organizacijom kao što je bila od davnina, o čemu svjedoči Valsamon, pišući: ‘...kaže se da je za vrijeme Njegove Svetosti patrijarha božanskoga grada Velike Antiohije, gospodina Petra, donijeta sinodalna odluka o slobodi i autokefaliji Crkve Iverijske’ (Γ. Α. Ράλλη, Μ. Πότλη, ‘Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων’, Αθ, 1852, τομ. Β, σελ. 172)“.⁷⁷

---

⁷⁵ T. Grdzeldze, *n.d.*, str. 274.

⁷⁶ „Возобновление молитвенно-канонического общения между двумя Православными Церквями — Грузинской и Русской“, *Журнал Московской Патриархии*, br. 3, Moskva, 1944, str. 7.

⁷⁷ D. Chikvaidze, *n.d.* Uporedi sa faksimilom tomosa za Gruzijisku crkvu, link:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0b/%E1%B2%90%E1%83%95%E1%83%A2%E1%83%9D%E1%83%99%E1%83%94%E1%83%A4%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%90%E1%83%A6%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%A2%E1%83%9D%E1%83%9B%E1%83%9D%E1%83%A1%E1%83%98.jpg

---

Dakle, samo pretpostavka, objavljena u nomokanonu „Σύνταγμα“, dovoljna je Vaseljenskoj patrijaršiji da u tomosu nađe za shodno da obrazloži istorijsku utemeljenost konkretno gruzijske autokefalije. No, istorijski aspekt, iako značajan, naravno nije i jedini uslov za savremeno dobijanje vaseljenskoga tomosa o autokefaliji.⁷⁸

---

⁷⁸ „Vaseljenski patrijarh Vartolomej: Nisam ‘istočni papa‘“, *Politika*, br. 37814, Beograd, 2019, str. 8. Vaseljenska patrijaršija, saopštio je Vartolomej, ne interveniše niti relativizuje granice jurisdikcije ili pitanja iz unutrašnjega života neke postojeće autokefalne crkve, uključujući i Srpsku crkvu, ali, izuzeci su: a) ukoliko postoji odnosni zahtjev, i b) veća crkvena potreba. U odgovoru o osnovanosti dodjeljivanja tomosa o autokefaliji Pravoslavnoj crkvi Ukrajine (Kijevskoj mitropoliji, do 1686. pod jurisdikcijom Vaseljenske patrijaršije), naglasio je i istorijski aspekt: „...ne postoji neki kanonski tekst, tj. neki patrijaraški tomos ili patrijaraški i sinodski akt kojim se [1686. godine] Kijevska mitropolija ustupa Moskovskoj patrijaršiji“.

SRPSKI KLERONACIONALIZAM I POJAVA IDEJE O OBNOVI CRNOGORSKE PRAVOSLAVNE CRKVE

Dragutin Papović

The situation in Yugoslavia and Montenegro in the last three to four decades has been favourable for the collaboration of Serbian nationalists and the Serbian Orthodox Church clergy. The appeal for protection of Serbs and their shrines in Kosovo and Metohija is a platform for a new Serbian clerical nationalism. Amfilohije Radović, who became the Metropolitan of Montenegro, was the leader in this policy. He believes that Montenegro is a region where the Serbian Orthodoxy and Kosovo mythology should live. The idea of renewal of the Montenegrin Orthodox Church arises in response to such policies and circumstances in which the country found itself.

Opšta kriza u kojoj se početkom 80-ih godina XX vijeka našla SFRJ izazvala je i jačanje srpskog nacionalizma. Srpski nacionalisti su podršku su našli među sveštenstvom Srpske pravoslavne crkve (SPC) i htjeli su da crkvenu organizaciju iskoriste kako bi se, paralelno s vjerom, propagirao srpski nacionalizam. Cilj srpskih svjetovnih i duhovnih nacionalista je bio da, naročito od eskaliranja kosovske krize 1981. godine, SPC pretvore u vodeću parapolitičku organizaciju srpskog naroda. U aprilu 1982. godine 21 sveštenik i monah SPC, među kojima su bili i: Atanasije Jevtić, Irinej Bulović i Amfilohije Radović, uputilo je najvišim državnim i crkvenim organima *Apel za zaštitu srpskog življa i njegovih svetinja na Kosovu i Metohiji*.

Oni su naveli da se bez SPC ne može rješavati sudbina srpskog naroda, jer je SPC „organski utkana u istorijsko i duhovno biće ovog naroda, pre Kosova, za vreme Kosova i posle Kosova sve do dana današnjega, na čije se živo tkivo najpre spusti svaki udarac namenjen srpskom narodu“. U *Apelu* je zapisano da je Srpstvo isto što i Kosovo, a Kosovo je „grob u koji je sve zakopano, a vaskrs ide opet preko groba“. Pitanje Kosova je u *Apelu* postavljeno kao pitanje opstanka srpskog naroda, jer je „sa svojom Pećkom patrijaršijom, Dečanima, Gračanicom, Kosovskim mučenicima i srpskim Kosovskim zavetom i opredeljenjem, Kosovo naše pamćenje, naše ognjište, žiža našeg bića. A oduzeti jednom narodu pamćenje, znači – ubiti ga i duhovno uništiti.“ Naveli su da bi ćutanje o ovom problemu bilo ravno izdajstvu svog naroda i da vlast ne vodi adekvatnu politiku u rješavanju kosovskog problema. Istakli su da srpski narod Kosovsku bitku vodi od 1389. godine i da za srpski narod „nema skuplje reči od reči Kosovo, ni dragocenije stvarnosti, ni veće svetinje, prošle, sadašnje, i buduće, nego što je stvarnost i svetinja Kosova.“

Oni su naveli da Srbi na Kosovu u socijalističkoj Jugoslaviji trpe iste zločine koji su trpjeli pod osmanskom vlašću u XIX vijeku. Time su izjednačili socijalističku Jugoslaviju i Osmansko carstvo. U *Apelu* je, između ostalog, istaknuto da se na Kosovu sprovodi „planski genocid nad srpskim narodom“, a za pomagača genocida su označeni zvanični organi na Kosovu. Potpisnici *Apela* su naveli da se došlo do toga da se negira da je Kosovo srpsko, i da će se, ako se ne promijeni zvanična politika, vjekovni Kosovski boj završiti tih dana trećom i posljednjom seobom Srba, odnosno „mirnim, genocidno smišljenim istrebljenjem“. Iako su u *Apelu* naveli da ne žele zlo Albancima, potpisnici su naveli da zulume nad srpskim narodom čine „najzadovoljniji i najprivilegovaniji“ i upitali se šta je sa tim

albanskim „gorštačkim, ponosnim, patrijarhalnim narodom, čija deca, mladići i ljudi ubijaju svoje vekovne susede?“ Postavili su i pitanje koje je, u stvari, posredno ukazalo na političkog krivca za kosovski problem: „Ko je taj ko sme da na sebe preuzme odgovornost pred istorijom da je za njegovo vreme Kosovo etnički i duhovno izgubljeno? Niko drugi osim onoga koji Kosovo stvarno izgubi, jer samo taj i ne zna šta je Kosovo.“

Apel je bio pokušaj da se SPC direktno uvuče u politička pitanja, i da se politika definisana u *Apelu* preko SPC nametne kao jedino nacionalno ispravna u rješavanju kosovske krize. *Apel* je jasno naveo da je politika tadašnje srpske i jugoslovenske vlasti neadekvatna, pa i izdajnička, kao i da je Jugoslavija neadekvatna država jer je stanje srpskog naroda na Kosovu u okviru nje isto kao što je bilo i u okviru Osmanskog carstva. Zaključak je bio da prvo treba promijeniti zvaničnu srpsku politiku, a potom i Jugoslaviju. Iako su za političke krivce označene kosovska, srpska i jugoslovenska vlast, kolektivna i najteža krivica je pripisana albanskom narodu, koji je označen za genocidni. To je značilo da je kosovska kriza prvenstveno pitanje postojanja dva naroda na Kosovu, gdje su Albanci, sudeći prema *Apelu*, bili pogrešna nacija na svetoj srpskoj teritoriji. *Apel* je osmišljen kao nacionalno-politički program za homogenizaciju i mobilizaciju cijelog srpskog naroda u Jugoslaviji, a taj program je trebalo da u cijeloj državi realizuju nacionalno ispravna srpska vlast i SPC. *Apel* je objavljen u listu SPC *Pravoslavlje* u maju 1982. godine, ali bez imena potpisnika.

O *Apelu* su raspravljalo na Svetom arhijerejskom saboru SPC u maju 1983. godine.¹ Saboru su ovo pitanje nametnuli episkopi

---

¹ Državni arhiv Crne Gore (DACG), Republička komisija za vjerska pitanja – Podgorica (fond 411), kutija (k.) 40, Informacija o zasedanju Svetog arhijerejskog sabora Srpske pravoslavne crkve, Beograd, 14. VI 1983.

SPC iz inostranstva, a u ime njih *Apel* je pročitao episkop zapadno-evropski Lavrentije. Kroz raspravu o *Apelu* istaknuta su pitanja koja je trebalo riješiti u vezi sa Kosovom, a podnosioci *Apela* su istakli da će, ako se ta pitanja ne riješe, o tome obavijestiti Ujedinjene nacije i vlade zapadnih zemalja u kojima je SPC imala eparhije. *Apel* je naročito podržala srpska nacionalistička emigraciji u sjevernoj Americi, kao i eparhije SPC na području SAD i Kanade. Njihovi episkopi: Hristifor, Firmilijan i Grigorije su 1983. godine posjetili američki Kongres, gdje su tražili podršku za SPC i srpski narod na Kosovu.² Episkop Hristifor je naveo da je do posjete episkopa Kongresu došlo na osnovu odluke Savjeta eparhija SPC u SAD i Kanadi, da su oni Kongres posjetili kao američki građani i nezavisno od rukovodstva SPC u Jugoslaviji. Nijesu dobili podršku Kongresa, a patrijarh German je oštro ukorio episkopa Hristifora, jer o ovome nije bila obaviještena Patrijaršija i jer je to SPC dovelo u nelagodnu poziciju prema jugoslovenskim vlastima. Jugoslovenska vlast je očekivala da patrijarh i Sabor direktno osude ovu akciju, ali se to na zasijedanju Sabora nije dogodilo jer su se u vrhu SPC plašili da bi tako izazvali drugi raskol u SPC u sjevernoj Americi, gdje je već djelovala raskolnička crkva pod rukovodstvom episkopa Dionisija. No, predstavnici srpske i jugoslovenske vlasti nijesu prihvatili ovakvo opravdanje patrijarha Germana, jer se radilo o neprihvatljivom ponašanju trojice episkopa SPC, članova Svetog arhijerejskog sabora. Vlasti su istakle da je u ovom pitanju Sabor očigledno vodio računa da se prilagodi emigraciji koja nije bila naklonjena socijalističkoj Jugoslaviji. Sabor je zaključio da Sinod SPC na čelu sa patrijarhom Germanom i

---

² DACG, 411, k. 40, Beleška o razgovoru između predsjednika Komisije Izvršnog veća Skupštine SR Srbije za odnose sa verskim zajednicama Ž. Stankovića i patrijarha Germana 29. V 1984.

episkopom raško-prizrenskim Pavlom uruči *Apel* Predsjedništvu SR Srbije, da se zatraži prijem kod predsjednika Predsjedništva SR Srbije Nikole Ljubičića i da se *Apel* objavi u *Glasniku SPC*. No, vrhu SPC je bio jasno da bi usvajanje oštrih stavova iz *Apela* vodilo u direktan sukob sa vlastima i državom. Zato je Sabor u okviru zaključaka o Kosovu usvojio sažet i umjeren stav „da se na Kosovu još uvijek osjeća pritisak nad pravoslavnim vjernicima, pa se njihovo iseljavanje i dalje nastavlja“.

Iako *Apel* u predloženoj formi nije dobio zvaničnu podršku Sabora, bilo je jasno da SPC nije ni protiv ovog dokumenta. U suštini, to je bila prećutna saglasnost, dok je dio crkvenih velikodostojnika i srpskih nacionalističkih snaga u zemlji i inostranstvu otvoreno podržao ovaj dokument. Posebno mjesto u kreiranju i realizaciji *Apela* imali su teolozi i profesori na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu: Atanasije Jevtić, Irinej Bulović i Amfilohije Radović, koji su, prema analizi Savezne komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, činili grupu „grčkih đaka“.³ Ovi teolozi su doktorirali na Bogoslovskom fakultetu u Atini. Tokom boravka u Grčkoj prihvatili su i usvojili ortodoksno grčko učenje, koje su nastojali da primijene u Jugoslaviji. U velikom broju članaka i učešćem na javnim tribinama, gdje su se razmatrala etička, filozofska, religijska i opštedruštvena pitanja, iznosili su stavove o navodnoj ugroženosti SPC u Jugoslaviji i planskoj ateizaciji omladine. Nastojali su da okupe intelektualce oko crkve u cilju jačanja njenih pozicija, jer su smatrali da je društvo u krizi i da crkva to treba da iskoristi za jačanje aktivnosti. Zbog visokog stepena stručnosti, ugleda u pravoslavnom svijetu i dosljednog monaškog života, ova grupa teologa je bila veoma popularna kod studenata, na koje je vršila najveći uticaj. Za njih su govorili i da su „justinovci“, učenici čuvenog teologa i profesora

---

³ DACG, 411, k. 42, Informacija o nekim kadrovskim pitanjima u SPC.

Bogoslovskog fakulteta u Beogradu Justina Popovića, koji je bio poznat po kritici zapadnog svijeta, po antiekumenističkom shvatanju i po „Svetosavlju kao filosofiji života“. Oni su zbog „mekih“ stavova o Kosovu koje je usvojio Sabor SPC kritikovali i vrh SPC. Crkvenom vrhu su zamjerali što nije odlučnije reagovao povodom kosovskih događaja, i tvrdili su da vrh SPC ide „linijom nezamjeranja vlastima, dok Crkva stenje s jedne strane od Albanaca, a s druge od komunista“.

Među trojicom „grčkih đaka“ u kleronacionalističkoj politici prednjačio je Amfilohije Radović koji je svoja uvjerenja istakao u besjedi na opelu Justina Popovića 1979. godine.⁴ Tada

---

⁴ DACG, 411, k. 40, Beseda jeromonaha Amfilohija na opelu oca Justina Popovića – profesora Univerziteta, pročitano na Hilendarskoj trpezi mesto Žitija Svetih: „Dragi Oče Justine! Ispraćamo te danas na večni počinak... Ispraćamo te i ostajemo siromašniji za jednog svetitelja. Ali ti odlaziš i sa sobom bogatiš Nebesku Srbiju, odlaziš tamo gde je Gospod tvoj, kome si verno poslužio, tamo gde su Njegovi Apostoli i svi sveti izdanci našeg roda, i svi sveti. Ispraćajući te za Nebesku Srbiju, u tuzi za tobom i nad sobom, jedino te molimo: Pozdravi tamo svetoga starca Simeona Mirotočivog i zamoli ga da nam oprosti što svete granice srpskih zemalja, njihove duhovne granice i duhovne temelje, ne čuvamo. Pozdravi tamo i svetitelja Savu, njegovog sina i tvorca naše nacije i kulture, i kaži mu da se ne prosvjećujemo njegovom Prosvetom i da nismo sačuvali hiton Crkve svetosavske nepocepap: Rimski vojnici su kocku bacili da ne bi pocepali nešiveni hiton Gospodnji, a mi izgleda da smo gori od rimskih vojnika. Pozdravi gore i svetog velikomučenika Kosovskog Lazara i kaži mu da se kandilo vere gasi na Kosovu njegovom. Pozdravi i svetog Vasilija čudotvorca Ostroškog kod koga si išao i pred njim zajedno sa njim plakao nad rodnom svojom. Zajedno sa njim pozdravi i svetog Petra Cetinjskog mučenika. I kaži im ono što oni znaju, da narod njihov za koga su sebe prineli Bogu na žrtvu gasi kandilo vere u njihovoj Crnoj Gori. Kaži im to, Oče sveti, da ima hramova koje su oni gradili i za koje su ginuli, pretvorenih u štale za stoku, da ima čak i opoganjenih hramova! Kaži im da ima i grobova onih koji su pali za krst časni i zlobodu zlatnu –

jeromonah, Radović je, između ostalog, naveo da Justina ispraćaju u Nebesku Srbiju, gdje se nalaze „svi sveti izdanci našeg roda.“ On je Stefana Nemanju (Sv. Simeona) zamolio za oprost što ne čuvaju „svete granice srpskih zemalja, njihove duhovne granice i duhovne temelje“, a Svetog Savu je nazvao tvorcem „naše nacije i kulture“. Poručio je da se kandilo vjere gasi na Kosovu svetog mučenika Lazara, i da narod Svetog Vasilija i Svetog Petra Cetinjskog u Crnoj Gori gasi kandilo vjere, skrnavi svete hramove i grobove. Naveo je da „Nebeska sveta Srbija“ treba da čuje i ono što je najstrašnije: da se gasi sveta vjera u djeci srpskoj. Kao poseban problem je istakao nastavne programe koji su u školama i na Univerzitetu širili ateizam. Radović je u ovoj besjedi ukazao na najveće probleme srpskih zemalja i srpskog naroda, a onda je naveo da je rješenje

oskrnavljenih, na kojima nema niko da zapali sveću. Kaži Nebeskoj svetoj Srbiji i ono što je najstrašnije, ono zbog čega si tako duboko tugovao i patio, zalivajući sveto ovo tle svojim svetim suzama: kaži im da se gasi sveta vera u deci srpskoj! U našoj školi ubija se Bog! Na našem univerzitetu na kome si i ti predavao raspinju Hrista! Iz naše prosvete izbacuju Svetog Savu, njenog tvorca! Sve ih pozdravi, Oče Justine, i zajedno sa njima zamoli Gospoda njihovog i Gospoda tvoga, da nam oprosti, jer ne znamo šta radimo! Ti si dobar rat ratovao i trku svršio! Ako neko od onih koji prodoše i živeše na ovoj zemlji može da ponovi ove apostolske reči, onda si nesumnjivo ti taj: „Dobar rat ratovah i trku svrših“! Pomozi i nama tvojim svetim molitvama i svojim zastupništvom pred prestolom Gospoda Slave: da se pokajemo, da shvatimo i da ispunjavamo tvoj amanet i tvoju poruku! Da podražavamo tvoj život! Da budemo blagovesnici tvoje vere i tvoje prosvete. Da se ponovo vratimo putevima Svetog Save i Svetog Simeona Nemanje i Svetog velikomučenika Kosovskog Lazara i Svetog Petra Cetinjskog i Vasilija Ostroškog čudotvorca i putem svih Svetih bogougodnika! Moli se Bogu za nas! Moli se Bogu za ceo svet i za ovaj narod: da pronađe svoj put, kao što si ga i ti pronašao, da ponovo nađe dušu svoju, kao što si ti našao svoju dušu! Da ponovo nađe srce svog srca, Hrista Bogočoveka, kao što si ga ti pronašao!“

tih problema u ispunjenju amaneta Justina Popovića i da se srpski narod vrati putevima: Svetog Save, Svetog Simeona Nemanje, Svetog velikomučenika kosovskog Lazara, Svetog Petra Cetinjskog i Vasilija Ostroškog čudotvorca. Poručio je da srpski narod mora ići putem svih Svetih bogougodnika. To je bio apel za povratak srpskog naroda crkvi, vjeri i nacionalizmu.

Ovaj govor se može smatrati manifestom srpskog kleronacionalizma. On je bio mješavina nacionalističke politike i svetosavske kvazireligije koju su osmislili Nikolaj Velimirović i Justin Popović. U centru te kvazireligije nalazila se Nebeska Srbija. Pojam Nebeske Srbije prvi je upotrijebio episkop Nikolaj Velimirović na sahrani srpskom kvislingu i fašisti Dimitriju Ljotiću u Sloveniji 1945. godine. Pokojni Ljotić je bio prvi stanovnik Nebeske Srbije. SPC je Ljotiću naknadno pridružila istaknute srpske nacionalne junake i svetitelje, a naročito pripadnike dinastije Nemanjić i aktere kosovske bitke i mitologije. Tako je Nebeska Srbija postala metafizička nacionalna oblast kojom je gospodarila SPC. Poredak u Nebeskoj Srbiji je formiran prema nacionalističkom svetosavlju koje je Nikolaj Velimirović osmislio na svom čuvenom predavanju na Kolarcu 1935. godine, a podržao i promovisao Justin Popović. Tako je Nebeska Srbija svetosavskog uređenja postala srpski raj u kome mjesto i besmrtnost dobijaju oni koji život i rad posvete ostvarenju srpskog kleronacionalističkog projekta na zemlji. Podsticaj takvim djelatnicima na označenoj srpskoj zemlji bilo je to što bi za sva zlodjela počinjena u ime zemaljske Srbije dobili, ne samo oprost od SPC, nego i ugledno i besmrtno mjesto u Nebeskoj Srbiji. Tako je srpski kleronacionalizam svom političkom programu obezbijedio dimenziju lažne, ali funkcionalne svetosti. Taj program je bio osnova *Apela*, a usaglašeni cilj nebesko-zemaljske politike SPC bio je da se razbije socijalistička Jugoslavija, da se srpske

zemlje ujedine pod Srbijom, da srpski narod dominira u tim zemljama, i da se poredak u tim zemljama i život srpskog naroda organizuju prema vjerskoj i nacionalnoj praksi SPC.

S obzirom na to da su kreatori *Apela* Crnu Goru tretirali kao srpsku zemlju, a Crnogorce kao dio srpskog naroda, ovu politiku je posredstvom Mitropolije crnogorsko-primorske (MCP) trebalo realizovati i u Crnoj Gori. Mitropolija je, izuzev opštine Pljevlja koja je bila pod crkvenom jurisdikcijom Mitropolije dabro-bosanske, obuhvatala cijelu teritoriju Crne Gore. No, tadašnji mitropolit crnogorsko-primorski Danilo Dajković, iako vjeran SPC, njenoj organizaciji i hijerarhiji, nije bio zainteresovan za kvarenje odnosa sa crnogorskim vlastima. Iako je bio Srbin, nije bio pobornik ove nacionalističke ideologije. U fokusu mitropolitovog rada bila je zaštita imovine, a prije svega povraćaj zemljišta manastirima i crkvama koje je preko zakonskog maksimuma nepravilno nacionalizovano. Mitropolit se, takođe, uglavnom žalio na nepravilnu eksproprijaciju, na neadekvatnu zaštitu hramova, na težak materijalni položaj sveštenstva i na druga pitanja iz života crkve koja nijesu imala politički značaj. Dokaz za mitropolitovu nacionalno-političku suzdržanost je činjenica da je na zasijedanju Svetoga arhijerejskog sabora u maju 1983. godine kada se raspravljalo o *Apelu* on govorio samo o imovinsko-pravnim problemima. Dok je u SPC Kosovo bilo „goruće pitanje“ mitropolit crnogorsko-primorski se bavio pitanjima crkvene imovine. Osim toga, MCP ni organizaciono ni kadrovski nije bila u stanju da se bavi nacionalističkim i opozicionim djelovanjem. Prema podacima Vjerske komisije Crne Gore iz 1986. godine, MCP je imala 70 sveštenika od čega svega 30 aktivnih. Većinu aktivnih pravoslavnih sveštenika i naročito kaluđera u Crnoj Gori činili su Dalmatinci i Bosanci. S druge strane, SPC je u Crnoj Gori koristila impresivan broj vjerskih objekata. Prema evidenciji

Vjerske komisije u Crnoj Gori je sredinom 80-ih bilo 1006 vjerskih objekata, od čega 655 pravoslavnih.⁵ Zakonom o zaštiti spomenika kulture u Crnoj Gori je za spomenike kulture proglašeno 125 pravoslavnih objekata.

MCP je koristila značajnu infrastrukturu, ali sve i da je htjela tada nije mogla da se ozbiljnije bavi nacionalističkim programom. Bogić Femić, arhijerejski namjesnik u Baru i jedan od sveštenika koji je prihvatio poruke iz *Apela*, naveo je u julu 1983. godine da je MCP u teškom kadrovskom stanju, da ima nekoliko gradova, varošica i sela u kojima nema pravoslavnih sveštenika i da se tu ne čuju zvuci zvona na Uskrs, Božić, Bogojavljenje i Sv. Savu.⁶ Zbog malobrojnog i uglavnom pasivnog sveštenstva, Femić je naveo: „Srpska crkva u Crnoj Gori ne bi mogla da se poredi ni sa kakvom drugom vjerskom zajednicom, a ni s bilo kakvom novonastalom sektom. Ona jedino može da se uporedi s ranjenim i iznurenim vojnikom, koji leži u nekome korovu na bojištu, ječi i neprestano traži pomoć. Mogla bi da se uporedi i s nekakvim starim brodom koji je udaljen od obale nasukan na morskoj pučini, gdje ga vjetrovi ljuljaju a talasi neprestano zapljuskuju. Uzaludno taj stari ‘Svetosavski’ brod daje signale i svira, njemu niko ne prilazi da ga izvuče i uputi u mirnije vode. To je jedna velika vjetrometina na kojoj se nalazimo mi srpski sveštenici u Crnoj Gori jer je zaista teško odrediti odakle sve sjeverac i oluja duvaju.“

Zbog marginalnog uticaja SPC u Crnoj Gori kreatori i pristalice politike „Apela“ Crnu Goru su tretirali kao misionarsko područje gdje je trebalo širiti svetosavlje i kosovsku mitologiju. Zato su Amfilohije Radović i Atanasije Jevtić Crnu Goru posjetili već 1982. godine.⁷ Crnogorska vlast je ocijenila da je njihova posjeta

---

⁵ DACG, 411, k. 41, Republička komisija za odnose sa vjerskim zajednicama – Kabinetu predsjednika CK SK Crne Gore, Titograd, 21. V 1985.

⁶ „Amerikanski Srbobran“, srijeda 20. jul 1983, *Srpska zora*, br. 96.

⁷ DACG, 411, k. 45, Informacija o nekim pitanjima rada vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, maj 1983.

imala nacionalistički karakter, a njihov uticaj je smatrala negativnim tim prije što su oni imali pristalice među pravoslavnim sveštenstvom u Crnoj Gori. Među tim sveštenicima izdvajao se Momčilo Krivokapić iz Kotora koji je bio jedan od 21 potpisnika *Apela*.⁸ Pored njega, po ekstremnim stavovima u vezi stanja na Kosovu, isticao se sveštenik Bogić Femić iz Bara. Da je među crnogorskim sveštenicima bilo još takvih, vidjelo se na sjednici predsjedništva Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore, koja je održana krajem aprila 1982. u Titogradu. Diskusije pojedinih sveštenika su ukazivale na potrebu preduzimanja oštrijih mjera prema „progoniteljima srpskog i crnogorskog življa“ na Kosovu. Na ovoj sjednici sveštenik Krivokapić iz Kotora je naveo da su pravoslavni sveštenici napravili izvanredan potez potpisujući *Apel*.

Sveštenik Krivokapić je imao i drugih inicijativa koje su pogodovale ovoj politici. Na njegovu ideju je u Prčanju 1982. godine sagrađena crkva Sv. Petra Cetinjskog, po uzoru na kapele Karađorđevića koja je sagrađena 1925. godine i u kojoj je do izgradnje mauzoleja na Lovćenu počivao Petar II Petrović Njegoš. To je bio jedan od načina da SPC nastavi sukob sa crnogorskim vlastima oko ovog pitanja, kao i način da se promoviše srpski nacionalizam. Osvećenje ove crkve je održano 1. avgusta 1982. godine. Tom prilikom mitropolit Danilo je izjavio da je taj hram „slika one porušene kapele na Lovćenu“, čiji je zadatak da se kod vjernika taj hram ne zaboravi. Mitropolit je poručio da se nada da će svi koji dođu da se mole u crkvi u Prčanju, kada je pogledaju, sjetiti se kapele na Lovćenu.⁹ Momčilo Krivokapić je

---

⁸ DACG, 411, k. 39, Iz Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 21. IV 1982.

⁹ DACG, 411, k. 39, Govor mitropolita crnogorsko-primorskog Danila Dajkovića, održan 1.08.1982. godine prilikom osvećenja crkve Sv. Petra u Prčanju.

održao govor u kome je naveo da je izgradnjom crkve Svetog Petra Cetinjskog ispunjeno puno vaskrsenje i da zato tu crkvu zovu i Anastasija, jer je ona znak da je crkva neuništiva, da se ne može srušiti crkava onoliko koliko „mi možemo da sagrađimo“ i da ne može nestati crkva na zemlji.¹⁰ Ovom prilikom propovijed je održao i Atanasije Jevtić.¹¹ On je osvećenje crkve povezao sa svecima SPC koji su imali naročitu ulogu u nastanku i širenju kosovskog nacionalnog zavjeta. Jevtić je ukazao na srećnu podudarnost da se osvećenje crkve poklopilo sa praznikom „pravednog božijeg ugodnika despota Stefana Srpskog, sina velikomučenika kosovskog Lazara i majke njegove, carice Milice.“ Naveo je da je despot Stefan bio veliki mučenik koji je posle „Kosova, poraženoga i žalasnoga, koga niko nije tako opevao kao sinovac Petra Cetinjskoga, veliki vladika Njegoš“ uspio da Srbiju, iako porobljenu, ispuni poštenjem, manastirima, gordošću i plemenitošću. Istakao je da je po broju i značaju sagrađenih zadužbina despot Stefan stigao svoga oca i svoje velike pretke Nemanjiće. Time je Jevtić izgradnju ove crkve i ovu vjersku svečanost doveo u vezu sa kosovskom mitologijom i srpskom istorijom, a u krajnjem sa promocijom nacionalizma Nebeske Srbije.

Sličnu aktivnost na području Bara je sprovodio paroh i arhijerejski namjesnik Bogić Femić. Zahvaljujući njegovoj inicijativi u selu Zubci u Opštini Bar na dan Svetog Vaslija Ostroškog 12. maja 1984. godine svečano je otvorena i osveštana nova crkva Sv. Vasilija.¹² Vjerskoj proslavi je prisustvovalo između 700 i

¹⁰ DACG, 411, k. 39, Govor Momčila Krivokapića koji je održao 1.08.1982. godine na ručku u Prčanju povodom osvećenja crkve Sv. Petra.

¹¹ DACG, 411, k. 39, Propovijed koju je 1.08.1982. održao Atanasije Jevtić prilikom osvećenja crkve Sv. Petra u Prčanju.

¹² DACG, 411, k. 40, RSUP SR Crne Gore, SDB, Svečano otvaranje i osveštenje nove crkve „Sv. Vaslija“ u selu Zubce – opština Bar, Titograd, 28. V 1984.

800 vjernika, od čega oko 250 mladih i 10 sveštenika uglavnom iz Mitropolije crnogorsko-primorske, što je bila najmasovnija manifestacija SPC u Baru od 1945. godine. Crkva Sv. Vasilija je podignuta isključivo od dobrovoljnih priloga vjernika iz Crne Gore, Srbije i Kosova, i to u relativno kratkom roku. Femić je kamen temeljac crkve postavio 12. 05. 1983. godine i uspio je da maksimalno angažuje laički dio crkvene opštine u Baru u izgradnji ovog objekta. Ceremonijal osvećenja crkve počeo je dočekom episkopa timočkog Milutina, kome je uručivanjem cvijeća dobrodošlicu poželjelo dvadesetoro djece poređane u špalir ispred crkve. Episkop Milutin je, uz asistenciju prisutnih sveštenika i gostiju Petra Perkolića, barskog nadbiskupa i njegovog župnika iz Sutomora don Ljuba Galića, održao liturgiju u prepunoj porti novosagrađene crkve. Episkop timočki je održao besjedu i istakao je zasluge „vrlo agilnog sveštenika Femića“, koji je doprinio da se ovaj hrišćanski hram podigne i da bude povod da se braća i sestre po vjeri okupe. Mitropolit Danilo je Arhijerejskom gramom i Poslanicom odlikovao osam vjernika ove parohije. Episkop Milutin je Bogiću Femiću za njegov dostojan rad i za angažovanje na izgradnji crkve Sv. Vasilija uručio odličje „pravo nošenja crkvenog pojasa“, koji mu je dodijelio mitropolit Danilo. Taj čin je ispraćen aplauzom vjernika i sveštenika. Na kraju govora, episkop Milutin je obećao da će grupa njegovih vjernika doći do kraja ovog proljeća da posjeti ovo „sveto mjesto i pokloni se moštima Sv. Vasilija“. Iako na ovoj svečanosti nije bilo kleronacionalističkih ispada, crnogorska vlast je prigovorila zbog toga što je ova crkva izgrađena bez odobrenja nadležnog organa SO Bar, koje je bilo potrebno shodno članu 9 Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica. Vjerski obred je obavljen i bez prethodnog odobrenja nadležnog organa SO, što je bilo potrebno shodno članu 11 istog zakona. Ovo kršenje zakona bilo je dokaz jačanja

i otvorenog prkosa SPC, što je u ranijem periodu bilo nedopustivo.

Pod direktnim uticajem *Apela* SPC je pojačala aktivnosti u Crnoj Gori. Početkom 1983. godine zabilježeno je da je kršten daleko veći broj djece u manastiru Ostrog nego ranije. Više pažnje je poklonjeno organizaciji krsnih slava i vjerskih praznika. Na području Titograda prodato je oko 5.000 crkvenih kalendara 1982. godine. Mitropolit Danilo je u cilju jačanja vjerskog života uputio posebno pismo svim sveštenicima i tražio da pojačaju aktivnost među vjernicima. Tako su sveštenici MCP na tradicionalnoj proslavi Gospođindana u Herceg Novom 1983. godine bili pokretači narodnih običajnih igara (kolo, guslarske pjesme, bacanje kamena s ramena), dok je mitropolit Danilo održao prigodan govor. Ovakve aktivnosti sveštenstva SPC su imale efekta o čemu su svjedočile sve masovnije proslave Božića, Uskrsa i vjerskih praznika u pojedinim porodicama, te posjete mlađih lica manastiru Ostrog. Osim posjeta Ostrogu, početkom 80-ih organizovano je više vjerskih skupova i odlazaka vjernika u manastire Piva, Cetinje i Pečku patrijaršiju. SPC u Crnoj Gori je tokom 1982. godine organizovala 4 masovnije vjerska skupa na kojima je učestvovalo oko 4.500 građana, dok je tokom 1984. organizovala desetak ovakvih skupova i manifestacija (H.Novi, Ostrog, Cetinje, Bar, Kamenari i dr.) u kojima je učestvovalo oko 10.000 vjernika i drugih građana među kojima veći broj mladih. Na tradicionalnoj proslavi Gospođindana kod manastira Savina u Herceg Novom 1984. godine bilo je između 4 i 5 hiljada lica, odnosno za oko 50% više nego prethodnih godina.¹³ Bilo je slučajeva da se poklonička putovanja javno reklamiraju preko medija i da se objavljuju obavještenja o crkvenim svečanostima s pozivom da

---

¹³ DACG, 411, k. 40, Informacija o nekim najaktuelnijim pitanjima u vezi sa aktivnošću vjerskih zajednica u Crnoj Gori, Ttograd, 29. X 1984.

im se prisustvuje. SPC je tako vjernicima preko Radio Bara uputila poziv da posjete Pečku patrijaršiju.

Pojačana vjerska i politička aktivnost SPC, ali i ostalih vjerskih zajednica u Crnoj Gori, bila je razlog da crnogorska vlast tome posveti više pažnje. Tokom 1983. godine time su se prvo bavili opštinski komiteti (OK) Saveza komunista (SK), a u oktobru 1983. godine u Predsjedništvu Centralnog komiteta (CK) SK Crne Gore održana je rasprava o aktuelnim idejno-političkim pitanjima djelovanja vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Potom su definisani pravci djelovanja SK. Predsjedništvo CK SK je obavezalo OK i osnovne organizacije SK da se aktivnije odnose prema pitanjima ispoljavanja i djelovanja crkve i vjerskih zajednica posebno kada su u tome kršile Ustav i zakonske propise. Nakon gotovo dvogodišnjeg rada. Komisija za idejni i teorijski rad CK SK Crne Gore predstavila je početkom 1985. godine dokument *Djelovanje crkve i vjerskih zajednica u Crnoj Gori i aktivnost Saveza komunista*.¹⁴ U ovom dokumentu je navedeno šta je u SK urađeno na realizaciji zaključaka od 1983. godine, kao i neka karakteristična djelovanja i ponašanja vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Aktivnost vjerskih zajednica u cjelini, uključujući i miješanje u politiku, bila je sve više vidljiva i izražena. Iako su se oblici zloupotrebe vjere i vjerskih osjećanja u političke svrhe donekle razlikovali kod pojedinih vjerskih zajednica, u suštini su se sveli na nekoliko zajedničkih karakteristika: veličanje uloge vjerskih zajednica i religije u životu naroda i u društvu uopšte, napadi na zvaničnu politiku prema vjerskim zajednicama i uporno ili sistematsko ignorisanje i napadi na osnovne tekovine NOB-a i socijalističke revolucije. Promoteri ove djelatnosti su bili sveštenici i nacionalisti koji su s njima bili povezani. Propagirali

---

¹⁴ DACG, 411, k. 45, Saziv za sjednicu Komisije CK SK Crne Gore za idejni i teorijski rad, Titograd, 1. II 1985.

su da „samo pravi Hrvat može biti katolik, pravi Srbin pripadnik pravoslavne vjere ili Musliman pripadnik islama“. Ova propaganda je sugerisala da komunisti, ateisti, i svi oni koji drugačije misle od „svoje“ crkve nijesu mogli pripadati svojoj naciji ni zastupati njene interese. S druge strane, vlast je smatrala da vjerske zajednice ne mogu predstavljati narod već samo vjernike, i da treba da se brinu o vjernicima u pogledu ostvarivanja njihovih vjerskih potreba, a ne o ostvarivanju njihovih prava koja su imali kao građani u skladu sa Ustavom i zakonom. Cilj vjerskih zajednica je bio da se putem javnog djelovanja i nacionalnih i političkih simbola obnovi ne samo vjera, nego i da se one nametnu kao alternativna politička snaga. U tome nastojanju vjerske zajednice su se posebno obraćale mladima. Njima su otvoreno preporučivali da odbace „sve ideologije starih“ i da su oni ti koji treba da prenesu „baklju vjere“ budućim pokoljenjima.

Jedna od prepreka za ostvarivanje ove politike vjerskih zajednica bila je slaba religioznost Crnogoraca od 1945. godine. Tadašnja sociološka istraživanja su govorila da su Crnogorci izrazito manje religiozni u poređenju sa pripadnicima ostalih naroda i narodnosti. Među vjernicima Crnogorcima dominirali su uglavnom stariji ljudi, dio stanovnika sa sela i onih sa najnižim stepenom obrazovanja. U Crnoj Gori u čitavom poslijeratnom periodu djelovanje sa pozicija klerikalizma imalo je slab uticaj. To su bili razlozi zbog čega je crnogorska vlast ovu oblast dugo vremena potcjenjivala. Zato je početkom i sredinom 80-ih veća aktivnost vjerskih zajednica iznenadila organe i institucije vlasti u Crnoj Gori. Vlast je na to uglavnom odgovarala dnevno-političkim akcijama. Loše strane te strategije su bile istovjetna kritika vjerske aktivnosti koja je bila u skladu sa zakonom i kritika nezakonite političke aktivnosti vjerskih zajednica i opozicionog djelovanja pojedinih djelova

crkvene hijerarhije. Trebalo je povući jasnu granicu između zakonskog djelovanja vjerskih zajednica i njihovog djelovanja koje je bilo političkog i nacionalnog karaktera. To je bilo teško, jer je SPC to dvoje vješto spojila. Vlast se prije svega suočila sa novim fenomenom – masovnim i javnim vjerskim proslavama, koje su demonstrirale snagu i uticaj crkve i koje su bile usmjerene na politizaciju vjere. Cilj ovih manifestacija je bilo reafirmisanje crkve i dalje jačanje njenih pozicija u društvu i sve su, pored vjerskog, imale i nacionalistička obilježja, što im je davalo posebnu političku dimenziju. Crkva se tako predstavljala kao „jedini i pravi“ zaštitnik interesa naroda, i izraženije je isticala potrebu masovnijeg vezivanja vjernika i građana za sebe, a na taj način se predstavljala i nametala kao faktor koji će riješiti ključne društvene probleme. Svim pripadnicima vjerskih zajednica, koji su se politički sukobili sa vlastima, bilo je zajedničko da su se povezali sa istaknutim nacionalistima. Na to su ukazivali kontakti istaknutih srpskih nacionalista i kleronacionalista, kao i idejna povezanost nekih od njih sa licima iz Crne Gore koji su djelovali sa pozicija velikosrpskog nacionalizma. Oni su navodili da je crkva „jedina legalna opozicija režimu u zemlji“. Za SPC u Crnoj Gori je bilo karakteristično poistovjećivanje vjerskog i nacionalnog, pri čemu je posebno bilo zastupljeno isticanje teze o ugroženosti Srba i spomenika srpske kulture na Kosovu. Zamjerali su vlasti što ne preduzima potrebne mjere da se zaustavi genocid na Kosovu, i isticali su da su tamo sveštenici oni koji junački podnose sve muke i ne napuštaju ga. U suštini, to su bile teze iz *Apela* koje su srpski kleronacionalisti u Crnoj Gori nastojali da nametnu u političkom životu.

Prema analizama vlasti, iako je ova politika SPC u Crnoj Gori postala izraženija nego u prethodnom periodu, on nije postala dominantna. Prije svega, mitropolit Danilo je bio obazriv i

suzdržan jer je smatrao da ova politika vodi u direktan sukob, ne samo sa vlastima, već i sa državom. On je bio umjeren i oprezan, i nije želio kvarenje odnosa sa vlastima. Vlast je smatrala da je ključna stvar u odnosima sa SPC u Crnoj Gori neposredan odnos sa mitropolitom kao prvim u hijerarhiji MCP. Iskustvo crnogorske vlasti je govorilo da se u dogovoru sa mitropolitom najbolje rješavaju sva pitanja. Mitropolit Danilo je, izuzev u slučaju izgradnje mauzoleja na Lovćenu, bio predusretljiv i raspoložen za saradnju sa vlastima. Tako orijentisan, mitropolit odgovarao je vlasti. No, mitropolit je u to vrijeme bio u dubokoj starosti (rođen 1895. godine) i trebalo mu je naći adekvatnog nasljednika. Kreatori *Apela* i nacionalisti u SPC su lobirali da mitropolita Danila Dajkovića naslijedi Amfilohije Radović. Početkom 1982. godine pojavila se nezvanična informacija da će Radović, u to vrijeme profesor na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu, naslijediti mitropolita Danila. Zbog njegovog poznatog političkog djelovanja crnogorska vlast je bila protiv dolaska Amfilohija Radovića na čelo MCP. Crnogorska vlast je nadležnim u SPC sugerisala da pronađu drugog kandidata. Tim povodom su uspostavljeni kontakti sa patrijarhom Germanom, a crnogorska Vjerska komisija je sugerisala SPC kakvo lice bi bilo prihvaćeno na dužnost mitropolita crnogorsko-primorskog. Kao i u slučaju izbora mitropolita Danila 1961. godine, tražio se kandidat koji se neće miješati u politiku i s kojim će vlast moći da uspostavi korektne odnose.

U septembru 1984. godine na Cetinju je održan sastanak potpredsjednika Izvršnog vijeća i predsjednika Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama dr Božidara Tadića, sekretara ove komisije Božidara Karadžića i mitropolita Danila.¹⁵

---

¹⁵ DACG, 411, k. 40, Bilješka o razgovorima koji su vođeni sa Mitropolitom crnogorsko-primorskim Danilom, 19. septembra 1984. godine na Cetinju.

Između ostalog, razgovarali su i o mitropolitovom nasljedniku. Tadić je tražio mitropolitovo mišljenje o mogućnosti da se zamonaši Miraš Dedeić, teolog koji je živio u Zenici, a bio je porijeklom iz Crne Gore. Dedeić je diplomirao na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu, a postdiplomske studije je završio na vatikanskom Orijentalnom institutu. Jedno vrijeme je radio u monaškoj školi SPC u manastiru Ostrog. Mitropolit nije konkretno odgovorio, ali je naveo nekoliko personalnih zamjerki na ovaj predlog. No, ubrzo je mitropolit Danilo odlučno izjavio da Miraš Dedeić ne može doći u obzir za kandidata za vikarnog episkopa. Jedan od nezvaničnih kandidata za to mjesto je bio i mitropolitov sinovac Petar Dajković, koji je tada bio na postdiplomskim teološkim studijama u SSSR-u. No, mitropolit je predstavnicima vlasti izjavio da bi takvo rješenje u sveštenstvu i u narodu moglo da se shvati kao uspostavljanje dinastije Dajković, što bi bilo jako loše. Mitropolit je tvrdio da Petar možda ne bi ni prihvatio tu dužnost, jer je suviše neiskusn i jer nijesu bili poznati njegovi planovi o budućnosti.

Izgleda da je mitropolit pronalazio izgovore kako bi se odbili kandidati koji u SPC nijesu imali podršku. Ko je bio favorit SPC postalo je jasno kada su mitropolit Danilo i dr Božidar Tadić o ovom pitanju diskretno razgovarali na XIV redovnoj skupštini Saveza udruženja pravoslavnih sveštenika Crne Gore u Titogradu, oktobra 1984. godine.¹⁶ Mitropolit je naveo da je stav SPC da se za mitropolita imenuje Amfilohije Radović, i pitao je Tadića da li ima izgleda da se promijeni stav crnogorske vlasti o Radoviću, kako bi se on na proljeće 1985. godine imenovao za vikarnog episkopa Mitropolije crnogorsko-primorske. Mitropolit je tvrdio da bi se Radović izmijenio dolaskom na Cetinje i da je postao mnogo mudriji i iskusniji.

---

¹⁶ DACG, 411, k. 40, Informacija o nekim najaktuelnijim pitanjima u vezi sa aktivnošću vjerskih zajednica u Crnoj Gori, Ttograd, 29. X 1984.

No, mitropolit Danilo je uzalud agitovao u korist Amfilohija Radovića, jer je od početka 80-ih bilo jasno da je crnogorska vlast izričito protiv imenovanja Radovića za mitropolita crnogorsko-primorskog. Iako je i nekoliko episkopa SPC radilo na tome da se Amfilohije Radović izabere za vikarnog episkopa mitropolita crnogorsko-primorskog, to nije urađeno, jer je i patrijarh German uvažio stav vlasti Crne Gore.¹⁷

S obzirom na takav stav crnogorske vlasti, Sveti arhijerejski sabor SPC je 1985. godine za vikarnog episkopa Mitropolije crnogorsko-primorske izabrao Nikanora Bogunovića, monaha iz manastira Krka (Hrvatska) i profesora na tamošnjoj Bogoslovskoj školi, dok je Amfilohije Radović, tada dekan Bogoslovskog fakulteta u Beogradu, izabran za banatskog vladiku.¹⁸ Crnogorska vlast nije bila zadovoljna ni izborom Bogunovića, jer je smatrala da je Bogunović „pulen“ ekstremnog dalmatinskog, a potom žičkog episkopa Stefana Boce. Jedna grupa crnogorskih sveštenika je s razočaranjem prihvatila odluku Svetog arhijerejskog sabora, jer su dugo agitovali za Amfilohija Radovića, i do posljednjeg trenutka su vjerovali u njegov izbor. S druge strane, bili su zadovoljni zbog njegovog izbora za banatskog vladiku, jer je tako zauzeo visoko mjesto u hijerarhiji crkvenih velikodostojnika. Ove odluke je najviše komentarisao sveštenik Momčilo Krivokapić koji je, prema ocjenama crnogorske vlasti, bio kleronacionalistički orijentisan. Na jednom simpozijumu teologa u Beogradu istakao je da je u vrhu SPC naglo poraslo interesovanje za stanje u Crnogorsko-primorskoj mitropoliji, pogotovo nakon što je 1984. godine objavljena treća knjiga *Enciklopedije Jugoslavije*

---

¹⁷ DACG, 411, k. 40, Beleška o razgovoru između predsjednika Komisije Izvršnog veća Skupštine SR Srbije za odnose sa verskim zajednicama Ž. Stankovića i patrijarha Germana 29. V 1984.

¹⁸ DACG, 411, k. 41, Djelovanje klera.

u kojoj je u posebnoj odrednici dat prikaz istorije ove eparhije. Tu odrednicu je u okviru Redakcije Enciklopedije za Crnu Goru napisao dr Danilo Radojević. Radojević je, između ostalog, napisao da je Crnogorska crkva bila autokefalna. Krivokapić je naveo da se tekst ove odrednice ne razlikuje od stavova koje su o tom pitanju imali crnogorski separatisti i ustaški ekstremisti, i da je taj stav u *Enciklopediji Jugoslavije* izazvao ogorčenje u „intelektualnim krugovima SPC u Beogradu“. Tim povodom je u listu SPC *Pravoslavlje* navedeno da je ovaj stav u *Enciklopediji Jugoslavije* kao „kamenovanje nauke“. Komentarišući tok i odluke zasijedanja Svetog arhijerejskog sabora, Krivokapić je istakao da je, bez obzira na njegova iznevjerena očekivanja, izbor Amfilohija Radovića za episkopa SPC veliki uspjeh, kao što je veliki uspjeh i to što za vikarnog episkopa nije izabran mitropolitov sinovac Pero Dajković ili neko njemu sličan. Krivokapić je smatrao da je čak i bolje što Radović nije izabran za vikarnog episkopa Crnogorsko-primorske mitropolije jer bi „stalno kuburio s vlastima“. Zato je Krivokapić naveo da su u tom kontekstu odluke Sabora veoma mudre, jer je takvo rješenje najlakše prolazilo kod političara. Krivokapić je pozvao ostale sveštenike da prihvate novog vikarnog episkopa kako se ne bi dogodilo da ga političari već na početku „uzmu pod svoje“ i optimistički je zaključio da će vjernika biti mnogo više kada u Crnu Goru dođe „kršteni vladika, jer je ovaj sadašnji veći neprijatelj crkve od komunista“. Očigledno je da Krivokapiću i ostalim pristalicama *Apela* nije bio po volji umjereni mitropolit Dajković.

Iako SPC nije uspjela da postavi Amfilohija Radovića za vikarnog episkopa u MCP, ni vikarni episkop Nikanor Bogunović nije bio manje nacionalistički orijentisan, a sveštenici koji su od početka podržavali politiku definisanu u *Apelu* bili su i dalje aktivni. U jednoj analizi o djelovanju vjerskih zajednica u Crnoj Gori iz

1985. godine zaključeno je da je opoziciono političko djelovanje crkve u Crnoj Gori trajnog karaktera, da je postalo izraženije i da su se ispoljili razni oblici zloupotrebe vjere i vjerskih osjećanja u političke svrhe.¹⁹ Aktivnost SPC je bila, prije svega, usmjerena na intenziviranje vjerskog života, obnovu vjerskih objekata, okupljanje što većeg broja, ne samo vjernika, nego svih građana na vjerskim proslavama koje su, osim crkvenog rituala, imale elemente i narodnih zborova i folklorne smotre.

Zbog situacije u MCP, Sinod SPC je krajem 1984. godine tražio prijem svoje delegacije u Predsjedništvu SR Crne Gore.²⁰ Posjeta je pripremana mjesecima, i dogovorena je tek nakon što je izabran vikarni episkop. Tako je susret predsjednika Predsjedništva SR Crne Gore dr Branislava Šoškića sa članovima Sinoda SPC, episkopom žičkim Stefanom i episkopom šumadijskim Savom, uz prisustvo mitropolita Danila, održan u Predsjedništvu 17. oktobra 1985. godine.²¹ Iako su obje strane nastojale da se dijalog vodi u duhu uzajamnog poštovanja i pod parolom dobrih odnosa između SPC i Crne Gore, iskrsla su velika neslaganja. Episkop žički je naveo da je, sa stanovišta Sinoda, situacija u Crnoj Gori najgora i da su, naročito, nedopustivi odnosi opština prema crkvenim posjedima i u pitanju eksproprijacije crkvenog zemljišta. Mitropolit Danilo je izjavio da je zbog neriješenih imovinsko-pravnih sporova izgubio povjerenje u sudstvo i da se zbog toga direktno žalio Sinodu. Episkop Stefan je naveo da je godišnji mitropolitov izvještaj Sinodu takav

---

¹⁹ DACG, 411, k. 42, Rezime sa sastanka održanog 29. aprila 1985. godine u Herceg Novom.

²⁰ DACG, 411, k. 41, Podsjetnik za predsjednika Predsjedništva SR Crne Gore o nekim pitanjima u vezi predstojećih razgovora sa predstavnicima Svetog sinoda SPC, Titograd, 1984.

²¹ DACG, 411, k. 45, Predsjedništvo SR Crne Gore, Bilješka, Titograd, 17. X 1985.

da „čovjek zaplače“, i zamolio je da se narodu u Crnoj Gori u pogledu vjeroispovijesti omogući više slobode. Naveo je primjer iz manastira Žiča gdje je iz Crne Gore došla majka sa dva sina koji su se krstili, a zatim su zamolili sveštenike da to ne kažu njihovoj majci, koja je nakon što su joj to ipak saopštili, rekla „nemojte to raditi, oni su komunisti, oni će izgubiti službu.“ Episkop žički je izjavio da su prijem u Predsjedništvu SR Crne Gore tražili kako bi na najvišem nivou zamolili „da se unese malo više slobode između vjerujućih i nevjerujućih“. Naveo je da ne treba izazivati sukobe na liniji vjerujući – nevjerujući, i tražio je više pomoći kada je riječ o odnosu prema crkvenom zemljištu i objektima, naročito prema onima koji su bili i kulturno-istorijski spomenici. Ukazao je da su zadovoljni usmjeravanjem sredstava za obnovu crkava oštećenih u zemljotresu 1979. godine, ocjenjujući da ranije stanje u toj oblasti nije bilo dobro. Episkop Stefan je smatrao i da postoji nejednak odnos prema vjerskim zajednicama u Crnoj Gori jer se „jednima daje da podignu katedralu, a nekima ne da ni crkvice“. Predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, Branislav Šoškić je bio saglasan sa mišljenjem da ne bi bilo mudro i da ničemu ne bi vodilo podvajanje vjernika i onih koji ne vjeruju, ali nije prihvatio ocjenu da je u pogledu slobode vjernika stanje u Crnoj Gori drugačije nego u drugim sredinama. U vezi imovinsko-pravnih problema i pojedinačnih ekscesa izrazio je lično žaljenje i izjavio je da će nastojati da se takve pojave svedu na najmanju mjeru. Potpredsjednik Izvršnog vijeća i predsjednik Vjerske komisije, dr Božidar Tadić je, između ostalog, ukazao na aktivnosti nadležnih organa da se imovinsko-pravna pitanja između Opština i Pravoslavne crkve riješe u skladu sa pozitivnim propisima. Dok su predstavnici Sinoda zamjerali zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa i zbog navodne ugroženosti slobode vjeroispovijesti, crnogorski predstavnici su ukazali na neprihvatljivo političko djelovanje

SPC u Crnoj Gori. Branislav Šoškić je zamjerio što su neki predstavnici SPC u Crnoj Gori izašli iz zakonskih okvira i što su pojedini odgovorni predstavnici SPC u Crnoj Gori imali kleronacionalističko djelovanje. On je direktno saopštio da se radi o sveštenicima Bogiću Femiću iz Bara i Momčilu Krivokapiću iz Kotora, i ukazao je na to da crnogorska vlast smatra da njihovi istupi nijesu dobri. Episkop Stefan je pokušao da ih opravda time da su to mladi ljudi i da oni tako, u stvari, negoduju zbog teškog materijalnog stanja i nepravilnih poteza vlasti prema crkvi. Episkop je pokušao da nevješto opravda i ove sveštenike i najvišu crkvenu vlast. Naveo je da ne zna da li je bilo slučajeva koji su imali karakter antidržavne djelatnosti i tvrdio je da niko od njih u SPC ne razumije šta je kleronacionalizam, a šta je klerikalizam, govoreći da je „to kad bih ja htio da budem predsjednik u državi kao svjetovno lice“. Šoškić je bio direktan i odgovorio je episkopu da se ne radi o tome, već o nacionalizmu koji ima vjersku komponentu.

Ovaj razgovor nije uticao na zaustavljanje ili promjenu političkog djelovanja SPC, jer su analize vlasti ukazivale na to da su se vjerske zajednice, uprkos ustavnim i zakonskim ograničenjima, krajem 1985. i početkom 1986. godine i dalje bavile političkim pitanjima.²² Otvoreno su iznosile ocjene i stavove o aktuelnim društvenim pitanjima i vršile su političku propagandu. Poistovjećivale su vjersko i nacionalno, okupljale ljude na vjersko-nacionalnoj osnovi i tvrdile da, na primjer, dobar Hrvat mora biti i dobar katolik, a dobar Srbin ili Crnogorac dobar pravoslavac. Prema ocjeni Vjerske komisije, aktivnost SPC u Crnoj Gori se tokom 1986. i početkom 1987. godine uglavnom odvijala kroz javne i masovne vjerske

---

²² DACG, 411, k. 42, Informacija o nekim aktivnostima vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, februar 1986.

obrede.²³ Na proslavi Trojičinog dana u Pljevljima prisustvovalo je oko 3.000 građana i vjernika, kao i veliki broj lica iz susjednih opština iz Srbije i BiH (Rudo, Čajniče, Goražde, Foča, Sarajevo, Priboj, Prijepolje, Nova Varoš). Vjerskom obredu je prisustvovalo oko 300 odraslih vjernika, a bilo je i djece. Povodom istog praznika oko 500 vjernika je posjetilo manastir Ostrog. U okviru proslave vršena je prodaja vjerske literature i simbola. U Pljevljima i Ostrogu su prikupljeni i dobrovoljni prilozima. Više vjerskih skupova je održano i povodom proslave dana Sv. Petra Cetinjskog kada je Cetinjski manastir posjetilo oko 700–800 vjernika i građana. Istim povodom je održana proslava SPC u Prčanju gdje je bilo oko 100 vjernika. SPC je i 1986. godine imala zapaženu aktivnost povodom proslave Gospođinog dana, kad manastira Savina u Herceg Novom. Ovoj svečanosti je prisustvovalo 4–5.000 vjernika i građana, među kojima veći broj omladine i djece. Liturgiju je služio vladika Nikanor sa 9 sveštenika. Kupljeni su prilozima i prodavane svijeće. Tada je osveštana i pravoslavna crkva u Ulcinju. Poslije vjerskog obreda za vrijeme ručka izvedene su nacionalističke pjesme o knezu Lazaru i kosovskim mučenicima, koje su se čule u gradu, jer je bilo jako ozvučenje.

Aktivnosti SPC u Crnoj Gori nastojao je da iz Vršca usmjerava i banatski vladika Amfilohije Radović. Predložio je da se manastir Ostrog aktivira kao novi i budući centar SPC u Crnoj Gori. Sugerisao je da se vikarni episkop Nikanor postavi na mjesto igumana u Ostrogu, kako bi, pored mitropolita Danila, imao više prostora za samostalno djelovanje. Radović je i u Vojvodini promovisao ovakvu politiku, a ona je postala jača i prisutnija u javnosti nakon objave *Memoranduma* SANU 1986. godine. Krajem te godine izvršni predsjednik Gradskog

---

²³ DACG, 411, k. 42, Informacija o nekim aktivnostima vjerskim zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, april 1987.

komiteta SK Novog Sada Tomislav Marčinko je naveo da srpski nacionalisti u savezu sa SPC nastoje da rehabilituju: Dragišu Vasića, Slobodana Jovanovića i Nikolaja Velimirovića. Marčinko je u tom pogledu istakao krilo SPC koje je sebe nazivalo „justinovcima“ i „nikolajevcima“: Atanasija Jevtića, Amfilohija Radovića i Irineja Bulovića, koji su primljeni u Udruženje književnika Srbije.²⁴ On je, takođe, naveo da druženja književnika: Miodraga Bulatovića, Dobrice Ćosića, Matije Bečkovića i Antonija Isakovića sa ovim kleronacionalistima predstavljaju prijetnju za dobre međunacionalne odnose u Vojvodini, jer raspiruju nacionalizam. Ta kleronacionalistička skupina je pokušala da organizuje izložbu Milića od Mačve u Sremskim Karlovcima, bez znanja pokrajinskih organa, ali je to odlučnom političkom akcijom spriječeno. Cilj te izložbe je bio da se organizuje hodočašće SPC u Sremske Karlovce, a kao posebnu zvanicu za taj pohod Marčinko je imenovao banatskog vladiku Amfilohija Radovića.

Zbog ovakvog djelovanja Amfilohija Radovića, crnogorska vlast je i u toku prelomnih političkih događaja u Crnoj Gori krajem 1988. godine bila protiv njegovog dolaska u Mitropoliju crnogorsko-primorsku. Krajem 1988. godine opet je bilo aktuelno pitanje nasljednika mitropolita Danila, koji je imao 93 godine. Vikarni episkop Nikanor Bogunović nije bio podesan za mitropolita crnogorsko-primorskog zato što su odnosi između njega i mitropolita Danila bili loši, i to uglavnom krivicom Nikanora. Sudeći po izjavama mitropolita Danila i po saznanjima Vjerske komisije, odnos vikarnog episkopa Nikanora prema mitropolitu je bio, najblaže rečeno, nekorektan. Bogunović nije imao dobre odnose ni sa crnogorskim vlastima. To je pooštrilo problem nasljeđivanja, odnosa i stanja u MCP, pa je crnogorska Vjerska komisija krajem 1988. godine imala česte

---

²⁴ Otvoreni udari desnice, *Pobjeda*, 24. X 1986, str. 8.

kontakte sa mitropolitom kako bi se pronašlo rješenje za ove probleme.²⁵ Predsjednik Vjerske komisije, Vladeta Cvijović je o tome sa mitropolitom razgovarao u oktobru 1988. godine, i o tome je obavijestio predsjednika Predsjedništva SR CG, predsjednika Skupštine SR CG, predsjednika Republičkog izvršnog vijeća (vlade) i predsjednika Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN). Mitropolit i crnogorska vlast su bili saglasni da bi, s obzirom na istorijski značaj MCP i očekivanje javnosti, na mjesto mitropolita morao doći neko ko je po rođenju Crnogorac. No, u hijerarhiji SPC već dugo godina nije bilo kandidata koji bi bio prihvatljiv za crnogorsku vlast. Mitropolit Danilo je za svog nasljednika opet predložio banatskog vladiku Amfilohija Radovića. Pokušao je da ga opravda pred predstavnicima crnogorske vlasti. Isticao je njegove lične i porodične kvalitete, a njegove greške je pravdao „zanosom ortodoksnog kaluđera“. Crnogorska vlast je opet odbila ovaj predlog, pa je Vjerska komisija odlučila da se, u prvom redu, preduzmu odgovarajuće mjere kako bi se mitropolit Danilo zaštitio od lošeg uticaja vikarnog episkopa Bogunovića, i da se nastavi traženje podesnog kandidata koji bi mogao da naslijedi mitropolita Danila. Trebalo je preispitati i mogućnost susreta sa patrijarhom Germanom i da mu se ovo pitanje predoči kao i pitanje odnosa vikarnog episkopa prema mitropolitu. S tom konstatacijom je dočekaana promjena vlasti u Crnoj Gori početkom 1989. godine. Smijenjena crnogorska vlast je, prije svega, propustila decenijsku šansu da za nasljednika mitropolita Danila pronađe kandidata koji bi odgovorao interesima Crne Gore, a prije svega nekoga ko ne bi miješao vjeru i naciju, crkvu i politiku. Od 1989. godine to je bilo neuporedivo teže uraditi.

---

²⁵ DACG, 411, k. 42, Zapisnik sa sjednice Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 27. XII 1988.

Neusmjivo je da su *Apel* i njegovi kreatori do 1989. godine imali podršku i uticaj među sveštenstvom i vjernicima u Crnoj Gori, ali njihova kleronacionalistička politika još uvijek nije bila dominantna u MCP, a u Crnoj Gori vlast je odbila pokušaje da se na čelo MCP postavi Amfilohije Radović, i tako je spriječila jačanje ove politike u Crnoj Gori. Mitropolit Danilo zbog starosti, bolesti i ličnog uvjerenja nije bio za ovu radikalnu politiku, već je vodio umjerenu i opreznu politiku prema vlastima. Dok su u Crnoj Gori bili takva vlast i takav mitropolit, pristalice *Apela*, i od 1986. godine *Memoranduma* SANU, nijesu mogle da, izuzev ekscesa, izazovu krupnije promjene ni u crkvi ni u društvu.

Srpski kleronacionalizam je dobio više slobode u javnosti sa jačanjem politike Slobodana Miloševića u Srbiji i od promjene vlasti u Crnoj Gori u januaru 1989. godine. Počelo se s javnim i masovnim proslavama Božića 1989. godine, prvi put od 1945. godine. Ispred cetinjskog manastira se na Badnji dan, prema pisanju *Pobjede*, okupilo oko 1.000 ljudi kojima se obratio mitropolit Danilo. Uz pucnjavu iz pištolja, mitropolit je naveo da je Badnji dan nacionalni praznik za sve koje se krste s tri prsta, i da je taj dan pobjeda nad okupatorom jer je 1702. godine na Badnji dan sprovedena istraga poturica.²⁶ Episkop Nikanor je pročitao poruku patrijarha Germana koji je naveo da je Kosovo zajednička kolijevka, da je stradanje na Kosovu stradanje Srbije i da se Srbija mora čuvati. Skupu je prisustvovao lokalni partijski funkcioner i predsjednik SO Cetinje Jovan Markuš. U Podgorici se na javnoj proslavi Badnjeg dana pred crkvom svetog Đorđa okupilo par stotina ljudi kojima je govorio episkop Nikanor. U Nikšiću je, po procjenama *Pobjede*, bilo između dvije i tri hiljade prisutnih na javnoj ceremoniji nalaganja badnjaka ispred hrama svetog

---

²⁶ *Pobjeda*, 8. I 1989, str. 11

Vasilija Ostrošog. Ubrzo su ove crkvene manifestacije, na kojima je propagirana i nacionalna politika, dobile masovnije razmjere. To se najbolje uočilo kada je u Crnu Goru 7. maja 1989. stigao patrijarah German koji je osveštao hram Sv. Vasilija Ostroškog – Sabornu crkvu u Nikšiću. Prema tvrdnjama štampe osvećenju je prisustvovalo nekoliko desetina hiljada građana iz čitave Crne Gore. Pošto patrijarah iz zdravstvenih razloga nije mogao da govori, umjesto njega pozdravni govor je održao episkop banatski Amilohije Radović koji je naveo: „Nije slučajno da se obnova ovoga hrama dogodila u momentu nezadrživog obnavljanja duhovnog i kulturnog, zašto da ne kažemo i političkog, ovih prostora. Ono što se danas ovdje događalo naša je jednodušnost u jedinstvu koje je najbitnija stvar, danas potrebna više nego ikada“.27 Amfilohijevo javno istupanje bio je očigledan znak ne samo otvorenog propagiranja politike nacionalnog jedinstva u duhu *Apela*, već i znak da je nakon promjene vlasti početkom 1989. godine u Crnoj Gori stvoren slobodan prostor i za njega i za njegovu politiku.

Iako je dozvolila ove javne manifestacije SPC, nova crnogorska vlast tokom 1989. godine nije pokazivala namjeru da značajnije mijenja naslijeđeni pravni položaj i društvenu ulogu vjerskih zajednica. Vjerska komisija pri Izvršnom vijeću SR Crne Gore je krajem 1989. godine analizirala položaj i djelatnost vjerskih zajednica. To je urađeno na osnovu materijala Saveznog izvršnog vijeća „Pojave protivustavne zloupotrebe vjere i vjerske djelatnosti i neka otvorena pitanja pravnog položaja vjerskih zajednica u SFRJ“.28 Republička vjerska komisija nove vlasti je ublažila ranije ocjene o pokušajima i opasnostima da se protivno ustavnim i zakonskim

---

²⁷ Zajednički život – zaloga opstanka, *Pobjeda*, 8. V 1989, str. 4.

²⁸ DACG, 411, k. 43, Komisija za odnose sa vjerskim zajednicama – Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore, Titograd, 22. XII 1989.

odredbama religija politizuje, ali je istakla da takve pojave nijesu isključene u bliskoj budućnosti. Komisija je upozorila da bi povezivanje religioznog s nacionalnim faktorom moglo znatno komplikovati inače složene međunacionalne odnose i tako postati faktor političke destabilizacije u Crnoj Gori. Zato je Komisija preporučila da bi, tokom rada na promjenama Ustava SFRJ i Ustava SR Crne Gore i tokom rada na reformi političkog sistema, trebalo uvažavati principe odvojenosti crkve od države, što je podrazumijevalo i uzdržavanje vjerskih zajednica od svih vidova političkog djelovanja. Time bi se očuvalo načelo da je vjersko opredjeljenje privatna stvar građana, da je to lično pravo i stvar slobodne volje na koju niti država, niti drugi politički faktori ne smiju uticati. S druge strane, to nije isključivalo pravo vjernika da ravnopravno sa ateistima sudjeluju u legalnim oblicima političkog djelovanja. I nova vlast je, bar u početku, smatrala da vjerske zajednice ne bi trebalo da organizuju skupove van svojih objekata i van religioznih ciljeva.

U aprilu 1990. godine u Titogradu je održana zajednička sjednica Komisije Izvršnog vijeća za odnose sa vjerskim zajednicama i Odbora SSRN Crne Gore za pitanja religije i djelovanje vjerskih zajednica.²⁹ Raspravljalo se o Predlogu zajedničkih osnova i polazišta za oblikovanje budućeg pravnog položaja vjerskih zajednica u okolnostima društvene reforme i demokratizacije, koji je uradila Komisija Saveznog izvršnog vijeća za odnose sa vjerskim zajednicama. Zaključeno je da bi i u novim političkim i državnim okolnostima trebalo zadržati odvojenost crkve od države, jer je to civilizacijsko dostignuće i da bi svako drugo rješenje bilo nazadno. Podržano je opre-

---

²⁹ DACG, 411, k. 43, Rezime ocjena, mišljenja, predloga i sugestija o Predlogu zajedničkih osnova i polazišta za oblikovanje budućeg pravnog položaja vjerskih zajednica u okolnostima društvene reforme i demokratizacije, Titograd, 6. IV 1990.

djeljenje da se građanima garantuje sloboda vjeroispovijesti. Nakon rasprave o tome da li bi vjernicima trebalo omogućiti formiranje stranaka na čisto vjerskoj osnovi, preovladao je stav da, s obzirom na njen višenacionalni sastav i potencijalne neželjene posljedice, u Crnoj Gori to ne bi trebalo dozvoliti. U ostalim oblastima trebalo je proširiti prava vjerskih zajednica i vjernika i bolje urediti odnose države i vjerskih zajednica, ali samo u domenu jasnog i pozitivnog vjerskog djelovanja. Na osnovu ovih stavova može se zaključiti da je nova vlast bila za liberalizaciju vjerskog života, za širenje i zaštitu prava vjerskih zajednica i vjernika, ali i da je nedvosmisleno bila protiv miješanja vjerskih zajednica u politiku. To je bio znak da je, bar u početku, kleronacionalizam bio neprihvatljiv i za novu crnogorsku vlast, ali opštejugoslovenske okolnosti i politički događaji nijesu bili tome naklonjeni.

Početkom 1990. godine raspala se vladajuća partija, Savez komunista Jugoslavije. Ubrzo se raspao i jednopartijski socijalistički sistem koji je zakonski i politički sprečavao miješanje vjerskih zajednica u politička i nacionalna pitanja. Jugoslovenske republike su se odlučile za uvođenje višestranačkog sistema u kome tada nije povučena jasna granica između djelovanja političkih partija i vjerskih zajednica. Formirane su političke partije od kojih su mnoge bile kleronacionalističkog karaktera i koje su u borbi za vlast ili za održanje na vlasti saveznika našle u vjerskim zajednicama. Tako su se partije bavile religijom, a vjerske zajednice politikom. Oslobođena od ograničenja prethodnog sistema, SPC je postala saveznik vlasti Slobodana Miloševića u realizaciji nacionalističke politike. Zato su od 1990. godine ideje *Apela* i *Memoranduma* mogle da se nesmetano afirmišu i kroz političko i kroz crkveno djelovanje. Opet je vjesnik te politike u Crnoj Gori bio banatski vladika Amfilohije. On se početkom 1990.

godine Crnoj Gori javio s idejom da se sruši Njegošev mauzolej. Smatrao je da bi prethodnu kapelu trebalo vratiti na Lovćen, da je izgradnja Mauzoleja bila ljaga na Crnoj Gori i obrazu čitavog naroda, i nemoralan čin u odnosu na Njegoša i u odnosu na Lovćen.³⁰ Izjavio je: „Prije ili kasnije ono što je dograđeno nedavno, što je uljez na Lovćenu, što liči na samar postavljen na Lovćen, na epolete nekog njemačkog generala – moraće da se vrati na mjesto koje mu odgovara. Lovćenu treba vratiti njegov prvobitni izgled.“ Rušenje Mauzoleja i obnova kapele Karađorđevića postao je jedan od ciljeva velikosrpskog nacionalizma u Crnoj Gori. Rušenje mauzoleja bio bi i simbolički čin „vraćanja Crne Gore srpstvu“.

Da bi se Crna Gora što prije „vratila srpstvu“ prvo je trebalo da Amfilohije Radović preuzme mitropolitski položaj na Cetinju. Pored njemu tada naklonjenih političkih okolnosti, u prilog mu je išlo i to što je mitropolit Danilo bio bolestan i što je nacionalistički orijentisan vikarni episkop Nikanor Bogunović faktički marginalizovao uticaj mitropolita Danila. Bogunović je pripremao dolazak Radoviću. Mitropolit Danilo je u septembru 1990. proveo 21 dan na liječenju i oporavku u bolnici u Titogradu.³¹ Kada je mitropolit otpušten iz bolnice, sekretar Vjerske komisije Vukosav Dobrilović koji je preko ljekara pratio mitropolitovo liječenje, obavijestio je vikarnog episkopa Nikanora da dođe i prihvati mitropolita.³² Nikanor je odgovorio da iz MCP i Cetinjskog manastira nema ko da dođe za mitropolita. Takva nekorektnost Nikanora nije imala pandan. Dobrilović je potom obavijestio

---

³⁰ Šta je Lovćen bez kape nebeske, *Pobjeda*, 18. III 1990, str. 7.

³¹ DACG, 411, k. 43, Zabilješka razgovora između predsjednika Predsjedništva SRCG Branka Kostića i mitropolita crnogorsko-primorskog gospodina Danila, Titograd, 10. IX 1990.

³² DACG, 411, k. 43, Zabilješka Vukosava Dobrilovića, Titograd, 24. IX 1990.

mitropolitovog sinovca Pavla Dajkovića koji je poručio da će za mitropolita doći da ga iz Titograda do Cetinja preveze svojim autom „fića“. Dobrilović je to odbio i naveo da se zbog dužine puta i neudobnosti mitropolit ne može voziti u tom autu, tako da je Dobrilović organizovao da auto crnogorske vlade preveze mitropolita. Kada su stigli ispred Cetinjskog manastira dočekao ih je tužan prizor. Kapija manastira je bila zatvorena, a ispred nje je čekalo oko 30 ljudi koji su htjeli da posjete i razgledaju manastir. Nije bilo nikoga da sačeka mitropolita, što je bio drugi tužan prizor. Tek je u zgradi mitropolije jedna starija žena sačekala mitropolita i Dobrilovića. Mitropolit se tu požalio na odnos vladike Nikanora prema njemu. Naveo je da mu je Nikanor ukinuo telefon, da mu je oduzeo sve štedne knjižice i da mu je faktički oduzeo i mitropolitску vlast. Animositet ekstremista u SPC prema mitropolitu Danilu je bio zbog njegovog umjerenog stava. U jednom od svojih posljednjih javnih obraćanja 1990. godine mitropolit Danilo je izjavio da je Crna Gora primjer za dobre odnose između konfesija i da u tome Crna Gora može poslužiti kao škola drugima. Naveo je: „Ako bi neko htio da se uči kako se odnose konfesije jedna prema drugoj, onda bi trebalo da dođe u Crnu Goru.“³³ Kada su ga 1990. godine u bolnici u Titogradu posjetili predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, Branko Kostić i potpredsjednik Izvršnog vijeća, Mladen Vukčević, mitropolit je Kostiću rekao: „Predsjedniče, sačuvajte Crnu Goru“.³⁴

Vikarni episkop Nikanor je govorio i radio drugačije. Posvećen srpskom kleronacionalizmu donio je odluku da se u Cetinjskom manastiru i još nekim hramovima u Crnoj Gori

---

³³ Graditi kult ljubavi, *Pobjeda*, 7. I 1990, str. 4.

³⁴ DACG, 411, k. 43, Zabilježska razgovora između predsjednika Predsjedništva SRCG Branka Kostića i mitropolita crnogorsko-primorskog gospodina Danila, Titograd, 10. IX 1990.

mogu vjenčavati i krstiti samo Srbi i niko više.³⁵ Zbog toga što je Nikanor vjerske obrede vjenčanja i krštenja u crkvama dozvoljavao samo Srbima, kao i zbog opšte situacije u Crnoj Gori, 456 pripadnika plemena Bajice je u julu 1990. godine objavilo peticiju za pokretanje akcije na obnovi nasilno i neregularno ukinute Crnogorske pravoslavne crkve.³⁶ To je bio prvi put, ne samo nakon 1945. godine, nego i nakon 1918. godine da se tako masovno, javno i direktno tražilo da crnogorska vlast obnovi Crnogorsku pravoslavnu crkvu. U peticiji je navedeno: „Na osnovu skoro trovjekovne tradicije loženja badnjaka pred Cetinjskim manastirom svake godine od vremena vladike Danila, mi, bratstvo Martinovića i Borilovića iz Bajica, uz podršku velike većine građana Cetinja, a vjerujemo i crnogorskog naroda iz ostalih krajeva Republike, neopozivo od nadležnih društveno-političkih organa Cetinja i Crne Gore

ZAHTIJEVAMO

Vraćanje svih prava Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi koja su joj neregularno i nekanonski oduzeta nasilnim pripajanjem Srpskoj pravoslavnoj crkvi 1920. godine. Da se zaista radi o grubom nasilju potvrđuje podatak da je Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi od strane vasiljenskih crkava priznat autokefalni status još 1855. godine, kada je ona upisana kao deveta po redu u skupini samostalnih i samodovoljnih pravoslavnih crkvenih organizacija grčko-istočnog obreda. Njeno vraćanje u položaj autokefalne crkve tražimo, ne iz pomodarstva da uz državu imamo i svoju crkvu, već iz razloga što je svojom istorijskom suštinom nedjeljivi dio crnogorske

---

³⁵ DACG, 411, k. 43, Zabilješka Vukosava Dobrilovića, Titograd, 24. IX 1990.

³⁶ DACG, 411, k. 43, Zahtjev-peticija stanovnika plemena Bajica, Cetinje, 20. jul 1990.

državnosti. Za potvrdu toga dovoljno je navesti samo podatak da su crnogorski mitropoliti birani na Opštcrnogorskom zboru iz redova crnogorskog naroda i nijesu mogli biti stranci. Tako izabrani kandidati išli su na hirotonisanje u Peć ili drugdje, i nakon posvećivanja zvanično postajali poglavari Cetinjske mitropolije, zapravo od početka XVII vijeka – starješine Crnogorske pravoslavne crkve. Paralelno s preuzimanjem vladličanskog trona, crnogorski mitropoliti su istovremeno postajali i političke vođe crnogorskog naroda. U jednoj ličnosti sjedinjavala se tako crkvena i državna vlast, što upućuje na njenu nedjeljivost. Po istom tom osnovu, crnogorsko sveštenstvo se ničim nije odvajalo od naroda. Svještenici su naporedo bili propovijednici vjere i ratnici. Šta više, ovaj drugi poziv bio im je važniji od prvog. Prema tome, Crnogorska pravoslavna crkva i crnogorska država su bile toliko urasle jedna u drugu da je njihovo razdvajanje bilo nezamislivo. Prirodna veza među njima ostala je neraskidiva do kraja postojanja Kraljevine Crne Gore. Kako je poznato, spoljnim nelegitimnim putem, najprije je (1918) ukinuta crnogorska država, bez da se o tom činu sasluša glas njenog naroda, pa je jednostranim administrativnim putem bila prisajedinjena Kraljevini Srbiji, da bi preko nje ušla u Kraljevstvo SHS. U vrijeme NOR-a, odlukama Drugog zasijedanja AVNOJ-a, na zahtjev crnogorskog naroda, koji je to izborio krvlju, vraćena je Crnoj Gori njena državnost. Na sličan način kako je bespravno na kraju prvog svjetskog rata bila likvidirana crnogorska državnost, dvije godine kasnije (1920) bila je ukinuta autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva i prisajedinjena Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Dotadašnja Cetinjska arhiepiskopija svedena je na rang obične eparhije pod imenom Mitropolija crnogorsko-primorska. I dok je, kako je kazano, crnogorska država uspostavljena u poratno socijalističko vrijeme kao jedna

od federalnih jedinica nove Jugoslavije, njena Crnogorska pravoslavna crkva je do danas ostala bez sebe. To znači da je poratna crnogorska država ostala raspolučena, invalidna, čime joj je nanijeta velika istorijska nepravda. Izloženo nas upućuje na zaključak da upozorimo da je nastupio krajnji trenutak da Crna Gora sama kao legitimni državni organizam, po uhodanom postupku, odmah pristupi ponovnoj uspostavi autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve, uključujući tu sve promjene koje će proizići iz njenog novog položaja. Osim istorijskih, organizaciono-kanonskih, teoloških i drugih, postoje i čisto praktični i to vrlo akutni razlozi, koji iziskuju uspostavljanje Crnogorske pravoslavne crkve, za čije navođenje u ovakvom dokumentu nije prilika da se ističu, pa moraju biti ispušteni. Imajuću rečeno u vidu, mi, stanovnici plemena Bajica, kategorički i izričito zahtijevamo od nadležnih organa crnogorske države, posredstvom Skupštine opštine Cetinje, da hitno pristupe reinauguraciji Crnogorske pravoslavne crkve. U protivnom, s tekućom godinom prestajemo s običajem nalaganja badnjaka pred Cetinjskim manastirom, jer on, kako vidimo, ne pripada domaćoj crkvenoj organizaciji, već njenoj naturenoj posestrimi, koja se niučemu sestrijski ne ponaša. Energično tražimo da se stvar koju mi pokrećemo, po regularnoj kanonskoj i državnoj proceduri, što prije dovede do kraja, da bi se crnogorski narod i po tom osnovu izjednačio u pravima koja imaju drugi bratski narodi jugoslovenske zajednice.“

Vjerovatno je da je na nastanak ove peticije i na njen istorijski narativ uticaj imala politika Liberalnog saveza Crne Gore, koji je djelovao od početka 1990. godine. Ova partija je smatrala da bi, u slučaju nestanka druge Jugoslavije, Crna Gora trebalo da postane nezavisna država. Liberalni savez je smatrao da bi trebalo poništiti sve odluke koje su od 1918. godine bile protiv crnogorske državnosti, uključujući i odluku kojom je

Crnogorska crkva pripojena SPC. Nacionalistički rad SPC, odnosno nacionalna isključivost vikarnog episkopa Nikanora samo su učvrstili članove i pristalice Liberalnog saveza da je za nacionalne interese Crne Gore neophodna obnova Crnogorske pravoslavne crkve.

Na osnovu ove peticije njeni autori su napisali i rezime koji su uputili SO Cetinje.³⁷ U njemu je traženo da se hitno vrati autokefalna Crnogorska crkva kako bi crnogorski narod nakon dugog vremena postao vlasnik oko 650 crkava i manastira, i neprocjenjivog bogatstva sačuvanog u njima koje je crnogorski narod stekao u dugovjekovnoj istoriji. Traženo je da se Cetinjski manastir zove, kao i uvijek, manastir rođenja Presvete Bogorodice ili manastir Svetog Petra Cetinjskog, a ne kao tada – Srpski pravoslavni manastir. Traženo je i da se crkva u Bajicama zove, kao i uvijek, crkva Svetog Jovana Krstitelja, a ne kao tada – Srpska parohija Bajice. Isto tako i druge crnogorske bogomolje koje su, kako su naveli, nasilno preimenovane trebalo je da se nazovu svojim starim imenima. Tražili su da se njihova djeca krštena u „našim bogomoljama“ mogu uvesti u crkvene knjige kao Crnogorci, a ne isključivo kao Srbi, što je tada bio slučaj. Istakli su da se, zbog toga što je SPC tako zdušno radila na potiranju jednog naroda i nacije, njeno djelovanje koje traje punih 70 godina, odnosno od ukidanja Crnogorske pravoslavne crkve, može nazvati genocidom. Tvrdili su da su se pojedini sveštenici Cetinjskog manastira vandalski ponašali prema grobnicama knjaza Danila i Velikog Vojvode Mirka. Tražili su da se što prije izvrši popis svih eksponata i drugih vrijednosti u vlasništvu crkava, kako se ne bi došlo u situaciju da čak ni Zavod za zaštitu spomenika kulture ne zna da li se u vladičanskim panagijama nalazi drago kamenje ili obično bojadisano staklo. To je bilo neophodno radi

---

³⁷ DACG, 411, k. 43, Bez naslova.

izbjegavanja eventualnog otuđenja ovog bogatstva, kao i zbog izbjegavanja dugotrajnih sudskih sporova oko prava vlasništva između SPC kao institucije Republike Srbije i CPC kao institucije Republike Crne Gore. I kod njih se osjetila doza kleronacionalizma jer su plemenci iz Bajica zajedno sa građanstvom Cetinja izričito zahtijevali da se Badnje večer proglašeni nacionalnim praznikom crnogorskog naroda. Naveli su da zbog duhovnog genocida nad „našim svetinjama“ treba pozvati na odgovornost vladiku i ostale sveštenike Cetinjskog manastira, i nakon utvrđene odgovornosti iste smijeniti, a na njihova mjesta postaviti isključivo provjerene i moralno podobne crnogorske sveštenike. Izjavili su da će ukoliko se ovom zahtjevu ne udovolji, stanovnici Bajica, na žalost, prestati sa skoro trovjekovnom tradicijom loženja badnjaka – simbola borbe, čvrstine i poštenja – pred Cetinjskim manastirom, i da će tu tradiciju nastaviti pred crkvom Svetog Jovana Krstitelja u Bajicama. Poručili su da će od tog dana sve do ispunjenja njihovih zahtjeva, crkvu u Bajicama smatrati za sjedište Crnogorske pravoslavne crkve. Na kraju su naglasili da se ova peticija ne vezuje ni za kakvu političku stranku.

Skupština opštine Cetinje je o ovoj peticiji, pred delegatima svih vijeća, raspravljala na sjednici 29. oktobra 1990. godine.³⁸ Jednoglasno je odlučeno da SO, shodno pozitivnim zakonskim propisima, nema ingerencije da odlučuje po podnijetim zahtjevima i da se peticija sa dostavljenim propratnim aktima prosljedi Republičkoj komisiji za odnose sa vjerskim zajednicama. SO Cetinje je Vjerskoj komisiji dostavila cjelokupan predmet koji je dobila od stanovnika plemena Bajice. Vjerska komisija ni crnogorska vlast o tome nijesu ni raspravljali niti su pokušali da na taj način riješe status crkve u

---

³⁸ DACG, 411, k. 43, Skupština opštine Cetinje – Republičkoj komisiji za odnose sa vjerskim zajednicama, Cetinje, 31. X 1990.

Crnoj Gori. Vlast se isključivo posvetila rješenju pitanja mitropolitovog nasljednika i sređivanju odnosa sa MCP.

Stanje u MCP je bilo komplikovano, a položaj 95-godišnjeg mitropolita Danila, koji je bio u potpunosti odbačen od saradnika i prepušten sam sebi u najtežim danima svoga života, bio je nepodnošljiv prije svega zbog neadekvatnog rada vikarnog episkopa Nikanora.³⁹ Zbog zahtjeva da se obnovi Crnogorska pravoslavna crkva prijetio je i crkveni raskol, koji se mogao pretvoriti i u politički sukob. To je ukazivalo na potrebu da se u najkraćem roku riješi pitanje mitropolitovog nasljednika. Dominantni politički faktori u Srbiji i Crnoj Gori su bili naklonjeni Amfilohiju Radoviću pa je odlukom Svetog arhijerejskog sabora SPC u decembru 1990. godine postavljen za mitropolita crnogorsko-primorskog.⁴⁰ Istomišljenici su ga dočekali i stihovima. Povodom njegovog dolaska u Crnu Goru, književnik Ranko Jovović mu je posvetio pjesmu „Obraćanje bratu“ u kojoj kaže: „Ti jesi Božji poslanik/ I jagnje i Živi Brat/ Dozovi – Okupi narod, Vladiko,/ Ko Sveti Petar nekad“.⁴¹ U intervjuu datom NIN-u Radović je izjavio da dolazi na Cetinje da miri zavađene i brati razbraćene, i da pomogne obnavljanju kapele na Lovćenu, jer će se tako obnoviti i oskrnavljena narodna duša. Mitropolit Amfilohije je svečano ustoličen na Cetinju 30. decembra 1990. godine. Na tron ga je uveo srpski patrijarh Pavle, a svečanosti je, prema pisanju *Pobjede*, prisustvovalo nekoliko hiljada građana među kojima: predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, Momir Bulatović, predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore, Radoje Kontić, potpredsjednik Izvršnog vijeća, Blagoje Lučić, ministar za

---

³⁹ DACG, 411, k. 43, Saziv za sjednicu Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 17. VII 1990.

⁴⁰ *Pobjeda*, 16. XII 1990, str. 4.

⁴¹ *Pobjeda*, 29. XII 1990, str. 8.

---

unutrašnje poslove, Pavle Bulatović, predsjednik Srpske demokratske stranke BiH, Radovan Karadžić i akademik Matija Bečković.⁴² Patrijarh Pavle je rekao: „Crna Gora je u očima čitavog srpstva uvijek bila pojam slobode, čestitosti i junaštva“, a mitropolit Amfilohije: „Uveli ste me danas, Vaša Svetosti, u drevni tron srpskih episkopa“. Izjavio je i da je Kosovo temelj srpstva a da je Lovćen njegov krov.⁴³ Jednu od prvih mitropolitskih poruka uputio je pobornicima autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Uz dozu cinizma, poručio im je: „Oni su Boga molili i domolili. Bog im poslao Crnogorca... Dobra im je želja, dobra namjera, ta potraga za nekim identitetom, ali ne može identitet da se zasniva na laži, na nekim hibridnim izmišljotinama“. Mitropolit je smatrao da su Crnogorci dio srpstva i da je sve drugo izmišljotina. Odmah je bilo jasno šta će postati Mitropolija i kakvu će politiku sa mitropolitskog trona voditi jedan od tvoraca *Apela* i promotera Nebeske Srbije.

---

⁴² *Pobjeda*, 31. XII 1990, 1. i 2. I 1991, str. 4.

⁴³ *Pobjeda*, 30. XII 1990, str. 6.

PRAVNI REŽIM IMOVINSKIH DOBARA CRNOGORSKE CRKVE

Čedomir Bogićević

Medieval churches sought to acquire property and wealth so that they could establish power over the state. The Montenegrin Church has a specific history. Since the time of Crnojević dynasty religious objects were owned by villages, families and clans. In 1868 religious facilities of the Montenegrin Church became state property. Contemporary civilization has an obligation to preserve and protect cultural and historical property and to return it to the legal ownership regime of the state.

Crnogorski narod i crnogorska crkva uz državnu pomoć Crnogorskog Senata i „milostive pripomoći“ crnogorskog Knjaza gospodara Nikole I, u vremenskom periodu 1860–1910. podignuli su 163 novih hramova, dok je obnovljeno 112 hramova. U istom periodu podignuta su dva manastira i obnovljeno 12. Mjesta, imena i godine podignutih i obnovljenih hramova u ovom periodu navedeni su u knjizi *Pedeset godina na prestolu Crne Gore 1860–1910* (Ministarski savjet, Cetinje, 1910, reprint Podgorica, 1998).

Svi vjerski objekti u Crnoj Gori od ustanovljenja crnogorske autokefalne crkve od strane Gospodara Ivana Crnojevića 1465. bila su vlasništvo sela, bratstava i plemena. Od 1868, čuvenom

Financijskom reformom Crnogorskog Senata kojom je upravljao *Financijski odbor* na čelu sa vojvodom i senatorom Đurom Cerovićem (sinom Ban-vojvode i senatora Novice Cerovića) svi vjerski objekti crnogorske crkve postali su državno vlasništvo, a na korišćenje su povjereni eparhijama crnogorske crkve pod državnim nadzorom, odobrenjima i dozvolama. *Zakonom o parohijskom sveštenstvu* iz 1908. sveštenci bir zamjenjuje se prirezom u novcu, a sve skupljeno u državnu miriju (kasu, blagajnu), odakle su isplaćivane plate sveštenstvu – pravoslavnom i inovjernom, kojima je utvrđeno pravo na penziju od strane crnogorske države, isplaćivane iz državne blagajne.

Sa pravno-istorijskog aspekta, kolosalno značenje za crnogorsku pravnu kulturu imaju i Upitnik – Anketa o pravnim običajima u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji, što ih je 1873, prilikom dolaska u Crnu Goru, sačinio dr Valtazar Bogišić, za koju su radnju kao izvjestioci-odgovorioci angažovani najvaženija imena i autoriteti pravne kulture, državnog, društvenog, i crkvenog života (u našem izboru primjera, kao izvjestioc – odgovorioc, u Anketi i uopšte za sva pitanja pravnog života stare Crne Gore, javlja se vojvoda Đuro Matanović, senator, a kasnije i član Velikog suda i član Državnog Savjeta), a sve sistematizovano u 20 društvenih oblasti, a bliže razvrstano u uža društvena poglavlja. Tako se na pitanje što je imetak pojedinih plemena, odgovara: „Saborne crkve, planine, žive vode, bogom dana jezera, i u novije vrijeme škole. To je za same plemenike“. Na jedno od sljedećih pitanja o narodnim pojmovima o kategorijama stvari i nosiocima prava, ističe da bratstva i sela imaju sve ono što je ostavljeno za komun, katun, te crkve i puteve. Pleme može u općini i imetku imati, pored komunskih dobara, i crkvu sabornu sa njenim dobrima. Za vrijeme Svetog Petra Cetinjskog držalo se da je Cetinjski manastir ne samo katunski, nego i opštecrnogorski, a pod vladikom Radem i Knjazom Danilom, opštecrnogorski postaše i drugi manastiri,

kao morački, ostroški, župski, drobnjački, piperski, brčeoski itd. (viđi: Valtazar Bogišić, *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, priredio dr T. Nikčević, 1984, str. 78 i 148, str. 238–268).

Crnogorska crkva je autohtono i hrišćanski ekumenistička zajednica u okviru koje se još za vladike Mardarija Kornećanina (XVII vijek) javila ideja o hrišćanskoj uniji – jedinstvenoj zajednici katolika i pravoslavnih. Crnogorska crkva je okrenuta čovjeku. Ona je slobodarska crkva. Ona je zajednica ljudskog dostojanstva. Crkve su samo običajno-moralne ustanove, a njeni hramovi mjesta za donošenje najvažnijih društvenih odluka na opšte-narodnim zborovima. Crnogorska crkva nije mistika ni dogmatika, ona ne robuje predrasudama i praznovjerju. Ona smatra da Bog preko svog demijurga počiva u duhu čovjekovom, pa je ona prije Spinoze, srednjovjekovnog teozofa, proglasila načelo: Čovjek je Čovjeku Bog (*Homo homini deum*). Crnogorska crkva poručuje Dekalog – deset Božjih zapovjesti, sluđi za moralnu kontrolu ljudskih postupaka na Zemlji. Srce je hram Božiji. Bog živi u ljudskom srcu, a ne u mantijama i kamenim zidovima hrama. Služba Bogu je služba ljudskog srca. Bog je vjera u čovjeka i sluđi ostvarenju ljudskih ciljeva, kao duhovna snaga kojom se stiće pregnuće u osvajanju slobode, ljudske čovječnosti i hrabrosti, stremeći ideji prava kao ideji pravde, jer bez pravde ljudsko društvo naliči na razbojničku družinu. Otuda svi vjerski objekti svih religioznih konfesija u Crnoj Gori su opštenarodna imovina, a ne imovina vjerskih zajednica, pa prema stanju sadašnje civilizacije i jurističke kulture, oni treba da su državna svojina, pošto opštenarodnog vlasništva nema u postojećoj kulturi čovječanstva, a postojala je u najstarijim periodima ljudskih zajednica.

Ovakvo svojinsko-pravno stanje nad imovinsko-pravnim režimom vjerskih objekata ostalo je do 01. 12. 1918. Imalac se, u narodnom jeziku, zove svak ko ima nešto u imovini svojoj, a

imaonik je ne samo onaj koji nešto ima, nego i svaki čovjek i ustanova, kojima se priznaje pravo imati sopstvenu imovinu (*Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, 1888, član 801). Imaonici su pravoslavne crkve, manastiri i druge crkvene ustanove kojima tu osobitost priznaje crkvena vlast, a ono nije u opreci sa državnim zakonima (OIZ, član 716). Uprava nad crkvenim dobrima biva po njihovom ustavu i njihovoj Vlasti, ako nijesu u opreci sa državnim zakonima (OIZ, član 718). Temeljni strukturni element svojinsko-pravnog režima vjerskih, pravoslavni, crkvenih nepokretnih dobara, po kome se pravo svojine (*proprium*)s ne može razlučivati od njegovog unutrašnjeg svojstva – prava raspolaganja, *ius abutendi*, koje je pored prava korišćenja – *ius utendi*, i prava plodouživanja – *ius fruen-*di, strukturno svojstvo prava vlasništva, pa bez slobodnog prava raspolaganja nema se prava sopstvenosti, odnosno vlasničkog – svojinskog prava, pa ona druga dva svojstva koja čine strukturno svojstvo subjektivnog prava na svojinu – korišćenje i plodouživanje čine samo stvarno-pravna ovlašćenja, koja im sama po sebi ne daju vlasničko pravo. Ta odredba u Opštem imovinskom zakoniku glasi: Nepokretna dobra pravoslavni crkava i manastira ne mogu se nikako prodavati ili inače ustupati bez naročita dopuštenja Državne Vlasti (čl. 719).

Prema *Ustavu pravoslavni konsistorija u Knjaževini Crnoj Gori* (1/14, januar 1904.) nepokretna dobra crkvena ne mogu se prodavati, zamjenjivati ili inače ustupati. Posljednja riječ o ovakvim stvarima pripada Knj. Državnoj Vlasti (čl. 109). Takva vrsta nepokretnih crkvenih dobara, kao opšte crkvene imovine, pripada crkvi (uopšte, ili parohijskoj), ako je ona dobijena darovštinom, nasljedstvom, zavještajem ili na drugi zakonit način, a čine je: nepokretne stvari, pokretne stvari, zaklade i novci (čl. 99–100 navedenog Ustava). Ovaj najviši pravni akt crnogorske crkve uređuje pitanje uprave crkveno-opštinske imovine i tijela koje vrši takvu upravu. Dakle, i ovaj akt upućuje

na pravnu prirodu nepokretnih crkvenih dobara kojima crkva ne može raspolagati bez akta državne vlasti, a to znači da bez tog svojstva nema svojinskog prava, nego samo stvarno-pravnih ovlašćenja korišćenja i plodouživnja. Prema tome, nije u pitanju ograničenje prava vlasništva, jer tog prava bez kumulativnog postojanja sva tri strukturna elementa vlasništva, nema. Isključivo egzistira pravo crkve na korišćenje i plodouživanje nepokretnih imovinskih dobara.

Naznačeni opšti izvori prava, normativizuju samo postulacione pretpostavke crkvenog imaoništva, pod državnom ingerencijom, dok se stvarno-pravno činjenično stanje otkriva u praksi društvenih i crkvenih odnošaja, a ne uređuju imperativno nosioca prava vlasničkog dominiuma, nego su senatske reforme iz 1868. pružale svoje dejstvo sve do 1918, a poslije toga ni po jednom pravnom osnovu sticanja – *iustus titulus* i *modus acquirendi*, nije mogla imovina crnogorske crkve u vlasništvu crnogorske države, preći na mitropoliju crnogorsko-primorsku, kao organizacionu jedinicu SPC. Sadašnja Mitropolija crnogorsko-primorska nije ni istorijski, ni administrativno-pravno, ni juridički i dogmatički, sukcesor Mitropolije crnogorske, koja je egzistirala dok nije nasilno ukinuta 1918, a Mitropolija crnogorsko-primorska, administrativno crkveni identitet stiče 1929. donošenjem Ustava SPC.

Dakle, crnogorska crkva prihvata, još 1868, ideje velike i slavne Francuske revolucije, o stavljanju vjerskih objekata pod svoj dominium, iako je još od 1465. ona *de facto* prihvatila takvu duhovnu i kulturološku misiju i ulogu, jer hramovi nijesu imali svojstvo jurističkog lica, što je i potvrđeno u zakonodavnim reformama Crnogorskog Senata 1868. Ovo je sasvim bilo, do kraja, nepoznato, u smislu crkvenog imovinskog prava, kreatorima Opšteg imovinskog zakonika i Ustava pravoslavnih konsistorija, ali su oni ipak isključili vlasničko pravo crkvi na temelju imperijuma državne vlasti, dajući joj

samo possessio – državinska prava korišćenja i plodouživanja, dok se kroz akt državne vlasti, putem odobrenja, dozvole i saglasnosti, za prodaju, razmjenu i zamjenu, stiče vlasničko pravo ujedinjenjem tri subjektivna prava u aktu državnog imperijuma – preko prava raspolaganja, kojim se supstituišu korišćenje i plodouživanje u dinamiku pravnog odnosa – obligaciju, koji je do tog čina statika pravnih odnosa. Zbog toga je suprotno prirodi crnogorske crkve ono što je današnja Mitropolija crnogorsko-primorska SPC, privredno-ekonomska korporacija za sticanje finansijskog i imovinskog kapitala. Pa i kada je sagrađen hram Manastir Morača 1252, to je hram Zetskog (Crnogorskog) naroda. Manastir Morača su napravili žitelji crnogorskog naroda, dodajući ruka ruci od Tušine i Boana do Morače sigurno za zidanje manastira. I kralj Aleksandar Makedonski obrazovao je grad i luku Aleksandriju u Egiptu 331. g. p. n. e. kao kulturni i naučni centar čovječanstva, pa niko ne poseže da kaže da je to grčki ili makedonski grad, nego egipatski.

Sekularizacija (fr. Secularisation – posvjetovljenje, podržavanje) je temeljno svojstvo civilizacije i kulture modernih društava i njome se označava ne samo odvajanje državne od crkvene vlasti, odnosno javne vlasti države i njenog imperijuma od konfesionalne vlasti njenih religija, već je njeno konstitucionalno svojstvo pretvaranje crkvene imovine u državnu. Jedina istinska sekularna država je Francuska, koja je sekularizirala sva crkvena dobra u Francuskoj revoluciji iz 1789, stavivši ih na raspolaganje naciji – vladi (v. Opća enciklopedija, Zagreb, 1981, tom VII, str. 364). Sekularizacija podrazumjeva odvajanje škole od crkve, emancipaciju školskog obrazovanja od religijskih uticaja, a napose odvajanje unutrašnjih nadležnosti države i crkve.

Srpstvo u Crnoj Gori je pravoslavlje. Srpski nacionalni program, vjerski identitet izjednačio je s nacionalnim, pa su svi pripadnici pravoslavne konfesije po nacionalnosti Srbi. U

svojim putopisnim memoarskim zapisima, Jozef Holeček i Simo Matavulj zabilježili su autentično svjedočanstvo narodnog života: „Kad koga pitaš u Crnoj Gori, što je po vjeri, on kaže da je Srbin, a po nacionalnosti – kaže da je Crnogorac“.

Srpska pravoslavna crkva svoju dogmatičku doktrinu oblikuje na duhovnoj ideji svetosavlja, čime se u svojoj teozofiji i teološkom pravcu odvaja od autentičnih vrijednosti hrišćanstva i njegove duhovnosti, pa tako teolog Justin Popović kaže: „Svetosavski čovek je bogočovek, a evropski čovek je čovekobog“.

Savremeni duh civilizacije, put ka najvišem stepenu saznanja i prosvjećenost kao cilj ljudske kulture i duha opredjeljuju jedinstven stav da svi vjerski objekti svih konfesija budu opštenarodna imovina koji kao takvi služe opštem dobru i duhovnosti svih žitelja čovječanstva, te da kao kulturno-istorijska dobra treba ne samo da se nalaze pod zaštitom kulturnih ustanova države, nego i u vlasničko-pravnom režimu same države.

Literatura:

- Akademik Radoslav Rotković, *Kratka ilustrovana istorija crnogorskog naroda*, 2005.
- Akademik Radoslav Rotković, *Velika zavjera protiv Crne Gore*, 2001.
- Akademik Radoslav Rotković, *Kraljevina Vojislavljevića XI-XII vijek*, 1999.
- dr Valtazar Bogišić, *Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori* (priređio dr Tomica Nikčević), 1967.
- dr Valtazar Bogišić, *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, priređio dr T. Nikčević, 1984.

-
- Prof. dr Radovan Radonjić, *Politička misao u Crnoj Gori*, 2006.
  - Ratimir Popović, *Crnogorski moralni kodeks*, 1995.
  - dr Živko Andrijašević, *Kratka istorija Crne Gore 1496–1918*, 2000.
  - Momir M. Marković, *Crnogorski rat*, 2007.
  - dr Čedomir Bogićević, *Heroida crnogorska*, 2005.
  - dr Čedomir Bogićević, „Pravna priroda i aksiologija ustanove vjernosti državi Crnoj Gori“, *Matica*, br. 70/2017
  - Sreten Zeković, *Podsjetnik o Crnoj Gori i crnogorstvu*, 1996.
  - Šprio Kulišić, *O etnogenezi Crnogoraca*, 1980.
  - Prof. dr Petar Stojanović, *Nastajanje savremenog prava u Crnoj Gori (1850-1900)*, 1991.

FRAGMENTI O ENDEMSKOJ MRŽNJI

Aleksandar Radoman

The author of this essay notes that not so insignificant number of Montenegrin citizens inherited a completely endemic hatred against their country. Convinced that their hateful impulse is a mirror of some "traditional Montenegro" and not just a mere recurrence of fascism, this crowd will always find a compelling reason to hate, be it the coat of arms, flag, anthem, laws, or the colours of the national sports team's jersey. As a rule, such people have a hard time withstanding this long season of peace and are frustrated by the fact that Montenegro today is an independent state.

Ništa novo neću reći ako konstatujem golim okom vidljivu činjenicu da jedan ne tako zanemarljiv broj građana Crne Gore baštini sasvim endemsku mržnju prema svojoj zemlji. Ubijeđeni da je njihov mrzilački poriv ogledalo nekakve „tradicionalne Crne Gore“, a ne tek puki recidiv fašizma, ta će svjetina vazda naći dovoljno uvjerljiv razlog da mrzi, bilo da je to grb, zastava, himna, zakoni, bilo boja dresa nacionalnoga sportskog tima. Takvi, po pravilu, teško podnose ovu dugu sezonu mira, s nostalgijom se prišćavajući konavoske bijele tehnike i pršuta ili sarajevskih vikend turneja, te intimno priželjkujući nove zgodne prilike za četovanja i bildovanje naci ega. Frustrirajuća je po tu skupinu činjenica da je danas Crna Gora nezavisna država, sa

svojim ustavom i zakonima, i da odavno više nema Jugoslovenske narodne armije, koja je njihovim zločinačkim apetitima, kad su se onda za to stvorili uslovi, dala privid regularne vojske, opremivši ih štedro oružjem, vojnim ciljevima i komandnim kadrom što je, cijeli će život poteći u neudobnom podilaženju nadređenima, jedva dočekaao svojih pet minuta da gradu i svijetu očita lekciju o vlastitoj moći upravljanja tuđim sudbinama. Rezultati te pokazne vježbe su 4 rata na prostoru bivše Jugoslavije, na stotine hiljada mrtvih i raseljenih.

Ideologija

Savremeni teoretičar kulture, Teri Iglton veli: „Razumjeti ideologiju znači razumjeti prošlost i sadašnjost na dubljem nivou – a takvo razumijevanje doprinosi našem oslobođenju.“ Sve mi se čini da smo mi tu lekciju kao društvo preskočili. Raspad jednoga sistema kojemu smo svjedočili ne tako davno, ratovi, egzodusi, žrtve... sve to je u nekom trenutku gurnuto pod tepih i oglašeno temom o kojoj se ne priča. S ideologijom koja je stajala iza svega toga ne da se nijesmo suočili, nego je nijesmo ni razumjeli. Čini mi se da nam to što smo gurnuli jednom pod tepih, sad kuca na vrata.

Možda najpostojaniji promoter te ideologije krvi i tla u nas je Srpska pravoslavna crkva. Ona je iz zbivanja 90-ih, koje je uostalom inspirisala i podržala, izašla jača nego ikad. U prećutnom paktu s vlastima izgradila je mrežu na kojoj joj Država može pozavideti. Višedecenijski terenski rad, zajednički poslovi i interesi s ljudima iz vlasti i opozicije, povlađivanje širokim narodnim masama, dali su svoje plodove, a oni su vidljivi svakom ko četvrtkom ili neđeljom veče pokuša da izađe iz kuće. Svoditi taj fenomen na vještinu manipulisanja iracionalnim, iako je u tome Srpska pravoslavna crkva nesumnjivo izuzetno uspješna, bila bi opasna redukcija, jer u toj

masi svijeta ima nemali broj onih koji nijesu tu zbog straha od kletvi, već iz socijalnih, političkih i drugih razloga. Do onih do kojih Država ništa ne preduzima da stigne, u protekle 3 decenije stigla je SPC, a na talasu njihova često i opravdanoga nezadovoljstva, broj svojih privrženika SPC je makar udvostručila.

Litije

Uprkos nastojanju da se stvori privid kako Srpska pravoslavna crkva nije inicirala događaje između dva Božića, krajem decembra i početkom januara, svi smo mogli lijepo čuti da je patrijarh Irinej dvojici političkih predvodnika „događanja naroda“ dao blagoslov da na sve načine „odbrane svetinje“. Scenario blokiranja gradova i saobraćajnica, balvan revolucija, izazivanja nereda i crtanja medijskih meta neistomišljenicima, međutim, nije dao željene rezultate. Možda Srpska pravoslavna crkva raspolaže i takvim kadrom kao što su veterani 63. padobranske, možda može i da mobilizuje ostrašćene mrzitelje, ali tenkove, haubice, JNA mašineriju, na svu sreću, uza sebe više nema.

Razočaravajući dometi reprize događanja naroda, stoga, nametnuli su potrebu da se pređe na pregrupisavanje. Jer ako više u Crnoj Gori nema dovoljno onih koji su je za Amfilohijev rukoljub ili pak šaku rubalja spremni zapaliti, opet postoji jedna sasvim solidna grupacija koja sigurno neće izaći na barikade, ali će se, u strahu i pokornosti, odazvati na „mirne“ političke proteste maskirane u litije. To je ona procentualno zamašnija grupa što u anketama od svih crnogorskih ustanova najveće povjerenje daruje Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Ne zna taj svijet mnogo ni o Hristovoj žrtvi, ni o svetootačkome predanju, no u za to primjerenim situacijama, redovno se drpa po donjem dijelu rtenice, kucka u drvo ili pljučka po ulici uz neizbježno ritualno

skubanje za uši. Ne zna taj svijet da je češkanje po donjem dijelu rtenice u onoj Crnoj Gori o kojoj se danas pripovijeda kao o „tradicionalnoj“ Arkadiji, mitskoj riznici opravdanja za svu savremenu mržnju prema Crnoj Gori, bio redovni ritual pri susretu s popovima. Ovim današnjim češkačima pop je mjera sve pameti i duhovnosti ovo- i onozemaljske. Neznaveni i sujevjerni, ne razlikujući duhovnost od praznovjerja, idealna su pastva za svakovrsna popovanja.

Endemska mržnja

Pitanje porijekla endemske mržnje jednoga broja crnogorskih stanovnika prema svojoj zemlji zahtijevalo bi širu socio-psihološku analizu. Crna Gora se gordi hiljadugodišnjom državnom tradicijom, bez obzira na to kako ko tu tradiciju etnički definisao. U XIX vijeku, dok su drugi evropski narodi uspostavljali svoje države, brojni putopisci i državnici divili su se Crnogorcima kao „jedinoj slobodnoj naciji“. Kult slobode i „nezavisnosti“ ono je po čemu su Crnogorci bili prepoznatljivi u svijetu... XX vijek donio je ne samo slom toga kulta već i negiranje svake crnogorske samosvojnosti. Na početku XXI vijeka potomci onih koji su ginuli ispod crnogorskoga barjaka na Grahovcu ili Vučjem dolu, ne dozvoljavajući da padne u ruke neprijatelja, tu istu zastavu spaljuju ili huškaju đecu da to čine!? Pri svemu tome, đe god da odu izvan Crne Gore, drugi će ih lako prepoznati baš kao Crnogorce!? Ako to nije endemska patologija, onda zaista ne znam što je.

Istovremeno, prepiturava se Crna Gora, pri čemu se ne štede ni kulturni spomenici, bojama koje jesu u jednome istorijskom periodu bili dio crnogorske heraldike, ali su danas samo – oficijelno obilježje manjega entiteta Bosne i Hercegovine. Nije potrebno podsećati kako je taj entitet nastao i koje vrijednosti danas baštini njegovo vođstvo, pa ću se samo zapitati da li te

poruke znače da je poželjni društveni okvir Crne Gore da bude nova Republika Srpska!?

E, tu se treba vratiti na priču o ideologiji zla s kojom se nijesmo suočili i kojoj smo dozvolili da u ime navodne slobode govora postane legitimni društveni stav. S tom ideologijom nema kompromisa, ni malih, ni velikih.

Jedan od nosilaca te politike u Crnoj Gori upravo je Srpska pravoslavna crkva, a iza tog koncepta stoje centri moći izvan Crne Gore. Međutim, pitanje je koliko je Država zaista, ne deklarativno, uložila u obrazovanje, inkluziju, promociju vrijednosti građanskoga društva, multikulturalizma i sl. To što među omladinskom populacijom u CG sve više jača etnička distanca posljedica je, između ostaloga, i institucionalne nebrige!

Pat pozicija

Dugo očekivani susreti predstavnika Vlade s predstavnicima SPC u Crnoj Gori nije donio ništa novo. U javnosti se sve češće spominje nekakav mogući kompromis koji bi zadovoljio obje strane. Time kao da se previda suština samoga spora. Vlada je pripremila, a Skupština usvojila u regularnoj proceduri zakon koji je usklađen s najboljom evropskom praksom i usaglašen sa sugestijama Venecijanske komisije. Za taj zakon nije glasala samo koalicija na vlasti, već i jedina istinski građanska opoziciona partija. Za sve vrijeme halabuke oko Zakona kristalisalo se da Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori ima primjedbe na 3 člana toga zakona, tvrdeći da je on neustavan. Umjesto da svoje primjedbe dostave Ustavnome sudu, kao jedinog legalnog instanci koja može odlučivati o ustavnoj usklađenosti toga zakona, oni su se odlučili na metode koje izlaze iz okvira institucionalnoga djelovanja. Ne razumijem kakav se tu kompromis može napraviti, osim da se SPC ubijedi da preda svoje primjedbe Ustavnom sudu i ispoštuje njegove

odluke. Ili da Država odustane od vrijednosti na kojima počiva, suspenduje i zakonodavnu i sudsku i izvršnu vlast i preda Crnu Goru na upravu Srpskoj pravoslavnoj crkvi.

No ako stvar sagledamo u širem kontekstu, mislim da je izvjesno da je Zakon i njegovi „sporni članovi“ samo povod za nešto drugo, što ima političku pozadinu. Kad se analizira prljava medijska kampanja koja je iz Srbije krenula ne prije 3 mjeseca, nego još u vrijeme najave donošenja Zakona, u proljeće 2019. godine, kad se sagledaju istupi najviših srpskih zvaničnika, sasvim je izvjesno da je riječ o pripremanom i koordiniranom procesu. U ovome trenutku teško je sagledati njegove krajnje posljedice, no čini mi se da je promjena pristupa koju je Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori demonstrirala kad je s najave „krvavih badnjaka“ prešla na „mirne“ litije, i kad se distancirala od političara krajnje desnice, neobično slična transformaciji jednog političkog subjekta u Crnoj Gori koji je prije neku godinu od omladinskog pogona jedne stranke desničarske orijentacije prerastao u umivenu, populističku, kamuflažno građansku partiju. Između crvenih kravata i crvenih epitrahilja trenutno ne vidim programsku razliku, a identične metode djelovanja navješćuju mogućnost da u nekim budućim političkim procesima, SPC isturi novi talas „mladih, lijepih i pametnih“ kao svoje favorite.

Reakcija

Čini se da je Država, a u prvome redu policija, adekvatno reagovala na prvi talas udara, koji je definitivno bio prijetnja po bezbjednost. Pozivi poslanika u Skupštini ratnim drugovima da otkopaju oružje u osnovi se nijesu razlikovali od prijetnji koje je svojevremeno uoči početka rata u BiH u skupštini izgovorio Radovan Karadžić, baš kao što su scene barikada u Sarajevu iz marta 1992. godine, mogle podšetiti na blokade Podgorice iz

svih saobraćajnih pravaca, potom blokade mostova i saobraćajnica po Crnoj Gori i sl. Ali, nakon što se te metode nijesu pokazale djelotvornim, prešlo se na drugi talas, odnosno tzv. mirne litije, bez javno istaknute političke ikonografije, uz poziv na molitvu i istrajnost. Vojnom terminologijom rečeno, ako je medijska haranga na Crnu Goru koja u kontinuitetu traje duže vrijeme bila svojevrsna artiljerijska priprema, litije su već ulazak pješadije u igru.

Na tu vješto pripremljenu strategiju Država nije adekvatno odgovorila, a najednom su na površinu isplivale brojne slabosti strukture koja je dugo uljuljkana na vlasti i nije bila ni medijski ni operativno spremna za ovaj oblik otpora. „Mirne litije“ jesu sofisticiraniji oblik udara jer je direktne pozive na rat i barikade zamijenila naoko bezazlena i bogougodna retorika. Velim „naoko“, jer kad između redova analizirate te istupe, njihove krajnje namjere bivaju ogoljene. Primjera radi, teško je uočiti semantičku razliku između poruke Slobodana Miloševića izrečene na Gazimestanu 1989. godine, svojevrsne najave ratnoga raspleta: „Opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene“ i riječi sveštenika Momčila Krivokapića upućenih pastvi: „Ponoviću zato da se zasad samo Bogu molimo, ali ako zatreba znamo kako ćemo da se borimo.“ Poruka da će svetinje braniti životima, pa i ona najnovija Amfilohijeva „samo preko mene mrtvog“, kad se ima u vidu da pod svetinjama misle na jedan broj katastarski neregularno upisanih vjerskih objekata i imovine, takođe jasno upućuje na namjere koje niti su mirne niti su bogougodne.

Sukobi u Srpskoj pravoslavnoj crkvi

Da nekih čegrsti u SPC ima, svakome je jasno. Jesu li one posljedica globalnih izazova pred kojima se danas nalazi istočno hrišćanstvo ili ličnih animoziteta, za Crnu Goru i nije od

presudnoga značaja. Ono što je za nas najvažnije i oko čega nema nikakve dileme – u pogledu odnosa prema crnogorskoj identitetu, ali i građanskim, multikulturalnim, sekularnim i antifašističkim tradicijama koje su u osnovi savremene države Crne Gore, između arhijereja Srpske pravoslavne crkve nema baš nikakvih ni nesuglasica, ni čegrsti. Jednako o tome misle i Irinej i Amfilohije, ali i njima potčinjeni jereji, ma kakvim se retoričkim marifetlucima ovih dana služili ne bi li omasovili svoje političke skupove. Ilustrativan je u tom pogledu nastup rektora Cetinjske bogoslovije, Gojka Perovića. Uza sve nastojanje da se kao svojevrsna medijska zvijezda protesta prikaže kao tolerantan duhovnik, Perović nije mogao odoljeti da javno ne demonstrira svjetonazor koji se u osnovi ne razlikuje od onoga koji reprezentuje Amfilohije Radović. Njihov odnos prema Crnoj Gori razlikuje se samo u pogledu izbora različitih verbalnih jedinica, pa će Amfilohije Crnogorce otvoreno uporediti s govedima, a Perović suptilno objaviti da oni imaju pravo na pasoš (imaju ga i kućni ljubimci, uostalom), ali da im je „sva istorija srpska“.

Vlast

Oštrica političkih udara koji prate aktuelna dešavanja u Crnoj Gori usmjerena je prema ličnosti crnogorskoga predsjednika Mila Đukanovića. Đukanović je, nesumnjivo, metonimija crnogorskih političkih uspona i padova u potonje 3 decenije. Nakon odbacivanja pogubne Miloševićeve politike i prihvatanja idejne platforme LSCG i SDP-a, Đukanović je postao glavna meta napada unionističkih krugova. Zanimljivo je da je tada, zbog bliskosti s njim, od strane unionista i današnji njihov duhovni i politički predvodnik zavrijedio parolu „Amfilohije, Turčine“. Kao ličnost koja dominantno reprezentuje vladajuću političku strukturu nije neobično što je baš Đukanović na udaru

ideoloških i političkih protivnika. Međutim, pitanje je koliko je ta politička elita zaista uspjela ovo društvo transformisati u pravnu i ozbiljnu državu i je li ono u mnogim domenima još uvijek zavisno od kulta ličnosti, a time i neotporno na moguće udare sa strane. U tom slučaju direktni udari na ličnost mogu biti forma borbe za slom države koju ta ličnost predstavlja. Okolnost da je proces Đukanovićeve difamacije započeo onda kad je proklamovao suverenističke stavove, upućuju na takav zaključak. Na to nas upućuju, uostalom, i istorijska iskustva s početka XX vijeka.

Glavna Đukanovićeva krivica u očima predvodnika litija ne ogleda se u evidentnim slabostima ovoga društva kao što su partitokratija, nepotizam, socijalne nejednakosti, kontroverzne privatizacije i sl, već upravo u onome što su nesporne zasluge Đukanovićeve politike: izmicanje sa stranputice 90-ih, obnova državnosti, ulazak u NATO, put ka EU, vjerska tolerancija, građansko društvo, promocija antifašizma. Lažni borci za bolji životni standard i za uvezenu tuđu tradiciju idolopoklonski bi se, kao nekad, odnosili prema Đukanoviću da je on predsjednik srpske Crne Gore, makar ona bila i gladna i bijedna i korumpirana i pod sankcijama.

„Diskriminacija“

Nema nikakve dileme da dešavanja u Crnoj Gori nijesu nikakva reakcija na navodnu diskriminaciju i ugroženost, već politički proces čiji je cilj promjena političke i ideološke orijentacije Crne Gore koji je započeo nekoliko godina ranije, da u promjenjivim formama potraje do prvih narednih izbora, a potom i popisa stanovništva. Narativ o ugroženosti Srba, plasiran još Memorandumom SANU sredinom 80-ih, bio je platforma za razbijanje Jugoslavije i krvave ratove koji su uslijedili. Koliko je taj narativ kod nas besmislen, pokazuje

činjenica da „etnička“ granica između Srba i Crnogoraca u Crnoj Gori ne ide ni tokovima rijeka, ni vrhovima planina, već duž samih familija, što, uostalom, potvrđuje poznatu činjenicu da je ta nacionalna distinkcija, konstruisana u potonjih 30 godina, u osnovi ideološka i politička, a ne nikako etnička. Priča o specijalnim statusima pokrenuta od zvaničnika Republike Srbije u jednoj državi građanskoga ustrojstva opasna je uvertira u njenu bosnizaciju, pa se nadam da kao takva nikad neće ni biti uzeta u ozbiljno razmatranje.

Intelektualci

Posebno mjesto u priči o zbivanjima u Crnoj Gori zauzimanju tzv. intelektualci. Ne možemo govoriti o intelektualnoj eliti i misliti na Crnogorsku akademiju nauka i umjetnosti, kad se zna da svi njeni akademici koji su se oglasili po ovom pitanju mogu bez ikakve gužve stati na prste jedne ruke. Kad tih nekoliko izuzetaka stavite po strani, ostaje mučan podatak da gotovo 90% te ustanove čine ili „mudri“ sinekuristi koji čekaju rasplet ili oni koji ako ne baš na nogama i štapovima, ono bar u mislima redovno pohađaju šetnje četvrtkom i neđeljom. Pri svemu tome, mudrolije o tome da Akademija ne treba da se bavi dnevnom politikom i floskule o potrebi za dijalogom zvuče kao smiješno obrazloženje za kukavičluk, nekompetenciju i indolentnost. Ono što se danas u Crnoj Gori dešava nije nikakva dnevno-politička priča, već pitanje od sudbonosnoga značaja – hoće li Crna Gora ostati sekularna, multikulturalna, građanska država ili će pokleknuti pred novim udarima uvezenoga kleronacionalizma i završiti na periferiji civilizacijskih tokova svijeta, u mržnji i duhovnoj bijedi. To što se i ovom prilikom u odbranu temeljnih vrijednosti oglašavaju inokosni gerilci umjesto da imamo jasan i konzistentan institucionalni odgovor, slika je jednoga politički i vrijednosno još uvijek nezaokruženoga sistema. U svemu tome

opet ne treba smetnuti s uma odgovornost Države i njenu često zastrašujuće lošu kadrovsku politiku.

Vrijednosti

Uprkos svim nastojanjima da se protesti kamuflirani u litije prikažu kao izvorno građanski bunt protiv navodne nepravde, lišen ideoloških natruna, duhovni mentor protesta, Amfilohije Radović mnogo je puta dosad svojim izjavama objasnio vrijednosni repertoar Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori: ksenofobija, mržnja prema svemu Drugom, antiislamizam, anticnogorstvo, homofobija, istorijski revizionizam i promocija profašističkih snaga iz Drugoga svjetskog rata, slavljenje osuđenih ratnih zločinaca iz potonjih balkanskih ratova, odijum prema prosvjetiteljstvu, antievropejstvo, odbacivanje moderniteta, iracionalne predstave o nebeskom narodu kao analogon arijevske rasi i sl. Od tih se vrijednosti do danas nije nikad ogradio niti on, niti bilo ko od njegovih bliskih saradnika. Ako pošetioci aktuelnih protesta, makar oni iskreno privrženi svojoj zemlji, ukoliko takvih tamo zaista ima, u njegovoj poruci crnogorskim vlastima da „države dolaze i prolaze“ nijesu kadri da vide kakvu sudbinu ovaj *žrec vijeta Crnoj Gori*, čiju je državnu obnovu svojevremeno propratio riječima „Ne pravi se pita od onoga“, svjesno se identifikuju s opasnim namjerama destrukcije temeljnih pretpostavki građanske i sekularne crnogorske države.

Cijela ova ujdurma oko političkih protesta koje zovu litijama vrti se zapravo oko pitanja vrijednosti. Želimo li, dakle, da nam vrijednosti diktiraju obožavaoci profašističkih vojnih trupa iz Drugoga svjetskog rata i slavitelji osuđenih ratnih zločinaca iz potonjih ratova ili će Crna Gora biti sekularna, građanska država koja ima svoj ustav i svoje zakone? Kako sada stvari stoje, na tabli je pat pozicija. Vlada poziva Srpsku pravoslavnu crkvu na

---

dijalog o primjeni zakona, a ovi, s druge strane, ispostavljaju politički ultimatum o povlačenju zakona!?

Za više od dva i po mjeseca, međutim, iz vjerske ustanove koja bi trebalo da slavi ljubav i pravdu nijesmo čuli ni jedan jedini argument u čemu je to nepravedan i skaredan zakon koji zahtijeva da korisnici imovine dostave dokaz o njenome vlasništvu!? „Odbrana svetinja“ tako se ispostavlja kao politički pritisak da se spriječi utvrđivanje zakonitosti sticanja imovine ustanove koja tvrdi da je utemeljena na Hristovim riječima: „Ne sabirajte sebi blaga na zemlji, đe moljac i rđa kvari, i đe lupeži potkopavaju i krađu; nego sabirajte sebi blago na nebu, đe ni moljac ni rđa ne kvari, i đe lupeži ne potkopavaju i ne krađu. Jer đe je vaše blago, onđe će biti i srce vaše.“ (Matej 6, 19–21)

ANTICRNOGORSKA PROPAGANDA IZ SRBIJE

Dragan B. Perović

The propaganda pattern against Montenegro conducted by some Serbian and Russian circles has not changed for nearly 180 years. Lies and intrigues served in this political activity have become a special kind of art. The author analyses in detail the propaganda war against Montenegro, from Garasanin's "Načertanije" and the mission of his agent Milan Piroćanac in Montenegro, to the pamphlets against King Nikola. In his report, Piroćanac concluded that in order to facilitate the assimilation of Montenegro, Montenegrin children should be educated in schools in Serbia. Phantom organizations have condemned every foreign policy move of Prince Nikola as hostile. Priests were actively involved in the writing and distribution of such proclamations.

*Garašaninovo Načertanije kao osnova
propagandnog rata ka Crnoj Gori*

Eskalacija propagandnog rata prema Crnoj Gori dobila je čudovišne razmjere nakon donošenja Zakona o slobodi vjeroispovijesti. Desetine hiljada napisa su iskorišćeni za izlivanje najnižih poriva i odijuma ka Crnoj Gori, otkrivajući svu mizerost onih koji se ne mire sa crnogorskim izborom da sami određujemo svoju sudbinu. Ni u najluđim pretpostavkama nije se moglo očekivati da će se toliko podmetanja, izmišljotina i mržnje sručiti na Crnu Goru od prvih komšija i „braće“. Ostajete

zatečeni i u nevjerici, čak iako ste pratili razvoj politike i djelovanja koje je pretežno zasnovano na mitskim pretpostavkama ili jednostavno rečeno, na laži.

Jedan od prvih koji je to konstatovao bio je američki arhitekta Vitni Voren, koji je kao član američke delegacije učestvovao na Versajskoj (Pariskoj) mirovnoj konferenciji, održanoj poslije Prvog svjetskog rata, od 18. januara 1919. do 21. januara 1920. Tu se on prvi put upoznao sa crnogorskim pitanjem. Sa dubokim osećanjem časti i odgovornosti borio se da Crna Gora dobije mjesto koje joj je pripadalo po međunarodnom pravu i pravdi. Ono što je Vorena potaklo na angažovanje bili su izvještaji američkih predstavnika o stanju u Crnoj Gori nakon nasilnog prisajedinjenja Srbiji na tzv. „Podgoričkoj skupštini“ i djelovanje velikih sila na samoj Mirovnoj konferenciji. Izaslanici vlade SAD zaključili su da je Crna Gora nasilno anektirana i da je: *Ogromna nepravda učinjena jednom malom narodu od strane jednog većeg i to baš u vrijeme kada državni Velikih sila, skupljeni u Parizu, upotrebljavaju fraze kao: pravo na samoopredjeljenje malih naroda.* Na samoj Konferenciji prevladale su zakulisne igre, kojima je dirigovala Francuska (čak su marginalizovali prijedlog američkog predšednika Vilsona u 14 tačaka, koji je sadržao i dio o pravednom rješenju crnogorske države).

Sva događanja oko Mirovne konferencije i položaja Crne Gore navela su Vorena da napiše knjigu *Crna Gora – zločin Mirovne konferencije* („Montenegro the crime of the peace conference“), objavljenu u Njujorku 1922. godine. Po povratku u Ameriku, Voren nije prekinuo djelatnost i zalaganje za Crnu Goru. Godine 1924, u Njujorku je postao član Međunarodnog komiteta za odbranu crnogorske nezavisnosti.

U Predgovoru, govoreći o Crnoj Gori, Voren kaže: *Tamo je, 1914. godine, počela velika drama. Zaplet i lica su šekspirovska..., sa elementima (kralja) Lira, Otela i Magbeta. Crna Gora je Kordelija – razbaštinjena kćer. A Ledi Magbet je*

Srbija! Ona hoda obalom Jadrana i nastoji da spere mrlje krvi sa svojih grešnih prstiju. Ali oni se ne čiste, iako ih pere u sedam mora. Kasnije daje osnovne stavove: Ako pustimo Srbiju i njene saučesnike da konačno dotuku ranjenu suverenost Crne Gore, mi jačamo svaku ruku koja udara na bezbijednost svijeta. Ako dopustimo da balkanska laž prođe kao istina, potkopaćemo temelje sopstvene slobode.

Voren je prozreo spletkarenja i nepočinstva kojima se služila srpska vlada u klevetanju Crne Gore i ostarjelog kralja Nikole, kojemu nijesu mogli oprostiti dobročinstvo prema njima istima ispoljeno. Isticao je da je prosto fascinantno kako je srpska propaganda dovedena do savršenstva: *Loza Karađorđevića nikad ne bi uspjela toliko koliko jeste bez usluga ljudi koji su od intrige napravili pravu umjetnost.*

U oktobru 1919. konstatovao je povodom Mirovne konferencije: *Zločin je Crna Gora – zbrisana sa karte, mada ne svijeta – i jednog dana taj zločin se mora okajati... Njemačka se siledžijski ponijela prema Belgiji. Ali kada Srbija ispolji svoje siledžijstvo prema Crnoj Gori, niko ni ruku ne digne da prekine to nasilje. Zašto? Jer je Srbija uspješno lagala, a savjest čovječanstva koja mrzi laž još je nije razotkrila.*

U novije vrijeme sve je sublimisano poznatim izjavama književnika Dobrice Ćosića, tzv. „oca nacije“, kojih se vrijedi podsećati s vremena na vrijeme: *Mi lažemo da bismo obmanuli sebe, da utešimo drugoga; lažemo iz samilosti, lažemo iz stida, da ohrabrimo, da sakrijemo svoju bedu, lažemo zbog poštenja. Lažemo zbog slobode. Laž je vid srpskog patriotizma i potvrda naše urođene inteligencije. Lažemo stvaralački, maštovito, inventivno... Laž je srpski državni interes... Laž je u samom biću Srbina... U ovoj zemlji svaka laž na kraju postaje istina... Srbe je toliko puta u istoriji spašavala laž...*

Izuzimajući doba srednjovjekovlja, kada su se male balkanske države međusobno osvajale i pokoravale, prvi zaokruženi plan

koji je imao definisane pretenzije ka asimilaciji Crne Gore i način propagande, nastao je sredinom XIX vijeka u Srbiji. Bilo je to vrijeme kada dolazi do oslobodilačkih pokreta kod Južnih Slovena, ali i stvaranja programa sa velikodržavnim pretenzijama, koji su, na dugi rok, bili i problem ostvarenja i uzrok raspada plemenitih ideja o pravljenju zajedničke južnoslovenske države. Osim romantičarskih ideja o stvaranju Jugoslavije i ulozi Crne Gore u njoj, vladika Rade nije imao drugih ozbiljnijih planova. U isto vrijeme, u Srbiji dolazi do pisanja nacionalnog programa koji postaje osnova tadašnjeg i budućeg spoljnopoličkog djelovanja Srbije. Dugo obavijen velom tajne, taj program postao je predmet špekulacija, manipulacija, mitova... Napadan je ili uzdizan do neba, a da mu se sadržina nije znala. Mnogi su sva kasnija događanja na Balkanu vezivali za taj program i njegovu razradu. Koliko je taj program uticao na odnose Crne Gore i Srbije, koliko je aktuelan, a koliko nerealan, ostaje otvoreno pitanje za dodatne analize i proučavanja. Naravno, riječ je o program poznatom kao *Načertanije* Ilije Garašanina.

Prvi put *Načertanije* Ilije Garašanina štampano je 1906. godine u *Delu*. Priređivač, Milenko Vukićević, naslovio ga je kao „Program spoljne politike Ilije Garašanina na koncu 1844. godine, čime je precizno odredio autora i vrijeme nastanka ovoga tajnoga dokumenta. Objavljivanje je izazvalo izuzetnu pozornost. Postavilo se pitanje autorstva djela i vjerodostojnosti dokumenta. Priređivač nije ponudio nikakav prateći tekst i objašnjenja, osim napomene da je riječ o „Uvodu po kome su dalja dejstvija sljedovala“.

Načertanije je podijeljeno na sljedeća poglavlja:

- Program spoljne i nacionalne politike Srbije na koncu 1844. godine
- Politika Srbije
- Prijemčanija o razdeljenju carstva

- O sredstvima, kojim bi se cijel srpska postići mogla
- Uvodna sredstva
- Najpre da označimo naša otkošenija sprama Bugarske (Zaista bi se osobiti evropski rat izrodio kada bi Rusija još jednom preko Dunava preći htjela)
- O politici Srbije i smotreniju Bosne, Ercegovine, Crne Gore i Sjeverne Albanije
- Srem, Bačka i Banat
- O Sojuzu sa češkim slavjanima

U stvari, nacrt ovoga programa nije originalno Garašaninovo djelo. Pravi autori ili koautori *Načertanija* su poljski emigranti predvođeni grofom Adamom Čartoriskim! Njihov cilj bio je stvaranje zajednice Južnih Slovena, koji bi bili potpuno oslobođeni uticaja Rusije i blisko sarađivali sa Poljskom i Zapadnim Slovenima. Plan, čije je osnove sastavio Čartoriski, u Beograd je donio njihov agent František Franjo Zah i predao ga knezu Aleksandru Karađorđeviću i Garašaninu. Plan namijenjen južnoslovenskim zemljama, njihovoj unutrašnjoj organizaciji i spoljnjem djelovanju, poslužio je kao osnova Iliji Garašaninu za sastavljanje *Načertanija*, ili kako se kaže u *Istoriji srpskog naroda*, V-1, „prednacrt za Načertanije izradio je Zah, a Garašanin je odatle uzeo ono što je odgovaralo njegovim shvatanjima. Po Zahu je srpska spoljna politika morala biti jugoslovenska... Nasuprot Zahovom planu, Garašaninovo *Načertanije* nije jugoslovensko nego srpsko“.

Formalno, Garašanin je u plan *Načertanija* unio neznatne izmjene. E, u tome je trik! Ima ona izreka: „Đavo je u detaljima“. Naoko sitne, stilske ili redaktorske intervencije, u potpunosti mijenjaju suštinu iskaza i značenja. Taj metod je, kao što ćemo kasnije videti, primjenjivan obilato u Crnoj Gori i davao po nas pogubne rezultate. Na primjer, tamo će je pisalo „Jugoslavija“ ili „jugoslovenski“ Garašanin je upisao „srpski“. Izbacio je i dio koji se odnosio na veze sa Hrvatskom.

Garašaninove „male“ prepravke potpuno su izmijenile početnu ideju plana. S druge strane, mora se priznati da je bio vrlo uspješan i planirao je na duge staze.

Garašanin je formirao *Odjeljenje propagande* i bacio se na realizaciju zadataka. Poslao je svoje agente po balkanskim zemljama, sa preciznim instrukcijama. Pod posebnom pažnjom i pretenzijama našla se Crna Gora. Sva sredstva su bila dozvoljena i na raspolaganju. Posebno je bacio mrežu na sve izvanjce koji su bili u Njegoševoj, a kasnije u Danilovoj i Nikolinoj službi.

Važno je da ovđe napomenemo da ovo Garašaninovo propagandno odjeljenje u prvi mah nije imalo veze sa onim što pretežno podrazumijevamo pod tim pojmom. Ono je u stvari bilo mreža agenata koji su radili neposredno na teritorijama koje su bile u fokusu srpske politike i aspiracija. No, ubrzo je na scenu stupila i štampa, koja se počela razvijati i u ovom dijelu Evrope i poprimati forme agitpropa i sprovođenja javnih i tanih „smotrenija“ u odnosu na Crnu Goru. Prije nego predstavimo detalje o sprovođenju planova iz *Načertanija* da se kratko osvrnemo na djelovanje štampe. Tu se uočavaju ciklični periodi i određene zakonomjernosti, čiji se model do danas nije promijenio. Zato ne bi trebalo da vas zbunjuje frapantna sličnost sa aktuelnim propagandnim i geopolitičkim nasrtajima na Crnu Goru.

Prvi se na udaru bio našao Njegoš, zbog uticaja zapadnih struja na njega i njegovu poeziju. Kasnije, kada se videlo da knjaz Danilo neće vladličansku odoru i želi da vodi samostalnu politiku, okrenutu Francuskoj, na njega se sručila koordinisana akcija štampe u Srbiji i Austriji, sa puno podmetanja i poziva na eliminaciju. Slično se desilo nakon potpisivanja tajnog ugovora između Crne Gore i Srbije, 1866. godine, kada je knjaz Nikola došao na tapet. Ipak, kampanja protiv Nikole kulminirala je krajem XIX i početkom XX vijeka. To je bila artiljerijska

priprema za konačno uništenje Crne Gore i njeno brisanje sa geografske mape.

Da krenemo redom. Uzimajući u obzir pretenzije na osnovu planova i posljedice svih dešavanja do današnjih dana, nesporno je da Garašanin jasno razlikuje Srbe i Crnogorce, ali je svojim agentima dao uputstva da govore kao o istom, ali na štetu Crnogoraca: „Tvrдите da su Srbi i Crnogorci isto i tako brišite crnogorsku posebnost.“ Ta uputstva su sačuvana u njegovoj građi, pa je i o njima pisao Stranjaković, koji je pomno istraživao sve vezano za *Načertanije* i *Odjeljenje propagande*. Tako i u *Načertaniju* piše: „I Crnogorci (bi) ondaj rekli: Srbi nisu nama pomagali kad smo u nuždi bili, što je dokazateljstvo da nam nisu prijatelji, nego nas samo za sad upotrebiti žele.“

Izuzetno vispren i vješt političar, Garašanin uz strateške dugoročne planove daje i neke ocjene, koje i danas mogu poslužiti za analizu savremenih političkih kretanja i odnosa, na prvom mjestu između Srbije i Rusije. Garašanin procjenjuje da Rusiji odgovaraju samo oni koji će bespogovorno provoditi njene planove, pa je zato savjetovao da se oprezno „igra“ sa „velikim bratom“:

„Pomoćnik Garašaninov u vođenju političke propagande među Južnim Slovenima bio je Jovan Marinović, a njegovi glavni poverenici, koji su najviše radili na organizaciji propagande u jugoslovenskim pokrajinama, bili su: književnik Matija Ban i Toma Kovačević rodnom iz Bosne.“¹ Kovačević je predlagao posebni sastanak sa Njegošem u Trstu ili Mlecima oko dogovora za opšti ustanak. „Kovačević je mislio da bi se na tom sastanku trebalo sporazumeti sa Petrom II, „da se njegov nasljednik u Srbiju dovede“. Namera ovog predloga bila je jasna. Vladičinog nasljednika treba dovesti u Srbiju da bi se on u njoj vaspitavao u onom istom duhu i pravcu u kome je vođena

---

¹ D. Stranjaković, *Politička propaganda Srbije u jugoslovenskim pokrajinama 1844-1858*, Beograd, 1936, str. 4.

politička propaganda. Vasпитavajući se u Srbiji, budući vladalac Crne Gore biće uvek obavezan prema njoj i nalaziće se u nekoliko pod uticajem politike koja se bude vodila iz Beograda.“²

Pored prijevoda i izrade osnove *Načertanija*, Zah je bio aktivan i na drugim, pratećim poljima. Tako je 1844. u Beogradu osnovao *Tajno demokratsko panslavističko društvo*. Zah je održavao veze i sa Ljudevitom Gajem i Ilircima.

Za razumijevanje onoga vremena treba pomenuti djelatnost dva udruženja – jednog javnog i jednog tajnog. Desetak starijih gimnazista osnovali su 1846. tajnu družinu *Dušanov polk*, sa ciljem da zbace kneza Aleksandra Karađorđevića i na prijesto dovedu kneza Mihaila Obrenovića i da nakon proćerivanja Turaka stvore veliko srpsko kraljevstvo. Godinu kasnije, 1847, polaznici Liceja su osnovali prvo javno đačko društvo u Srbiji - *Družinu mladeži srbske*, koja je pored javnih literarnih i kulturnih akcija imala, slično *Dušanovom polku*, ideje o obnovi „Dušanova carstva“ i osvete Kosova.

Garašanin je odmah pristupio realizaciji zadataka iz *Načertanija*. Poslao je svoje agente po balkanskim zemljama. Povezao se sa bugarskim sveštenicima i učiteljima i slao im knjige štampane u Beogradu. Još više je učvrstio veze sa bosanskim franjevcima, a za Makedoniju je odredio posebnog agenta. U Hercegovini, veza su mu bili ugledni trgovci. Uspostavio je vezu i sa Miriditima – Albancima katoličke vjeroispovijesti. Poseban odnos uspostavio je sa crnogorskim vladikom Petrom II Petrovićem Njegošem, lično preko pisama, a na terenu je, poslije početnih sugestija Toma Kovačevića, glavne radnje oko Njegoša preuzeo Matija Ban. Matija Ban (koji je za svoje zasluge ostao upamćen i po dijelu današnjeg Beograda koji se po njemu naziva Banovo brdo), napisao je 1848. ratni program naslovljen kao *Оснoви рата. Саставио но*

---

² Isto, str. 19.

*начелами найискуснии войвода Матія Банъ. Zanimljivo je da je Ban smislio riječ „četnik“ po uzoru na poljski jezik, jer riječi u tom obliku nije postojalo u južnoslovenskim narječjima. On je te iste godine objavio i knjigu *Pravila o četničkoj vojni...* (*Правила о четничкој војни. Протолмачіо изъ польскога са некимъ променама, изметцима и додатцима Матія Банъ*) u kojoj je dao objašnjenja i postavio osnove četničkog pokreta i organizacije.*

Koliko je sve brižljivo i pomno praćeno i oko Njegoša i oko Crne Gore, pokazuje i djelatnost Njegoševa sekretara Medakovića, koji je, izgleda, najviše služio ruskim interesima. Njegoševa bolest je pokazivala ozbiljnije znake i to je potaklo „dobroželatelje“ na pripreme radnje. O tome iscrpnije piše srpski historičar dr Vladan Đorđević u knjizi *Crna Gora i Austrija 1814-1894*. On navodi da se dugo mislio da li da obradi Njegoša kao državnika. Smatrao je da je loše kada je pjesnik na čelu države, jer se u stvarima ovozemaljskim i političkim slabo snalazi. Ipak se ovaj srpski građanski historičar odlučio da u knjigu uvrsti i Njegoša, jer njegov genij prevazilazi okvire običnih života, a pomoglo je i to što je u njemu Garašanin imao dobra saradnika za svoju politiku. Njegoš je to svakako bio, u prvom redu rukovođen podizanjem opštenarodnog bunta i željom za oslobođenjem podjarmljene braće. Vjerovatno nije očekivao da je za zajedničku sreću najveću žrtvu trebalo da podnese Crna Gora - da prestane da postoji kao država, a narod da ostane bez imena. Đorđević prenosi veoma indikativne podatke o Medakoviću, koji će puni smisao dobiti tokom borbe oko vlasti nakon Njegoševe smrti, odnosno prilikom zavjere za svrgavanje knjaza Danila.

Medaković se „istakao“ jednom dalekosežnom diverzijom, nastalom prilikom izrada Danilovog zakonika. Poslije dosta rada napravljena je verzija koju je potpisao knjaz Danilo, a usvojio Senat crnogorski. U pravnoj nauci to je jedini original

koji ima važnost i vrijednost. I čuva se sa državnim pečatom na posebnom mjestu. Tekst zakonika odnio je sam Medaković da se štampa u štampariji njegovog brata Danila Medakovića, u Novom Sadu, 1855. Tamo, daleko od Crne Gore, napravio je „samo“ dvije-tri izmjene. Samo, te izmjene, falsifikati, da ne bude zabune, urađene su u skladu sa pretenzijama na Crnu Goru.

Medaković je prvo promijenio naslov. U rukopisu stoji: „Zakonik Danila prvog knjaza i gospodara slobodne Crne Gore“. No, u štampanom dijelu je dodato „i Brdah“!

Drugi falsifikat je mnogo grublji, a postao je omiljeno štivo negatora crnogorske nacije i odnosi se na član 92. Zakonika. On u originalu, to jest rukopisu, glasi: „I ako u ovoj zemlji nema nikakve druge narodnosti i nikakve druge vjere do pravoslavno istočne, to opet svaki inoplemenik i inovjerac može slobodno živiti i onu slobodu i onu našu domaću pravicu uživati kako svaki Crnogorac i Brđanin uživa.“ Medaković je u drugoj alineji dodao „samo tri slatke riječi“ kojima je potpuno izmijenio nacionalni sastav Crne Gore. Ta „nezatna“ izmjena, to jest dopuna, glasi – „do jedine srpske“, pa član 92. u njegovoj verziji, izgleda ovako: „I ako u ovoj zemlji nema nikakve druge narodnosti do jedine srpske i nikakve druge vjere“ itd... Ovo se koristi da se pokaže i pismeni dokaz da u Crnoj Gori nijesu živjeli Crnogorci!?

Za Medakovića se vežu još neke preinake. On je 1850. objavio knjigu *Povjestnica Crnegore od najstarijeg vremena do 1830*. Ovo Crnegore napisano je zajedno, kako je i prepravljao naziv đe god je mogao. U njoj je prvo napisao da je Vladika Vasilije pisao srpsku istoriju. Tu mu je replicirao Đorđe Subotić u *Serbskom letopisu*, pišući: „A crnogorski vladika Vasilije nije pisao kratku istoriju srpsku, već crnogorsku istoriju.“

Zanimljivo, slično kao i Ćosić, Garašanin govori o izbjegavanju istine kao nacionalnoj karakteristici. U pismu Jovanu Marinoviću, pisanom u Beogradu 22. aprila 1866.

Garašanin kaže: „Mi Srbi ako nismo ništa drugo kadri, bar da se dobro izgovorimo, pa ko zna da i to ne uđe u kakav god račun.“ To je vrijeme kada je Garašanin u misiju u Crnu Goru poslao Milana Piroćanca, koji je pisao o „separatističnim težnjama crnogorskog dvora“.

Sintagmu o navodnom crnogorskom separatizmu kasnije je preuzeo i dopunio Baja Pašić u svojoj bjesomučnoj kampanji protiv Crne Gore i knjaza Nikole, potpomognut crnogorskom emigracijom. Smatrajući da su sva sredstva koja Srbija upotrijebi za uništenje Crne Gore dozvoljena, Pašić je, uz pomoć beogradske štampe, dugo vodio kampanju protiv crnogorskog naroda, zasnovanu na falsifikatima i lažima. O ulozi beogradskih novina posebno šedočenje ostavio je vojvoda Gavro Vuković. O tome će biti riječi u posebnom odjeljku, a ovđe ćemo samo kratko izdvojiti citate nastale povodom donošenja poznatog *Zakona o zabrani useljavanja Cigana i Crnogoraca u Srbiju*. Ovaj famozni zakon usvojen je sredinom 1897. godine, za vrijeme vlade dr Vladana Đorđevića. Govoreći o tome Vuković navodi: „Vladan Đorđević, prije polaska za šefa vlade bio je poslanik Srbije u Carigradu... Grozni režim srbijanske planete, sa satelitom doktorom Vladanom, otpočet je sa progonoštvom Crnogoraca iz Srbije. Ulazak u Srbiju zatvoren je na svim granicama, sa izrekom koja je dolikovala samo njemu – ‘Cigane i Crnogorce treba bez obzira vraćati s granica’... Presbiro nje-govog ministarstva bila je grozna kuhinja izmišljotina, najgnusnijih kleveta, svakojakih grdnja, koja su infektirale javno mnjenje cijeloga svijeta. Beogradska štampa podvila mu se je bila pod skutove nešto od terora, a nešto za novac, te je posve dnevno vodila odvratnu kampanju protiv knjaza Nikole i Crne Gore... U svojoj razuzdanoj mržnji prema Crnoj Gori, marširao je taj zli genije dalje. Pokupio je sve crnogorske nezadovoljnike, pa ih je grupisao oko sebe, izvlačeći iz njih jed i gnjev, koji su skoro svi gajili prema Knjazu i Crnoj Gori, da njima oslači paškvile, koje

su povrvile iz njegove kuhinje, da sve potruju što se cnogorskim nazivalo.“³

Pamflete protiv Crne Gore pisali su Marko Backović, *Crna Gora pri kraju XIX vijeka* (Backović je ubijen krajem 1896, od hajduka) i Savo Ivanović. Za Ivanovića, koji je bio vojni pitomac i bivši ađutant knjaza Nikole, smatra se da je autor pamfleta *Nekoliko krvavih slika iz albuma Petrović-Njegoševog doma – skupio i izdao Glavni odbor crnogorske emigracije (1898)*. Djelo je štampano u Osijeku, „o trošku generalisima Milana Obrenovića (a možda vlade i režima)“ i pod nadzorom tajne službe srpske vlade. Detaljnije o ovome djelu može se upoznati preko tekstova Marijana Maša Miljića *Crnogorska politička emigracija do I svjetskog rata* (<https://montenegrina.net/>) i Vladimira Jovanovića *CRNOGORSTVO – Od Njegoša do naših dana* (<https://www.antenam.net/>). Za ovu priliku izdvajamo samo par navoda iz ovoga sočinjenija. Glavni cilj napada bio je knjaz Nikola, a preko njega svi Petrovići, odnosno Crna Gora i sve ono što je „autentično crnogorsko“. Crnogorski potuđenici pitali su se: „Zašto da mu (Nikoli, prim. D. B. P) dozvoljavamo više da svojoj neopravdanoj gramzivosti žrtvuje srpske interese, i svojim intrigama da staje na put prisajedinjenju Crne Gore uz Srbiju!? Jes, mi se pitamo, zašto da taj dom trpimo više, koji svojim paklenim ambicijama nebratski žrtvuje onu ljubav i odanost koju Crna Gora kao mlađa sestra, uz najveće strahopoštovanje duguje svojoj starijoj sestri – Srbiji.“ Oni su se zalagali za prisajedinjenje Crne Gore Srbiji pod Obrenovićima. Po njihovome mišljenju Nikola ne zaslužuje mjesto vladara, a sliku o sebi gradi tako što „na svaku stranu kupuje pisce, novinare, ‘jadove i političke varalice’ da ga predstavljaju kao demokratu“. Za Petra I pisali su da je lažni „šareni svetac bez nosa“, koji je od strane Njegoša, po uputima Sima Milutinovića Sarajlije, na

---

³ Vojvoda Gavro Vuković, *Memoari*, knj. 2, Titograd - Cetinje, 1985, str. 437-438.

bezbožan način proglašen za svetitelja. Petrovići su od strane autora počašćeni sljedećim epitetima: „Narodna kuga“, „božja kazna“, „Pilati“, „otrovi“, „zvjerad u čovječjoj koži“, „otuženi i prepredeni zlikovci“ koji su krv „zločinački na svako crnogorsko ognjište prosuli“, „sramotna i hajdučka kuća“...

Petar II je „grobar srpskog imena“, „krvožedni i gadni mitronosac“, „franzovi krvolok“, „krivokletnik“..., „glava pod bradom bez obraza“, „glava pod mitrom bez časti“, „glava pod mantijom bez pojma o bogu“, „najsramotniji hrišćanski sveštenik, koji do sada zemlju gazio“, „franzavi bezakonik u mantiji“, „vtori Aleksandar Bordžija“... Ni Njegoševo veličanstveno djelo *Gorski vijenac* nije bolje prošlo: „Izgleda Visočanstvo, kao da Vi, odviše zaboravljate da se *Gorski vijenac* pisao u ono vrijeme, kad je uopšte svaki Crnogorac manje-više glup, prost i fanatik bio, te nije znao ni umeo da ocijeni šarlatanstvo, laži i zločinstva vladike Rada, koji je pokušao da pisanjem *Gorskog vijenca*, ukrije od potomstva svoja gnusna izdajstva i nevaljalstva.“ Povrh svega, Njegoš je optužen da je začetnik ubitačnog crnogorskog separatizma! Zato su i poručili vladici Radu: „Neka počiva na Lovćenu, jer zbilja, kao da mu je sam Bog naredio da na samrtnom času izabere to mjesto za vječiti boravak među zvjerovima i na tom svijetu, kao što je sam bio zvijere i razvratnik na ovome.“

Na strani crnogorske emigracije u to vrijeme su bili listovi *Odjek*, *Djelo*, novosadska *Zastava*, a protiv emigranata: američanski list *Sloboda* (San Francisko), *Dubrovnik*, *Srbobran*, *Naše doba*, *Srpski glas*, *Branik* i dr. Zanimljivo, situacija u štampi je bila slična onoj s početka devedesetih godina uoči raspada Jugoslavije. Na jednoj strani, ratni, huškački mediji, a na drugoj, pojedini usamljeni glasovi iz Crne Gore i Vojvodine – kao preslikano. U tim listovima, koje je knjaz Nikola navodno potplatio, emigranti se nazivaju: „izdajnicima, odmetnicima, kalajevcima, konspiratorima protiv srpstva,

zločincima, skitnicama, lopovima, kugom, nikogovićima“, pa čak i „jednim prostitutskim društvom“.

Emigranti su tih godina organizovali i neku vrstu suđenja protiv knjaza Nikole. Nakon „isljeđenja“ članovi toga emigrantskog „suda“ su „osudili“ knjaza na smrt. Između ostalih, sud su činili Tomo Oraovac, Đuro Kustudić, Savo Ivanović, Blažo Perović, Niko Drecun...

Međutim, tih godina među crnogorskim emigrantima počela je nesloga i mimoilaženja, što je posebno došlo do izražaja nakon „majskog prevrata“, odnosno poslije ubijstva srpskog kralja Aleksandra Obrenovića i Drage Mašin 1903. Tada su „omladinci-emigranti“ počeli pristupati raznim tajnim društvima. Trebalo bi napomenuti da je crnogorska omladina imala početkom XX vijeka (kao i početkom XXI vijeka) u Srbiji „prava kao i domaći sinovi: besplatno školovanje, stipendije, potporu“. Jedno od tih društava bilo je *Slovenski jug*. U njihovom „Revolucionarnom statutu“, u pripremama za revoluciju, bili su nedopustivi teroristički akti u svim jugoslovenskim zemljama. Jedino u „Crnoj Gori organizacija će nastupiti svom snagom i terorističkom akcijom u borbi protiv starog režima“. O bombama koje su donešene u Crnu Goru i procesu koji je tim povodom vođen, drugom prilikom. Samo ih notiramo, jer su i one dio kampanje i propagandne mašinerije upotrijebljene za razor Crne Gore.

Situacija se usložnjavala i nakon aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske 1908. „Odmah po aneksiji, kad se beogradska ratna graja svršila kapitulacijom pred Austrijom, niko drugi nego vladina ‘Samouprava’ oklevetala je službenu Crnu Goru, tvrdeći, da je držanje ove za vrijeme velike krize bilo unaprijed udešeno s Austrijom.“ Aneksiona kriza bila je na izvjestan način uvod u balkanske i Prvi svjetski rat. Garašaninovi planovi, Piroćančeve instrukcije i bjesomučna Pašićeva kampanja vodile su ka tragičnom udesu Crne Gore i nestanku njene dinastije, crkve, jezika i nacionalnog imena.

Slično kao i za onaj član 92. Danilova zakonika, i za jedan drugi falsifikat trebalo je da prođu godine da se otkrije prava istina. Riječ je o lažnom ugovoru Crne Gore i Austrije objavljenom 1912. godine. U novije doba i mlađi istraživači u Crnoj Gori počeli su da tragaju i publikuju autentične izvore i u potpunosti razobličili pozadinu i nastanak ove prevare, sa tragičnim poljedicama na tok istorije crnogorskog naroda i sudbinu njegovog posljednjeg suverena.

Tajni ugovor Crne Gore s Austrijom je falsifikat, u stvarnosti nepostojeći dokument, sastavljen sa znanjem srpske vlade. Da je i Rusija možda bila u toku čitave podmetačine možda nam služi podatak da je ruski poslanik na Cetinju 1913. godine otkrio da postoji plan za proćerivanje kralja Nikole iz Crne Gore!

Autor ovoga ugovora bio je Radovan Perov(ić) Tunguz, ondašnji student, rodom iz Trebinja. Ipak ništa od toga nije smetalo beogradskoj štampi i Pašićevoj politici prema Crnoj Gori da ovaj izmišljeni akt tretiraju kao punovažni dokument kojim je rušena crnogorska država. Kako je kampanja započeta, tako je tokom vremena nebrojeno puta ponavljana laž počela dobijati status istine jedne strane, koja ju je uvijek potezala u cilju diskreditovanja crnogorskog slobodarstva i junaštva.

„Ugovor“ je dugo bio predmet špekulacija i argument za navodnu crnogorsku „izdaju“ u osvit Prvog svjetskog rata, a da se dugo niko nije usuđivao da javno kaže da je riječ o podvali, koja je toliko zla nanijela Crnogorcima. Trebalo je da prođe skoro šezdeset godina da prava istina izađe na videlo. Riječ je o brošuri koju je vrijedni istraživač Risto, J. Dragičević, pod naslovom *Tajni ugovor Crne Gore s Austrijom*, objavio na Cetinju 1968. godine.

Prije Dragičevića, srijeće se jedna zabilješka koju je vjerovatno pisao Pero Šoć 1938, u cetinjskom *Narodnom listu*, đe se kaže: „Pred poštenom istorijom i pokoljenjima stićeće se oni koji su 1912. g. objavili tobož tajni ugovor Crne Gore s

Austrijom od 1907. godine. Još će više biti osramoćeni oni, koji su taj izmišljeni ugovor objavljivali tokom svjetskog rata i odašiljali savezničkim silama u cilju kompromitovanja Crne Gore. “Tu se g-din Šoć prevario, nijesu se nikad zastiđeli ni oni, ni zastiđa od njihovih nastavljača koji su i danas na istom poslu.

Trebalo je ovu falsifikovanu „konvenciju“ učiniti što više vjerovatnom, pa je onda Tunguz „prikupio i konvencije Rumunije, Bugarske i Grčke“. Sada je trebalo naći i sredstva za objavljivanje ovih „konvencija“, jer se ne može ni pretpostaviti da je štampanje mogao platiti student Tunguz. Tako je 1912. godine štampana Tunguzova brošura s autorovim pseudonimom ‘Herzog von St-Sava’ (Herceg od Svetoga Save) i naslovom: *LIVRE NOIR (Crna knjiga) Tajne konvencije između Austro-Ugarske i Rumunije, Bugarske, Grčke i Crne Gore. Knjiga I. Beč*, i onda zamislite – izdavač, to jest štampar, Franc Ferdinand, tadašnji prijestolonasljednik Franja Josifa, koji će biti ubijen u Sarajevu 1914.

Ovaj „ugovor“ u potpunosti otkriva metode, koje i danas na sličan način koriste neki mediji i navodni istraživači za spinovanje javnosti. „Tvrđnja o famoznom Ugovoru podupirana je njegovim ‘prevodom’ štampanim u ‘Narodnoj misli’ u Americi“, a odatle je ponovo preuziman da se štampa u Crnoj Gori. Posebno su srpski zvaničnici bili vješti u plasiranju izmišljotina. Na sačuvanim prijevodima na Cetinju označeno je, da je tekst uzet po prijevodu „štampanom u br. 33 od 26. jula (8. avgusta) 1912. godine u listu ‘Narodna misao’, koji izlazi u gradu Bjutu (Bjuts, Montana) u Americi“. To je moglo biti i namjerno označavano, jer je izgledalo vjerovatnije, no da se prepisuje iz teksta beogradske *Tribine*. Nije bez interesa jedan kasniji slučaj: naime, brošura *Nikola Petrović i njegov dvor* štampana je u Parizu, iako na njoj stoji: „Sarajevo 1919“.

Kada je počeo rat, protivnici kralja Nikole su čitanjem navodnog tajnog ugovora s Austrijom demoralisali crnogorsku

vojsku. „Vlada kraljevine Crne Gore i kralj Nikola nijesu ni mogli pomisliti da u drugoj polovini 1915. godine, kada su i Srbija i Crna Gora bile skoro na izdisaju, baš zbog ovoga falsifikovanog ‘ugovora’ saveznici ne samo što ne šalju pomoć u oružju, municiji, odijelu i hrani za crnogorsku vojsku, već često i ne odgovaraju na njihove mnogobrojne molbe i zapomaganja.“

Uzrok su, naravno, bile intrige zvanične Srbije i njene diplomatije, koja je imala razgranatu mrežu po cijelome svijetu. Uz to su, kao i u pripremama za tzv. „Podgoričku skupštinu“ imali na raspolaganju velika sredstva. Tako agenti/organizatori J. Spasojević i S. Tomić kažu u depeši Vrhovnoj komandi da je situacija povoljna, ali je neophodno da se pošalje million franaka i to avionom. Nekoliko dana kasnije, pukovnik Milutinović javio je Vrhovnoj komandi: „Potreba za novcem sve veća. Molimo da se novac pošalje aeroplanom.“ Osim toga tražene su i dodatne trupe da okupiraju Crnu Goru, jer je „uz novac i preware, trebalo imati i snagu za ‘ubeđivanje’ naroda“...

Dosta savremenih proučavalaca istorije zamjeralo je Garašaninu na metodama rada i velikodržavnim ambicijama, neki čak i u odnosu na Crnu Goru. Ne bismo se složili sa njima. Jesu ambicije bile velikodržavne i tačno je da su metode i način propagande bile napravljene tako da bi im na realizaciji i dalekosežnosti pozavideła i Kominternu. Međutim, potrebno je reći da su Garašaninovi sistemi davali rezultata, ali se mora priznati da je Garašanin sve radio u cilju najboljeg položaja za svoju državu i svoj narod... A Crnogorci, sem rijetkih izuzetaka, nikada nijesu imali političare i programe kojima bi sami svoju sudbinu rješavali. Sve političko djelovanje svodilo im se na mogućnosti džeferdara i jatagana i stalnom brigom za „svjetske probleme“. Zato ne možemo Garašaninov sistem propagandne i obavještajne hobotnice ni malo osuđivati. Radio je u korist svoga naroda. Za mnoge Crnogorce ne može se nešto takvo reći, jer su, vođeni sebičnim razlozima i vješto pothranjivanom

sujetom, uz obilje podaničke svijesti, usmjeravani da rade na štetu svoga, crnogorskoga naroda i svoje države.

U periodu poslije Drugog svjetskog rata, nastavljači takve politike prema Crnoj Gori i Crnogorcima koristili su isti arsenal izmišljotina na diskvalifikaciji svih onih koji su smatrali Crnu Goru kao ravnopravni subjekat u jugoslovenskoj zajednici. Tome je dosta doprinijelo i neznanje vladajućih garnitura u Crnoj Gori koje su svako traganje za istinom smatrale separatizmom. Ta izmišljotina je mogla naći mjesto u glavama onih koji su bili spremni žrtvovati i narod i državu za nekakve „više ciljeve“, a koji su, u stvari, bili samo vješto prikriveni nastavak starih težnji. Koliko je onda, toliko je i danas smiješna tvrdnja o nekakvom crnogorskom separatizmu, ali jednom puštena laž plovi kroz vrijeme oplodjujući se neznanjem i ponovnim apsiracijama na ovo kamenito slobodarsko parče zemljina šara, kome osporavaju i minorni naum da bude svoj na svome.

Misija Garašaninovog agenta Milana Piroćanca u Crnoj Gori

Početak 1860. godine među Južnim Slovenima dolazi do ponovnog buđenja ideja o sveopštem ustanku. U Beogradu i Cetinju borave emigranti iz Bosne i Hercegovine, Bugarske i drugih krajeva. Srbija širi svoje agenture, a Crna Gora nastoji da iskoristi svoj ugled i stavi se na čelo pokreta. Sve te okolnosti primoravaju i srpsku i crnogorsku vladu da sarađuju na zajedničkom zadatku, bez obzira na odnose vladajućih porodica Obrenovića (Mihaila) i Petrovića (Nikole). U svrhu bližeg određivanja zadataka, u povjerljivoj misiji, kao predstavnik srpske vlade, na Cetinju je krajem 1860. boravio Vuk Karadžić. Donio je pismo Nikoli od kneza Mihaila, a putovanje je za radoznale strane sile obrazlagao naučnim interesima – prikupljanjem narodnog blaga.

Dogovorene su šifre, a kao vrijeme za akciju određeno je

proljeće 1861. godine. Srbija bi dala pomoć u oružju i municiji i jedan broj vojnika. Dok je na Cetinju bio Vuk Karadžić, u Beogradu je boravio Mašo Vrbica, čiji je zadatak bio nastavak pregovora. Ova misija Vuka Karadžića kasnije je izazvala mnogo neodumica. Podstaknuta ovim pregovorima i vjerujući da je Srbija konačno gotova za rat, Crna Gora je izazvala sukob sa Turskom 1862. godine (Omer-pašin napad na Crnu Goru). Taj rat je dosta oslabio Crnu Goru, a Srbija je kao i u prethodnim slučajevima ostala neutralna. Čak je svome kapućeuhaji u Carigradu, Petronijeviću, bila naredila da prenese Porti kako ju je Crna Gora htjela uvući u savez da zajedno napadnu Turke u Bosni i Hercegovini. Petronijević je odbio to uraditi, smatrajući nečasnim spirati odgovornost sa Srbije preko leđa Crne Gore. Crnogorci su udarili na Omer-pašu, ali oslabljeni ranijim ratovima i bez ičije pomoći, zamalo nijesu doživjeli potpunu katastrofu. Uplele su se velike sile i Cetinje je odoljelo. Uloga Srbije i njeno, ko zna koje po redu, ostajanje po strani duboko su, pored Crnogoraca, pogodili i mnoge Srbe. Štampa i brojni književnici pisali su i pjevali o Crnoj Gori, prekorijevajući svoju vladu što je navela Crnogorce na rat, a onda se nezainteresovano odnosila prema njemu. U stvari, bili su i te kako zainteresovani, ali na jedan drugi način. O tome govori Garašaninova izjava tokom nadiranja Omer-pašine vojske ka Cetinju: „To bi još velika sreća za nas bila kad bi Crna Gora propala.“ Povodom toga, vojvoda Mirko je u Beču 1863, u pozdravu mladeži hrvatske, iznio svoje uvjerenje „da bi Hrvati pritekli u pomoć Crnogorcima da su slobodni kao Srbi“.

Svoje nezadovoljstvo Crnogorci nijesu mogli dugo manifestovati. Okolnosti su ih ćerale da ponovo pokušaju bliže saradivati sa Srbijom. Diplomatske prepiske i misije povjerljivih ljudi dobile su kao rezultat mogućnost sklapanja ugovora između knjaza Nikole i kneza Mihaila. Sve pripreme su vršene u najvećoj tajnosti zbog velikih sila koje nijesu podržavale prib-

ližavanje Crne Gore i Srbije bez njihovog blagoslova...

Moglo se pristupiti potpisivanju tajnog sporazuma između srpskog i crnogorskog kneza. Sporazumom je pored vojnog sadejstva bilo predviđeno da u zajedničkoj državi, nakon oslobođenja od Turaka, na prijesto šedne knez Mihailo Obrenović. U slučaju da on nema nasljednika, tu bi ulogu dobio knjaz Nikola. To je bila udica na koju je Nikola vješto upecan. Ni Obrenovićima, ni Garašaninu, ni srpskoj vladi nije takvo što padalo na pamet. Crnoj Gori su namijenili ulogu vojničkog logora, koji će se po potrebi uključivati „na dugme“.

Nikola je bio potreban samo do spajanja dviju država u jednu, a poslije toga našao bi se način za njegovo uklanjanje. U tu svrhu je beogradska štampa počela pisanje sračunato na njegovo dezavuisanje. Knjaz Nikola je vidio da njegov kum knez Mihailo (kumovao mu je prilikom rođenja knjaginje Zorke 1864) nema potomaka, pa je gajio nadu da će brže no se i očekuje on biti „car Balkana“. Nakon potpisivanja tajnog ugovora, u Beogradu je sastavljen protokol o tome: „Počem su pomoćnici Njiovi Svetlosti Knjaza Srbije i Knjaza Crne Gore vojvoda Petar Vukotić i g. Miloje Lješjanin podspisali na Cetinju 23. dana mjeseca septembra o.g. jedan tajni ugovor o sojuzu i zajedničkoj radnji između Srbije i Crne Gore, i počem je isti ugovor polučio potvrđenje oba visoka vladaoca, to su se sastali danas u Ministarstvu In. Dela u Beogradu Predsjednik Ministarskog Saveta i Ministar Inostranih Dela g. Ilija Garašanin, u ime Njegove Svetlosti Knjaza Srbije, i arhimandrit cetinjski g. Nikifor Dučić u ime Njegove Svetlosti Knjaza Crne Gore, i saobražavajući se XII i posljednjem članu reč. ugovora pristupili su izmeni i izmenili su međusobom nadležne egzemplare istog ugovora.

Za uverenje toga sastavili su i podpisali ovaj protokol u dva jednoglasna egzemplara.

U Beogradu 14. (četnaestog) Oktobra 1866.

Nićifor Dučić

I. Garašanin.“

Kasnije je preko primjerka ovoga *Protokola*, knjaz Nikola svojom rukom napisao „Lažovi stari! – Knjaz“. Može se razumjeti Nikolina ljutnja nakon toliko kršenja svih dogovora od strane Srbije, ali se ne može shvatiti njegova upornost i zasljepljenost prijestolom Južnih Slovena, što mu je smetalo da realnije procijeni snage i sačuva Crnogorce mnogih stradanja.

Potpisujući tajni ugovor o zajedničkom radu na oslobođenju od Turaka, Srbija i Crna Gora preuzele su obaveze za koje su znale da ih neće ispuniti. Čvršće se vezujući, željele su, u stvari, jedna drugu držati na oku i u pogodnom momentu preuzeti primat među Južnim Slovenima. Koraci koje je u tom smislu preduzimaio Garašanin bili su suptilnije isplanirani. Knez Nikola se našao okružen špijunima koji su svaki njegov korak budno motrili i o tome izvještavali srpski dvor na čelu sa knezom Mihailom. Glavni i najpovjerljiviji Mihailovi agenti na crnogorskom dvoru bili su arhimandrit Nićifor Dučić, rodom iz Hercegovine, i knjaginja Darinka, rođena u srpskoj porodici u Trstu, sa svojom braćom pustolovima Kvekićima. Kako je u ugovoru bilo predviđeno da Srbija pomogne crnogorskoj vojsci u opremi i obuci, to je Garašanin pojačao svoj tajni štab na Cetinju oficijom Ljubomirom Ivanovićem, koji je došao da podučava vojnike i buduće oficire, i da u isto vrijeme bude Nikolin ađutant. Međutim, njegova prava djelatnost bila je da Nikolu drži na oku, a da crnogorsku vojsku priprema tako da se ona kasnije što lakše uklopi u srpsku. Koliko su Garašaninovi planovi bili na duge staze vidi se po tome da je ovaj zadatak dao rezultate skoro pedeset godina kasnije, kada je crnogorska vojska, u toku Prvog svjetskog rata, povjerena na komandovanje srpskom oficiru Petru Pešiću, koji je suprotno vojnoj i ljudskoj etici komandovao tako da Crnogorci izgube rat, a Crna Gora bude

okupirana od Austrije i izgubi svoju državnost!

Knjaz Nikola je u nekoliko navrata tražio da mu iz Srbije pošalju nekog obrazovanog čovjeka koji bi obavljao dužnosti sekretara. Srbija nije šćela propuštiti priliku da pošalje izuzetno povjerljiva čovjeka, vrhunskog agenta, koji će moći doprinijeti padu knjaza Nikole i raširiti mrežu agenata po Crnoj Gori, koji će u datom momentu biti aktivirani na rušenju Crne Gore. Garašanin je za tu misiju brižljivo birao čovjeka i izbor je pao na oficira Milana Piroćanca. Dobio je upute od Garašanina da vrlo oprezno nastupa da ne naruši Nikolinu sujetu i time izazove podozrenje, da se predstavi kao veliki crnogorski prijatelj koji će o „Srbima i Crnogorcima uvijek govoriti kao o istom, ali na njihovu (tj. crnogorsku) štetu“, da spriječi sve samostalne akcije koje bi Crna Gora preduzela, a koje ne odgovaraju Srbiji i da Crnu Goru učini što više zavisnom od Srbije u svakom pogledu, čime će je učiniti lakim plijenom. Naoružan znanjem i podacima svake vrste, okretni i inteligentni Garašaninov oficir prispio je na Cetinje u januaru 1867. godine.

Za ovu priliku izdvojićemo samo pojedine djelove izvještaja koji je Piroćanac podnio Garašaninu po povratku u Srbiju. Podaci iznijeti u izvještaju govore dovoljno sami za sebe.

Piroćančev izvještaj, pisan mastilom na plavoj hartiji većeg formata čuva se vrlo brižljivo u Arhivu SANU u Beogradu, zaveden pod signaturnim brojevima 9985. i 9986. Ovi materijali su dugo ostali sakriveni i prvi put su javno publikovani u *Politici* od 12. do 25. jula 1926. godine bez komentara. Priređivač tekstova u *Politici* Grgur Jokšić kaže da „bogatstvo i zanimljivost podataka koji se u tom izvještaju nalaze, skrenuli su na njega pažnju i ondašnjih i docnijih naših državnika. O njemu je bilo mnogo govora, naročito za vrijeme vlade Kralja Milana i Kralja Petra, prilikom poznatih nesporazuma između Crne Gore i Srbije“.

Piroćančev izvještaj ima dvadeset sedam odjeljaka koji su

naslovljeni na sljedeći način: 1. *O Crnoj Gori u opšte*, 2. *O karakteru Crnogoraca*, 3. *Političke ustanove u Crnoj Gori*, 4. *Naravi i način života Dvora crnogorskog*, 5. *Knez Nikola*, 6. *Kneginja Milena*, 7. *Kneginja Darinka*, 8. *Stana, mati Kneževa*, 9. *Mirko, otac Knežev*, 10. *Petar Vukotić, otac Kneginje Milene*, 11. *Đuro Matanović*, 12. *Mašo Vrbica*, 13. *Kapetan Pero Pejović*, 14. *Vojvoda Marko Martinović*, 15. *Mitropolit Ilarion Roganović*, 16. *Vojvoda Ivo (Rakov) Radonjić*, 17. *Vojvoda Petar Filipov*, 18. *Pop Ilija Plamenac*, 19. *Vojvoda Miljan*, 20. *Vojvoda Anto Dakov*, 21. *Serdar Jole Piletić*, 22. *Vojvoda Cerović*, 23. *Boškovići*, 24. *O okolini Crne Gore, njenom stanju i političkim težnjama*, 25. *Politika vladajućeg doma u Crnoj Gori*, 26. *Moja posmatranja*, 27. *Šta je rađeno u Crnoj Gori za vreme moga bavljenja na Cetinju*.

Uvodni dio naslovljen je „O CRNOJ GORI UOPŠTE“:

Ni jedna zemlja, možda, na krugu zemnom ne opravdava tako potpun svoj naziv kao Crna Gora. Kad se iz Kotora pogleda na krševе skoro perpendikularne, koji ga sa strana Crne Gore zaklanjaju i preko kojih treba u Crnu Goru preći, prva misao koja se putniku nameće ta je da preko tih stena ljudske duše ne može biti. Međutim, opet, nužda je naterala ljude da tamo žive, ako ne u blagostanju, a ono bar u nezavisnosti od stranaca...

Crna Gora podeljena je na 8 nahija, a svaka od ovih na više kapetanija.

Od sviju nahija Katunska, koja pravu Crnu Goru obrazuje i iz koje su, posle Crnojevića, vladajuće familije proizilazile, jedna je od najpustošnijih. Krečni kamen zamenjuje zemlju ovde. Riječka nahija plodnija je od Katunske, u njoj se radi najviše rumetin na zemlju, koju blato svake zime vodom pokriva, a u proleće ostavlja na suvo.

Crmnička nahija, vele, jedina je koja se urednom radinošću odlikuje. U njoj se proizvode najbolja vina koja, kad bi se dobro uredila, mogla bi dalmatinskom vinu konkurisati. Tu ima smoka-

va, maslina i šipka, no nikako u takvoj količini da se za znatni izvor upotrebiti mogu.

Drobnjaci i Vasojevići odlikuju se dobrom pašom za stoku.

Izuzevši Crmničku nahiju, koja se urednim radom i čistim životom kućevnim odlikuje, jedna karakteristika može važiti, što se blagostanja tiče, za svu ostalu Crnu Goru. Kuće su sve od kamena i često na dva boja. No ovdje se može slobodno reći a u kući ni kamena. Teško putniku koji prolazeći kroz Crnu Goru, ako ne bi sve što mu je od preke potrebe sobom nosio. Osim zgrade za prenočište, koja se nečistoćom svakog roda odlikuje, ničeg drugog nema. U Bjelopavlićima, gdje bi se većem blagostanju, zbog prirode zemlje, nadati mogao, ista je sirotinja i to zbog toga što je taj basen služio uvek za prvo bojno polje pri svakom ratu između Turaka i Crnogoraca. U poslednje doba tri puta je Orja Luka paljena, dva puta od Turaka a jedan put od Kneza Danila. Tragovi od rata 1862-ge još se svuda vide...

... Što se telesnog sklopa i zdravlja tiče, svi su vrlo snažni, čega je uzrok jako i teško dviženje, na koje ih sklop zemlje nagoni. Crnogorac, koji po celi dan kroz krševе putovati može, vrlo lako sustane u ravnici, sigurno zbog nenaviknuća. Temperament je Crnogoraca u Katunskoj nahiji mnogo vedriji. Sa radom se ni jedni ne odlikuju. Iako je Crnogorcu stidno ženu poseći, nije mu zazorno da ga žena hrani. Kad god se putuje po Crnoj Gori žene se upotrebljavaju za prenos bagaža. Žene crnogorske snabdevaju sa potrebama ratnim vojnike u boju. Često su Turci primećivali, da je crna crnogorska vojska dobra no da im bela ne valja. Belu vojsku obrazuju Crnogorke, koje za vreme boja iza vojske stoje, ranjenike prihvataju, i plašljivce nateruju napred, često i same Turke svojom vikom zbunjuju.

Ceo svet govori da su Crnogorci veliki junaci, i da je njihova hrabrost ovaj komad zemlje od polumeseca odbranila. Kad čovek naiđe na iskrena pričanja o njihovim ratovima, ne bi to

mnjenje tako u celom primio. Ne treba zaboraviti da su pol-umeseć i krst jedan pored drugog na Cetinju stajali i što su tu tursku populaciju obrazovali crnogorski poturčenjaci a ne Turci, tome je uzrok što za Turke osvojitelje ničega nije bilo, što bi ih tu primamiti i zadržati moglo. (Naravno, zadržali su se skoro petsto godina tamo đe im je bilo lijepo i đe su imali miroljubivu koegzistenciju u kojoj je i Piroćanac nesmetano mogao da uživa: primjedba D. B. P.).

Zanimljivo je vidjeti kako o mladom Knjazu piše Garašaninov špijun Piroćanac. U odjeljku V, naslovljenom Knjaz Nikola, on navodi:

Knjaz je Nikola mlad čovek, oko 26 godina, lepa sklopa i regularnih crta, no bez ikakva skoro izraza. Stasa je srednjeg kao i njegov otac. U karakteru ove ličnosti nahode se skupljene sve rđave strane pokvarenih Crnogoraca, no bez ikakvih dobrodetelji ovog još primitivnoga naroda. Ako mi je dozvoljeno reći Knjaz Nikola je poslednji izraz najvećeg nevaljastva, pokvaren do poslednjeg nerva. Prevara, prosta laž, obmana, crte su koje se kod njega u najkraćem saobraćaju daju videti; pri svem tom što se on svagda skoro stara prijatan upečatak proizvesti. Strašljiv je utoliko isto i koliko je sujetan i fanfaran i ja držim da bez Mirka ne bi ni 24 sata u Crnoj Gori kao Knjaz ostati smeo. (Koliko su tačna ova zapažanja vidi se po tome, što je poslije Mirkove smrti Nikola ostao na crnogorskom prijestolu još samo pedesetak godina – D. B. P.).

Piroćančev odnos prema pojedinim ličnostima crnogorskog javnog života ponajviše se osniva na tome koliko su bili odani srpskoj, a ne crnogorskoj politici. Izrazito je negativan njegov pristup prema onima koji su čuvali Crnu Goru, dok je blagonaklon prema svima kojima Crna Gora služi kao prćija za ostvarenje boljeg materijalnog i društvenog položaja koji će dobiti nakon utapanja Crne Gore u Srbiju. Takav je njegov opis kneginje Darinke, koja je, jedan od važanih Garašaninovih agenata:

Knjaginja Darinka toliko je poznata u Beogradu da bi izlišno bilo o njoj podrobno govoriti. Ja ću da napomenem, da je to jedna Gospa vrlo bistra i razvijena. Ona je u stanju svatiti stvari prave uzvišene politike, ali će se većom časti rukovoditi svojim interesima, gdje ih našla bude, pri svem tom što u velikom uvažanju ima Knjaza Mihaila, g. Garašanina i mnoge Srbe, koje je imala priliku poznati. U jednom razgovoru reče mi, da se ona diči što je Srpkinja i da, od kako je dolazila u Beograd i poznala Srbiju i ljude, ona ne sumnja, o velikoj srpskoj budućnosti. Knjaginja Darinka imala je do pre godine dana, što se strane politike tiče, najveći upliv u Crnoj Gori, i starala se Knjaza Nikolu u savez sa Srbijom uvući... Njen je upliv na Knjaza, koji je jedini bio u stanju Mirkov kontrabalansirati, u poslednje vrijeme, vrlo oslabio, ako ne i sasvim iščezao, čemu je uzrok prvo hladnoća koja je u privatnim odnošenjima između nje i Knjaza nastupila a zatim i zauzimanje, da se na Cetinju drže uslova koje su u ugovoru sa Srbijom potpisali... Danas je Knjaginja Darinka našim namerama potpuno odana i zato je velika šteta što svoj upliv na Knjaza nije zadržati umela.

U veoma obimnom izvještaju Garašaninova agenta Milana Piroćanca nalazimo nekoliko podataka koji mogu i neke sadašnje pojave da osvijetle na način koji će biti iznenađenje za mnoge. Naročito će biti pogođeni bojovnici za nove granice Crne Gore koji ističu da je između Crne Gore i Hercegovine stvorena vještačka granica, što je komentarisano teorijama zavjere od Vatikana do Kominterne. Plašimo se da će nakon izvještaja Milana Piroćanca biti duboko razočarani, shvatajući da je granica između Hercegovine i Crne Gore čvrsto povučena mnogo ranije i da je odlučujuću ulogu u tome odigrala Srbija, koja nije birala sredstva na razbijanju Crnogoraca i Srba, odnosno i drugih naroda koji su bili u okolini Crne Gore. Slične stvari su urađene i prema drugim teritorijama na koje novi kartografi iz Crne Gore pretenduju, pozivajući se na zov krvi. Iskustvo kazu-

je da neznavenima mnogo ne vrijede dokumentovani dokazi, pogotovu ako neka pjesmica drugačije kaže ili se prosto naredi da mora biti tako ili nikako.

U odjeljku naslovljenom „O okolini Crne Gore, njenom stanju i političkim težnjama“, Milan Piroćanac kaže: *Od srpskih provincija, koje Crnu Goru okružuju, glavna je Hercegovina... Stric g. Dučića govorio im je da od stvari, u koju se Crna Gora uplete, ne može ništa biti, da ih on blagosilja u preduzeću, no da on ne bi nikad želio da ga ikad sunce iz Crne Gore ogreje.*

Počem su i sami Vasojevići u crnogorskoj granici, kao što sam rekao temperamentom i karakterom nama (tj. Srbima – D. B. P.) bliže nego Crnogorcima (i Piroćanac, kao i Garašanin u narodnosnom smislu odvaja Srbe i Crnogorce – D. B. P) sljedovalo bi da je dio Vasojevića, koji se u turskoj granici nahodi, dosta shodan za našu politiku; naravno kad bi se i Vasojevići u Crnoj Gori u tom duhu obdjelavali.

Kući su siromašna, u krševima stanjena, no junačka populacija srpska, u kojima prava dominacija turska nije nikad mogla koren uhvatiti. Oni su skoro nezavisni od svih ugnjetavanja i s toga su vrlo otvorenog karaktera i slobodnog govora. Crna Gora svagda na njih viče, a i oni imaju dobrih uzroka mnogo za nju nesimpatizirati (primer Mirkova seča)...

Moje je uverenje da je raspoloženje sviju plemena koja Crnu Goru okružavaju više protivu nje, nego za nju i ako bi se Crna Gora što događajima koristila to više našoj pogreški, nego simaptijama za Crnogorce, prepisati treba...

O Boki Kotorskoj nisam govorio zato, što ceo svet zna da Bokezi Crnogorce mrze.

Može se reći da ništa manje nijesu zanimljive stranice koje se odnose na planove Srbije o pripajanju Crne Gore. Precizno su naznačene prepreke i način ostvarivanja toga plana. Kao prepreke za pripajanje Crne Gore Srbiji i njenom nestanku kao države sa političke karte Evrope, Piroćanac je u prvom redu

smatrao vojvodu Mirka i Katunjane, koji su po njemu beskrupulozni, junačni i odani kruni i dinastiji Petrovića. Pomoć za izvršenje plana o pripajanju Crne Gore Piroćanac vidi u djelatnosti provjerenih srpskih špijuna: knjaginje Darinke i arhimandrita Nićifora Dučića, uz koje treba novcem i drugim podmićivanjem pridobiti viđenije ljude koji bi narod na „srpsku stranu odvucli“. Dugoročni plan koji je dao rezultate bio je da se đeca iz Crne Gore školuju u Beogradu i na taj način na njih izvrši uticaj preko kojega bi radili na svrgavanju dinastije Petrovića. Tome su pripomagali i brojni učitelji i popovi koji tih godina počinju da rade u Crnoj Gori. Nije dugo trebalo da takva politika da rezultate. Crnogorski đaci su se iz Beograda vratili naoružani bombama, umjesto znanjem.

Sada da pogledamo dio Piroćančevog izvještaja naslovljen „Moja posmatranja“, o načinu najboljem za nestanak Crne Gore i njeno utapanje u granice Velike Srbije:

Uzimajući u račun naravi naroda crnogorskog i politične težnje cetinjskog dvora, vrlo je težak položaj za onoga, koji bi se staro naznačiti put kojim bi naša politika trebala ići, da do ostvarenja srbskog ujedinjena dođe. Međutim, prema rezultatima pravca, koji je Srbija prema Crnoj Gori pre nekoliko otpočela i danas ga još sleduje, moglo bi se možda štogod određenije naznačiti. Izvesna je stvar, da je cetinjski svoje dinastične težnje u svakoj prilici ostvariti tražio; izvesno je i to da su ljudi na koje se izvan dvora odavde obraćalo i obraćati imalo, svagda imali u sebi jedan osnov (fond) crnogorske prevrtljivosti i sledovatelno nesigurni bili, pa opet, pri svem tom, srpska rad nije besplodna ostala. Narod je crnogorski dobio pojam o važnosti Srbije u rukovođenju stvari, o njenom patriotskom staranju, o ukupnom narodu srpskom, bio on u ili izvan Turske. Naši topovi začuđavaju neprestano i danas Crnogorce svojom preciznošću, a naši su im oficiri pokazali kako treba uvažavati rad u ozbiljnoj zemlji.

U zemlji, dakle, gde svega toga može biti i podizati se, Crnogorci misle da se živiti i napredovati daje, dok se međutim, u Crnoj Gori mora skapavati. U Crnoj Gori prostom Crnogorcju, ma kakve usluge zemlji učinio, nema izgleda napredovanju. Zato treba da je od familije ili, najposle, da se izvršenju podzemnih Mirkovih planova posveti, te da bi od njega što-god biti moglo, dok su u Srbiji sposobnost i rad jedine titule za nagradu...

Iako je politika cetinjskoga dvora protivna opštim interesima srpstva, ona nam neće moći ništa nahuditi time što je crnogorski narod ratno bolje spremljen; jer je narod tome velikom planu simpatičan i njegovi će interesi upropastiti sebične separatistične težnje dvora (podvukao D. B. P). Za razumijevanje srpsko-crnogorskih odnosa i mnogih današnjih nesporazuma ovo je veoma indikativna rečenica. Ovo je prvo pominjanje takozvanog crnogorskog separatizma.

No ostavimo narod, na koji je bez glavara teško dejstvovati. I sami glavari, koji su, kao što je rečeno, svi u velikoj sirotinji, znaju potpuno koliko bi pri ulasku Crne Gore u srpsko jedinstvo koristili imali. Razume se i po sebi da je to teren vrlo spremljen za dalju radnju, koja je dosad u zasenu zaostala, jer se dosad započinjalo svagda odozgo. Trebalo bi, dakle, važnim ljudima u Crnoj Gori, izuzevši samo kreature Mirka i Knjaza, pokazati da ih Knjaz Mihailo dobro poznaje i da vodi računa o njima. Mali pokloni u novcu, po prilici i stvarima, tome bi mnogo doprinosili. Nema ni jednog Crnogorca koji novac ne bi trebao, a naročito koji ga ne bi tražio. Način davanja ponajbolji bio bi periodičan, da primi vid neke plate, naravno na najsigurniji način, da se ljudi ne bi kompromitirali u njihovom današnjem položaju.

No naročito bi bilo korisno decu iz tih krajeva kod nas u školama podizati i vaspitavati. Da se na ovome izranije u velikom prostranstvu radilo, naša politika ne bi danas na nikakve

teškoće nailazila.

(Mislimo da je ovo ključni momenat Piroćančeva i Garašaninova plana. Preko dece je trebalo obezbijediti uticaj koji će kroz određeno vrijeme dati ploda. Izgubiće se nacionalno osećanje, a usađeni pojam opšteg potrijeće osećaj posebnosti i omogućiti lako utapanje Crne Gore u Srbiju. Kako rekosmo, rezultati su vrlo brzo došli. Popovi i učitelji su dobro obavili zadatak, pa se našao određeni broj ljudi koji je smatrao da u interesu „srbstva“ Crna Gora treba da nestane. Nije slučajno što u Crnoj Gori između dva svjetska rata nije otvorena nijedna značajnija visokoškolska ustanova i što se i kasnije uvijek javljao otpor kada je trebalo otvoriti fakultet koji bi bio iz duhovne sfere. Treba se podsetiti slučajeva oko umjetničkih i filozofskog fakulteta u Crnoj Gori u novije doba. Uostalom, prije Drugog svjetskog rata, za razvoj Crne Gore uloženo je samo 20 dinara po glavi stanovnika, dok je u istom periodu u Sloveniju uloženo čak 2.800 dinara po stanovniku!)

Piroćanac nastavlja: *Ja držim da odnošaje koje danas sa crnogorskim dvorom imamo treba neprestano održavati, motreći pažljivo na sve njegove pokrete, kako u spoljnoj politici, tako i u radnji sa okolnim provincijama, a naročito po Ercegovini, da bi se prema okolnostima više kroz prste gledalo ili ozbiljniji ton uzimao... U ostalom, moje je uverenje, da se u Crnoj Gori nikad u buduće neće moći voditi politika (izuzimajući petljanje sa konzulima) koja Srbiji i Rusiji ne bi povoljna bila, jer osim ta dva upliva koji postoje u narodu, drugih nikakvih nema, zato i dvor mora jako paziti, prvo, da se narodnom čuvstvu ne zameri, a drugo da sačuva deset hiljada od Rusije, i prilične dohotke koje Srbija, kad u stvarima a kad i u samom novcu daje. Kad god Rusi sa nama u jednom duhu na Cetinju radili budu, kao što je to sada činjeno, nema izgleda da bi protivna politika našim interesima u Crnoj Gori uspela. Knjaz je istina, navikao se budirati i nas i Ruse zato što drži da*

je to najsigurniji put da nas na svoju vodenicu navede. Trebalo bi ga, dakle pomalo obavještavati, i dati mu znati da mi od Crne Gore tako velike pomoći ne očekujemo, ali se i za nju kao i za ostale Srbe brinemo.

Ako Srbija uđe u rat sa Turskom Crna Gora će nepremerno takođe odmah ući i to i preko volje Knjaževe... U kranjoj meri naša politična radnja treba da smera na to, da osigura za opštu srpsku stvar ceo basen Bjelopavlića, sljedovatelno i sva plemena sa naše strane od te linije, pa neka Katunska nahija ostane odvojena, pod upravom koga ona hoće (podvukao D. B. P; ovo liči na neke savremene teze o suženju Crne Gore na „stari dio“, u kojemu bi živjela „manjina koja se smatra Crnogorcima“ - ništa novo pod kapom nebeskom!). To bi stanje samo moglo biti efemerno, pa bi se i Katunjani velikoj državi pridružili.

U slučaju kad bi Knjaz Nikola otvoreno prekinuo sljedovati politiku s nama uslovljenu, Rusi bi ga lako nagnali da se s puta cepljenja vrati oduzimajući mu godišnja davanja...

U kratko moje je mnjenje da treba održavati sa cetinjskim dvorom postojeće odnošaje, koji imaju nesumnjeno svoje važnosti u diplomaciji... U spremama ratnim počem su dovoljno do sad učinjene, takođe dalje izostati napred ići, a narod međutim neprestano obdelavati, i to više na strani, koja Brda od Katunske nahije dele nego u samom Katunu. Jednom reči, sa Knjazom Nikolom po prilikama igrati politiku a na narod u Crnoj Gori i okolini dejstvovati i spremiti ga za ostvarenje opštih srpskih interesa...

Način vođenja rata (premda ova smatranja meni ni malo ne pripadaju) trebao bi, mislim, da se tako udesi, kako bi prvo crnogorskog dvora separatističnu radnju osujetili, a drugo kako bi srpskom uspehu nenaklone sile zbunili i ne dali im vremena u diplomaciji što god protivu nas preduzimati. Zato bi četnički rat, koji bi se i za najkraće vreme proterao u tom pogledu štetan bio. Kombinacija između četničkog i redovnog načina vojevanja,

koji bi se odmah otpočeo, davao bi, čini mi se, više izgleda na uspeh. U samom ratu trebalo bi se polzovati što više ugovorem da se crnogorska vojska sa našom spoji, i onda je tako podeliti da sama nigde ne dejstvuje, a crnogorskim oficirima naše plate i rang dati (ovaj prijedlog je realizovan za vrijeme Prvog svjetskog rata – posljedice su poznate, prim. D. B. P.). Vreme je rata najugodnije kad se usevi priberu; mi se manje zime nego Turci imamo bojati, a dotle treba da su ovi iz Bosne i Hercegovine izagnati.

Pored naznaka budućeg pravca djelovanja srpske politike u Crnoj Gori, Piroćanac je za kratko vrijeme uspio da obiđe jedan broj istaknutijih crnogorskih glavara i ispita njihovo mišljenje o Petrovićima, Crnoj Gori i ulozi koju bi obavili kada dođe vrijeme stapanja Srbije i Crne Gore u jednu državu. Izvještaji o pojedinim ličnostima pomažu da se u drukčijem svijetlu pogledaju neki od sukoba koji je Nikola imao sa vojvodama. Vjerovatno naslućujući da igraju dvostruku igru i rade na njegovom svrgavanju, knjaz Nikola je koristio beznačajne povode da bi ih eliminisao iz javnog života. Kako se vidi iz Piroćančeva izvještaja, srpski dvor je sa sigurnošću mogao računati na usluge Jola Piletića, Anta Dakovića, Ilariona Roganovića i Boškovića sa Orje Luke, a do izvjesnog stepena i na Vukotiče (knjaževu tazbinu!) i na druge glavare koji su sa simpatijama gledali na srpsko-crnogorsko približavanje. Jedna od rijetkih ličnosti za koju Piroćanac nalazi lijepu riječ je Knjaginja Milena.

Poslije Knjaza Nikole u Piroćančevom izvještaju na udaru su se našli ostali pripadnici vladajuće kuće. Tako Piroćanac piše za Mirka: *Upravo ovaj čovek je jedina prepreka interesima ukupnoga srbstva.* Izgleda da je vojvoda Miljan Vukov (Vešović) prozreo Piroćančev naum, pa ovaj od njega nije dobio baš nikakvo obećanje, dok za Anta Dakovića kaže da nije raspoložen prema vladajućoj porodici i da je „za Srbiju jako odan“. Uz to su Boškovići, tj. Bjelopavići, od kojih „Knjaževa

familija najviše zebe“. Uz one koji dobro gledaju na Srbiju Piroćanac je ubrojio i mitropolita Ilariona Roganovića: „Sigurno iz zebnje da ne bi duhovna vlast, koja je do skora prva u Crnoj Gori bila, polzujući se predanjem opet do velikog upliva doći mogla, današnji cetinjski dvor izabrao je i postavio za mitropolita (koga ceo svet u Crnoj Gori vladikom zove) Ilariona Roganovića, od neznatne jedne familije iz Bajica. Vladika je vrlo prost čovjek, no čestit i otečestvoljubac. Narod ga crnogorski svuda voli i poštuje a u naknadu dvor ga u svakoj prilici ponižava. Sva mu je dobra manastirska današnja vladajuća familija oduzela i sama njima upravlja. U duhovnu vlast toliko se Knjaz meša da on sam često razvodi brakove i daje dozvoljenja za venčanje... Vladika mnogo govori za interese Srbije, prvo što se za celo srpstvo otuda dobru nada, a drugo i da svoje srce iskali. Međutim, za Maša Vrbicu nije imao lijepih riječi: *Mašu Vrbicu, prvog ađutanta Knjaza Nikole smatraju Crnogorci sami, i to pravedno, za najpodlijeg čoveka u Crnoj Gori. Ima pretenzija razumevati se u vojnim pitanjima, premda u stvari ništa ne razume do da dobro svoj džep puni u svakoj prilici. Oružanje Crne Gore bilo je vrlo lep izvor za tu celj. Knjaz i Mirko to dobro znaju i opet ga čuvaju. Knjaz mi je sam govorio da on zna koliko je Maša nepošten, ali ga drži zato što je njemu odan. Njegov je familijarni život skandalozan. Ovaj prazni, brbljivi lopov podal je i plašljiv do mogućnosti.*

Politika vladajućeg doma u Crnoj Gori ide u najmanju ruku na prisajedinjenje Ercegovine Crnoj Gori i neke časti Arnautluka, a u najvišu, na zauzimanje prestola u celom Srpstvu. Za jedinstvom Srpstva, pod vladom Knjaza Mihaila, nikad današnja familija Petrović neće bez velike nužde i po krajnosti pristati. Srbija može biti uverena o neizmenljivoj istini ovoga potvrđenja, pa ma kakve izjave bratstva i patriotskog požrtvovanja dolazile od strane Knjaza Nikole. Međutim ovo je njegova prosta i gola želja... Francuski upliv i ako je još sa

Knjazom Danilom otpočeo u Crnoj Gori utvrđivati se, nije do danas uspeo iz Biljarde izaći. Knjaz, Mirko, nešto Ivo Rakov i Knjaginja Darinka, i od pređe, jedine su ličnosti koje su o Francuzima račun vodile inače je narod bez izuzetka sav Rusima i Srbima odat i sa žalošću gleda gdi se Knjaz drži sa galiotima Francuzima samo zato što su Rusi Srbiji mnogo više nego njima naklonjeni i što se nada, plašeći Francuze svojom odanošću Srbiji, od njih što god dobiti moći, time prvu ulogu u Srpstvu šćepati i na Dušanov presto sest. Iako je Knjaz u poslednje vreme jako Ruse budirao ipak je od njih jako zazirao.

Dogovaranje sa Srbijom znači propast Dinastije, upozoravao je Nikolu užasnuti francuski konzul, ali to nije od strane crnogorskoga knjaza shvaćeno na pravi način.

Svoj izvještaj iz Crne Gore Garašaninov agent, Milan Piroćanac završava na sljedeći način: *Od sviju nezgoda na Cetinju najteže mi je bilo organizovati hvatanje pisama, koja su mi iz Srbije dolazila; zato sam morao narediti da mi se pisma iz Kotora odvojeno šilju. Znam da mi je Knjaz raspećatio i upropastio moje pismo kad je na Njegušu poštu primio i pismo, koje su mi oficiri u Knjaževom paketu preko Pejovića iz Skadra poslali. Ovo je pismo bilo u šiframa; ja sam za ovo poslednje pismo zapitao Knjaza pred Dučićem i on se dao dovesti u veliku zabunu...*

Knjaz mi je podario na svoju slavu, Đurđevdan, orden II reda, pri polasku prsten, a g. Ivanoviću pri polasku dao je orden istog reda i sat. (Zanimljivo je da dr Vladan Đorđević, u svojoj knjizi Crna Gora i Austrija kaže, da Piroćanac za svoju službu od Knjaza Nikole nije dobio nikakvo odlikovanje osim „titule“ „paščeta šumadijskog“, kojom ga je Nikola „čaćavao“. Kako vidimo iz Piroćančeva izvještaja Đorđević je po pitanju ordena napravio grešku – primjedba D. B. P.)

...Pri polasku samom senatori i glavari što ih je na Cetinju bilo došli su da mi kažu zbogom i da se Knjazu Mihailu preporuč. Petar Vukotić, Ivo Radonjić, Đuro Matanović, molili

su me, svaki odvojeno, da se na njih potpuno kao na sten osloniti možemo i, kad budu okolnosti iziskivale da se na njih obratimo. Smešno je samo bilo videti kako su me svaki od ovih iz društva jedan za drugim izvlačili da se na samo sa mnom oproste (još je smješnije da ni ovi beogradski „saradnici“ iz Crne Gore, kao ni oni u kasnijim vremenima i danas, nijesu znali koliko su smiješni u očima onih koji ih angažuju za „više ciljeve“ u kojima za Crnu Goru nema mjesta; primjedba D. B. P.).

Zaboravio sam pomenuti do sad, da mi je Knjaz govorio, da mu se da jedan plac za njega, jedan za Mirka, jedan za Vukotića, a jedan za Dučića; ovoga je poslednjeg u poslednje vreme već izostavio, a ja sam predložio g. Garašaninu Iva Radonjića. Ne bi nepolitično bilo obrazovati jednu crnogorsku malu (mahalu) u Beogradu i javiti svakom od glavnijih ljudi, da imaju ovde po jedan plac na kome mogu kuću zidati, ali da ga ne mogu, dok se ne dosele prodati. Ovo bi bila jeftina politika koja bi nam od polze bila... Zaboravio sam i to naznačiti da je novi ruski konzul, g. Ivanov dolazio da učini podvorenje. Pri svem tom što ovaj nikakva rada sa Crnom Gorom nema, Knjazu je pri prvom sastanku zamerio njegovim pretenzijama i kazao mi da mu je to antipatičan čovjek. (Kraj).

Ovako jasno i precizno napisanom izvještaju ne treba mnogo komentara. Piroćanac nastupa kao povjerljivi Garašaninov čovjek koji treba da detaljnije upozna prilike u Crnoj Gori i pripremi teren za njeno prisajedinjenje Srbiji. To se moralo oprezno raditi jer je Garašanin, a i srpska vlada sa njim, znao da je Knjaz Nikola osetljiv i podozriv prema politici Beograda. Isto tako, Nikola nije bio spreman da olako žrtvuje Crnu Goru i svoju dinastiju, bez obzira na ugovor koji je potpisao sa Knjazom Mihailom 1866. Piroćanac smatra Nikolu za prevrtljivca sa kojim je nemoguće sarađivati i najbolje ga je zaobići u svim pregovorima, a treba ga neutralisati angažovanjem viđenijih ljudi i glavara iz Crne Gore tako da ostane usamljen. U datom momen-

tu glavari će uticati na obični narod koji će ići kuda mu se kaže. Još ako je sve to garnirano pričama o boljem životu i većim platama, uspjeh je zagantovan. Ljubav prema slovenskoj braći i težnje za oslobođenjem i ujedinjenjem, smatra Piroćanac, trebalo bi usmjeriti prema Srbiji tako da se neošetno Crna Gora u nju utopi. Potpunim neutralisanjem crnogorskog uticaja u Hercegovini postignut je strateški važan cilj; teritorija na koju je Knjaz Nikola pretendovao definitivno je izgubljena, a sva pomoć koju je crnogorski narod upućivao Srbima u Hercegovini (šetimo se hiljada izbjeglica koje je Crna Gora hranila u raznim vremenima i nauštrb svoga stanovništva) zaboravljena je i obezvrijeđena angažovanjem Srba iz Hercegovine na rušenju Knjaza Nikole i Crne Gore. Piroćančev izvještaj sadrži smjernice koje, zasnovane na Načertaniju, nijesu izgubile na aktualnosti. To su planovi za denacionalizaciju Crnogoraca - školovanjem dece iz Crne Gore na najbolji bi se način stvorili prosrpski orijentisani ljudi u Crnoj Gori, đe se Garašaninovu oficiru mora odati puno priznanje za dobro zamišljenu akciju koja će davati rezultate i vijek i po nakon njenog iniciranja, kao i način angažovanja uglednijih Crnogoraca da rade protiv svoje otadžbine (laskanjem, malim novčanim priložima, službom u Beogradu i sl).

Bez obzira na svu visprenost i izuzetnu odanost osnovnoj ideji stvaranja Velike Srbije, Piroćanac za svoju misiju nije dobio od Garašanina prelaznu ocjenu. Tajna je vjerovatno u tome što Piroćanac nije mogao sakriti animozitet prema Crnogorcima i svoju mržnju nije tajio. Vjerovatno zato nije uspio angažovati veći broj ljudi koji bi mu pomogli da se brzo riješi kuće Petrovića. Osim toga, napravio je kod nekih procjena eventualnih saradnika grešku, na primjer kod Miljana Vukova, te Novice Cerovića, sa kojim nije razgovarao itd. Potrošio je manje novca za podmićivanje nego što je mogao. Oslonac za srpsku politiku tražio je kod jednog broja ljudi koji

nijesu imali velikog uticaja u narodu i protežirao je samo ljude koji su imali isto mišljenje kao on. Ta prevelika subjektivnost dovela je do toga da dobije negativne ocjene, bez obzira na dobro strateški zamišljene planove kakav je bio onaj o postepenom pripajanju Brda i Hercegovine Srbiji i onoga „zna se koliko Bokezi mrze Crnogorce“, čime bi Crna Gora faktički bila svedena na takozvanu katunsko-nahijsku Crnu Goru, kada bi tako opkoljena bila lak plijen za Srbiju. Još jedna stvar se dobro vidi iz Piroćančeva izvještaja. To je saradnja Srbije i Rusije, koja je žrtvovala Crnu Goru srpskim interesima. Zanimljivo kako u svim pregovorima i dogovorima Crna Gora strada i postaje predmetom dejstvovanja. Kada je poljska emigracija napravila plan o formiranju slovenskih država koje bi srušile Rusiju i njen uticaj koji je (misli se na plan) osnova Načertanija, sva vatra je usmjerena na uništenje Crne Gore kao jedinog ruskog uporišta i prijatelja na Balkanu. Kada je Garašaninova kabinetska politika procijenila da je došlo vrijeme približavanja Rusiji, što je izuzetni političar Garašanin na vrijeme naslutio, opet je Crna Gora upala u žrvanj tuđih interesa. Rusiji je u tom momentu više odgovarala veća Srbija i ona je, kako je i sam Knjaz Nikola izjavljivao i zaključivao, bila spremna da žrtvuje dinastiju Petrovića i Crnu Goru za svoj, odnosno za račun Srbije. Naročito su zajedničke radnje bile usmjerene na sprečavanje bilo kakvog crnogorskog izlaska u Evropu i vezivanja za razvijene i velike evropske sile. Tu svoju marginalizaciju, bez obzira na pojedinačne visoke uzlete, Crna Gora će na brižljivo pripremanom terenu debelo zaplatiti u Prvom svjetskom ratu. Uostalom, Piroćanac je o Crnoj Gori govorio kao o već pripojenoj teritoriji, čijem se ozvaničenju jedino suprotstavljaju Petrovići i Katunjani.

Sve u svemu, Piroćanac se vratio iz Crne Gore, a da nije uspio da poboljša odnose između nje i Srbije, uprkos željama sa kojima je, pored osnovnog cilja, u nju upućen. Radi se, naime o jed-

noj zabilješci Kneza Mihaila na pismu upućenom Knjazu Nikoli: „Želim da se Piroćancu Crna Gora bolje dopadne nego nekim našim koji su u njoj bili.“

Pamfleti protiv knjaza Nikole

– *Propagandna matrica protiv Crne Gore* –

Propagandna matrica prema Crnoj Gori od strane pojedinih srpskih i ruskih krugova faktički ne mijenja skoro 180 godina. Jedan od modela koji se i danas primjenjuje jeste uloga navodnih „tajnih društava“, „patriotskih“ organizacija i sl. Za one protiv kojih je upućen, s pozivanjem na narodnu volju, koriste se izrazi „izdajnik srpstva“, „pljačkaš narodnog novca“, „razbojnik i lopov“ i sl. i traži se da Crna Gora postane tuđa prćija i namjesništvo. Za primjer kako se ne mijenja sadržina napisa uperenih ka destabilizaciji Crne Gore, sa krajnjim ciljem ukadanja i nje kao države i Crnogoraca kao naroda, poslužiće nam proglasi napisani protiv knjaza Nikole i Velikog vojvode Mirka Petrovića. Nastali su u prvim godinama Nikoline vladavine, nakon misije Garašaninova agenta Milana Piroćanca. Naravno, ni posao pisanja i rasturanja ovih proglašenja, kao i svaki drugi uperen protiv Crne Gore, nije mogao proći bez aktivnog učešća popova izvanjaca.

Kao svaki solidno spremni agent, i Piroćanac je za sobom morao ostaviti traga u nekoj „diverzantskoj“ akciji. Riječ je o pamfletu protiv knjaza Nikole u kome su Piroćančevi prsti bili duboko upleteni. Godine 1867. u Parizu se održavala velika svjetska priredba. Nikola je doznao da se knez Mihailo sprema za Pariz i planira susret sa sultanom. Plašeći se da i ovoga puta Crna Gora ne bude izigrana i crnogorski se knjaz pripremao za put, planirajući da se i on vidi sa Sultanom i pokrene pitanje granica i naročito položaja Hercegovine. Prosrpski orijentisani ljudi na Cetinju bili su izričito protiv njegova putovanja, plašeći

se jačanja francuskog uticaja i aktivnije crnogorske politike. No, Nikola je sa porodicom krenuo na put 23. juna 1867. godine. Teškoća je bila u tome što se u to vrijeme u Crnoj Gori pojavila kolera (1. avgusta iste godine na Cetinju je umro i veliki vojvoda Mirko Petrović). Sve te momente iskoristila je knjaževa opozicija osokoljena Piroćančevim instrukcijama i počela rasturati proglas protiv knjaza Nikole. Proglas je otkriven 20. jula 1867. u Herceg Novom, a crnogorski knjaz u zemlju se vratio dva dana kasnije. Tekst proglasa je sljedeći:

„Objava srpskog narodnog društva,

Svaki narod koji, hoće da ima, da ima svoga vladatelja, kad ga bira i svoju mu sudbu u ruke dava, želi da s državom koliko da mudro upravlja toliko, da joj dobre i praktične zakone da, koji odgovaraju duhu vremena i potrebama naroda, tako da su iz duše naroda izvedeni; želi da državu uređuje, da narod uči i izobražava, da ga podiže i u svakom smotrenju unapređuje tako kako će narod do prave slobode, blagostanja, sreće i napretka doći i kako će se usporediti u pravici i slobodi sa sviem drugiem srećnim i slobodnim narodima u Evropi...

... Tako smo i mi u Crnoj Gori, želili, kad smo posle smrti blažene uspomene dostojnoga kneza Danila, sadašnjega kneza za nuždu izabrali, zaknežili i najvišu mu vlast u ruke dali, koi se svečano pred narodom zakleo da će samostalnost, ime i čast Crne Gore najsvetije čuvati, i da će narodna prava kao svetinju poštovati i da će svakome bez razlike čine i imena, pola i uzrasta pravo suditi i pravo raditi. Pa je li knez toj narodnoj želji pravo odgovorio? Je li svoju svečanu zakletvu održao i svoje svete dužnosti prema narodu ispunio! Na žalost i narodnu veliku nesreću nije ništa ispunio! No čim se dokopao kneževske vlasti, odma on i njegov tiranski otac počeli su tu vlast zloupotrebljavati, ljude prave bez suda i ispita iz čiste zavisti, zloće i osvete

ubijati i iz Crne Gore progoniti, robiti, globiti i svako zlo i nepravdu kao najviši razbojnici činiti. Od kako je počeo, slabi i nesposobni knez Nikola i njegov zverski otac Mirko Crnom Gorom vladati, od tada je u narodu svako zlo i nepravda, tako da su ga sa globama dočerali do toga da uzme torbu i tojagu pa da po svijetu ide i prosi. Sve su nam uzeli što no se reći i crno iza nokata, pa su narodne krvave pare pritisli i u Pariz u banak poslali da sebe i svoju familiju osiguraju.

Mi kao narod i državica iako će i mala, nemamo nikakva zakona, nemamo pravog suda; nemamo škola, nemamo putova, nemamo trgovina, nemamo nikakve industrije, ukratko reći nemamo ništa; jer knez i njegov otac drže narod kao svoje robove i Crnu Goru kao svoj spahiluk, te s njim trguju i po svojoj surovoj naravi sve čine, što im je drago. Nećemo ovdje da brojimo sva zla i nepravde koje su nam svaki dan činjene, i koje od smrti kneza Danila trpimo, to bi dugo i prostrano bilo, to će naša tužna otečestvena historija broiti i zapisati, no ćemo mi u kratko spomenuti sadašnje nečuvene muke u kojima se narod Crnogorski nahodi i propada. Evo već dva mjeseca dana od kako se kolera u Crnoj Gori pojavila, te ubogi narod nemilice i bez broja kosi i tamani, pravoga se broja ne zna, koliko je dosad od kolere umrlo, jer kao što kazasmo u Crnoj Gori nema nikakvoga reda, ali se može za istinu držati da je dosad umrlo 2.000 duša i da ih ima što su se razboljeli preko 3.000!! koi su bez svake pomoći ostali. Jer je na večitu sramotu knez sa svom familijom u Boku pobegnuo, čim se kolera u narodu pojavila, ostavivši tužni narod u najvišoj mucu, bolesti i opasnosti bez medika i medicine i bez svake druge i nužдне pomoći. Pa da je samo kolera bogom prosto nego evo u narodu teke velike gladi, da mnogi od nje i bez kolere umiru i po putu mrtve telesine neukopane leže! Ovo je nečuveno! Ovakve zle sreće i muka na krugu zemnome nema!

Pa nas je naš knez u toj najvišoj mucu, bolesti i gladi ostavio i u

Italiju pošao, da šeće i narodne krvave novce na hiljade troši i prosiplje, i za narod niti mari, niti glavu okreće, pri svemu tome, što smo mu nekoliko puta telegrafirali i za lekarsku i drugu pomoć molili, jer sad ili ikad narod crnogorski svaku pomoć treba.

Do danas još nemamo nikakve ni u čemu pomoći. A danas čusmo da je naš nemilostivi knez za svoiem ocem iz Italije pošao u Pariz, da se posredovanjem Francuske sultanu predstavi, i da s njim nešto petlja usprkos srbskog opšteg interesa i napredka! Jer knez Nikola predpostavlja svoje lične interese narodniem. On od kako se zaknežio ništa drugo ne radi, no kupi od naroda i to ubogoga naroda danak svake godine preko 100.000 f.sr, te sve u Pariz u banak šalje. Osim toga i svu pomoć, koju Rusija jednovernom i jednoplemenom narodu svake godine dava za prosvetne celi, i kad je gladna godina, da ko od gladi ne umre; i tu svu pomoć knez sebi prisvojava i u Pariz šalje da sebe i svoju familiju za budućnost osigura! Zato što je knez Nikola Crnogorski narod izdao i u najvišoj ga mucu, bolesti, gladi i svakom zlu bez svake pomoći ostavio i narodne prave novce u Pariz odnio i što je u sadašnje doba u Pariz pošao, da sebi lično ako može koristi, a narodne obšte stvari da kvari, mi članovi Srbskog narodnog društva u Crnoj Gori po želji svega naroda, našli smo za dobro i pravedno, da već kneza Nikolu za našega kneza, ni vladatelja ni gospodara ne priznajemo, po čem je sa svoiem nevaljalijem delima žigosan, kao najviši izdajnik crnogorskoga i celoga srpskoga naroda u budućnosti sreće i napretka!! – A njegov je otac pravetno žigosan kao najviši tiranin i narodni mučitelj, kojemu pred narodom treba glavu poseći.

Sav narod crnogorski jednodušno želi da se sa Srbijom spoji i sjedini, za to moli patriotskoga i pravoga narodnoga kneza Mihaila, da ga sa Srbijom utagovi, i da mu za sad, dok se sa Srbijom sjedini, pošalje jednoga mudra i patriotična upravitelja koji će sa narodniem poverenicima u Crnoj Gori upravljati.

Živio knez Mihail! Živio i brzo se ujedinio cio Srbski narod!

Živjela sloboda! Živio ruski bratski narod, koji će svoju braću Srbe podpomoći u oslobođenju i jedinstvu! Živeli! Ura! Živili!“

Prije nego nešto više kažemo o mogućim autorima i kuhinji u kojoj je nastao ovaj izvještaj, a ta kuhinja je pod srpsko-ruskim nadzorom, daćemo na uvid još jedan proglas, koji je trebalo da potpomogne kampanju koja se vodila protiv dinastije Petrović-Njegoš. Riječ je o proglasu koji se pojavio gotovo u isto vrijeme kada i prethodni i upućenom od strane navodnih Bugara Crnogorcima:

„Hrabra braćo Crnogorci!

Ima tri vijeka od kako branite vašu malu otadžbinu od krvave tiranije. Svaki čovjek se bori, proliva svoju krv, u teškim mukama i proganjanjima, u cilju da osigura svoju ličnu budućnost i u nadi na povoljnije i srećnije dane; svaki čovjek se trudi svim svojim silama da iščezne zlo i da se unište elementi koji nas sprečavaju da živimo i da se veselimo. Naše borbe sa Turcima su bile samo radi naše odbrane, za dugo vremena mi smo uspijevali da znatno oslabimo našeg neprijatelja i ove borbe nijesu bile bez koristi za nas. Danas su se vremena promijenila, naš neprijatelj je slab, njegove finansije su iscrpene, duh njegovih ratnika opao, treba dakle da pružimo jedni drugima ruke i uzajamno se pomognemo. Turska treba da padne i ona se nikad više neće dići. Prema našem mišljenju svi mi treba da okrenemo naše oči prema Srbiji i da solidno vežemo njene interese sa našim. Nemoguće je da možemo uspjeti posebno; ovo je takođe jedna nesporna činjenica da su Turci naši neprijatelji i da smo mi braća i dušom i tijelom. Ovoga ljeta Bugari su preduzeli da zbace nepodnošljivi jaram Osmanlija i sreća ih je služila. Ne zaboravite, međutim, da su naši susreti s neprijateljem bili samo pokušaji, mi smo samo htjeli da upoznamo njegove snage.

Danas mi vas molimo u ime Bugara da ne preduzimate ništa dok vam mi ne damo znak, što će, nadamo se, biti uskoro. Mi od

vas tražimo samo jednu stvar, a to je da budete gotovi da pružite ruku Srbiji. Mi ćemo vam još jednom reći da ne samo Crna Gora, nego i Bosna, Hercegovina i Bugarska, kao i sve ostale južnoslovenske provincije ne mogu ništa uraditi bez pomoći Srbije i da ova takođe neće nikada uspjeti bez drugih. Zapamtite dobro to da smo braća i da će sve onda dobro ići sa izgledom na uspjeh. Naš je cilj ne samo da oslobodimo Bugarsku, nego takođe da formiramo jednu veliku, jaku i moćnu državu.

Neprijatelji Srbije mogu postati i naši, tj. Bugarske. Onaj koji radi da izazove neprijateljstvo među Crnogorcima i Srbima je neprijatelj prvih, jer su Crnogorci takođe Sloveni kao i Bosanci, Hercegovci i Srbi iz Kneževine. Ovaj neprijatelj našeg južnoslovenskog ujedinjenja je neprijatelj Srba, Crnogoraca, Bugara i Bosanaca. Treba da smo ljudi, ne treba zaboraviti da provincijalizam ubija patriotizam i treba usmjeriti sve naše napore prema našoj zajedničkoj sreći, prema cijeloj našoj južnoslovenskoj familiji, prema našim zajedničkim interesima. Mi znamo da među nama ima mnogo ljudi koji su neprijatelji južnoslovenskog ujedinjenja, a mi se nadamo da crnogorski narod neće uopšte dati svoje povjerenje ovim lažnim apostolima, i da će uvijek raditi otvoreno, časno i razumno, kao što je to uvijek činio.

Austrija, Engleska i Francuska ne mogu biti naši prijatelji, to je dobro poznato. Okrenite, dakle, vaše oči, braćo, prema Srbiji, koja zna bolje nego mi sa kim treba da se vežemo prijateljstvom i u koga ne treba da imamo povjerenja.⁴

Ovi proglasi duboko su pogodili crnogorskog knjaza. Podozrijevaao je ko su njihovi autori, ali je želio znati koliko srpska vlada ima u tome udjela. Kao što se zna, u Crnoj Gori nije postojalo nikakvo „Srpsko narodno društvo“. No, to nije ni prvi, ni posljednji put da se u Crnoj Gori, a protiv nje, oglašavaju

---

⁴ Oba proglašenja citirana su prema radu dr Dima Vujovića „Borba Rusije i Francuske za uticaj na spoljnu politiku Crne Gore i kampanja protiv Knjaza Nikole 1867. godine“, *Istorijski zapisi*, br. 4, 1964.

nekakve fantomske organizacije. Najviše ličnih razloga za mržnju protiv knjaza Nikole imali su pored Piroćanca, knjeginja Darinka i prevrtljivi arhimandrit Nićifor Dučić. O Piroćančevom odnosu prema Crnoj Gori i Crnogorcima bilo je dosta riječi, kao i o aktivnosti Dučića i knjeginje Darinke. Protiveći se bilo kakvim vezama Crne Gore sa svijetom, osim sa Srbijom, njih dvoje (Dučić i knjeginja) bili su najveća opozicija crnogorskom vladaru. Udova knjaza Danila nije se bila odrekla pretenzija na crnogorski prijesto, naročito kada je shvatila da bi to bio najbolji put za bezbolno utapanje Crne Gore u okrilje „starije sestre“. To je diskretno pothranjivano i od srpske strane. Tako je prema nekim šedočenjima knez Mihailo obećao Darinki brak „čime bi se pod jednom krunom ujedinile Crna Gora i Srbija“. Isti izvor (srpski kapetan Ivanović koji je sa Piroćancem bio u misiji u Crnoj Gori, kao vojni instruktor) navodi da je glavna uloga pripala ruskom konzulu u Dubrovniku, Joninu i da su on i Piroćanac sa Darinkom kovali zavjeru da intrigama obore sa vlasti knjaza Nikolu. To je bilo početkom 1867. godine. Sigurno su smatrali da je Nikolin odlazak u Pariz najbolje vrijeme za realizaciju toga plana. Najverovatnije je glavni autor pamfleta Nićifor Dučić (sveštenik iz Hercegovine), uz pomoć pominjanih, a zatim i drugog ruskog konzula, Petkovića iz Dubrovnika, uz Garašaninov blagoslov.

Da vidimo fakta. Poslije svađe Dučića sa knjazom Nikolom, arhimandrit se kao provjereni agent obraća Garašaninu za savjet. Ovaj ga upućuje na ruskog konzula u Dubrovniku će bi trebalo da boravi i zbog blizine rodne mu Hercegovine, čijem narodu, bez obzira na sve, ne smije dozvoliti nikakvo zbliženje sa Crnogorcima, koji su za njih ratovali i pružali im pribježište kada je god to bilo potrebno. Kako su Rusija i Srbija radile u jednom duhu, to je Dučić bio dragocjen saradnik za obje strane. To se najbolje vidi iz Petkovićeve preporuke ruskoj vladi da Dučiću dodijeli godišnju pomoć od 400 guldena u srebru za njegove

zasluge i „pomoć koju je ukazao carskom konzulatu sadejstvujući mu na Cetinju i saopštavajući mu najpovjerljivije izvještaje što se tamo događa“. Za revnost je nagrađen Dučić i od srpske vlade koja mu je, kako ga je Garašanin izvjestio, dodijelila godišnju platu od hiljadu talijera i priznate sve troškove koje učini. Piroćančevim odlaskom sa Cetinja smanjena je i Dučićeva uloga u sprečavanju izlaska Crne Gore u civilizovanu Evropu, ili kako je Garašanin pisao Piroćancu: „Isto tako imaćete osobitu brigu da sačuvate Crnu Goru od svakog tuđeg upliva koji bi pokazao da želi postati dominirajući u mislima knjaževim i crnogorskim.“ U vrijeme priprema na crnogorskom dvoru za odlazak u Pariz obavlja se živa prepiska između Dučića i Garašanina. Citiraćemo samo neke karakteristične izvode. Tako je Dučić pisao srpskom ministru inostranih poslova da je knjaz Nikola svojom voljom otišao u Pariz da bi na taj način u razgovoru sa sultanom obezbijedio teritorijalno proširenje Crne Gore, što on smatra da je „nesmislenost i čista glupost, jer ništa neće dobiti, a obštoj stvari može dosta škoditi, jer taku neslogu naši neprijatelji najviše i žele“. I nastavlja dalje: „Knez se Nikola sa ovijem postupkom fakično od Srbije odvojio; za to ne treba ni najmanje sumnjati. Sad Vi radite, kako najbolje nalazite... A od sada ću pak najradije neposredno s vama korespondirati, samo mi kažite hoću li preko ruskog konzula u Dubrovniku, s kojijem ja dobro živim. Razumije se da naše stvari nikad neće znati. Ja znam, što, i koliko i njima treba kazati, jer i ako su nam braća po plemenu i vjeri ipak ne treba se u njihove ruke predati. I Rusija, kao i svaka druga država, ima svoje odjelite interese... Kad dođe onaj sudnji dan i čas, vi-djećete, da će i ugnjetani narod crnogorski listom na Vašu stranu otegnuti. Ja sam u tom smislu počeo raditi odma čime sam se osvjedočio da knez Nikola ne misli iskreno prema Srbiji, pa ću tu radnju i od sada produžiti, razumije se mudro i predostrožno. Nipošto nijesam šćeo da služim onako gadnoj sebičnosti i ličnijem interesima, niti da budem udionik, kao što su me šćeli upotri-

jebiti one crne radnje koja srpski narod cijepa i u očevidnu propast vodi. Zato sam dragi prijatelju, Crnu Goru za vazda ostavio i Vama se obratio, di sam vazda najviše nadanje za bolju budućnost naroda našega imao da me primite i za radnju obšte narodne koristi upotrijebite onako kako Vi sami za najbolje nahodite.“

Najzanimljiviji su izvodi iz pisama razmijenjenih povodom odlaska Nikole Petrovića Njegoša u Pariz. Dučić kaže da je pored narodnog ogorčenja ozlojeđen i ruski konzul u Dubrovniku i da oni procjenjuju da malo nedostaje da dođe do narodnog bunta: „Čuje se da strašno ogorčenje u Crnoj Gori vlada, jer je knez i otac mu (Mirko) Crnu Goru ostavio, kad je u najvišoj opasnosti i kad u svakome pogledu svake pomoći trebujje! Kažu da ljudi po putu mrtvi leže od kolere i od gladi, niti ih ima ko da ukopa! A knez šeće po Parizu i troši na hiljade krvave narodne novce, a za nuždu i opasnost u kojoj se nesrećni crnogorski narod nalazi, niti misli niti glavu okreće... Kroz Boku narod već javno na sva usta na kneza viče i svašta govori, što je narod u Crnoj Gori napuštio i u zlu ostavio.“ Još više nas u ovom momentu zanimaju detalji Garašininova odgovora na ovo pismo: „Jest, gospodine, Mirko i njegov sin pravi su izdajnici naroda srpskoga koji za svoje sebične celji ne zastideše se svoje izdajstvo pred celim svetom obelodaniti. No to nije sve, oni se svojim postupkom staviše nasuprot narodnjem napretku i narodnoj celji. No to ne treba da nas u našoj radnji ni malo pomete; narod srpski pokazaće da je jači od dve izelice, koji kad rade o zlu obštem, sami će u zlu upasti. Treba ih smatrati gore, nego sve druge neprijatelje, jer su izdajnici svoga roda i svoje braće a od toga ništa crnje ne može biti. Idimo mi napred pa ćemo uspeti; a pravda narodna, sa pomoću božjom, neće izdajnike ostaviti bez zaslužene kazne.“

Pored ovoga, Dučić je dobio instrukcije o daljem radu: „(Radite) sve ono što znate da će narod ercegovački sačuvati od izdajničkih namera knjaza Nikole i njegova oca Mirka. U koliko

vam okolnosti dopuštale budu dejstvujte i na ljude u Crnoj Gori, stavljajući im u skori izgled trenutak, kad će se svo Srpstvo, dakle i Crna Gora, u jedno sliti i kad više neće Crnogorac ostati skučen u onom kamenu braneći ga svojom krvlju i gladan i žedan, a u korist Mirka i njegove rodbine, koji je od one jadne zemlje i onog naroda napravio pravu boltu (trgovinu) sebičnih interesa. Vi, gospodine, dobro poznajete kakve misli oduševljavaju knjaza Mihaila za sav narod srpski bez razlike. Učinite se tolmačem ovih njegovih misli i njegovih namera kod tamošnjih naroda (Ercegovine i Crne Gore) time ćete ispuniti svetu misiju, koju svi patrioti sleduju i među kojima vi zauzimate po svom pravu jedno od prvih mesta... Vi samo gledajte da priberete, koliko se više može, žice, u vaše ruke, te da uzmognete dati pokret siguran, kad za to vreme nastupi, koje će vam se odavde naznačiti. Nestrpljenje je tamo vrlo veliko ja to sasvim dobro računam ali vi uveravajte ljude i dokazujte im veličinu zadatka, koji se ima rešiti i za koji se treba onako spremiti, kako nećemo na po puta zapeti. Kod nas se na tome življe radi, nego ikada i to ne samo o sredstvima no i o opštem saglasiju sa Grčkom i Vlaškom, a i sa Bugarima i mogu vas uveriti da je sve u najboljem izgledu i napretku.“

Ako se pojedini djelovi ovih pisama uporede sa proglasom takozvanog „Srpskog narodnog društva“ videće se da među njima nema razlike. Kao da ih je pisala jedna ruka, a najverovatnije i jeste, uz blagu pomoć „recenzenata“. Nićifor Dučić je u Dubrovniku boravio u kući ruskog konzula Petkovića. Pod istim krovom nalazio se i izvjesni Đorđe Aleksić, kojega je austrijska policija uhapsila zbog rasturanja proglaša. Dovoljno elemenata za zajednički rad i otklanjanje svake sumnje o autorima.

I sam knjaz Nikola je izjavio da je ubijeđen da je to pisao Dučić, koji ga je izdao i prešao Srbima. Sličan zaključak izveo je i dr Vladan Đorđević, koji je poslije obimne građe iz austrijskih i drugih arhiva zaključio da, „što se pamfleta protivu kneza tiče, istraga koju je poveo kotorski načelnik dokazala je da je arhimandrit

Dučić napisao taj 'lider' po uputstvima ruskog konsula Petkovića“.

„Bratsku“ saradnju između Rusije i Srbije protiv crnogorskog knjaza trebalo je potpomoći i sa druge strane. Vjerovatno je neko od Bugara zamoljen da u tom duhu sastavi poslanicu Crnogorcima, kako bi ih ubijedili u više ciljeve, za koje oni treba da ginu kada to drugi zatraže. Sami nikako ne treba ništa da preduzimaju. Tako se pokušalo Crnogorce lagano uvesti u jednosmjernu ulicu, što će politički „vješti“ Crnogorci pretvoriti u ćorsokak. Bugarski proglas dostavljen je Dučiću koji se pobrinuo za njegovo rasturanje. O odnosu Srbije i Rusije prema Crnoj Gori i ciljevima takvog ponašanja najbolje se poslužiti riječima Dima Vujovića u pomenutom članku (*Spoljna politika Crne Gore i kampanja protiv knjaza Nikole 1867*), đe on kaže: „Kao što se vidi, svaki samostalni spoljnopolitički korak knjaza Nikole unaprijed je osuđivan kao neprijateljski prema Srbiji, kao izdaja ugovora Crne Gore i Srbije i opštih srpskih interesa. Otuda su se jednim aršinom mjerili postupci Srbije i njenog vladara, a drugim postupci Crne Gore i njenog vladara...“

Pored ogorčenosti na proglas, kod knjaza Nikole pojavili su se i znaci zabrinutosti. Nije znao koliko su u njegovom odsustvu mogli da mu naude protivnici koje je dobro znao. Nije htio da rizikuje pa je, dok je sa porodicom boravio u Boki Kotorskoj, na Cetinje pohitao vojvoda Mirko čija je energičnost u takvim poslovima bila poznata. Odmah po dolasku, vojvoda Mirko se razbolio, kako rekoše od kolere i umro. Kao i obično kada su u pitanju brze smrti značajnih ljudi, pojave se razne pretpostavke koje dovode u sumnju zvanične izvještaje. Najvažniji dokument o tome je mišljenje dobrog poznavaoaca crnogorskih prilika, francuskog konzula u Skadru Vijeta, koji kaže da nije istina da je vojvoda Mirko Petrović umro od kolere „već od otrova, što je vjerovatno, pošto nije niko osim njega pogođen epidemijom na Cetinju i jer je podlegao poslije nekoliko sati mučenja“. Ostala je dilema, da li je Mirko stvarno umro od kolere ili je usmrćen omil-

jenim špijunskim oružjem. Povodom Mirkove smrti, ruski konzul Petković pisao je direktoru Azijskog odjeljenja „da smrt Mirkova ima ogromnu važnost, jer ona ne može ostati bez posljedica na dalji razvoj, kako unutrašnjih tako i spoljnih odnosa Crne Gore, jer je Mirko po svojoj volji upravljao sudbinom crnogorskog naroda, zahvaljujući nekontrolisanom i neograničenom uticaju koji je imao na svoga sina. Smrću Mirkovom prekida se u Crnoj Gori dvovlašće iza kojeg se prikri-vala najveća neobuzdana samovolja, koja nije imala granice. Otac i sin su radili potpuno na štetu crnogorskog naroda, ali je Mirkova volja u svemu bila pokretač. Sada, pak, knjazu prvi put predstoji da se nađe licem u lice sa crnogorskim narodom, da mu pokaže koliko je sposoban da samostalno odlučuje“.⁵

Suprotno ovome, francuski konzul je mislio da je to veliki gubitak i za Crnu Goru i za francusku politiku koja se prema njoj vodila. Vijet je o pamfletu, koji je, kako reče „koštao života i Mirka“, knjazu Nikoli pisao: „Moj knjaže, upravo sam pročitao nečasni napad uperen protiv vas i francuskog uticaja u Crnoj Gori. Zaista, nijedan Crnogorac nije mogao uzeti učesća u pisanju jednog sličnog dokumenta i gurati vas na akciju protiv Turske. Ja vas molim da se oduprete koliko vam je god moguće, da se ne bacite lako u avanture, koje bi, u slučaju neuspjeha, učinile ne samo da izgubite krunu, već bi takođe uvalile vašu zemlju u najužasniju poziciju.“ Svoje procjene o situaciji na Cetinju Vijet je u pismu francuskom ministru spoljnih poslova ovako obrazložio: „Ipak, iako se knjaz Nikola vratio na Cetinje bez ikakve opozicije od strane Crnogoraca, to uopšte ne znači da njegov život i njegova kruna nijesu ugroženi od pristalica Đorđa Petrovića i od pristalica aneksije Srbije. Jedni i drugi su tuđi Crnoj Gori i Njegova Svjetlost neće se moći sačuvati od duple opasnosti koja mu prijeti, osim pokazujući veliku čvrstinu u svojim odlukama, ili potčinjavajući se slijepo zahtjevima onih koji žele rat protiv Turske.“

⁵ *N. d. D. Vujović, str. 620.*

Knjaz Nikola je trpio ruski pritisak. Epska, neobjašnjiva ljubav za „majkom Rusijom“ korišćena je da bi se crnogorski knjaz potčinio zahtjevima velikog brata. Uskraćivana mu je ili neredovno davana ruska pomoć, što je u trenucima poslije velike epidemije, teškoće još više uvećavalo. To polako, ali sigurno, odvodi Crnu Goru da kao „mala slovenska rijeka“ počinje da teče u „veliko rusko more“. No, izvjesne okolnosti dovode i do privremene promjene ruske politike prema Crnoj Gori. Godine 1867, početkom septembra, Garašanin je smijenjen sa vlasti u Srbiji. To nije značilo da je njegov koncept odbačen, već naprotiv, on je u raznim vremenima i u raznim varijantama prema Crnoj Gori ostao isti. Mijenjala su se lica, a namjere ostajale iste. Odnos prema Rusiji, naročito poslije smrti kneza Mihaila, u Srbiji se dosta mijenja...

Svoje vezivanje za Rusiju, koje je praktički u tom momentu značilo izvlačenje Crne Gore od srpskog uticaja, Nikola je obilježio putovanjem u carsku Rusiju gdje je dobro dočekan. S druge strane, ruske pristalice dobile su potvrdu da se ništa ne može postići bez petrogradskog blagoslova. Čudna osobina jednog dijela crnogorske populacije, da im u svakom poslu i namjereniju treba veliki brat, ili bar sestra. Privremenim odvajanjem od srpske politike nije znatnije poremećen odnos beogradske politike prema Crnoj Gori. Kampanja u istom duhu je nastavljena. Kao što vidimo, traje nesmanjenom žestinom više od vijek i po, pa do danas. U stvari, u kratkom periodu od donošenja Zakona o slobodi vjeroispovijesti, dobila je neslućene razmjere i po svojoj primitivnoj i agresivno-agitatorskoj dinamici, nadmašila je do sada poznate primjere ratno-huškačke propagande.

ODABRANI PRIMJERI ČOVJEKOLJUBLJA U BARSKOJ NADBISKUPIJI

don Dejan Turza

On the occasion of the 930th anniversary of the founding of the Archdiocese of Bar, Don Dejan Turza reminds us how individuals and groups have been helping their loved ones and neighbours in difficult crises throughout the history of the Montenegrin people. The author presents examples of philanthropy and courage from medieval fraternities to contemporary societies, with particular emphasis on the role of clergy and nuns of the Archdiocese of Bar.

U bogatoj gotovo tisućljetnoj povijesti Barske nadbiskupije nalaze se brojni primjeri biskupa, svećenika, redovnica, redovnika i vjernika laika Katoličke Crkve koji su svojim djelovanjem iskazali temeljne ljudske vrline koje su posjedovali. U svojim pastoralnim, humanitarnim i brojnim drugim aktivnostima iskazali su temeljna opredjeljenja za čovjekoljublje te su praktično iskazali vlastitu duhovnost ukorijenjenu u pripadnost svojoj kršćanskoj zajednici, ali također ukorijenjenu u dušu crnogorskog naroda.

Ovaj rad želi biti mali doprinos velikoj obljetnici 930 godina od osnutka Barske nadbiskupije. Prikazat će se na koji su način pojedinci, ali i skupine u svojem djelovanju pomagali bližnjima

u teškim krizama koje su obilježile povijest crnogorskog naroda. Pritom se dakako ne pretendira da se radom obuhvati kompletno njihovo djelovanje kroz cjelokupnu povijest Barske nadbiskupije ili da se prikažu svi primjeri čovjekoljubnog djelovanja, što bi nadilazilo opseg ovoga rada, nego tek letimično prikazivanje pojedinih izabranih značajnih ličnosti i događaja koji svojom važnošću nose duboku simboliku kako za Barsku nadbiskupiju tako i za crnogorski narod.

Čovjekoljublje i duhovnost

Ono što je karakteristično za pojedince i skupine čije će djelovanje biti predstavljeno u ovome radu jest da osim što su gajili vrlinu čovjekoljublja ili filantropije, oni su u svojem djelovanju bili duboko prožeti zreloom duhovnošću. Duhovnost ovdje uzimamo u kontekstu kršćanske teologije prema kojoj se ona shvaća „kao praktično, egzistencijalno poznavanje evanđeoskog savršenstva u njegovu formativno-pedagoškome hodu od kršćanskog ideala ljubavi do jedinstva duha u mističnome bračnom sjedinjenju s trojedinim Bogom“¹.

Dakle, kršćanska duhovnost podrazumijeva također praktično iskazivanje vlastite ukorijenjenosti u misterij Trojedinoga Boga. Ona objedinjuje dvije temeljne dimenzije kršćanskog života: akciju i kontemplaciju. Kršćanska duhovnost ovako shvaćena brani kršćane od napasti kontemplativnog elitizma koji se nerijetko očituje u crkvenim krugovima, ali također brani iste od napasti inzistiranja na praktičnom vidu kršćanstva lišenom njegove duhovne dimenzije.

U tom kontekstu rađa se u pojedincima i skupinama filantropija. Riječ filantropija (iz starogrčkog φιλος – prijatelj + άνθρωπος – čovjek) označava „praktični napor koji se čini na

---

¹ Natuknica *duhovnost*, u: *Enciklopedijski teološki rječnik*, Zagreb, 2009., 226.

dobro drugih ljudi“². Ono je stoga istovremeno želja pojedinca da drugome bude dobro i angažiranje oko te želje koje rezultira nekim praktičnim radom oko te iste stvari. Polazišna točka za promišljanje o čovjekoljublju mogla bi biti ona koja u njemu vidi snagu koja okuplja sve ljude dobre volje, pripadnike svih kultura, tradicija i naroda, a u određenom smislu, može predstavljati zajednički nazivnik svih ljudi koji žele svojim radom doprinijeti boljitku kako svome tako i boljitku drugoga.

Bratovštine – primjer čovjekoljublja u srednjem vijeku

Čovjekoljublje nije pojam nastao u srednjem vijeku niti je tada započelo čovjekoljubno djelovanje pojedinaca i skupina. Međutim, u to su se vrijeme pojavile određene društveno-vjerske udruge vjernika nazvane bratovštinama (bratštine, bratstva, bratija, skule; lat. *confraternites, fraternitates, fratiliae, scholae*). Iako su se u srednjem vijeku organizirale staleški, bila su to pobožna udruženja koja su promicala posebne pobožnosti i dobrotvorni rad, što je podrazumijevalo da se brinu za bolnice, župne crkve, svoje članove i sl.³

Ovdje se navode primjeri bratovština samo kao simbol stoljetnog osjećaja Barana i žitelja Barske nadbiskupije za bližnje, posebno u slučaju bratovština za iseljene sunarodnjake i braću u vjeri. Prve bratovštine javljaju se već u IV. i V. st. No, tek pojavom franjevačkog i dominikanskog reda u Italiji u XIII. st. ova- kva udruženja doživljavaju procvat, posebno tzv. flangelanti – bičevalačke bratovštine, koje u XV. st. bivaju zabranjene. Na jadranskom podneblju bratovštine su imale veliki kulturni značaj, a održavale su i javni red. U njihovim statutima nerijetko je

---

² Vladimir ANIĆ – Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 2002., 430.

³ Usp. Josip BRATULIĆ, *Srednjovjekovne bratovštine i crkvena prikazanja*, u: *Dani Hvarskoga kazališta*, 2 (1985.) 1, 452.

također stajalo da se brinu oko crkve i crkvenih događanja. Vremenom je ta uloga postala glavna. Krenuo je taj proces nakon prosvijećenog apsolutizma i Francuske revolucije kada su bratovštine dovedene na rub postojanja te je njihova uloga i danas vezana uz Crkvu i mjesne zaštitnike.⁴

Među današnjim takvim bratovštinama su npr. sv. Vlaha u Dubrovniku, sv. Duje u Splitu, sv. Kvirina na Krku, sv. Tripuna u Kotoru – Bokeljska mornarica koja je poznata kao jedna od najstarijih bratovština na svijetu. Barani su uz Bokelje utemeljitelji bratovštine sv. Jurja i Tripuna u Veneciji. Barska je nadbiskupija od početka djelovanja isto tako članica Hrvatskoga zavoda sv. Jeronima. Prema Čoraliću ta je bratovština osnovana 1451. godine u Mlecima i službeno potvrđena odlukom mletačkog Vijeća desetorice 19. svibnja iste godine. Barski iseljenici bili su među utemeljiteljima, a u prvim stoljećima postojanja te bratovštine i među najbrojnijim članovima. Čak se i ime bratovštine možda duguje Baranima, jer je među većim i značajnijim gradovima jedino Bar za patrona imao sv. Jurja. Osim za međusobnu pomoć bratovštine su se brinule i o siromasima i najpothranijima, okupljajući vjernike iz svih društvenih slojeva da zajednički mole i održavaju pobožnosti.⁵

Suvremene crkvene organizacije i udruženja kao primjer čovjekoljublja

Djelovanje Caritasu zauzima jedno od važnih mjesta u djelovanju Katoličke Crkve. Caritas dolazi od latinske riječi koja znači ljubav i u katoličkoj teologiji ona predstavlja uz zajedni-

---

⁴ Usp. *Isto*, 453-455.

⁵ Lovorka ČORALIĆ, „Scuola della nation di Schiavoni“ – hrvatska Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, u: *Povijesni prilozi*, 18 (1999.) 18, 81-83. Opširnije o bratovštinama u Baru vidi u: Savo MARKOVIĆ, *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara*, Perast, 2014.

štvo (*koinonia*), slavljenje (*liturgia*) i svjedočenje (*martiria*) glavna obilježja Crkve. U institucionalnom smislu Caritas kao organizacija nastoji odjelotvoriti smisao crkvenog djelovanja – ljubav prema čovjeku.⁶

Ova je organizacija osnovana prije II. svjetskog rata u Švicarskoj, a zatim i u drugim zemljama. Caritas Barske nadbiskupije prvotno je djelovao u sklopu Caritasa tadašnje Savezne Jugoslavije. Poziv ove ustanove jest da služi ljudima, pojedinom čovjeku⁷, te prema navodima koji stoje na službenoj mrežnoj stranici Caritasa Barske nadbiskupije „misija svakog pa i Caritasa Barske nadbiskupije je da se aktivno zalaže za društveni progres, fizičko, duhovno, psihološko i socijalno blagostanje, socijalnu pravdu i unapređenje kvalitete života u različitim oblastima i da na osnovu kršćanskog milosrđa i altruizma razvija solidarnost među ljudima bez obzira na socijalno porijeklo, rasu, vjerske, etničke, nacionalne, spolne i druge razlike“⁸. Na istom mjestu se spominje kako se aktivnosti te ustanove provode na prostoru cijele Nadbiskupije te su nabrojani projekti koji se provode.⁹

---

⁶ Natuknica *Caritas*, u: Karl BORGMANN, *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 2, Freiburg, 1986., 941.

⁷ Špiro MARASOVIĆ, Caritas – komu ili čemu, u: *Crkva u svijetu*, 32 (1997.) 4, 399.

⁸ O Caritasu Barske nadbiskupije nije se puno pisalo, ali s obzirom da se radi o djelatnoj organizaciji, dosta informacija vodstvo dijeli na mrežnim stranicama: <http://dignitas-network.org/2016/08/24/caritas-barske-nadbiskupije/> (zadnji put posjećena stranica 18.3.2020.)

⁹ Na mrežnim stranicama Caritasa Barske nadbiskupije stoji da su ciljne grupe njihova rada: mladi, osobe s invaliditetom, stari, djeca, socijalno ugroženo stanovništvo, Romi i nezaposleni. Provode ili su provodili sljedeće projekte i aktivnosti: Jačanje civilnog društva, Kućna njega i pomoć u kući za stare osobe, Kućna njega i pomoć u kući za osobe s invaliditetima, Dnevni boravak za stare osobe, Topli obrok za stare osobe, Centar za pomoć i podršku djeci i mladima sa teškoćama u razvoju u domenu edukacije, terapije i socijalne integracije,

Caritas Barske nadbiskupije i Kotorske biskupije kako u prošlosti tako i danas, zauzima važno mjesto u povijesti Barske nadbiskupije i crnogorskog naroda pogotovo ako uzmemo u obzir njegovo djelovanje u kriznim situacijama kroz koje je crnogorski narod prolazio. Brojne osobe su dio ove karitativne djelatnosti, ali posebnu pozornost treba dati Družbi Isusovoj¹⁰ i njihovu članu o. Vladimiru Vasilju. On se dobrovoljno javio da dođe u Bar pomoći godine 1987. Nakon njegova dolaska ispomoc isusovaca iz Dubrovnika, kao i ranijih godina, također je bila prisutna, posebno uz velike katoličke svetkovine. Pastoralno, duhovno i karitativno djelovanje o. Vasilja posebno je došlo do izražaja početkom 90-ih godina kada je prostor tadašnje države zahvatio ratni scenarij. Brojni strani Caritasi, posebno iz Njemačke, slali su svoje donacije, npr. dva šlepera (40 tona svega) stiglo je u Podgoricu 18. svibnja 1993. godine.¹¹

U pismenim zapisima iz tadašnjeg vremena stoji: „Osim pomenute pomoći, koja se uglavnom sastojala od prehrambenih artikala, bilo je i nešto lijekova (u Švicarskoj pošiljci), u Informativno edukativni centar za mlade, Ljetni kampovi za mlade, Dopunska nastava za djecu u osnovnoj i srednjoj školi, Škola računara, Kursevi stranih jezika, Preventivna edukacija mladih o bolestima zavisnosti, Centar za edukaciju i komunikaciju za Romsku djecu, Razvoj omladinskog rada u zajednici, Promocija i razvoj volonterizma, Promocija i razvoj socijalne ekonomije, Pomoć u hrani i sredstvima za higijenu.

¹⁰ Godine 1980. bilo je potrebno da netko nakon smrti barskog župnika mons. Jakova Rendića preuzme župu Bar. Kako rješenja nije bilo, Nadbiskup se obratio isusovcima koji su dolazili u ispomoc za Uskrs i Božić do 1987., kada nekolicina braće i dolazi u Bar i njihovo intenzivno djelovanje počinje, iako je djelovanja bilo i ranije u drugim dijelovima Crne Gore, posebno u misijskom pastoralu u brdskim župama gdje su isusovci dolazili mjesečno.

¹¹ O Družbi Isusovoj na prostoru Barske nadbiskupije više u: Obavijesti - Lajmčrimet Barske nadbiskupije (izdaje Nadbiskupski ordinarijat u Baru za isključivu upotrebu svećenika i sestarskih zajednica u Nadbiskupiji) br. 4/90 15. 10. 1990. Isusovci kod nas (Uz 450-godišnjicu osnutka D. I.), 82- 83.

Podgoricu na adresu Župskog ureda stigla je u par navrata od Caritasa iz Arnsberga (Njemačka) pomoć u lijekovima. Ova je pomoć podijeljena bolnicama na Cetinju, Podgorici, Nikšiću i Dobroti, kao i Domu staraca u Petrovcu (u ustanovama gdje rade naše časne sestre). U Bar je stigla i jedna pomoć u lijekovima posredstvom Vladimir Vasilja (preko Crvenog Križa Njemačke) i ta je pomoć data barskoj Bolnici.¹² Ovime je posvjedočeno čovjekoljubno djelovanje ne samo Caritasa kao ustanove u Katoličkoj Crkvi, nego i znamenitog isusovca Vasilja koji je potrebno dijelio svima neovisno o rasnim, staleškim, nacionalnim i vjerskim razlikama.

Uz Caritas na području Barske nadbiskupije djeluju još dvije organizacije sa sličnim pastoralnim aktivnostima: u Sukruću (Tuzi) Katolički Duhovni centar *Sanctae Crucis* (Sveti Križ) i salezijanski centar u Podgorici *Don Bosko*. Oba centra vode i u njima djeluju svećenici te su time ove duhovne oaze direktno vezane uz Katoličku Crkvu.

Duhovni centar *Sanctae Crucis* svoje aktivnosti organizira u teološkoj, pastoralnoj, duhovnoj, duševnoj, socijalnoj, karitativnoj, pedagoškoj, kulturnoj, naučnoj i zdravstveno-terapeutskoj oblasti. Voditelj Centra je franjevac Frano Dushaj, a okolina ustanove uređena je kako bi posjetiteljima pružila mir, radost i duhovnu snagu. Okupljajući pripadnike svih vjera, šireći tako sveobuhvatno čovjekoljublje, volonteri i uposlenici ovoga Centra rade s predškolskom djecom, ali i djecom s autizmom, epilepsijom, hiperaktivnom djecom, djecom s cerebralnom paralizom te psihosomatskim smetnjama.

Od 2011. u Podgorici djeluje i *Don Bosko centar* kojega vode salezijanci, a okuplja djecu i mlade između 7 i 20 godina s područja Konika, Starog aerodroma, Kakaricke gore, Maslina i Omer Božaja. Kroz razne aktivnosti, kojim se inače bave nevladine organizacije poput ove, korisnici Centra – djeca i mladi –

---

¹² Vidi u Obavijesti br. 3/94 1. 9. 1994. 83. Humanitarna pomoć.

uče se toleranciji, odgovornosti, ali također svoje vrijeme ispu-
njavaju rekreacijom i sportom. Među korisnicima su i oni koje
volonteri žele „maknuti s ulice“ te im ponuditi kroz razne pro-
grame novi vid zabave: dnevni oratorij – susreti i druženja,
sportski treninzi, susreti animatora, ali i škole animatora.¹³

Svaka od navedenih organizacija, udruženja ili ustanova u
temelju svoje djelatnosti ima ljubav prema ljudima, svakom
pojedinom čovjeku, a takva ljubav – filantropija naslanja se,
kako stoji u prethodnom tekstu, na dubokoj i zreloj kršćanskoj
duhovnosti.

Odabrani primjeri čovjekoljublja među svećenstvom Barske nadbiskupije

Govor o bratovštinama govor je o pojedinim skupinama ljudi
koji se organiziraju kako bi, prema navedenom, pomagali jedni
druge, ali i poticali ljude na pobožnost. Bratovštine su dakle
poznate još od srednjeg vijeka, a novijeg datuma je npr.
Katolička akcija, organizacija katoličkih laika nastala radi duho-
vne obnove i prožimanja javnog i društvenoga života kršćan-
skim načelima, u suradnji s crkvenom hijerarhijom.¹⁴

U primjere čovjekoljublja mogu se smjestiti i brojni događaji
novije povijesti, ponekad i oni pomalo simpatični, a danasve
korisni poput povijesne odluke u Malesiji da se zabrani pucnja-
va u veselju. Veselje, kako se navodi u prihvaćenoj Odluci o
neupotrebi vatrenog oružja na Opštem zboru održanom u
Tuzima, podrazumijeva „vjeridbe i svadbe, skupove povodom

---

¹³ O ovom Centru više na mrežnoj stranici koja ažurno prati sve projektne
aktivnosti: <https://www.donbosko.me> (zadnji puta posjećena 18.3.2020.)

¹⁴ Potaknuo ju je papa Pio XI. enciklikom *Ubi arcano Dei* (1922.), a orga-
nizirana je oko 1930. Djeluje po župama i među pojedinim slojevima i stale-
žima (mladi, žene, odrasli). U mnogim zemljama označavala je novi vjerski
zamah u već postojećem katoličkom pokretu.

vjerskih, plemenskih i državnih praznika, svečanosti povodom rođenja sina, ispraćaja i povratka sa odsluženja vojnog roka, vjerske obrede svečanog karaktera i javna mjesta i druge manifestacije koje podrazumijevaju prisustvo građana¹⁵. Tadašnji mediji odluku nazivaju povijesnom, a uskoro se proširila na cijeli kraj. U kontekstu teme ovoga kratkog pregleda važno je spomenuti da su na toj sveopćoj skupštini sa oko 400 sudionika riječ držali i dvojica svećenika, Paško Gojčaj, župnik i njegov kapelan Vinko Malaj. Nakon što je akcija proširena među katolicima, ali i među drugim vjeroispovijestima, u nju su se uključili i brojni drugi, poput ulcinjskog župnika, mons. Marka Kolovića.

Poticaj pridruživanja ovoj akciji svećenici su zasigurno pronašli u posvemašnjem čovjekoljublju. Iz toga razloga djelovali su i brojni drugi. Barski nadbiskup je na primjer 1994. intervenirao kod Milanskog Nadbiskupa za dvanaestogodišnjeg dječaka koji je bolovao od leukemije i boravio u jednoj talijanskoj bolnici. Za liječenje je bilo potrebno puno novaca. Ta intervencija je urodila plodom pa je i dječakov otac Vojin Vujošević, moreplovac, osobno došao zahvaliti Nadbiskupu u Baru. Mediji su izvještavali o ovom događaju: radio Bar, Pobjeda.¹⁶

Takvi primjeri postoje kroz cijelu povijest kako Crkve tako i Barske nadbiskupije, a time i crnogorskog živilja. Čovjekoljublje je krasilo duh ovoga podneblja i ljudi čak i kada su odlazili u iseljeništvo. Među njima je također Emilio Ognjenović, široj javnosti manje poznat biskup podrijetlom iz Crne Gore. Rođen je 1923. u mjestu Olavarija u provinciji Buenos Aires kamo je

---

¹⁵ Vidi u Obavijesti – Lajmërimet Barske nadbiskupije (izdaje Nadbiskupski ordinarijat u Baru za isključivu upotrebu svećenika i sestarskih zajednica u Nadbiskupiji) – br. 4/94, 110. str.

¹⁶ Vidi u Obavijesti br. 3/94 1. 9. 1994. Humanitarna pomoć – svjedočanstvo, 83. str. i Intervencija kod milanskog nadbiskupa u prilog jednog bolesnika 84. – 85. str.

njegov otac 1920. emigrirao iz Crne Gore. Kršten je u ruskoj pravoslavnoj crkvi Svete Trojice u Buenos Airesu. Međutim nakon smrti roditelja djed i baka ga odgajaju u katoličkom duhu, što je dovelo do toga da 1949. postane svećenik. Sveti Ivan Pavao II. imenovao ga je 1979. za pomoćnog biskupa u Baija Blanki i titularnog biskupa Milibarke, a 1982. izabran je za biskupa Mercedesesa. S biskupske službe povlači se 2000, a umire 2011. Biskup Emilio¹⁷ zalagao se protiv abortusa i razvoda. Time je, između ostaloga, i kao duhovni pastir iskazivao svoje čovjekoljublje.¹⁸

Među brojnim duhovnim pastirima koji su na izuzetan način u kriznim vremenima izrazili čovjekoljublje svakako je don Pavle Marvulić. Rođen je nedaleko od Bara 1898. godine, a umro 1997. Danas se o njemu govori kao o zaboravljenom humanistu. On je naime 1941. spasio od smrti 600 pravoslavnih žitelja s područja Zete. O njegovim su zaslugama 80-ih godina pisali brojni mediji: npr. Pobjeda, Tribina, Politika, Susreti – Matica iseljenika Crne Gore, i sl. Bio je također cijenjen među ljudima svih vjeroispovijesti, o čemu svjedoči spremnost da crkvenim zvonima u Ulcinju muslimanima naznači vrijeme kraja muslimanskog posta – iftar kada je pucanje iz topa, kojim se to svakodnevno označavalo, bilo zabranjeno. Predsjedništvo SFRJ odlikovalo je za humane podvige tijekom Drugog svjetskog rata don Pavla Ordenom zasluga za narod sa srebrnim zracima, a don Pavle je ostao upamćen po izreci: „Bez obzira koje smo vjere, mi smo kamen i bedem ove zemlje, jer smo mi zemlja ove zemlje“.¹⁹

¹⁷ Papa Franjo je rekao da Crna Gora za njega ima posebno mjesto jer ga je 1992. u Argentini zaredio biskup Emilio Ognjenović, porijeklom iz Crne Gore.

¹⁸ Gordan STOJOVIĆ, Tri Crnogorca u Južnoj Americi, Emilio Ognjenović, Miloš Vukasović, Raul Tomašević, u: *Matica*, 59 (2014.), 396-403.

¹⁹ „Ratno vrijeme bilo je vrlo teško. Poslije ustanka 1941. godine, doveli su oko 800 duša iz Zete i zbili ih na groblje u selu Vranju. Neke su odmah pustili, ali je ostalo oko 600 kojima se ništa dobro nije spremalo. Čuo sam za to i počeo da molim da puste ljude. Dosta uglednih Tužana pomagalo mi je u

Govor o ljubavi prema zemlji, a time i narodu ne može zaobići osjećaj prema lijepoj riječi, što se na poseban način odnosi na ljubav prema Svetom pismu time i Bogu, iz kojeg izvire svaki poticaj na bratoljublje. U tom kontekstu svakako treba spomenuti don Simona Filipaja, rođenog 1925. godine u Ulcinju gdje je završio osnovno obrazovanje, a na putu prema svećenstvu

---

tome: Čuo sam da će biti inscenirano tobožnje oslobađanje Zećana i da će ih pobiti. Obuzet užasom i bespomoćnošću, odlučio sam da odem kod italijanskog komandata Josipa de Čezara. Bio je blag čovjek, ali u ovoj situaciji nije znao šta da uradi. Rekao sam mu da su ti ljudi mirni i poštteni, da nijesu ništa uradili. Uostalom, neka budu ispitani i ako je ko kriv, neka odgovara. Ali, pomoriti toliko duša, bio bi strašni zločin i neoprostivi grijeh. ‘Dakle, vi ste svi sveci’, veli Italijan. ‘Nijesmo, odgovaram, ali nijesmo ni zločinci. Naprotiv’. Odem neobavljena posla. U gradu su postajale prazne kasarne i ja poručim da Zećane smjeste u njih. Samozvani komandanti su me poslušali, misleći da sam se tako dogovorio s Italijanima. Mnogi Tužani su te večeri donosili zatvorenicima hrane i vode. Sjutradan ujutro odem kod De Čezara, a on me ljutito pita kako sam smio narediti tako nešto. Odgovorim da sam mu na taj način napravio samo uslugu. Ponovim mu da dobro razmisli o sudbini tih ljudi. On se, kao, ljuti na mene, a čujem kako sa svojim oficirima šapuće da ne želi da zarobljenike ima na duši i kako mu oni odgovaraju: ‘Ovaj narod ima savršeno pravo da nas goni i ubija, jer ima pravo na slobodu u svojoj zemlji’. To me malo ohrabri. Neposredno poslije toga u ruke mi je dospjelo pismo nekih tobožnjih velikoalbanskih glavešina u kojem je pisalo da zarobljenici budu dovedeni na granicu. Naravno, da bi bili lakše smaknuti. Ja pismo pocijepam, ponovo odem kod italijanskog komandanta i ovoga puta mu energično kažem: ‘Ako do 13:30 sati, kada završavam službu, ne naredi da ovi ljudi budu oslobođeni, za vaš postupak odmah će znati komande u Podgorici, Cetinju i Tirani. Obavjestiću i sami Rim!’ . A u sebi mislim: ko u ovim danima da izvijesti bijeli svijet? Ipak, uspjelo je. Kada sam izašao sa mise, zarobljenici su bili pušteni. Da je neko nastradao, to ne bih mogao preživjeti“. Momčilo Popović, „Susreti“, ilustrirana revija Matice iseljenika Crne Gore, br. 69, iz juna 1986.

nekoliko je godina proveo i u Baru. Teološki studij završava rijekom Drugog svjetskog rata u isusovačkom sjemeništu u Skadru, a diplomira u Zagrebu nakon čega je 1950. zaređen za svećenika Barske nadbiskupije.

Sveta Stolica dodijelila mu je titulu monsinjora, a sveti papa Ivan Pavao II. godine 1992. proglasio ga je počasnim prelatom zbog iznimnog doprinosa Katoličkoj Crkvi u Albaniji i među Albancima. Naime, Simon Filipaj je, nakon više od četiri stoljeća²⁰ uspio 1994. na standardni albanski jezik prevesti Bibliju. Time je ostavio u teološkom polju svjetsko remek-djelo, a zbog doprinosa albanskoj kulturi i književnosti posthumno je 2004. odlikovan ordenom Zlatni Naim Frashëri. Filipaj je uz prijevod Biblije prevodio i druge liturgijske knjige, a karakteriziraju ga kao jednostavna čovjeka visokih vrlina te revna pastira, izvanredna intelektualca i sjajnog bibličara, a njegovo djelo živi u Crnoj Gori te Ulcinj ima ulicu nazvanu po njemu, ali i diljem svijeta, poput zaklade Don Simon Filipaj osnovane 2005. u New Yorku.²¹

---

²⁰ 1555. Gjon Buzuku objavio je prvu knjigu na albanskom, prijevod pojedinih biblijskih tekstova.

²¹ Fondacija je prikupila preko 250.000 dolara za stipendije albanskih učenika, škole djece s invaliditetom, slučajeva oboljelih pojedinaca i otklanjanja njihovih zdravstvenih troškova i različitih kulturnih aktivnosti. Fondacija je u suradnji s albansko-američkim udruženjem „Ana e Malit“ realizirala akciju kupovine ambulante u SAD-u i slanje u Dom zdravlja u Ulcinju za hitne potrebe stanovnika ove općine, u vrijednosti oko 25 000 dolara. Još 2012. godinu, za isti zdravstveni dom Fondacija Dom Simon Filipaj financirala je još jednu ambulantu za 23.000 eura, a Fondacija je 2009. godine u suradnji s udrugom Ana Mali u New Yorku, sponzoriralo je rad dr. Rossa (iz SAD-a) i njegovog tima na održavanju tečaja za obuku osoblja Ulcinjskog zdravstvenog centra radi poboljšanja i poboljšanja relevantnih, posebno hitnih, usluga za stanovnike Fondacija je financirala podizanje kipa Albanske biblije u iznosu od 36 000 dolara Don Simona Filipaja, koji je svečano otvoren u rujnu 2014. godine u Svetom Jurju u Ulcinju.

Svjetski poznat je i biskup Nikola Dobrečić²², posebno u odnosima s državnim vlastima tijekom njegova vodstva Barskom nadbiskupijom od 1912. do njegove smrti 1955. Živko Andrijašević analizirao je pet tiskanih pisama biskupa Dobrečića upućene tadašnjoj vlasti. Pisma otkrivaju odnos crnogorske države i Barske nadbiskupije, a opisuju razne događaje iz Dobrečićeva života, ali i stanja Nadbiskupije, od poteškoća imenovanja generalnog tajnika, reakcije na optužbe da brani vjenčanja miješanih parova u pravoslavnoj crkvi, protesta vlastima što otvaraju prepiske, do protivljenja da preuzme jurisdikciju nad pripojenim područjima Crnoj Gori nakon Balkanskih ratova bez suglasnosti Svete stolice te opisa stanja odnosa tadašnje crnogorske vlasti i Barske nadbiskupije.²³

Ipak, Dobrečić nije poznat samo po svojim pismima upućenima vlastima tadašnje crnogorske države. On je prije svega bio pastir i tijekom 44 godine duhovnoga vodstva Barske nadbiskupije učinio je mnogo dobra svima bez nacionalne, klasne i vjerske razlike. Uz duhovno brinuo se i za materijalno, ekonomsko i kulturno. Svjedoči to sljedeći zapis: „Godine 1921. osniva

---

²² Nikola Dobrečić (Stari Bar, 28. 1. 1872.–Zagreb, 14. 11. 1955.), nadbiskup barski i primas srpski. Osnovnu školu završio je u Starom Baru, a 1890. upućen je u Rim na školovanje u Collegio Urbano, gdje je završio teologiju i filozofiju. Za svećenika je rukopoložen 1898. godine u bazilici Sv. Ivana u Lateranu. Iduće godine imenovan je župnikom u Zupcima, a 1905. župnikom novoosnovane katoličke župe na Cetinju. Bio je profesor tamošnje gimnazije i stenograf Crnogorske narodne skupštine. Za nadbiskupa barskog imenovan je 1912. godine. *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 3., Podgorica 2006., 564.

²³ Opseg ovoga rada ne dopušta detaljnije bavljenje poviješću Barske nadbiskupije u kojoj je Nikola Dobrečić nakon ponovnog odjeljivanja od Skadarske biskupije drugi biskup. O tome, a i o njegovom djelovanju u odnosu prema tadašnjim državnim vlastima više vidjeti u: Živko ANDRIJAŠEVIĆ, Crnogorska država i Barska nadbiskupija (Pet pisama barskoga nadbiskupa Nikole Dobrečića), u: *Časopis za suvremenu povijest*, 42 (2010.) 2, 465-482.

(Dobrečić) u Baru Sirotinjski fond u zemljištu i novcu, opskriviši ga sa 30 rala zemlje u Barskom polju, maslinjacima i drugim zemljištem, a u novcu 80 000 ondašnjih dinara. Iz Sirotinjskog fonda davala se pomoć potrebnima u vidu zajma, a onima bez dovoljno sredstava za egzistenciju i neka stalna pomoć. Nije se gledalo na vjeru. Za Božić, Uskrs i Bajram šalje se u granicama mogućnosti pravoslavnim, katoličkim i muslimanskim siromašnim porodicama izvjesna pomoć. Svake godine poklanja mnogobrojnoj siromašnoj djeci iz zabavišta, osnovnih škola i gimnazije, prema spisku koje su školske vlasti sastavljale, ali i odraslim građanima, odijela, ogrtača i rublja. Dijelilo se u Biskupadi. Iz jednog spiska robe nabavljeno god. 1929 u Varaždinu od Tivar tvornice proizlazi da je nadbiskup dobio robe u vrijednosti od 28 435 dinara i to: 14-2 komade, dječjeg odijela, 35 muških velikih odijela, 100 m crnog poluvanog štofa, 30 m drugog štofa, 20 komada ženskog vunenog odijela, 20 komada ženskog jeftinijeg odijela i 6 dekica. Pomagao je Narodnooslobodilački pokret, posjećivao logore zarobljenika, intervenirao za njih kod okupacionih vlasti, davao pomoć. Jedna bilješka navodi da je davao pojedinome po 15 000 lira, a ponekad je za logoraše davao po stotine kilograma ulja da im se poboljša situacija. Posjećivao je zatvore (i iza rata, npr. na Cetinju).²⁴

Redovnice kao uzori čovjekoljublja

Svaka redovnička zajednica usmjerena ostvarenju svoje karizme u temelju poziva ima ljubav prema Bogu koju ostvaruju preko ljubavi iskazane bratu čovjeku. Neki primjeri takvog djelovanja navedeni su u dosadašnjem tekstu pri spomenu isusovaca, salezijanaca, ali i dijecezanskih svećenika kao uzora čovjekoljublja. U nastavku teksta bit će prikazane ženske redovničke zajednice koje

---

²⁴ Obavijesti br. 5/80 Bar 17. dec. 1980 Prilog 1 Život i djelo nadbiskupa dr. Nikole Dobrečića povodom 25-godišnjice njegove smrti (1955-80) 7 – 8 str.

u današnje vrijeme djeluju na području Barske nadbiskupije. Na tim prostorima od srednjeg vijeka djeluju redovnice, ali većinom kontemplativne karizme. Osmanska osvajanja sredinom 16. stoljeća uvjetovale su njihovo smanjenje na prostoru današnje Barske nadbiskupije, ali 19. i 20. stoljeće označava procvat aktivnog ženskog redovništva u svijetu, pa tako i u Crnoj Gori, gdje danas djeluju Sestre Svetog Križa, Franjevke od Bezgrešnog začeca – Crnogorske provincije te Služavke Malog Isusa.

Služavke Malog Isusa u Barsku nadbiskupiju dolaze 1930, a dovodi ih tadašnji nadbiskup Nikola Dobrečić. Broj sestara Služavki Malog Isusa se vremenom smanjivao te su se sestre rasule po drugim zajednicama i provincijama. Od prvog dolaska do današnjih dana u Barskoj nadbiskupiji boravilo je preko 130 sestara, danas samo šest: tri djeluju u Podgorici, a tri u Starom Baru. Nadbiskup sestrama povjerava u Starom Baru dvije ustanove: sirotište i zabavište, a u novoj biskupskoj rezidenciji vođenje domaćinstva. U Statutu nadbiskupijskog sirotišta već je stajalo „da čim (Ustanova) dođe do materijalne mogućnosti dovede časne sestre, otvore sirotište i primi na odgajanja onoliko djece, koliko joj bude moguće iz ovih krajeva, za koje Uprava bude našla za shodno. Ustanova je čisto crkvena, a u sirotište mogu se primiti i djeca druge vjeroispovijesti.“²⁵

Sestre Svetog Križa

Sestre Svetog Križa – križarice²⁶ prva je redovnička zajednica

---

²⁵ Preuzeto iz Pravila nadbiskupskog Sirotišta, iz Obavijesti br. 5/80 Bar 17. dec. 1980

²⁶ Družba Milosrdnih sestara Svetoga Križa nastala je zahvaljujući mladog franjevcu o. Teodoziju Florentiniju iz Münstera, Švicarska. Osnovao je Družbu sestara učiteljica u Mencingenu 1844. godine, a posebnu ulogu u daljnjem razvoju odigrala će Ana Marija Katarina Šerer, koja se pridružila maloj zajednici početkom 1845. godine. Iste godine položila je prve zavjete i kao

koja je na područje Crne Gore, ali i Barske nadbiskupije počela ostvarivati svoju karizmu ispunjenu socijalnom dimenzijom. Najprije dolaze u Dobrotu kod Kotora kamo ih kao njegovateljice u Zavodu bolesnih i nemoćnih već 1900. dovodi kotorski biskup Franjo Uccellini Tica.²⁷ Već se tada pokazalo njihovo čovjekoljublje u nesebičnom pomaganju svima neovisno o naciji i vjeri. Nakon Drugog svjetskog rata političko-društveni okvir znatno je izmijenio prilike u kojima su djelovale redovničke zajednice, što neće spriječiti sestre Svetoga Križa da 1947. svoj

---

sestra Marija Terezija Šerer počela raditi na školi u Galgenenu. U Hrvatsku su stigle 1868. zahvaljujući pronicljivosti i dobrohotnosti đakovačkog biskupa Josipa Juraja Strossmayera. 100 godina prisutnosti sestara sv. Križa u Boki Kotorskoj, Perast, 2000., str. 9-14.

²⁷ Sestre su ostale u Dobroti sve dok se Dom starih nije preselio u Donji Stoliv, potom Prčanj, zatim 1947.g. u Perast, da bi konačno bio preseljen u Risan, gdje su sestre djelovale u svojoj milosrdnoj misiji sve do 2008. Isti kotorski biskup je doveo sestre Sv. Križa i u Herceg Novi, gdje su 1903.g. preuzele rad u prvoj školi za žensku mladež u Boki, kao i u zabavištu. U tom je gradu biskup Uccellini dao 1912.g. sagraditi novu školu koju vode sestre. Tako se uz osnovnu školu i zabavište u toj zgradi razvila i Viša djevojačka škola. U školi i u internatu su sestre odgajale djevojčice iz katoličkih i pravoslavnih porodica, sve do Drugog svjetskog rata. Za vrijeme Balkanskih ratova, sestre Sv. Križa su preuzele dvorbu ranjenih vojnika na Cetinju i u Podgorici. Uz grmljavinu topova, iskazivale su njegu i utjehu za više od 7000 vojnika, od kojih su mnogi bolovali i od raznih zaraznih bolesti. Crnogorski kralj Nikola I. je odlikovao 5 sestara tzv. "Danilovim odlikovanjem" i tako im odao priznanje za dvorbu ranjenika. Za vrijeme Prvog svjetskog rata, sestre Sv. Križa također su bile u službi samaritanskoj na mnogim bojnim linijama, a ujedno vodile brigu o izgladneloj djeci. Najveća ratna kuhinja bila je u Herceg Novom. Sestre su u njoj spremale hranu za 700 djece i 40 radnika. Kuhinju su vodile tri sestre bez ičije pomoći. Iz Lista mladih barske nadbiskupije uz proslavu 50. obljetnice djelovanja sestara u bolnici u Baru, a informacije stoje i u: Državni arhiv Cetinje, Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore, k-4, br. 325/46;

apostolat započnu u Baru i na području Barske nadbiskupije. Radile su u gradskoj bolnici na dječjem odjelu, gdje su usprkos svim poteškoćama znale sačuvati mir, ustrajnost i ljubav prema onima kojima su poslone.²⁸

Kronika sestara Svetog Križa u Baru u razdoblju od 1947. do 1996. sažimlje brojne važne, ali i svakodnevne događaje njihova života na području Barske nadbiskupije. Najčešće se otkriva broj sestara koje djeluju, a 15. lipnja 1947. u Bar ih je stiglo 10 te su već nakon pet dana preuzele posao u bolnici. „U početku je vrlo teško jer među nepoznatim svijetom, koji nas je prve dane promatrao kao nepoznate i nepoželjne elemente. Uz pomoć i dobrotu Božju i požrtvovnošću dragih sestara bolesnici su zavolili rad sestara i s povjerenjem i zahvalnošću primali usluge...“²⁹

Kako se razvija zdravstvo u Baru, tako stiže i više sestara, 1954. dolazi još šest. One se sve više osposobljavaju za povje-

---

²⁸ Nakon Drugog svjetskog rata, nova vlast je sestrama svetog Križa oduzela sve što su imale, i škole i bolnice, ali im nije mogla oduzeti njihovo redovničko posvećenje i ljubav prema bolesnicima. Na poziv Ministarstva zdravlja Crne Gore na Cetinju, sestre su 15. juna 1947.g. preuzele rad u bolnici u Novom Baru. Toga je dana stiglo prvih deset sestara Sv. Križa u Bar: s. Jakomina, s. Blanda, s. Šimka, s. Laureta, s. Fidelis, s. Radislava, s. Vijaneja, s. Andreja, s. Ksenija i s. Liborija. Stigle su u Bar, da nakon ratnih razaranja i poratnih rana liječe, ne samo tjelesne bolesti, nego i srca zatrovana mržnjom i neprijateljstvom prema Kristu i Crkvi. Tadašnja se bolnica nalazila uz samo more i bila je u vrlo siromašnom stanju. Sestre je izvanredno lijepo primio tadašnji upravnik bolnice dr. Milin. Ostalo osoblje ih je dočekalo s nepovjerenjem, jer su u to vrijeme kružile kojekakve priče o časnim sestrama. No brzo su se svi uvjerali da to nije istina, te su ih zbog njihovog predanog i stručnog rada zavoljeli i sve više cijenili. Iste godine, sestre su došle i na Cetinje, kao i u Podgoricu, gdje su radile kraće vrijeme. (Iz Kronike sestara Svetog Križa u Baru). Obavijesti br. 5/86 10. 12. 1986. Prilog: Uz 40. godišnjicu dolaska sestara Franjevki na Cetinje: 10. XII. 1946. – 10. XII. 1986.

²⁹ Kronika, Knjiga I. str. 2. u *Isto*.

rene službe pohađajući tečajeve, ali i škole, uslijed manje represije komunističkog režima, ali i uslijed potreba zaposlenja. Broj se sestara povećavao te ih je 1967, dvadeset godina nakon dolaska, u Baru bilo trideset četiri, a 1981. dvadeset. U razdoblju između ovih godina područje Barske nadbiskupije poharali su potresi (1968. i 1979.) te zdravstvena katastrofa velikih boginja (1972.) koja nije zahvatila Crnu Goru, ali je tadašnja epidemiološka ekipa uložila velike napore, među njima su bile i sestre križarice koje su se također kao medicinsko osoblje priključile procesu cijepljenja svega stanovništva.³⁰

Takvi događaji, ali i brojni drugi svakodnevni, stanovništvo Crne Gore, Barske nadbiskupije te civilne i crkvene vlasti sestrama Svetog Križa tijekom godina izražavali su zahvalnost dodjeljujući im prigodna odlikovanja za požrtvovan rad.³¹ U tomu su se istaknule brojne sestre, što je posebno očitovano tijekom slavlja obljetnica dolaska sestara u Bar. Jedna od nagrada, najviša općinsku nagrada „24. Novembar“ dodijeljena je cijeloj zajednici, posebno za njihovu požrtvovnost u njegovanju bolesnika.

Godine 2017. Sestre su proslavile 70 godina djelovanja u Baru. Poslijeratne generacije Barana sa nostalgijom se sjećaju „bijelih barskih anđela“ koje su blagom riječju, toplinom i predanošću njegovale bolesnike u barskoj bolnici. Uz posao u bolnici, one su odlazile i kući bolesnicima da bi im dale injekcije, previle rane, posavjetovale i pružile pomoć. Istovremeno su brinule i za crkvu, svirale na liturgijama, održavale vjeronauk. Danas, na žalost,

---

³⁰ Kronika, Knjiga I, str. 73-74 u *Isto*.

³¹ U tomu nisu zaostajali ni djeca i mladi koji su darivali sestre: „Drage naše sestre, svaki križ ima priču, i ovi križevi, namijenjeni Vama imaju također svoju. Napravljeni su od maslinovih grana iz barske maslinade, kao simbol Presvetog Trojstva na pragu trećeg milenija. Darujemo ih Vama, drage naše sestre, kao znak zahvalnosti za sve one žrtve koje ste u protekle 52 godine uradile za ovaj narod. Neka Vas dragi Bog blagoslovi i prosvijetli Vaš put u vječnost.“ (Iz Lista Barske Nadbiskupije Jun 97)

časne sestre više ne rade u bolnici, ali svoju misiju podjednako požrtvovano i predano ostvaruju kroz rad sa djecom svih vjeroispovijesti u svom vrtiću u Starom Baru gdje su započele rad na poziv nadbiskupa Zefa Gašija 2007. godine.³²

Malo tko da je boravio u barskoj bolnici u drugoj polovici 20. st. a da ne pamti časne sestre, čiji je rad bio zaštitni znak ove zdravstvene ustanove, nadasve Medicinskog centra „Blažo Orlandić“. Sestre Svetog Križa u Baru u svojoj su kronici bilježile također o pojedinim sestrama, njihovom svakodnevnom životu, službama, redovničkim premještajima, ali i nagradama i priznanjima koje su pojedine sestre dobivale. Među njima ističe se s. Arnolda Harmičar³³, dugogodišnja glavna sestra internog odjela bolnice u Baru, tzv. Barska Majka Tereza.

Godine 1954. dolazi u Bar raditi u bolnici. Tada se moglo raditi i bez završene škole, ali su sestre svugdje nastojale da svoje obrazovanje dopune i usavrše, pa je ona završila Srednju medicinsku školu na Cetinju. Sestri Arnoldi je bila dodijeljena duž-

---

³² Zoran Srzentić, dugogodišnji kirurg, a danas gradonačelnik Bara kazao je: „Časne sestre su jedno vrijeme bile zaštitni znak barske bolnice, a ta posvećenost pacijentu koje su iskazivale uz poštovanje prema doktorima, davala je primjer i drugom osoblju da se na isti način ponaša. Ne govoreći da naše medicinsko osoblje danas nema dobar odnos prema pacijentima, ipak bi bilo lijepo da mlade medicinske radnice imaju takve ličnosti pored sebe, da imaju primjer i obrazac ponašanja, odnosno standard koji bi svi poštovali. Ne znam da li one znaju, ali onaj put od gornje kapije bolnice gdje su radile, do njihove kuće, danas se i zvanično zove Put časnih sestara“.

³³ Sestra Arnolda, milosrdna sestra Sv. Križa, rođena kao Marija Harmičar 1931. u Remetincu kod Varaždina, radila je kao medicinska sestra u barskoj bolnici od 1954. do 1989. Marija je položila prve zavjete 1953. godine i dobila ime sestra Arnolda. U mirovinu je otišla 1990. godine, ali ipak ostala je u Baru i brinula za zajednicu sestara kao njihova poglavarica. Tu službu je nastavila i kad je došla u provincijalnu kuću u Đakovo, gdje je preuzela brigu za bolesne sestre.

nost na internom odjeljenju, na kome je radila čitav radni vijek, do 1989. Kad je došla, interno odjeljenje barske bolnice je sa infektivnim činilo jednu cjelinu. Smješteno je bilo u baraci, skromno opremljeno, a patologija je bila raznovrsna. Stručnog kadra nije bilo, pa je dolazak časnih sestara u Bar bio od neprocjenjive vrijednosti i značaja. Uz posao u bolnici, sestre su uvijek odlazile u domove bolesnika-davale im injekcije i previjale rane. Brinule su i za crkvicu na Mirovici, svirale na liturgijskim susretima, spremale crkvu i održavale vjeronauku.

Nakon potresa 1979. sestra Arnolda se pokazala u pravom svjetlu. Radila je izuzetno posvećeno svoj posao, mirna, tiha i uvijek puna razumijevanja i opravdanja za sve bolesnike, a bilo ih je raznih. I različitog ponašanja. Na sve je djelovala smirujuće i opuštajuće, i na pacijente i na doktore koji su se suočavali sa velikim stresovima. U bolnici se nije moglo da se radi, pa su podignuti šatori i drvene barake, a tu je trebalo nastaviti kako-tako normalan rad s bolesnicima.

Ljudi su prepoznali njeno zauzimanje i nesebičnost, pa je kao glavna sestra internog odjeljenja bolnice dobila 1978. Povelju Udruženja zdravstvenih radnika Crne Gore, a 1979. zbog otklanjanja posljedica katastrofalnog zemljotresa koji je pogodio Crnogorsko primorje, maršal Tito odlikovao ju je Ordenom rada sa srebrnim vijencem.

Franjevke od Bezgrešnog začeća – Crnogorske provincije

Franjevke od Bezgrešnog začeća potječu iz Slovenije gdje je 1923. godine osnovana Jugoslavenska provincija Družbe Školskih sestara iz Graza, koja će se 1965. godine podijeliti na Slovensku i Crnogorsku.³⁴ Časne sestre franjevke Bezgrešnog začeća Crnogorske provincije, došle su iz Slovenije na Cetinje

---

³⁴ O tome više u: SOLAR, s. Amabilis, *Majka Franciska i njezina ustanova*, Cetinje i Gospa od Škrpjela, Perast, Cetinje 2020.

1946. kada je otvorena specijalna bolnica za plućne bolesti. Tada je rad u antituberkuloznom dispanzeru započelo deset časnih sestara franjevki. Nepoznavanje jezika, nove okolnosti, kultura, običaji, nepoznati ljudi još više su otežali ovaj pothvat.

Sestre su vrlo predano radile svoj posao, a 1947. pridružile su im se također sestre križarice, do 1949. kada su odlukom vlasti morale napustiti bolnicu. U to vrijeme svoju je specijalizaciju za tuberkulozu pluća obavljao Cvjetko Popović, liječnik iz Cetinja. Preuzeo je sanatorij za tuberkulozu pluća na Cetinju. S obzirom na nedostatak medicinskog osoblja, poziva časne sestre na Cetinje. No, dolazak je trebalo riješiti na nekoliko razina: sestarska redovnička uprava, ali i dozvole biskupa. Nakon brojnih pokušaja uspjelo mu je pa je prva ekipa sastavljena od deset sestara franjevki, poslije niza peripetija i teškoća u putu³⁵, stigla na Cetinje u rujnu 1946.

---

³⁵ Kako pomenuti ljekar, dr Popović, nije prestao i dalje da ustrajno traži sestre, a uz to je obećavao da će urediti on lično sve potrebno sa Ministarstvom zdravlja u vezi s našom službom (što je i učinio), konačno se pristalo da se ponuda prihvati i mjeseca oktobra iste godine ondašnja provincijalka č. M. Avgustina otputovala je u pratnji s. Cecilije za Cetinje da vidi taj sanatorij i da izvidi da li je uopće moguć život za č. Sestre u tom kraju, da li postoji katolička crkva, svećenik, stan za sestre i da, eventualno, sklopi ugovor sa upravom sanatorija. Na Cetinju su našle najprije župnika, vlč. don J. Vreska, koji je u župskoj kući posjedovao samo jednu sobu. Došle su kod njega kasno navečer. Velečasni im je ustupio svoju sobu za prenočište, a sam je otišao u grad i tamo negdje prenoćio. Ujutro su prisustvovala prvi put naše sestre sv. Misi u crkvi, koja je tada bila dosta zapuštena. Iza Mise otišle su u upravu sanatorija, gdje su bile vrlo lijepo primljene, sklopile ugovor i uredile sve potrebno za dolazak sestara. Iz Cetinja su krenule za Bar da posjete nadbiskupa Dobrečića i da mu preporuča sestre. Putovanje M. Augustine i s. Cecilije u Crnu Goru i natrag bilo je naporno i neprijatno, slabe su bile veze i slaba prevozna sredstva. Putovalo se kamionom i jednoj od njih se dogodilo da je, kada se htjela popeti na kamion, pala u lokvu vode na cesti i sva se uprljala, da je jedva mogla putovati dalje. Po povratku u

Kronike skrivaju vrlo zanimljive pripovijesti o višednevnom putovanju sestara iz Slovenije do Cetinja. Jedna od zgoda je i sljedeća: „Kada smo stigle, u Splitu je padala velika kiša. Mi smo sve bile u uniformi, osim tri mlađe, koje su bile u civilu i poslužile su kao – nosači. To je bio prizor, koji se u ono vrijeme, vjerojatno, rijetko viđao na stanici. Narod se okretao prema nama radoznalo, promatrao nas i valjda mislio: Kuda su ove nesretnice krenule po ovom nevremenu? Poneko bi nam prilazio i pitao sa osjećajem sažaljenja: ‘Kuda ćete, časne?’ A mi junački odgovarale: ‘Za Crnu Goru. na Cetinje!’ – ‘Pa šta ćete tamo, jadne? Tamo Vam nema katolika ni katoličke crkve, nećete moći izdržati’ i tome slično. Na takve prigovore nekoje su sestre počele mrmljati: ‘Zbilja smo lude da idemo tamo, vidite kako nam se svi čude, smiju nam se i drže nas za glupe!’“³⁶

Unatoč početnom nepovjerenju na Cetinju su sestre do suvremenog doba vrlo prihvaćene. Zanimljivost je da je upravo ova zajednica uspjela tijekom cijelog komunističkog razdoblja zadržati svoje redovničko odijelo u radu u bolnicama, što u drugim jugoslavenskim republikama nije bilo moguće. Odluka o zabrani rada u redovničkom odijelu stigla je 1954. godine, što su sestre izričito odbile.³⁷ Vuko Radović, predsjednik Komisije za vjerska pitanja u Crnoj Gori, skriveno od očiju javnosti, odavao priznanje časnim sestrama za njihov rad u zdravstvenim ustanovama. Radović je na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja održane 23. XII. 1957. izjavio da rimokatoličke redovnice „obavljaju svoj posao perfektno“. To ne samo da nije spriječilo njihov predani rad u bolnici, nego im je otvorilo vrata za dolazak

Sloveniju imale su šta pripovijedati i sestre su pažljivo slušale, naročito one koje su bile određena za novu dužnost. Vidi u 50-godišnjica dolaska sestara franjevki Bezgrešnog začeća, Cetinje, 1996., str. 22-32.

³⁶ Obavijesti br. 5/86 10. 12. 1986. Prilog: Uz 40. godišnjicu dolaska sestara Franjevki na Cetinje: 10. XII. 1946. – 10. XII. 1986.

³⁷ AMVCG, nesređena građa, Izvještaj Komisije za vjerska pitanja u NR Crnoj Gori za 1954. godinu.

i više sestara pa je 1963. godine u Crnoj Gori bilo 142 časne sestre franjevke.³⁸

O značaju sestara franjevki na Cetinju i u Crnoj Gori postoje brojni zapisi. Ovdje izdvajamo dijelove teksta Mirka Filipovića iz 1986. godine.³⁹

„Već davno sam čuo kako Crnogorci, poznati inače po svojoj nezainteresiranosti za vjeru, poštuju i cijene ove časne sestre. (...) Idem sa sestrom Vitomirom u obilazak Cetinja i pazim na ponašanje ljudi s kojim se susrećemo. Na ulazu u dvor crnogorskog kralja Nikole kupuju se ulaznice. Sestra se pozdravlja s čovjekom što sjedi pred vratima i vadi novac da plati ulaznice, no on blago odmiche njezinu ruku s novčanicom i kaže: „Samo vi uđite. Evo prikupila se jedna grupa posjetilaca. Sad će doći i vodič.“. (...) U redovničkom odijelu se nigdje nije moglo zaposliti a glad je silila da se nešto učini. Sestre su se počele razilaziti, skidati uniforme i zapošljavati se kako je koja mogla. U civilnom odijelu opet su ih počeli primati na rad u bolnice. (...) U to vrijeme boravio je u Sloveniji dr. Cvetko Popović, liječnik iz Crne Gore. Zaželio je da nekoliko sestara dođe na Cetinje gdje mogu slobodno u svom redovničkom odijelu rediti u bolnici. Ponuda je rado prihvaćena i 4. prosinca 1946. godine deset sestara krenulo je na put u nepoznato. U Splitu im je izmakao brod za Dubrovnik a one bez novaca i hrane ostale na ulici. U pomoć su im pritekly splitske sestre Kćeri Božje ljubavi. U Dubrovnik je po njih stigao kamion s Cetinja i vozio ih čitav dan po brdima i gudurama, kroz golet i pustinju – kako im je tada izgledalo. No, u Cetinju su odmah po dolasku primljene u Ministarstvu zdravlja Crne

---

³⁸ Govor o sprječavanju nošenja uniformi redovnica tijekom komunističke represije zahtijeva puno više prostora nego ovaj rad može opskrbiti.

³⁹ Mirko FILIPOVIĆ, *Evangelje kao ulaznica*, u: *Svjetlo riječi*, 42 (1986.), 8.

Gore, a u Bolnici im je priređen svečan doček. Smjestile su se u potkrovlju bolnice i taka ugnijezdile u novom podneblju.“

Primjer dobre prakse Caritas Crne Gore i projekt „Laudato si` – Sačuvajmo okolinu!“

Realizacija novoga projekta Caritasa Crne Gore pod nazivom „Laudato si` – Sačuvajmo okolinu!“ započela je 19. siječnja 2020. Projekt će se realizirati od siječnja 2020. godine do kraja kalendarske godine. Glavni je cilj projekta ukazivanje na važnost enciklike pape Franje *Laudato si`* i poticanje svećenika, redovnika, redovnica, laika i svih zainteresiranih na sudjelovanje u projektom predviđenim aktivnostima. One su fokusirane na očuvanje okoline, a cjelokupnim projektom želi se promovirati neraskidiva veza između Boga, čovjeka i svijeta, kao i poštovanje ljudskog dostojanstva svake osobe.

Papa Franjo u enciklici *Laudato si`* spaja dosadašnje učenje Učiteljstva Katoličke Crkve pozivajući sve katolike, ali i sve ljude na „ekološko obraćanje“ i „novi stil života“. Prema planu projekta siječanj je posvećen poštovanju neradne nedjelje, veljača štednji energije za grijanje domaćinstava, ožujak štednji vode, travanj izbjegavanju bacanja hrane, svibanj štednji električne energije, a lipanj izbjegavanju upotrebe plastike.

S obzirom da je mjesec siječanj posvećen poštovanju neradne nedjelje bili su pozvani svi svećenici, redovnici, redovnice, laici kao i svi zainteresirani da te ili naredne nedjelje posjete starije, nemoćne, bolesne ili usamljene ljude u svojoj okolini te da im djelima tjelesnog i duhovnog milosrđa iskažu kršćansku ljubav. Ove i sve buduće aktivnosti mogu se popratiti fotografiranjem te slanjem na facebook stranicu Caritas Crne Gore, kako bi se projekt uspješno usmjeravao i promovirao. Poštivanje neradne nedjelje od velike je važnosti, kako se navodi u enciklici

Laudato si': „Opsjednutost konzumerističkim načinom života može dovesti samo do nasilja i međusobnog uništenja“. Glavna projektna platforma na kojoj će se objavljivati sve aktivnosti, upute i informacije vezane za projekt jest facebook stranica Caritasa Crne Gore.

Povodom početka ovoga projekta predsjednik Caritasa Crne Gore mons. Rrok Gjonlleshaj, barski nadbiskup i generalni administrator Kotorske biskupije, kazao je kako smo svjedoci globalnih katastrofalnih klimatskih promjena, o čemu je bilo govora i u alarmantnom Izvještaju svjetske meteorološke organizacije (WMO) pred skupštinom UN-a u New Yorku prije nekoliko mjeseci. Crkva uvijek iznova želi davati nove odgovore na probleme u svijetu. Priroda nam je, kao što piše u Knjizi postanka, dana da je odgovornim i aktivnim sudjelovanjem svih „obrađujemo i čuvamo“ (usp. Post 2,15), također za buduće naraštaje, rekao je nadbiskup Rrok govoreći o ovom projektu.

Ono na što papa Franjo upozorava, posebno u jednom od najvažnijih crkvenih dokumenta posljednjih desetljeća enciklici *Laudato si'*, jest to kako je očuvanje planete moralni i etički imperativ i za vjernike i za one koji ne vjeruju. Taj imperativ mora biti ispred političkih i privrednih interesa. Ne možemo očekivati da ćemo izliječiti naš odnos s prirodom bez izlječenja svih temeljnih ljudskih odnosa, kazao je Nadbiskup te dodao: „Potičem stoga vjernike da, ako već nisu, pročitaju Encikliku jer će biti impresionirani dubinom i domišljatošću kojom je problem ekologije tretiran. Ovaj dokument pisan je u vrlo važnom trenutku za naše opstojanje na Zemlji. Vjerujem da će se ovim tekstom mijenjati svijest ljudi širom svijeta. Vrijednost ovog dokumenta prepoznali su i mnogi znanstvenici, kao i glavni tajnik Ujedinjenih naroda Ban Ki-Moon. Smisao ekologije jest da zaštitimo svoju okolinu od onečišćenja, ali još više da se trudimo uspostaviti solidarne i ispravne odnose između čovjeka i prirode. Pozvani smo zato razvijati ekologiju uma i srca koja rađa harmonijom s cijelim svije-

tom. Tako ćemo razvijati osjećaj bratstva sa svim stvorenjima. Stojimo pred ekološkim obraćenjem, a Enciklika nas u tome potiče te ohrabruje sve koji se s pravom brinu o planetu.“

Istaknuo je nadbiskup mons. Rrok Gjonlleshaj također radost zbog činjenice Crna Gora iduće godine u obilježava 30. obljetnicu otkako je Vlada CG usvojila Deklaraciju o ekološkoj državi Crnoj Gori. U tom dokumentu bilo je definirano strateško opredjeljenje Crne Gore da usvaja i primjenjuje najviše standarde i norme iz oblasti zaštite životne sredine, očuvanja prirode i ekonomskog razvoja na principima ekološki održivog sistema.

Spomenuo je također Caritas Crne Gore koji na čelu s direktorom gospodinom Markom Đelovićem radi doista velike stvari. Nekoliko je postojećih projekata: „Zelena ostrva“, „EARTH“ kojim se motivira mlade za sektor eko i agro turizma prema principima inkluzivnog i održivog rasta i socijalne uključenosti, projekt kućne njege, radne i socijalne integracije osoba s invaliditetom, promocije volonterizma i mnoge druge. „Zahvalan sam na otvorenosti i fleksibilnosti gospodina Marka koji potiče također provođenje projekta primjene enciklike pape Franje *Laudato si'*. U Barskoj nadbiskupiji i Kotorskoj biskupiji mnogi su požrtvovni časne i svećenici koji obilaze potrebne u bolnicama, staračkim domovima i usamljene. Vjerujem da će oni i brojni volonteri naći vremena posvetiti se i ovom projektu. Sve projekte aktivnosti usmjerene su na to da se međusobno potaknemo na promjene ponašanja u međuljudskim odnosima, ali i našeg odnosa s Isusom Kristom“, kazao je Nadbiskup koji je aktivnim učešćem i osobno želio dati osobnu podršku ovom hvalevrijednom projektu.

Projekt „*Laudato si'* – Sačuvajmo okolinu!“ završit će Međunarodnom naučno-stručnom konferencijom na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu. Caritas Crne Gore se ovime priključio projektu Hrvatskog katoličkog sveučilišta, Franjevačkog svjetovnog reda i Franjevačke mladeži iz

Hrvatske pod nazivom „Crolaudatosi` – O brizi za naš dom“.

Svaka je obljetnica prilika da se čovjek nakratko zaustavi i uvidi značaj pojedine obljetnice. Ova obljetnica 930 godina od osnutka Barske nadbiskupije može nas naučiti tri stvari: da naučimo iz prošlosti, po primjeru naših predaka da živimo u sadašnjosti te da promoviramo naše zajedničke vrijednote kako bi one nastavile živjeti i u budućnosti.

Promoviranje važnih događaja iz prošlosti nije samo važno za naše današnje vrijeme koje toliko žarko čezne za hrabrim ljudima s herojskim vrlinama. Ono je od sudbonosne važnosti za buduće generacije kojima, ako mi to ne uspijemo po primjeru starih, neće nikoga biti da im prenese naslijeđene vrijednote.

Literatura:

- Andrijašević, Ž. (2010). ‘Crnogorska država i Barska nadbiskupija (Pet pisama barskoga nadbiskupa Nikole Dobrečića)’, *Časopis za suvremenu povijest*, 42(2), str. 465–482. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/63652> (Datum pristupa: 18.03.2020.)

- AMVCG, nesređena građa, Izvještaj Komisije za vjerska pitanja u NR Crnoj Gori za 1954. godinu.

- Bratulić, J. (1985). ‘Srednjovjekovne bratovštine i crkvena prikazanja’, *Dani Hvarskoga kazališta*, 2(1), str. 452–457. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/100009> (Datum pristupa: 17.03.2020.)

- Čoralić, L. (1999). ‘„Scuola della nation di Schiavoni“ – hrvatska Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima’, *Povijesni prilozi*, 18(18), str. 53–88. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/106146> (Datum pristupa: 18.03.2020.)

- Filipović, M. *Svjetlo riječi*, Sarajevo, br. 42, Rujan 1986, str. 8.

-
- Istorijski leksikon Crne Gore, knj. 3., Podgorica 2006.
  - Lupis V., Baštinske teme Boke kotorske, Dubrovnik – Zagreb, 2003.
  - Marasović, Š. (1997). ‘Caritas – komu ili čemu’, Crkva u svijetu, 32(4), str. 396–403. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/51505> (Datum pristupa: 18.03.2020.)
  - Marković, S. Stanovništvo srednjovjekovnog Bara, Perast, 2014.
  - Obavijesti – Lajmërimet Barske nadbiskupije (izdaje Nadbiskupski ordinarijat u Baru za isključivu upotrebu svećenika i sestarskih zajednica u Nadbiskupiji) – br.: 5/80, 3/94 i 4/94
  - Solar, s. Amabilis, Majka Franciska i njezina ustanova, Cetinje i Gospa od Škrpjela, Perast, Cetinje 2020.
  - Stojović, G. , Tri Crnogorca u Južnoj Americi, Emilio Ognjenović, Miloš Vukasović, Raul Tomašević. u: Matica, br. 59, jesen 2014. (str. 395–410)
  - 50 godišnjica dolaska sestara franjevki Bezgrešnog začeca, Cetinje, 1996., str. 22–32.

Internet stranice:

<https://www.donbosko.me>

<http://dignitas-network.org/2016/08/24/caritas-barske-nadbiskupije/>

CRNOGORSKI SVEŠTENICI – GLAVARI, OFICIRI I RATNICI

Srđa Martinović

Historical circumstances have caused church and military functions in Montenegro to be intertwined and connected for a long period of time. In permanent defence against constant attacks, the Montenegrin priests were the organizers of battles, and often the military commanders in war and leaders in peace. There was no war or fight in which Montenegrin priests did not take a prominent part. Although Montenegro became a secular state in 1852, priests were military ministers, generals, heroes and distinguished warriors, senior military commanders, judges, deputies, and even the presidents of the Montenegrin Assembly until the early 20th century.

Odlazaskom Đurđa Crnojevića iz Crne Gore 1499. godine, svjetovna vlast je ostala u rukama crnogorskog mitropolita Vavile. Nužnost istorijskih prilika učinila je da Crna Gora punih 350 godina ima specifičan teokratski oblik vladavine. Od početka 16. vijeka pa sve do 1852. godine svjetovna i duhovna vlast u Crnoj Gori je u rukama crnogorskim vladika. Crnogorski gospodari u crkvenim mantijama sa mačem i krstom vladali su Crnom Gorom u najtežem njenom periodu, kada je Osmansko carstvo kao svjetska sila bilo u usponu svoje snage. Stalni

nasrtaji na onaj dio Crne Gore koji je ostao slobodan uslovlili su da Crna Gora postane svojevrsan vojnički logor koji se branio od napada. Pored duhovne i civilne vlasti, crnogorski mitropoliti su držali i vojnu vlast, jer je u slučaju rata naoružani narod sačinjavao crnogorsku vojsku. Njen faktički vrhovni komandant bio je mitropolit kao sveštenik najvišeg ranga. Pod teretom obaveza i permanentog rata mitropoliti su više postajali državnici i vojskovođe, a mnogo manje duhovnici jer je vremena za crkvene i religijske vlasti bilo veoma malo. Iako po pozivu sveštenici, osim mantija i krsta oko vrata ni počemu se nijesu razlikovali od ostalih vladara, jer su se bavili profanim poslovima, uređenjem državnih poslova, odnosima sa drugim državama ali i tipičnim vojnim stvarima, poput snabdijevanja vojske sve do strategije i taktike koju su primjenjivali na bojištu. Mitropolite kao vojne komandante možemo pratiti još od vremena Rufima II i Visariona Bajice koji su predvodili oružane odrede u borbama. Mitropolit Danilo Petrović komandovao je crnogorskom vojskom 12. jula 1712. godine u bici na Carevom lazcu protiv osmanske vojske kada je bio ranjen. U ovoj bici crnogorska vojska je bila podijeljena u tri odreda koji su dočekali vojsku Ahmet-paše i do nogu je porazili. Komandovao je i oktobra 1717. godine, u zajedničkoj akciji sa mletačkom vojskom, odredom od 1200 Crnogoraca prilikom napada na osmansku vojsku kod Bara.¹ Izvještaj generalnog providura za Dalmaciju govori o primjeru lične hrabrosti koju je pokazao mitropolit Danilo.² Zapažen je i njegov rad na stvaranju vojne organizacije, pa je tako u novembru 1717. godine podnio prijedlog o formiranju deset četa sastavljenih od ljudstva sa teritorije tadašnje Crne Gore, Paštrovića i Zete, koje bi brojale 4.000 vojnika. Glavni zadatak ovih četa bio bi čuvanje granice i

---

¹ Andrijašević, Živko, *Dinastija Petrović-Njegoš*, Ministarstvo kulture, Cetinje, 2015, str. 44.

² Isto.

puteva između osmanske i crnogorske teritorije, kao i odbrana u slučaju napada osmanske vojske.³

Kao vojnog komandanta najizraženija je uloga Petra I Petrovića koji je odnio dvije velike pobjede na Martinićama i Krusima jula i oktobra 1796. godine komandujući crnogorskom vojskom protiv osmanske vojske. U bici na Martinićima, Petar I predvodio je crnogorsku vojsku jačine 3.400 ratnika. Crnogorska vojska je bila podijeljena u dva odreda, a prvim odredom koji je predstavljao glavninu vojske komandovao je lično Petar I. Nakon teške bitke koja je trajala čitav dan, Petar I je sa svojim snagama uspio da potisne osmansku vojsku u popodnevnom časa da bi tokom noći osmanska vojska koja je pretrpjela težak poraz počela sa povlačenjem. Mahmut-paša je iste godine napao Crnu Goru, glavninom crnogorske vojske komandovao je Petar I koji se sukobio sa osmanskim snagama 22. septembra na Krusima. U bici na Krusima osmanska vojska je teško poražena, a posječen je Mahumt-paša, glavni komandant osmanske vojske. Ova veličanstvena pobjeda imala je važan politički efekat i na unutrašnjem ali i međunarodnom planu. Njegova vojna vještina doći će do izražaja i u borbama za Primorje. Austrija koja je držala Boku Kotorsku pretrpjela je poraz od Napoleonove armade i morala je ustupiti mjesto francuskim snagama u ovim oblastima. Početkom 1806. godine Petar I je sa crnogorskom vojskom zaposjeo Perast, Herceg Novi i Kotor kao bi onemogućio dolazak francuskih snaga.⁴ Ubrzo je došla ruska flota čiji je plan bio da uz pomoć Crnogoraca zauzma Dubrovnik koji je bio pod francuskom kontrolom. U sadejstvu sa ruskim jedicama, Petar I na čelu crnogorskog odreda komandovao je u maju i junu 1896. godine osvajanjem Cavtata i operacijama oko Dubrovnika. Mitropolit Petar I u februaru 1807. godine prisustvovao je sastanku koji je

---

³ Isto, str. 44–45.

⁴ Isto, str. 118.

održan u Kotoru sa ruskim oficirima kada je dogovoreno da se otpočne sa vojnim operacijama u Hercegovini. Petar I napravio je plan vojnih dejstava u Hercegovini, a organizovao je i crnogorski odred od nekoliko hiljada ratnika. U toku borbi sa francuskim snagama u Boki Kotorskoj, Petar I je odbio prijedlog maršala Ogista Marmonta o francuskom pokroviteljstvu nad Crnom Gorom. U toku povlačenja francuskih snaga u septembru 1813. godine, Petar I na čelu crnogorske vojske od sedam hiljada boraca zauzeo je Budvu, Herceg Novi i sva mjesto u Boki Kotorskoj osim Kotora.⁵ Sazvao je i organizovao skupštinu u Dobroti 29. oktobra 1813. godine kada je proglašeno ujedinjenje Crne Gore i Boke koje je kratko trajalo zbog velikih sila koje su već postigle dogovor sa Austrijom da joj ustupe posjede na primorju kako bi se priključila koaliciji protiv Napoleona.

Njegov nasljednik Petar II nije vodio crnogorsku vojsku u tako slavnim pobjedama, ali je pokazao izuzetnu ličnu hrabrost, koja se naročito istakla u borbama crnogorske i osmanske vojske na Skadarskom jezeru, naročito za ostrvo Lesendro 1843. godine. U ovoj borbi Petar II lično je učestvovao i rukovodio manjim odredom Crnogoraca, ne želeći da se sklanja pred neprijateljskim kuršumima kojima je bio laka meta. Prema sačuvanom svjedočanstvu engleskog putnika Čarlsa Lemba Petar II je pokušavao topovima da ugrozi osmansku posadu: „Vladika sa sobom nije imao više od pedeset ljudi... Najzad se Vladika približi najboljem topu želeći da okuša svoju vještinu. Dugo je nišanio, zatim opali, kliknuvši pobjedonosno kad granata pogodi kameni zaklon na vrhu kule. To je baš bilo mjesto koje je nišanio, a ovaj hitac bio je najbolji koji je dosad ispaljen.“ Zbog njegovog požrtvovanja za održaj ostrva poznata je izreka „Izgore ka’ vladika za Lesendrom“. Važan je njegov doprinos formiranju centralnih organa vlasti 1831. godine,

---

⁵ Isto, str. 126.

Senata, Gvardije i Perjanika. Senat se, pored ostalih poslova, bavio i vojnim stvarima, mobilizacijom i opremanjem vojske, dok su perjanici bili vojno-policijski odred koji se osim tjelesne zaštite vladara bavio i sprovođenjem njegovih odluka, a obavljao je i povjerljive misije za državne potrebe. Petar II je zagovarao ideju da buduće glavare naroda i vojske treba prvo primiti u sveštenečki red. Ova naredba će naročito doći do izražaja za vrijeme knjaza Danila kad su stasali mladići koje je zapopio Petar II. Rukopoloženje za sveštenečki čin nije značilo primarno posvetiti se tom pozivu, već se radilo o svojevrsnoj pripremi da se postane glavari ili vojni starješina. Služba Bogu u Crnoj Gori primarno je značila službu otadžbini Crnoj Gori, čemu je bilo podređeno sve drugo. Shodno zamisli Petra II, priprema mladića za glavarske i vojne dužnosti podrazumijevala je dobijanje sveštenečkog čina, pri čemu se nije insistiralo toliko na formalnim crkvenim propisima i uslovima, koliko na valjanosti mladića i porijeklu porodice iz koje dolazi. Koliko se nije vodilo računa o tačnim propisima za prijem u sveštenike najbolje govori nekoliko postupaka Petra II kada je na jednoj jutarnjoj liturgiji zapopio 62, a na drugoj 75 popova. Slično je postupio i 1847. godine kada je rukopoložio odjednom čak 72 sveštenika po „skraćenom postupku“. Na komentare pravoslavnih crkava Petar II je u svom stilu odgovorio da on ne krsti samo vodom i duhom, nego da postupa tako jer je tim sveštenicima u dužnosti da često krste „vodom ili krvlju“. U njegovom lakonskom odgovoru ogleda se sva suština ovog specifičnog odnosa dvije vlasti i dva principa. On zapravo objašnjava da su crnogorski sveštenici u borbi za odbranu Crne Gore primorani da budu prije svega ratnici, a da je vjera u tom trenutku ideja koja okuplja i pokreće, ideja koja stoji naspram druge, u tom trenutku suprotstavljene vjere. Ovi postupci značajno su uvećali broj sveštenika kojih je bilo oko 500, u tom periodu bilo je 200 crkava, 11 manastira i oko 120.000

stanovnika. Manji dio sveštenika opredjeljivao se isključivo za obavljanje vjerskih rituala, najveći dio njih postali su glavari, uzgred, sekundarno obavljajući najosnovnije sveštenečke poslove, dok je jedan dio potpuno zanemario sveštenečki poziv, posvećujući se u potpunosti vojnim i civilnim dužnostima, a zadržavajući samo titulu popa ispred glavarske. Ovakva situacija trajala je sve do posljednjih dana Crne Gore. Nakon smrti Petra II, dolaskom na vlast knjaza Danila, Crna Gora 1852. godine postaje sekularna država, a mitropoliti ostaju duhovni vladari Crne Gore. Iako je zakonom bilo predviđeno da se oni biraju iz porodice Petrović-Njegoš, zbog objektivnih okolnosti prvi mitropolit sekularne Crne Gore bio je Nikanor Ivanović izabran tek sedam godina kasnije. Stopama svojih prethodnika nastavili su i mitropoliti Ilarion Roganović (1828–1882) i Visarion Ljubiša (1823–1884). Interesantan je opis britanskog arheologa i putopisca Artura Evansa mitropolita Ilariona za kojeg između ostalog kaže: „Nisam li ga video jedne letnje večeri, gde nesputan svojom dugom odorom, baca kamen s altetskimi članovima svoga stada.“ Mitropolit Roganović je bio povučen i mirnog karaktera, naročito je istaknut njegov humanitarni rad u Veljem ratu, kao i uloga u zbrinjavanju hercegovačkih izbjeglica u Crnoj Gori kao predsjednika Crvenog krsta. Visarion Ljubiša je u Veljem ratu 1876–1878. godine bio vojni sveštenik crnogorskog Glavnog štaba koji je vodio operacije i bitku na Vučjem Dolu jula 1876. godine. Član Odbora za stradajuće Hercegovce kao preteče Crvenog krsta bio je i ugledni proto, Stevo Kapa sa Uganja. U mlađim godinama u Krivošijskom ustanku 1869. godine učestvovao je i potonji mitropolit Mitrofan Ban, kao i u borbama na Morači u Veljem ratu, zbog čega je od knjaza Nikole odlikovan Zlatnom medaljom za hrabrost i sabljom za pokazano junaštvo. Prilikom uručivanja sablje aprila 1910. godine knjaz Nikola je Mitrofanu Banu rekao: „Nemam čime više da Vas odlikujem i da Vam

ukažem znak vidne i trajne moje pažnje. Imate Obilica medalju za hrabrost.....; imate sablju – simbol junaštva, kojom ste se borili sa slobodu našeg naroda; imate moj najviši orden i ja ne znam čime više da Vas odlikujem za Vaše zasluge do mojom ljubavlju i trajnom naklonošću.“ Za vrijeme knjaza Danila sveštenici su se kao i ranije oblačili kao i drugi Crnogorci, nijesu nosili bradu, bili su uvijek sa oružjem i učestvovali su u ratu, obavljali su domaće poljoprivredne poslove, bavili se trgovinom i slično. Jedino su kaluđeri, kojih je bilo ne više od desetak, imali izgled sveštenika.

Sve do druge polovine vladavine knjaza Nikole, specifična uloga crkve u odnosu na crnogorsku državu imala je za posledicu da crnogorsko sveštenstvo bude više laičko nego religijsko. Do određenih promjena u ovom smislu dolazi 1864. godine naredbom miroljubivog mitropolita Ilariona Roganovića da svaki sveštenik mora da pušti bradu, ukoliko i dalje želi da ostane u istom zvanju, dok su i dalje mogli da nose crnogorsku narodnu nošnju. Ovo je naišlo da otpor većine sveštenika, koji su prednost davali vojničkim činovima, a manje crkvenim. Valtazar Bogišić nas obavještava u svojim djelima da su sveštenici prihvatili mitropolitovu naredbu tj. puštiti bradu, ali da su istovremeno zadržali vojne i civilne funkcije. Bogišić ocjenjuje da ih ima više od polovine koji su i dalje senatori, serdari, vojvode, komandiri, kapetani, stotinaši ili desečari. Napori mitropolita da smanji broj militantnog sveštenstva i zaokrene kurs kao njegovoj demilitarizaciji, nijesu nailazili na puno razumijevanje i ovaj proces trajao je gotovo sve do kraja crnogorske države. Koliko je bila jaka veza između rata i vojske sa jedne strane i crkve sa druge, najbolje govori činjenica da je 1871. godine uvedena vojnička nastava u Bogoslovsko-učiteljskoj školi. Ovim činom je zapravo prvi put definisana i uređena uloga vojnog sveštenstva, kojom se tačno određuje uloga sveštenika i kao vojnika da obavlja svoje ratne dužnosti i

kao vjerskog lica da podiže moral i brine o duhovnoj spremnosti crnogorskih ratnika. List *Crnogorac* informiše o ovome i kaže: „Crnogorski sveštenik od danas mimo svoje sveštenečke dužnosti u vojsci, biće i izučeni vojnik, i ako baš i ne uzdejtstvuje fizično u boju, kao takav biće znatna činjenica u vojsci, naročito u ratno doba, na samome bojištu, đe će prvo kao vojnik, sa svojijema savjetima, sa svojijem znanjem pomagati, a drugo kao sveštenik sa svojijem Hristovijem slovom ukrepljivati vjeru i duh u vojsci.“ Učenici Bogoslovije dobijali su i oružje, prilikom čega je organizovana svečanost podjele oružja od strane knjaza Nikole. Iz načina organizovanja vojne nastave i precepcije tadašnje crnogorske javnosti može se zaključiti da je primarna uloga školovanja crnogorskih mladića za sveštenike bila i dalje posvećenost konačnom oslobođenju Crne Gore, a da je njegovanje vojničkog crnogorskog načela i moralnog kodeksa pretpostavljalo religijsko znanje i sveštenečki poziv. Čak su i pojedini učenici na duhovnim akademijama u inostranstvu postajali proslavljeni strani i domaći oficiri i vojskovođe poput generala dvije vojske – Jovana Popovića-Lipovca ili Mitra Bakića sa Moskovske duhovne akademije koji je kasnije postao uspješan crnogorski diplomata. Istraživanja koja je uradio Bogišić govore o tome da se najveći broj učesnika Bogoslovije opredjeljivao za učiteljski, a manje za sveštenečki poziv. Sveštenečki poziv u Crnoj Gori bio je relativno malo popularan, samo u onoj mjeri koliko je to podrazumijevalo i obavljanje druge dužnosti tj. vojnog ili civilnog položaja. Crnogorci su u popovima videli vojne starješine i narodne glavare kod kojih se cijenilo junaštvo, hrabrost, uspješnost u ratu i druge profane karakteristike poput fizičkog izgleda, morala, porijekla, rječitosti, a manje njihove religijske naobrazbe, vjerskog života i duhovnosti. U tadašnjoj Crnoj Gori naročito se nerado odlazilo u kaluđere što je podrazumijevalo odricanje od svjetovnog života, u prvom redu od zasnivanja porodice i produžavanja loze

što je za crnogorska bratstva i životno poimanje bilo od krucijalnog značaja, jer se sve mjerilo davanjem otadžbini sposobnih i dobrih ratnika.

Istorija Crne Gore je istorija ratovanja i borbi za odbranu nezavisnosti i slobode. Takve istorijske okolnosti uticale su da Crnogorac postane ratnik, kojemu je odbrana države glavno zanimanje, a pokazivanje u ratu glavno mjerilo u društvu. U uslovima stalnog rata, koji su vodila sveštena lica u Crnoj Gori stvorio se jedan vojni, a uopšte i društveni specifikum da se na čelu cjelokupne vojske nalazio sveštenik, a da su ostali niži sveštenici bili nosioci ne samo državnih, već i vojnih funkcija i poslova. Od toga perioda pa gotovo do njenog nestanka, u Crnoj Gori postoji visok stepen jedinstva između sveštenečke i vojničke dužnosti. Prvi vojni zapovjednici nižih jedinica bili upravo sveštenici – popovi ili protopopovi. Stvorene su popuno prirodne oklnosti da su na mjestu komandanata vojnih jedinica postavljani popovi, naravno iz redova onih koji su se pokazali u borbama kao junaci. Tokom trajanja crnogorske teokratije, ali i nakon tog perioda, sveštenici su bili neka vrsta glavarskog sloja u miru i u ratu. Tako je Petar II za perjaničkog kapetana, zapovjednika svoje garde, postavio popa Nikolu Kaluđerovića. Stefan Đonović iz Tomića u Crmnici 1837. godine pominje se kao pop i kapetan od crmničke Gvardije. Isto je uradio i knjaz Danilo kada je za komandanta garde postavio popa Đura Kusovca koji je na čelu ove jedinice pokazao ogromno junaštvo u borbama na Grahovcu 1858. godine, gdje je poginuo sa većinom svojih gardista. Komandir garde je bio i pop Savo Plamenac koji je učestvovao u borbama u Godinju, Krnjicama, a sa svojim gardistima je ratovao u Pivi, Dugi, Planinici na Rasinoj glavici, a u Veljem ratu komandovao je dijelom crnogorske vojske na Sutormanu, Vučedabićima itd. Pop Mašan Nikčević (1824–1906) je bio desečar Garde knjaza Danila od 1853. godine, crnogorski senator i stotinaš Stubičke čete

opjevan je u više pjesama, a nosilac je i više odlikovanja. Za vrijeme Petra II stotinaš i plemenski kapetan je bio pop Petar Pešika Mašanović (1810–1882), njegov pobratim i poznati junak u borbama na Skadarskom jezeru, pisac memoara i nosilac džeferdara Baja Pivljanina koji mu je poklonio Petar II. Među sveštenicima bilo je najvećih crnogorskih junaka poput protopopa i četovođe Luke Jovovića iz Markovine koji je poginuo 1858. godine na Grahovcu. U doba knjaza Danila, pop Luka je bio njegova desna ruka, istakao se u borbama u Dugi Nikšićkoj, a poznato je njegovo pismo koje je 1858. godine uputio knjazu Danilo u kojem mu kaže: „Vaša svjetlosti, koja je vajda što smo se rađali, ako se s kim ne bismo“. Opjevao ga je veliki vojvoda Mirko Petrović u svom *Junačkom spomeniku*.

Među najvećim junacima se ubraja i njegov brat pop i četovođa Mila Jovovića koji je hrabro poginuo prilikom oslobođenja Nikšića 1877. godine. Ovu praksu nastavio je i crnogorsku suveren Nikola I. U Veljem ratu 1876–1878. godine jedan dio vojnih zapovjednika bili su sveštenici sa visokim vojnim činovima. Tako su komandanti bataljona bili komandir i pop Đoka Mijušković (1824–1907), komandir i pop Simo Nikov Radulović (1826–1916), sa 18 godina vladika Petar II ga je rukopoložio za sveštenika, učesnik je bitke na Grahovcu i Druge Omer-pašine godine, veliki junak i pametar. Narodna pjesma o njemu kaže: „I Spuž tvrdi na kraj vode Zete / Pamti Sima i njegove čete / A Kolovoz u oblake prima / Krilatoga orla popa Sima“. Komandir i pop Đoko Jokašev Pejović (1835–1901), hrvatbaša, istakao se u bici na Fundini, komandir i pop Zarija Gavrilov Protić iz Prisolja Kraljskih, glavar u dolini Lima, komandir Kraljskog bataljona u Veljem ratu, potom plemenski kapetan, Marko Cemović ga naziva „najljepši Vasojević“, zatim komandir i pop Marko Živkov Vukanović (1830–1905, rukopoložen za sveštenika sa 18 godina 1850. godine od strane Petra II, istakao se junaštvom, njegov bataljon na Vučjem dolu

odlikovan je Obilića medaljom, a i on sam je nosilac Obilića medalje), a među popovima komandirske činove imali su i Radovan Marković (1844–1901), komandir Piperskog bataljona, Nikola Simović (istakao se u borbama 1861. godine, komandovao u Veljem ratu Bratonožićkim bataljonom, dobrovoljac u Prvom balkanskom ratu, hrabrio je i stojao uz vojnike svoje čete, njegovog sina Jakšu strijeljale su austrougarske vlasti 1916. godine, pop Nikola poručio je: „Sine Jakša, budi hrabar i drži se junački“, nosilac je visokih odlikovanja među kojima i Karađorđeve zvijezde) i Mitar Dabanović (komandir Seosko-šestanskog bataljona u Veljem ratu). Interesantno je da je među serdarima i vojvodama kao najvećim vojnim i civilnim titulama u ranijem periodu takođe bilo popova kao npr. Serdar i pop Joko Vojvodić, vojvoda i pop Simo Vojvodić, vojvoda pop Ilija Plamenac, vojvoda i pop Đuro Kusovac, vojvoda i pop Bogdan Zimonjić, vojvoda i pop Risto Bošković, vojvoda i pop Jovan Radović dok je Mašo Đurović bio jedini pop među crnogorskim brigadirima, a imao je i titulu vojvode. Njegov otac Andro bio je sveštenik i plemenski kapetan, a Mašo je uspješno komandovao odredom crnogorske vojske na Krnjicama, a zatim i u Veljem ratu i ostvario je uspješnu vojnu karijeru u crnogorskoj vojsci kako komandat brigade.

Kolika je uloga sveštenika bila u crnogorskom društvu najbolje oslikava podatak da je prvi ministar vojni u prvoj crnogorskoj vladi sa najdužim mandatom bio pop i vojvoda Ilija Plamenac. Pop Ilija Plamenac je držao vojni resor od 1874. godine kada su još postojale samo uprave, pa sve do 1905. godine. Na račun njegovog dugog mandata na ovoj poziciji postojala je izreka da se sve mijenja „osim Božje volje i ministra vojnog“. Njegov otac Mihailo bio je pop, a Ilija se pokazao kao vješt komandant još od bitke na Krnjicama 1861–1862. godine kada je zarobio Hasan Hota, bušubašu Murata i njihovu vojsku.

U Veljem ratu komandovao je crnogorskom vojskom u boju na Fundini, zatim prilikom oslobađanja Nikišića, a odmah po ratu bio je prvi upravitelj Podgorice. Pop Ilija Plamenac je bio državnik i diplomata, a nosilac je najvećih crnogorskih i stranih odlikovanja. Takođe, za vrijeme knjaza Nikole i ranije, među plemenskim kapetanima bilo je sveštenika poput protopopa Minje Rakova Radonjića sa Njeguša (1817–1888), koji se istakao u hercegovačkim ustancima i Veljem ratu), popa Jova Plamenca iz Crmnice (preminuo 1844), popa Stevana Đurovića, popa Janka Boškovića iz Bjelopavlića, popa Đoka Milačića iz Bratonožića, popa Todora Komnenića iz Oputne Rudine (učesnik ratova 1875–1878. kao i Prvog balkanskog i Prvog svjetskog rata), popa Radovana Marković iz Pipera, popa Luke Popovića (vodio Brčeljane u borbama u Prvoj Omer-pašinoj godini 1852–1853), popa Miluta Perutovića iz Pješivaca, popa Vasilija Popovića iz Šekulara (istakao se u ustanku 1861. i kao jedan od organizatora ustanka 1875), popa Josifa Vukašinovog Popovića iz Zagrađa u Policama (plemenski kapetan Hasa, jedan od vodećih ljudi u oslobodilačkom pokretu u Gornjem Polimlju, istaknuti prosvjetitelj i diplomata, naročito se istakao u boju na Polici 1854. godine, otrovan od osmanskih vlasti), popa Zeka Čejovića iz Kuča (poginuo je na čelu jednog odreda vojske 1862. godine u Koćima u borbi protiv osmanske vojske) itd. Među crnogorskim popovima bilo je i barjaktara, poput popa Đukana Vujovića⁶ barjaktara iz vremena Petra I, zatim Đura Gojnića koji je poginuo na Bišini 1876. godine; u borbi na Krnjicama je ranjen; u boju na Rasinoj glavici posjekao je dvije neprijateljske glave; hvaleći njegovo junaštvo pred crnogorskom vojskom vojvoda Mirko Petrović je rekao da je „Pop Đuro je jedan od najboljih crnogorskih barjaktara“, a njegovi podvizi opjevani su u epskoj pjesmi ‘Mač i gusle’“.

---

⁶ Grupa autora, *Crmnica ličnosti*, Virpazar, 2014, str. 403.

Njegov sin, Joko Gojnić je uspio da uzme i održi očev barjak, bio je poznati junak iz više bitaka, ali i narodni poslanik i nosilac Obilića medalje. Pop Pero Dragojev Ivanović bio je barjaktar Gornjo-kučkog bataljona u ratu 1876–1878. godine kada se istakao kao junak, kao i pop i barjaktar Jovan Čobeljić-Popović iz Bjelopavlića koji se istakao borbama u Veljem ratu u sastavu Pavkovičko-vražegrmskog bataljona.

Popovi su bili i nosioci najvećih odlikovanja za hrabrost (Obilića medalje) poput paroha dupiosko-trnovskog Pera Belanova Perovića⁷, komandira i popa Marka Vukanovića, popa i oficira Milutina Perovića (nosioca sedam medalja) ratnika Grahovsko-rudiničkog bataljona itd. Kao ratnik poznat je pop Ivan Koprivica učesnik Morejskog rata (1684–1699) i pop Petar Hajduković⁸ iz Podgora iz vremena Petra I, u borbi protiv francuske vojske 1806–1807. godine u jednoj bici je uskočio u dalmatinski jedrenjak i zauzeo brod sa francuskim vojnicima, a za ovaj podvig Petar I mu je poklonio brod, koji je on kasnije prodao i sagradio kuću. Zatim, pop Stanko Gvozdrenović koji se istakao u ratu protiv francuske vojske u Boki Kotorskoj, potom pop Jovan Perazić⁹ koji je sa nepunih 18 godina učestvovao u boju na Krnjicama i drugim borbama. Protopop Đuro Šuster-Dobrolović iz Gluhog Dola u 18. vijeku bio je poznati ratnik, a njegovo junaštvo opjevano je: „S njima viteze pope Đuro / Kad Gluhi do poharaše Turci / Dvanaest pope posiječe glava.“ Pop Komnen Tomov Kovačević sa Gahova iz prve polovine 17. vijeka bio je harambaša hajdučke grupe koja je u službi Mletačke Republike četovala protiv osmanskih vlasti. Čuvena je i nepotkupljivost popa Marka Petrova Lekovića koji je bio komandir karaule u Godnju koju je sagradio Petar I, a koji je odbio ponudu skadarskog paše da preda Godinje i karaulu, a za

---

⁷ Isto, str. 399.

⁸ Isto, str. 311.

⁹ Isto, str. 205.

uzvrat da sa porodicom dobije sve povlastice u Skadru. Pop i plemenski prvak iz Rovaca, Radovan Vlahović poginuo je 1768. godine u Nikšiću, kada je 60 Rovaca namamio u zamku skadarski vezir Mahmut-paša Bušatlija. Protopop Jovo Milić iz Bjelica bio je vojvoda koji se naročito istakao tokom borbi 1768. godine na čelu dijela crnogorske vojske koja je teško porazila osmansku vojsku. Poznati pop i ratnik bio je Ramo Abramović iz Bjelica iz sredine 19. vijeka koji se istakao u više bojeva protiv osmanske vojske, zatim Andrija Anđelić iz Lipova, pop i ratnik iz sredine 19. vijeka koji je imao čardak đe su se okupljali Lipovci u borbi protiv osmanskog zavojevača. Pop Mitar Obrenov Golović iz Pošćenja iz Drobnjaka učestvovao je u Prvom srpskom ustanku 1806. godine u oslobođenju Beograda, a naročito se istakao u borbi protiv paše Miljevine 1812. godine.¹⁰ Pop Mijat Dajković sa Ceklina poznati je bio junak iz prve polovine 19. godine, istakao se u boju na Salkovini na Skadarskom jezeru 1840. godine, a opjevan je u narodnoj pjesmi. Iguman manastira Ostrog od 1784. do 1805. godine bio je Petronije Damjanović iz Vražegrmaca, poznati junak koji je na čelu 400 Bjelopavlića 1805. godine pomagao Župljanje u borbi protiv osmanske vojske.¹¹ Pop Nikola Joković iz Pive bio je poznati plemenski prvak koji je u proljeće 1807. godine na čelu 400 Pivljana učestvovao u borbi protiv osmanske vojske sa crnogorskom vojskom Petra I prilikom opsijedanja Nikšića. Ubrzo nakon ovoga ubijen je od strane osmanske vojske. Pop Milutin Radov Cerović iz Tušine bio je poznati prvak u ustanku Drobnjaka, naročito se istakao predvodeći drobnjački odred u borbi protiv Skopljak-paše 1806. godine, pogubljen je 1807. godine u Pljevljima na prevaran način. Pop Golović je bio jedan od istaknutih prvaka u organizovanju ubistva Smail-age Čengića.

---

¹⁰ Isto, str. 55.

¹¹ Isto, str. 60.

Pop Matijaš Drecun sa Ljubotinja bio je senator, a 1835. godine zajedno sa Šutanom Šoćem na čelu Ceklinjana i Ljubotinjana stigao je u pomoć opkoljenim Crnogorcima sa Kenjom Stankovim Jankovićem na Žabljaku. Ubijen je u krvnoj osveti 1838. godine. Pop Mićo Milošev Jovanović iz Rovaca bio je ugledni rovački junak iz 19. vijeka koji je odlikovan u više bojeva. U boju na kuli Đurišića uoči Vaskrsa 1847. godine, među 20 crnogorskih junaka koji su branili kulu učestvovali su pop Vukale iz Gađi i pop Stevan Đurović. Pop Mićo Trebješanin iz Uskoka bio je poznati četovođa, naročito se istakao u borbama prilikom napada Ded-age Čengića na čardak Aleksića na Malinsku i Žižića na Strugu 1847. godine.¹² U organizaciji ubistva Smail-age Čengića 1847. godine učestvovao je i arhimandrit morački, Dimitrije Radojević, kojemu je i pripao agin konj – Gavran.¹³ Pop Marko Samardžić iz Krivošija bio je poznati junak i krivošijski glavar kojem je osmanska vojska pogubila sva tri sina na Omutiću 1848. godine. Njegov sin Trivko takođe je bio sveštenik, učesnik je Krivošijskog ustanka 1869. godine, a poznata je njegova zakletva Krivošijama kod crkve Sv. Pokrova u Dragaju 1869. godine. Pop i stoptinaš Kosijerske čete bio je Jovan Milošev Adžić koji je u bici na Grahovcu 1858. godine posjekao šest neprijateljskih glava. Interesantno je i ratno lukavstvo popa Mila Savova Lekovića iz Godinja kada je u prvoj Omer-pašinoj godini 1853. godine od odežda crkve u Godinju napravio pet barjaka i postavio ih na pet kuća da bi zavarao neprijatelja da ima više vojske nego što je stvarno bilo dok nije stiglo pojačanje od drugih djelova crnogorske vojske. Od crnogorskih sveštenika poznati ratnici su bili: Mato Purlija koji se naročito istakao u boju u Krajini 1861–62. godine, Stevan Đurović koji je poginuo u borbi na Rasinoj Glavici kod Spuža 14. juna 1862. godine u borbi protiv

---

¹² Isto, str. 199.

¹³ Jokanović, Boža, *Krstom, perom i mačem*, Cetinje, 1999, str. 262.

osmanske vojske. Istaknuti oficir i ratnik je bio i pop Filip Bokan, sveštenik brčelski Đuro Špadijer istaknuti učesnik bitke na Grahovcu 1858. godine. Pop Risto Bošković (1817–1903) sa Orje Luke bio je istaknuti junak, vojvoda i senator, komandovao je u ratu 1852–1853. godine i 1862. godine. Došao je 1854. godine u sukob sa knjazom Danilom, a nešto kasnije, 1858. godine, došlo je do izmirenja kada mu je vraćena titula, nakon čega je 1861. godine postao član crnogorskog Senata. U borbi protiv osmanske vojske poginuo je pop i plemenski glavar Milovan Mitrov Tomić iz Drobnjaka 1861. godine kod Polja Kolašinskih. Pop Nikola Popović Lipovac iz Građana učesnik je više bojeva, kao i bitke na Grahovcu 1858. godine. Na Grahovcu je učestvovao i pop Andrija Lukin Prlja. Proto Novica Popović iz Rovaca pokazao se kao istaknuti junak u više ratova iz druge polovine 19. vjeka. Pop Spasoje Mićov Koprivica iz Banjana bio je istaknuti harambaša koji je poginuo u Hercegovačkom ustanku 1862. godine, a knjaz Nikola ga je opjevao u „Novim kolima“. Proto Maksim Popović iz Lužaca iz Vasojevića bio je jedan od ustaničkih vođa u Donjim Vasojevićima u vrijeme prije Prvog balkanskog rata. U bojevima protiv osmanske vojske ratovali su i istakli se još: pop Joko Vuletić iz Golubovaca, pop Joko Ulićević, iguman Serafim Đaćić, proto Risto Kovačević, pop Milutin Žarić, pop Đoko Popović,¹⁴ zatim pop Đuro i pop Joko Martinović na Grahovcu 1858. godine.

Zanimljivo je napomenuti da su šestorici crnogorskih generala u periodu od 1881. do 1921. godine očevi bili sveštenici što je više od 10% ukupnog generalskog kora crnogorske vojske.¹⁵

Istaknuto je i učešće crnogorskih sveštenika u deblokadi i odbrani Ostroga 1853. godine. Među 30-ak crnogorskih martira

---

¹⁴ Isto, str. 64.

¹⁵ Martinović, Srđa, *Generali Knjaževine i Kraljevine Crne Gore*, FCJK, Cetinje, 2016, str. 47.

koji su devet dana branili Ostrog od daleko brojnije osmanske vojske bili su pop i ratnik Jovan Radović (vojvoda i senator iz Bjelopavlića, Jegor Kovaljevski ga naziva *strašilo Turaka*), arhimandrit Nikodim Raičević i manastirski đak Vidak Raičević. Od 377 crnogorskih vojnika koji su učestvovali u deblokadi Ostroga 8. januara 1853. godine, bilo je više popova, među kojima pop Krsto Vukov Martinović (posjekao), pop Nikica Serdarev Martinović (posjekao), pop Đuro Perov Martinović, pop Stevan Ivov Martinović, pop Joko Špirov Martinović, pop Filip Ivanišević, pop Luka Špadijer, pop Joko Špadijer, popovi Vaso, Lazo i Vidak Jabučanin, pop Stevo Kapa¹⁶ (posjekao), pop Luka Kapa (posjekao), pop Mašo Kapa, pop Andrija Glendža i pop Miloš Marinović,¹⁷ pašenog knjaza Nikole.

Pop Matijaš Velimirović iz Zagarača bio je stotinaš crnogorske vojske i jedan od poznatih junaka, naročito se proslavio u borbi sa osmanskim vojskom u bici na Grahovcu 1858. godine. Iz tog vremena postoji sačuvana anegdota da je knjaz Mirko pitao vojvodu Mirka koji su se Crnogorci najbolje pokazali na Grahovcu, a da je vojvoda Mirko odgovorio: „Svi su se hrabro borili ali mi najčešće pred oči izlazi pop Đuro Kusovac i pop Matijaš“.¹⁸ Poznati pop, Stevan Knežević iz popovske kuće iz Građana učestvovao je u bici na Grahovcu. Došo Vukotić sa Čeva poginuo je na Grahovcu u borbi protiv osmanske vojske. Poznati četovođa oko Skadarskog jezera, Zete, Žabljaka i Podgorice je bio i pop i serdar Joko Kusovac, koji je teško ranjen u borbi na Grahovcu 1858. godine, a 1863. godine je preminuo. Za knjaza Danila obavljao je povjerljive i nezahvalne misije kao što je ubistvo Stevana Perovića-Cuce u

¹⁶ Učestvovao u bici na Grahovcu 1858. godine u sastavu Cetinjskog odreda.

¹⁷ Plamenac, Rade Turov, *Memoari*, str. 598–609.

¹⁸ Baćović, Čedomir, *Pomenik crnogorskih i hercegovačkih ratnika i prvaka*, Nikšić, 1999, str. 29.

Carigradu. Pop Filip Vukmirović sa Ceklina učestvovao je u boju na Grahovcu 1858. godine protiv osmanske vojske,¹⁹ kao i pop Filip Rajković iz Kosijera. U borbama kod Spuža 1858. godine poginuo je pop Radosav Radović, a osvetili su ga Ceklinjani na Skadarskom jezeru kada su posjekli 15 neprijateljskih glava.²⁰ U boju na Murićima u Šestanskoj krajini poginuo je 1861. godine pop i stotinaš Savo Vujović iz Dupila. Pop Andrija Simonović iz Morače poginuo je u boju na Trnovu kod Kolašina 14. septembra 1872. godine u borbi sa osmanskim vojskom, a knjaz Nikola mu je podigao spomenik kao junaku i patrioti.²¹ Arhimandrit Nićifor Dučić iz Trebinja (1832–1900) učesnik je Hercegovačkog ustanka 1861–1862. godine kao komandant jednog odreda, kasnije je komandovao Dobrovoljačkim korom Ibarske vojske u Srpsko-turskom ratu 1876. godine.

Među sveštenicima je bilo i dobrovoljaca u stranim vojskama i ratovima, od kojih su najpoznatiji primjeri protojereja Krsta Matanovića koji je učestvovao kao dobrovoljac u sastavu Letećeg crnogorskog kora u sklopu srpske vojske u ratu 1876. godine gdje se istakao junaštvom. Naročito se istakao u borbama kod Aleksinca, zbog čega je nagrađen nožem sa srebrnim koricama i odlikovan Obilića medaljom i Ordenom Takovskog krsta. Ilija Kapa je učestvovao u Srpsko-bugarskom ratu 1877. godine, kao pop Dragović koji je bio jedan od vođa crnogorskih dobrovoljaca u ovom ratu, a koji je došao iz Rusije. Po dolasku u Crnu Goru Ilija Kapa je zbog pritiska međunarodne javnosti zbog njegove uloge u Bugarskoj osuđen na šest mjeseci zatvora.

---

¹⁹ Isto, str. 43.

²⁰ Đuranović, Božo, n.d., str. 257.

²¹ Isto, str. 264.

Crnogorski sveštenici u Veljem ratu

Sveštenici kao vojni komandanti naročito su se istakli u Veljem ratu 1876–1878. godine. Najveći komandni položaj zauzimao je pop i brigadir Mašo Androv Đurović koji je komandovao Riječko-ceklinskom brigadom, jednom od sedam brigada crnogorske vojske. Pop Simo Radulović u činu komandira crnogorske vojske komandovao je četvrtim Zagaračko-komanskim bataljonom I brigade, pop i komandir Đoka Mijušković komandovao je Drugim pješivačkim bataljonom IV brigade, pop i komandir Zarija Protić komandovao je Drugim vasojevićkim bataljonom V brigade, pop i komandir Đoko Pejović je komandovao Prvim ceklinskim bataljonom VI brigade, pop i komandir Marko Vukanović Trećim gornjocrmničkim bataljonom VI brigade. Od sveštenika u VII Gardijskoj brigadi starješine su bili pop i komandir Pero Piletić, komandant Trećeg gardijskog bataljona i pop i komandir Savo Plamenac, komandant Šestog gardijskog bataljona i njegov zamjenik pop i potkomandir Joko Drecun.²² Potkomandir i pop Joko Drecun poginuo je u boju na Zagaraču 28. juna 1876. godine. U Veljem ratu kao komandir učestvovao je i pop Pero Radović iz Hercegovine kojeg je knjaz Nikola odlikovao vojvodskom titulom.²³ Na spisku komandnog kadra Druge brigade od 1882. godine od sveštenika nalaze se: pop Đoko Pejović kao komandir Prvog bataljona (jedan od najuspješnijih komandanta bataljona, istakao se u borbama na Fundini 1876. i na Krcu 1877, slijep je bio na jedno oko kada je ranjen u borbama na lađama na Skadarskom jezeru), zatim komandir i pop Marko Vukanović kao komandant Trećeg bataljona, a oficiri u Trećem bataljonu su pop Filip Vujović sa

---

²² Plamenac, Rade Turov, *Memoari*, CID, Podgorica, 1997, str. 695–698.

²³ Isto, str. 131.

Trnova i pop Aleksa Hajduković iz Utrga.²⁴ Pop Stevan Savin Bulajić (1833–1911) sa Grahova bio je oficir crnogorske vojske, učestvovao je u Hercegovačkom ustanku 1875. godine, a istakao se u Veljem ratu 1876–1878. godine. Ranjavan je više puta, a u boju na Kleku u Hercegovini ostao je bez desne ruke. Kao komandiri četa u Veljem ratu istakli su se popovi: Filip Ivanišević sa Cetinja, Filip Vujović sa Trnova i Filip Jovetić. Desečar prvog voda Drušićke čete bio je pop Joko Kraljević, a vodnik trećeg voda iste čete pop Vaso Ražnatović. Desečar u drugom vodu čete iz Gornjeg i Donjeg kraja i Strugara bio je pop Rašo Lopičić. Desečar u istom ratu je bio i pop Joko Kostić. Pop Ilija Radov Vujanović sa Ceklina bio je plemenski kapetan, učestvovao je u sastavu Ceklinskog bataljona u Veljem ratu, a poginuo je u bici na Fundini avgusta 1876. godine. Pop Vule Đurov Gligović (1844–1921) istaknuti je učesnik ratova 1875–1878. godine kao i Prvog balkanskog i Prvog svjetskog rata. Mitar Govedarica (1852–1918) iz Gacka bio je pop i oficir crnogorske vojske u Donjo-gatačkom bataljonu za vrijeme Hercegovačkog ustanka i Veljeg rata. Emigrirao je 1907. godine u Crnu Goru, kada ga je knjaz Nikola postavio za plemenskog kapetana na Bobotovom groblju u Goliji, nakon tri mjeseca sklonjen je sa ovog položja zbog protesta austrougarskih vlasti. Prvi svjetski rat proveo je u zarobljeništvu u Aradu u Rumuniji.²⁵ Arimandrit Mihailo Dožić (1847–1911) iz Donje Morače, u ustanku 1875. godine izaban je za komandira prvog Kolašinsko-poljskog bataljona sa tri čete vojnika. Istakao se u odbrani manastira Dobrilovina 1879. godine. Pop Risto Petrov Kovačević sa Grahova (1842–1876) učestvovao je kao mladić u više bojeva u Kutima, na Planinici, Orjoj Luci, Zagarču, Lješanskoj nahiji, Meterizima itd. Knjaz Nikola ga je početkom 1876. godine postavio za sekretara pri tzv. Vojenoj upravi, a

---

²⁴ *Zbornik dokumenata – Ministarstvo vojno*, CID, Podgorica, 2010, str. 44.

²⁵ Bačović, Čedo, n.d., str. 54.

pogino je u boju u Dugi Nikšićkoj 19. aprila 1876. godine. Vojvoda Gavro Vuković je za njega napisao da je bio „pismen, uman i hrabar Crnogorac, kojega je sva ustanička vojska oplakivala, a i cijela Crna Gora“.²⁶ Pop Mašo Kusovac sa Ljubotinja poginuo je 1876. godine na Fundini, dok je pop Niko Ivović koji je prevodio četu, poginuo je 1876. godine u Crmnici u borbi sa jednim osmanskim vojnikom kojeg je uspio da ubije. U boju na Čingileru 1876. godine protiv osmanske vojske ranjen je pop Vuko Vuksanović.²⁷ Sin vojvode Novice Cerovića, arhimandrit Milutin (1841–1917) bio je poznati ratnik, učestvovao je u borbama na Muratovici, Bezju, Krscu, a teže je ranjen kod Trebinja u mjestu Gluva Smokva. Učesnik Hercegovačkog ustanka je pop Mato Stojanović Krivokapić. U Veljem ratu poginulo je 18 sveštenika i učitelja u borbama protiv osmanske vojske.²⁸ Iz Njeguško-cetinjskog bataljona poginuo je pop Stevo Đurović na Trijebač 25. avgusta 1876. godine. Pop Milo Jovović poginuo je u Nikšiću jula 1877. godine. Iz Grahovskog bataljona poginuo je proto Risto Kovačević u Dugi 23. aprila 1876. godine. Iz Komansko-zagaračkog bataljona poginuo je pop Krsto M. Bezdanović na Rasinoj Glavici 3. juna 1877. godine. Pop Andrija Šofranac poginuo je na Šobajiće 10. juna 1877. godine. Iz Ljubotinjsko-dobrsko-građanskog bataljona poginuli su pop Ilija Jovetić i pop Filip Kaluđerović-Sarap na Zagaraču 28. juna 1876. godine. Iz Gornjocrmničkog bataljona poginuo je njegov barjaktar pop Đuro Gojnić na Bišini 12. jula 1876. godine. Iz Donjocrmničkog bataljona poginuo je pop Niko Ivović u Donjim Šestanima 27. jula 1876. godine. Iz Župsko-pivskog bataljona poginuo je iguman Vuko Tadić na Muratovici 1876. godine. Iz Ljevorječkog bataljona poginuo je

---

²⁶ Isto, str. 100.

²⁷ Plamenac, Rade Turov, n.d., str. 649.

²⁸ Batrićević, Đuro, *Dobrovoljci u oslobodilačkim ratovima 1875–1918*, Unireks, Obod, Cetinje, 1997, str. 237.

pop Mitar Jolić u Morači 12. juna 1876. godine. U Veljem ratu poginuo je i pop Joko Ulićević, a proto Milosav Tomić sin je popa Milovana, koji je poginuo u Kolašinu. Poznati ratnik iz Veljeg rata je bio i pop i učitelj Vaso Magovčević iz Pješivaca kojeg je crnogorska vojska prozvala „neustrašivi pop“. Poznati pješivački ratnici i popovi su bili pop Lazar Mijušković učesnik odbrane Ostroga, pop Jole Mijušković, pop Đoko Kontić itd. U sastavu Bajičke čete Njeguško-cetinjskog bataljona u Veljem ratu učestvovali su pop Đuro i pop Joko Martinović.

Crnogorski sveštenici u balkanskim i Prvom svjetskom ratu

Modernizacijom crnogorske vojske koja je naročito intenzivirana uvođenjem Stajaće vojske 1896. godine, a pogotovu normativnim zaokruživanjem vojne organizacije počev od donošenja zakona 1903. godine i kasnijih propisa o crnogorskoj vojsci, sve je manje bilo prostora za improvizaciju, naročito u komandom kadru. Ovo se odrazilo i na učesće crnogorskih sveštenika na komandnim dužnostima. Situacija je znatno promijenjena od Veljeg rata kada su crnogorski sveštenici bilo visoki vojni komandati, nove prilike, postojanje modernih oružanih snaga, uslovile su i zahtijevale školovane oficire na vojnim dužnostima. Period prije balkanskih ratova bilo je vrijeme potpune modernizacije i savremenog ustrojstva crnogorske vojske, stariji komandni kadar je penzionisan i zamijenjen novim školovanim oficiirima. U toj smjeni generacija, sveštenici su i dalje igrali značajnu ulogu ali više kao ratnici i hrabri borci, a manje kao komandati. Crnogorska vojska u balkanske ratove ušla je prilično postavljena na modernim principima. Shodno tradiciji i karakteru crnogorski sveštenici su se masovno dobrovoljno prijavili u crnogorskoj vojsci da se sa puškom i sabljom u ruci bore za

slobodu svoje Crne Gore ali osim rijetkih izuzetaka više nijesu zauzimali tako visoke komandne dužnosti kao u prethodni ratovima. Oni su prisutni u ratu ili kao ratnici u odogvarajućem činu ili kao brigadni i bataljonski sveštenici neposredno potčinjeni komandantu brigade, a u crkvenim stvarima mitropolitu. Ipak u ovom ratu postojalo je nekoliko sveštenika koji su predvodili jedinice i obavljali više vojne dužnosti. Na dužnosti vojnih sveštenika ili boraca oni su pokazali izuzetno ličnu hrabrost i junaštvo u balkanskom i Prvom svjetskom ratu prkoseći smrti u borbama i okupatoru u miru, uvijek radeći u smjeru oslobođenja i za interese Crne Gore.

U balkanskom ratu istaknuto je učešće popa Bogdana Lalevića iz Andrijevice koji je bio vojni svjštenik Andrijevačkog bataljona, poginuo je u 49. godini života u jurišu crnogorske vojske na Bardanjolt 25. januara 1913. godine. Protojerej Niko Markov Martinović bio je bataljonski vojni sveštenik, a u jurišu na Bardanjolt zadobio je više teških rana, jedna je bila kroz jezik, zbog čega je ostao teški invalid. Proto Ilija Jovićević proslavio se u borbama na Tarabošu. Kao dobrovoljac bombaških odjeljenja nosio je bombe i stavljao ih duboko u neprijateljsku teritoriju ispod žica i pripaljivao bombe za paljenje, koje su bile neobično dugačke po šest metara. Ovu su bili najrizičniji zadaci jer je gustu, debeliu i ispreplijetanu žicu bilo moguće uništiti jedno ovakovom vrstom improvizovanih bombi pri čemu su bombaši bili izloženi direktnoj nepirjateljskoj vatri u dužim vremenskim intervalima. Cilj ovog borbenog zadatka je bilo da se unište prepreke i ostvari mogućost za direktan napad, a za njegovo izvršenje su se prijavili doborovoljci i starci. Pop Luka Nikolić sa Čeva učestvovao je u borbama pod Skadar pod barjakom Perka Vukotića, kada je teško ranjen na Tarabošu sa svojim sinovima. Kao hrabar ratnik pokazao se i proto Krsto Pandrijin Perović iz Golije i pop Josif Minić iz Rovaca, pop Simo Martinović iz

Bajica je odlikovan za hrabrost, dok je vojni sveštenik Kraljskog bataljona bio pop Velimir Protić. Kaluđer Jeftimije Glomazić iz Župe Pivske bio je istaknuti komita za vrijeme austrougarske okupacije 1916–1918. godine. Ugledan ratnik je bio i pop Krsto Vukotić sa Čeva sin proslavljenog komandira Jovana Mašanova „*Vukobaše*“.

Za vrijeme austrougarske okupacije 1916-1918. godine sveštenstvo u Crnoj Gori ostalo je prilično indiferentno prateći postupke mitropolita Mitrofana Bana koji je u cilju olakšavanja stradanja stanovništva u Crnoj Gori vodio pomirljivu politiku i postupke prema austrougarskim vlastima. I pored ovakvih stavova, značajan broj crnogorskih sveštenika je bio interniran u austorgarske logore zajedno sa crnogorskim oficiirima, činovnicima i intelektualcima. Naročito mlađe sveštenstvo je bilo internirano, koje je kasnije u nekoliko partija puštano iz internacije na osnovu odluke austorugarskih vlasti koja je donešena krajem 1916. godine zbog lojalnosti mitropolita Mitrofana Bana. Neposredan povod za oslobađanje sveštenika bile su manifestacije koje je mitropolit organizovao povodom smrti cara Franca Jozefa. Naročito je važan jedan čin koji se odigrao u okupiranom Cetinju. Kada su austorugarske vlasti odlučile da uklone grob Petra II sa Lovćena i na njegovo mjesto naprave spomenik vojnika sa šljemom i sa astrogarskim obilježjima, akciju prenosa posmrtnih ostataka Petar II sa Lovćena u Cetinjski manastir vodio je protojerej Simo Martinović. Arhimandirt Mihailo Dožić je bio sveštenik sa najvećim činom koji je interniran u logor. Dožić je bio doborvoljac u Prvom svjetskom ratu u sastavu Sandžačke vojske pod komandom serdara Janka Vukotića sa kojom je učestvovao u borbama na Golubovom brdu, na Drini i dalje preko Drine u pravcu Sarajeva. Jedno vrijeme nalazio se u štabu serdara Janka Vukotića, a nosilac je Obilića medalje, Ordena knjaza Danila za nezavisnost i Ordena Karađorđeve zvijezde sa mačevima IV stepena.

Takođe, organizovao je i akcije Crvenog krsta, a 1914. godine sakupljao je priloge za nabavku sanitetskog materijala, kao i hrane i opreme. Po odluci crngoorske vlade organizovao je pomoć izbjeglicama u novembru 1915. godine. Interniran je u gradu Cegled u Mađarskoj, odakle je oktobra 1916. godine pisao mitropolitu Mitrofanu Banu moleći ga da javi njegovim roditeljima da je živ, a u novembru iste godine mu je pisao da se odriče pomoći koju mu je dodijelio generalni guverner Crne Gore, Veber. Arhimandirt Dožić se preko Arada vratio u Crnu Goru u martu 1917. godine. Protojerej Jovan Vujanović, ulcinjski paroh bio je interniran u Boldogason u Mađarskoj, da bi u martu 1917. godine bio vraćen iz internacije. Protojerej Božo Vujošević iz Kuča interniran je u januaru 1917. godine u logor „Vuksan Lekić“ zbog optužbi da je u vezi sa crnogorskim komitama, pušten je iz logora u junu iste godine bez prava udaljavanja od kuće. Sveštenik Špiro Radičević je uhapšen je 5. maja 1916. godine i interniran u logor Boldogason, a oslobođen je krajem 1917. godine. Protojerej Petar Vuković je bio vojni sveštenik u balkanskim i Prvom svjetskom ratu. Kako mu je sin bio u komitama od strane austorugarskih vlasi priječeno mu je smrću. Uhapšen je 1. februara 1918. godine i sproveden u logor „Vuksan Lekić“ u kojem je ostao do olobođenja. Nosilac je dvije ratne spomenice, Srebrne i Zaltne medalje za revnost i Ordena knjaza Daila za nezavisnost IV stepena. Interesantno je da je u logoru opojao sve mrtve, brojao je do 179 nakon čega je prestao da broji. Tri mjeseca u austorugarskom zatvoru proveo je i protojerej Antonije Popović itd.

Ratna šteta koju je pretrpjela Crnogorska pravoslavna crkva u Prvom svjetskom ratu iznosila je više od dva miliona dinara. Crkva je 1940. godine prikupila 13 izvještaja o stradanju sveštenika tokom Prvog svjetskog rata i prosljedila ih Svetom arhijerejskom sinodu u Beogradu. Izvještaje su pisali preživjeli sveštenici, a za one koji su poginuli ili stradali podatke su davali

srodnici ili svjedoci. Prema ovim izvještajma šest sveštenika je preživjelo mučenje i zlostavljanje, jedan je umro u zatvoru, jedan je preminuo od posljedica mučenja uskoro po izlasku iz zatvora, trojica su ubijena, a dva crnogorska sveštenika su strijeljana.²⁹ Za vrijeme rata interniran je 41 crnogorski sveštenik i to 11 iz Cetinjske eparhije, 12 iz Nikšićke eparhije i 18 iz Pečke eparhije³⁰. Preminulo je ukupno 36 sveštenika, od čega je jedan poginuo (Petar Jovanović), a deset sveštenika preminulo u Cetinjskoj eparhiji, šest ih je poginulo, a 15 sveštenika preminulo u Nikšićkoj eparhiji, dva poginula i dva preminla su u Pečkoj eparhiji.³¹

Sveštenik Nešo Joksimović iz Stožera organizator je bune protiv osmanske vlasti koju su pomagale crnogorske jedinice. Osuđen je na 101 godinu robije u zatvoru u Sjenici, da bi bio pomilovan 1908. godne. U balkanskom i Prvom svjetskom ratu bio je brigadni sveštenik u crnogorskoj vojsci. Ubije je 28. februara 1916. godine na kućnom pragu pred svojom porodicom. Jeromonah Vićentije Grbović bio je starješina manastira Dobrilovina od 1909. godine, pucao je na austrougarske vojnike koji su počeli da skidaju zvonu sa manastirskog zvonika. Austrougarski vojnici izgrešetali su ga mecima 14. septembra 1918. godine, nakon čega su masakrirali njegovo tijelo. Perko Popović je bio manastirski đak u manastirima Svete Trojice kod Pljevalja i Mileševi. Početkom rata austrougarske vlasti su ga zatvorile i tri sedmice u okovima mučile. Strijeljan je 8. januara 1915. godine u Bijelom Polju. Sveštenik Lazar Cvijetić učesnik je Veljeg rata 1876. godine. Kao protivnika austrougarske vlasti su ga držale u kućnom pritvoru i mučili. Stijeljan je 21. decembra 1915. godine. Jeromonah Mosije Popović iz manastira Dobrolovine preminuo

---

²⁹ <http://religiologija.rs/pravoslavno-svestenstvo-u-crnoj-gori-1914-1918/>

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

je nakon mučenja u julu 1918. godine u zatvoru u Podgorici. Protojerej Tomo Kažić je sa učiteljom Nikolom Martinovićem odveden u zatvor. Uspio je da pobjegne iz zatvora, ali su austorugarske vlasti za taoca uzele njegovog sina. Ponovo je uhapšen i nakon 50 dana osuđen na smrti strijeljanjem. Međutim na intervenciju Mitrofana Bana kazna je odložena, oslobođen je ali je od mučenja i torture preminuo 25. aprila 1918. godine.

Crnogorski sveštenici na mirnodopskim dužnostima

Osim vojnih dužnosti u Crnoj Gori sveštenici su obavljali i druge odgovorne državne, sudske i političke dužnosti. Tako imamo više sveštenika koji su članovi prvog Praviteljstvujušćeg suda 1798. godine koji je formiran za vrijeme Petra I. Među 50 crnogorskih kulundžijama – sudija nalazi se i devet sveštenika: pop Nikola Matanović, pop Nikola Martinović, protopop Marko Stanojev Martinović, pop Jovan Humac iz Donjega Polja, protopop Ivan Pejović, pop Jovan Drecun, pop Vukota Čelebić, pop Ivan Popović iz Građana i pop Petar Kažija. Popovi koji se pominju 1818. godine kao glavari iz Katunske nahije odabrani za donošenje presude na Njegušima su: pop Petar Janković, pop Mitar Abramović, pop Hristo Muratov Krivokapić, pop Ivo Martinović, pop Nikola Kaluđerović i pop Vuko Nikolić.³² Veoma je važna istorijski trenutak kada su 20. oktobra 1830. godine u manastiru na Cetinju crnogorski sveštenici potvrdili testament Petra I i priznali Rada Tomova za duhovnog i mirskog gospodara Crne Gore. Ovo su potpisali sljedeća svještena lica: protopop Stanko Radonjić, pop Andrija Pejović, pop Petar Janković, pop Sjekloća, pop Andrija Bjeloš, pop Prele Đurašković, pop Ivo Martinović, pop Gošo Nikičić, pop Niko Petrović, pop Luka Špadijer, pop Rafail Radonjić, pop Gavriilo

---

³² *Zapisi*, god. XI, knjiga XX, 1938, str. 164-166.

Popović, pop Milo Martinović, pop Petar Kaluđerović, pop Ivo Pavličević, pop Vuksan Lopičić, pop Stanko Kaluđerović, pop Luka Đurašković, pop Gavriilo Strugar, pop Stevan Martinović, pop Vuko Bogdanović, pop Đukan Humanc, pop Vojin Kaluđerović, pop Milo Ražnatović, pop Matijaš Drecun, pop Markiša Martinović i pop Đuro, pop Stefan, pop Manojlo, pop Stefan Kraljević, pop Krsto Radulović, pop Vukota Dumelić, pop Nikola Kaluđerović, pop Mihailo Plamenac, pop Stanko Knežević, pop Petar Kažija, pop Vukota Čelebić, pop Savo Spetović, pop Spasoje Šćepanović, pop Petar Tvoisović iz Zagrača.³³ Istog dana crnogorski glavari su uputili pismo kotorskom providuru u kojem potvrđuju navedeni dokument, među glavarima tj. potpisnicima toga pisma nalaze se i sljedeći sveštenici: arhimandirt Josif, iguman Mojsea, pop Andrija Pejović, pop Matijaš Drecun, pop Sjekloća, pop Markiša Martinović, pop Vuko Nikolić, pop Luka Špadijer, iguman morački Tiodosije, pop Hrsto Radulović, pop Petar Kažija, pop Vukota Čelebić, pop Andrija Bjeloš i pop Nikola Kaluđerović.³⁴ Slična je situacija i u prvom sastavu crnogorskog Senata koji je 1831. godine formirao Petar II. Od 15 crnogorskih senatora njih četvorica su bili svještena lica i to: pop Jovan Martinić (Brda i Piperi), pop Savo Drekalović (Kuči), pop Matija Drecun (Ljubotinj) i pop Stanko Knežević (Crmnička nahija).³⁵ I knjaz Danilo je u sastavu svog Senata 1853. godine imao popa Jovana Radovića. Zanimljivo je da je nekoliko sveštenika potpisalo i izjavu o proglašenju Crne Gore za knjaževinu, a Danila Stankova Petrovića za knjaza, što je de facto i de jure bilo ukidanje teokratske vladavine i stupanje na snagu sekularizma.

³³ Milović, Jevot, *Njegoš u slici i riječi*, Titograd, 1974, str. 24–25; Zanimljivo je da se među potpisnicima nalazi i ime guvernadura Vukala Radonjića i to po sredini potpisanih (prim. autora).

³⁴ Isto, str. 26.

³⁵ Bogićević, Čedomir, *Istorija crnogorskog sudstva, Vrhovni sud Crne Gore*, Cetinje – Podgorica, 2009, str. 154–156.

Među potpisnicima odvajanja državne od crkvene vlasti nalaze se: arhimandrit ostroški Nikodin Raičević, arhimandrit morački Dimitrije Lipovac, protopop Mihailo Radonjić, protopop Andrija Pejović, protopop Luka Popović, protopop Đordija Bošković i kapetan perjanički i protopop Nikola Kaluđerović. Među najuglednijim crnogorskim bratstvima svještenska zvanja bila su nasljedna. Martinovići su imali istaknute popove: ratnika i glavara popa Miloša, kaluđera Danila, kulundžije i ratnike protojereja Marka Stanojeva, popa Nikolu, popa Markišu i popa Mila, pisca sentencija protojereja Iva Markova, sekretara Petra I i ratnika Stevana popa Iva, ratnike i popove Krsta Vukova i Nikicu Serdareva, junaka i učesnika Hercegovačkog ustanka Đura Perova, brigadnog sveštenika Nika Markova, velikosudiju i poslanika Šćepa Markova, popa i ratnika Joka Špirova, protojereja, člana Konzistorije i ratnik protojereja Marka popa Joka, protojerejak i arhijerejskog zamjenika i ratnika Sima popa Marka. Plamenci su imali više sveštenika u nizu koji su ujedno bili i glavari: pop Đuro Stefanov, pop i knez Šćepan, Stefan Šćepanov, protopop Todor koji je Petru I zavještao svoj posjed, pop i serdar Milo Raičev koji je učestvovao u Drugom krivošijskom ustanku 1862. godine kao dobrovoljac, pop i serdar Milo Markov, pop i serdar Ivan. Ugledne sveštenike imali su Đuraškovići sa Ceklina, Popovići iz Građana itd. Pop Milo Vojvodić bio je plemenski kapetan u Gluhom dolu za vrijeme knjaza Danila, predvodio je Gluhodoljane u borbi na Sutormanu 1860. godine, a prije njega u bratstvu je bio serdar i pop Joko Vojvodić. Pop Andrija Đurović je bio kapetan dupioski, pop Marko Đonović je bio kapetan brčeoski u Crmnici prije Veljeg rata za vrijeme knjaza Nikole.

I nakon sekularizma uloga sveštenika u državnim i vojnim poslovima nije opala, već je bila prisutna sve do nestanka crnogorske države ali i u godinama nakon toga. Sveštenici su bili i politički aktivni kao poslanici u Crnogorskoj skupštini, dok

je jedan među njima Šćepo Martinović bio u jednom mandantu potpredsjednik Crnogorske skupštine 1907-1911, dok je jedno vrijeme obavljao i dužnost njenog predsjednika 1914. godine. Crnogorski Ustav iz 1905. godine precizirao je da su poglavari sve tri vjere (mitropolit crnogorski, nabdiskup barski i muftija) automatski poslanici Crnogorske skupštine tzv. virilni poslanici. Na posljednjim izborima za Crnogorsku skupštinu koji su održani početkom januara 1914. godine za poslanike su izabrani: Luka Ivović (Šestansko-selačka kapetanija), Tomo Kažić, Krsto Popović (Lješkopoljska kapetanija), Špiro Gligović i Rafailo Ljeposavić (Andrijevačka kapetanija). Poslanik Crnogorske skupštine je bio i proto Ilija Kapa. Među članovima Velikog suda nalazio se i jedan protopop Šćepo Markov Martinović, koji je bio predsjednik Oblasnog suda. Među popovima je bio i veliki broj nosioca stranih odlikovanja: mitropolit Visarion Borilović (mletačke medalje i kolajne), đakon Aleksije, sekretar Petra I (ruska zlatna medalja), Mitrofan Ban (austrougarski Orden Franca Jozefa o grlu, grčki Orden Spasitelja, Orden italijanske krune), pop Andrija Dragović (ruski Orden Sv. Ane), pop Miloš Dragović (ruski Orden Sv. Stanislava), pop Stevo Drecun (grčki Orden Spasitelja, ruski Orden Sv. Ane), pop i član konzistorije Ilija Jovićević (grčki Orden Spasitelja, ruski Orden Sv. Ane i italijansko odlikovanje), protojerej Ilija Stevov Kapa (ruski Orden Sv. Ane, rusku Medalju za rat 1877-1878, Spomen krst 1913, srpski Orden Sv. Save IV stepena), episkop Kiril Mitrović (grčki Orden Sv. Spasitelja, ruski Orden Sv. Ane i italijansko odlikovanje), protojerej i arhijerejski zamjenik Simo Martinović (grčko odlikovanje), protojerej Krsto Matanović (ruski Orden Sv. Ane, srpski Orden takovskog krsta i italijansko odlikovanje), iguman Leontije Niknović (ruski Orden Sv. Ane i italijansko odlikovanje), protojerej Niko Markov Martinović (Orden italijanske krune), pop Dimitrije Pavićević (italijansko

odlikovanje), protojerej Pavle Petrović (ruski Orden Sv. Ane), pop Srđan Popović (ruski Orden Sv. Ane), protođakon Filip Radičević (grčki Orden Sv. Spasitelja, ruski Orden Sv. Ane), pop Stojan Radović (grčki Orden Sv. Spasitelja), pop Pavle Rajković (ruski Orden Sv. Ane), đakon Simo Šiljak (ruski Orden Sv. Ane), protojerej i član Konzistorije Miraš Vukić (grčki Orden Sv. Spasitelja, ruski Orden Sv. Ane i italijansko odlikovanje), pop Savo Vukić, iguman Miron Medenica (grčki Orden Sv. Spasitelja IV stepena), đakon i sekretar Konzistorije Ivo Kaluđerović (grčki Orden Sv. Spasitelja), pop Rade Vuisić (italijansko odlikovanje), arhimandrit Gavriilo Dožić (ruski Orden Sv. Ane III stepena), protojerej Milutin Bošković (ruski Orden Sv. Ane IV stepena) itd. Tokom jubilarnih svečanosti povodom proglašenja Kraljevine Crne Gore 1910. godine jedan dio sveštenika je odlikovan jubilarnim spomenicama: pop Miraš Vukić, pop Krsto Matanović, protođakon Filip Radičević, iguman Miron Medenica, iguman Leontije Ninković, pop Stevo Drecun, pop Simo Martinović, đakon Simo Šiljak, pop Mihailo Novičević, pop Andrija Nišavić iz Šekulara itd.

Prema raspoloživim podacima vojno sveštenstvo je prvi put uvedeno u vojne pravne propise Knjaževine Crne Gore članom 12 Zakona o ustrojstvu Ministarstva vojnog koji je donešen 19. decembra 1903. godine. Vojno sveštenstvo je bilo u nadležnosti I Strojnog odsjeka, koji je bio u sastavu Opšte vojnog odjeljenja Ministarstva vojnog Knjaževine Crne Gore. Ovim zakonom kao i drugim aktima vjerska služba i položaj sveštenika u crnogorskoj vojsci nijesu bili bliže uređeni. Vojni svještenici bili su zapravo isti oni koji su obavljali vjersku službu u miru van vojske, a aktivirali su se u svojim jedinicama samo u slučaju rata i vojnih operacija. Pred balkanske ratove crnogorska vojska je bila podijeljena u četiri divizije sastavljene od 11 brigadnih okruga. Nakon Prvog svjetskog rata crnogorska kraljevska vojska je bila podijeljena u šest divizijskih okruga sastavljenih

od ukupno 16 brigada. Vojno sveštenstvo bilo je aktivno u balkanskim ratovima 1912-1913. godine tako što su lokalni i oblasni parosi obavljali i službu u ratu, pri čemu je svaka brigada crnogorske vojske imala brigadnog sveštenika obično u činu protojereja koji je bio porijeklom iz odgovarajućeg brigadnog okruga, a u zavisnosti od raspoloživih sveštenika postojali su i bataljonski sveštenici. Tako da je u Prvom svjetskom ratu vojno sveštenstvo sastojalo se od 16 brigadnih sveštenika.

U Prvom svjetkom ratu brigadni sveštenici imali su svoje brigade sa jedištima: I Katunska (Cetinje), II Riječko-crmnička (Vir), III Primorska (Bar), IV Zetska (Podgorica), V Spuška (Spuz), VI Bjelopavlića (Danilovgrad), VII Nikšićka (Nikšić), VIII Vučedolska (Velimlje), IX Durmitorska (Žabljak), X Kolašinska (Kolašin) i XI Vasojevića (Andrijevića). Nakon balkanskih ratova, formirane su dvije divizije sa sjedištem u Pljevljima i u Peći. Pored navedenih pozicija brigadnih sveštenika u crnogorskoj vojsci u Prvom svjetkom ratu postojalo je još pet brigada: XII Pljevaljska (Pljevlja), XIII Bjelopoljska (Bijelo Polje), XIV Pećka (Peć), XV Rožajska (Rožaje) i XVI Plavsko-gusinjska (Plav).

U ovim aktivnostima crnogorski sveštenici su bili više ratnici i vojnici, a najmanje su se bavili vjerskim stvarima. Vojni sveštenici su obavljali obrede sahrane poginulih crnogorskih vojnika. Najveći broj crnogorskih sveštenika prijavio se kao dobrovoljci u svojim matičnim plemenskim jedinicama tj. četama i bataljonima bez obzira na to što su kao crkvena lica mogli biti izuzeti učešća u direktnim ratnim operacijama. Pored redovnih crkvenih poslova koji su se sastojali uglavnom od bogoslužnja i vjerskih obreda za praznike ili neđeljom, vojni sveštenici u crnogorskoj vojsci starali su se o moralnom i duhovnom stanju u vojsci, podsticanju poštovanja, disciplinu, vjernost i odanosti među vojnicima i oficirima, a sve u funkciji

njegovanja vojničkih vrlina, isticanja junaštva u cilju odbrane otadžbine Crne Gore. Kako su ove osobine kod crnogorskog ratnika bile duboko ukorijenjene u njegovom genetskom kod, aktivnosti vojnog sveštenstva po ovim pitanjima nijesu bile izražene. Crnogorski vojni sveštenik je bio ratnik i borac, koji je postajao pop samo prilikom sahrana poginulih crnogorskih vojnika i oficira ili vršenja drugih vjerskih dužnosti – osvještanja zastava i oružja, propovijedi i sl. U ratu su nosili najčešće crnogorsku narodnu nošnju, a neki od njih i vojničku uniformu, a upoteba mantija tokom rata bila je pravi izuzetak. Vojni sveštenici su bili potčinjeni vojnim komandantima tj. komandantu brigade u činu brigadira ili komandira crnogoske vojske, dok su kanonski odgovali svojim crkvenim autoritetima episkopima i mitropolitima. Normativni položaj crnogorskog vojnog sveštenstva je uređen donošenjem prvog Zakona o Ministarstvu vojnom, mada je još 1871. godine to pitanje na neki način bilo definisano u okviru rada Bogoslovsko-učiteljske škole. Ne možemo govoriti o nekoj njihovoj posebnoj ulozi u balkanskim i Prvom svjetskom ratu kao etnita vojni sveštenstvo jer je Crna Gora po tome veoma specifična, upravo iz razloga jer su njeni sveštenici bili ratnici, komandanti, vođe, četovođe u ratu ali i po tome što sveštenici u Crnoj Gori imaju posebno mjesto u istoriji ratovanja i borbe za nezavisnost i slobodu Crne Gore.

Crnogorski sveštenici u borbama i ratovima nijesu obavljali logističke ili sanitetske poslove, već vodili svoje jedinice kojima su komandovali ili se borili kao ratnici u prvim borbenim linijama. Crnogorski pop kako u miru, a pogotovu u ratu nije nosio mantije, jedino po čemu se razlikovao od ostalih vojnika i naroda bila je brada koja nije bila obavezna i krst oko vrata koji je nosio na crnogorskoj nošnji. Crnogorci su svoje sveštenike cijenili po tome kakvi su junaci, kako su se pokazali u ratu, to je bio jedini mogući kriterijum sticanja statusa i ugleda u

crnogorskom ratničkom društvu. Među sveštenicima bilo je poznatih junaka, neki od njih su položili svoje živote u borbi za nezavisnost Crne Gore, dok su drugi nosioci najvećih odlikovanja i priznanja. Međutim, potrebno je naglasiti iako su imali sveštenički poziv, crnogorski popovi bili su drugačiji od svojih kolega u drugim državama, jer su oni pripadali glavarskom sloju, u miru su bili sudije i upravitelji, a u ratu komandanti i ratnici. Tokom čitavog života crnogorski sveštenici su se ponašali drugačije od klera u drugim društvima, oni su najmanje bili religiozni empiristi, manje su upražnjavali vjerske rituale, njihova služba Bogu ogleдалa se u borbi za Crnu Goru, njenu samostalnost i slobodu. Crnogorski pop je manje razumio crkvene, a znato više državne i vojne stvari. Bio je branič crkve i plemena do posljednjeg atoma svoje snage i života, ali nije bio onaj koji je religiju upražnjavao u svom pojavnom obliku.

*Crnogorski sveštenici borci
za pravo, čast i slobodu Crne Gore*

Privrženost idealu crnogorske države i nezavisnosti crnogorski sveštenici su pokazali i u Božićnom ustanku 1919. godine kada se nijesu složili sa gubitkom crnogorskog imena. Među istaknutim pristalicama crnogorske posebnosti i borcima za pravo, čast i slobodu Crne Gore ali i protivnicima ukidanja Crnogorske pravoslavne crkve sa njenim autokefalnim atributima, bili su sveštenici koji su ujedno bili i poznati junaci u balkanskim 1912-1913. godine i Prvom svjetskom ratu 1914-1916. godine. Od onih koji su bili u emigraciji i u sastavu crnogorske vojske u Gaeti 1919-1921. godine jedan od najistaknutijih je arhimandirt Nikodim Janjušević koji je od strane crnogorske vlade u egzilu, u skladu sa svojim crkvenim statusom, proizveden u čin komandira crnogorske vojske.

Arhimandrit Nikodim Janjušević u čin rezervnog komandira proizveden je 28. juna 1928. godine, a 9. jula 1920. godine odlikovan je Obilića medaljom u znak priznanja za osobitu hrabrost koju je pokazao 1918, 1919. i 1920. godine od strane kralja Nikole. Zatim protojerej i komandir Anto Jakšić, protojerej i komandir Ilija Kapa, teolog i komandir Milo Kapa, a tu su i oficir Filaret Koprivica, zatim oficiri, a kasnije crnogorski sveštenici kapetan Petar Kapa, potporučnik Pavić Keković i potporučnik Miloš Turčinović. U emigraciji su najkativniji bili arhimandrit i rezervni komandir Nikodim Janjušević koji je nakon Italije otišao Sjedinjene Američke Države i organizovao dijecezu Crnogorske pravoslavne crkve. U SAD organizovao je pravoslavni crkveni život sve do 1926. godine, o čemu postoje sačuvana dokumenta o krštenju itd. U SAD je bio jedno vrijeme predsjednik udruženja „Crnogorci do smrti“, a objavljivao je i pisma i brojne apele za skretanje pažnje na crnogorsko pitanje u listu crnogorske političke emigracije iz Detroita. U pismima poručivao je: *„Crna Gora danas stoji na Crnogorcima u Americi i u unutrašnjosti naše domovine. Svaki onaj Crnogorac koji svjesno ili nesvjesno stvara razdor među braćom Crnogorcima, baca kamenjem na svoju majku Otadžbinu, i čini time najveći grijeh. Koji jedan smrtan čovjek može učinjati, za koga će kad tad odggovarati Bogu i narodu. Zato vas ponovo Bogom kumim i krvlju one Vaše braće, koja su pala po planinama crnogorskim, u odbrani naših sveinja, stupimo svi u jedno bratsko kolo i radimo složno i bratski na oslobođenju naše Otadžbine. Mi svi Crnogorci koi smo digli ustanak i koji smo se borili kroz Crnu Goru, i koji se dan današnji bore s puškom u ruci; mi se svi borimo za jedinjenje, ali braćo, časno ujedinjenje i sa svojim pravima u jednstvu sa našim svetim barjakom, krinom, tradicijom, slavnom i zlatnom istojom itd. Zato smo se borili, i zato ćemo se i boriti do potonje kapi krvi..“* Protojerej i komandir Anto Jakišić (rođen 1880.)

koji se pridružio borcima za pravo, čast i slobodu Crne Gore. Jedno vrijeme službovao je u Francuskoj na kraljevom dvoru u egzilu kao dvorski sveštenik, kako je prenosio tadašnji „Glas Crnogorca“ u br. 79. jedan od rijetkih koji je ostao uz obespravljenu Crnu Goru. Putem „Glasa Crnogorca“ proto Jakšić je apelovao na Hercegovce da niko ne dozvoli da ih zavade sa braćom Crnogorcima, već da stanu uz crnogorskog kralja i vladu. U tom apelu navodi: „*Da bi se onemogućio nebratski i nesrpski rad Pašićevih plaćenih agenata u Americi, koji idu za tim da zavade američke Crnogorce i Hercegovce, ja molim svoju braću Hercegovce, koji se nalaze u Francuskoj, Italiji, Švajcarskoj itd, a koji imaju svoj crnogorski pasoš da svoju adresu upute administraciji Glasu Crnogorca.*“ Njegov poziv imao je efekta na to da se par stotina Hercegovaca priključi borcima za pravo, čast i slobodu Crne Gore. Ubrzo se priključio sa suprugom crnogorskoj vojsci u Gaeti đe se nalazio na dužnosti vojnog sveštenika prvo u činu potpoučnika, a kasnije je avazovan u rezervnog komandira shodno svom svještenučkom statusu. Iz jednog arhivskog dokumenta vidi se da je proto Jakišić bio aktivan i na razvoj Crnogorske crkve u Americi, jer generalni konzul Crne Gore u Rimu, Veljko Ramadanović upućuje 20. decembra 1919. godine zamolnicu preko Komande crnogorskih trupa u Gaeti da proto Jakšić izvijesti Kraljevsku vladu o stanju „naše Crkve u Americi“.³⁶ Nakon rasformiranja crnogorske vojske u Italiji, proto Jakšić ostao je da živi i djeluje u Italiji, u Bergamu i San Remu, uključujući se u radu Udruženja za odbranu slobode Crne Gore. Osveštao je rad ovog udruženja u Bergamu 8. februara 1925. godine.³⁷ Stari sveštenik iz sveštenučke porodice bio je i

---

³⁶ DACG, Generalni konzulat u Rimu – Komandi crnogorskih trupa u Gaeti, broj 2763 od 20. decembra 1919. godine.

³⁷ Rastoder, Šerbo, *Crne Gora u egzilu*, tom I, Istoriji instituta Crne Gore, Podgorica, 2004, str. 89.

protorej i komandir Ilija popa Steva Kapa (1860-1922) koji je bio i član Glavnog štaba crnogorske vojske u Gaeti 1919-1921. godine. Komandir Kapa je činodejstvovao prilikom sahrane kralja Nikole marta 1921. godine u San Remu, kao i prilikom svih sahrana crnogorskih vojnika u Italiji. Kad je došlo do podjele na protivnike i pristalice Jovana Plamenca u Italiji, proto Kapa je bio u protivnike Jovana Plamenca, a zagovornike strane kraljice Milene i generala Anta Gvozdenućića. U crnogorskoj vojsci u emigraciji bio je glavni sveštenik, koji je imao vojni čin ali je uvijek nosio crnogorsku kapu i sveštenečke mantije. Veoma aktivan u emigrantskim krugovima je bio i đakon Kosto Lučić, delegat Crnogorskog Crvenog krsta, koji je pisao brošure i apele za vaspostavu Crne Gore. U njegovom govoru održanom u dobrotvorne svrhe u Rimu 26. januara 1919. godine između ostalog navodi se: „*Neka nas, gospodo, Srbi ostave; naše oštre crnogorske stijenje nijesu za njih. Za njih nikada nijesu prolili ni kap svoje krvi, nikada im nijesu pružili nikakvu vrijednu i iskrenu pomoć. Ipak došli su, ne s bratskom pomoći, nego s bombama i mitraljezima, da bi nas pokorili i pružili nam, po njihovom mišljenju, veću sreću od one koju mi sami sebi želimo. Odlazite, dakle, gospodo Srbi, iz naše kuće! Imate posla i u svojoj, gdje vas čekaju mnogi poslovi, teškoće i nesreće žrtvovanog srpskog naroda, od koga mi Crnogorci, nijesmo nikada bili, niti smo uvrijeđeni, staviše, uvijek smo osjećali i osjećamo prema tom narodu ljubav, prijateljstvo i bratstvo, koji su na nesreću danas poprskani bratskom krvlju, usljed glupe i prepotentne politike njegovih aktuelnih predstavnika.*“³⁸

Od onih crnogorskih sveštenika koji su ostali u Crnoj Gori, a koji su ustali za pravo, čast i slobodu Crne Gore ističu se: arhimandrit Maksim Pavićević (tamnovao u zatvoru “Jusovača” u Podgorici), protorej Simo Martinović, arhijerejski zamjenik, zatim protorej Ilija Jovićević, protorej Jovan Jovetić, Ivo

³⁸ Isto, tom II, str. 37–38.

Ban, Petar Vuković, Bogdan Burić, Luka Pekić, Pavle Rajković, Marko Plamenac, Ljubomir Nikolić, Đorđije Milić, Mirko Dragović, jeromonah Vasilije Dragović itd. Kao mladić u Božićnom ustanku učestvovao je i kasnije protojerej Mihailo Borozan autor memoara. Neki od ovih u toku Drugog svjetskog rata 1941-1945. godine stali su na stranu zelenaškog pokreta pod vođstvom brigadira Krsta Popovića, dok je jedan dio sa simpatijama gledao na partizanski pokret ili uzeo aktivno učešće u Narodnooslobodilačkoj borbi, a nekoliko njih završilo je u četničkim redovima. Protojerej Simo Martinović kao federalista bio je član Privremenog administrativnog komiteta u aprilu 1941. godine, kao i član Predsjedništva Petrovdanskog sabora 12. jula 1941. godine, da bi kasnije postao simpatizer NOP-a zbog čega je vršen pritisak na njega os strane italijanskih vlasti. Pop Miloš Turčinović je bio član nacionalnih odbora i saradnik brigadira Krsta Popovića, slična situacija je i sa popom Đorđem Milićem, koji je kasnije hapšen u zatvoru na Cetinju, i kad su stražari htjeli da mu obriju bradu lakonski im je odgovorio: „*Glavu dajem bradu ne dajem*“.

Crnogorsko sveštenstvo u borbi protiv okupatora u Drugom svjetskom ratu

Iako je crkva po prirodi stvari bila konfrotirana idejama KPJ pod kojim je vođena narodnooslobodilačka borba u Crnoj Gori i Jugoslaviji, jedan dio crnogorskih sveštenika uvidjevši da je to jedini mogući vid borbe za oslobođenje zemlje priključio se parizanskom pokretu, na njega sa simpatijama gledao i učestvovao je u narodnom otporu. Njihov broj u odnosu na ukupno sveštenstvo koje je podržalo kvislinške pokrete ili ostalo pasivno je daleko manji, ali njihova uloga je zapažana. Prvi otpor sveštenika prema zvaničnom stavu Crnogorske mitropolije SPC, kojoj su pripadali vidimo u odbijaju sveštenika

Markovića i Popovića da služe prilikom posjete italijanskog kralja Vitoria Emanuela Cetinju u aprilu 1941. godine. Još od prvih dana rata sveštenici koji su se odlučili za aktivnu borbu protiv okupatora i domaćih saradnika, organizovali su se među sobom i pokušali da pošalju poruku da među klerom postoje ljudi kojima je oslobođenje zemlje preče od svega. Sveštenici iz Crne Gore i Boke koji su bili pristalice NOP, organizovali su 16. juna 1942. godine na Tjentištu kod Foče skupštinu sa koje su uputili poslanicu svještenstvu i čitavom narodu Crne Gore i Boke pozivajući ih na borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Članovi ove skupštine bili su: Protojerej Jovan Žugić iz Nikšića, protojerej Mirčeta Golović iz Nikšića, sveštenik Blažo Marković, isljedni sudija Crkvenog suda sa Cetinja i Đorđije Kalezić sveštenik iz Bjelopavlića. U ovom Pozivu grupe sveštenika navodi se sljedeće:³⁹

Po prestanku dinastije Crnojevića u Crnoj Gori, sveštenstvo je na sebe primilo ulogu vođstva svoga naroda i dostojanstveno ga vodilo kroz pestogodišnje borbe protiv azijskih zavojevača, boreći se za krst časni i slobodu zlatnu.

Svijetli primjeri iz tih borbi, sv. Petar cetinskog, vladike Rada i mnogih drugih sveštenika, koji su u tim borbama imali velikih zasluga i uspjeha, dali su postrek mnogobrojnom današnjem sveštenstvu, da u vremenu nacrnje okupacije našega naroda od strane diviljih fašističko-imperijalističkih hordi, ustane s puškom u ruci i bori se u redovima svog naroda protiv okupatora i njegovih slugu. No nažalost nije otišlo ovim putem cjelokupno sveštenstvo, već se jedan broj primio sramne uloge i postao saradnik i sluga morskog okupatora, kao špijun ili razbijač narodne borbe.

---

³⁹ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom III, knjiga 4, Borbe u Crnoj Gori, Vojnoizdavački zavod "Vojno delo", Beograd, 1953, str. 368-370.

Mi sveštenci i narodni borci, odričemo se takvih sveštenika, bili oni arhijerejski crkvenojerarski činovnici ili parohijski sveštenici, jer su izdajnici svoga naroda i svoga staleža. Ne priznajemo vlast nadležnih arhijereja, koji su u ma kakvoj saradnji sa okupatorima, dok ne dokažu da nijesu bili narodni izdajnici.

Narodno-oslobodilačka borba nije partiska borba, već borba časnog i poštenog naroda Crne Gore i Boke, koji je ustao da se bori do istrebljenja protiv okupatora i njegovih slugu, narodnih izdajnika: Nedića, Mihailovića, Stanišića, Drljevića, Krsta Popovića i mnogih drugih, koji su za pare i vlast prodali svoj narod našim vječnim neprijateljima vjerskim i nacionalnim. Današnja borba vodi se radi vjerske i nacionalne slobode, a protiv svake hegemonije. Mi ne pitamo, ko se nalazi na njenom čelu, jer se borba vodi za narodnu slobodu. U redovima borbe ima pravo svrstavanja svaki časni i poštenu Crnogorac i Bokelj, bez obzira na partisku pripadnost.

Sa ove skupštine obraćamo se braći sveštenicima, koji su internirani ili zatvoreni, da dostojanstveno sačekuju dan opšte narodne slobode. Njihovo je stradanje znak njihovog dostojanstva i doraslosti za sveštencički stalež.

Obraćamo se i onima koji su skrenuli sa pravog puta, s puta narodnih sveštenika, primivši okupatorsko oružje i sa njima ubijaju svoje parohijane. Mi pitamo te nazovi sveštenike, da li je taj njihov rad u duhu H ristove nauke, u duhu Hrišćanskog morala, u duhu sveštencičkog staleža i njegovih tradicija i u duhu časti i poštenja Crnogorskog naroda. Ne, jer naše sveštenstvo uvijek je bilo pionir narodne slobode, a nikada izdajnik svoga naroda. Sjetite se riječi našeg genija vladike Rada, kad je rekao Crnogorcima saradnicima ondašnjih Turaka; „Povukušte nam obraz grde – Junačkoga ne znaju poštenja – Mrznij su mi oni nego Turci – Kad im ližu kao paščad sahanu.“

Sjetite se ovih riječi, jer će vam nemoguće dalje biti, da blagosiljate one koje iz okupatorskih pušaka gađate. Zar se ne

bojite Boga i naroda? Zar za takav izdajnički rad ne očekujete Božji i narodni sud. Pokajte se u posljednjem času kao razbojnik na krstu, radi sebe, radi ugleda i prestiža staleža kojem pripadate, dok nije kasno.

Obraćamo se našem narodu, da prekine dalje slušati lažna obećanja izdajnika Crne Gore i Boke, tako da prekine svaku dalju saradnju s njima, oružje koje je primljeno od okupatora neka opere ljagu na taj način što će likvidirati sve izdajnike i svrstati se u redovima narodno-oslobodilačke borbe, koja se vodi za slobodu, slavu i ponos Crne Gore.

SMRT FAŠIZMU – SLOBODA NARODU!

U ovom pozivu izložena je suština i istorijski karakter uloge sveštenika u Crnoj Gori, ali i zauzet jasan stav prema djelovanju sveštenika koji su otišli u kvislinške redove.

Naredni važan događaj bila je Konferencija pravoslavnih sveštenika (bogoslava, teologa i drugih) održana 17. februara 1944. godine u Kolašinu sa oslobođene teritorije Crne Gore i Boke. Na ovoj konferenciji se diskutovalo o ulozi narodnog sveštenstva i crkve u NOB-u. Crnogorski sveštenici su i sa ovog skupa uputili proglas narodu sa pozivom da stupa u borbu protiv okupatora i domaćih izjadnika. Na kraju rata u Nikšiću je 14. maja 1945. godine održana dvodnevna skupština pravoslavnog sveštenstva Crne Gore i Boke koja je izrazila saradnju sa organima narodne vlasti.

Pravoslavni sveštenici i bogoslavi su 15. novembra 1942. godine u Jaencima kod Bosanske Krupe pdržali skupštinu sa koje su pozvali narod da se priključi narodnooslobodilačkoj borbi. Ova skupština bila je zapravo preteča kasnijeg Saveza udurženja pravoslavnog sveštenstva Jugoslavije. Među sveštenicima iz Crne Gore potpisnicima tzv. Jaseničke poslanice 15. novembar 1942 nalaze se vjerski referenti vojni jedinica: Vlado Zečević, vjerski referent Vrhovnog štaba, Blažo

Marković, crkveni sudija na Cetinju i vjerski referent 1. brigade, Vidak Drakić, vjerski referent 10. hercegovačke brigade, Jeromonah Rufim Žižić, vjerski referent 2. brigade, student teologije Mato Antunović, vjerski referent 5. crnogorske brigade, student teologije Veselin Koprivica, vjerski referent 5. crnogorske brigade. Božićnu čestitku narodima Jugoslavije uputilo je 22 sveštenika od čega gotovo njih trećina su bili iz Crne Gore i to: protostavrofor Jagoš Simonović, član ABNOJ-a i vjerski referent 2. udarne brigade, proto Jovo Radović, član i vjerski referent Antifašističkog vijeća NO Crne Gore i Boke, pop Vlado Zečević, povjerenik Nacionalnog komiteta Jugoslavije za unutrašnje poslove, pop Blažo Marković, član AVNOJ-a i vjerski referent Trećeg korpusa, pop Vidak Drakić, član Glavnog štaba Crne Gore i Boke, jeromonah Rufim Žižić, vjerski referent Srbijanske brigade i pop Đorđe Kalezić, član Zemaljskog antifašističkog vijeća NO Crne Gore i Boke. Značajan dio sveštenika je bio spriječen da učestvuje u pripremi i potpisivanju ove čestitke usljed ratnih prilika, kao i oni sa okupiranih teritorija. Dio teksta ove čestitke glasi:

„Pravoslavni sveštenici, vjerski referenti Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, i sveštenici sa oslobođenih teritorija čestitaju božićne praznike svima Srbima, Makedoncima, Crnogorcima, kao i i ostalim pravoslavicima širom Jugoslavije i radnosno ih pozdravljaju.

Valjda nikada kao danas nije stvarnost Hristovog rođenja bila bliža hrišćanskim narodima. Treći Božić slave narodi Jugoslavije na zgarištima popaljenim domovima, živeći u zgradama zajedno sa stokom, živeći po šumama i planinama, po izbama i pećinama, deljeći skrovišta zajedno sa divljim zverima. Divlje zveri postale su manje opasne od pobesnelih njemačkih okupatora i njihovih pomagača, italijanskih fašista, bugarskih okupatorskih trupa, ustaških i četničkih pomagača. Kao što se sin božiji Isus Hristos rodio u mukama i pod teškim uslovima i

kao što se milioni dece u Jugoslaviji rađaju mukotrpno, tako se i Nova Jugoslavija rađa u mucu, trpljenju, zimi i gladi, rađa se u krvi naboljih sinova i kćerki naroda Jugoslavije.

U ovom svetu otadžbinskim oslobodilačkom ratu postignuto je oružano bratstvo naroda Jugoslavije između pripadnika rimokatoličke, pravoslavne i muslimanske vere. Na nama sveštinicima sviju vera u Jugoslaviji leži velika i odgovorna dužnost da ovo stečeno narodno blago sazdano u ovome ratu sačuvamo, proširimo i produbimo.

Pozivamo sve verske predstavnike, kao i svetovnjake, sviju vera koji stoje po strani da se priključe narodnooslobodilačkom pokretu. Ne boriti se protiv zla fašizma znači pomagati neprijatelju, okupatora i njegove sluge. Istovremeno pozdravljamo sve sveštenoslužitelje sviju vera na oslobođenoj okupiranoj teritoriji, koji svojim radom pomažu narodnooslobodilačku borbu i ublažavaju muke, patnje i stradanje naroda. Posebno pozdravljamo poglavara pravoslavne crkve u Jugoslaviji, Njegovu Svetost Patrijarha Gavrila i želimo mu od Boga zdravlje i snage da izdrži stradanje u fašističkom logoru i da dočeka dan slobode, koji je vrlo blizu. Pozdravljamo i čestitamo Božićne praznike svim Jugoslovenima koji žive u Engleskoj, Sjedinjenim Američkim Državama i sve one širom sveta koji rečju i delom pomažu oslobodilčaku borbu naroda Jugoslavije. Pozdravljamo i čestitamo Hristovo rođenje pravoslavnom bratskom narodu i sveštenstvu Sovjetske Rusije.

Narodi Jugoslavije, uzdajući se sa punim opravdanjem u svoju Narodno- oslobodilačku vojsku i partizanske odrede dočekuju i slave poslednji Božić u ratu, s verom u skoru pobjedu i konačno oslobođenje, i pozdravljaju:

HRISTOS SE RODI!

U Drugom svjetskom ratu 1941–1945. godine sa teritorije Crne Gore na strani NOP, kao njegove pristalice i simpatizeri, u

borbama ili zatvorima poginulo je i stradalo više crnogorskih svještenka (26), dok je njih 18 na početku rata bilo internirano u logore. Paroh konadžijski Marko Borozan (1903–1944) sa Bokova od prvih dana ustanka tijesno je saradivao sa NOP-om, propovijedajući borbu protiv okupatora. Na zasijedanje CASNO-a pozvan je 1943. godine međutim nakon održane konferencije na Velestovu nije uspio da se probije do Kolašina zbog ratnih okolnosti. Od strane okupatora uhapšen je u decembru 1943. godine. Strijeljan je sa još devet lica d strane Njemaca u zoru 20. jula 1944. godine. Paroh kavadarski Marinko Vujinović (1908–1943) rođen u Župi Nikšičkoj, nakon što su ga Bugari protjerali vratio se u Crnu Goru i učestvovao u pripremama za ustanak. Početkom 1942. godine uhvaćen je kako iznosi sanitetski materijal partizanima na slobodnoj teritoriji od strane italijanskih vlasti. Nakon kratkog boravka u nikšićkom zatvoru interniran je u logor u Kavaja, a zatim u logor u Baru. Kako je ostao uz NOP, odveden je u Danilovgrad i strijeljan je 25. juna 1943. godine na Šarenoj ploči od strane italijanskih vlasti.⁴⁰ Protojerej Mirčeta Golović (1883–1943) rođen u Pošćenju kod Nikšića učestvovao je u balkanskim i Prvom svjetskom ratu kao bataljonski sveštenik. Sa čitavom porodicom učestvovao je u NOP-u, hapšen je od strane četnika i italijanskih vlasti. Poginuo je tokom Pete ofanzive u borbama na Sutjesci juna 1943. godine.⁴¹ Paroh u Sremu Blažo Golubović (1910–1942) rođen je u Orahovu kod Šavnika, pretučen je od strane NDH vlasti i protjeran je u Beograd, da bi preminuo 31. marta 1942. godine od posljedica zlostavljanja.⁴² Paroh u Despotovcu Damjan Damjanović (1909–1943), rođen je

---

⁴⁰ *Spomenica pravoslavnih sveštenika, žrtava fašističkog terora i palih u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Savez udruženja pravoslavnog sveštenstva FNRI, Beograd, 1960, str. 50.

⁴¹ Isto, str. 58.

⁴² Isto, str. 60.

u Podgorici, strijeljan je od strane Ljotićevaca 17. oktobra 1943. godine jer je kritikovao njihovu saradnju sa okupatorom.⁴³ Savo Đukanović (1911–1942) rođen u Velimlju bio je asistent na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu. U 13-julskom ustanku 1941. godine bio je jedan od prvih organizatora u svom kraju, kao borac i rukovodilac učestvovao je u Pljevaljskog bici. Uhapšen je i strijeljan na planini Simunja 14. jula 1942. godine od strane kvislinga. Sveštenik Jovan-Jole Mitrov Zec (1912–1941) rođen u Poborima, od 1941. godine jedan od organizatora ustanka u zapadnoj Slavoniji, obrijao je bradu, skinuo mantije i krenuo u oružanu borbu.⁴⁴ U KPJ primljen je novembra 1941. godine, prvi je komandir Psunjskog partizanskog voda, sa kojom je učestvovao u oktobru 1941. godine i u napadu na opštinsku zgradu u Rajčićima. Kao borac, a kasije i komandir partizanske grupe učestvovao je u više partizanskih akcija u borbi sa okupacionim snagama, a izvršavajući ratni zadatak probijao se punih 19 sati kroz visoki snijeg.⁴⁵ Poginuo je na čelu partizanske grupe koja je pošla da uništi neprijateljski puškomitraljez na mostu u blizini sela Ožegovci 23. decembra 1941. godine. Sveštenik Ratimir Janković (1915–1941) rođen je u Pljevljima, tokom bitke na Pljevljima pomagao je partizane, sakrivao ih i svojoj kući, zbog čega je uhapšen od strane italijanske vojske i strijeljan 3. decembra 1941. godine na Senjaku.⁴⁶ Paroh riječko-obodski Bogić Jovićević (1901–1941) rođen je na Obodu na Rijeci Crnojevića, učestvovao je sa puškom u ruci u 13-julskom ustanku. Supruga Danica, sinovi Milan i Živko i kćerke Olivera i Roksanda odvedeni su u logor Klos. Pop Bogić je uhapšen i strijeljan 19. jula 1941. godine. Na

⁴³ Isto, str. 60–61.

⁴⁴ Stanišić, Milija, *Kadrovi revolucije*, Instorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1984, str. 370.

⁴⁵ *Spomenica pravoslavnih sveštenika.....*, str. 73.

⁴⁶ Isto, str. 79.

pritiske i provokacije kvislinga odgovorio je: „*Ja pljujem na takve izrode i nevaljalice kao što si ti, a svjesno i drage volje sam pošao sa braćom u ovu svetu borbu koju vodi crnogorski narod*“.⁴⁷ Njegov otac protojerej Mihailo-Milo Jovičević (1952–1942) bio je učesnik balkanskih i Prvog svjetskog rata, nosilac više crnogorskih odlikovanja, po izbijanju julskog ustanka interniran je u logoru u Albaniju, a ubrzo po povratku preminuo je početkom 1942. godine od posljedica stradanja. Sva porodica prota Mila je učestvovala u NOP-u, četiri sina su mu poginula u borbama protiv okupatora, a peti je ostao teži ratni invalid. Sveštenik Novak Koljenšić (1901–1942) rođen u Bjelopavličima, učesnik je 13-julskog ustanka 1941. godine, poginuo je kao partizan u jednoj borbi protiv italijanske vojske marta 1942. godine.⁴⁸ Paroh ceklinsko-dobrski Đorđije Krcunović (1909–1942) rođen je u Podgorici, učestvovao je kao partizan u borbama protiv italijanske vojske, dva put je zatvaran i mučen, umoren je 14. decembra 1942. godine.⁴⁹ Sveštenik Miladin Minić (1913–1941) rođen je u Pljevljima, ubijen je 27. aprila 1941. godine od strane pripadnika NDH. Sveštenik jeromonah Marko Popović (1896–1943) rođen je u Slatini, sa svojim sinovcem od 15 godina odveden je u zatvor u Loznici, potom u Šabcu, a zatim je interniran u logor Mathauzen, da bi u Guzenu bio umoren glađu i teškim fizičkim radom i spaljen u krematorijumu 1. novembra 1943. godine.⁵⁰ Boško Popović (1900–1942) sveštenik iz poznate popovske loze rođen u Dragovoljčima kod Nikšića, učestvovao je u julskom ustnaku, kao i drugim akcijama rušenja puteva i mostova, uhvaćen je i strijeljan od strane četnika 17. juna 1942. godine čime se ugasila ova porodica.⁵¹ Sveštenik Simo Popović (1899–1943) bio je

---

⁴⁷ Isto, str. 81.

⁴⁸ Isto, str. 86.

⁴⁹ Isto, str. 87.

⁵⁰ Isto, str. 116.

⁵¹ Isto, str. 118. Njegov otac pop Milovan strijeljan je od strane

paroh kosorski, rođen je na Medunu, od prvog dana ustanka je u borbi protiv okupatora, nakon povlačenja partizana u Bosni, uhvaćen je od italijanskih i kvislinških vlasti i zatvoren u Podgorici. Tokom tamnovanja pokazao je nepopuštljivost prema četničkim ponudama i provokacijama, a njegovo držanje i danas se pamti i o njemu sa poštovanjem govori. Strijeljan je od strane Italijana 25. juna 1943. godine kao čovjek i junak koji prezire smrt. Kasnije je napisan pozorišni komad koji govori o njegovoj hrabrosti.⁵² Diplomirani teolog Milo Perov Radulović (1917–1942) rođen je u Rovcima, učesnik je 13-julskog ustanka 1941. godine, a ubrzo je postao komandir partizanske čete, kao i sekretar novoformirane partijske ćelije u Rovcima. Politički komesar bataljona u Komskom odredu bio je od njegovog formiranja do kraja januara 1942. godine kada je postavljen za komandanta Donjomoračko-rovačkog bataljona koji je ušao u sastav Kombinovanog NOP odreda „Radomir Mitrović“. Poginuo je na čelu bataljona u borbi sa četnicima 24. januara.⁵³ Sveštenik Mirko Roganović (1906–1943) je rođen u Spuzū, jedno vrijeme je bio arhijerejski zamjenik u Tetovu, đe je 1943. goidine uhapšen od strane albanske policije i po naređenju njemačkih vlasti sa grupom građana sproveden za Skoplje. Na putu za Vladičin Han skinut je sa voza i nakon mučenja ubijen 1. novembra 1943. godine.⁵⁴ Stari paroh iz Pive, Joko Sočica zapaljen je od strane njemačke vojske u kući sa ženom, snahom i četvoro unučadi. Sveštenik Cjetko Stanišić iz Vinića (1894–1943), učesnik je balkanskih i Prvog svjetkog rata, za vrijeme austrougarske okupacije hapšen je i interniran u logor u Mađarskoj odakle se vratio krajem 1918. godine. Od prvog dana ustanka 1941. godine je aktivan u borbi protiv okupatora, zbog austrougarskih vlasti u Prvom svjetskom ratu u blizini Nikšića đe mu je i podognut spomeni. Njegova kuća dala je 25 sveštenika.

⁵² Isto, str. 120.

⁵³ Stanišić, Milija, *Rukovodeći kadrovi*, str. 242.

⁵⁴ *Spomenica pravoslavnih sveštenika...*, str. 127.

čega je u februaru 1942. godine interniran u Albaniji, a potom u logoru u Baru. Zbog čvrstog držanja u logoru izdvojen je sa desetericom zatvorenika pod optužbom da su partizanski štab u logoru. U logoru ga je posjetio njegov rođak Bajo Stanišić, četnički komandant koji ga je pitao: „*Otkud ti, pop, postade komunista*“ na što mu je pop Četko odgovorio „*Niti sam komunista, niti izdajnik kao ti*“. I pred italjanskim sudom imao je isto držanje, odbio je da revidira stav prema partizanima, kao i mogućnost za pomilovanje, poručivši svojoj porodici da za njega ne traže pomilovanje od okupatora. Zbog toga odveden je u Humce kod Cetinja sa još 20 drugova i strijeljan 25. juna 1943. godine. Sveštenik Stojan Stojanović (1911–1945) rođen je u Bjut Montani u SAD-u, u porodici crnogorskog pečalbara, od početka rata je pobornik borbe za oslobođenje, zatvaran je u Zrenjaninu, a 1944. godine interniran je u logor Mathauzen đe je ostao do kapitulacije Njemačke. Iznuren teškim stradanjem u njemačkom logoru preminio je 3. avgusta 1945. godine. Sveštenik Lazar Strugar (1906–1943) rođen je u Strugare na Gornjem Ceklinu, kao borac partizanskog odreda uhvaćen je od strane njemačke vojske, odveden u logor na Banjici i strijeljan juna 1943. godine.⁵⁵ Sveštenik Balgoje Talović (1914–1943) rođen je u Borkovićima kod Šavnika, kao paroh služio je u Ivanjici u Srbiji, kada su ga njemačke vlasti uhapsile i zatvorile u crkvi, nakon čega je odveden na prinudni radu u Kosovskoj Mitrovici odakle se posljednji put javio, iznuren mučenjem i radom umro je 5. maja 1943. godine.⁵⁶ Protođakon Vladimir Čejović rođen je u Crnoj Gori, službovao je u Mostaru kao sekretar Crkvenog suda, prilikom odvođenja bratstva manistira Žitomislići, zatekao se u manastiru i kao Crnogorac mogao je ostati, međutim rekao je: „*Ja hoću da idem sa svojom braćom*“. Iako je znao da ide u smrt ostao je vjeran svojim kolegama.

---

⁵⁵ Isto, str. 138.

⁵⁶ Isto, str. 139.

Odmah su bačeni u jamu i likvidirani. Sveštenik Andrija Šiljak (1898–1941), paroh boboski, rođen u Pljevljima, sa svojim parohijanima učestvovao je u partizanskom pokretu, prilikom napada na Pljevlja, italijanske vlasti su bile obaviještene o njegovoj podršci NOP-u, uhapsile su ga i strijeljale 3. decembra 1943. godine na Senjaku.⁵⁷ Sveštenik Blagota Đurović (1908–1945), paroh šobajički rođen u Bjelopavličima, od prvog dana ustanka je na strani NOP-a, prilikom povlačenja partizana za Bosnu, uhapšen je i interniran za Italiju, odakle se vratio nakon njene kapitulacije i stupio u Narodnooslobodilačku vojsku u kojoj je imao čin kapetana, a bio je i nosilac partizanske „Spomenice 1941“. Odmah po povratku iz rata umro je 17. juna 1945. godine.

Pored onih koji su živote položili u borbi protiv okupatora kao aktivni borci ili kao žrtve fašističko-kvislinškog terora, jedan broj sveštenika imao je i odgovorene vojne, političke i partijske dužnosti u ratu i neposredno nakon rata. Među sveštenicima je bilo članova Vrhovnog štaba kao što je pop Vlado Zečević (kasnije ministar unutrašnjih poslova FNRJ), zatim komandanata bataljona, političkih komesara, komandira partizanskih četa, visokih oficira poput pukovnika popa Jagoša Simonovića i pukovnika popa Blaža Markovića, Đorđa Kalezića, kapetana i popova Đurovića i Žižića, zatim članova i funkcionera Narodnooslobodilačkih odbora ali i članova Komunističke partije. Jedan dio onih najkativnijih bili su vjerski referenti viši vojnih jedinica, brigada, divizija i korpusa. Interesantno je da je među pristalicama NOP-a uglavnom bilo i starije sveštenika još iz vremena Knjaževine i Kraljevine Crne Gore. U toku rata među studentima Bogoslovske škole na Cetinju postojale su jake simpatije prema Komunističkoj partiji i njihovoj borbi za slobodu, od 140 bogoslova čak njih 80 su bili simpatizeri SKOJ-a (među njima se nalazio Veselin Bulatović

---

⁵⁷ Isto, str. 149.

kasnije ministar unutrašnjih poslova). Većina njih pristupila je Narodnooslobodilačkom pokretu, neki od njih su poginuli u borbi, a neki su kasnije bili visoki funkcioneri u FNRJ.

Od aktivnih učesnika Narodnooslobodilačke borbe, vojnih i političkih funkcionera treba pomenuti sljedeće sveštenike – Sveštenik Blažo Savov Marković (1905–1949) rođen u Brijegama u Crmnici, od prvih ustaničkih dana aktivno je bio na strani NOP-a, već 1941. godine postao je prvi predsjednik Opštinskog Narodnooslobodilačkog odbora Crmnice, a potom i Sreskog odbora u Baru. Učesnik je Ostroške skupštine i Konferencije rodoljuba Crne Gore, Boke i Snadžaka juna 1942. godine. Od prvog dana formiranja proslavljenje Četvrte proleterske vrnogorske brigade bio je njen vjerski referent, zatim u vjerski referent u Prvoj proleterskog brigadi, a potom u Prvoj proleterskoj diviziji i Trećem korpusu. Na prvoj skupštini pravoslavnih sveštenika pripadnika NOP, novembra 1942. godine podnio je referat o radu sveštenika. Vijećnik je I i II zasijedanja AVNOJ-a, a član KPJ je od 1942. godine. Vjerski referent korpusa je bio od početka oktobra 1943. do decembra 1944. godine.⁵⁸ Iz rata je izašao kao pukovnik i nosilac partizanske „Spomenice 1941“. Sveštenik Đordije Mirov Kalezić rođen je 1911. godine u Sladojevo Kopito kod Dailovgrada, aktivan je učesnik 13-julskog ustanka 1941. godine, u jesen iste godine bio je predsjednik Sreskog Narodnooslobodilačkog fonda, a potom u organima narodne vlasti. U proljeće 1942. godine postavljen je za intendanta bataljona u Zetskom odred. Učestvovao je u onferenciji rodoljuba na Tjentištu u junu 1942. godne. Od početka 1943. godine bio je vjerski referent Treće divizije, a potom vijećnik na I zasijedanju ZAVNO-a Crne Gore i Boke, a od sredine 1944. godine član je Vjerske komisije CASNO-a. U članstvo KPJ-u

---

⁵⁸ Stanišić, Milija, *Kadrovi revolucije, Istorijski institut Crne Gore*, Titograd, 1984, str. 285.

primljen je 1942. godine. Jeromonah Rufim Grujičin Žizić (1900–1950), rođen u Bijeloj kod Šavnika za vrijeme 13-julskog ustanka 1941. godine stupio je u redove NOP-a, član KPJ je postao 1943. godine, vjerski referent brigade od septembra 1942. do 1943. godine.⁵⁹ Nosilac je partizanske „Spomenice 1941“, Ordena bratstva i jedinstva kao i Ordena za hrabrost. Rat je okončao kao kapetan, a zatim je bio u Vjerskoj komisiji Crne Gore. Sveštenik Vidak Božov Drakić rođen je 1908. godine u Mojanovcu kod Podgorice, aktivni je učesnik 13-julskog ustanka, a potom i borac u partizanskim jedinicama. U članstvo KPJ primljen je rano već u avgustu 1941. godine. Vjerski referent brigade je bio od jun do avgusta 1942. godine, a potom učesnik Konferencije rodoljuba. Zanimljivo je da se u redovima Pete crnogorske proletherske birigade borio sa svojom suprugom. Po formiranju Desete hercegovačke brigade bio je njen vjerski referent, a onda vjerski referent Pete i 11 krajiške brigade, a na kraju i vjerski referent bosanskog korpusa.⁶⁰ Protojerej Jovo Žugić (1884–1950) rođen na Mljetičku kod Šavnika, za vrijeme rada podržavao je NOP, a nako oslobođenja bio je član Narodooslobodilačkog odbora u Nikšiću. Protojerej-stavrofor Petar Kapa (1890–1957) rođen je na Ugnjima kod Cetinja, bio je kapetan crnogorske vojske u egzilu, a po povratku u zemlju 1922. godine primljen je u sveštenike. Zbog svog držanja u ratu, nakon oslobođenja postavljen je za člana Sreskog odbora u Cetinju, kao i člana Komisije za utvrđivanje ratne štete za Crnu Goru. Na skupštini sveštenika juna 1945. godine izabran je za predsjednika Udruženja pravoslavnog sveštenstva za Crnu Goru kao jedan od najuglednijih sveštenika. Pored crnogorskih odlikovanja u balkanskim ratovima, odlikovan je i Ordenom zasluga za narod, a 1956. godine priliom posjete crkvene delegacije Rusiji dobio je naprsni krst. Protojerej-stavrofor

---

⁵⁹ Isto, str. 152.

⁶⁰ Isto, str. 375.

Milan Mihailović (1879–1947) rođen je u Bjelopavlicima, tokom rata je bio penzioner, a podržavao je NOP zbog čega je jedno vrijeme bio interniran. Nakon oslobođenja postavljen je za člana Gradskog narodnooslobodilačkog odbora na Cetinju.⁶¹ Svješenik Radovan Milosavov Pavićević rođen je 1909. godine u Donjim Rsojevićima kod Dailovgrada, aktivan je učesnik 13-julskog ustanka, jedno vrijeme bio je zarobljen u četničkom zatvoru, da bi ponovo stupio u partizanske jedinice oktobra 1943. godine, kada je postavljen za vjerskog referenta Pete brigade do kraja 1944. godine.⁶² Sveštenik Gligorije Memedović (1879–1946) rođen je u Nikšiću, odlikovan je crvenim pasom za vrijeme knjaza Nikole. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata bio je na strani NOP-a, a prilikom oslobođenja Šavnika postavljen je za povjerenika za vjerska pitanja u Srezu šavničkom. Sveštenik Luka Radičević (1900–1957) rođen je u Podgorici, na početku rata 1941. godine interniran je u Albaniju, a zatim u Italiju gdje je ostao sve do njene kapitulacije. Po povratku iz Italije pristupio je Narodnooslobodilačkoj vojsci. Nakon rata bio službenik Sreskog odbora u Podgorici a odlikovan je Ordenom zasluga za narod. Protjerej Jovo Gligorijev Radović (1882–1956) rođen je u Crkvičkom Polju, za sveštenika je rukopoložen još 1904. godine, a 1918. godine bio je polsanik „Podgoričke skupštine“. Tokom rata nalazio se na slobodnoj teritoriji i pomagao je Narodnooslobodilačku vojsku, član je Izvršnog odbora ZABNO-a Crne Gore i Boke u novembru 1943. godine, kada je rukovodio vjerskim odsjekom, zatim je bio član Predsjedništva CASNO-a od jula 1944. godine, istovremeno je bio i šef odjeljenja za prosvjetu i predsjednik Komisije za vjerska pitanja NR Crne Gore. Kraj rata dočekao je kao član Predsjedništva Crnogorske narodne skupštine.⁶³ Odlikovan je Ordenom bratstva

---

⁶¹ Spomenica pravoslavnih sveštenika..., str. 166.

⁶² Stanišić, Milija, *Rukovodeći kadrovi*, str. 536-537

⁶³ Isto, str. 376.

i jedinstva i Ordenom zasluga za narod. Protojerej-stavrofor Jagoš Lazarev Simonović (1893–1946) rođen kod Kolašina završio je Bogoslovsko-učiteljsku školu na Cetinju u Kraljevini Crnoj Gori, bio je paroh i arhijerejski namjesnik u Kolašinu. Od jula 1941. godine pristupio je Narodnooslobodilačkoj vojsci i borio se u njenim redovima sve do kraja rata. Učesnik je Ostroške skupštine i Konferencije rodoljuba Crne Gore, Boke i Sandžaka na Tjentištu juna 1942. godine. Na dan formiranja Četvrte proleterske borgade u njenom je stroju sa dva svoja sina. Obavljao je razne dužnosti, bio je vjerski referent brigade od juna 1942. do oktobra 1943. godine, član AVNOJ-a i Komisije za vjerska pitanja, poslanik CASNO-a. U članstvo KPJ primljen je 1944. godine.⁶⁴ Kao pukovnik NOVJ-a nosilac je partizanske „Spomenice 1941“, Ordena oslobođenj i Ordena bratstva i jedinstva. Protojerej-atavrofor Đorđije Šekularac (1881-1946) rođen je u Kulikućama kod Berana, za vrijeme balkanskih ratova učestvovao je u sastavu crnogorske vojske zbog čega je odlikovan više puta. Za vrijeme Drugog svjetskog rata je bio interniran jer mu je sva porodica pripadala NOP, a svi sinovi su mu poginuli u Narodnooslobodilačkoj borbi. Na slobodnu teritoriju izašao je 1944. godine i bio je član Glavnog odbora Crvenog krsta u Crnoj Gori.

Nakon oslobođenja u junu 1945. godine formirano je Udruženje sveštenika Crne Gore koje je bilo sastavljeno od pristalica i simpatizera NOP-a. Za prvog predsjednika ovog uduženja izabran je protojerej Petar Kapa, a za sekretara pop Đorđe Kalezić. Interesantno je da je ovo udruženje pripremilo crkveni kalendar za 1945. godinu na čijoj naslovnoj strani se nalazi crvena petokraka, a na prvim listovima fotografije Staljina i Tita sa parolom „Smrt fašizmu, sloboda narodu“. U okviru državnih institucija još od ratnih vremena formirana je Vjerska komisija koja se bavila pitanjima vjere i religije čiji je

---

⁶⁴ Isto, str. 339.

---

prvi rukovodilac bio pop Jovo Radović, a nakon rata pop Đorđe Kalezić, a članovi najugledniji sveštenici koji su se borili protiv okupatora.

Podugačak je spisak svih crnogorskih sveštenika koju su viševjekovnim ratovima, borbama i bojevima sa krstom i sabljom u ruci stajali na braniku nezavisnosti i slobode Crne Gore. Svojim popstupcima ostavili su trajan pečat u crnogorskoj istoriji, stavljajući Crnu Goru ispred sebe i ispred svog osnovnog zanimanja, ostavljali su mantije, a uzimali toke i oružje kad kod je bilo potrebno boriti se za svoju otadžbinu – Crnu Goru.

SVETOSAVLJE KAO IDEOLOŠKO-POLTIČKI PROGRAM

Hamdija Šarkinović

The author concludes that for the Serbian Orthodox Church, Svetosavlje became the religion of fundamentalism and expansionism, as well as the aggressive imperialist consciousness of the Pan-Serbian state orthodoxy. Analysing the nationalist policies during the breakup of Yugoslavia, the author particularly addresses the behaviour of the Serbian Orthodox Church and the strengthening of clericalism in Serbia.

Do balkanskih ratova 1912. i 1913. godine, pravoslavna crkva bila je „podijeljena“ u šest odvojenih crkava. U tom pogledu postojale su tri autokefalne crkve – u Srbiji, Crnoj Gori i Karlovačkoj mitropoliji u Austrougarskoj; crkve u Staroj Srbiji i Makedoniji zavisile su od carigradske patrijaršije, a crkva u Bosni i Hercegovini samo je nominalno zavisila od carigradske patrijaršije, a stvarno od Austrougarske, dok je Srpska crkva u Dalmaciji bila u sastavu Bukovinsko-dalmatinske mitropolije. Ovakvo stanje ostalo je do kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine. Stvaranjem države Srba, Hrvata i Slovenaca, pristupilo se ujedinjenju svih pomenutih crkava. U tom cilju je 18. (31) decembra 1918. godine sazvana konferencija episkopa pod

predsjedništvom arhiepiskopa beogradskog i mitropolita Srbije Dimitrija (Pavlovića). Tada je riješeno da se proglasi ujedinjenje crkava, što je i učinjeno na drugoj konferenciji, održanoj u Beogradu od 24. do 28. maja 1919. godine, čijim radom je predsjedavao mitropolit Crne Gore, Mitrofan Ban, kao najstariji mitropolit po posvećenju. Konferencija je donijela odluku kojom se smatra najvažnijim „proglašenje duhovnog, moralnog i administrativnog jedinstva svih oblasnih crkvenih oblasti“. Do izbora patrijarha, ujedinjenom crkvom upravljao je privremeni odbor episkopa, koji je nazvan Središnji arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve. Sa ove konferencije upućena je poslanica „svemu sveštenstvu i narodu srpske pravoslavne crkve u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, i izvan granica Kraljevstva“ da su „jednoglasno utvrdili duhovno, moralno i administrativno jedinstvo svih naših crkava u jednu veliku pravoslavnu crkvu.“

Pošto je Sveti arhijerejski sinod Carigradske patrijaršije prihvatio odluku o ujedinjenju crkve, kraljevska vlada je „podržala odluku o ujedinjenju svih pravoslavnih crkava u kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu Avtokefalnu ujedinjenu Srpsku pravoslavnu crkvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“.¹

Poslije toga, mitropolit Dimitrije, kao predsjednik Središnjeg arhijerijskog sabora, zakazao je novu konferenciju u Beogradu za 27. avgust (9. septembar) 1920. godine. Konferencija se odmah proglasila Arhijerejskim, odnosno Patrijaršijskim saborom. Zatim su svi arhijereji otišli u Sremske Karlovce, gdje je 30. avgusta (12. septembra) 1920. godine, proglašena Srpska patrijaršija. Svečanosti su prisustvovali regent Aleksandar, predsjednici vlade, Narodne skupštine, ministri. Na svečanosti je Regent pročitao proklamaciju u kojoj ističe: „mi danas potvrđujemo i odluku Sv. arhijerejskog sabora pravoslavne

---

¹ *Srpska crkva*, 1920, br. 3, 145.

crkve Kraljevine SHS i proglašujemo vaspostavljanje Srpske patrijaršije, izvršujući tako i drugi deo Dušanovog zaveta“.²

Izvršavanjem „drugog dela Dušanovog zaveta“, nekanonskom centralizacijom pravoslavnih crkava, vlast je, zapravo, željela da zadovolji kraljev centralističko-apsolutistički režim i njegove ciljeve. Crkva je dobila značajnu ulogu u asimilacionom projektu i ona je činila sve da ga realizuje i zadovolji nalogodavca. Po ideji Garašaninovog *Načertanija*, još sredinom XIX vijeka, Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije, osnovalo je Centar za propagandu, na čelu sa Matijom Banom. Povjerenici Centra bili su visoki crkveni dostojastvenici, kao mitropolit mostarski Leontije Radulović, zatim Serafim Perović i drugi. Još 1842. godine, knez Mihailo je naredio da se Sv. Sava proglasi školskim patronom (iako on nije osnovao ni jednu školu), a pojačan je rad na razvijanju njegovog kulta, sve s ciljem da se on pretvori u nacionalnopolitički simbol, a u državu uvede svetosavlje kao ideologija. Administrativnim ujedinjenjem crkve učinjen je veliki korak ka ostvarenju tog cilja. U njenom programu, Garašaninovo *Načertanije* našlo je svoje ovaploćenje. Svetosavlje kao političko-ideološka, a ne kao religijska kategorija, postaje osnova njenog djelovanja. Ono puni razmah doživljava u vrijeme diktature kralja Aleksandra, od 1930. godine, kada na patrijaršijsku stolicu dolazi Varnava Rosić, rodom iz Pljevalja. Vrš se pripreme da Beograd postane „četrvi Rim“, pogotovu što je nakon pobjede Oktobarske revolucije, Ruska pravoslavna crkva gubila primat. Godine 1932. pokrenut je časopis *Svetosavlje* kao jedan od segmenata izrazito jake propagande političkog angažmana crkve. Pravoslavlje postaje srpska vjera, crkva je uključena u upravni, prosvjetni i drugi mehanizam vladajuće buržoazije. Njeni apetiti i aspiracije sve više rastu. „Gdje je srpska crkva, tu je i srpska zemlja“ – piše Justin Popović (1894–1979). A srpsko postaje

---

² *Glasnik SPP*, 1920, br. 5.

gotovo – od srpske Nove godine do srpskih jaja, srpskog badnjaka, srpskog Božića. O tome govori i veoma široko popularisana pjesma:

Plavo je nebo
Srpske je boje
U njemu stanuje Srbin Bog,
Oko njega srpski anđeli kruže
I slave Srbina, Boga svog.

Svetosavlje je „fenomen specifičan za Srpsku pravoslavnu crkvu i svetosavsko pravoslavlje, bitnu religiju nacionalnog fundamentalizma i ekspanzionizma. Svetosavlje nije ništa drugo nego agresivna imperijalna svijest „velikodržavnog srpskog pravoslavlja“ nemanjičkog perioda. Ono od početka nastoji na silu objediniti veoma heterogene etničke elemente, koji su nekada raznim oblicima porobljavanja i sile uklopljeni u Nemanjičku državu, poistovjećujući ih sa velikodržavnim i crkvenim srpstvom: sa „srpskom vjerom“.³

U novim uslovima javno se slavi čak i Hitler, i to zbog poistovjećivanja nacionalizma i vjere. Episkop Nikolaj Velimirović piše: „Ipak se mora odati priznanje sadašnjem njemačkom vođi, Adolfu Hitleru, koji je kao prost zanatlija i čovjek iz naroda uvidio da je nacionalizam bez vere jedna anomalija, jedan hladan i nesiguran mehanizam. I evo, u 20. veku on je došao na ideju sv. Save i kao laik poduzeo je u svom narodu onaj najvažniji posao koji priliči jedino svetitelju, geniju i heroju... A nama je taj posao svršio sv. Sava. Otuda je nacionalizam srpski, kao stvarnost, najstariji u Evropi.“ (Zato i nije čudno što je Hitler odlikovao Nikolaja Velimirovića, kao ni upornost crkvenih krugova, naročito u posljednjoj deceniji, da se on proglasi svecem!!)

Crkva se gotovo u svemu poistovjetila sa državom, odnosno sa hegemonističkom politikom. Pa i sam njen naziv Srpska

³ Sreten Zeković, *Elementa Montenegrina*, str. 22, 1992.

pravoslavna crkva pokazuje da joj je nacionalna pripadnost na prvom mjestu. Stavljajući se u službu politike, crkva će dijeliti sudbinu države. Na primjeru Srpske pravoslavne crkve to je više nego očito. Raspadom Kraljevine Jugoslavije, završetkom Drugog svjetskog rata i četrdesetogodišnjom „komunističkom vladavinom“, ona će biti odvojena od države, a time i marginalizovana. No, već devedesetih godina, raspadom jugoslovenske zajednice, čiji je najveći uzročnik bio velikosrpski nacionalizam, crkva se u punoj snazi vraća na političku scenu. I opet pod istim plaštom i programom – svetosavljem. Pišući o tome, poznati publicista Stojan Cerović, ističe: „U svemu tome posebno je neprijatno saznanje da je ta moda s kraja dvanaestog i početka trinaestog veka, pod imenom pravoslavlje, već bila lansirana i u prošlom i u ovom veku, što ostavlja pustoš, zapravo trajno stanje. Kao da se ova zemlja ne pomiče s početka, ili se začas tamo vraća, čim napravi korak-dva dalje. Svetosavlje je, naravno, ideološka izmišljotina“, a zatim i „Tragično je što Srbija mora ponovo da otkrije nešto što joj je bilo dato pre osam vekova, sada kada se u svetu napušta kao zastarelo sve što je pronađeno prošle godine.“⁴

Među brojnim akterima buđenja nacionalnih snaga i sprovođenja nacionalističke politike, Srpska pravoslavna crkva ne samo da dobija istaknuto mjesto već i nalazi sebe i, naročito u početku Miloševićeve vladavine, pokazuje ambicije, a i vjeruje u to, da je upravo ona na čelu odbrane „ugroženog srpskog naroda i srpstva“, najpozvanija da stane u njegovu vjersku i nacionalnu zaštitu. S odbranom srpstva započinje se na Kosovu, „najskupljoj srpskoj reči“, „kolevci“, „svetinjji“.

Demonstracije Albanaca na Kosovu 1981. godine koje su, sada je već to jasno, bile podstaknute i organizovane od KOS-a i drugih struktura, iskorišćene su i od strane Srpske pravoslavne crkve. U aprilu 1982. godine, najvišim državnim i crkvenim

---

⁴ Stojan Cerović, „Deca bez roditelja“, *Vreme*, 1. II 1993.

organima upućen je *Apel* za zaštitu „duhovnog i biološkog bića srpskog naroda na Kosovu i Metohiji“ koji su potpisali brojni sveštenici na čelu sa Atanasijem Jevtićem, Irinejom Bulovićem i Amfilohijem Radovićem. Istovremeno, crkvena, ali i dnevna i zvanična glasila i novine, naročito *Politika*, počinju sa objavljivanjem tekstova koji traže „jednom za svagda“ obračun sa „nesrpskim elementima u našoj državi“. Ponovo se pišu peticije crkvenih dostojanstvenika i zahtijeva da se sredi stanje u „Staroj Srbiji“, huška se na druge narode i vjere, *Pravoslavlje* u nastavcima objavljuje tekstove Atanasija Jevtića „Od Kosova do Jadovna“ o stradanju Srba na Kosovu i drugim krajevima Jugoslavije. Redaju se potresne priče o maltretiranju, napadima, silovanjima, ubistvima. Sve je više tekstova koje pišu i pripremaju razni doktori istorije, najviše ljudi sa izmišljenim titulama profesora i docenata koji iz arhiva vade dokumenta i fotografije o užasnim zločinima nad srpskim življem u ovom i prošlom vijeku. Crkva „koja nikad nije izneverila Srbe“ javlja se kao snaga koja vrši mobilizaciju na liniji objedinjavanja svega srpskog. Njeni ljudi putuju po svijetu, a u Srbiju i „svuda gde Srbi žive“ dolaze brojni gosti koji takođe, ponavljaju teze o zavjeri protiv srpstva, tj. pravoslavlja. Objavljuju se i popularišu radovi Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića za koje se kaže da su „veliki učitelji pravoslavlja i duhovnici“. Podsjeća se na Popovićeve riječi da su „sve vrijednosti svetosavlja božanske, a sve metode evanđeljske“ a citiraju se i radovi N. Velimirovića iz 1985. godine, zapravo njegovi pozivi u stilu: „Neka ustanu pravoslavni narodi i budu trubači jeticima da se povrate ka istini i poštenju“. Njihovi učenici i sljedbenici, predvođeni Amfilohijem, Atanasijom i Artemijem, traže da se organizuje „seoba Srba na Kosovo“ i pokreću akciju da se Nikolaj Velimirović proglasi za sveca. (*Glasnik crkve*, 1987, br. 3)

Pravoslavlje u oktobru 1987. godine objavljuje uvodnik o „nemanjićkom putokazu“ nove države koja će biti „prirodan,

logičan i neophodan izlaz iz ove „Versajske Jugoslavije“. Sve više se piše, a naročito u godini Vuka Karadžića, o ugroženosti „srpskog pisma“ – ćirilice. Crkva će posebno iskoristiti proslavu 600 godina Kosovske bitke da još više učvrsti svoje pozicije. Prije proslave bitke i „mitinga istine“ po Jugoslaviji putuju mošti kneza Lazara. Slavi se „nebeska Srbija“ i „nebeski narod“. Prenos moštiju prati dobro organizovana propaganda, televizija, štampa. Govori se o ispunjenju „kosovskog zaveta“ o ugroženosti Srba, sada već više od Kosova, u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

U tome crkvu podržavaju i drugi, posebno pisci, kao Dobrica Ćosić i Vuk Drašković koji piše da je „ujedinjenje Jugoslavije 1918. godine predstavljalo za Srbe ulazak u ropstvo. Jedan naraštaj srpski pokošen je da bi Jugoslavija bila stvorena, a drugi zato što je stvorena i da bi bila obnovljena. Osujećeno je prisajedinjenje BiH Srbiji iako je posle rata u njoj bio veći procenat Srba i na račun srpskog naroda smišljeno je stvorena muslimanska i crnogorska nacija. Iz BiH i Hrvatske proterano je preko milion Srba i oko pola miliona sa Kosova, a Ustavom od 1974. Srbima je konačno ukinuta i država.“⁵

Veliku nadu crkveni krugovi polažu u Mihaila Gorbačova i njegovu politiku. Sa simpatijama se piše o njemu, ističe se njegov odnos prema crkvi, hvali se njegova majka koja je „prava pravoslavka“ itd.

U tekstovima o stradanju Srba osjeća se podizanje temperature, pa se već upotrebljava i riječ genocid. Na drugoj strani, hvali se „obnova srpstva“ i novo državno i političko rukovodstvo Srbije, stvara kult Slobodana Miloševića. Ukidanje pokrajina, homogenizacija na nacionalnoj osnovi, izlazak crkve na političku scenu, osveštavanje svega i svačega, označavaju se kao „istorijski događaji“. Crkva budi uvjerenje u istorijsku misiju srpskog naroda u pravoslavlju, u njegovu nadmoć u

---

⁵ *Glas Crkve*, 1988, br. 4.

svemu, u potrebu da „svi Srbi žive u jednoj državi“, kao i da se vidi „pod kojim uslovima će se nastaviti život u zajedničkoj državi“, prijeti se drugim narodima, posebno Albancima i Bošnjacima. U Vidovdanskoj poruci 1989. godine, crkvene vlasti hvale „promene, do kakvih nije došlo za pola veka od rata na ovamo“ ali traže da se „crkva koja je vekovima bila najstabilniji stub srpskog naciona“ još više pita „jer nema jake države bez jake Crkve“.⁶ Traži se izgradnja novih vjerskih objekata, obnova starih, uvođenje vjeronauke u škole, uvođenje Božića i Uskrsa kao državnih praznika, povratak Sv. Save kao crkvene, državne i školske slave. Masovno se štampaju crkvene i „istorijske“ knjige i publikacije, časopisi i novine, organizuju tribine, saborovanja, okrugli stolovi, „srpske književne večeri“, simpozijumi, osnivaju se društva i udruženja Srba koja njeguju crkvene običaje i slave, svetosavlje postaje osnov njihovog kulturnog i drugog djelovanja.

No, javljaju se i prve sumnje i nevjerice u iskrenost srpskog rukovodstva na čelu sa Miloševićem da će u svemu odgovoriti zahtjevima crkve. Pažnja štampe i drugih institucija se sa Srbije okreće na događaje „među Srbima“ van Srbije. Tokom cijele 1990. godine pažnja javnosti usmjerena je na vađenje kostiju Srba stradalih u Drugom svjetskom ratu u Bosni i Hrvatskoj, njihovo ponovno sahranjivanje. Sveštenstvo upozorava da se spremaju novi pokolji Srba i nove jame, srpski narod mora biti spreman ne samo da odgovori na napade već da ih i sam preduzme. Prije nego bude kasno.

Krajem 1990. godine, dolazi do vanrednog Sabora SPC koja dobija novog patrijarha, Pavla, a u crkvenom vrhu prevagu dobijaju „učenici Justina Popovića“, odnosno ono krilo koje slovi kao ekstremističko, na čelu sa episkopima Amfilohijem, Artemijem, Atanasijem i Irinejem. Time dolazi do još veće politizacije crkve. Počinje se sa sahranjivanjem žrtava ustaškog

---

⁶ *Glas Crkve*, 1989.

terora u Bosni i Hercegovini, opijela nad jamama i stratištima traju tokom cijele 1991. godine, a uz crkvene dostojanstvenike nalaze se i najviši državni rukovodioci, podgrijavaju se stare rane i sukobi, podstiču i izazivaju sukobi na vjerskoj i nacionalnoj osnovi. Patrijarh služi liturgiju u Jasenovcu. U Beogradu se sastaju prvaci političkih stranaka iz Srbije i srpskih nacionalnih stranaka iz Bosne Hercegovine i Hrvatske, s jedne strane, i prvaka SPC, s druge strane. Dogovaraju se o zajedničkim akcijama u zaštiti „golorukog srpskog naroda“. Patrijarh Pavle piše lordu Karingtonu da Srbi moraju živjeti zajedno, u okviru jedne države. „Vreme je da se shvati da žrtve genocida i njegovi negdašnji, a možda i budući vinovnici, ne mogu živjeti zajedno“. U tome Crkva ima podršku rukovodstva Srbije i Crne Gore. Posebno Branka Kostića koji javno zahvaljuje crkvi na njenim naporima u zaštiti Srba, ističući njenu neprocjenjivu ulogu. Crkva uspijeva da na političku scenu vrati i članove dinastije Karađorđević, da se pozitivno piše o Draži Mihailoviću, Nikolaju Velimiroviću, Milanu Nediću i drugima, što izaziva podozrenje kod ostalih jugoslovenskih naroda, posebno Bošnjaka. U januaru 1992. godine održava se još jedan u nizu vanrednih Sabora SPC, ovog puta posvećen događajima u Bosni i Hercegovini. Zahtijeva se „puna zaštita srpstva i srpskog življa“, podsjeća na Miloševićeve riječi na Gazimestanu da ako bude potrebno, neće biti isključena ni oružana borba... U Bosnu i Hercegovinu stižu paravojne jedinice Željka Ražnatovića Arkana i drugih koje pričešćuju najviši crkveni dostojanstvenici. „Tigrovi“ Željka Ražnatovića stižu i na Cetinje, na poziv Amfilohija Radovića da naoružani do zuba, brane Cetinjski manastir i priprijetе zagovornicima autokefalne crnogorske crkve (koja je to faktički i bila).

Krajem februara 1992. godine, Srbi u BiH proglašavaju svoju državu, čime, zapravo, započinje agresija na bošnjački narod. Crkva proglašava Bosnu za drugu džamahiriju, ističe da rat ne

mora da bude zlo, jedinice Željka Ražnatovića već vrše pokolj po Zvorniku i Bijeljini, a sam njihov komandant se, poput Radovana Karadžića, hvali da mu je vrhovni komandant lično patrijarh Pavle. Svoje vojnike krstio je i pričestio kod vladike Lukijana.

Umjesto da osudi rat, SPC sve više ističe svoju ulogu u nastupajućim događajima. „Crkva nema pretenzija da zameni državnu vlast, već samo da tu vlast može spolja da nadgleda i da o njoj izriče svoj sud, a sve to samo za dobrobit naroda“ i „Svidelo se to nekome ili ne, Crkva je jedini moralni arbitar u državno-političkim poslovima, jer se oni neposredno tiču naroda za koji je Crkva odgovorna pred Bogom i pred istorijom.“⁷

U skladu s tim, Crkva napada državno rukovodstvo što ne čini više u podršci srpskom narodu u BiH i poručuje im se da se pridržavaju svetosavlja jer „kad god su Srbi ostupali od svetosavskog pravoslavlja, kao jedinog duhovnog i moralnog pokretača za oslobođenje i ujedinjenje“, propadala je i srpska država. „Na sreću, ima srpskih zemalja koje imaju sva obeležja srpske države. To su Srpska republika Krajina i Srpska republika Bosna i Hercegovina. U tim zemljama zastava, grb i himna su srpsko pravoslavni. Njihovi najviši rukovodioci dolaze na bogoslužnja, slave svoje krsne slave, uvode veronauku u škole; administraciju vode ćirilicom, sveštenike prihvataju kao duhovnike...“ Opet se piše da je jugoslovenska ideja razorila duhovno i nacionalno biće srpskog naroda, napadaju se avnojevske granice i odluke, odlazi se u redovne posjete Karadžiću, podržava se njihova politika, rušenje sakralnih objekata, genocid nad bošnjačkim narodom. Širi se uvjerenje u nepobjedivost srpskog vojnika „koji postupa u duhu pravoslavne tradicije“. Sveti Sava i srpski svetitelji moćniji su od NATO pakta i svih svjetskih sila. Karadžić ističe da se glas Crkve sluša kao glas najvećeg autoriteta.

---

⁷ *Pravoslavlje*, br. 613, 1992.

Petog jula 1994. godine SPC upućuje ponovni *Apel srpskom narodu i svetskoj javnosti* kojim se suprostavlja sporazumima o Bosni i iznosi stav „Sa punom odgovornošću pred Bogom i svojim narodom i ljudskom istorijom pozivamo sav srpski narod da stane u odbranu vekovnih prava i sloboda svojih vitalnih interesa, nužnih za fizički i duhovi opstanak i ostanak na svojoj očevini i dedovini.“ Skupštini Republike Srpske na Palama prisustvuje više mitropolita koji podržavaju stav da se ne prihvati mirovni plan Kontakt grupe o BiH. Sazvano je još jedno vanredno zasijedanje Sabora SPC sa kojeg je upućeno saopštenje za javnost kojim se Crkva decidno stavlja na stranu ratne politike Radovana Karadžića i sukobljava sa politikom Slobodana Miloševića, osporavajući mu više pravo da govori u ime srpstva i Srba.

Dosljedna svojoj ulozi u istoriji srpskog naroda, Srpska pravoslavna crkva je i u savremenim događajima pokazala svoje pravo lice. Pokazala se kao nacionalna, a ne vjerska institucija. To ju je i dovelo tu gdje je. Takva njena politika privukla je, naročito u toku posljednje jugoslovenske drame, mnoge opozicionare i nacionaliste, željne da zadovolje svoje nacional-šovinističke i fašističke aspiracije. Istina je, da nije bilo takvog političkog angažmana Crkve, ne bi se mogla izvršiti ni homogenizacija srpskog etnosa, ali to je, istovremeno, crkvu odvelo ne u religijske, već u nacionalne i nacionalističke vode.

Političko djelovanje Srpske pravoslavne crkve podrazumijeva ideološke koncepcije koje Srpska pravoslavna crkva zastupa i političke akcije koje sprovodi u javnom životu. Posljednjih dvadeset godina, političko djelovanje SPC izaziva brojne kontroverze u javnosti zbog klerikalizma, nacionalizma i monarhije, kao i zbog protivljenja evropskim integracijama i pravima žena. Područje djelovanja Srpske pravoslavne crkve, pored Srbije, obuhvata i Makedoniju, Crnu Goru, BiH i Hrvatsku. Analitičari govore o dubokoj klerikalizaciji Srbije i

njenom kretanju u pravcu spajanja vjere i države. Političko djelovanje Srpske pravoslavne crkve je na udaru kritičara koji napominju da bi Crkva trebalo biti „nešto više hrišćanska, a malo manje politička institucija“. Sociolozi religije podsjećaju da se uslijed srastanja SPC i države zaboravlja da je misija crkve evangelizacija, a ne klerikalizacija⁸ da je crkva spasenjska ustanova a ne politička organizacija.⁹ Ideologija Srpske pravoslavne crkve se temelji na kosovskom mitu i svetosavskom nacionalizmu, koji ima obilježje kulta nacije.¹⁰

Crkveni autori zastupaju teoriju da se čitav svijet, pod okriljem Antihrista, ujedinio protiv Srba, koji jedini čuvaju vjeru u pravog Boga.¹¹ Evropske integracije se tumače u kontekstu jevrejsko-masonske zavjere, a sve nedaće koje su zadesile srpski narod se tumače time što su Srbi jedini sljedbenici pravoga Boga. Po pitanju društvenog uređenja, politička ideologija Srpske pravoslavne crkve se oslanja na tradicionalistička načela: „pravoslavlje – samodržavlje – sabornost“; odnosno „bog na nebu – kralj na zemlji – domaćin u kući“¹². Suština ideološkog programa SPC sadržana je u tezi da snažna srpska država u simbiozi sa snažnom pravoslavnom crkvom treba zajednički da predvode jedno, u svakom pogledu homogeno, srpsko društvo. Istoričar Petar Atanacković smatra da Srpska pravoslavna crkva „očito teži postizanju jednog staleškog poretka“, koji je postojao u srednjem vijeku, ali koji je izgubljen i kojeg treba oživjeti. SPC je tokom ratova za raspad Jugoslavije podržavala stvaranje Velike Srbije. Neposredno po proglašenju Kraljevine Srba,

⁸ *Država i crkva – smetnje na vezama.*

⁹ *SPC – borba za nasleđe i mnogo nagađanja.*

¹⁰ Maria Falina, *Svetosavlje: A Case Study in the Nationalisation of Religion.*

¹¹ *Zašto se u crkvi šapuće*, III dio.

¹² Petar Atanacković, „Od psihopatologije do političkog programa: crkvena ofanziva na pragu 21. veka“ (u zborniku *Kritika klerikalizacije Srbije*).

Hrvata i Slovenaca 1918, dekretom kralja Aleksandra su sve pokrajinske pravoslavne crkve stavljene pod nadležnost SPC. Tada je ukinuta autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva, a njena imovina je pripala Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Krajem 1930-ih godina, uporedo s usponom fašizma u Evropi, unutar Srpske pravoslavne crkve se rađa ekstremno desna ideologija svetosavskog nacionalizma. Izrazom *svetosavlje* je naglašavan etnički srpski karakter, nasuprot univerzalnom karakteru hršćanske crkve. Glavni ideolog svetosavskog nacionalizma je Nikolaj Velimirović (1880–1956), episkop SPC, čiji politički stavovi do danas izazivaju podijeljenost javnosti. Velimirović je zastupao tzv. hršćanski nacionalizam.¹³ U svom predavanju pod naslovom „Nacionalizam Svetog Save“ na Kolarčevom narodnom univerzitetu u Beogradu 1937. godine, iznio je kontroverznu tvrdnju da su pokušaji Adolfa Hitlera o njemačkoj nacionalnoj crkvi slični zamislima Svetog Save o narodnoj vjeri i crkvi, govoreći: „Ipak se mora odati priznanje sadašnjem nemačkom Vođi, koji je kao prost zanatlija i čovek iz naroda uvideo da je nacionalizam bez vere jedna anomalija, jedan hladan i nesiguran mehanizam. I evo u 20-om veku on je došao na ideju Svetoga Save, i kao laik poduzeo je u svome narodu onaj najvažniji posao, koji priliči jedinosvetitelju, geniju i heroju.“¹⁴ Velimirović zaključuje da je Srbima taj posao svršio Sveti Sava još prije 700 godina, i „otuda je nacionalizam srpski, kao stvarnost, najstariji u Evropi“.¹⁵ Izrazito antikomunističko, pa čak i profašističko opredjeljenje ove ideologije je nastalo dijelom pod uticajem Ruske zagranične crkve (osnovane 1921. u Sremskim Karlovcima) i pripadnika ruske monarhističke bijele emigracije koji su nakon Oktobarske revolucije i ruskog građanskog rata izbjegli u Kraljevinu Jugoslaviju.¹⁶

¹³ Kanonizacija „proroka“ antisemitizma.

¹⁴ Nikolaj Velimirović, *Nacionalizam Svetog Save*.

¹⁵ Nikolaj Velimirović, *Čiji si ti, maleni narode srbski?*

¹⁶ Mirko Đorđević, *Hitlerovi pravoslavci*.

Četnici su tokom Drugog svjetskog rata imali značajnu podršku Srpske pravoslavne crkve. Veći dio sveštenstva i skoro čitav episkopat Srpske pravoslavne crkve saradivao je za vrijeme rata sa organizacijom Draže Mihailovića. Cilj četnika je bio restauracija monarhije Karađorđevića i stvaranje Velike Srbije.¹⁷ Đuro Đurović, generalni sekretar četničkog Centralnog nacionalnog komiteta, je tokom svog suđenja 1945. svjedočio da je „3/4 pravoslavnog sveštenstva podržavalo pokret Draže Mihailovića“. Tokom rata u Jugoslaviji su čak neki pravoslavni sveštenici postali četnički komandati, kao npr. Momčilo Đujić i Savo Božić.¹⁸ Joanikije Lipovac, crnogorsko-primorski mitropolit SPC, je za vrijeme Drugog svjetskog rata saradivao sa italijanskim i njemačkim okupatorom i podržavao aktivno četnički pokret¹⁹. Dimitrije Ljotić je osnovao fašistički pokret Zbor čija su glavna načela bila: antikomunizam, borba protiv „jevrejske zavjere“ i zalaganje za staleško uređenje države. Ovaj pokret je nakon njemačke okupacije Srbije 1941. godine stavljen u službu nacističkog režima i tokom vojne uprave u Srbiji (1941–44), antisemitizam je postao jedna vrsta „kulturološkog rodnog pojma“ u koji su, između ostalog, svrstavani komunizam, demokratija, liberalizam, kapitalizam i ostalo.²⁰ U knjizi *Kroz tamnički prozor*, napisanoj 1944. godine, Velimirović za izbijanje Drugog svjetskog rata optužuje gotovo sve savremene ideologije Europe, osim fašizma, čiji izum pripisuje Jevrejima, odnosno „njihovom ocu vragu“.²¹ „Sva

¹⁷ Jozo Tomašević, *The Chetniks: war and revolution in Yugoslavia, 1941–1945*.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Jozo Tomašević, *The Chetniks: war and revolution in Yugoslavia, 1941–1945*.

²⁰ Kosta Nikolić, *Nemački ratni plakati u Srbiji 1941–1944*, Boanrt, Nova Pazova, 2000.

²¹ Nikolaj Velimirović, „O Jevrejima“ u: *Reči srpskom narodu kroz tamnički prozor*, IHTUS – Hrišćanska knjiga, Beograd 2000, str. 193–194.

moderna gesla evropska sastavili su Jevreji, koji su Krista raspeli: i demokraciju, i štrajkove, i socijalizam, i ateizam, i toleranciju svih vjera, i pacifizam, i sveopštu revoluciju, i kapitalizam, i komunizam. Sve su to izumi Jevreja, odnosno oca njihova đavola.“ Zbog ovog i drugih tekstova, mnogi autori smatraju Nikolaja Velimirovića za bitnog ideologa srpskog antisemitizma.

Nakon Drugog svjetskog rata Jugoslavija je postala republika i izvršena je dosljedna sekularizacija društva. Srpska pravoslavna crkva je u razdoblju SFRJ bila odvojena od države i predstavljala je vjersku ustanovu bez političkog autoriteta.²² U SFR Jugoslaviji, Nikolaj Velimirović je smatran saradnikom fašista i izdajnikom. Poslije rata, dobar dio sveštenstva i episkopa SPC zauzeli su neprijateljski stav prema novoj Jugoslaviji. Naročito je bila izražena veza jednog dijela pravoslavnog sveštenstva sa četničkom emigracijom. U razdoblju Jugoslavije, SPC je razvijala određene aspekte ideologije svetosavskog nacionalizma, posebno njen anti-ekumenski karakter, u čemu su prednjačili Justin Popović i njegovi učenici.

Početak jugoslovenske krize, Srpska pravoslavna crkva dobija sve veći prostor na političkoj sceni u Srbiji. Na vanrednom zasijedanju Svetog arhijerejskog sabora u januaru 1991. odlučeno je da se bez Crkve ne mogu donositi nikakve političke odluke koje se tiču Srba: „Ničije pogodbe sa nosiocima vlasti u Srbiji koja nema mandat da istupa u ime čitavog srpstva ili sa organima jugoslovenske federacije ili komandujućim strukturama jugoslovenske vojske ne obavezuju srpski narod kao cjelinu bez njegove saglasnosti i bez blagoslova duhovne matere, Pravoslavne srpske crkve.“²³

Tokom raspada SFRJ 1990-ih godina, mnogi učesnici ratova su se pozivali na Srpsku pravoslavnu crkvu, tražili podršku

---

²² Duhovni krov „Velike Srbije“.

²³ Isto.

Srpske pravoslavne crkve i često je dobijali. Među njima su bili mnogi srpski političari, vojnici, vojni komandanti, uključujući i komandante paravojnih formacija, novinari, pjesnici, pisci, itd.²⁴ S druge strane, mnogi predstavnici SPC su javno podržavali srpske vojne i paravojne formacije.²⁵ Trijada svetosavskog nacionalizma – bog na nebu, kralj u državi, domaćin u porodici – postaje jako učestala u govorima nacionalističkih prvaka.²⁶ U to vrijeme, svetosavski nacionalizam postaje dominantna struja unutar crkve.²⁷ Kao potparoli nacionalizma unutar Crkve 1990-ih godina, kritičari navode sljedeća četiri episkopa: Amfilohija Radovića, Artemija Radosavljevića, Atanasija Jevtića i Irineja Bulovića.²⁸ Atanasije Jevtić i Amfilohije Radović su javno tražili spajanje svih srpskih krajeva u „Ujedinjene srpske zemlje“.²⁹ Nacionalistička struja u Srpskoj pravoslavnoj crkvi je smatrala Velimirovićevu rehabilitaciju načinom da se srpsko nacionalno biće „pročisti od sablasti komunizma“.³⁰ Mošti vladike Nikolaja prenesene su u Srbiju 1991. godine, u danima kada je

---

²⁴ *Zašto se u crkvi šapuće*, II dio.

²⁵ Mirko Đorđević, *O sprezi pravoslavne crkve sa strukturama političke moći*.

²⁶ Mirko Đorđević, analitičar Srpske pravoslavne crkve.

²⁷ Jovan Byford, *Sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*; Sveti Nikolaj Žički i Ohridski, *Nad odrom Dimitrija Ljotića*; Duhovni krov „Velike Srbije“; Justin Popović, *Pravoslavna crkva i ekumenizam*; Episkop Artemije, *Pravoslavlje i savremeni izazovi kod nas*; Jovan Byford, *NATO u blato*; *Zašto se u crkvi šapuće*, II dio; Zoran Petakov, „Od desekularizacije ka klerikalizaciji“ (u zborniku *Kritika klerikalizacije Srbije*).

²⁸ Jovan Byford, *Sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*.

²⁹ Mustin Popović, *Pravoslavna crkva i ekumenizam*.

³⁰ Jovan Byford, *Sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*.

otpočinjao rat na teritoriji bivše Jugoslavije.³¹ Iako se srpski patrijarh Pavle otvoreno izjašnjavao protiv nacionalizma, nije mogao zaustaviti episkope u ratnim vremenima.³² Suočavajući se sa zahuktalim nacionalizmom, srpski patrijarh je apelovao: „Budimo ljudi, iako smo Srbi“.³³ Međutim, i sam srpski patrijarh je bio izložen kritikama zbog svoje uloge u ratovima za raspad Jugoslavije. Pavle je u svom pismu 1991. godine tokom rata u Hrvatskoj izjavio: „Srbi ne mogu da žive sa Hrvatima ni u kakvoj državi. Ni u kakvoj Hrvatskoj.“³⁴ Kratko vrijeme potom, Sveti Arhijerejski Sabor Srpske pravoslavne crkve donosi 1992. godine odluku da ne priznaje granice između jugoslovenskih republika. Arhimandrit Filaret je javno pozivao na rat putem medija i išao na ratom zahvaćene prostore hrabreći srpske dobrovoljce, a njegova slika u mantiji sa puškomitraljezom ispred tenka obišla je svijet, koji je kasnije unapređen u episkopa eparhije mileševske. Mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije Radović je bio umiješan u ratna zbivanja na dubrovačkom ratištu.³⁵ On je u jesen 1991. obilazio crnogorsku vojsku koja je vršila opsadu Dubrovnika i dijelio im krstove i ikonice.³⁶ U 1991. godine Amfilohije je epskom pjesmom „Mojkovačka bitka“ izvedenom uz gusle hrabrio rezerviste podgoričke brigade „Veljko Vlahović“ na dubrovačkom ratištu.³⁷ Amfilohije Radović je na Petrovdan 12. juna 1991. godine u cetinjskom manastiru primio Željka Ražnatovića Arkana, vođu srpske paravojne formacije

---

³¹ Zoran Petakov, „Od desekularizacije ka klerikalizaciji“ (u zborniku *Kritika Srbije*)

³² Mirko Đorđević, *O sprezi pravoslavne crkve sa strukturama političke moći*.

³³ Mirko Đorđević, analitičar Srpske pravoslavne crkve.

³⁴ Žene nisu poželjne u crkvi tokom menstruacije.

³⁵ *Uloga patrijarha Pavla u politici*.

³⁶ *Zašto se u crkvi šapuće*, II dio.

³⁷ Dokumentarni film *Komšije*.

„Tigrovi“, koji je sa svojom jedinicom pušten u manastir pod punim naoružanjem.³⁸

Tokom rata u Bosni i Hercegovini zvrničko-tuzlanski episkop Vasilije Kačavenda je u Bijeljini držao ratnohuškačke govore i javno podržavao politiku Radovana Karadžića.³⁹ Ovaj episkop SPC je takode poznat po blagosiljanju mladića za odlazak u rat.⁴⁰ Kada je predsjednik SR Jugoslavije, Dobrica Čosić zamolio hercegovačkog episkopa Atanasija da ga obavijesti ima li na terenu njegove eparhije nekih zločina koje čine srpske trupe, ovaj je odgovorio da je on vladika srpskom pravoslavnom narodu, a ne nekim tamo muslimanima ili nekim drugim i da on brine o svome narodu koji je žrtva i paćenik. Crkva se okreće od Miloševića nakon što on prestaje podržavati BiH Srbe. Tokom '93. i '94. Crkva veliča ratno rukovodstvo bosanskih Srba, naglašavajući da Radovan Karadžić i Biljana Plavšić idu „svetolazarskim putem“.⁴¹ U podmaklim godinama rata u BiH, kada su već neki poslanici Republike Srpske bili spremni na kompromise, srpska crkva je zastupala militantniji stav, suprotstavljajući se raznim mirovnim prijedlozima, kao što je Vance-Owenov plan iz 1993. godine, a zatim plan Kontakt grupe iz 1994. godine, i insistirajući da nema uzmaca sa zaposjednute teritorije. Na teritoriji Republike Srpske porušene su gotovo sve džamije (ukupno 1.186) i veliki broj katoličkih crkvi (preko 500), što crkva nije osudila.⁴² Neki svećenici, poput episkopa Vasilija Kačavende, su čak optuženi za silovanje bosanskih žena i djevojčica.⁴³

Povodom Daytonskog sporazuma Slobodan Milošević je tražio da patrijarh odobri ovlasti koju su mu BiH Srbi dali u vezi

---

³⁸ Zvijer iz bezdana.

³⁹ Jastrebovi SPC.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Patrijarh Pavle izmakao zemaljskoj pravdi.

⁴² Isto.

⁴³ Vladika SPC silovao u BiH.

sa pregovorima. Patrijarh je to potpisao, ali je Sinod već u jesen 1995. odlučio da je taj potpis nevažeći,⁴⁴ a 1996. godine episkop Amfilohije Radović je uredio zbornik *Jagnje Božije i Zvijer iz bezdana*, u kome se izlaže pravoslavna filozofija rata.⁴⁵ Knjiga sadrži doprinose mnogih srpskih svećenika i znanstvenika, među kojima je i Radovan Karadžić. Ovaj zbornik prvenstveno služi za opravdanje srpskog rata u BiH i da posluži kao „filozofska“ oporba anti-ratnoj literaturi objavljenoj u Jugoslaviji.⁴⁶ Godine 1997. srpski patrijarh Pavle je potpisao deklaraciju za obustavljanje postupka Haškog tribunala protiv Radovana Karadžića.

Nakon petooktobarskih promjena 2000. godine, u Srbiji dolazi do jačanja klerikalizma. Arhijerejski sabor zahtijeva da se vjeronauka uvede kao redovni predmet u državne škole, a predstavnici Kancelarije za vjeronauku pri srpskoj patrijaršiji su saopštili da bi „država morala pravoslavlje proglasiti državnom religijom, odnosno, da se Srbija treba odrediti kao pravoslavna država“. Crkva je takođe tražila ukidanje republike i obnovu monarhije. Crkva je tada izradila i Prijedlog načertanija za XXI stoljeće čije su osnovne smjernice: „Naša će se budućnost i buduće srpske države zasnivati na svetosavlju, kosovskom zavetu, preispitivanju dosadašnje ukupne srpske kulture, očuvanja srpskog jezika i ćirilice, obnovi srpskog sela, domaćinske porodice, parohijske zajednice, crkveno-narodnih sabora i monarhije, koji će o svemu odlučivati.“⁴⁷

U posmrtnom govoru Zorana Đinđića 2003. Amfilohije Radović izjavljuje da je Đinđić „u momentu najvećeg poniženja svog naroda, na obrenovićevski način pružio ruku pomirenja

---

⁴⁴ *Zašto se u crkvi šapuće*, II dio.

⁴⁵ *Jagnje Božije i Zvijer iz bezdana*.

⁴⁶ Bieber, Florian, *Montenegrin politics Since the disintegration of Yugoslavia*.

⁴⁷ *Zašto se u crkvi šapuće*, I dio

Evropi i svijetu“, što kritičari ocenjuju kao šamar u lice srpskoj demokratskoj javnosti,⁴⁸ a Sveti arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve kanonizira Nikolaja Velimirovića za sveca, čime je okrunjen proces njegove rehabilitacije i sakralizacije i usvaja tzv. Studenička deklaracija čiji je autor Atanasije Jeftić kojom se kritikuju evropske integracije i evropska kultura u cjelini, a oni koji se zalažu za Evropu se nazivaju evroslinavcima. Srpsku pravoslavnu crkvu danas mnogi kritikuju i zbog nespominjanja srpskih ratnih zločina, a posebno jer još uvijek nema javnog pokajanja za genocid u Srebrenici.

---

⁴⁸ *Zvijer iz bezdana.*

IZ POVIJESTI HRIŠĆANSKIH CRKAVA U CRNOJ GORI

Danilo Radojević

The rise of St. Sava above all other saints happened in 1770s thanks to the order of Empress Maria Theresa according to which each nation in Austria had to choose one patron. Svetosavlje (Serbian Orthodoxy) as an assimilationist religious-ideological concept, founded by Justin Popović, was created by the Serbian Orthodox Church in the 1930s as a camouflaged Serbification program. On the territory of present-day Montenegro, Serbian Orthodoxy first developed in the coastal region as a result of the activities of the Metropolitanate of Karlovci.

Nastanak i pojam svetosavlja

Svetosavsku ideju, kao osnov za jedan oblik djelovanja SPC, variralo je i dopunjavalo, za posljednjih šezdeset godina, više autora, zavisno od stepena obrazovanja i razigranosti mašte. U tome dograđivanju, ova je ideja postajala sve više mistična, maglovita i „tajanstvena“. Kod svih (srpskih) autora koji su objašnjavali šta je to *svetosavlje*, prisutne su patetika i nejasnoća u definisanju kao, na primjer, da je ono „veličanstvena manifestacija životnoga duha i svemoćnog djelovanja hrišćanstva“.

Ti autori govore o „plamenom“ strijemljenju Save Nemanjića ka „potpunom i savršenom (!) sjedinjenju“ sa Hristom. Međutim, Savin savremenik, učeni ohridski arhiepiskop Dimitrije Homatijan, pod čijom je jurisdikcijom bila crkva u Raškoj do nekanonskoga izdvajanja, u poznatom protestnom pismu kaže da je Sava Nemanjić živio „sasvim nemonaškim životom“. I neki srpski autori ne mogu da izbjegnu činjenicu da je Sava tek pred kraj života prekinuo „prelesnije uzi mira sego“, to jest pokidao zavodljive veze sa svjetovnim životom.

Svetosavlje, kao asimilatorski vjersko-ideološki koncept, čiji je utemeljitelj Justin Popović, nastaje u SPC tridesetih godina XX. vijeka, u vrijeme diktature kralja Aleksandra i formiranja politike kojom je forsirano tzv. *jugoslavenstvo*, što je kamuflirani program srbizacije. Na putu izvedbe ovog programa (čije su žrtve postali narodi koji su se našli u granicama Jugoslavije), kako su tadašnji srpski crkveni krugovi isticali, stajala je katolička crkva i Vatikan. Svetosavski ideolozi SPC nijesu htjeli da vide prepreke takvom projektu u identitetu drugih jugoslaven-skih naroda, njihovim drukčijim tradicijama, kulturama i ciljevima. Ta osvajačka tendencija rezultirala je mnogo oštrije formuliranom konfrontiranošću prema katoličkoj crkvi, „teološkom mržnjom“, kada je isticana različitost duha i poimanja hrišćanstva.

Ideja *svetosavlja* razvija se pod patrijarhom Varnavom Rosićem, rodnom iz Pljevalja, koji je došao na patrijaršijsku stolicu poslije smrti patrijarha Dimitrija (1930). Tada počinje oštra polemika sa katoličkom crkvom, u kojoj je potpuno ispoljen taj novi smjer SPC, ali ne i teologije. Taj „novi“ smjer je, u stvari, oživljavanje ruske slavenofilske protivkatoličke propagande

koja je isticala „poslanstvo“ ruskog pravoslavlja. F. M. Dostojevski je drastično izrazio tu misao: „Konstantinopolj je pravoslavni grad, a sve što je pravoslavno, jeste rusko“.¹ Poznato je da je carigradska patrijaršija smatrala Carigrad „drugim Rimom“, a da je, nakon jačanja Rusije i slabljenja uticaja carigradske patrijaršije, koja je bila postala dio turskog upravnog sistema, u ruskoj crkvi širena misao da je Moskva – „treći Rim“. Ta se ideja širila i kao politička misao, naročito pošto je carska Rusija dobila pravo patronata nad pravoslavnim stanovništvom u Turskoj carevini, 1774. godine.

Pojavu *svetosavlja* potrebno je vezati i za stanje ruske pravoslavne crkve, koja je bila potisnuta nakon Oktobarske revolucije, kada je došlo do gubljenja njenog primata i Moskve kao centra. Tada se u krugovima SPC javila ideja da Beograd postane „četvrti Rim“. Formiranju slavenofilskog pijemontizma pomogla je i mnogobrojna ruska emigracija. Emigranti, pripadnici ruske crkve, među kojima je bilo visokih premeta, formirali su crkveni centar u Srijemskim Karlovcima i uključili se u rad oko koncipiranja *svetosavlja*, insistirajući na asketizmu Savinom. Mobilisanje na slavenofilskoj platformi bilo je iskušani metod konfrontiranja katoličkoj crkvi, da bi preko tog, isforsiranog fronta, idejom *svetosavlja* bile objedinjene sve crkve koje su, nekanonskim aktom regenta Aleksandra, ušle u SPC (16. VI. 1920), među kojima i autokefalna crnogorska pravoslavna crkva.

Godine 1932. pokrenut je u Beogradu časopis *Svetosavlje*, koji je izlazio do 1940. Njegovi saradnici objašnjavali su „srpsko“ pravoslavlje, a stalna tema bio je Sava Nemanjić, jer

---

¹ *Bilješke*, Beograd 1982, 145.

je cilj osnivača časopisa bio da se on uzdigne, ne samo kao svetac, već i kao nacionalno-politički simbol.

Uzdizanje Save iznad ostalih svetaca počinje još sedamdesetih godina XVIII. stoljeća, zahvaljujući naredbi carice Marije Terezije da svaki od naroda u Austriji izabere po jednog patrona. Do tada je u karlovačkoj mitropoliji, u Austriji, slavljeno mnogo praznika, tako da je broj neradnih dana iznosio 120, a po nekijem autorima i 170. Pošto je bila pod uticajem racionalističkih ideja, a i da bi oživjela privredu, Marija Terezija je tražila dozvolu od pape, a zatim uputila zahtjev crkvama da izvrše redukciju zapreštanih svetaca. Od karlovačke mitropolije takođe je tražena redukcija na jednog narodnog patrona. Karlovačka mitropolija je predložila da se u kalendaru zadrži Sava Nemanjić, što je carica Marija Terezija potvrdila, 1774. godine. Tada su za patrone Rumuna i Grka u Austriji izdvojeni Paraskeva, te car Konstantin i carica Jelena.²

Ranijoj (prvoj) popularizaciji kulta Save Nemanjića doprinijeli su monasi iz Hilandara, pošto su, 1382. godine, utvrdili da su bili zapostavili ktitore manastira. Oni su tada unijeli u tipik članove dinastije Nemanjića. U crkvenom slikarstvu Sava je slikan u kompozicijama loze Nemanjića, ali docnije i kao izdvojena figura. Širu popularizaciju pomenutog sveca, drugi put je, u XVII. vijeku, podstakao Hilandar, kada je učinjeno da se u crkvenom slikarstvu predstavljaju scene iz njegovog života. Kao što se vidi, nastupali su periodi zaborava njegove ličnosti, te ponovnog afirmisanja.

Slavljenje Savinog kulta, kao „prosvjetitelja“, dobijalo je na intenzitetu tokom XIX. vijeka, što je bazirano na

---

² D. Kašić, Redukcija praznika u XVIII. v., „Pravoslavna misao“, 1, Beograd 1958.

Domentijanovoj konstataciji da on „svoje otečestvo prosveti“. „Prosvjetni“ rad Savin ne može se definisati kao razvijanje školstva, jer, u vrijeme trajanja dinastije Nemanjića, u Raškoj nije osnovana ni jedna škola. Savina „prosvjetna“ djelatnost sastojala se od pripremanja kaluđera u Studenici i Hilandar. Pošto rad nepostojećih škola nije mogao biti izvorima potvrđen i opisan, to je nadomješteno pričama o Savinom putovanju i dijeljenju savjeta narodu kako da ore, tka, probija prozore, i td.

Za širenje Savinog kulta prilagođavane su biblijske legende i prenošene na Savu, kao što je ona u kojoj on dodirrom štapa otvara izvore na bezvodnim mjestima, isto kao što je Mojsije u podnožju Horiva udario štapom, pa je potekla voda da napoji ožednjeli jevrejski narod. Tako je učinio Mojsije i u Kadisu, đe je bila zavladała suša.³ Najčešće su te priče o Savi naivne sadržine, a da su nastajale tek od sredine XIX. vijeka, svjedoče i anahronizmi kao što je onaj u priči o pogodbi Save i đavola da posade krtolu, čije je seme u Srbiju donijeto tek u trećoj deceniji XIX. vijeka.

Od 1932, u prvi plan se počeo stavljati Savin monaški život na Svetoj gori, asketizam kaluđerskog života. Time se htjelo da se

---

³ Tvorci kulta Save Nemanjića pridali su mu moć „sveprisutnosti“, što je božanski prerogativ: on je „putnik“, poput antičkih božanstava, uvijek prometen u drugu osobu da bi iskušao vjernike, a i kaznio ih. Izgrađivši personifikaciju Boga, agitatori su formirali Savin kult na račun Hrista. Za to je korišćena činjenica da je u narodnoj podsvijesti očuvana predstava o antropomorfnom božanstvu. U svetosavskoj agitaciji polazilo se od toga da je Savu, ako se hoće izgraditi vjera u njegovu moć, potrebno više odvojiti (otuđiti) od ljudi jer samo kult takvog autoriteta, apsolutne moći, može biti siguran oslonac za poticanje mržnje prema inovjercima.

njegov lik učini apstraktnijim i da postane uzorom (srpskim) hrišćanima. Drukčije rečeno, Savu je trebalo učiniti svecem-prosvjetiteljem, po ugledu na tvorce velikih religija. Ovde je potrebno napomenuti da među pravoslavnijem crkvama nema zajedničke institucije koja bi formirala jedinstven odnos prema religiozitetu, pa se i moglo dogoditi da kult Savin, neformalno, u SPC stane iznad kulta tvorca religije – Hrista.

Tada je pokušavano čak i da se promijeni smisao Domentijanovog svjedočenja o Savinom životu, koji kaže da je nikejski car dobro slutio kada je rekao da je samo Sava dostojan za mitropolita, jer je „kod njega slovo učenja sjedinjeno sa silom“. N. Radojčić želi da ublaži Domentijanove riječi pohvale Savi, kao glavnom likvidatoru bogumila u državi Nemanjića da „ognjem božestvenim jeretiki bezakonjenje po otečestve si popali“, pa kaže da bi se to moglo i razumjeti samo kao duhovna borba.⁴ Tridesetih godina XX. vijeka često je pisano o Savinom suprotstavljanju Rimu, njegovom isticanju pravoslavlja kao „čuvara“ izvornog hrišćanstva, učenja crkvenih otaca.⁵

I pored toga što je stavljan ispred svega asketizam Savin, u svetosavskoj ideji ipak je tretiran Sava i kao tvorac države, crkve i kulture, što znači da su u njegovoj osobi sabirani svi počeci

---

⁴ N. Radojčić, Sv. Sava, „Godišnjica Nikole Čupića“, Beograd 1935.

⁵ Njegaš je, forsirajući crnogorsku borbenu etiku, hrišćansku crkvu vidio gotovo kao ratničku instituciju, slijedeći već stvorenu tradiciju u Crnoj Gori, od mitropolita Rufima I, s početka XVII. stoljeća. Ovaj Njegašev stav u skladu je sa, do tada formiranim, specifičnostima CPC. Međutim, ideologija *svetosavlja* odbača Njegašev pristup pravoslavlju, karakterišući ga kao napuštanje hrišćanstva. Osim toga, intolerantno u odnosu na rimsku Kuriju, *svetosavlje* je i po ciljevima i po metodama bilo suprotno Njegaševom pozitivnom stavu prema katoličkoj tradiciji.

srpskoga naroda. U težnji kreatora pomenute ideje, da se od Save, odnosno od osamostaljene pravoslavne crkve u Raškoj, izvede kraljevski legitimitet prvog srpskog kralja, pokušano je da se anulira činjenica da je Raška, 1217, iskoristila mogućnost da od pape dobije status kraljevine. To katoličko krunisanje Stefana Prvovjenčanog za kralja „vse srbske zemlje i Dioklitije“ trebalo je zakloniti, proglasiti ga „nedovoljnim“ izvorom „božije volje“.

Prilikom proslave godišnjice smrti Save Nemanjića (1935) pojavio se tekst u kome je dokazivano da je Sava docnije, pošto je crkva u Raškoj osvojila samostalnost, drugi put, „pravoslavno“, krunisao brata Stefana.⁶ Pominjući to domišljanje o „drugom“ „krunisanju“, G. Ostrogorski kaže da „ne izgleda ubedljiva hipoteza D. Anastasijevića da je krunisan (Stefan Prvovenčani) dva puta, primivši krunu od papskog legata, a zatim od sv. Save“.⁷ Ostrogorski ne odbaća izričito tu konstrukciju, već samo navlači blagu sumnju, dižući (tendenciozno) izmišljanje Anastasijevića na nivo „hipoteze“. To je metod ostavljanja „problema“ za buduće „naučne“ rasprave, ako je to politički „potrebno“. Kad je riječ o „drugom“ „krunisanju“, treba reći da Sava to nije mogao učiniti, jer je tada jedini nosilac prava da punovažno dodjeljuje kraljevske insignije bio papa, u skladu sa onovremenim feudalnim odnosima.

Nakon formiranja jedne pravoslavne crkve u centralističkoj državi (1920), *svetosavlje* je trebalo da postane „duša“ novoo-snovane Kraljevine SHS. Stavljeno mu je u zadatak da prožima cijelo društvo i simbolizira princip jedinstva države i narodnosti.

---

⁶ D. Anastasijević, *Je li sv. Sava krunisao Prvovenčanog*, „Bogoslovlje“, 10, 1935.

⁷ *Istorija Vizantije*, Beograd 1969, 404.

Konačno, preko ideje *svetosavlja* htjela se obezbijediti lakša srbizacija naroda koji su se našli u granicama te države.⁸ Razumije se, tako postavljeni cilj *svetosavlja* morao je postati izvor sukoba u multietničkoj Jugoslaviji, jer je odmah bilo jasno da je u potpunosti lažan proklamovani princip o nadržanoj i nadkonfesijskoj širini svetosavske ideologije.

Na tlu današnje Crne Gore najprije se Savin kult počeo razvijati u Crnogorskom primorju, što je rezultat djelovanja karlovačke mitropolije. Tada su neke nove crkve posvećene njemu ili su mu pripisane one koje su bile posvećene svetome Sabbi Osvećenom.⁹ Takav je slučaj sa jednom od tri crkve manastira Savina, đe su dva hrama posvećena Uspenju svete Bogorodice, što je i krsno ime ovoga manastira. Stefan Vukčić Kosača, veliki vojvoda humski, nazvao se „dux sancti Sabbae“, što se odnosi na Savu Osvećenog, čiji je kult bio razvijen u tome kraju. U srpskoj historiografiji preimenovan je zaštitnik feudalne porodice Kosača u Savu Nemanjića. Tek

---

⁸ Taj proces je trebalo da teče tiho, pa se smatralo da pravoslavna crkva može obaviti značajan posao. Postala je aktualna psihologija pokorenog naroda, martirija i žrtve: formirana je lažna slika o pravoslavnoj crkvi kao „pobjedniku“ nad Turskom, pasivnim otporom. To je bio i oblik „liječenja“ od tereta ropske istorije. Javili su se istoričari koji su izvrtali činjenice, tvrdeći da je srpski narod u Turskoj bio vojni i upravni „činilac“, te da se seljački puk bio uzdigao iznad onoga u drugim evropskim državama. Tijem se putem lako došlo do potpunog falsifikovanja istorije.

⁹ Sabba Abas (Sava Osvećeni), svetac s kraja V. i početka VI. vijeka. Njegov životopis koji se nalazi u *Zborniku žitija velikih podvižnika*, prepisan na Atosu 1629, čuva se u biblioteci manastira sv. Trojice u Pljevljima. Osnivač je četiri manastira, među kojima i Mar Sabba kod Jerusalima koji je posetio Sava Nemanjić i vjerovatno preuzeo ime ovoga sveca kada se zakaluderio.

prijelaskom kaluđera iz razorenog manastira Tvrdoša (Hercegovina), u manastir Uspenja Bogorodice, u XVIII. vijeku, stvoren je i tu jak centar za propagiranje kulta Save Nemanjića. U to vrijeme, u ostalim crnogorskim krajevima ne postoji svijest o ovome svecu.¹⁰

Posebna je tema uloga kulta Savina u posljednjoj trećini XIX. vijeka, u odnosu na crnogorske svece. Savu su u to vrijeme forsirali izvanjci u Crnoj Gori koji su vodili prosvjetu i kulturu, kao što je to činio Jovan Sundečić, pop i prigodni pjesnik, uređujući crnogorski godišnjak „Orlić“ (1865-1870). U svijem godištima ovoga godišnjaka donošen je, pod naslovom „Svetitelji crnogorski“, spisak crnogorskih svetaca (bez kneza Vladimira, jer nije smio biti neki stariji svetac od srpskog Save!). Na istoj strani, pod naslovom „Pokrovitelj svijeh Srba“ (u koje su svrstavani i Crnogorci!), izdvajano je ime Save Nemanjića, iz čega se vidi da je on bio nadređivan crnogorskijem svecima koji su tretirani

---

¹⁰ Arhimandrit Dionisije Miković (Čestice moštiju sv. Đorđa u manastiru Banji u Risnu, „Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske“, VI. i VII, Kotor 1940) piše da su kaluđeri iz Tvrdoša prenijeli čestice moštiju sv. Đorđa, ali da ih je „tradicija vezala za sv. Savu“. - *Vidi*: D. Radojević, Crkva zaštitnika Budve sv. Save Osvećenog, „Pobjeda“, 28. X. 1985; *isti*: Opet o zaštitniku Budve sv. Sabi, „Pobjeda“, 7. XII. 1985. – Osnivanjem Bokokotorske eparhije, 1871, Sava je proglašen njenim pokroviteljem. Od sredine XIX. vijeka proslavljan je Savindan u Kotoru, H. Novom, Budvi i Risnu. - Porodične slave Savindana, izvorno nema u Crnoj Gori. Ogranci starog bratstva Kosovića u Drobnjaku zamijenili su raniju slavu sv. Save Osvećenog, u vrijeme intenzivirane propagande o Savi Nemanjiću iz centara van Crne Gore. U okvirima jurisdikcije Crnogorske mitropolije nije slavljen taj praznik (D. Radojević: Sveti Sava i sveti Sava, „Monitor“, 28, 4. V. 1991; - *Isti*: Postoje freske i ikone sv. Save Osvećenog, „Monitor“, 31, 24. V. 1991).

---

kao drugorazredni (lokalni) zaštitnici crnogorskog naroda, iako su se Crnogorci jedino njima zaklinjali i njima proklinjali. Ovaj odnos je istovjetan sa onijem što se danas, u propagandi SPC, uspostavlja prema pojmu *petrosavlje* (izvedenica od imena sv. Petra Cetinjskog), kao drugorazrednom u odnosu na *svetosavlje*.

„Liberal“, I, 5, Cetinje, avgust 1990; „Monitor“, 131, 23. IV 1993 (pod naslovom: Svetosavlje i velikodržavlje); *Iz povijesti hrišćanskih crkava u Crnoj Gori*, Podgorica 2000 (drugo izd. 2010), str. 110–117.

ODNOS CRKVE I DRŽAVE U DOBA PETRA I

Radoje Pajović

In this article, the author gives a brief history of the Montenegrin state and the Orthodox Church from the 15th century, and pays special attention to the church-state relationship in the time of Petar I. The church and the state were in a personal union, and the high priests were at the same time military leaders who chaired the state assembly. In relation to the titles given to Montenegrin bishops, he distinguishes between the terms vladika and metropolitan.

Padom pod osmansku vlast, krajem XV vijeka, teritorija Crne Gore je faktički podijeljena na četiri oblasti: 1) tzv. podlovcensku Crnu Goru, 2) Sedmoro brda, 3) tzv. Crnogorsku Hercegovinu i 4) Crnogorsko primorje.

Početak XVI vijeka, podlovcenska Crna Gora, u literaturi poznatija, iako ne baš opravdano, kao Stara Crna Gora, bila je podijeljena na sedam nahija: Lješansku, Župu Malonšići, Pješivce, Cetinje, Katunsku (koja je nastala diobom nahije Pješivci), Riječku i Crmničku. Krajem XVI vijeka Bjelopavlići su uništili Malonšiće, tako da su oni nestali i kao pleme i kao nahija. U XVII i XVIII vijeku Cetinje i Pješivci su se integrisali u Katunsku nahiju, tako da je slobodna Crna Gora u doba Petra I

bila organizovana u četiri nahije: Katunsku (Čevo, Cuce, Bjelice, Čeklići, Njeguši, Cetinje – Bajice, Pješivci, Komani i Zagarač), Riječku (Ceklin, Kosijeri, Dobrsko Selo i Ljubotinj), Crmničku (Podgor, Brčeli, Dupilo, Gluhi Do, Sotonići, Limljani, Boljevići) i Lješansku nahiju.

Sedmero brda su obuhvatala: Bjelopavliće, Pipere, Kuče, Bratonožiće, Rovca, Moraču i Vasojeviće. Krajem XVIII vijeka, poslije bitaka na Martinićima i Krusima, Bjelopavlići i Piperi su se uključili u slobodnu Crnu Goru, Rovca i Morača krajem druge dekade XIX vijeka, takođe za vlade Petra I, dok su ostala Brda ušla u sastav Crne Gore kasnije, u doba knjaza, odnosno kralja Nikole.

Takozvanu crnogorsku Hercegovinu činili su: Nikšići, Riđani – Grahovljani, Banjani, Pivljani i Drobnjaci. Njihova integracija sa tzv. podlovcenskom Crnom Gorom počela je u doba Petra I, a završena je u doba knjaza Nikole.

Crnogorsko Primorje je bilo podijeljeno između Mletačke republike (Kotor, Grbalj, Budva, Paštrovići, a kasnije Herceg Novi i Risan) i Osmanskog carstva (Ulcinj, Bar, a jedno vrijeme i Herceg Novi i Risan).

Osmanska vlast u navedenim oblastima razlikovala se prema stepenu autonomije, odnosno povlasticama koje je stanovništvo tih oblasti uživalo. Najveće povlastice imala je tzv. podlovcenska Crna Gora. Ona je krajem XV i početkom XVI vijeka pripojena Osmanskom carstvu kao posebna oblast pod upravom skadarskog sandžak-bega. U doba Skender-bega Crnojevića bila je izdvojena u posebni sandžak, a poslije njegove smrti pripojena je Skadarskom sandžaku sa statusom sultanovog hasa.¹ Povremeno i privremeno bila je posebni

---

¹ Branislav Đurđev, *Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku*, Sarajevo 1953, 30–101; Žarko Šćepanović, *Crnogorska plemena*, Enciklopedija Jugoslavije, II izdanje, knj. 3, Zagreb, 1987, 124.

Crnogorski sandžak, i pod upravom hercegovačkog, pa zatim dukadžinskog sandžak-bega, ali je najduže, gotovo kroz čitavi XVI i XVII vijek, bila u nadležnosti skadarskog sandaž-bega. Najvažnije, međutim, bilo da je imala status carskog hasa, jer je on davao značajan stepen autonomije. Naime, u nadležnosti sandžak-bega i kadije (čije je sjedište bilo van crnogorske teritorije) bio je opšti nadzor nad Crnom Gorom, a lokalna uprava bila je u rukama domaćih organa vlasti.² Crnogorci su posebnim sultanskim beratom dobili pravo da nijedan osmanski predstavnik, bez odobrenja domaće vlasti, ne može ući u Crnu Goru, ako nije upućen od sultana. Crnogorci nijesu bili obavezni ni da ratuju van Crne Gore.

Ovi uslovi su važili dokle god je određena autonomna zajednica ispunjavala svoje obaveze prema državi tj. plaćala porez i obavljala određene službe – u slučaju Crne Gore ta služba je bila sezonski rad u grbaljskim solanama. Za ispunjavanje ovih obaveza sultanu su bili odgovorni predstavnici tih zajednica. Kako je Osmansko carstvo bilo država čije su se institucije administrativnog, finansijskog, sudskog i obrazovnog sistema zasnivale na islamu to je i bilo prirodno da predstavnici svake autonomne zajednice u njenom sastavu budu vjerski poglavari te zajednice³, naročito u uslovima kad su svjetovni vladari bili zbačeni od osmanske vlasti.

Ovakvo stanje pogodovalo je razvoju organa domaće vlasti. Cetinjski mitropoliti, uz crnogorskog spahiju (do sredine XVII vijeka), predstavljali su Crnu Goru pred osmanskim i mletačkim vlastima, a na unutrašnjem planu, u samoj Crnoj Gori,

---

² Dušanka Bojanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Beograd 1974, 136.

³ The New Encyclopaedia Britannica, 15th edition, 1974, volume 13, *Ottoman Empire and Turkey*.

najvažniju ulogu je imao Opštacrnogorski zbor. Na Zboru se odlučivalo o svim važnijim pitanjima zemlje, počev od izbora duhovnih i svjetovnih gospodara. Pravo učešća na zboru imao je svaki punoljetni Crnogorac. Postojao je i glavarski zbor, sastavljen od plemenskih glavara, koji je predstavljao izvršnu vlast i brinuo se za unutrašnji mir i red, a posebno se bavio međuplemenskim nesporazumima i sukobima.

I pored značajnih privilegija i visokog stepena autonomije, cijeli XVI i XVII vijek protekli su u bunama i otporima, koji su najčešće u krvi ugušivani. U XVI vijeku, u otporu osmanskoj vlasti, Crnogorci su uglavnom bili usamljeni. Krajem XVI i početkom XVII vijeka, za vrijeme austrijsko-turskog rata (1593–1606) došlo je do pokreta crnogorskih brdskih i crnogorskih hercegovačkih plemena: Bjelopavlića, Pipera, Kuća, Bratonožića, a nikšićki vojvoda Grdan digao je protiv Turaka ustanak širih razmjera.⁴ Turci su nastojali da protiv brdskih i hercegovačkih plemena angažuju Crnogorce, a desilo se suprotno, što je i bilo prirodno. Crnogorci su pobunjenim brdskim i hercegovačkim plemenima pritekli u pomoć, kao što će to raditi nebrojeno puta kasnije, jer, kako je Petar I pisao Mahmud-paši Bušatliji: „Brđani su naša braća.“ Upravo te okolnosti, a prije svega upućenost jednih na druge, doveli su do međusobnih zblježavanja, a zatim i integracije.

Od stranih sila Crnogorci su se, naročito od sredine XVII vijeka, u značajnoj mjeri oslanjali na Mlečane. To je dovelo do uzajamne saradnje, do odlučnije borbe crnogorskog naroda protiv Turaka i do masovnih ustanaka crnogorskih brdskih i hercegovačkih plemena. u Kandijskom (1645–1669) i Morejskom ratu (1683–1699) Crnogorci su masovno učestvovali na strani Venecije, odnosno Svete lige – Venecije, Austrije i Poljske.

---

⁴ Veljko Šakotić, *Nikšić (Onogošt) u otporima i borbama 1597–1877*, Nikšić 1983.

Očekujući opšti hrišćanski rat protiv Osmanskog carstva, crnogorski vladika Mardarije je, uoči Kandijskog rata (1640), prihvatio uniju sa Vatikanom. To je nesumnjivo doprinijelo zbližavanju Crne Gore i Venecije u borbi protiv Turaka. U Crnoj Gori i njenom neposrednom okruženju vode se mnoge zajedničke borbe i pokreti crnogorskih, brdskih i crnogorsko-hercegovačkih plemena. Mlečići žele da što neposrednije prate i kanališu crnogorsku oslobodilačku borbu, pa u tom cilju, početkom XVIII vijeka, ustanovljavaju u Crnoj Gori instituciju gubernadura, koja će egzistirati duže od jednog stoljeća, čak i poslije propasti Mletačke republike. Crnogorskim mitropolitima se odobrava crkvena jurisdikcija nad pravoslavnim stanovništvom u Crnogorskom primorju.

Turci uviđaju opasnost koja im prijete od povezivanja brdskih i crnogorsko-hercegovačkih plemena sa podlovcenskom Crnom Gorom, pa preduzimaju mjere da to povezivanje spriječe. Jedna od tih mjera bila je i podizanje vojnih utvrđenja koja bi sprječavala ta povezivanja. Još sredinom XVII vijeka podignuta su takva utvrđenja u Plavu i Kolašinu, a početkom XVIII vijeka slična utvrđenja se podižu u Nikšiću, zatim u dolini Zete i Morače (Spuš, Podgorica, Medun, Žabljak), a u Hercegovini – Trebinje, Gacko i Klobuk.

Kraj XVII i početak XVIII vijeka označio je novu epohu u istoriji crnogorskog naroda. Pod uticajem uspješnih borbi protiv Osmanskog carstva, na tlu Crne Gore dolazi do veće odlučnosti u htjenjima za definitivno zbacivanje osmanske vlasti. Opšte-crnogorski zbor pod vođstvom Visariona Borilovića Bajice, 1688. godine, donosi odluku o zbacivanju osmanske vlasti. Uskoro nakon toga nastaje period kada Crna Gora faktički uspijeva da se oslobodi osmanske vlasti i postepeno se konstituiše kao država, što je dovelo do integracije crnogorskih brdskih plemena sa Crnom Gorom. Zasluga za to pripada, velikim dijelom,

vladikama, odnosno, vladarima iz dinastije Petrović Njegoš sa Njeguša, koji su, počev od vladike Danila, uspješno vladali Crnom Gorom, najprije kao vladike (155 godina), a zatim kao knjaževi odnosno kraljevi, ukupno nešto više od 220 godina.

Jedno od bitnih obilježja nezavisnosti od osmanske vlasti bilo je neplaćanje harača. To je bio razlog što je osmanska država, ponekad voljom sultana, a najčešće voljom susjednih sandžak-begova, tokom cijelog XVIII vijeka preduzimala kaznene ekspedicije protiv Crne Gore, koje su ostavljale za sobom pravu pustoš. U XVIII vijeku hroničari su registrovali 19 velikih turskih pohoda na Crnu Goru. Sedamnaest puta Crnogorci su uspjeli da se odbrane i da osmanskoj vojsci nanesu osjetne gubitke, a dva pohoda su završena katastrofalno po Crnu Goru.⁵ Prvi put je to bilo 1714, u doba vladike Danila, kada je bosanski vezir Numan-paša Ćuprilić opljačkao, popalio i, takoreći, do temelja razorio čitavu zemlju, a nekoliko hiljada Crnogoraca bilo je ubijeno ili nasilno preseljeno iz Crne Gore. Drugi takav pohod desio se 1785. godine, za vrijeme Petra I, kada je ovaj vladika boravio u Rusiji, a izvršio ga je Mahmud-paša Bušatlija.

Do početka XVIII vijeka Crnogorci su oslobodilačku borbu protiv Turaka vodili uglavnom samo uz povremeni oslonac na Mletačku republiku. Počev od XVIII vijeka, zapravo od 1711. godine, kad se, za vrijeme Petra Velikog, uspostavlja veza i saradnja sa carskom Rusijom, oslobodilačka borba crnogorskog naroda dobija nove podsticaje i izgledniju perspektivu.

U viševjekovnoj oslobodilačkoj borbi protiv Turaka Crnogorska mitropolija je odigrala izuzetno značajnu ulogu. Poseban značaj Crnogorska mitropolija je dobila od njenog preseljenja sa Vranjine na Cetinje (1484), a pogotovu od silaska

---

⁵ Jan Vaclik, *Suverenitet Crne Gore i savremeno međunarodno pravo u Evropi*, CID, Podgorica, 1966, 41–50.

dinastije Crnojević sa istorijske pozornice i pada Crne Gore pod osmansku vlast. Tada, zbog već pomenute funkcije cetinjskih mitropolita kao predstavnika crnogorskog naroda pred osmanskom državom, oni istovremeno dobijaju i ulogu legitimnog predstavnika crnogorskog naroda u njegovoj oslobodilačkoj borbi. Ovakva njihova uloga, kao predstavnika jedne autonomne zajednice u borbi za oslobođenje i nezavisnost, vodila je, prirodno, i osamostaljivanju Cetinjske mitropolije.

Od ukidanja Pečke patrijaršije, nakon pada Despotovine (1459), Zetska, a od kraja XV vijeka Crnogorska, mitropolija se ponaša gotovo autonomno. Istina, nakon prvog ukidanja Pečke patrijaršije crkvenu jurisdikciju nad Crnom Gorom preuzela je Ohridska arhiepiskopija. Međutim, uticaj Ohridske arhiepiskopije na Crnogorsku mitropoliju bio je odveć mali, ne samo zbog toga što je ona bila grčka i potpuno podložna politici osmanske države, nego i zbog velike udaljenosti i nesigurnih puteva.⁶ Iz literature je poznato da je u toku jednog stoljeća, koliko je Ohridska arhiepiskopija imala jurisdikciju nad Crnom Gorom, samo jedan crnogorski mitropolit (Vasilije, 1532. godine) išao u Ohrid, na arhiepiskopski sabor. Obnovom Pečke patrijaršije (1557. godine) Crnogorska mitropolija ponovo dolazi pod njenu formalnu jurisdikciju. Veze sa srpskim patrijaršijama su dosta bliske, ali se one održavaju više dolaskom patrijarha u Crnu Goru, nego time što su crnogorski mitropoliti odlazili u Peć, koja je bila na teritoriji na kojoj su Turci imali potpunu vlast. Crnogorski mitropoliti su, čak, češće obilazili srpske patrijarhe nakon seobe Srba pod Arsenijem Čarnojevićem (1690) nego do tada. Tako je 1700. godine Danilo Petrović posjetio patrijarha

---

⁶ Kostadin, *Carigradska patrijaršija i pravoslavlje u Evropskoj Turskoj*, Beograd, 1895.

Arsenija u Sečuju, kada ga je ovaj hirotonisao za vladiku i predao mu „sinđeliju“ o njegovoj duhovnoj nadležnosti kao crnogorskog mitropolita.

Vasilije Petrović je 1738. godine posjetio srpskog patrijarha Atanasija II u Beogradu, kada je bio hirotonisan. Tom prilikom je vladika Vasilije dobio titulu egzarha (zaštitnika) „Svetog trona srpskog“, što je bilo uslovljeno i okolnošću da su tada na srpskom patrijaršijskom tronu u Peći stolovali grčki patrijarsi tzv. fanarioti, koji su se, prvenstveno, brinuli za lične interese. Vladika Petar I Petrović je takođe nosio titulu „egzarha pečkog patrijarha“.⁷

No, grčki crkveni velikodostojnici nijesu stolovali samo na srpskom patrijaršijskom tronu u Peći. Oni su, služeći se korupcijom, uspjeli da preuzmu sva važnija mjesta – vladičanska, episkopska i ostala – na svim prostorima u okviru Osmanskog carstva.

Ukidanjem Pečke patrijaršije po drugi put, 1766. godine, nastaje kvalitetno novi položaj Crnogorske mitropolije. Godinu dana kasnije tj. 1767. godine, Turci ukidaju i Ohridsku arhiepiskopiju, a svu vlast u pravoslavnoj crkvenoj organizaciji na Balkanu preuzima Vaseljenska patrijaršija sa sjedištem u Carigradu, odnosno Istanbulu. Crnogorska mitropolija nije mogla da prihvati novo stanje, tako da je faktički postala autokefalna tj. nezavisna. Prihvatila je, jedino, neku vrstu pokroviteljstva ruskog Svetog sinoda, u mjeri u kojoj je i crnogorska država prihvatila pokroviteljstvo ruskog cara, odnosno Ruske carevine. Ruski državni i crkveni velikodostojnici su priznali nezavisnu tj. autokefalnu poziciju Crnogorske mitropolije, što su potvrdili i određenim simbolima. Jedan od njih je i bijela kamilavka, na koju u pravoslavnim crkvama imaju pravo jedino patrijarsi, odnosno poglavari

---

⁷ Jan Vaclik, n. dj. 50.

autokefalnih crkava, koju je ruski Sveti sinod poslao crnogorskom mitropolitu Petru I Petroviću Njegošu.⁸

Ponekad je ruski Sveti sinod prelazio granice simboličnog pokroviteljstva, pa je pokušavao da se miješa u unutrašnje stvari Crnogorske mitropolije, čak i da smijeni prvosveštenika, kao na primjer mitropolita Petra I. Tome su se oštro suprotstavili i Petar I i Opštencrnogorski zbor. Tako je poslije protjerivanja iz Rusije, 1785. godine, Petar I pisao Kolegiji inostranih djela carske Rusije: „Čudnovato je takođe, kako se moglo od mene kao čovjeka slobodnog, zahtijevati da ne budem arhijerej bez dopuštenja Ruskog sinoda? Zar oni ne znaju da vlast Ruskog sinoda ne izlazi iz granica ruske države?... Pri svemu tome što sada, zbog turskog nasilja nemamo patrijarha, ali imamo dosta blagočastivih arhijereja i *slobodu u crkvenim pravima*.“⁹

Kada je poslije spletki i intriga grofa-general Marka Ivelića ruski sinod ponovo pokušao da smijeni Petra I oštro je reagovalo „praviteljstvo crnogorsko i brdsko“. Na Opštem crnogorskom zboru (saboru), 3. jula 1804. godine prihvaćen je odgovor ruskom Sinodu, koji su potpisali guvernadur Vuko Radonjić i svi prisutni serdari, vojvode, kneževi, barjaktari i visoki crkveni velikodostojnici. U pismenom odgovoru, uz navedene potpise ovjerene „Pečatom obščim crnogorskim“, na optužbe da se služba božja u Crnoj Gori ne vrši na pravi način, stoji: „(...) već je nama za čudo, što sv. ruski sinod istražuje blage uredbe od arhijereja koji njemu nijesu podvlasni i zahtijeva da takovo blagočastije, kao što je u Rusiji, bude i u nas gdje nema za to sredstava, niti je sudaca, ni sudejske vlasti, niti škola i tome podobnoga. (...) a ovdje u nas ako nema prosvjete, a ono nema ni jeresi nikakvi, nego je samo čista pravoslavna grčko-srpska

---

⁸ Isto, 96.

⁹ Radoslav Rotković, *Kratka ilustrovana istorija crnogorskog naroda*, Podgorica 1996, 96.

vjera. Pošto je srpsko carstvo palo, mi smo se od silni(h) neprijatelja hristijanstva sklonili u ove gore i u njima se naselili, ne zaviseći ni od koga, samo što smo slušali nastavljenja i pokoravali se vlasti naši(h) mitropolita, kao naši(h) arhipastira, koji su nas naučili braniti pravoslavnu vjeru i svoju slobodu. A sadašnji naš arhipastir više je od svakojega za nas trudio se i trudi se (...) Naš arhijerej (..) svetu službu tek onda otpravlja, kad se od narodni(h) poslova smiri (..) Narod u Rusiji gdje su još nauke i prosvješteno sveštenstvo, ne razumije bolje od našega naroda vjeru i zakon, pa tko nas u zakonu i vjeri uči, tko li nas nastavlja blagočastiju i dobrodjetelji hristijanskoj? Doista naš dobri arhipastir, a ne ruski pripovjednici (...)“

Objašavajući da se poslije ukidanja Pečke patrijaršije (1766) „presjekla bitnost sloveno-srpski(h) patrijarha, a stolica pečke patrijaršije i danas je upraznjena; po tome dakle naš gospodin mitropolit ostao je sam za sebe u ovdašnjoj crkvi, nezavisan ni od kakve vlasti. A pri tome kad smo mi u prastara doba primili vjeru hristijansku, nismo je primili od Rusa nego od Grka. Mi do sada nismo čuli da ima vlast sv. ruski sinod nad slaveno-srpskim narodom izvan ruski(h) granica živećim, i da o njemu vodi brigu, pa i nad nama ne može imati nikakve vlasti, zašto mi narod crnogorski i brdski, nismo podanici ruskoga carstva, nego samo stojimo pod njegovim moralnim pokroviteljstvom, pa i to ne iz kakvog drugog uzroka, nego samo zbog jednakosti vjere i plemena privrženi smo, vjerni i usrdni dvoru ruskom, i takvi ćemo ostati vječno...“¹⁰

Slično ovom „odgovoru“, crnogorski i brdski glavari, u ime cijelog naroda, napisali su pismo ruskom caru Aleksandru I, u kome brane dostojanstvo svog mitropolita. U pismu se, s tim u vezi, kaže: „Mi, narod, koji živimo pod njegovom upravom kroz njegovo visokopreosveštenstvo sve zapovijedi i moguća raspolaganja,

---

¹⁰ Jan Vaclik, n. dj. 144–150.

koja bi sljedstvovala od Vašega im(peratorskog) velič(anstva) najusrdnije primamo, a usuditi se ispuniti ih bez njegovog dogovora i uprave ne možemo nikako (...) Naš Mitropolit nije nigda bio pod zapovijedi ruskog sinoda, nego samo pod pokroviteljstvom Vašeg Imperatorskog Veličanstva i to pod moralnim, i tako do sad nijesmo bili ni od koga branjeni... Sveti sinod nema nikakva prava nad arhijerejima, koji nijesu njemu podvlasni izvan predjela ruskije(h) granica, đe je njihova vlast...“¹¹

Ruski car je prihvatio reagovanje crnogorskih glavara kao normalno, smijenio svog dotadašnjeg izaslanika (Marka Ivelića) i poslao novog, ali ovom prilikom pravog Rusa, nakog čega su nesporazumi otklonjeni i nastavljena je normalna sardanja.

Autokefalnost Crnogorske mitropolije priznala je i Vaseljenska tj. Carigradska patrijaršija time što ju je 1855. godine unijela u svoj specijalni protokol tzv. Sintagmu, gdje se među 10 autokefalnih – pomjesnih pravoslavnih crkava našla i Crnogorska, kao deveta po redu. Redosljed je inače izgledao ovako: 1. carigradska, 2. aleksandrijska, 3. antiohijska, 4. jerusalimska, 5. kiparska, 6. ruska, 7. karlovačka, 8. sinajska, 9. crnogorska i 10. crkva u Kraljevini Grčkoj.¹²

Poslije Berlinskog kongresa, 1878. godine, u porodicu pomjesnih tj. autokefalnih pravoslavnih crkava uvedeno je još pet crkava: 11. sibirjska, 12. bugarska, 13. černovicko-dalmatinska, 14. crkva u Kraljevini Srbiji i 15. crkva u Kraljevini Rumuniji.¹³ Crnogorska crkva je i dalje zadržala deveto mjesto.

Krajem 1903. godine Crnogorska crkva je formirala i svoj Sveti sinod i donijela njegov ustav. Odredbe o autokefalnosti

¹¹ Isto, 151–156.

¹² Dr Nikodim Milaš, *Pravoslavno crkveno pravo po općim crkvenopravnim izvorima i posebnim uredbama*, Zadar 1890, 132.

¹³ Isto.

Crnogorske pravoslavne crkve ušle su i u prvi crnogorski Ustav za Knjaževinu Crnu Goru, 1905. godine. Godine 1920, nakon formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i prestankom suvereniteta crnogorske države, posebnim dekretom kralja Aleksandra Karađorđevića ukinuta je i autokefalnost crnogorske pravoslavne crkve.

Teritorija crnogorske države i nadležnosti Crnogorske, odnosno Cetinjske mitropolije nijesu se podudarale. U doba vladike Danila crnogorska država obuhvatila je samo četiri nahije: Katunsku, Riječku, Crmničku i Lješansku. Sindelijom vladike Danila, koju je 1700. godine dobio od srpskog patrijarha Arsenija III Čarnojevića, utvrđena je njegova mitropolitska jurisdikcija. Osim Crne Gore, pod njegovu crkvenu vlast ušli su Grbalj, Paštrovići, Krtole, Luštica, Bar, Ulcinj, Skadar, Podgorica, Žabljak, Zeta, Kuči, Piperi, Bjelopavlići i Bratonožići.¹⁴ Otuda je i nastala titula vladike Danila – „mitropolit crnogorski, skenderijski i primorski“. Nekoliko njegovih nasljednika do Petra I se takođe tako titulisalo.

Vladika Danilo je 12. maja 1718. godine od Mlečića dobio pod svoju crkvenu jurisdikciju crnogorsko primorje, uključujući i Boku Kotorsku. To je potvrđeno i posebnim dukalom mletačkoga dužda od 4. juna 1718. godine.¹⁵

Crkvena jurisdikcija nad Crnogorskim primorjem trajala je do ukidanja Mletačke republike, 1797. godine. Požunskim mirom, 1806. godine, Boka Kotorska je zajedno sa Dalmacijom došla pod francusku vlast (u vrijeme Napoleonovih ratova). Godine 1814. Boka i Dalmacija su potpale pod austrijsku vlast, što je kasnije potvrđeno i Bečkim kongresom, 1815. godine. Austrijski car Franc Jozef I je 1869. godine odobrio da se osnuje

---

¹⁴ Radoslav Rotković, n. dj. 91.

¹⁵ Đoko Slijepčević, *Istorija Srpske pravoslavne crkve*, knj. 2, Beograd 1991, 227.

samostalna Bokokotorska episkopija, koja je pet godina kasnije, zajedno sa Zadarskom (Dalmatinskom) episkopijom ušla u sastav Bukovinsko-dalmatinske mitropolije.¹⁶

O odnosu crkve i države u Crnoj Gori u doba Petra I ne može se govoriti na klasičan način, jer on nije bio uvijek u skladu ni sa državno-pravnim normama ni sa kanonima pravoslavne crkve. Razlog za to je što su u vrijeme koje je predmet naše pažnje, i crnogorska država i crnogorska crkva bile veoma specifične. U normalnim uslovima, tamo gdje postoje pravne države, odnos crkve i države reguliše se ustavom. U pravoslavnom svijetu, gdje je većina stanovništva pravoslavna, crkva je bila državna. U Crnoj Gori, u ovo doba, moglo bi se reći da je crkva bila i više od toga. Od vremena otkako se Crna Gora oslobodila od osmanske vlasti, posebno od kraja XVII vijeka tj. od vremena vladike Danila do knjaza Danila (sredina XIX vijeka), crkva i država, uslovno rečeno, bile su u personalnoj uniji. Crnogorska mitropolija i prije nego je *de facto* postala autokefalna bile je i narodna crkva i bitno se razlikovala od svih sestrinskih pomjesnih crkava u pravoslavnom svijetu. Praksa je nametala specifične uslove življenja, pa se nije mnogo držalo do crkvenih dogmi. Prvosveštenici nijesu nosili mantije, sem za vrijeme bogosluženja u crkvi, a kod drugih sveštenika, pogotovu onih mirskoga reda, jedva da je o tome moglo biti govora i tada, jer naprosto crkvenih odora nije ni bilo dovoljno. Tek je mitropolit Mitrofan Ban naredio da sveštenici prilikom bogosluženja moraju nositi mantije.

Crnogorski prvosveštenici – mitropoliti, odnosno vladike bili su, istovremeno, i vojskovođe. Počev od vladike Ruvima, koji je 1604. godine predvodio Crnogorce u bici kod Lješkopolja, gdje je izvojevana velika pobjeda nad Turcima, crnogorske vladike,

---

¹⁶ *Azbučnik Srpske pravoslavne crkve* (po Radoslavu Grujiću), Beograd 1993, 67.

gotovo po pravilu, predvode Crnogorce u borbi protiv Turaka. U boju na Carevom lazju, vladika Danilo je bio glavnom komandujući nad crnogorskom vojskom, a Petar I predvodio je Crnogorce i Brđane, veoma uspješno, u bojevima protiv Mahmud-paše Bušatlije, na Martinićima i Krusima. U ovim bojevima crnogorski vladike su bili čak i ranjeni, vladika Danilo na Carevom lazju, a Petar I na Martinićima.

Zanimljivo je viđenje Petra I od strane ruskog oficira Vladimira Bronjevskog čiji su memoari, u prevodu Gojka Vukčevića, nedavno objavljeni kod nas: „Jedini među arhijerejima na ovome svijetu, koji je umio u sebi sastaviti dva dostojanstva, koja se tako malo slažu (...) U crkvi kad je sio na presto izgledao je kao car. U đeneralovom domu, u kaftanu od crne kadife, opasan bogatim šalom, o kome je visila sablja, ukrašena dragim kamenjem i lentom Svetoga Aleksandra (Nevskog) preko ramena, više je izgledao kao đeneral nego kao mitropolit.“¹⁷

Poslije bojeva na Martinićima i Krusima, na paradi koja je bila priređena na Cetionju, prema zapisu hroničara, Petar I je na čelu parade jahao na bijelom konju, u vojnoj opremi, sa golim mačem u desnoj, a časnim krstom u lijevoj ruci.¹⁸

Savremenici i istraživači govore o Petru I kao vitezu, koji je letio iz boja u boj, a u vremenu zatišja živio je kod kuće strogošću isposnika.

Pored toga što je Petar I bio vojskovođa i državnik, on je bio i pravi duhovnik. Prema istraživanjima Dušana Vuksana, mitropolit Petar I je savjesno izvršavao sve crkvene dužnosti. „U svemu, a naročito u vršenju svojih vjerskih dužnosti vladika je bio najrigorozniji. On nije propuštao ni jedan veći praznik, a često ni nedjelje, da ne bi služio liturgiju, samo kada je bio u

---

¹⁷ Dr Đoko Slijepčević, n. dj, 240.

¹⁸ Isto, prema zapisu Trifuna Đukića.

Stanjevićima ili na Cetinju i kada ga u tome ne bi ometali narodni poslovi, radi kojih je najviše bio neprestano po nahijama.“¹⁹

No, nijesu samo prvosveštenici, nego i drugi crkveni velikodostojnici bili narodne vođe, a kada je trebalo i vojskovođe. Sveštenici mirskog areda, ne samo kao najpismeniji, nego često i kao jedini pismeni ljudi, komandovali su crnogorskim četama i bataljonima, pa ponekad i većim odredima. U predasima, između ratova, crnogorski duhovnici su obavljali svoje redovne dužnosti. Najčešće su bili poznati glavari, plemenski kapetani, vojvode, senatori.

Sveštenici su se izdržavali i od rada na svojim imanjima i ni u čemu nijesu izuzimani od svojih obaveza, koje su imali u plemenima. Bili su obavezni da posreduju u sporovima, inače su mogli biti lišeni čina. Svoje znanje popa i kada nije obavljao sveštenu dužnost, nego je postao glavar, svaki od njih je zadržavao ispred imena.

Crnogorski mitropoliti, odnosno vladike, zaključno sa Njegošem, bili su nosioci vrhovnih organa državne uprave, čak i u vrijeme dok su postojali guvernaduri. Zanimljiv je o tome zapis francuskog pukovnika, kasnije generala Bijale de Somijera, čiji su memoari *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru* prevedeni 1995. godine: „Od dolaska na vlast Petra Petrovića, sadašnjeg vladike (riječ je o Petru I), guvernaduri samo prividno imaju vlast. Ovaj suveren je prosvojio svu vlast i njome se koristi na jedan apsolutistički način, ali u interesu svoje zemlje.

Vladika je, ipak, morao da zadrži guvernadure (prvo Joka, a zatim Vukolaja Radonjića – primj. R.P.) i serdare; međutim, u suštini, on sam ima najvišu vlast, a njegovi saradnici gotovo

---

¹⁹ Isto, 240.

da je i nemaju. Oni su, dakle, izgubili mnogo od svoga uticaja.“²⁰

U isto vrijeme, ruski diplomata Stevan Sankovski daje drugačije viđenje načina vladanja Petra I: „Guvernadur je poslije arhipastira prvi načelnik. On se ne miješa u duhovne poslove, ali u građanskim poslovima uvijek prisustvuje kao i pri suđenjima. Uvijek je bio pozvan od vladike da zajedno sa njim radi. Zajednički mire i krvnu osvetu.“²¹

Za našu temu bilo bi zanimljivo pozabaviti se malo i odnosom crnogorskog zbora i vladika kao svjetovnih gospoda. Vladike su birane na Opštecnogorskom zboru, kao svjetovni gospodari, a kao duhovni poglavari tj. vladike, odnosno mitroliti, morali su biti hirotonisani po određenim crkvenim normama. Obično su to radili srpski patrijarsi, do ukidanja Pečke patrijaršije. Petar I je hirotonisan u Sremskim Karlovcima, 13. oktobra 1784. Kasnije crnogorske vladike, odnosno mitropoliti, zaključno sa Mitrofanom Banom hirotonisani su u Rusiji.

Vladike, odnosno mitropoliti, predsjedavaju i zemaljskim i glavarskim zborom, i dužni su da sprovode u život odluke zbora. Razumije se da su vladike uticale na rad zbora, ali u mjeri koja je za zbor bila prihvatljiva. Uticaj vladike na zbor zavisio je, kako je konstatovao Gligor Stanojević, od ličnog autoriteta i umješnosti samoga vladike.²²

Na kraju želim da pokrenem pitanje titulisanja crnogorskih vladika iz perioda Petrovića.

---

²⁰ Viala de Somjer, *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*, Cetinje 1994, 73.

²¹ *Crnogorsko-ruski odnosi 1711–1918*, tom 1, Izvještaji S. A. Sankovskog od 24. oktobra (5. novembra) 1805. godine, Podgorica – Moskva 1992, 65–77.

²² Đoko Slijepčević, n. dj. 223; G. Stanojević, *Crna Gora pred stvaranje države*, 271–283.

U posljednje vrijeme, naročito u udžbeničkoj literaturi, a i kod nekih historičara, posebno pravnih, primjećuje se tendencija da se crnogoraske vladike iz kuće Petrovića sve više titulišu kao mitropoliti. Oni zaista jesu bili mitropoliti, ali su se tako titulisali samo u crkvenim pitanjima. Kada su bile u pitanju svjetovne stvari oni su se obično titulisali kao vladike, što je prevashodno imalo značenje vladara. Titulisanje činom, odnosno zvanjem, „vladika“ toliko je u praksi bilo često da je ušlo u svijest naroda i zadržalo se do danas. Kada bi danas neko rekao ili napisao mitropolit Danilo malo bi ljudi moglo pretpostaviti da se to odnosi na Danila (Stjepčevića) Petrovića, rodonačelnika dinastije Petrović. Isti bi slučaj bio kada bi neko rekao mitropolit Rade. Ali, kada se kaže vladika Rade svako u Crnoj Gori zna da se to odnosi na Njegoša, tj. Petra II Petrovića Njegoša, kome je na krštenju dato ime Radivoje. Isto tako, u narodu se odomaćilo da se kaže vladika Sava, vladika Vasilije, vladika Petar I, koga je još za života narod prozvao svetim vladikom. To nije nimalo slučajno. I oni sami su se mnogo češće potpisivali kao vladike, jer su se svome narodu najčešće obraćali kao svjetovni gospodari.

Na različito titulisanje uticala je nesumnjivo i okolnost da se nije podudarala njihova duhovna tj. vjerska i svjetovna nadležnost. Oni su bili svjetovni gospodari samo u slobodnom dijelu Crne Gore, a njihova duhovna nadležnost bila je ne samo u Crnoj Gori, nego i u crnogorskim Brdima, Skenderiji (Zeti i sjevernoj Arbaniji) i Crnogorskom primorju. Prema tome Danilo, Sava, Vasilije, Petar I i Petar II u saobraćanju sa građanima Crne Gore gotovo u 99% slučajeva titulišu se kao vladike, zapravo u svim slučajeva kada se obraćaju kao državnici, odnosno svjetovni gospodari. U obraćanju svojoj pastvi van slobodnog dijela Crne Gore oni se titulišu samo kao mitropoliti. Jednostavno oni nijesu imali pravo da im se

obraćaju kao vladike, jer im nijesu bili nadležni kao svjetovni gospodari. Vršeći analizu 245 poslanica koje je objavio Dušan Vuksan, ustanovio sam da se Petar I 238 puta potpisao kao vladika, a samo sedam puta kao mitropolit. Stanovnicima Crne Gore kao mitropolit se obratio samo četiri puta, i to svaki put kada je bila riječ o vjerskim stvarima i jednom kada je bila riječ o jednoj ženi iz Srbije, koja je bila robinja kod Turaka, pa otkupljena, a ovo pismo joj je važno i kao objava prilikom povratka u Srbiju.²³ U bogatoj prepisci sa inostranstvom, pa i sa Karađorđem, Petar I se uvijek potpisuje kao mitropolit.²⁴

Poslije slavni pobjeda u bitkama, odnosno bojovima na Martinićima i Krusima 1796. godine, ruski car Pavle je Petra I odlikovao Ordenom Aleksandra Nevskog. Od tada, u komunikaciji sa inostranstvom Petar I se, osim kao mitropolit, potpisuje i kao „Ordena Aleksandra Nevskog kavaljer“.

U kontaktima sa Petrom I, u toku 1806–1807. godine, Francuzi ga tretiraju ne samo kao vladiku, nego i kao nezavisnog kneza.²⁵ Komandant britanske flote u Jadranu, 1813. godine, u prepisci sa Petrom I obraća mu se kao mitropolitu i gospodaru Crne Gore.²⁶ U ugovoru koji je 23. novembra 1820. godine Austrija potpisala sa Petrom I on je tretiran kao ekselecija i knez, a onda kao mitropolit i primas Crne Gore.²⁷

Takav tretman Petra I ne samo u Crnoj Gori nego i u komunikaciji sa velikim silama, kao što su bile Rusija, Austrija, Francuska i Engleska je prirodan. Njemu je, zapravo,

---

²³ Dušan Vuksan, *Poslanice Petra I Petrovića Njegoša*, Cetinje 1935.

²⁴ Vidjeti: Dr Jevto Milović, *Petar I Petrović Njegoš*, Pisma i drugi dokumenti, knj. 1, 1780–1820, knj. 2, 1821–1830, Titograd 1987, 1989.

²⁵ Jan Vaclik, n. dj. 130.

²⁶ Isto, 127–128.

²⁷ Isto, 114.

Opštacrnogorski zbor, 3. septembra 1797. godine, donio rješenje kojim se „gospodinu mitropolitu Petru Petroviću“ daje „polnaja“ vlast da jeste načelnik i zapovjednik.²⁸

Sličan tretman imale su i ostale vladike iz kuće Petrović. Tako je 1742. godine ruska carica primila vladiku Savu kao vladara – zapovjednika („povelitelja“) Crne Gore sa svim dužnim poštovanjem i isplatila mu svu zaostalu pomoć još od Petra Velikog i posebno tri hiljade rubalja kao pomoć narodu.²⁹

Sava se, inače, uobičajeno titulisao kao „smireni mitropolit skenderijski i primorski i Crne Gore povelitelj“.³⁰ Slično se potpisivao i Njegoš tj. kao „arhiepiskop i gospodar crnogorski i brdski“.³¹

Iz izloženog se dovoljno jasno vidi da se crnogorske vladike iz kuće Petrovića ne potpisuju slučajno kao vladike, iako su bili mitropoliti, jer su oni prije svega bili državnici tj. vladari. To je jasno uočio i sekretar knjaza Danila, češki historičar i publicista Jan Vaclik, koji u knjizi *Suverenitet Crne Gore* objašnjava: „Riječ *vladika* znači episkop, grčki despot, objašnjava u pravom smislu gospodara, izvor moći.“³² Čak je i Njegoš našao za potrebno da Vuku Karadžiću, 1837. godine, objasni da je riječ *vladika* tumačena prema ruskom jeziku u značenju *vladar*.³³ To je nesumnjivo razlog zbog čega treba praviti razliku između termina *mitropolit* i *vladika*, pa bi crnogorske vladare, odnosno duhovnike, iz kuće Petrović, u periodu od 1697. do 1851. godine trebalo titulirati shodno funkciji u kojoj su se u datom momentu

²⁸ Tomaš Marković, *Istorija školstva i prosvjete u Crno Gori*, knj. 1 (od doseljavanja Slovena do 1830. godine), Beograd 1969, 355.

²⁹ Isto, 312.

³⁰ Đoko Slijepčević, n. dj, 228. Smatram da je u ovoj intitulaciji cijela istina i ovo me je i inspirisalo da se pozabavim ovim pitanjem.

³¹ Isto.

³² Jan Vaclik, n. dj. 73.

³³ Radoslav Rotković, n. dj. 89.

---

pojavljivali. A da je razlika očita govori i podatak da su se u periodu od 1851. do 1918, tj. u periodu kada je crkva bila formalno odvojena od države i kada je Crna Gora proglašena za knjaževinu, odnosno kraljevinu, crnogorski prvosveštenici titulirali isključivo kao mitropoliti, a nikad kao vladike.

Pitanje titulisanja crnogorskih vladika iz kuće Petrović ima i još jednu dimenziju. To je pitanje navodne crnogorske teokratske vladavine. Ne samo podaci koje sam naveo, nego i mnogi drugi ubjedljivo govore da se vladavina crnogorskih vladika ne može smatrati teokratskom vladavinom. O tome ubjedljivo govori brojna literatura, a posebno trotomna *Istorija Srpske pravoslavne crkve* dr Đoka Slijepčevića, čije je drugo izdanje objavljeno u Beogradu, 1991. godine.

(Sa naučnog skupa *Bitka za Crnu Goru, Martinići – Krusi, 1796–1996*, Podgorica 1997)

POLOŽAJ ISLAMSKE VJERSKE ZAJEDNICE U CRNOJ GORI

Zvezdan Folić

Historian Zvezdan Folić who died prematurely, is one of the few Montenegrin scholars who dealt extensively with matters of religion and church. In this paper, he elaborated on the position of the Islamic community in Montenegro from 1878 to 1912, and noted that the Islamic religion was recognized by Danilo's Code in 1855, and later by the Constitution and laws which guaranteed religious freedoms in Montenegro. He concluded that Montenegro was the most religiously tolerant country in the Balkans.

Crnogorski ratovi protiv Osmanlija bili su isključivo oslo bodilačkog karaktera. Crnogorci ih nijesu vodili zbog toga što su njihovi neprijatelji bili gorljivi sljedbenici islama, već zato što je Osmansko carstvo osvojilo njihovu domovinu. O vjerskoj dimenziji ovih ratova nema ni najmanjeg znaka. Uostalom, članom 92 Danilovog zakonika iz 1855. godine priznata je, pored ostalog, i islamska vjeroispovijest. U poređenju sa drugim državama u susjedstvu, to je bio vidan iskorak. Srbija je uvažila islamsku religiju 1863. godine ukazom kneza Mihaila Obrenovića, Austrija je to učini 1912. godine, a Hrvatska tek 27. IV 1916. godine.¹

---

¹ Šerbo Rastoder, *Istorijsko-metodološki okvir...*, 89.

Zbog međunarodnih obzira, odnosno odluka Berlinskog kongresa, ali i plemenitih vizija, knjaz Nikola je odmah nakon „Veljeg rata“ dopustio formiranje Islamske vjerske zajednice u Crnoj Gori. Bila je to prva takva zajednica na Balkanu pošto je stanovništvo islamske vjeroispovijesti u okruženju i dalje priznavalo sultana kao halifu, tj. kao vrhovnog vjerskog poglavara svih sljedbenika islama. Vjerske poslove halife vršio je u njegovo ime carigradski muftija u zvanju Šejhulislama – vrhovnog vjerskog poglavara. Njegovo sjedište imalo je naziv Mešihat, kao mjesto najviše vjerske vlasti.

Prvi muftija u Crnoj Gori bio je Hadži Salih efendi Huli iz Ulcinja koji je bio rodom iz Skadra. Njemu je knjaz Nikola dao puno važnu vlast „da sudi muslimanima po Šerijatu, onako isto kako je to bilo u turski vakat“.² Muftiju je, inače, postavio Šejhulislam a uz odobrenje crnogorskog suverena. Glavna dužnost muftije bila je da rješava sve sporove koji su mu proslijeđeni od strane kadija. Muftija Hadži Salih je stolovao u Ulcinju. Osim muftijstva, egzistirala su i tri kadiluka: u Ulcinju, Baru i Podgorici. Njima su upravljale kadije koje je postavljao muftija a potvrđivao ih je vladar preko Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova. Kadije su sudile po Šerijatu i mogle su imati na raspolaganju i po jednog sudskog pandura. Šerijatska rješenja postajala su izvršna tek uz saglasnost knjaza i crnogorske vlade. Žalba na odluku kadije podnosila se najprije muftiji, a zatim Šejhulislamu.³

Pored muftije i kadija, u Crnoj Gori je nedugo nakon 1878. godine bilo 46 islamskih sveštenika. Egzistirali su u svim mjestima gdje žive Muslimani. Najviše islamskih duhovnika bilo je u Ulcinju – čak 20, dok je u Podgorici bilo jedanaest islamskih sveštenika, i to četiri imama, četiri mujezina i trojica hodža. U

---

² Murteza Karadžević, *Crnogorski i Bosansko-Hercegovski Muslimani i nadležnost šerijatskih sudova*, „Glas Crnogorca“, br. 4, 31. I 1912.

³ Šerbo Rastoder, *Istorijsko-metodološki okvir...*, 90.

Crnoj Gori je bilo 36 džamija. Islamskih škola (mekteba) bilo je osam, i to tri u Podgorici, tri u Ulcinju i dvije u Baru. Po jedna od tih škola u Podgorici i Ulcinju bile su namijenjene za edukaciju ženske djece.⁴

Crnogorske vlasti su bile i te kako svjesne da vjerska dimenzija čini najtemeljniji i najosjetljiviji dio muslimanskog identiteta. Zato su najstojali da iskažu poštovanje i prema proslavljanju islamskih praznika. I to na najtransparentniji način. Knjaz Nikola je u maju 1879. godine naredio da se u Baru pucanjem iz topova obilježi početak ramazanskog posta. Naložio je vojvodi Mašu Vrbici da topovi dejstvuju dva puta dnevno, ujutro i naveče, i u vrijeme koje lokalni hodža odredi. Vrbica se zalagao da se takav način obilježavanja ramazana primijeni i u Podgorici, procjenjujući da ova naredba u najmnogoljudnijem crnogorskom gradu ima još veći politički efekat. U Podgorici se, inače, nalazila komisija za razgraničenje između Crne Gore i Osmanskog carstva. Crnogorska vlast je bila darežljiva i prema molbama sljedbenika islama da im se ustupi barut, kako bi pucanjem označili dolazak ramazanskog praznika. Takav zahtjev podnijeli su predstavnici plemena Mrkojevića, što je naišlo na apso lutno razumijevanje ministra Vrbice. Crnogorski ministar je naredio da se Mrkojevićima ustupi baruta koliko budu tražili, a vojnom komandantu barske oblasti je sugerisao da ne žali truda i pohvala, samo da bi privolio Mrkojeviće na lojalnost državnih vlasti.⁵ Pragmatizam je, očito, inicirao blagonaklonost crnogorskih vlasti prema vjerskom životu Muslimana. No, to je neizostavna komponenta u svakoj državnoj politici prema nacionalnim i vjerskim manjinama. Bilo je, naravno, i iskrenih nastupa u štampi koji su išli u pravcu postizanja međukonfesionalnog sklada. „Glas Crnogorca“ od 12. jula 1881. godine je na prvoj stranici, što je imalo posebnu težinu, isticao da je pre-

---

⁴ Živko Andrijašević, *Politika crnogorske države...*, 9394.

⁵ Isto, 9091.

poznatljiva vjerska trpeljivost kod Crnogoraca, da državna vlast štiti jednako sve vjeroispovijesti, a zatim je pomalo u samohvalisanom tonu nastavio da je svaka vjera „... zaštićena i samom lijepom crtom crnogorskog karaktera, karaktera samoga naroda crnogorskog, koji se vazda odlikovao najvišom tolerancijom vjerzakonskom, koji je vazda pazio i poštovao svoju vjeru i za živu glavu ne bi dopustio da se takne ma u čiji zakon. Crnogorac voli svoju vjeru ali ne mrzi tuđu, ne prezire niti goni ikog zbog druge vjere, ne ide za tijem niti mu je stalo do toga da ko svoju vjeru mi jenja na njegovu“.⁶

Neke od ovih osobina Crnogoraca, a posebno tolerantnost knjaza Nikole prepoznavali su i islamski velikodostojnici u Crnoj Gori. Jedan od njih bio je i Hadži Mustafa Hilmi efendija Tikvešlija koji je 1883. godine na mjestu crnogorskog muftije naslijedio Salih Hulija. Mustafa Hilmi je u jednom pismu Ministarskom savjetu Knjaževine Crne Gore decidno naveo da je praksa pokazala da su crnogorskim Muslimanima zagarantovana sva vjerska prava i da takav odnos predstavlja zalogu u njihovu svijetlu budućnost.⁷

Knjaz Nikola je u kontinuitetu udovoljavao realnim molbama poklonika islama u Crnoj Gori. U doba muftije Mustafe Hilmija na veću vjersku edukaciju, poslali su o državnom trošku u Carigrad hafiz Hasan Mavrić iz Ulcinja, hafiz Smajil Alibalić iz Podgorice i Nedžib Ibrišević iz Starog Bara. Od njih je jedino Hasan Mavrić završio školovanje.⁸

Država se starala i o popravci i podizanju islamskih bogo molja. Kada je od eksplozije baruta izazvanoj udarom groma u Baru 1881. godine srušena i džamija, imam Šabić se obratio preko Ministarstva unutrašnjih djela knjazu Nikoli. Molio ga je za pomoć u popravci džamije. Žalio se da Muslimani nemaju

---

⁶ Glas Crnogorca, br. 28, 12. VII 1881, 1.

⁷ Živko Andrijašević, *Crnogorska država prema Muslimanima...*, 63164.

⁸ Šerbo Rastoder, *Istorijsko-metodološki okvir...*, 93.

svoje džamije, a taj nedostatak su posebno bolno doživljavali u vrijeme ramazana. Crnogorski vladar je odobrio pomoć za obnovu ove džamije.⁹

Crnogorski suveren je dao dozvolu za gradnju džamije u Ulcinju. On je, 19. XI 1890. godine, poručio: „Mojim vjernim podanicima muhamedancima varoši Ulcinja, a imenom muhamedancima mahala Meteriza. Odobravam i naređujem mjesto koje ste izabrali za novu džamiju u mahali Meteriz na mjestu stare, svome padu sklonjene džamije u istoj mahali. U znak moje vazdanje ljubavi prema vama, mojim vjernim podanicima i stalne želje moje da ste u vašoj vjeri slobodni i napredni, naredio sam da primite tri hiljade groša kao pomoć za građenje gore pomenute džamije“.¹⁰ Knjaz, očito, nije štedio ni finansijska sredstva samo da bi uvažio i zadovoljio vjerska osjećanja islamskih vjernika. Nastavio je s tom praksom, pa je u svojoj vladarskoj eri dopustio i pomogao izgradnju još dvije džamije u Primorskoj oblasti.

Zajednički život različitih vjeroispovijesti veoma se lijepo manifestovao u Mrkojevićima. Ovaj kraj je i u vrijeme osmanske dominacije bio prepoznatljiv po toleranciji i međusobnom uvažavanju, što se produžilo i u novom državnom okviru. Muslimani iz Mrkojevića su pomagali obnovu lokalnih pravoslavnih crkava. Obnovili su 1894. godine crkvu Sv. Nikole zajedno sa pravoslavnim plemenicima. To je naišlo na poštovanje kod pravoslavnih sveštenika.¹¹

Uvažavanje vjerskih osjećanja svojih žitelja islamske vjeroispovijesti, crnogorska vlast je ispoljavala i u nekim, doduše rijetkim, ekscenim situacijama. Tako je 1890. godine iz Glavne džamije u Podgorici nestao sakališerif (dlaka iz brade proroka Muhameda). On je bio smješten na skrivenom mjestu u džamiji za

---

⁹ DAC, f. MUD, fas. 22, dok br. 1009.

¹⁰ Nikola I Petrović, *Politički spisi*, TitogradCetinje 1989, 261262.

¹¹ Šerbo Rastoder, *Bošnjaci-Muslimani Crne Gore...*, 61.

kojeg su znali samo njeni imami. Nakon prijave ove krađe, Oblasna uprava u Podgorici je sprovela opsežnu istragu. Predstavnici ove uprave su pregledali prostorije džamije i prokaženo mjesto i o tome su obavijestili Ministarstvo unutrašnjih djela na Cetinju. Ministarstvo je naložilo dalju istragu i pronalazjenje krivca za ovu krađu.¹² Energično je reagovala i Oblasna uprava u Baru, kada je 1909. godine prilikom noćne molitve u barskoj džamiji neko bacio nekoliko kamena na ovu bogomolju. To je uzrokovalo uznemirenost i proteste među Muslimanima, a Oblasna uprava je odmah sprovela detaljnu istragu ne bi li pronašla izvršioca ovog djela. U ovaj problem se uključilo i Ministarstvo unutrašnjih djela koje je preporučilo Oblasnoj upravi da preduzme „najstrožije mjere da izgrednike pronađe i s njima postupi po zakonu“.¹³

Islamski sveštenici imali su sve do početka XX stoljeća status državnih činovnika. Ova činjenica pokazuje njihovu involviranost u crnogorsko društvo. Imami su bili podređeni Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova. Sve do donošenja prvog crnogorskog Ustava iz 1905. godine, pitanja duhovne jurisdikcije nad sljedbenicima islama rješavana su zakonodavnim uredbama knjaza Nikole. Ustav je, članom 129, precizno naglasio da unutrašnja uprava nad muslimanskim stanovništvom u Crnoj Gori pripada crnogorskom muftiji. To je potvrdio i knjaz Nikola u svojoj prijestonoj besjedi povodom proglašenja Ustava, kada je akcentirao: „Našim državljanima, Muslimanima, koji ne ustupaju dobrim vladanjem, redom i poslušnošću i svojim hrišćanskim sugrađanima, potvrdio sam „Šerijat“ – zakon o braku i diobi i nasljedstvu i izravnao ih slobodno i pravima sa njihovom hrišćanskom braćom u državi, a duhovne veze koje su ih vazda spajale sa njihovim Velikim Kalifom, nijesu im sprečavane“.¹⁴

---

¹² DAC, f. MUD, fas. 61, dok. br. 1799.

¹³ Živko Andrijašević, *Crnogorska država prema Muslimanima...*, 163.

¹⁴ Nikola I Petrović, *Politički spisi...*, 349.

Ustavom i zakonima bile su garantovane i vjerske slobode u Crnoj Gori. Istina, crnogorski ustav tretira pravoslavlje kao državnu vjeru, dok ostalim priznatim vjeroispovijestima jemči slobodu. Sve tri vjere bile su zaštićene zakonom.¹⁵ Propisane su u Krivičnom zakonu Knjaževine Crne Gore iz 1906. godine oštre kazne za nedolično ponašanje prema bilo kojoj vjeri. U ovom zakonu je predviđena zatvorska kazna od tri mjeseca do tri godine za svakoga ko „javno, usmeno ili pismeno na Boga ili na čiju mu drago vjeru huli, ili javno ismijava način i običaje slavljenja Boga čije mu drago vjere; ko djelom smeta upražnjavanje čijih mu drago dozvoljenih u Crnoj Gori vjerozakonskih obreda, ili s obrazima svetih ili drugih službi Božjoj posvećenim stvarima na nečastan i podrugljiv način postupa i omalovažava ih.¹⁶ Iz ove normative je evidentna odlučnost države da sankcioniše i najmanju povredu vjerskih osjećanja kod svojih građana. Time je, pogotovo kod pripadnika islamske i rimokatoličke vjeroispovijesti, ulivala pravnu i fizičku bezbjednost. Država se starala i o ekonomskoj sigurnosti islamskih sveštenika. Crnogorski muftija i kadije primali su platu iz državne blagajne, a u jednom periodu isplaćivala se plata i nižim vjerskim službenicima. Naročito je po ovom pitanju bio agiln muftija Mustafa Hilmija. On je krajem 1910. godine započeo proceduru kod kompetentnog ministarstva da se i imamima dodjeljuje plata iz državne kase. Mustafa Hilmija je obrazlagao svoju namjeru time da je Muslimanima preveliko breme da plaćaju sveštencički prirez i još državni porez. Radilo se o platama za 36 imama, koliko je bilo i džamija u Crnoj Gori. Muftijina upornost donijela je pozitivan rezultat. Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova je početkom 1912. godine riješilo da svih 36 islamskih sveštenika primaju platu iz državne kase.¹⁷

---

¹⁵ *Ustav za Knjaževinu Crnu Goru*, Cetinje 1907.

¹⁶ *Crnogorski zakonici*, knj. IV..., 93.

¹⁷ Živko Andrijašević, *Crnogorska država prema Muslimanima...*, 160.

Postojale su izvjesne razlike u primanjima između islamskih sveštenika. Najvišu platu imali su glavni imami. Njima je rješenjem Ministarstva prosvjete i crkvenih djela iz avgusta 1913. godine određena godišnja plata od 960 perpera. U budžetu ovog Ministarstva se nalazila posebna stavka za potrebe Islamske vjerske zajednice u Crnoj Gori. Za funkcionisanje ove zajednice je 1913. godine bilo izdvojeno 15.220 perpera. Od toga za godišnju platu muftije 5.000 perpera, za 38 imama koliko ih je tada bilo, 5.720, za sekretara 1.440 perpera, za tri kadije ukupno 2.880 i 180 perpera za kancelarijske troškove.¹⁸

U doba muftijstva Mustafe Hilmije vladali su gotovo idilični odnosi između države i Islamske vjerske zajednice. Muftija je bez najmanjeg znaka otpora prihvatio knjažev predlog da sjedište svoje institucije preseli iz Ulcinja u Podgoricu. Time je knjaz namjeravao da umanjuje uticaj Mustafe Hilmije u jednoj skoro u cjelosti vjerski (islamski) homogenoj sredini.¹⁹ Mustafa Hilmija je u više navrata istakao da crnogorski Muslimani uživaju najveći stepen vjerskih prava i sloboda. Ipak, u politici nema vjenčavanja za cio život. Mustafa Hilmija se protivio odluci crnogorskih vlasti iz 1908. godine da se umrle osobe ne smiju sahranjivati dok ne prođe 24 časa od njihove zvanično utvrđene smrti. Muslimani u pojedinim slučajevima nijesu poštovali ovu odluku, pozivajući se na šerijatsko pravo.²⁰ Ljut zbog neispunjavanja svog zahtjeva, Mustafa Hilmija je otišao na odsustvo u Carigrad, odakle se, međutim, nije vratio u Crnu Goru.

Njegov nasljednik bio je Murteza efendija Karađuzović iz Bara. Za muftiju crnogorskih Muslimana imenovan je 1912. godine. Kralj Nikola je njegovim izborom težio da na čelu Islamske vjerske zajednice bude ličnost koja je rođenjem i svojim ukupnim aktivnostima u potpunosti okrenuta Crnoj

¹⁸ Adnan Prekić, *Islamska vjerska zajednica u Crnoj Gori...*, 1617.

¹⁹ Simo Popović, *Memoari...*, 576577.

²⁰ Živko Andrijašević, *Crnogorska država prema Muslimanima...*, 164.

Šerbo Rastoder, *Istorijsko-metodološki okvir...*, 91.

Gori. Karađuzović je, pored vjerske, završio crnogorsku osnovnu školu i vremenom je stekao ugled jednog od najobrazovanijih Muslimana u Crnoj Gori. Svoju bogatu karijeru započeo je kao imam u Mrkojevićima 1881–1882, zatim je bio imam saborne džamije u Zaljevu kod Bara, vjeroučitelj u školi u Mrkojevićima, kadija i vjeroučitelj u Baru, poslanik u Crnogorskoj narodnoj skupštini, da bi 1911. godine bio imenovan za člana Državnog savjeta Kraljevine Crne Gore. Bio je, kao i mitropolit crnogorski i nadbiskup barski, virilni (po položaju) poslanik Crnogorske narodne skupštine. Postavljen je za muftiju donijelo mu je i godišnju platu od 5.000 perpera. Karađuzović se bavio i kulturnim radom. Preveo je sa turskog Ilmihal i štampao ga pod naslovom „Ilmihal i srpski prevod“ 1900. godine u Carigradu u Mahmutbegovoj štampariji. Ovo djelo je imalo 24 stranice, a svaka strana je imala dva stupca – turski original i srpski prevod pisan arabicom. To je tada bio i jedini prevod Ilmihala sa turskog jezika.²¹ Karađuzović je bio poznati javni poslenik. Objavljivao je te kstove u „Glasu Crnogorca“ u periodu 1902–1912. i drugim listovima i časopisima. Pretežno je prezentirao svoja stanovišta o političkom i vjerskom položaju Muslimana u Crnoj Gori, ne propuštajući da afirmiše tolerantan stav knjaza/kralja Nikole. U Crnogorskoj narodnoj skupštini, gorljivo je branio patriotizam svojih vjernika, pa je na opasku jednog poslanika da Muslimani ne idu u vojsku, odgovorio da će se kad bude potrebno svi crnogorski podanici islamske vjeroispovijesti staviti pod crnogorsku ratnu zastavu, primiti oružje, kad ih knjaz Nikola pozove, i da će s „ostalom braćom Crnogorcima hrabro se boriti protivu opšteg neprijatelja“. Karađuzovićev govor bio je ispraćen frenetičnim odobravanjem ostalih poslanika.²² Isticao je da crnogorski

---

²¹ Šerbo Rastoder, *Istorijsko-metodološki okvir...*, 9192.

²² Milorad Radusinović, *Držanje crnogorskog muslimanskog življa za vrijeme aneksione krize 1908-1909*, Istorijski zapisi, br. 34, Titograd, 1989, 94.

Muslimani nemaju nikakav nacionalni kompleks i da se većina njih osjeća kao Crnogorci. Hvalio se harmoničnim međuvjerskim odnosima u svom zavičaju, pa je 16. I 1909. godine u Skupštini uskliknuo: „Nema Bara do cara“, što je opet naišlo na pljesak i burno odobravanje.²³ Zalagao se da se tvrđave Haj i Nehaj, oslobođene od Crnogoraca, pa onda Berlinskim ugovorom ustupljene AustroUgarskoj, vrate pod okrilje Crne Gore. Za njega su tvrđave Haj i Nehaj bile „ključ cijelog Crnogorskog primorja“.²⁴ Tok predstojećih i dramatičnih događaja (Prvi svjetski rat) pokazaće svu iskrenost Karađuzovićevih nastupa u Crnogorskoj narodnoj skupštini.

Za Karađuzovića, naravno, nije bilo dileme u ocjeni vjerske trpeljivosti u crnogorskoj državi. Nekoliko puta je ponavljao da crnogorski muslimani uživaju vjerska prava kakva ne uživaju muslimani ni u jednoj drugoj hrišćanskoj državi. Da Muslimani imaju sva prava i slobode u Crnoj Gori, i čak „osobite povlastice“, navodio je i Jusufbeg Resulbegović, poslanik Crnogorske narodne skupštine.²⁵

Crnogorske vlasti su obraćale pažnju i na eventualne prelaske sljedbenika islama i ostalih inovjeraca u pravoslavlje. Taj postupak je bio zakonski regulisan preko Ustava pravoslavnih konzistorija iz 1903. godine. Član 39 ovog Ustava je propisivao da onaj inovjerac koji odluči da pređe u pravoslavlje mora najprije dati izjavu u meritornom sudu da to čini dobrovoljno. Sud će potom inovjercu dati potvrdu da je izjava dobrovoljno iznesena, a on će tu izjavu pokazati pravoslavnom svešteniku. Sveštenik je bio obavezan da o slučaju obavijesti Konzistoriju, koja će mu dati uputstva o postupku koji treba primijeniti.²⁶ O zakonskom regulisanju vjerske konverzije vođena je 1908. godine rasprava u

---

²³ Isto, 95.

²⁴ Isto.

²⁵ Živko Andrijašević, *Crnogorska država prema Muslimanima...*, 164.

²⁶ *Crnogorski zakonici*, knj. II..., 814.

Crnogorskoj narodnoj skupštini. Posebno su zanimljiva bila izlaganja crnogorskog mitropolita Mitrofana Bana i Murtezira Karađuzovića, koji je u tom trenutku bio kadija i vjeroučitelj u Baru. Karađuzović je bio na stanovištu da treba uvažiti pravo hrišćana i poklonika islama da promijene vjeru, ali da oni prije toga obave razgovor sa sveštenikom koji će im sugerisati da to ne čine. Tolerantnost je u ovoj raspravi bila svojstvena crnogorskom mitropolitu. Mitrofan Ban se veoma protivio podnijetoj zakonskoj odredbi da je obaveza pravoslavnog sveštenstva da prevodi inovjerce u pravoslavlje. Ovaj stav podržalo je više poslanika, ocjenjujući da se time može narušiti vjerska tolerancija koja u Crnoj Gori postoji.²⁷ Tako su mitropolit Mitrofan i crnogorski poslanici štitili vrlo dobre međukonfesionalne odnose u Crnoj Gori, ne želeći da se pravoslavlje širi na uštrb drugih vjeroispovijesti.

U Crnoj Gori je bilo izrazito malo primjera vjerske konverzije. Prema dosadašnjim istraživanjima zabilježena su samo dva takva slučaja za skoro četrdeset godina zajedničkog života. Tako je jedna djevojka pravoslavne vjeroispovijesti željela da pređe u islam, dok su dvije djevojke islamske vjeroispovijesti htjele da prihvate pravoslavlje. U oba slučaja je crnogorska vlast iskazala veliku obazrivost. Ona nije vršila nikakav pritisak na djevojku pravoslavne vjeroispovijesti da odustane od svoje namjere, dok je djevojkama islamske vjere ostavljala mnogo vremena i mogućnosti kako bi promijenile svoju odluku.²⁸

Bilo je, istina rijekih, pojedinaca u crnogorskim organima vlasti koji su jedino u pravoslavlju vidjeli „ispravnu i patriotsku“ vjeru. Tako je Novica Nikolić, šef oblasne policije u Baru, pitao 1906. godine Ministarstvo unutrašnjih djela da li da vodi propagandu u korist pravoslavlja. Tražio je odobrenje za podsticanje prelaska barskih Muslimana u pravoslavlje i čudio se da crno-

---

²⁷ Živko Andrijašević, *Crnogorska država prema Muslimanima...*, 166167.

²⁸ Isto, 164166.

---

gorska država za 30 godina nije u ovom pogledu ništa napravila. Kategorički mu je odgovoreno da crnogorska vlast apsolutno ne razmišlja u tom pravcu.²⁹ Prema tome, i konfesionalno opterećeni šef policije u Baru primjećuje da država za trideset godina nije pomišljala na pokrštavanje Muslimana. Ovo je, bez sumnje, najvjerodostojnije svjedočanstvo o neprozelitskom obilježju crnogorske vlasti prema Muslimanima.

Harmonični međuvjerski odnosi odlikovali su crnogorsku zbilju u periodu 1878–1912. godine. Vjersku heterogenost svoje države crnogorske vlasti nijesu doživljavale kao teret već kao supstrat koji omogućava raznovrsnost življenja. Sasvim je sigurno da je Crna Gora u naznačenom periodu bila vjerski najtolerantnija država na Balkanu. Takav društveni kontekst dopustio je Muslimanima da konstituišu svoju vjersku zajednicu, a njeno nesmetano funkcionisanje stvorilo je za poklonike islama utočište za upražnjavanje duhovnih stremljenja.

---

²⁹ Isto, 168.

RELIGIJA NA POČETKU NOVOG MILENIJUMA

Ivan Ivanović

The aim of this paper is to examine the place and role of religion in contemporary societies and the process of globalization. Although the data speak of secularization and a large outflow of believers from major world churches, religion is still alive and stable. It particularly shows vitality in the non-Western world, while in the west many people disillusioned with traditional religious institutions increasingly find spiritual fulfillment in “new religious movements“.

Razumijevanje svijeta na početku trećeg milenijuma nije moguće bez sagledavanja mjesta i uloge religije u savremenim društvima. Tokom modernog doba prisutno je razmišljanje o propadanju religioznosti i spekulacije o smrti Boga. Modernost, kažu, neminovno za sobom povlači sekularizaciju. Pogotovo napredovanje nauke ostavlja sve manje prostora za tradicionalnu religioznost. Iako podaci govore o velikom odlivu vjernika iz glavnih svjetskih crkava, religija je još živa i stabilna. Ona posebno pokazuje vitalnost u nezapadnom svijetu, gdje tradicionalne vjeroispovijesti doživljavaju svojevrsan procvat. U zapadnom svijetu mnogi su razočarani tradicionalnim religijskim institucijama i njihovim duhovnim autoritetom.

Mada su napustili religioznost uopšte, sve više ljudi nalazi duhovno ispunjenje negdje drugdje. Neki vjeruju osjećajući potrebu za pripadnošću nekoj instituciji. Drugi se okreću sve većem broju novih religija i alternativnih duhovnih pokreta koji se nude. Zbog toga se današnjica ne može razumjeti ako ne razmotrimo religiju, njene globalne i globalizirajuće dimenzije, niti se može temeljno razmišljati o globalizaciji ako ne pojmimo i njene religijske aspekte.

Cilj ovog rada je da pokaže u kojoj je mjeri religija značajna za razumijevanje procesa globalizacije i kakav je njihov međusobni odnos. Želja nam je, najprije, da na pravi način predstavimo značenja kategorija religije i globalizacije kroz njihovu historijsku perspektivu. Proučavanje religije u kontekstu globalizacije je do nedavno bila gotovo zanemarena tema. To je bila, vjerovatno, posljedica činjenice da se religije najčešće temelje na tradiciji suprotstavljenoj savremenom razvoju kao i na značajnom uticaju teorija o sekularizaciji koje su navele mnoge teoretičare da religiju vide kao manje bitnu u savremenom svijetu.

Religija

Nakon izvjesnog razmišljanja, svako može ponuditi nekakvo određenje religije. Ono bi, najvjerovatnije, izražavalo očekivane razlike u pogledu nečijih najdubljih ličnih osjećanja i kulture kojoj ta osoba pripada i hijerarhije vrijednosti koje dijeli. Međutim, samo religijsko iskustvo vjerujućeg čovjeka, nikada nije samo lično, nego ima temelj u kulturi i zajednici u kojoj on živi, kao i sistemu vrijednosti na kojima počiva njegova religija. Izdvaja se nekoliko osnovnih načina ispoljavanja religioznog iskustva, prisutnih u skoro svakoj religijskoj zajednici: *mythos*, *logos*, *ethos*, *praxis*, *eros* i *koinonia*. Oni predstavljaju način na koji se religioznost pojedinca i zajednice manifestuje unutar pojedine religijske tradicije.

Mythos je sfera religijskog mita, gdje posebno mjesto pripada mitovima o nastanku svijeta i same zajednice iz koje dolazi mitotvorac. Mitovi su od posebnog značaja za zajednicu u kojoj opstojavaju i manifestuju se putem različitih narativnih i poetskih oblika.

Logos treba razumjeti kao sistem ideja i vjerovanja koje pojedinac i društvo usvajaju i dijele. *Mythos* po pravilu prethodi logosu. *Ethos* je takođe povezan sa *logos*-om, ali i *mythos*-om, i predstavlja skup konkretnih moralnih načela, kodeksa ponašanja i pravila djelovanja neke religijske zajednice.

Praxis je najčešće vezan za ritual – inicijaciju, hodočašće, liturgiju i sl. Ritualni *praxis* je važan element tradicije i obavezujući je za zajednicu.

Eros je elemenat mističkog iskustva karakterističan za sve velike svjetske religije i upućuje na sjedinjavanje sa božanskim.

Koinonia je, najzad, religijska zajednica vjerujućih koji svoj individualni i kolektivni identitet definišu na osnovu zajedničkih ritualnih i drugih praksi u kojima učestvuju.

U skladu sa navedenim, pri definisanju religije trebalo bi uzeti u obzir sljedeće konstitutivne elemente: religijski diskurs (*mythos, logos, ethos*), religijsko iskustvo (*eros*), religijsku djelatnost (*ritual, praxis, poiesis*), religijsku zajednicu (*kainonia*) i religijsku instituciju.

Problem s kojim se, u nastojanju da ponudi što adekvatniju definiciju religije, neizbježno suočavaju teoretičari religije, efektno je sažeo Džordž Santajana: „Svaki pokušaj da se govori, a da se pritom ne govori poseban jezik, isto je tako beznađežan kao i pokušaj da imamo religiju koja neće biti određena religija“¹.

Sama riječ religija (*religio*) je latinskog porijekla. U djelima antičkih autora srijećemo prve pokušaje tumačenja etimologije riječi religija. Ciceron, na primjer, u djelu *O prirodi bogova* termin *religija* izvodi iz *relegere*, i kaže „S druge strane, oni koji

---

¹ Gerc, Kliford: *Tumačenje kultura*, knj. 1, Beograd, 1998, str. 119.

su brižljivo ponovo razmotrili, i takoreći razabrali (*relegent*) rituale posvećene bogovima, nazivaju se pobožnim (*religiosi*), od *relegere*“. U polemičkom osvrtu na taj Ciceronov stav, Laktancije, hrišćanski autor iz Sjeverne Afrike, izvodi *religio* iz drugog latinskog glagola – *religare*, spojiti: „Mi smo vezani za Boga i spojeni s njim (*religati*) vjerom, pa je otuda – a ne, kako Ciceron smatra, iz razabiranja (*relegendo*) – religija dobila svoje ime“. Aurelije Avgustin u *Državi božjoj*, *religio* dovodi u vezu sa *religere* (ponovo izabrati, zadobiti): „Izabirući njega, ili zapravo ponovo ga izabirući (*religentes*) – jer izgubismo ga zanemarijući ga – dakle ponovo izabirući njega (odakle, kažu, i potiče riječ *religio*) njemu težimo ljubavlju“².

S obzirom da je Laktancijevo izvođenje pojma religija od riječi *religare* odnijelo prevagu još od ranog srednjeg vijeka, postaje jasno da je od samog početka pojam religije bio smješten u hrišćanski kontekst. Taj pojam je, kroz cio srednji vijek upućivao na svojevrsnu povezanost čovjeka sa Bogom, njegovu zavisnost od Boga i potčinjenost u činu vjerovanja. Toma Akvinski se u svojoj *Sumi teologije* osvrće na sve tri pomenute spekulacije, da bi se na kraju opredijelio za Laktancijevo razumijevanje religije kao vezanosti za Boga. On sam potom određuje religiju kao vrlinu (*virtus*) koja podstiče čovjeka da služi Bogu i prema njemu ispolji dužno poštovanje.

Tradicionalno hrišćansko shvatanje religije nije se puno razlikovalo od judaizma. Jedno od glavnih obilježja judaizma jeste upravo vjera u samo jednog, vječnog, pravednog Boga, stvoritelja, koji ima poseban odnos prema svom izabranom narodu. Ovo učenje čini osnov tzv. etičkog monoteizma, vjerovanja da jedan Bog očekuje od Jevreja ne samo pravilno bogoslužjenje, već i moralno ispravne odnose među ljudima.

Na hrišćanskom istoku, u pravoslavlju, shvatanje hrišćanstva kao religije, ali i jedine *prave* vjere (*orthē doxa*), temelji se na

---

² Augustin, Aurelije: *O državi božjoj*, knj. 1, Zagreb, 1982, str. 688-689.

stavu da je ta religija ukorijenjena u Predanju čija se autentičnost ne dovodi u pitanje. To izjednačavanje religije sa hrišćanstvom imalo je za posljedicu ne samo monoteistički, već i izrazito *monistički* stav prema religiji. U vezi sa tim, navodimo da je pojam *religio* za Rimljane prije svega značio poštovanje rituala ustanovljenih u ime kulturne i političke zajednice. Od tih obreda zavisila je žetva, uspjeh u ratu, dobrobit vladara, političkih institucija i vlastite porodice. Božanske moći prožimale su život pojedinca i zajednice u svim životnim situacijama i dobima (rođenje, brak, smrt, svetkovine, rat...).

Tokom srednjeg vijeka, hrišćanska crkva je bila jedina zvanična religija u Evropi. Državne granice i religijska pripadnost su se uglavnom poklapali, a crkva je imala najvažniju ulogu u društvu i kulturi evropskog srednjovjekovlja.

Sami pojmovi *reforma* i *reformacija* danas se dovode u vezu sa imenom Martina Lutera i protestantizma 16. vijeka koji su promijenili ne samo službu, već i doktrine Rimokatoličke crkve. Ta reforma otpočela je oko 1517. godine, i bila je usmjerena protiv Svete stolice. Pored humanizma i renesanse, nekoliko drugih novina doprinijelo je uspjehu protestantske reformacije. Značajna novina onog vremena bilo je otkriće štamparske prese, potpuno nove tehnologije koju je izumio Johan Gutenberg. Zahvaljujući tom novom tehnološkom postupku, informacije su se širile brže nego ranije, a potražnja za religijskim knjigama je naglo porasla. Između 1517. i 1520. godine čak 370 izdanja njegovih djela pojavilo se u popularnom formatu u tiražima preko 300.000 primjeraka. Bez takve podrške Luter bi teško ostvario svoju reformu, i tako omogućio teološki i ideološki raskid sa srednjovjekovnom crkvom i religijom.

Prosvećenost 18. vijeka predstavljala je, međutim, pravu prekretnicu ka *sekularnom* humanizmu. Prosvetiteljska tradicija učinila je ključni pomak ka odvajanju crkve i države, svjetovnog i duhovnog, pri čemu se politička filozofija počela odvajati od

političke teologije. Porijeklo tog odvajanja moderni politički mislioci nalaze u Hobsovom zaokretu, jednoj vrsti intelektualne revolucije koju su prihvatili Lok, Hjum, francuski filozofi, pobunjenici protiv hrišćanske političke teologije. Prema Tomasu Hobsu potrebno je razumjeti čovjeka, prirodu ljudskog uma, njegove sklonosti i strahove, kao i uvijek prisutno neznanje. Bogovi se, prema Hobsu, rađaju iz straha, a opstaju uz pomoć lažnih čovjekovih projekcija i neznanja. Francuski enciklopedisti su se vijek kasnije okrenuli direktno protiv crkve kao institucije. Umjesto tzv. religija otkrivenja, među koje spada i hrišćanstvo, prosvetitelji se zalažu za deizam³ ili „prirodnu religiju“.

U periodu romantizma nastupa povoljniji ambijent za mirnije proučavanje religije i mitologije. Za razliku od prosvetiteljskog deizma, panteizam⁴ postaje obilježje romantičarskih spekulacija o prirodi i Bogu.

Savremena shvatanja religije

Sugestiju Lešeka Kolakovskog da su dopuštene različite definicije religije, ali da su zabranjene „one koje podrazumevaju da religija nije *ništa drugo do* sredstvo svetovnih-društvenih ili psiholoških potreba“⁵ mnogi pokušaji definisanja nijesu ozbiljno prihvatili.

Sigmund Frojd je početkom 20. vijeka ponudio redukcionističku definiciju religije, razvijajući tezu da je ona univerzalna opsesivna neuroza ljudskog roda. Frojd upoređuje religijske rituale sa radnjama i ritualima opsesivnih ličnosti i

---

³ Deizam predstavlja pokušaj da se iz religije ukloni iracionalno, tj. sve što predstavlja posljedicu otkrivenja, a ne razumskog. On je ipak prihvatio i egzistenciju Boga.

⁴ Panteizam je doktrina ili vjerovanje da je Bog sve što postoji i da je sve Bog. U panteizmu Bog ne predstavlja ličnost.

⁵ Kolakovski, Lešek: *Religija*, Beograd, 1992, str. 9.

nalazi zapanjujuće sličnosti. Ovo je određenje koje religiju simplifikuje i svodi na psihološki proces – neurozu, da bi je zatim, kao takvu odbacilo. Postavlja se pitanje da li ovakvo određenje obuhvata raznolikost i bogatstvo religijskog života i da li religiju možemo odbaciti kao nekakvu bolest čovječanstva⁶.

Pokušaj određivanja suštine religijskog dao je Emil Dirkem kada je u *Elementarnim oblicima religijskog života* religiju odredio kao „čvrsto povezan sistem verovanja i običaja koji se odnose na svete, to jest izdvojene i zabranjene stvari, naime sistem verovanja i običaja koji sve svoje pristalice sjedinjuju u istu moralnu zajednicu zvanu crkva“⁷. Religija se ovdje definiše kao sistem, pored vjerovanja se dodaju i običaji, a imamo i pojmove svetog i zajednice, odnosno crkve.

U knjizi *Sveto i profano* Mirča Elijade pokazuje u kojoj je mjeri došlo do promjene religioznog iskustva čovjeka. Sveto i profano su, po njemu, dva načina bivstvovanja čovjeka, dvije egzistencijalne situacije koje se javljaju tokom istorije. Čovjek tradicionalnih, arhajskih društava u pravom smislu riječi je bio *homo religiosus*, dok čovjek modernih društava živi u deskralizovanom kosmosu, u doba „smrti Boga“⁸. Bez obzira na tu razliku između arhajskog i modernog čovjeka, Elijade smatra da ne treba zaboraviti da nereligiozni čovjek vodi porijeklo od *homo religiosus*-a i čuva tragove njegovog ponašanja.

Antropolog Kliford Gerc u knjizi *Tumačenje kultura* daje, vjerovatno najprecizniju definiciju religije u recentnoj literaturi: „Religija je sistem simbola koji deluje tako da u ljudima uspostavi snažna, prožimajuća i dugotrajna raspoloženja i

---

⁶ Internet grupa poznata kao Anonimusi napala je početkom marta mjeseca 2012. godine više sajtova katoličke crkve, nazvavši religiju „bolešću čovječanstva“.

⁷ Dirkem, Emil: *Elementarni oblici religijskog života*, Beograd, 1982, str. 44.

⁸ Elijade, Mirča: *Sveto i profano*, Novi Sad, 1986, str. 163.

motivacije time što formuliše pojmove o opštem poretku egzistencije i obavlja ove pojmove takvom austom faktualnosti da se raspoloženja i motivacije čine jedinstveno realističnim⁹. Prema Gercu religija kao sistem simbola djeluje tako da pruža model za razumijevanje svijeta. Osobenost religije dominantno je u tome što daje naročit pogled na svijet, poredak prirode, život, društvo i natprirodno. Religija, tako shvaćena stvara temelj za društvene vrijednosti koje se vjerniku pokazuju jačim od empirijske stvarnosti i daju mu mogućnost da ih ospori.

Navedene definicije religije pokazuju da ovaj problem nije lako osvijetliti u teorijskoj literaturi. Podjednako težak zadatak na početku trećeg milenijuma predstavlja i uspostavljanje granice između *religijskog* i *kvazireligijskog*.

Ako su vjerovanja, obredi i rituali, glavni elementi svake religije, onda bi se moglo tvrditi da i kvazireligijski sistemi, poput komunizma i nacionalsocijalizma, sadrže navedene elemente kao bitne za ove ideologije. Na nivou vjerovanja, dogme, u ovim ideologijama imamo prepoznatljiv utopijski obrazac, koji predstavlja religijsko nasljeđe. U domenu obreda takođe, moguće je prepoznati bliskost između vjerskih i političkih rituala.

Tradicionalna religija mnogim zajednicama i društvima pruža osjećaj jedinstva, nerijetko je i izvor nacionalnog jedinstva. U bivšem socijalističkom bloku i savremenim pluralističkim društvima, taj izvor nije tradicionalna religioznost, već jedan novi sistem značenja. Teoretičari religije takve nacionalne religije nazivaju civilnim, građanskim ili pluralnim. Sam izraz „građanska religija“ skovao je Žan Žak Ruso u knjizi *Društveni ugovor*. Savremeni teoretičari religije, među kojima se ističe Robert Bela, a koji se posebno bave ovim područjem religioznosti, smatraju da tom fenomenu treba posvetiti pažnju kao bilo kojoj drugoj formi religije: „Kad kažem građanska

---

⁹ Gerc, Kliford: *Tumačenje kultura*, knj. 1, Beograd, 1998, str. 124.

religija, mislim na religijsku dimenziju koja, po mom mišljenju postoji u životu svakog naroda i služi mu kao okvir za tumačenje sopstvenog istoriskog iskustva u svetlosti transcendentne stvarnosti¹⁰.

U ovakve fenomene ubraja se i vjera u *American Dream* ili *American Way of Life* (uključujući praznik 4. jula, američku zastavu i himnu, ceremoniju inauguracije predsjednika sa izraženom religijskom dimenzijom i dr.). Robert Bela izvore civilne religije nalazi u političkoj tradiciji francuskog i engleskog prosvjetiteljstva, gdje je došlo do spoja dviju, naizgled, oprečnih tradicija: ideje o izabranom narodu i ideje o slobodi. Religija više nije pod kontrolom svešteničke hijerarhije, već istinu o onostranom svijetu prepušta ličnom prosuđivanju. Bivši komunistički lager, koji je bio protiv tradicionalne religioznosti, ustanovio je velike državne svetkovine i praznike, a svoje političke lidere slavio je poput pravih božanstava (balsamovanje Lenjina, kult Mao Ce Tunga, Če Gevare, sve do nedavnih dešavanja u Sjevernoj Koreji).

Političke, ekonomske i tehnološke promjene u savremenom svijetu dovode u pitanje tradicionalne religije. Činjenica da gotovo svaki čovjek u modernom društvu svoju religioznost manifestuje na osoben način, ističe individualizaciju ovog pojma. Pogled na svijet prosječnog savremenika je uglavnom eklektički. Svoja uvjerenja ljudi formiraju na osnovu različitih izvora, kako tradicionalnih tako i onih koji to nijesu. Na religiju se, pogotovo na Zapadu, gleda kao na stvar mnjenja. Ovakvo poimanje religioznosti dovodi do onog što pomalo zbunjuje istraživače, kada dobiju visočije procenete religioznih ispitanika nego što su očekivali, a što je daleko više od statistike redovne prisutnosti vjerskim obredima.

U popularnu i civilnu religioznost danas se ubrajaju i Novi religijski pokreti, kao i tzv. *New Age* ideologija i religija. Termin

---

¹⁰ Bela, Robert: *Pogažen zavet*, Beograd, 2003, str. 27.

„novi religiozni pokreti“ (NRP) koristi se da označi raznoliki skup organizacija, od kojih se većina javlja, u svom sadašnjem obliku, počevši od 50-tih godina 20. vijeka, nudeći neku vrstu odgovora na pitanja koja su, u osnovi, religijske, duhovne ili filozofske prirode. *New Age* je zajednički naziv za jednu mješavinu popularne psihologije, holističke medicine, istočnjačke filozofije i astrologije, kao i ekološke brige o planeti Zemlji. *New Age* pokreti nemaju čvrstu organizaciju i poprimaju različite pojavne oblike.

Globalizacija

Termin globalizacija je prepoznatljivo postmoderni iako je sama ideja koju izražava veoma stara. Kao prve „globalizatore“ u historiji možemo označiti drevne osvajače i vojskovođe poput Aleksandra Velikog, koji su za cilj imali osvajanje čitavog poznatog svijeta. Veliki istraživači zemalja i kontinenata, poput Marka Pola ili Kolumba, takođe predstavljaju dio diskursa i dinamike globalizacije. U novovjekovlju najpoznatiji je svakako Napoleon. Njegova osvajanja različita su od svih predašnjih u historiji, time što se po prvi put osvajanje odvija sa ideološkim predznakom.

Ovdje ćemo se baviti globalizacijom u značenju koje se u savremenoj društvenoj i političkoj misli najčešće pripisuje ovom pojmu. Pokušaćemo predstaviti nekoliko najuticajnijih promišljanja globalizacije i faza njenoga razvoja.

Globalizacija je jedno od najaktuelnijih pitanja današnjice. O njoj je posljednjih decenija toliko napisano da prosječan radoznali pojedinac to teško može ispratiti. Obilje činjenica i veliki broj teorijskih tumačenja učinili su globalizaciju nepristupačnom, uglavnom nijesu doprinijeli njenoj jasnoći i učinili su je nepreglednom i gotovo neuhvatljivom.

Pojam globalnog sela prvi je upotrijebio kanadski teoretičar medija Maršal Makluan, da bi kasnije ovaj pojam postao

opštepoznat najširem broju ljudi. Fenomen globalizacije javlja se u različitim područjima ljudskog življenja i ne ograničava se samo na ekonomsku ili političku dimenziju. Globalizacija je posebno značajna sa kulturološkog aspekta, a njen uticaj seže do sfera privatnog i emocionalnog života čovjeka.

Entoni Gidens globalizaciju definiše kao snaženje i intenziviranje društvenih odnosa na globalnom nivou, što dovodi do povezivanja geografski najudaljenijih područja. U ovom procesu neka lokalna dešavanja izazvana su događajima koji su se zbili veoma daleko. To je globalni uticaj. Revolucija sredstava komuniciranja i širenje informatičkih tehnologija duboko su povezani sa globalizacijskim procesima. O globalizaciji se često govori kao o prinudnoj sili, ali ona to nije. Njenom napredovanju aktivno doprinose države, poslovne korporacije i druge grupe. One finansiraju većinu satelitskih komunikacija kao i rane faze onoga što danas poznajemo kao Internet. Politika liberalizacije i privatizacije doprinijela je intenziviranju svjetske trgovinske i ekonomske razmjene. Ukratko, globalizacija je složen skup procesa koji podstiče miješanje političkih i ekonomskih uticaja. Ona mijenja svakodnevni život i istovremeno stvara nove nadnacionalne sisteme i snage. Ukupno gledano, globalizacija mijenja institucije društva u kojima živimo. Ona je nedvosmisleno vezana za porast „novog individualizma“¹¹.

Ulrich Beck globalizam vidi kroz primat svjetskog tržišta koje zamjenjuje političko djelovanje, ideologijom vladavine svjetskog tržišta, tj. ideologijom neoliberalizma. Ključna dogma globalizma, kako on to vidi nije privredna aktivnost, već podređivanje svih i svega – politike, nauke, kulture – primatu ekonomskog. Globalizacija, prema Becku, znači svjetsko društvo bez svjetske države i svjetske vlade. Politička dimenzija globalizacije ogleda se u smanjenoj ulozi nacionalnih vlada i jačanju uloge transnacionalnih kompanija i organizacija.

---

¹¹ Gidens, Antony: *Treći put*, Zagreb, 1998, str. 36.

Kulturološki aspekti globalizacije vezuju se za Fukujamine i Hantingtonove rasprave o ovom fenomenu. Ova dvojica savremenih autora u promišljanju globalizacije posebno naglašavaju pitanje ljudskih prava, govoreći čak i o ratu kao sredstvu njihove zaštite. Oni posebnu pažnju posvećuju sekularizmu, insistirajući na relativnosti istine. Frensis Fukujama, poznat po svojoj teoriji o „kraju istorije“, odnosno „posljednjem čovjeku“, uvjeren je kako će pad komunizma i kraj hladnog rata rezultirati pobjedom Zapada i liberalne ekonomije, te kako će sve ideološke suprotnosti zauvijek nestati sa istorijske scene. Semjuel Hantington, autor teorije o „sukobu civilizacija“, ističe kako, prestankom hladnog rata, islamska civilizacija dolazi u sukob sa zapadnohrišćanskom. Po njegovom mišljenju posljednji stadijum novog vremena obilježit će neizbježan sukob civilizacija.

Razvoj procesa globalizacije Dejvid Held posmatra kroz šest faza: 1. razvoj ekonomskih i kulturnih veza i odnosa na međunarodnom planu uslovljava slabljenje moći i efikasnosti nacionalnih vlada, tako da njihova unutrašnjopolitička sredstva gube pređašnju efikasnost; 2. dalje slabljenje moći nacionalnih vlada zbog jačanja snage i uticaja transnacionalnih kompanija, koji nerijetko nadilaze moći mnogih nacionalnih vlada; 3. većina tradicionalnih ingerencija nacionalnih vlada, poput odbrane, komunikacija i upravljanja ekonomijom, sada se moraju ostvarivati u skladu sa međunarodnim načelima i međudržavnim ugovorima; 4. nacionalne vlade prinuđene su svoje pojedinačne suverenitete ograničiti u okvirima većih političkih asocijacija, kao što su Evropska unija, NATO, OUN, WTO, Svjetska banka, IMF; 5. tako se stvaraju obrisi jednog novog sistema upravljanja svijetom koji će imati specifičan zakonodavni i upravni sistem; 6. ovaj novi sistem upravljanja svijetom temelj je nastanka transnacionalne vlade, koja će imati preovlađujuću vojnu i zakonodavnu silu.

Politikolog Held autor je i dobro poznate podjele svjetskog javnog mnjenja prema globalizaciji na tri grupe: na hiperglobaliste, skeptike i transformacioniste. Hiperglobalisti su svi oni koji glorifikuju globalizaciju, i vide je kao neizbježan proces. Skeptici smatraju da je globalizacija paravan za amerikanizaciju svijeta, a da su na djelu parole koje prikrivaju njene teške i dramatične posljedice. Transformacionisti misle da su kod globalizacije, još uvijek, otvorene sve opcije, te da na kraju možemo imati opštu dobrobit za narode i čovječanstvo, ali da je moguć i suprotan scenario.

Pomenuti njemački teoretičar Ullrich Beck smatra kako je globalitet neopoziv, te da već odavno živimo u jednom svjetskom društvu. Pri tome misli na dva osnovna stanja stvari: s jedne strane je to ukupnost državno-politički organizovanih veza, a s druge strane, iskustvo života i djelovanja preko granice. Globalizacija ne znači samo eroziju državne strukture i institucija već i njenu fundamentalnu transformaciju. Beckovo viđenje globalne ere moguće je izraziti i stavom da: nacionalne države ne postoje bez svjetskih društava, a svjetska društva ne postoje bez nacionalnih država i nacionalnih društava.

Promišljajući o perspektivama globalizacije, Giddens polazi od stava da su globalizacijski procesi premjestili moć s nacije u depolitizovani globalni prostor. Taj globalni prostor treba regulisati, uvesti prava i obaveze, jer gdje postoji društvo, tu su potrebni zakoni. Tako se globalni poredak u nastajanju, kod Giddensa ne može održati kao „svjetsko tržište“. Takođe smatra da već postoji globalno vođstvo i globalno civilno društvo. Globalizacija, po ovom autoru, bitno mijenja institucije društva u kojima živimo. U tom cilju bi država i civilno društvo trebali biti partneri kako bi jedno drugom olakšali djelovanje, ali se i uzajamno nadzirali.

Sekularizacija i sakralizacija

Istaknuto mjesto religijskih pokreta u današnje vrijeme čini očiglednim da religija ni u kom slučaju ne nestaje iz savremenog svijeta. Mnogi to pozdravljaju kao „uskrsnuće religije“ i neophodnu moralnu dimenziju u dominantnoj sekularnoj politici. Drugi su, pak to primili sa zabrinutošću, kao simptom rastuće iracionalnosti, zaostajanja i netolerancije. Sekularizacija označava proces u kojem slabi uticaj religije na lični život čovjeka. Nasuprot tome, sakralizacija (desekularizacija) označava proces u kojem raste značaj i uticaj religije na lični život, odnosno društvo. Pitanje sekularizma je postalo predmet akademske argumentacije i praktične rasprave.

Sekularizam je politička doktrina koja je nastala u modernoj Evro-Americi. Pojednostavljeno je misliti o njemu kao o onome što zahtijeva odvajanje religijskih institucija od sekularnih, što bi bio samo dio obima tog pojma. Primjeri ovog odvajanja mogu se naći u srednjovjekovnom hrišćanstvu i u islamskim imperijama, a bez sumnje i drugdje. O sekularizaciji je uglavnom pisano u kontekstu njenog centralnog značaja za modernost. U tom smislu ukazuje se na tri elementa koji su smatrani suštinskim za razvoj modernosti: 1) diferencijaciju društvenog prostora koja za rezultat ima odvajanje religije od politike, ekonomije, nauke, itd; 2) privatizovanje religije unutar vlastite sfere; 3) opadanje društvenog značaja religioznog vjerovanja, posvećenosti i institucija.

Da bi društvo bilo moderno ono mora biti sekularno, što znači da religiju mora premjestiti u prostor bez politike, jer je takav poredak stvari od suštinskog značaja za moderno društvo. Kada religija postane sastavni dio politike, ona ne može biti ravnodušna prema debatama o tome kako treba upravljati ekonomijom, obrazovanjem, naukom i dr. Neki intelektualci religiju ipak vide

kao spojivu sa modernošću, pod uslovom da je sposobna i voljna da uđe u sferu javnog života sa namjerom da racionalno raspravlja sa oponentima. Samo religije koje prihvate pretpostavke liberalnog diskursa mogu biti prihvaćene, one u kojima se traga za tolerancijom, pa i kada se raspravlja o odnosu između prava i moralnosti. Moderni građani, takođe, ne prihvataju jedan jedinstveni moralni sistem – kaže se da je moralna heterogenost jedna od karakteristika koje određuju moderno društvo. „Jedina mogućnost koju glasnogovornici religije imaju u toj situaciji jeste da postupaju kao sekularni političari u liberalnoj demokratiji“¹², ističe Talal Asud i dodaje da „religija u sekularizovanom društvu ne može nikako biti drugačija od sekularne politike“¹³. Posebnu teškoću Asud vidi u tome što u moralnoj heterogenosti savremenog društva ne postoji „ništa što bi se moglo identifikovati kao savest nacije ili kolektivna moralna osetljivost“¹⁴.

Džulijan Haksli 1940. godine piše kako je „humanistička religija“ predodređena da zamijeni tradicionalnu religiju, i da su društveni pokreti religiozne prirode, kao nacizam i komunizam potvrda tog zamjenjivanja. Nešto kasnije Margaret Džejkob iznijela je argument o vezi između sekularnih rituala i formiranja modernih političkih vrijednosti. „Razum“ i „civilno društvo“ su, po njenom mišljenju, na taj način sakralizovani u životu novih zapadnoevropskih nacija. Antroplog Kliford Gerc poziciju simbola svetosti iz religije prepoznaje u gotovo svim oblicima političkog života modernih društava. Takođe, ukazuje na srodnost ozbiljnosti visoke politike i svečanog osjećanja visokog bogopoštovanja. Nakon Gerca više autora zapaža „deifikaciju“ vrhovnog vođe, utemeljenje nacionalnih „ikona“ i „svetih mjesta hodočašća“, uzvišenosti državnog „rituala“ itd. Pojmovi svetog, spiritualnosti i drugi pominju se na različite

---

¹² Talal Asud: *Formacije sekularnog*, Beograd, 2008, str. 270.

¹³ Isto, str. 271

¹⁴ Talal Asud: *Formacije sekularnog*, Beograd, 2008, str. 271.

načine u kontekstu nacionalne politike. Karl Šmit, ide korak dalje, tvrdeći da mnogi teološki i politički koncepti imaju zajedničku strukturu: „Svi značajni koncepti moderne teorije države jesu sekularizovani teološki koncepti“¹⁵.

Navedeno upućuje da je pojava društva kao sekularnog prostora omogućila državi da nadgleda i da redefiniše djelokrug religije, transformacijom čitave populacije, bez obzira na različite religiozne pripadnosti. Vratimo se još jednom stavovima Asuda na ovu temu, koji nam se čine neobično važnim za naš zadatak rasvjetljavanja veza religije i savremenog, globalizovanog svijeta. „Ja pokazujem razloge za uvjerenje da ‘sekularno’ ne treba posmatrati kao prostor u kojem se stvaran ljudski život emancipuje od moći kontrole ‘religije’ i time postiže njeno izmeštanje. Upravo nam ova pretpostavka dopušta da razmišljamo o religiji kao nečemu što ‘inficira’ domen sekularnog ili kao o onome što u tom domenu ponavlja strukturu teoloških koncepata“¹⁶.

Stanje u svijetu

Nivoi sekularizacije i sakralizacije mjere se brojem aktivnih vjernika u religijskim ustanovama. Po tom kriterijumu većina zapadnih društava doživljava sekularizaciju od kraja 19. vijeka naovamo. Dramatično ubrzanje ovog procesa zabilježeno je šezdesetih godina 20. vijeka. Stopa sekularizacije, međutim, varira od države do države i od jedne do druge vjerske institucije. Nivoi prisustva crkvenim službama u SAD su viši nego u većini evropskih zemalja, dok na oba kontinenta katolička i protestantska vjeroispovijest slabe brže od svih drugih oblika hrišćanstva. Istraživači zapažaju i da je sekularizacija očitija na društvenom nego na ličnom nivou.

---

¹⁵ Prema Talal Asud: *Formacije sekularnog*, Beograd, 2008, str. 274.

¹⁶ Talal Asud: *Formacije sekularnog*, Beograd, 2008, str. 276.

Važne društvene funkcije, koje su u zapadnim društvima nekad obavljale crkve, postepeno su se smanjivale. Na lokalnom nivou takođe je oslabio status i značaj crkve i sveštenstva. U kulturnom smislu, hrišćanstvo više nije dominantna snaga, već konfrontirano alternativnim izvorima i sistemima vjerovanja. Na ličnom planu, međutim, religija još budi veliku privrženost. Iako je religiozno ponašanje, kao odlazak u crkvu, oslabilo, religioznost i poistovjećivanje s religijom i dalje su snažni. U Britaniji se tako, 2001. godine 72 odsto stanovništva izjasnilo kao hrišćani, a u SAD čak 96 odsto još tvrdi da vjeruje u Boga.¹⁷

Empirijska istraživanja, sve više, evidentiraju da vjerovanje nije praćeno redovnim odlaskom u crkvu. Takođe, zapaženo je pomjeranje od posvećenosti religiji ka posvećenosti duhovnosti, te od vjerovanja u teističkog Boga ka vjerovanju u neki vid duhovnosti. U tom smislu, izgleda da se i sekularizacija (tradicionalne religije) i sakralizacija (novih formi duhovnosti) odvijaju istovremeno.

Ako sa Zapada fokus preusmjerimo na ostatak svijeta, nailazimo na sakralizaciju koja se znatno razlikuje, tačnije na obnavljanje tradicionalnih oblika religije. Revitalizaciju doživljavaju budizam, hinduizam ali najveću ekspanziju doživljava islam. Rastući islam poseban akcenat stavlja na uspostavljanje nacionalnog i nadnacionalnog identiteta, sa ciljem da pomogne muslimanskom svijetu kako bi se uzdigao iznad ekonomskih i kulturnih uticaja koje nameće Zapad.

Ekumenski pokret

„Ekumenizam“ je jedna od najfrekventnijih riječi koja se upotrebljava u vjerskom rječniku današnjih hrišćanskih crkava. Velike tradicionalne hrišćanske crkve poput Pravoslavne i Katoličke, smatrale su donedavno ekumenizam hrišćanskom

---

¹⁷ Prema: Religije sveta.- Beograd, 2009., str. 446

utopijom. Donekle iznenađujuća i neočekivana promjena poimanja ekumenizma dogodila se 1964. godine kada je Katolička crkva na Drugom vatikanskom saboru prihvatila ekumenski pokret kao pozitivno i poželjno nastojanje za ponovno ujedinjenje hrišćana različitih vjeroispovijesti, pod izrazom ekumenizam. Bez obzira na poteškoće, pobornici ekumenizma smatraju da je nakon pomenutog Sabora došlo do važnog približavanja Katoličke crkve *Ekumenskom vijeću crkava*¹⁸, a posebno sve izraženijim stavom, da su crkve i crkvene zajednice proizišle iz reformacije crkvena stvarnost.

Riječ „ekumena“ etimološki potiče od grčke riječi „oikumene“, a znači „cijela naseljena zemlja“, „čitav svijet“. U antici je nalazimo kod Herodota, Aristotela, Demostena. Novu dimenziju riječ „ekumena“ poprimila je za vrijeme Aleksandra Makedonskog, kada je važila titula „kralj cijele ekumene“. Car Neron nazvao se tako „spasiteljem i dobročiniteljem ekumene“. U 20. vijeku pokret za sjedinjenje svih hrišćana, nastojanje da se ponovo uspostavi njihovo razbijeno jedinstvo, nazvano je ekumenskim pokretom ili ekumenizmom.¹⁹

Društvena i vjerska klima današnjeg svijeta pogoduju ekumenizmu, posebno u duhu težnji da čovječanstvo postigne jedinstvo misli i djelovanja. Globalizovani društveni i politički pokreti u svijetu nude prevladavanje nacionalnih, vjerskih, etničkih, društvenih i političkih podjela. U ekumenskim

---

¹⁸ Jačanju ekumenskog pokreta u 20. vijeku još od Svjetske misijske konferencije u Edinburgu 1910. godine, ponajviše doprinose pokreti „Life and Work“ i „Faith and Order“. Oni na konferenciji 1937. godine otvaraju put stvaranju *Ekumenskog vijeća crkava*, koje danas broji 342 članice.

¹⁹ Juraj Kolarić u studiji *Ekumenska trilogija*, Zagreb, 2005, na str. 689, daje sljedeće određenje: „Ekumenizam je skupno ime za sve ono što pojedinci ili pojedine kršćanske zajednice doktrinarno i organizacijski međusobno odjeljene poduzimaju i čine da bi se uspostavilo jedinstvo razjedinjenih i posvađanih kršćana.“

raspravama se potencira ono što hrišćane zbližava i ujedinjuje, sa željom da se što prije ostvari jedinstvo podijeljenog hrišćanstva. Zbog određenih doktrinarnih i organizacionih pitanja, Katolička crkva formalno nije članica Ekumenskog vijeća crkava, ali podržava ekumensku ideju. Pravoslavne crkve uključene su u rad konferencija, u početku prilično suzdržani, da bi od zasijedanja Ekumenskog vijeća 1961. u Nju Delhiju, bili sve više sastavni dio ekumenskog pokreta.

Kakvo je značenje i potencijal ekumenizma u današnjem svijetu pokazuje činjenica da na Zemlji živi preko dvije milijarde hrišćana.

Novi religiozni pokreti i pokret New Age

Uzroci javljanja i širenja novih religioznih pokreta su mnogobrojni i njima se ozbiljno bave teolozi, sociolozi, psiholozi i drugi. Osnovne razloge ekspanzije ovih pokreta i grupa autori nalaze u: traganju za zajedništvom, odgovorima o smislu života, potrebi za kulturnim identitetom, transcendentijom, potrebi za duhovnim vođstvom. Sami termin „novi religiozni pokreti“ podrazumijeva najprije veliki broj pokreta nastalih od pedesetih godina naovamo, a koji pokušavaju da ponude odgovore na mnoga važna životna pitanja. Takođe, ovaj naziv je zamjena i za danas već zastarjeli pojam i imenovanje nekog vjerskog učenja sektom.

Iskustvo pronađenog smisla pripadnika novih religioznih pokreta najčešće je vrlo intenzivno. Oni vjeruju da su pronašli smisao života, sa veoma jakim ubjeđenjem koje, nerijetko postaje ideal vrijedniji i od samog života. Iskustvo novoga religioznog doživljaja rađa naglašenu potrebu pripadnosti i prisnosti u novoj zajednici. U mnogim novim religioznim pokretima uočljivo je prihvatanje autoriteta osnivača ili učitelja. Zapaženo je da onamo gdje preovladava religiozni

fundamentalizam, novi religiozni pokreti ne uspijevaju naći pogodno tlo. Nasuprot tome liberalizam i demokratske sredine predstavljaju pogodno tlo za pojavu novih religioznih pokreta. Dok velike, tradicionalne crkve naglasak stavljaju na intelektualnu spoznaju istine, mladi, sve više traže neposredno iskustvo transcendentnog, bez suvišnog intelektualizma. Oni žele „doživjeti Boga“. Najveći broj ovih pokreta-religija propovijeda o jednom zdravom, savršenom svijetu, sa naglašenim protestom protiv svih oblika tradicionalizma. Učenja novih religioznih pokreta, gotovo bez izuzetka predstavljaju čisti sinkretizam. Današnje mlade generacije sve više prihvataju takve ideje i stvaraju svoje religiozne poglede.

Pokret *New Age* (Novo doba) smatra da je vrijeme hrišćanstva prošlo. Nastao je krajem 20. vijeka i okuplja pokrete na naučnom, kulturnom, ekonomskom, religioznom i političkom području i angažuje istaknute i sposobne ljude širom svijeta kako bi stvorili *novo doba*. *New Age* promovise preobražaj svijesti u novu *planetarnu svijest*, i u njegovo središte postavlja ekološki pokret. Kod ovog učenja je gotovo sve povezano sa prirodnim naukama i astrološkim predstavama. Simbol *New Agea* je Vodolija u sazvežđu zodijska. *New Age* najavljuje novo svjetsko doba koje donosi sveukupni preobražaj ljudske duše i svijeta. To bi trebalo stvoriti društvo bez ratova. Takav pristup bi, u krajnjem, doveo do ujedinjenja čitavog čovječanstva.

„Pridobivanje svijeta za taj plan nalazi se u završnoj fazi, tvrde poklonici *New Agea* i u tom smislu žele uspostaviti novu svjetsku vlast i novu svjetsku religiju. Tom projektu treba služiti univerzalni kreditni sustav, velika svjetska centrala za podjelu hrane, univerzalni sustav poreza, jedinstveni sustav obrane i vojske za cijeli svijet. Oni koji se budu tome opirali morat će se povući, a stare institucije, koje će pružati otpor tom univerzalnemu nauku i univerzalnemu sustavu novih vrijednosti,

bit će prevladane.“²⁰ Katolička crkva u 21. vijeku upozorava da ovaj pokret ima namjeru da stvori kulturu nove duhovnosti, koja bi sve podredila svojem učenju služeći se prije svega medijima. Ona ovaj pokret vidi najprije kao rezultat duhovne dekadencije, sve više okrenute ezoteriji i astrologiji. Pokret New Age nespojiv je sa hrišćanstvom i po pitanju reinkarnacije odnosno vaskrsenja. Po učenju hrišćanskih crkava vjerovanjem u reinkarnaciju gubi se odgovornost čovjeka za svoje postupke, što otvara prostor za uspostavljanje novog aksiološkog i etičkog poretka.

Fundamentalizam

Politikolog Tomas Majer krajem osamdesetih godina dvadesetog vijeka skrenuo je pažnju na fundamentalizam u svijetu. U zapanjujućem broju oblasti on je otkrio slične pojave koje je podveo pod pojam fundamentalizma: „Fundamentalizam je samovoljan separatistički pokret koji – kao stalna suprotnost modernom procesu opšteg otvaranja u razmišljanju, delanju, načinima života i društvu – treba da povrati apsolutnu sigurnost, čvrsto uporište, pouzdanu zaštitu i jasnu orijentaciju putem iracionalne osude svih alternativa“²¹. Takve pokrete Mejer prepoznaje na više polja, u religijama, politici i filozofiji. I dalje ostajemo kod Majera: „Fundamentalizam je svesno bekstvo od individualnog razmišljanja, vlastite odgovornosti, obaveze dokazivanja, nesigurnosti i otvorenosti svih prava važenja, suverenih potvrda i životnih formi, kojima su mišljenje i život kroz prosvećivanje i savremeni svet nepovratno izloženi, u sigurnost zatvorenost samoizabranih apsolutnih fundamenata. Pred njima prestaju sva pitanja, jer oni pružaju apsolutno uporište...“²².

Autor knjige *Verski fundamentalizam* Klaus Kincler vjerski fundamentalizam vidi kao sklonost svih religija, a ne samo neke

²⁰ Kolarić, Juraj: *Ekumenska trilogija*, Zagreb, 2005, str. 1197.

²¹ Prema: Kincler, Klaus: *Verski fundamentalizam*, Beograd, 2002, str. 9.

²² *Isto*, str. 12

posebne, da kod jednog broja svojih pripadnika probude fundamentalističke težnje. Ubijedeni u svoja religiozna vjerovanja smatraju da ih kao takve imaju pravo „ponekad čak i militantno, saopštiti ili čak nametnuti svojoj sekularnoj okolini“²³.

Fudamentalizam se kao termin, u vezi sa religijom, počeo upotrebljavati krajem 19. vijeka, a u širu upotrebu ušao je tek u posljednjoj četvrtini 20. stoljeća, nakon islamske revolucije u Iranu. Društvene nauke prepoznaju četiri smisla ili konteksta u kojima se pojam fundamentalizam pojavljuje:

- vjerski pokret u američkom protestantizmu u 19. i 20. vijeku;
- pojam koji se u posljednjih tridesetak godina sve više vezuje uz islam;
- fundamentalističke tendencije u drugim svjetskim religijama (judaizam, hinduizam, različite hrišćanske crkve...);
- fundamentalizam koji nema temelja u religiji, već u politici ili nekim drugim sferama života.

Iako je fundamentalizam donekle srodan sa pojmovima kao što su „tradicionalizam“ i „konzervativizam“, od njih ga treba razlikovati. U savremenoj literaturi se taj pojam sve više vezuje za modernost i vidi kao posljedica svojevrsnog sudara tradicionalističkih kultura sa duhom moderniteta, a osobito sa sekularizacijom. Fundamentalizam, tako shvaćen, predstavlja reakciju na izazove modernizacije i sekularizacije. Ovo poimanje ide i korak dalje, do zaključka da dolazi do svojevrsne *religizacije modernosti*. Na istom tragu je i Lorens Kaplan kada kaže: „Fundamentalizam može da se opiše kao pogled na svet u kome se ističu specifične supstancijalne *istine* tradicionalnih vera koje se primenjuju, odlučno i predano, na realnost dvadesetog veka“²⁴. Martin Marti osamdesetih godina 20. vijeka ovako opisuje glavne odlike fundamentalizma: „Termin fundamentalizam se najpre koristi kada lideri ili sledbenici

---

²³ Isto, str. 13

²⁴ Prema: Vukomanović, Milan: *Homo viator*, Beograd, 2008, str. 71.

preduzmu mere kako bi svesno reagovali, obnovili, branili, ili pronašli nove načine da se suprotstave onome što vide kao pretnje tradiciji koju bi želeli da konzerviraju... *Reakcija, kontra-akcija, revanšistička akcija: to su karakteristike*. Ukoliko one nisu prisutne, posmatrači nastavljaju da te pokrete ili kulture nazivaju jednostavno *tradicionalnim* ili *konzervativnim*²⁵. Slično gledište nalazimo i kod Šmuela Ajzenštata, čija je teza da su savremeni fundamentalistički pokreti u osnovi *moderni* pokreti 20. vijeka, uprkos svim protivmodernim i antiprosvjetiteljskim ideologijama. U jednom opštijem smislu, većina svjetskih religija pridržava se bar nekih tradicionalističkih obrazaca. To podrazumijeva vjeru u tradiciju, ponašanje u skladu sa tradicijom koja daje odgovore na pitanja o krajnjem smislu i istini. Kada je riječ o konzervativizmu, tu preovladava shvatanje tradicije kao statične i nepromjenljive. Tradicija se tako poima kao relikv zamrznut u vremenu. Slovenački kulturolog Aleš Debeljak ističe kako bi se osnovna poruka tradicionalnog ili konzervativnog religijskog stava mogla sažeti na sljedeći način: „Život u skladu sa dosljednim poštovanjem vjerske predaje može spasiti našu dušu, a svijet izvan naše zajednice neka čini što hoće, premda će tako propasti“²⁶

Vrijeme pred nama

Svijet je, kao što smo do sada vidjeli, daleko od odbacivanja religije. Naprotiv, sa velikom sigurnošću možemo reći da je religijska aktivnost u bliskoj vezi sa globalizacijom. Ona, u isto vrijeme, nagrizava religije i promovise ih.

Religijske aktivnosti se sve više globalizuju. Internet je, zajedno sa ostalim medijima, postao glavno sredstvo

---

²⁵ *Isto*, str. 72

²⁶ Debeljak, Aleš: *Suvremeni fundamentalizam i sveti rat*, Zagreb, 2003, str. 48.

povezivanja, relativizovanja geografskih razdaljina, i međusobno udaljenih religija ili različitih djelova jedne iste religijske zajednice. U tom smislu globalizacija približava ljude. Dostupni su izvori koje koriste velike religiozne organizacije, kao i, sve prisutniji, duhovni pokreti. Na Zapadu su sve prisutnije, *hibridne forme religioznosti* i novi religijski pokreti. Danas je granica između religijskog i kvazireligijskog veoma mala. Tako se na sajtu www.adherents.com, koji proučavaoci religije koriste kao relevantan za informacije o broju vjernika u svijetu, kao religije spominju: sajentologija, džučé ili kimilsungizam u Sjevernoj Koreji, pokret New Age i drugi.

Religijski identitet, takođe prolazi kroz svojevrstu transformaciju. Uočava se pripadnost nekoj vjeroispovijesti bez razlike da li ta osoba zaista vjeruje u osnovne principe te religijske tradicije. Religija, na taj način, sve više postaje svar *kolektivnog identiteta*, a ne stvarne religioznosti.

Sociolog religije Piter Berger, u vremenu religijskog pluralizma, vidi transformaciju Crkve, kao tradicionalne ustanove, u onu koja je prinuđena da se takmiči sa drugim nosiocima, kako kaže „spasenjskih dobara“. Takav *tržišni mentalitet*, smatra Berger, nerijetko prožima pojedince u odnosu prema religiji. Religijskom svijetu pojedinac sve više pristupa kao kupac, konzument. Sa te strane djeluje da sve tradicionalne religije, te pomenuti novi oblici duhovnosti, imaju priliku i mogućnost sopstvene promocije izvan svojih tradicionalnih ili trenutnih granica. Ova činjenica se posebno čini značajnom, pogotovo u kontekstu opšteg trenda okretanja čovjeka religiji i duhovnosti, najšire gledano. Posljedice globalizacije bi se mogle odrediti i kao *izmještanje tradicionalnih religija iz njihovog matičnog prostora*.

Religija u današnjem svijetu, međutim, predstavlja ne samo sponu već i *povod za sukobe*. Samo 1989. godine oko 300.000 ljudi ubijeno je u svijetu kao posljedica religijskih i etničkih

sukoba. Od tada je još nekoliko miliona stradalo u sličnim sukobima. U 2001. godini, koju su Ujedinjene nacije proglasile godinom „Dijaloga među civilizacijama“ desio se jedan od najžešćih terorističkih napada u istoriji, 11. septembra, sa jasnom religijskom motivacijom.

Pojam globalizacije označava stanje prelaza i promjene svjetskog ekonomsko-političko-kulturnog sklopa. Stoga, globalizacija nije zatečeno stanje, nego proces kojemu je imanentno kretanje prema nekom (ne)određenom cilju. Smatramo važnim na ovom mjestu ponoviti ranije iznijeti stav, koji kaže da je globalizacija ideologija u čijem je temelju stvaranje svijeta kao cjeline, ili kako profesor Žarko Pajić navodi: „globalizacija je univerzalna ideologija novog svjetskog poretka“. Ranije pominjani Urlih Bek kaže da je globalizacija nova ideologija sa sistematizovanim racionalnim vjerovanjima i planovima, koja želi doći do novog sistema vrijednosti i razviti vjeru u nju (kroz socijalizaciju, obrazovanje...) kako bi bila dobrovoljno prihvaćena od globalne populacije.

Velik je broj onih koji su uvjereni da je globalizacija zapravo velika šansa za religije, prije nego prijetnja ili opasnost. Ako se pritom putevi razvitka religija poklope s postmodernističkim zahtjevima, onda će se njihovi zajednički izgledi zapravo udvostručiti. Ovdje mislimo na nove religijske pokrete. Tu priliku, međutim, ne žele propustiti ni crkve. Sama činjenica da se u zadnje vrijeme crkve živo zanimaju i bave ekološkim temama, što je u javnosti uglavnom primljeno s pohvalama, pokazuje da se žele uvrstiti uz pomenute pokrete i sa njima se pojaviti na religijskom tržištu.

U uslovima nedovršene globalizacije crkve zauzimaju dvostruko stajalište: s jedne strane imamo Evropu kao izrazito hrišćanski prostor, dok s druge, prepoznajemo da narodima i područjima tog istog prostora datu priliku prepoznavanja njihove posebnosti i mjesnih običaja. Piter Bajer zapaža kako

globalizacija, iako na opštoj religijskoj ravni, ide naruku procvatu *religijskog individualizma ili privatizacije religije*, istovremeno otvara prostor za javni nastup svih zajednica.

Američki politikolog, Semjuel Huntington smatra da su se sve velike civilizacije u ljudskoj istoriji oduvijek identifikovale uglavnom s glavnim religijama, a ne toliko s nacionalnostima. Civilizacija je najširi kulturni entitet i ona je kulturna, a ne politička pojava. Ako je cilj globalizacije, kao što neki tvrde, stvaranje jedne velike svjetske države, onda je potreban i jedinstven kulturni identitet, jedinstvena civilizacija, jedinstvena religija. Nadalje, Huntington smatra kako se krajem 20. vijeka zapadne države okupljaju u dvije poluuniverzalne države u Evropi i Sjevernoj Americi. On takođe iznosi kako su velike političke ideologije 20. vijeka proizvod zapadne civilizacije: liberalizam, socijalizam, anarhizam, korporativizam, marksizam, nacionalizam, fašizam. Ni jedna druga civilizacija nje stvorila neku značajniju političku ideologiju. Zapad, pak, nikad nije stvorio veću religiju. Sve su svjetske religije, opet proizvod nezapadnjačkih civilizacija. A sada svijet izlazi iz zapadnjačke faze, a i na zalasku su ideologije koje su obilježavale kasnu zapadnu civilizaciju. Njihovo mjesto zauzimaju vjerski i drugi, na kulturi utemeljeni oblici pripadnosti. Razdvajanje vjere od politike domet je zapadne civilizacije, i Hantigton smatra da se on primiče svome kraju, nakon čega će religija sve vjerovatnije prodirati u međunarodne poslove.

Politizaciju religije, kao fenomen potencira i njemački sociolog religije Hubert Knoblauch kada ukazuje na primjer islamskog fundamentalizma, koji shvata kao neposrednu religijsku reakciju na globalizaciju uopšte. Politizaciju religije on vidi i u sve značajnijoj ulozi religije kod pomenutih identitetskih pitanja i aktivnosti političkih zajednica. Politizaciju religije savremeni autori vide kroz sve veće prisustvo religijskih tema u politici, najšire gledano, a posebno ideja novih

religioznih pokreta. Iz svega nabrojanog, proizlazi i još jedna važna karakteristika, a to je sve veća mogućnost *javnog uticaja religije*, prvenstveno imajući na umu statističke podatke o velikom procentu religioznih u najopštijem smislu. Posljedice i uticaji koje globalizacija i religija imaju jedna na drugu, te sveukupnu stvarnost, čine ovu temu aktuelnom i kao izazov za promišljanje u vremenu pred nama.

Literatura:

- Asad, Talal: *Formacije sekularnog*, Beogradski krug, Beograd, 2008.
- Augustin, Aurelije: *O državi božjoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982.
- Bek, Ulrich: *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.
- Bela, Robert: *Pogažen zavet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2003.
- Vukomanović, Milan: *Homo viator*, Čigoja štampa, Beograd, 2008.
- Gerc, Kliford: *Tumačenje kultura 1*, Biblioteka XX vek, Zemun, 1998.
- Giddens, Anthony: *Treći put*, Politička kultura Zagreb, 1999.
- Dirkem, Emil: *Elementarni oblici religijskog života*, Prosveta, Beograd, 1982.
- Elijade, Mirča: *Sveto i profano*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1986.
- Janulatos, Anastasije: *Globalizam i pravoslavlje*, Hrišćanski kulturni centar Beograd, 2002.
- Jovanović, Bojan: *Digitalna despotija*, Nova knjiga Podgorica, 2008.
- Kincler, Klaus: *Verski fundamentalizam*, Clio, Beograd, 2002.

-
- Kolakovski, Lešek: *Religija*, BIGZ, Beograd, 1992.
  - Kolarić, Juraj: *Ekumenska trilogija*, Prometej, Zagreb, 2005.
  - Lakroa, Mišel: *New Age: ideologija novog doba*, Clio, Beograd, 2001.
  - Mandzarididis, Georgije: *Globalizacija i univerzalnost*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.
  - *Religije sveta* / glavni urednik Kristofer Partridž, Mladinska knjiga, Beograd, 2009.
  - Tanasković, Darko, *Islam: dogma i život*, Srpska književna zadruga, Beograd, 2010.
  - Hantington, Samjuel P.: *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*, CID, Podgorica, 1998.
  - Held, Dejvid: *Demokratija i globalni poredak*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
  - Šušnjić, Đuro: *Znati i verovati*, Čigoja štampa, Beograd, 1995.
  - Šušnjić, Đuro: *Religija II*, Čigoja štampa, Beograd, 1998.

NOVI EKUMENIZAM

Radovan Radonjić

Divisions in Christianity - in almost all directions and levels - are often as politically and ethically topical today as they were when they were created. Also topical is the story of the need to overcome them for the good of both the Christian believers and the churches that bring them together, as well as people all over the world. This text is one of the stories on the subject. We assumed that it would be interesting to the readers of Matica to the extent they are interested in overcoming the ongoing considerations within and on the occasion of church-state relations.

Pod ekumenizmom (grč. *oikumene* – cijeli nastanjeni svijet) se, generalno, podrazumijeva ideja da se na podlozi Hristove poruke „da svi budu jedno“ ponovo objedini hrišćanska crkva. U tom cilju je početkom XX vijeka nastao pokret za unifikaciju svih protestantskih crkava, a 1948. godine formirano je i Svjetsko vijeće kao glavni instrument oživotvorenja ideje ekumenizma. Glavni cilj ekumenizma jeste prevladavanje rascjepa unutar hrišćanstva, do kojeg je došlo prvo 1054. godine, njegovom podjelom na dvije glavne crkve – istočnu (pravoslavnu) i zapadnu (katoličku) – a potom i podjele u zapadnoj crkvi izazvanoj pojavom protestantizma u XVI vijeku. Ekumenizam se izvorno temelji na učenju da su svi ljudi božja

djeca bez obzira na razlike u boji kože, rasi, nacionalnoj i drugoj pripadnosti, odnosno na filozofiji personalizma koja stavlja naglasak na vrijednost svakog ljudskog bića i na potrebu poštovanja ljudskog dostojanstva svakog čovjeka. Zato se zalaže ne samo za dijalog između triju podijeljenih hrišćanskih crkava, nego i za zbližavanje hrišćanstva sa drugim velikim religijama (islamom, budizmom, hinduizmom).

Ideja ekumenizma, uprkos tim njenim opštim svojstvima, različito se prihvata i tumači. Po jednom, užem, tumačenju, koje ponegdje i dalje dominira, ekumenizam podrazumijeva: prvo, saradnju među svim crkvama, odnosno među vjerskim zajednicama na principima tolerancije, uzajamnog poštovanja i solidarnosti, a to znači i prevladavanja razlika između Judejaca i Jelina, te mnogih drugih podjela i podvojenosti; drugo, poštovanje jednakih prava i sloboda svih ljudi u iskazivanju religijskih opredjeljenja, odnosno vršenju vjerskih obreda; treće, obavezu crkve da svojim ponašanjem hrabri, podstiče i jača ostvarivanje tih principa. Po drugom, znatno širem shvatanju, ideja ekumenizma, osim navedenih principa i odnosa unutar i između crkava i vjerskih zajednica uopšte, podrazumijeva još i zalaganje vjernika i vjerskih ustanova i organizacija za mir, bratstvo i ljubav među narodima i državama, te za slobodu, pravičnost, ravnopravnost, humanost i toleranciju kao principe na kojima se temelji svijet u kome neće biti ni rasne, vjerske i bilo koje druge diskriminacije, ali ni gladi, siromaštva i bilo kojeg oblika dominacije i eksploatacije.

Afirmacija, odnosno implemenatcija, ideje ekumenizma veoma dugo se odvijala u znaku njenog užeg shvatanja, pa i to uz ne male teškoće. Osim različitih (ponekad u ponečemu čak i političkih) ambicija, koje su više ili manje vješto skrivane iza same ideje ekumenizma, taj proces je usporavala i „rezerva“ koju je Katolička crkva imala ne samo prema pojedinim njegovim akterima (protestantima osobito), nego i prema

pomisli na mogućnost da izvan nje, kao „jedine prave crkve na svijetu“, postoje još neke i da ona treba s njima da se ujedinjuje, umjesto da one njoj priđu. To je razlog što su izvan i mimo te crkve formirane gotovo sve ekumenistički nastrojene svjetske crkvene i konfesionalne organizacije i udruženja: Britansko i inostrano biblijsko društvo (1804), Hrišćanska zajednica mladih (1844), Evangelistička alijansa (1846), Lambretska (anglikanska) konferencija (1867), Prezbyterijanska (nepiskopalna) svjetska alijansa (1875), Metodistička konferencija (1881), Utretska (starokatolička) unija koja ne prihvata dogmu o nepogrešivosti pape i njegovoj svjetskoj jurisdikciji (1889), Svjetski studentski hrišćanski savez (1895), Baptistički svjetski savez (1905) i druga. Uprkos tome što je njegovo formiranje bilo inspirisano suprotnim željama, veći pozitivan uticaj na razvoj ideje ekumenizma nije ostvario ni Svjetski savjet crkava, formiran u Amsterdamu 1948. godine, pod devizama: „Tamo gdje Njega tražimo, naći ćemo jedni druge“ i „Imamo čvrstu volju da ostanemo jedni s drugima“. Do preokreta je došlo tek početkom druge polovine XX vijeka, kada je Katolička crkva odlučila da prihvati ekumenski dijalog. Taj postupak odvijao se u tri faze: najprije je papa Jovan XXIII, svojom enciklikom od 5. juna 1960. godine osnovao Sekretarijat za jedinstvo hrišćana i time ekumensku misao stavio u centar pažnje II vatikanskog koncila. Zatim su tokom zasjedanja tog koncila usvojene (1964) *Deklaracija o vjerskoj slobodi* i *Dekret o ekumenizmu*. Najzad su 7. decembra 1965. godine papa Pavle VI i patrijarh Antigora skinuli anatemu kojom su se 1054. godine papa Lav IX i patrijarh Mihailo Kerulalije uzajamno ekskomunicirali. Te događaje slijedila je izjava katoličkog teologa Karla Ranera, koja glasi: „Rimokatoličko shvatanje osnova, karaktera, predmeta i cilja dijaloga čini da ova Crkva sada ne smatra druge crkve i crkvene zajednice kao one koje ne postoje, niti da pomoću preobraćanja (prelaza na drugu vjeru) treba rješavati

dosad anatemisanu 'jeres' ili šizmu. Naprotiv, sve njih treba smatrati kao partnere dijaloga, pa i saradnje među hrišćanima. Prije svega zajednički zadatak im je prema 'svijetu' ubjeđenja da crkve nijesu samo 'odvojena braća'. Bliže objašnjavajući smisao te formulacije, Raner kaže da to znači: da je u krugovima prelata „s obje strane“ preovladala „svijest o zajedničkoj krivici za cijepanje Crkve“, tako da jedni druge više „ne mogu smatrati za 'formalne jeretike'“; da crkve priznaju da ukoliko oskudijevaju „u trajnom kajanju i reformi“ ne čine ništa drugo do što „zamračuju svoje porijeklo od Hristove osnivačke volje“; da crkve priznaju jedna drugoj hrišćanski način života, „sve do istririjuma (mučeništva za vjeru)“; da crkve preuzimaju na sebe „sve zajedničke brige za jedinstvo“. Tim odlukama katolička crkva je svoju orijentaciju na širenje ideje ekumenizma usmjerila u dva pravca: ka ujedinjenju hrišćanstva i ka afirmaciji principa tolerancije, mira i dijaloga u međuljudskim i međunarodnim odnosima uopšte. Uviđajući da čak i pod uslovom da započeti dijalog sa drugim „frakcijama“ hrišćanstva privede kraju na najbolji mogući način, neće poći mnogo naprijed ukoliko se potpuniije ne uključi u aktuelne svjetske tokove, ova crkva je, naime, promovisala ideju novog ekumenizma. Suština te njene nove orijentacije ogleda se u brisanju razlika između principa i odnosa koje crkve, saobrazno svom ekumenističkom opredjeljenju, treba da afirmišu u vlastitim okvirima i međusobnim odnosima i principa i odnosa za koje su dužne da se zalažu kako u pogledu ostvarivanja ljudskih prava i sloboda, tako i u razvoju međunarodnih odnosa i svjetke politike uopšte.

Reakcija hrišćanskih crkava na ovaj „rimski izazov“ bila je različita i kretala se od njegovog punog prihvatanja do uvjerenja da prvo treba riješiti probleme unutar hrišćanstva, pa tek onda, na temelju njegovog punog jedinstva, ići u dijalog sa drugima i drugačijima, osobito u sekularnoj sferi. Tipičan primjer

potonjeg je istočnohrišćanska (pravoslavna) crkva, koja se uglavnom i dalje zadržala na užem tumačenju ekumenističke ideje, s uvjerenjem da se hrišćansko jedinstvo može ostvariti samo putem prilagođavanja drugih crkava njenoj „jedino pravovjernoj“ orijentaciji.

* * *

Orijentacija istočnohrišćanske (pravoslavne) crkve za „klasični ekumenizam“, u čijoj se osnovi nalazi uvjerenje da ostvarivanje ideje hrišćanskog jedinstva predstavlja uslov bez kojega se nije moguće uspješno uključiti u traženje odgovora na probleme i izazove s kojima se čovječanstvo suočava na prelasku iz drugog u treći milenijum, jasno je i precizno iskazana početkom posljednje decenije XX vijeka, kada naspram, a u velikoj mjeri i nasuprot ideji novog ekumenizma, promoviše vlastitu ekumenističku platformu. U osnovi te platforme, sadržane u programskom dokumentu usvojenom na saboru patrijarha u Istanbulu (1992), nalazi se uvjerenje ideologa pravoslavlja, da katolička crkva svojim navodnim sekularizmom, zaogrnutim velom „protestantskog fundamentalizma“, u stvari promoviše svijet u kome je ugrožen opstanak čovjeka „kao slobodne ličnosti, sazdane po liku i obliku Božjem“.

Ovakva shvatanja istočnohrišćanske (pravoslavne) crkve, i uopšte reagovanja na probleme i iskušenja svijeta na kraju drugog milenijuma, posljedica su okolnosti u kojima i načina na koji ta crkva već vjekovima opstojava. Na njenom domicilnom prostoru, naime, nema ni tako velike državne tvorevine, ni tako jake centralne vlasti, koja bi je primorala da se, poput svoje zapadne „sestre“, formira kao čvrsta centralistička organizacija, s jednim poglavarem na čelu. Istočnohrišćanska (pravoslavna) crkva, za razliku od zapadnohrišćanske (katoličke), nema jedan administrativni centar i jedinstveni konsultativni organ (titula vasseljskog patrijarha, koju po tradiciji nosi carigradski

prvosveštenik, ne podrazumijeva nikakva njegova stvarna prava ili administrativnu vlast u odnosu na druge patrijarhe, poglavare autokefalnih pravoslavnih crkava). Nasuprot principu centralizma i papskog apsolutizma u Katoličkoj crkvi, u pravoslavnoj crkvi se razvija i njeguje organizacija po saborskom i autokefalnom principu, što podrazumijeva poklapanje prostora crkvenog uticaja sa državnim granicama. Odsustvo rivalstva crkvene sa svjetovnom vlašću ima za posljedicu opredjeljenje crkve za strategiju pretvaranja sopstvenog učenja u državnu vjeru i ideologiju. Usljed toga, pravoslavna crkva je faktički neslobodna i nesamostalna, čak toliko da, na primjer, u pojedinim periodima vizantijski carevi (Iraklije, Lav III) samostalno izdaju vjerske dekrete i zbacuju neposlušne carigradske patrijarhe (Ignjatija, Fatija i druge). Identifikujući se sa objektivno različitim interesima pojedinih naroda i država, i razapeta sporenjima Moskve i Konstantinopolja oko primata, pravoslavna crkva niti ima „unutrašnju potrebu“ za jedinstvenom doktrinom, niti je u stanju da takvu doktrinu definiše i usvoji, ukoliko bi to eventualno htjela. Najviše što ona u tom pogledu može da postigne jesu eklektički komponovani završni dokumenti njenih vaseljenskih sabora i drugih skupova, sračunati na dvije stvari: da njeno izvorno učenje zaštite od raznih „jeresi“ i da svijetu poruče kako su svi njegovi problemi i iskušenja posljedica odstupanja od njenog učenja.

Završni dokument sabora patrijarha iz 1992, u potpunosti odražava takvu poziciju i orijentaciju pravoslavne crkve.

Formalno, u tom dokumentu se pominju mnoga važna pitanja savremenog čovjeka, od onih koja se tiču njegove socijalne i materijalne pozicije, pa do seta problema koji opterećuju međunarodne odnose. S jedne strane, kritički se potenciraju posljedice naučno-tehnološke revolucije, u smislu: da nagomilavanje materijalnih i drugih dobara i povlastica kod jednih „povećava bijedu ostalih i otvara žarišta nemira, pa i ratova“; da

razvoj genetike „može da doprinese suzbijanju mnogih bolesti, ali isto tako može da pretvori ljudsko biće iz slobodne ličnosti u dirigovani i kontrolisani objekat podvrgnut volji onih koji imaju moć nad njim“; da je „nerazborita upotreba materijalne tvorevine Božje od strane čovjeka, uz pomoć naučnog i tehnološkog napretka, već počela da nanosi nepopravljivu štetu i da razara prirodnu sredinu“ i slično. S druge strane, ističe se da pomirenje i jedinstvo među narodima svijeta i proces ujedinjavanja Evrope predstavljaju pozitivne procese koje treba apsolutno podržati. U dokumentu se takođe daje puna podrška svim narodima svijeta „koji se bore za svoje dostojanstvo, slobodu i razvitak u pravednosti“.

Suštinski se, međutim, sva ta pitanja problematiziraju u kontekstu zahtjeva za vjerskom obnovom, i to u skladu sa „tradicionalnim oblicima duhovnosti“. Saobrazno tome, insistira se na obavezi svih „koji vjeruju u Hrista“, da uzmu učešća „u ekumenskom pokretu naših dana“, ali ne u smislu kako to zamišlja katolička crkva. Naprotiv, zadatak svih vjerujućih je da se svesrdno založe kako za „vaspostavljanje hrišćanskog jedinstva, koje inače predstavlja izričitu i nerazršivu zapovijest Gospodnju“, tako i za vaspostavljanje duhovnog i kanonskog jedinstva pravoslavlja, koje je ugroženo dejstvima raznih raskolničkih grupacija.

Najvažniji zadatak, i najteži posao, u ostvarivanju tog krucijalnog zahtjeva tiče se odgovarajućih promjena u ponašanjima „određenih krugova u krilu Rimokatoličke crkve“. Jer, kako se u pomenutom dokumentu kaže, upravo ti krugovi dovode u pitanje „sve ono zajedničko što su započeli i dalje njegovali blaženopočivši vođi hrišćanstva papa Jovan XXIII i vaseljski patrijarh Antigora“. Radi se, naime, o potrebi da katolička crkva prestane:

(1) sa širenjem prozelitizma, tj. sa okupljanjem i organizovanjem inovjernika na tradicionalnim pravoslavnim prostorima;

(2) sa novom jevanđelizacijom Evrope (koju naročito podstiče papa Jovan Pavle II), iza koje može da stoji jedino „težnja za istiskivanjem pravoslavlja“;

(3) sa podsticanjem djelatnosti unijata, koja se vrši „direktno na štetu pravoslavnih crkava u Ukrajini, Rumuniji, Istočnoj Slovačkoj, na Bliskom Istoku i drugdje“;

(4) sa praksom da materijalnu pomoć, koja se daje ugroženim narodima u istočnoevropskim zemljama, koristi kao sredstvo pritiska za ostvarivanje ideoloških i političkih ciljeva.

S prestankom katoličke crkve da prema pravoslavlju postupa „suprotno duhu dijaloga, ljubavi i istine“, postigla bi se dva efekta: prvo, svijet bi se zaštitio od raznih, „inače neuspjelih, čovjekocentričnih ideologija, koje su u čovjeku našeg doba stvorile duhovnu prazninu i egzistencijalnu nesigurnost, a mnoštvo naših savremenika povele na potragu za spasenje u novim religijskim i parareligijskim pokretima“; drugo, stvorili bi se uslovi da „mladi ljudi našeg vremena saznaju da Jevanđelje Hristovo i pravoslavna vjera nude ljubav umjesto mržnje, saradnju umjesto sukoba, zajednicu umjesto razjedinjenosti među ljudima i narodima“. Time bi, uvjereni su potpisnici ovog dokumenta, bio otvoren put za rješavanje svih, pa i socijalno-političkih problema savremenog čovjeka.

* * *

Uprkos tome što zapadnohrišćanska (katolička) crkva, za razliku od drugih, po pravilu, nikada nije kaskala za događajima, njen put do ideje novog ekumenizma nije bio ni kratak, ni lak.

Odlučna u nastojanju da očuva nivo i prestiž uvijek aktuelnog činioca, koji ili odlučuje o bitnim pitanjima društvenog života ili na njih značajno utiče, ova crkva prati istorijska zbivanja i promptno im se prilagođava. Takva njena strategija naročito dolazi do izražaja u vrijeme i nakon krupnih promjena što su ih donijeli veliki socijalni i politički pokreti i preokreti u XIX i XX vijeku.

Suočena sa snažnim uticajima na istorijska kretanja onih društvenih snaga koje ne prihvataju ni nju kao ravnopravnog partnera, ni njeno učenje da „pravo vladanja potiče od Boga, kao prirodnog i neminovnog izvora svake vlasti“, ona strategiju suparništva zamjenjuje idejom saradnje. Papa Leo XIII (1810–1903), tako, u encikliki *Diuturnum illum*, od 29. juna 1881, kaže: „Nema nikakvog razloga zbog kog se crkva ne bi složila s vladavinom jednog čovjeka, ili s vladavinom više njih, samo ako je ona valjana i ima za cilj opšte dobro. Stoga, ako se očuva pravičnost, narodi mogu slobodno da uvedu sebi onaj oblik državne uprave koji najviše odgovara bilo njihovom karakteru, bilo njihovim tradicionalnim navikama i običajima“. Katolička crkva ovim zaokretom ne sužava, već proširuje mogućnosti za svoje djelovanje. Deklarišući se kao nepokolebljivi branilac opšteg dobra, kome je jako stalo da vlast bude pravična i valjana, ona stiče pravo da, kao legitimni dio nove stvarnosti, „iznutra“ radi na njenom oblikovanju i razvijanju. To i čini, oštro se suprotstavljajući svakoj pomisli na eventualne društvene promjene koje bi korespondirale sa ideologijom i teorijom čiji je cilj da čovjeka usmjeri na spoznaju sopstvenog bića i suštine, odnosno na pobunu protiv otuđenih sila koje njime vladaju. Katolička crkva te ideje, kao i ideje o narodnom suverenitetu i slobodi, smatra emanatima neutažive pohlepe za zemaljskim dobrima, i to na temelju osporavanja prava na vlasništvo koje je utvrđeno prirodnim zakonima i stečeno marljivim radom uma i ruku i umjerenošću života. Papa Leo XIII u tome prepoznaje krivovjerje ravno izvoru „najgore kuge“. On, zatim, o tim idejama kaže: „A to što kažu da vlast zavisi od volje narodne mase na prvom mjestu, pogrešno misle, a zatim postavljaju vlast na suviše slab i nesiguran temelj. Jer će narodni prohtjevi, podstaknuti takvim mišljenjima, još neobuzdanije narasti i na tom strmoglavom putu lako će prerasti u slijepe nagone i otvorene pobune. Zaista, tzv. reformaciju, čije su pristalice i vođe na

osnovu mnogih teorija napale svetu građansku vlast, pratili su nagli nemiri i krvave pobune, naročito u Njemačkoj, i to sa takvim ratnim strahotama i pokoljima, da gotovo nije bilo mirnog i bezbjednog mjesta. U prošlom vijeku stvorena je lažna filozofija, ponikla iz ovog krivovjerja, i pravo koje nazivaju novim, i narodna vlast, i raspojasan oblik uprave, koji mnogi smatraju za pravu slobodu. Od njih se došlo do krajnje nesreće, tj. do komunizma, do socijalizma, do nihilizma, najcrnjeg zla i propasti ljudskog društva“.

Katolička crkva, međutim, ne ostaje dugo na kursu globalnog osporavanja ovih ideja. Čim je primijetila da na taj način neće osujetiti prodor radničkog pokreta i njegove ideologije, ona znatno koriguje svoju strategiju. Prvo direktno ide „u susret opravdanim radničkim zahtjevima“ i, posredstvom svojih ideologa (koji formalno djeluju izvan njenih okvira) nudi radnicima projekt tzv. *hrišćanskog socijalizma*. Nedugo zatim, snažno podržava reformističku orijentaciju u evropskom radničkom pokretu, nastojeći da je obogati nekim svojim idejama.

Hrišćanski socijalizam je nastao kao strateški projekat preventivnog karaktera. Zamišljen je kao sredstvo kojim će Katolička crkva „kontrolisano ublažiti“ gnjev siromašnih i time osujetiti eventualnu radničku revoluciju. Strah Katoličke crkve od eventualne radničke revolucije je utoliko veći, što je ona pretpostavljala da će ta revolucija, pored ostalog, nužno imati i antireligijski karakter. Stoga, teorijska podloga hrišćanskog socijalizma, čijem definisanju naročito doprinosi Njemaac P. Tilič, i koja jedno vrijeme predstavlja programsku osnovu Hrišćanskosocijalne stranke Austrije (inače vladajuće stranke u toj zemlji između dva svjetska rata), ima izrazit teološki naboj. Snažno je prožeta idejom borbe boga i demona, pri čemu se proletarijatu pripisuje uloga glavnog borca protiv demonizma u svijetu i jedinog pravog nosioca božjih ideala na zemlji. Hrišćanski socijalizam preferira kolektivnu svojinu i isključivo mirni preobražaj starog društva u

ново. U tom cilju naročito potencira „socijalističke“ elemente u hrišćanskoj doktrini, kao što su: kritika bogatstva, koju je izvršila crkva (osobito u Jevanđelju), i poziv njegovim imaacima da se odreknu svojih dobara; osnivanje hrišćanskih crkvenih opština kao zajednica siromašnih, koje su utemeljene na principu solidarnosti i „jednake potrošnje“, i koje bi trebalo da budu osnova cjelokupne nove društvene organizacije; ugledanje na kaluđerske redove, tj. na one koji su se zavjetovali da žive krotko i siromašno. Da bi poduprla ovaj projekat, koji se ni njoj samoj ne čini dovoljnim za apsolviranje „radničkog pitanja“, Katolička crkva promovise ideju reforme postojećeg društva, po ugledu na socijaldemokratiju. Pri tome, njeni ideolozi ne kriju da im je cilj da mase „odvrte od socijalizma“ i usmjere ih na ono što garantuje blagostanje, a to je „red, disciplina i moral, sređen porodični život, poštovanje religije i prava, umjereni porezi i jednaka raspodjela tereta, preduzimljivost u zanatima, idustriji i trgovini, povoljno stanje u poljoprivredi i slično“. Zato se u enciklici *Rerum novarum*, iz 1891, (koju je takođe donio papa Leo XIII), kao glavni zahtjevi reforme ističu: sprečavanje kolektivizacije, koju žele socijalisti, i očuvanje privatnog vlasništva, jer ono kao temelj društva potiče iz ljudske prirode koja je slika i prilika božja; promjene unutar kapitalističkog sistema, kojima se ne bi dovela u pitanje njegova priroda i egzistencija (a time ni pozicija crkve kao jedinog čuvara moralnog i uopšte duhovnog preporoda društva), ali bi se poboljšao položaj radnika, koji „sa prirodno-pravnog stanovišta ništa manje nijesu građani nego što su to imućni“, a toliko su brojčano narasli da čine „veliku većinu stanovništva u svakom gradu“; angažovanje države u ostvarivanju tog zahtjeva na način kojim bi se, s jedne strane, omogućilo radnicima odgovarajuće učešće u podjeli dobiti i, s druge strane, zaštitili (u pogledu ishrane, odjeće i obuće) oni koji nemaju nikakvog posjeda, čime bi se postiglo to „da jedan stalež koji državi čini tako nužne usluge, ne tavori u bijedi“.

Ima li se sve to u vidu, zaokret koji Katolička crkva čini početkom druge polovine XX vijeka, u kontekstu svog novog ekumenističkog opredjeljenja, odista se može nazvati istorijskim. Ona tada pravi dva, ranije gotovo nezamisliva iskoraka iz svoje tradicionalne doktrine i politike: prvo, definitivno se miri sa esencijalnim oblicima i sadržajima života što ih donosi moderna civilizacija; drugo, afirmiše stanovište da vjerski čin nema smisla i vrijednosti ako nije plod čovjekovog slobodnog izbora, ako čovjek nema pravo da ga izražava onako i onoliko, kako i koliko njemu najviše odgovara. Ta dva iskoraka omogućavaju katoličkoj crkvi: prvo, da se implicitno odrekne nekih svojih ideja s početka tridesetih godina (naročito onih u kojima izjednačava boljševizam i liberalni kapitalizam kao podjednako ekstremne, a korporativizam podržava kao „formulu nadilaženja klasne borbe“), kojima se objektivno uklapala u duhovni milje naklonjen totalitarističkim solucijama; drugo, da produbi svoju kritiku nacionalsocijalizma i komunističke diktature (koju je već bio započeo papa Pije XI) i optuži ove za povredu dostojanstva ljudske ličnosti; treće, da izloži jedno novo, u crkvenoj organizaciji do tada nepoznato viđenje uslova i principa življenja i normi ponašanja ljudi među sobom, prema državnim vlastima svoje zemlje i prema svjetskoj zajednici.

Katolička crkva taj svoj novi, eminentno sekularistički ekumenizam eksplicira u enciklici *Pacem in terris*, koju je papa Jovan XXIII (1881–1965) objavio 11. aprila 1963. Motive donošenja te enciklike, Papa ovako objašnjava: „Danas, više nego ikad, moramo služiti čovjeku kao takvom, a ne samo katolicima. Moramo prije svega i svuda štititi prava ljudske ličnosti, a ne samo prava Katoličke crkve. Sadašnje okolnosti, potrebe stvorene u posljednjih pedeset godina, dovele su nas pred nove stvarnosti. Ne mijenja se Jevandjelje, već mi počinjemo bolje da ga razumijevamo“. U enciklici se na savremen način aktualiziraju: ljudska prava i slobode, položaj radničke klase i

međusobni odnosi naroda i država. U prvi plan se ističe „očuvanje, razvijanje i usavršavanje ljudske prirode“ i poštovanje čovjekovih osnovnih prava. Crkva prihvata princip slobode svijesti i vjeroispovijesti i dozvoljava da uz njeno, do tada „jedino istinsko“, može postojati i drugačije shvatanje svijeta i smisla života. Zauzima pomirljiv stav prema socijalističkim zemljama i prekida polemiku s nosiocima socijalističkih ideja. S razumijevanjem prihvata uključivanje u međunarodni politički život ranijih kolonija. Ovom svojom orijentacijom, Katolička crkva se okreće ne samo „sveštenstvu i vjernicima svijeta“, već i „svim ljudima dobre volje“. Njen glavni moto je: „Ne smije se dozvoliti da se nesreća novog svjetskog rata svojim privrednim i društvenim ruševinama i svim moralnim zastranjenjima po treći put svali na čovječanstvo“.

Glavni uzrok svih čovjekovih nesreća, kaže se u enciklici, nalazi se u neskladu pojedinačnih i opštih interesa. Da bi se preduprijedile krize, neredi i druga iskušenja, treba stvoriti skladan zajednički život ljudi, saglasno principu da je svaki čovjek ličnost, „to jest priroda obdarena inteligencijom i slobodnom voljom“, i da otuda proizilaze njegova prava i dužnosti, koja su opšta, nepovrediva i neotuđiva. „Čovjek – kaže se u enciklici – nije predmet ili pasivan element društvenog života, već, naprotiv, on mora biti i ostati njegov subjekt, temelj i cilj“. Zato se mora poštovati: pravo čovjeka na fizički integritet i pristojan materijalni život („naročito u pogledu ishrane, odjeće, stanovanja i odmora“); pravo na socijalno i zdravstveno osiguranje („u slučaju bolesti, invaliditeta, smrti hranioca porodice, starosti, nezaposlenosti i u svakom drugom slučaju kada se mimo svoje volje izgubi mogućnost za život“); pravo „na slobodno traženje onoga što je istinito, na izražavanje svojih misli i njihovo širenje... i na objektivno informisanje“; pravo na osnovno i stručno-tehničko obrazovanje „u zavisnosti od stepena razvoja svoje političke zajednice“; pravo „i na veća obrazovanja“, kada se to

zaslužuje, „kako bi se omogućilo da ljudi zauzmu mjesta i odgovornosti u skladu sa njihovim prirodnim sklonostima i stečenim sposobnostima“; pravo mladih ljudi „na uslove rada koji ne štete zdravlju i dobrim navikama i ne ometaju njihov cjeloviti razvitak“; pravo žena „na radne uslove koji su u skladu sa njihovim potrebama i dužnostima zaručnice i majke“; pravo (koje proizlazi „iz dostojanstva čovjekove ličnosti“) aktivnog sudjelovanja u političkom životu „i ličnog doprinosa u ostvarivanju javnog dobra“. Novu, značajnu dimenziju ovim pravima, ističe se u enciklici, daje to što ih potenciraju mnogi socijalni i politički subjekti, koji teže uspostavljanju jednog boljeg, pravednijeg i humanijeg svijeta. Ta se prava mogu ostvariti ako se ima vlast koja radi za opšte dobro i koja međusobne odnose ljudi reguliše na principima istine, pravde, aktivne solidarnosti i slobode. Takva vlast je moguća samo u državi koja ne teži da izraste u nekontrolisanu silu iznad društva, koja ne sprečava ljude da učestvuju u javnom životu, ne „disciplinuje“ ih prinudom i ne ukida privatnu svojinu. Prvi i najvažniji zadatak države jeste da radi na stvaranju opšteg blagostanja. Ona to treba da čini podsticanjem proizvodnje, regulisanjem radnih odnosa u skladu s najvišim normama pravednosti i pravičnosti, te staranjem „da se na radnim mjestima ne povrijedi dostojanstvo ljudske ličnosti, u fizičkom i duhovnom smislu“. Bitan uslov za takvu funkciju države jeste to da društvo prevlada shvatanja u kojima se negira svaka povezanost morala sa ekonomijom, koja ličnu korist izdižu na rang jedinog motiva, a slobodnu konkurenciju smatraju jedinim prihvatljivim regulatorom odnosa među ljudima.

Opšti napredak i stabilnost društva podrazumijeva da se na zadovoljavajući način riješe bitna pitanja socijalno-ekonomskog i političkog položaja „svih građana, naročito onih najslabijih kao što su radnici“. Rješavanje „radničkog pitanja“ je tim urgentnije, što je „u svim nacionalnim zajednicama, među radnicima živo razvijena težnja da ih tretiraju i da sa njima postu-

paju ne kao sa ljudima bez razuma i slobode, prepuštenim volji drugih, već jedino kao sa subjektima ili ličnostima na svim područjima društvenog života“. Svako oklijevanje da se ovaj pravedni zahtjev riješi moglo bi da dovede do povećanja revolta siromašnih i novih društvenih napetosti, te stvaranja klime koja odgovara ekstremistima i avanturistima. Rješenje samog problema treba da donesu interventne mjere države i veća prava radnika u odlučivanju o mnogim društvenim pitanjima. Naročito je važno da se odbaci onaj princip raspodjele koji omogućava da se ogromna bogatstva akumuliraju u rukama malog broja ljudi, dok na drugoj strani rastu nemaština i bijeda. Rad treba vrednovati ne prema igri mehanizma tržišnih zakona i kao robu, već kao izraz ljudske ličnosti. „Za veliku većinu ljudi – kaže se u enciklici – rad je jedini izvor iz koga se crpe sredstva za život, pa otuda njegovo nagrađivanje ne može da bude prepušteno igri mehanizma tržišnih zakona“. Naprotiv, rad treba da bude nagrađen „u skladu s pravednošću i pravičnošću, koje bi inače bile duboko povrijeđene tada kada bi ugovor o radu bio slobodno sklapan između poslodavaca i najamnih radnika“. Radnici treba postepeno da postnu suvlasnicima preduzeća u kojima rade, a time i ravnopravni članovi savršene ljudske zajednice koja bi odgovarala čovjekovoj prirodi i socijalno-ekonomskim i političkim zahtjevima datog istorijskog trenutka. Put k tome vodi preko mnogo aktivnije uloge radnika u preduzećima, radi čega im moraju biti priznata prava „da stvaraju udruženja od samih radnika ili pak mješovita, od radnika i poslodavaca, kao i pravo da im daju organizacionu strukturu koju smatraju prikladnom za postizanje svojih legitimnih ekonomsko-profesionalnih interesa, kao i pravo da u njima autonomno i po vlastitoj inicijativi zauzimaju stavove radi postizanja pomenutih interesa“. Radnicima, uz to, treba omogućiti da svojom mišlju i uticajem prodru u sva područja društvenog života. Mnogo toga što čini smisao i sadržaj radnikovog života nalazi se izvan njegovog

preduzeća i mora mu, na odgovarajući način, biti dostupno. Na potrebu širenja radnikovih prava upućuje i to što zajednički život ljudi u društvu od svih zahtijeva da „priznaju i poštuju svoja međusobna prava i izvršavaju odgovarajuće dužnosti, ali i da međusobno sarađuju u hiljadu oblika i stepeni što ih civilizacija dopušta, napominje i traži“.

Očuvanje svjetskog mira, bez čega ne bi bilo moguće riješiti nijedno čovjekovo suštinsko pitanje u bilo kojoj zemlji, podrazumijeva da „isti moralni zakoni koji uređuju odnose među ljudima, uređuju i odnose među političkim zajednicama“. Uvažavanje tog principa je utoliko potrebnije, što je već uspostavljena jedna nova međunarodna struktura u kojoj „više nema naroda koji gospodare i kojima se gospodari“, tako da „niko ne želi da bude podložan političkim vlastima koje su izvan vlastite ljudske ili etničke grupe“. Ta nova struktura ne isključuje već, naprotiv, podrazumijeva postojanje jedne vlasti „sa svjetskim autoritetom i prikladnim sredstvima za ostvarivanje ciljeva“. Naučno-tehnički napredak je, svojom „strukturom“ i uopšte unutrašnjom logikom, snažno uticao na promjenu karaktera odnosa među ljudima, potiskujući elemente njihove podvojenosti i podijeljenosti po raznim osnovama i sve više ih podstičući „na međusobnu saradnju i orijentišući ih prema jedinstvenom zajedničkom životu u svijetu“. Produbljena je međusobna zavisnost nacionalnih privreda, koje sve više postaju sastavni dio „jedne jedine svjetske privrede“. Društveni poredak, sigurnost i mir u svakoj političkoj zajednici „u životnoj su zavisnosti“ kako od konkretnog stanja u bližem okruženju, tako i od opštih prilika u svijetu, usljed čega nijedna država „ne može danas da traži svoje interese i da se razvija sama za sebe“. Riječju, „opšte zajedničko dobro postavlja probleme svjetskih razmjera, koji se ne mogu odgovarajuće riješiti, ukoliko ne postoje vlasti koje imaju široku organizacionu strukturu i sredstva takvih istih razmjera, tj. vlasti koje bi uspješno djelovale na

svjetskom planu“. Takva vlast može da postoji i da cjelishodno funkcionise samo pod uslovom da nije nametnuta silom, već konstituisana dobrovoljno, na osnovu opšteg pristanka svih zemalja svijeta. „Iako među političkim zajednicama postoje naglašene razlike u stepenu privrednog razvoja i u vojnoj moći, sve su one veoma osjetljive na pravnu jednakost i moralno dostojanstvo. Zbog toga se s pravom ne pokoravaju vlastima na silu, ili vlastima u čijem uspostavljanju nijesu sudjelovale ili kojima one same nijesu odlučile da se podvrgnu svjesnim i slobodnim izborom“.

Međunarodna vlast treba da strogo poštuje princip, da u regulisanju međusobnih odnosa političkih zajednica nije dozvoljena upotreba oružane sile ili bilo koja vrsta pritiska utemeljenog na nepravdi i nadmoćnosti većih i jačih nad manjima i slabijima. Vlasti svjetske zajednice „nemaju za cilj da ograniče područja djelovanja javnih vlasti pojedinih političkih zajednica, a još manje da ih zamijene“. Njihov cilj je da ovima pomognu – na isti način kako se ljudi uzajamno pomažu u porodicama, ustanovama i unutar pojedinih političkih zajednica – da valjano, na opšte dobro i zadovoljstvo, same vrše svoju funkciju i obavljaju poslove koji im pripadaju. Svjetska zajednica treba da rješava samo ona pitanja „što ih postavlja opšte zajedničko dobro“, koja „zbog njihove veličine, složenosti i hitnosti javne vlasti pojedinih političkih zajednica ne mogu pozitivno da riješe“. Pa i tada sve zahtjeve (uključujući i opšte razoružanje i odstranjenje ratne psihoze) i sve sporove treba da rješava onako „kako to kod ljudi biva: uzajamnim razumijevanjem, staloženim razmatranjem stvari i ravnopravnošću“. Za regulisanje međunarodnih odnosa na tim osnovama potrebno je još i to da ekonomski razvijene zemlje izbjegavaju rasipništvo (koje je, po sebi, akt protiv pravde i čovječnosti) i što više pomažu nerazvijenima da lakše prebrode svoje teškoće, te da se spriječi svako korišćenje ekonomske moći u političke svrhe. „Privredno razvijene

političke zajednice, pružajući raznovrsnu pomoć, moraju poštovati i priznavati moralne vrijednosti i etička obilježja zemalja u privrednom razvoju, kao i djelovati bez namjere za političku prevlast. Na taj način će dati dragocjen prilog stvaranju jedne svjetske zajednice u kojoj su svi članovi svjesni svoje dužnosti i prava da jednako djeluju u ostvarenju zajedničkog dobra“.

Funkciju te „međunarodne vlasti“ treba i jedino može da vrši Organizacija ujedinjenih nacija. Ona to treba da čini saglasno *Opštoj deklaraciji o pravima čovjeka* (koju je usvojila Generalna skupština OUN, 10. decembra 1948) i drugim svojim dokumentima, u kojima se, kao ideal, proklamuje „stvarno priznavanje čovjekovih prava i sloboda“ (podjednako u odnosima među ljudima pojedinačno i njihovim odnosima s državnim vlastima, kao i u odnosima među državama i odnosima država sa svjetskom zajednicom), te „očuvanje i učvršćivanje mira među narodima“ i razvijanje „među njima prijateljskih odnosa zasnovanih na principima jednakosti, uzajamnog poštovanja i razvijanja raznovrsne saradnje u svim područjima života“. Zahtjevi i izazovi sa kojima se suočava savremeni svijet mogu biti zadovoljeni tek pod uslovom da se, osim pozitivnog raspoloženja većine ljudi, ima i odgovarajuća čvrsta, stabilna i, bezuslovno, demokratski ustrojena organizacija. U radu te organizacije treba da učestvuju (preko svojih političkih zajednica i na druge načine) svi ljudi dobre volje i progresivnih shvatanja, i svi treba da poštuju njene preporuke i odluke. Zato OUN treba stalno da razvija i jača svoju ulogu i, saglasno temeljnim principima na kojima je nastala, prilagođava djelatnost novim potrebama i mogućnostima.

Osobito važnim dometima ove enciklike, koji joj daju visoko mjesto među djelima što slove kao izvorišta velikih političkih ideja, smatra se: prvo, to što predstavlja nov stav crkve prema problemima čovjeka, u smislu da priznaje i uzroke njihovog nastanka i mogućnosti njihovog rješavanja izvan okvira

predodređenih voljom božjom; drugo, to što ljudska prava u njenoj interpretaciji dobijaju jednu novu dimenziju, jer se više ne posmatraju isključivo iz ugla odnosa pojedinca prema vlastima i obrnuto, kako to implicira *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina*, već imaju status temeljne društvene vrijednosti koja mora biti u središtu odnosa među političkim zajednicama i čija zaštita mora biti institucionalizovana kako u svim nacionalnim državama, tako i na nivou svjetske zajednice; treće, to što se pitanje dužnosti u njoj ne posmatra odvojeno od prava, već se uzajamno tijesno povezuju na način da svako korišćenje prava prouzrokuje dužnosti i obrnuto.

O širenju ideje novog ekumenizma u tom smjeru svjedoči *Deklaracija o ulozi vjere u unapređenju kulture mira*, usvojena u Barseloni 1994. godine, na skupu Prilog vjere kulturi mira održanom pod pokroviteljstvom UNESCO-a, u kojoj se: najprije, objašnjava značenje i uloga vjere i vjerskih institucija u razvoju kulture mira i suživota; zatim, insistira na oslobađanju vjerskih institucija od društvenih uticaja s pozicija političke i ekonomske moći i pritisaka bilo koje kvste, kako bi se u potpunosti mogle posvetiti ostvarivanju pravde i mira u svijetu; dalje, podstiče kako dijalog unutar i između različitih vjera, tako i traženje istine i mudrosti i izvan religijskog pogleda na svijet i život; najzad, od vjernika širom svijeta traži da se odreknu ubijanja u ime vjere i suzdrže od stavova ili učenja o prirodnoj superiornosti jednih ljudi nad drugima. U tom dokumentu se ističe da kultura mira, utemeljena na vjeri iz koje crpi svoju energiju, treba da se gradi na načelima nenasilja, tolerancije, dijaloga, međusobnog razumijevanja, pravde i odgovornosti. Mir je, piše u njoj, „putovanje bez kraja“ tako da napor za njegovu postizanje i očuvanje nikada ne smije stati. On pretpostavlja svijest o međusobnoj povezanosti ljudi, naroda i država, njihovoj pojedinačno i zajedničkoj odgovornosti za zajedničko dobro, poštovanje života u svim njegovim oblicima, otpor

---

prema potrošačkim izazovima i privrženost mudrosti, saosjećanju, solidarnosti i ljubavi za čovjeka i svijet kao cjelinu. Odgovornost vjernika i vjerskih zajednica za mir ogleda se u oslobađanju od vjerskog fanatizma i traženju dijaloga s drugim i drugačijim.

SRPSKA ORGANICISTIČKA MISAO

Mirko Đorđević

The well-known Serbian sociologist of religion deals with the sources and meanings of Serbian conservative thought, which he describes as organicistic. The author tracks the genesis of this thought from Nikolaj Velimirović, Justin Popović, Dimitrije Ljotić to Dobrica Ćosić and Amfilohije Radović. It was a result of nostalgia for the Middle Ages and archaic aspects of life directed against modern society. This thought served as the foundation of the nationalist ideology in the 1980s.

Nesporazumi oko termina

U razvojnim tokovima srpske filozofske i teološke misli – kao i političke ili društvene misli – organska ili organicistička misao svakako nije neka nepoznata komponenta. Dok je srpska liberalna ili socijalistička misao – posebno kasnije marksistička misao – relativno dobro sistematizovana i proučena, organicistička misao je ostala na neki način po strani i reklo bi se da nije privukla pažnju kakvu nesumnjivo zaslužuje. Kada je već osamdesetih godina XX veka došlo do sloma mnogih idejnih tokova i političkih koncepata, zanimanje za srpsku organicističku misao ne samo da je poraslo već je ona doživjela

neku vrstu renesanse – barem njeni sledbenici tako kažu – i iznova je postala aktuelna. Verovatno je to bio razlog mnogih nesporazuma oko definisanja i redefinisavanja te misli, posebno nesporazuma oko termina koji bi bili najprikladniji. Ta misao se u nekim slučajevima određuje u krugu filozofske misli kod Srba, u drugim pak, što je ispravnije, ona se izučava uporedo sa drugim tokovima misli. Uglavnom nedostaje njeno sistematičnije izučavanje, iako su neka istraživanja do sada dala solidne rezultate¹. Sve do danas, međutim, mogu se sresti neke definicije naglašeno ideološki intonirane, što naravno smeta u pokušajima njenog pravilnog definisanja. U drugim kulturama – kod Rusa i Francuza, posebno – tih problema, reklo bi se, nema. Kada E. Sioran određuje prirodu utemeljivača francuske organicističke misli, on svom radu daje podnaslov *Esej o reakcionarnoj misli*². U jednom solidnom univerzitetskom kursu o organicističkoj misli, sa posebnim osvrtom na odnos francuske klasične organicističke misli od De Mestra i Bonala do nemačkih mislilaca, Herdera i Mosera, poznati francuski istraživač bez straha od nesporazuma svom delu daje naslov *Kontrarevolucionarna misao*. Tako postupaju i mnogi drugi istraživači³. Zbog „svežine“ istorijskog pamćenja ovakve odrednice kod nas podstiču brojne nesporazume. Ako se za jednu misao kaže da je „napredna“ ili „reakcionarna“, posebno „kontrarevolucionarna“, time se nije mnogo reklo. Stvari ne stoje bolje ni kada se kaže „nacionalna misao“ jer nema dokaza da srpska liberalna misao ne pripada krugu nacionalne misli. U svakom slučaju, takve odrednice upućuju na aksiološki stav, ili, što je gore, na ideološki stav, a i jedno i drugo udaljava

---

¹ Andrija B. Stojković: *Razvitak filosofije u Srba, „Slovo ljubve“*, Beograd 1972.

² Emil Sioran: *Esej o reakcionarnoj misli* u knjizi Žozer de Mestr: *Spisi o revoluciji*, „Gradac“, Čačak 2001.

³ Žan-Luj Darsel, predgovor knjizi Ž. de Mestra istoga izdavača.

istraživača od nužne potrage za njenim izvorima i značenjima. Sasvim drugačije stoji stvar ako se određena misao odredi kao konzervativna – a to i jeste cilj ovog pristupa – jer se tako lakše definiše u širim evropskim tokovima. Srpska konzervativna misao se, dakle, nužno mora definisati u odnosu na druge tokove misli i kod nas i u Evropi. Ona je odjek evropske organicističke misli i, kako nam se čini, više je samo odjek nego proizvod neposrednog uticaja koji se mogao iskazati na originalan način. Taj je odjek najčešće bivao zakasneli refleks koji se u našim uslovima iskazivao kao naša, „nacionalna“ misao. Najprikladniji termin bi stoga bio *konzervativna* jer ona to jeste i po svojim izvorima i po prirodi svoga iskaza koji se relativno lako prepoznaju na širem planu. Danas je najčešće u upotrebi izraz „organicistička misao“, ali i sintagma „naša nacionalna misao“. Ova potonja se prepoznaje posebno u okviru onoga što se naziva „nova srpska desnica“. U Rusiji i u nekim zapadnim zemljama srodni tokovi označavaju se izrazom „nova duhovna desnica“. Ako se ima na umu već pomenuta činjenica da je ta misao doživela neku vrstu obnove u novije vreme, naročito u toku poslednje decenije XX veka, kada su nestale velike ideologije, u vreme kada se govori čak i o „kraju ideologija“, onda potraga za izvorima i značenjima postaje zaista nužna. Osim u krugovima u kojima je čisto akademska radoznalost nešto što se samo po sebi razume, primerice, K. Leontjev u Rusiji ili De Mestr u Francuskoj bili bi bezmalo zaboravljeni mislioci da ih naše vreme – nekima se činilo neočekivano – nije prepoznalo kao svoje savremenike. Govoreći o De Mestru, svom zemljaku iz savojskih Alpa, jedan profesor u svom eseju kaže da De Mestra „od Drugog svetskog rata nije preuzela nijedna škola mislilaca, nijedna crkva niti koterija“, što uglavnom jeste tačno, ali što ima i svoju drugu stranu: na postkomunističkom Istoku, posebno u krugu savremene misli koja se određuje kao pravoslavna, De Mestr je postao učitelj i

ideolog nove „konzervativne revolucije“⁴. Politička konotacija je sve prisutnija i klasična organicistička misao se svesno ideologizuje. To je još jedan razlog da se izvori misli koja se na ovakav način obnavlja potraže u evropskim razmerama.

U suštini, konzervativna misao uglavnom se jasno definiše samim svojim imenom, a jednako važi i za izraz „organicistička“.

U nekom širem pristupu nužno bi bilo prisetiti se poznatih mesta iz Aristotelove *Politike*, te brojnih srednjevekovnih mislilaca koji shematski jasno prepoznaju poistovećivanje ljudskog društva i biološkog organizma. Slične teze se mogu naći kod T. Hobsa i Ž. Ž. Rusoa, kao i kod mnogih drugih mislilaca. Taj biološki determinizam kao osnovni stav traje do danas i to se kao obrazac prepoznaje kod najnovijih organicista i publicista koji slične obrasce politički eksploatišu i variraju prema političkoj potrebi određenog trenutka. Krajem XVIII i početkom XIX veka organicizam se nametao kao neka vrsta odgovora na sva ona pitanja koja su se otvorila s velikom revolucijom u Francuskoj 1789. godine, u prvom redu na niz pitanja o smislu i kulturnom te civilizacijskom smislu i značenju onih univerzalističkih i individualističkih koncepcija koje su postale od tada zaista ono dominantno u oblikovanju nove Evrope. Ti odgovori – strogo svojevremeni – kakve su ponudili De Mestr ili L. Bonal se i danas nude kao jedini odgovori u krugu intelektualnog neoorganicizma koji, videli smo kada, doživljava obnovu. Nevolja je u tome što se sada sve to javlja u obliku klišea ili stereotipa koji se koriste sasvim nesvojevremeno. Sama pak intelektualna vrednost tih odgovora je obrnuto proporcionalna ideološkoj potrebi koja je danas u prvom planu. U tom smislu se organska misao danas obnavlja kao potreba da se odgovori na sva pitanja koja se otvaraju nakon nestanka ruskog komunizma ili pomenutog „kraja ideologije“,

---

⁴ Jacques Godechot: *La contre-revolution 1789-1804*. PUF Paris 1961.

ali je sasvim izvesno da pominjani stereotipi neće biti odgovor osim u nameri koja je vidljivo ideološka – stari odgovori nisu pravi odgovori na nova pitanja. Po mišljenju klasičnih organicista ljudsko društvo nije plod racionalne organizacije koju stvaraju ljudske ličnosti u okvirima nekog uvek prisutnog oblika „društvenog odgovora“ koja se izražava kao sistem institucija već je ono jednostavno biološki organizam koji kao takav u sebi sadrži agense koji ga određuju. Tako se društvena organizacija, hijerarhijski shvatana, izvodi iz biološkog „reda“ ili prirodne hijerarhije, pri čemu se prenebregava da bukvalne analogije u misaonom smislu ne znače mnogo barem ne kao neka vrsta univerzalnog odgovora na univerzalne razmere svega onoga što se otvorilo kao problem s velikom revolucijom u Francuskoj. Jednostavnije rečeno, po mišljenju klasičnih organicista u prvom planu je ljudsko društvo shvaćeno kao organizam, a ličnosti se dodeljuje uloga jedne „ćelije“ u takvom organizmu. Iako se danas bezmalo redovno ponavlja ova misao, analogije takvog tipa nemaju onu vrednost kakvu su nekada mogle imati, pri čemu ne treba gubiti iz vida da je privlačnost ostala ista kao i u doba kad je nastala. Jednostavne analogije su uvek privlačne jer nude mogućnost jednostavnog odgovora ali je nevolja u tome što u savremenom maksimalno složeno strukturiranom društvu jednostavni odgovori ne znače mnogo.

U svakom pristupu – a to je i ovde nužno – valja se prisetiti onih ključnih stavova klasičnih organicista kakvi su De Mestr i Bonal.

Rečeno je i ne jednom da su pomenuti mislioci „zaboravljeni“, ali po tome kako oni postaju naši „savremenici“ problem se otvara na nov način i slobodno se može reći da nisu sasvim pali u zaborav. To se opaža jednostavno u tome da se njihove osnovne ideje, najčešće bez navoda, redovno sreću u obliku klišea i stereotipa u novijoj organskoj misli. U svom klasičnom delu *Considérations sur la France* objavljenom još daleke 1796.

godine, posebno u delovima koji su posvećeni „razmatranjima“ o velikoj revoluciji iz 1789, talentovani Savojac De Mestr po jeziku i kulturi Francuz ali u službi kralja Sardinije, savremenik velike revolucije, ponudio je obrasce jedne misli i jednog shvatanja društva koji će decenijama potom – u naše vreme posebno – biti varirani na najrazličitije načine. Sam je De Mestr varirao ideje koje je pregnantno izložio Burke koji je veliku revoluciju situirao u božanski plan Proviđenja i prikazao je kao kolosalni „potres“ i poremećaj „prirodnoga reda i poretka stvari u svetu“. Užasnut terorom velike revolucije Burke je – a to će kasnije biti slučaj i kod J. De Mestra – ostajao veran shemi kontinuiteta i nužnog legalizma, ali njegovu sliku sveta dovodi u pitanje sama činjenica ratova i revolucija koji su u ljudskom društvu postojali i pre velike revolucije. Teror se pravdati ne može ali su klasne borbe i revolucije činjenice ljudske istorije koje se ne mogu ukloniti tako što ih nećemo prihvatati. De Mestr ne napušta ovu ideju kao i druge Burkeove ideje i za veliku revoluciju kaže da ima jednu „satansku crtu koja je odlikuje među svim onim što je do sada viđeno i što će verovatno biti ikada viđeno“. Užasnut terorom ovaj učeni čovek i poliglota uočava da će to biti prvi veliki događaj koji će trajno narušiti „prirodni red stvari“ koji, kako se njemu čini, u ljudskom društvu postoji oduvek. De Mestr ne uprošćava problem, on zna da je Francuska revolucija bila neminovnost i da je svaka restauracija nezamisliva ali ne odustaje od svoje organicističke sheme o istoriji i ljudskom društvu. Njemu nije bilo nepoznato da surovi feudalni sistem s malim brojem plemićkih moćnika i masom kmetova na drugoj strani nije baš neki prirodni red stvari, ali je bio uporan u tome da ponudi neki odgovor na „haos“ koji će kako je verovao biti stanje sveta. U svom glavnom i najvećem delu i u brojnim drugim spisima on naglašava kako ljudi njegovog doba sigurno „prisustvuju najvećem spektaklu koji je ikada gledalo ljudsko oko“, jer se otvara

perspektiva jednog sasvim drugačijeg ljudskog društva u kojem će se na areni odmeravati hrišćanstvo i vek prosvete. Kao i kod Burkea, i kod njega se oseća „strah od revolucije“ koja ruši temelje saveza između trona i oltara za koji se njemu činilo da neće moći da bude ničim zamenjen a posebno ne „apstraktnom metafizikom ljudskih prava“. U osnovi je i kod njega i kod Burkea strah od ateizma, pri čemu kod obojice nema ni pomena o tome da ateizam nije pojava nastala s Francuskom revolucijom budući da je istorija ateizma stara koliko i istorija teizma. Obojica mislilaca su se našli pred velikim paradoksom, a to je nešto sasvim drugo i ujedno najvrednije. To nije prosta analogija između društva i organizma koju mnogi najčešće jedino uočavaju. Hrišćanstvo je bilo i ostalo učenje, poruka i nada, koje nije stvorio filozof već čovek sa ljudima, Isus iz Nazareta, i to su učenje propovedali i širili neuki ljudi, obični ribari s Galilejskog jezera da bi ga prihvatili najučeniji i najprosvetljeniji ljudi. Na tom učenju se temelji moderna evropska i svetska civilizacija. Vek prosvete, međutim, nudi sumu istina najučenijih ljudi, intelektualne elite ali nije sasvim izvesno – pred tim je De Mestr i zastao – da li će tu sumu istina moći da prihvate i oni neuki, svi oni „poniženi i uvređeni“ ovoga sveta. Pod hrišćanstvom De Mestr razume „hrišćanski svet“ feudalnog društvenog sistema s kojim se teško rastaje. Problem koji je ovako otvoren ostaje do danas i moderna organicistička misao ne nudi neke razumnije rešenje budućnosti ljudskog društva u krilu moderne kulture i civilizacije. Niko potom – osim bukvalnih organicista – nije prihvatio osnovnu tezu starog De Mestra, ali je malo ko uspeo da ospori vrednost pitanja koje je u vidu paradoksa ovaj mislilac svojevremeno postavio. Tu je ovaj predstavnik francuske organicističke „kontrarevolucionarne misli“ svakako najizazovniji koja u svom intelektualnom naporu ne posustaje ni danas, kao što u sličnom naporu ne posustaju ni teoretičari ili „teolozi“ revolucije. Ako se odbacuje činjenica imanentnih

promena u društvu – makar društvo bilo shvaćeno i u smislu biološkog organizma – ili ako se ta činjenica uzima i sledi, problem i dalje ostaje prisutan. Svojim naglašenim providencijalizmom ovi mislioci nadahnjuju i danas čitav niz mislilaca konzervativne orijentacije koji revolucije u društvu vide kao „kaznu božju“ jer navodno te promene narušavaju prirodni red i normalno stanje u svetu. Poseban je problem kako dokazati da je feudalni sistem „volja božja“ i da čovek nema pravo da menja svet. Odatle se otvara još niz problema koji su aktuelni u savremenoj društvenoj misli. Trijada prema kojoj na nebu postoji Bog, u državi kralj a u porodici domaćin deluje privlačno ali se ne poklapa sa istorijskim realijama, kao što se ne poklapa ni sa dubljim smislom istine i poruke svetu i ljudima koju je donela Hristova „nauka“. Ni iz čega se ne vidi da je ovim misliocima bilo nepoznato biblijsko učenje o društvu i vladaru ili kralju u društvu koje u tim institucijama ne vidi uvek neki strogo pozitivni princip – recimo iz *Prve knjige Samuilove*, 8. 10–15. – ali su oni svoju organicističku shemu pretvarali u učenje koje naglašava primat društva nad ljudskom ličnošću, koja se mora ponašati samo kao „ćelija“ uvek potčinjena „glavi“ organizma. Moderna hrišćanska svest polazi od drugačijih viđenja hrišćanstva koje se obraća ljudskoj ličnosti iznad klasa, nacija i plemena s jednom autentičnom univerzalističkom „globalnom“ porukom. Jednostavan odgovor klasične organicističke misli nas i ne približava dubini onog pitanja koje je onako paradoksalno otvoreno. Da se Proviđenje meša u tokove ljudskog života, to teološki nije sporno, ali je sporno, i to uveliko, da se božanski plan može ovako jednostavno svesti na prostu analogiju. Procesi društvenih promena su imanentni i po prirodi ireverzibilni – teorija o božanskom poreklu vlasti je opšte mesto kod svih organicista koji u demokratiji vide kao i stari De Mestr „najgore stanje društva“. Sve zlo počinje, kako se ističe, ljudskom pobunom „protiv kralja i svojine“. Toj shemi

ostaje verna i moderna organicistička misao i nisu anahroni problemi i pitanja koje ona otvara, ali su odgovori sigurno u krilu modernog društva koje je drugačije strukturirano nego što je to bio slučaj s društvom u XVIII ili XIX veku.

Stari organicisti kakvi su De Mestr i L. Bonal stvorili su pretpostavke konzervativne misli koja se u različitim prilikama i istorijskim okolnostima uglavnom jasno prepoznaje kao misao koja se napaja iz tri izvora. U prvom redu to je istorijski konzervativizam sa svojom teorijom istorijskog prava koje se obrazlaže na neobičan način – zanemaruje se čitav niz upravo istorijskih promena koje su ireverzibilne. Konzervativna misao se hrani i nasleđem – intelektualnim nasleđem prosvetljenog apsolutizma ili integralnim apsolutizmom modernih doktrina totalitarističkog tipa. Ona se iskazuje i kao „moderna teokratija“ o čemu se u novije vreme posebno mnogo govori. I De Mestr i Bonal uzimaju tradicionalnu ruralnu zajednicu kao trajnu osnovu za izgradnju ljudske zajednice odnosno države i sa njima će se, kod potonjih sledbenika organicista do najnovijih vremena, ustaliti tradicija shvatanja koje apsolutizuje takav primitivni oblik društveno-ekonomskog života u nadi da će on biti odbrana od potresa koje donose revolucije. U spisima L. Bonala srećemo predloge da se umesto *Deklaracije o pravima čoveka i građanina* donese deklaracija o „pravima Boga“ pod čim on ne podrazumeva religiju kao slobodni izbor čoveka već feudalni sistem vekovima ustaljenog reda u društvu u kojem je društvo sve a individua bezmalo ništa. Malo вреди, na primer, pisani ustav, ali apsolutnu vrednost imaju nepisana pravila, navike i običaji, odnosno ono što se njima čini kao nepromenljiva kategorija – narodi koji nemaju pisani ustav imaju bolju budućnost jer će sačuvati svoj „narodni duh“ i izbeći će potrebe koje revolucije donose sa sobom. Njima se čini da su staleži večne kategorije i da ih moderno društvo, koje oni vide kao „teokratiju, neće prevazići u toku svoga razvoja, posebno u

vremenima kada se *Aufklärung* sudara kobno na sceni istorije sa hrišćanstvom koje oni shvataju kao feudalni „sistem odnosa u hrišćanskom svetu“ u Evropi.

Ovaj sistem organicističkih ideja starih francuskih mislilaca snažno će se ustaliti kod nemačkih romantičara.

Herderov iracionalizam predstavlja čitavo poglavlje u razvoju organicističke ideje. Po Herderu, ni narodi ni ljudi nisu svuda isti jer čine neke „entitete“ ili konkretnije društvene grupe koje imaju u sebi i po sebi svoj *Volkgeist* i upravo taj „narodni duh“ je garancija njihovog trajanja i njihovog identiteta. Taj se duh ne može racionalno objašnjavati već se može poimati na osnovu istorije i iz istorije pod kojim Herderovi sledbenici razumevaju folklor, običaje, jezik i zemlju, rodno tlo i prostor na kojem jedna takva narodna grupa opstaje u svojim granicama koje su „prirodne granice“ naroda, plemena ili rasa. Po Herderu i Moseru jedino su ruralne zajednice sposobne za dugo istorijsko trajanje, te selo i porodično imanje predstavljaju garancije za sve ono što društvu pretilo (mnogo kasnije pod Hitlerom nastojalo se da takvi oblici budu i u modernim vremenima orijentir). Mislilo se na oblik „porodične svojine“, koja se ne može ni smanjivati ni prodavati jer se samo nasleđem čuva kao nepromenljivi oblik ekonomskog i društvenog života. To je poznata organicistička čežnja za srednjim vekom i arhaičnim vidovima života za koje se veruje da su po sebi trajniji i da mogu biti brana od svih oblika koje moderno društvo donosi, posebno od *društvenog ugovora* u stilu jednoga Ž. Ž. Rusoa. U organicističkoj teokratiji postoje staleži pa su moguća staleška ali ne i individualna prava.

Organicističke ideje su se vremenom pretvarale u svojevrsne recepte i takav su vid sačuvale i do najnovijih vremena.

Osnovne karakteristike naše organicističke misli

U srpskoj organicističkoj misli se relativno lako uočavaju osnovne premise organicističke misli uopšte i to prema matrici koju su brižljivo sagradili tradicionalni mislioci organicističkog usmerenja. Ona se obnovila na dosta neobičan način. Zanimanje za nju obnovilo se osamdesetih godina na populističkom talasu agresivnog nacionalizma kada je postala novootkrivena „misao“ na kojoj se temeljila nacionalistička ideologija. Sve do tada ona je bila potisnuta kao „reakcionarna i kontrarevolucionarna“ što je u našim prilikama značilo sigurno mnogo više nego u drugim zemljama, posebno u onim u kojima nije bilo dogmatsko-marksističke ortodoksije. Ukazivalo se na neke izvore, ali je u prvom planu bio vrednosni sud koji je organicističku misao stavljao u prvi plan. Osnovna polazišta kod srpskih mislilaca organicista se, naravno, relativno lako opažaju i ni po čemu se ne izdvajaju iz klasične organicističke sheme. U prvom redu to je osnovna ideja o ljudskom društvu kao organizmu, kao „nacionalnom organizmu“ koji se izdvaja iz istorijskog prostora i vremena i koji se hipostazira na prepoznatljiv način. Danas je ta misao čak popularnija nego ranije – nego svojevremeno – i pokatkad se nudi kao jedina u složenim razvojnim tokovima društvene, filozofske ili teološke misli i u tom smislu ona živi trenutak svoje „renesanse“ što se može objašnjavati još jednom otkrivenom primamljivom lakoćom njene ideološke i političke upotrebljivosti. Primera radi, stari De Mestr ili L. Bonal su malo prevedeni i izučavani kod nas dok je jedan B. Konstan, sa svojom tipično liberalnom mišlju, antipod De Mestru i L. Bonalu, bio prisutan kod nas još krajem XIX veka⁵.

---

⁵ Joseph de Maistre je mislilac relativno malo poznat kod nas iako ga naši „organski“ mislioci pominju pa i navode iz druge ruke – on je „čekao“ bezmalo dva stoleća da bude preveden na srpski jezik što je pomenutim izborom koji

Da bi se ovi momenti bolje razumeli, a u vezi s izvorima o kojima će posebno biti reči, valja se vratiti još nekim primerima.

Najbolji primer trajanja pomenute uprošćene organicističke sheme srećemo u delu Šarla Morasa koga naši moderni organicisti otkrivaju kao svoga učitelja čiju misao aktuelizuju. On je izvršio veliki uticaj na čitav niz naših organicista, posebno na D. Ljotića koji je godine 1914. boravio u Francuskoj s namerom da se upozna s delom ovog mislioca koji je tada bio veoma uticajan u svojoj zemlji. Ljotić je zaista bio učenik koji je marljivo izučavao učiteljevo delo – redovno je pratio Morasovo glasilo *L' Action française* i zaista je sledio sistem ideja koje je Moras razvijao. Iz Ljotićevih spisa, *Naše borbe*, biltena JNP ili *Zbor-a*, čitaju se lako prepoznatljivije sintagme koje u delu Š. Morasa igraju ulogu lajtmotiva i misaonih premisa koje prepoznamo kao ustaljene. Brojni Ljotićevi sledbenici će kasnije, poput jednog M. Nikolića iz vremena kvislinškog režima generala M. Nedića te ideje plasirati u listovima i časopisima kao našu „nacionalnu misao“⁶. Moras je svuda, pa i kod nas, bio privlačan zbog svoje opsesivne ideje da bi Hitler sa svojim „novim poretkom“ u Evropi mogao biti brana protiv zapadne dekadentne „plutokratske demokratije“ koja se kao model istrošila i mora biti zamenjena jednim novim, organskim poretkom. To bi osiguralo novi red i poredak stvari i zaštitilo bi narode od „judeo-boljševizma“ koji je plod

---

je ponudio „Gradac“ uglavnom delimice nadoknađeno. Njegov antipod, liberalni mislilac B. Constan je u tom pogledu bio bolje sreće. On je preveden još 1885. a njegovu čuvenu raspravu o shvatanju slobode i demokratije kod antičkih i modernih naroda objavila je beogradska *Republika* 2000. u prevodu i sa komentarima pisca ovog pristupa o izvorima i značenjima srpske organicističke misli. Njegove su političke rasprave nedavno doživele i novo izdanje u Beogradu.

⁶ Misli se na knjigu sabranih tekstova Momira Nikolića pod naslovom *Građaninov vrt iz vremena okupacije*.

dekadentne evropske demokratije. Kada se porede karakteristični iskazi u Ljotićevim spisima, oni se bukvalno poklapaju sa Morasovim sintagmama. Po Morasu, demokratija je po svojoj prirodi sterilan režim koji guši i ubija „narodni duh“ i u Francuskoj nema slobodne vlade jer su one, a to je po Morasu posledica vladavine demokratskoga mita, „lutke čije konce vuku Jevreji“. Iskaz koji smo naveli je samo slobodnija varijacija o jevrejskoj opasnosti o čemu stari De Mestr u svojim spisima govori. Jedna linija takvih varijacija lako se može pratiti sve do naših organicista koji nude svoju varijaciju. Moras je iz vizije staroga J. de Mestra izveo jednostavan zaključak, a D. Ljotić će ponuditi „svoju“ varijaciju te iste ideje. Ta ideja je uglavnom jednostavna – sva zla modernoga doba izvire iz velike revolucije koja se dogodila 1789. u Francuskoj i koja je rodila republiku i demokratiju u kojima se ne prepoznaje „muški princip“ koji navodno postoji jedino u monarhističkom obliku vladavine. To je zlo pogubno jer se temelji na neredu koji izvire iz „individualističke filozofije“ i u tom smislu je ovakav morasovski nacionalizam – koji on naziva „integralnim nacionalizmom – osnova jedne nacionalističke internacionale koja nesumljivo postoji i koja se danas označava kao „nova evropska desnica“.

Neki momenti iz Morasovog života i dela dobro pokazuju kako se odvijao proces takve desne ideološko-političke identifikacije.

Oni se na svoj način „prelamaju“ i kod nas, pa se i uticaj Morasa i na Ljotića i na druge naše političke mislioce može lako uočiti. Kada se u eferi oko Dreyfusa – posledice su se decenijama osećale u francuskom društvu – Moras izjasnio protiv optuženog oficira, motivi su bili sasvim jasni. Po Morasu, nije bitna istina o tome da li je neko špijun ili nije kada se radi o „nacionalnoj bezbednosti“ jer primat ima društvo a ne ljudska ličnost, zemlja a ne ljudi. Mistični organizam tako shvaćenog

društva i države ne trpi nikakvo „strano telo“, iz čega će Moras izvoditi svoj neskriveni antisemitizam. Ako stranci budu na ključnim mestima u društvu, neće biti zdravog nacionalnog organizma. On će biti bolestan i neće biti ni Francuske, „latinske i katoličke“, koju Moras kao tipični organicista vidi kao biološki organizam, odnosno kao mističnu Francusku koja mora pripadati „samo Francuzima“. Rešenje je u monarhiji, koju on apsolutizuje i kao sistem i kao oblik vladavine – zakasneli odjek starih organicističkih ideja je logično išao ka svom „normalnom“ završetku. Stoga bi bilo nužno da se pomenu još neki momenti bitni za život i delo ovog „organskog“ mislioca posebno u vezi sa njegovim uticajem na D. Ljotića o čemu se čak i danas izriču dosta neprecizni sudovi. U istoriji ideja je poznato da sledbenici učitelja, čak i kada su bukvalno dosledni ideji učitelja, ne nude proste kopije i reprodukcije osnovnih ideja. To se vidi i kod organicista i političkih mislilaca koji određenu ideju „izvode“ iz jednog sistema misli. Stari organicisti kakvi su J. de Mestre i L. Bonal su pod hrišćanstvom razumeli „hrišćanski svet“, odnosno feudalni red i poredak u evropskim društvima kakav je nasleđen još iz vremena srednjega veka. Zanimljivo je kako Š. Moras shvata hrišćanstvo a posebno u tom smislu na koji upućuje „nasleđivanje“ ideja. On u svojim spisima govori o latinskoj, katoličkoj, organskoj Francuskoj koju uzdiže do apoteoze ali o samom hrišćanstvu ima neobino loše mišljenje. Zapravo, on hrišćanstvo svodi na neki „katolicizam“ koji, videćemo, s duhom katolicizma nema mnogo zajedničkog. To je sužena slika, ideološki jasno prepoznatljiva. U jednom svom spisu on optužuje hrišćanstvo za sva zla koja su zadesila evropska društva nakon francuske revolucije. Opasni duh hrišćanstva je, kaže Š. Moras, „uništio Rimsku imperiju, on je činom objavljivanja Biblije na narodnom jeziku u XVI veku uneo nered u krilo katoličke civilizacije, jer je porodilo Rusoa i podstakao revoluciju,

uzdigavši moral do nivoa hiper-nauke i hiper-politike i danas taj isti duh nudi teologiju ličnosti i teologiju čiste anarhije“. Ako se prave poređenja između Morasa i Ljotića – što se u novije vreme često čini – valja imati na umu da se srpski ideolog–organicista nije priklanjao jednom takvom „otpisivanju“ hrišćanstva. Ljotićev sistem ideja je hrišćanski obojen i on je na svoj način dosledni hrišćanski nacionalista o čemu će još biti reči. Za utvrđivanje izvora i određivanje osnovnih značenja srpske organicističke misli bitno je da metoda proste analogije ni u tom poslu nije metoda koja mnogo obećava. Sam Moras je inače ostao dosledan. Kada je Hitler pogazio Francusku, on je u kvislinškom režimu maršala F. Petena prepoznao „čudo božje“ i nudio je ideju u obliku političko–propagandne trijade „antisemitizam–antiparlamentarizam–francuska tradicija“, što je sasvim konkretno izražavano njegovom parolom poznatom kao „red, rad i mir“. Sa svojim glasilom *Francuska akcija* već ostareli mislilac je bio ideološki stub Petenovog režima sve do 1945. kada je osuđen na doživotnu robiju. Što se tiče njegovoga hrišćanstva i njegovog katolicizma ni tu stvori ne stoje jednostavno. Zvanični Rim posebnom bulom pape Pija XII odbacio je njegov „integralni nacionalizam“ kao retrogradnu ideju koja je anahrona u krilu modernog društva i moderne hrišćanske civilizacije.

Primer koji je ponuđen govori o idejama koje imaju svoju sudbinu posebno kada se pojave „na ulici“.

Neočekivana aktuelizacija organicističke misli

I kod nas i na širem prostoru postkomunističkog Istoka aktuelizacija organicističke misli je bila u izvesnom smislu neočekivana. Relativno kasno je postalo jasno da je to posledica marksističke ideološke ortodoksije, ali još nije sasvim jasno ono najbitnije u tom čudnom procesu – kako je jedno jednoulje

zamenjeno drugim. Na to pitanje još nema jasnijeg odgovora. I kada ulaze u šire izvore organicističke misli, posebno kod nas, i kada sumarno prikazuju zbir njenih ideja, najnoviji istraživači uglavnom korektno određuju osnovna polazišta ali ne objašnjavaju dovoljno genezu ideja. Jasno se opaža ideološka potreba za „renesansom“ te misli koja bi bila ideološki podtekst za stvaranje nove ideologije i vođenje konkretne politike. Najčešće se naglašava da je organska misao „naša nacionalna misao“ i da je shodno tome ona ono najvrednije u nacionalnoj baštini. Po sebi se razume, da je to ne ocena misli već jedna vrsta opredeljenja po duhovnoj srodnosti i takvo opredeljenje i kao intelektualni čin samo po sebi nije sporno. Mnogo je važnije odrediti izvore i sumu značenja te misli u kontekstu drugih tokova u nacionalne baštine u čijem se krugu ova misao danas obnavlja⁷. Da bi se to ponavljanje koje mnogi nazivaju „renesansom“ bolje razumelo nužno je načiniti uvid u širi prostor naših i evropskih duhovnih pokreta sa kojima je naša organicistička misao sigurno povezana. Neka polazišta kod najnovijih istraživača su sama po sebi rečita i posebno su ideološki intonirana. Današnji cilj je, ističe se u jednom zborniku, „okupljanje inteligencije i svih ostalih staleža“ u cilju ostvarivanja nečega što se označava sasvim jasno kao „nacionalna revolucija“. Nije teško zapaziti da revolucija tog tipa nema ničeg zajedničkog s idejom Francuske revolucije, niti bilo koje druge revolucije. Jasna organicistička sintagma, koju nije prvi upotrebio ni Š. Moras, srednjevekovnog je porekla. Isticanje kategorije kakva je sadržana u pojmu staleža govori o arhaičnoj slici sveta koja je veoma udaljena od realija savremenog društva. Takva kategorija u sociološkoj ravni društva savremenog doba uostalom i ne postoji, barem ne u smislu koji je imala u ranijim vekovima. Nacionalna revolucija, po mišljenju savremenih organicista, mora utemeljiti ako ne

---

⁷ *Srpske organske studije* 1. za godinu 1999. sa izborom tekstova.

neku novu teokratiju ono sigurno nekakvo novo društvo, novi red i poredak u savremenom svetu zasnovan na principima hrišćanskog kolektivizma i solidarizma a u osnovi se mora nalaziti neka „domaćinsko–pravoslavna etika“. Već u samim ovim formulacijama se jasno prepoznaju ključne odrednice klasičnog organicizma koje su jednostavno nacionalno–nacionalistički „modernizovane“. Sam kolektivizam, koji se odbacuje u komunističkoj varijanti, objašnjava se na zaista neobičan način i, što je posebna tema, definiše kao *sabornost*. Organicistima se čini da se sistem života u drevnim manastirima, organizacija „kinovija“ u monaškim zajednicama–republikama može jednostavno preneti i u svet savremenog života i u praksu moderne ljudske zajednice ili države. Zaboravlja se prosta činjenica da svet i ljudsko društvo nikad neće postati manastir kao što ni manastir ne može biti kopija realnog sveta i ljudskog društva. U crkvi i u crkvenom učenju ovi planovi jasno se razlikuju i nije mnogo jasno na osnovu čega se organicisti pozivaju upravo na crkvu budući da su crkva i država „entiteti“ čije su prirode različite (da je Hristos hteo da stvara državu, on bi je stvorio ali je stvorio crkvu kao model oprečan represivnoj moći države i ta činjenica stoji i danas kao suština koja se može samo skrivati ali se promeniti ne može). Ne stoje drugačije stvari ni sa solidarizmom koji nema mnogo zajedničkog sa *subsidijskim* odnosno s crkvenim učenjem o uzajamnoj pomoći i solidarnosti. Po pravilu, sve se objašnjava u smislu klasične organicističke sheme o večnom i nepromenljivom redu koji je navodno postojao pre „potresa“ koji je donela Francuska revolucija. I sa Srbima se, naglašavaju savremeni srpski organicisti, dogodilo ono što se dogodilo s drugim evropskim narodima jer je revolucija proklamovala opasno „individualističko načelo“ koje je ugrozilo organsko biće srpskog naroda. Sve ostale značenjske „tačke“ se sasvim lako prepoznaju, posebno kada se izraze u obliku konkretnog

političkog programa. Rešenje je u „organsko-pravoslavnoj monarhiji“ koja bi se temeljila na principima stare patrijarhalne zadruge – one ruralne zajednice o kojoj su razmišljali francuski mislioci i nemački romantičari – i na ideološkoj osnovi *svetosavlja*⁸. Svesni da organicističke ideje imaju ograničenu

---

⁸ Iako je teologija sv. Save uglavnom protumačena, posebno u ogledima A. Jevtića *Razvoj bogoslovlja kod Srba – Teološki pogledi* 3-4, 1982, Beograd, kao i u poznatoj raspravi istog pisca *Bogoslovlje svetoga Save*, Beograd 1977. – svetosavlje u suštini ostaje nedefinisan pojam jer nije dovoljno osvetljena geneza ideje. Ako se pod svetosavljem razume misao i delo velikog svetitelja i prosvetitelja u jednom istorijskom vremenu, nesporazuma ne bi ni trebalo da bude. Međutim, u savremenim raspravama se postupa drugačije i u prvi plan se ističe ideološka komponenta pojma i svetosavlje se shvata kao nacionalna – a još češće kao nacionalistička – ideologija za koju se naglašava da je izvorno, organski srpska ideologija. Sam izraz svetosavlje je relativno novijeg datuma, nastao kasno u krugovima beogradskih bogoslova krajem tridesetih godina koji su izdavali časopis *Svetosavlje* u Beogradu čiji su saradnici bili ruski crkveni emigranti iz kruga poznatog „karlovačkog raskola“. Nije mala uloga ni žičkog episkopa N. Velimirovića koji je godine 1935. u svom čuvenom predavanju pod naslovom *Nacionalizam svetoga Save* udario temelje jednoj takvoj ideologiji koju će *Srpski kulturni klub* politički podržati. Nikolaj je isticao nekakvu „azijsku sposobnost“ sv. Save koji je utemeljio „jevandjeljski organski nacionalizam“. To je po Nikolaju ideja sv. Save – za šta nije ponudio dokaze – koju niko nije razumeo osim velikog nemačkog vođe A. Hitlera koji navodno uspeva da stvori „nacionalnu crkvu“. Ostalo je neobjašnjeno o kakvoj se crkvi radi ako se zna da je Hitler po sopstvenom priznanju bio ateista, osim ako nije reč o divljenju Hitlerovoj manipulaciji protestantskom crkvom.

Čak i danas, kada se izraz *svetosavlje* koristi ideološki i organicistički utemeljuje, pojam ostaje nedefinisan.

Tim se problemom iscrpnije pozabavio poznati holandski istraživač Geert van Dartel u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom *Cirilometodska ideja i svetosavlje*, Zagreb 1984, koja uspostavlja istorijski smisao kulta koji je davno nastao i njegovu ideološku upotrebljivost koja i danas traje. Tako shva-

moć u sferi društvenih realija i sociološke empirije, organicisti insistiraju na ideološkom – jednom izabrani obrazac se upravo ideološki pravda a ideološki obrasci imaju nesumnjivu moć u malim zatvorenim zajednicama koje se po svojoj prirodi opiru procesima modernizacije. Iz činjenice da je crkva monarhijalno-harizmatski ustrojena svakako se ne može izvoditi model koji bi važio za državu u smislu moderne ljudske zajednice. Crkva i njen vid ustrojstva su postojali i kada nije bilo države, kao što postoje i u modernoj republici. Raskid saveza između „trona i oltara“, koji je za J. de Mestra ili L. Bonala bio nepromenljiv, otvorio je nove horizonte crkvi mnogo bolje i mnogo razumnije od onih koje podrazumeva organicistička dogma. Ta dogma funkcioniše u „zatvorenom tipu zajednice“ kakva je patrijarhalna zadruga i nije sigurno da bi ona realno mnogo značila u savremenom društvu. Organicisti su dosledni jednom izabranom obrascu koji opstaje kao organska svest kao viši oblik svesti od „pojedične svesti“. „Nacionalna duhovna revolucija srpskog društva“ koja se ističe kao cilj nije empirijski utemeljen koncept i nema znakova koji bi potvrđivali neki sličan proces. To je problematično i sa čisto antropološkog stanovišta jer, rečeno crkvenim jezikom, spasenje je individualno a ne kolektivno. „Individualna misao“, kako ističe poznati istraživač srpske organicističke misli, „ima razorno dejstvo i na organsku stabilnost ne samo braka i porodice već i nacije“. Stoga se za sve

---

ćena svetosavska ideja označava prekid sa tradicijom Ćirila i Metodija iz vremena nerazdeljene crkve i isticanje nacionalne ideje u smislu osamostaljivanja SPC godine 1219. Pomenuti holandski istraživač ideju svetosavlja istorijski određuje kako su to činili i naši istraživači čijih se radova danas malo ko seća. On nudi zaključak koji je važan: „Pozadina se svetosavske ideje nalazi u kulturološkom kultu sv. Save u karlovačkoj metropoliji od polovine 19. stoljeća u kojem su bile isprepletene religiozno-crkvene i nacionalno-političke dimenzije“. Danas imamo jednu tipično organicističku recepciju svetosavlja što je tema koja zaslužuje poseban osvrt.

probleme u srpskom društvu preporučuje lek sadržan u „organskoj misli i domaćinskoj praksi“. Još je karakterističniji jedan drugi stav u kojem se opet prepoznaje stara organicistička shema – da bismo otkrili svoj nacionalni identitet „moramo zaboraviti Ruvarce, S. Markovića, S. Jovanovića i V. Ćorovića“.

Organicistička misao se danas obnavlja kao ideološka potreba u praznom prostoru nakon takozvanog „kraja ideologija“.

Širi okviri organicističke sheme

Organicistički obrasci za tumačenje društva su sasvim jednostavni i njihova je snaga upravo u toj jednostavnosti. Njihovo ponavljanje nije stvar akademske posustalosti u nalaženju novog, nego nužna posledica njihove prirode. Od ponavljanja do političke upotrebe samo je jedan korak. U modernoj organicističkoj misli, pa i u srpskoj, taj korak je odavno načinjen. Ideološko jednonumlje je promenilo predznak a totalitarna svest i praksa nisu nikakva „privilegija“ velikih zemalja Istoka i Zapada, već se sreću i u zatvorenim ruralnim zajednicama. Stoga, kada govorimo o izvorima, ništa ne znači da li ćemo ih tražiti samo na „trulom Zapadu“ jer se oni sasvim jasno prepoznaju i na geopolitičkom prostoru pravoslavnog Istoka. Moderna temeljna istraživanja korena i izvora organicističke misli dala su ozbiljne rezultate a uvid makar i delimičan u sumu tih rezultata pruža velike mogućnosti za razumevanje i naše, srpske organicističke misli⁹. Bez tog šireg konteksta srpska organicistička misao može se okarakterisati

---

⁹ P. Seriot tu temu raspravlja u najširim okvirima u svome delu *Structure et totalité*, PUF Paris 1999, a njegova učenica M. Laruelle u knjizi *L'ideologie eurasiste russe ou comment penser l'empire*, L. Harmattan, Paris 1999, pokazuje kako i moderne totalitarne imperije funkcionišu pod ideološkom zaštitom ideologije organicističkog tipa, pri čemu se posebno osvrće na sumu ideja organicističkog tipa kod slovenskih naroda.

dvojako – kao nezanimljiva i neoriginalna ili kao privlačna i samosvojna. Ruski i zapadni slavisti, međutim, idu drugim putem. Organicisti u principu odbacuju racionalističku i analitičku tradiciju veka prosvete i vraćaju se društvu kao organizmu, ali se priklanjaju jednoj drugoj i drugačijoj tradiciji. Ta tradicija izvire iz klasičnog organicizma XVII i XVIII veka i u delima nemačkih romantičara se uobličava oko pojma *totalität* a kod ruskih slovenofila i neoslovenofila, sve do evroazijaca, ona se prepoznaje kao učenje o *svejedinstvu*. Vek prosvete nudi refleksiju kao model dok se organicistička misao zaustavlja u potrazi za magičnom formulom sadržanoj u totalitetu, odnosno u nekakvom svejedinstvu duha i duše jednog naroda koji se neargumentovano smatra narodom izabranim. Ovako zatvorenoj misli, svedenoj na nacionalni okvir, refleksija ne može biti sinonim ili drugo ime. Iako se Rusi i Sloveni razlikuju od drugih naroda, jer su u pitanju drugačiji kulturni i civilizacijski okviri u kojima su istorijski postojali, oni se u onom bitnom zapravo mnogo i ne razlikuju. To Mišel Nike pokazuje na primeru „raspadanja“ pojma *totalität* i nudi primere i iz srpske i iz ruske organicističke misli. Jednostavnije rečeno, naša „nacionalna“ organicistička misao samo je jedan segment u tom procesu koji je započeo s dobom prosvete. To naravno ne znači da i mnoge prosvetiteljske dogme nisu podložne kritici, ali je „integralnom nacionalizmu“ Š. Morasa jedan hrišćanin Z. Mariten razložno suprotstavio svoj „integralni humanizam“. Odjeci takvog tumačenja postoje i u srpskoj kulturi, ali oni nisu u dovoljnoj meri istraženi. Razlozi za to su uglavnom u tome što se jednom toku misli daje prednost, a drugi se zanemaruje – to se i sada događa u procesu obnove naše organicističke misli. Ne znači mnogo ako se kaže da Srbija i srpska nacionalna kultura nisu ni Istok ni Zapad, nego nešto „između“ ili „iznad“ jer su tokovi razvoja društva od vremena renesanse uglavnom isti ili slični i u osnovi su

„globalni“. Klasična marksistička teza prema kojoj je kultura po formi, odnosno po jeziku i izrazu, nacionalna ali u suštini univerzalna nije daleko od istine, iako deluje uprošćeno. Kulture se bogate susretima sa drugim kulturama, a ne zatvaranjem u sebe. Kada se nadalje – i sve češće – koristi pojam *sabornost*, onda u organicističkoj verziji dolazi do jedne proste zamene predznaka ali sa posledicama koje su upravo velike. Ako u crkveno-dogmatskom smislu *sabornost* označava ljudsko jedinstvo u veri, onda taj pojam prebačen u sferu društva ili države dobija drugo značenje pa tako gubi svoj izvorni smisao. On postaje podloga za kolektivism i desničarskog i levičarskog tipa. U crkvi se ta zamena prepoznaje kao izraz etnonacionalizma ili etnofiletizma koji se osetio kod nas početkom osamdesetih godina. Problem se valjano može razumeti samo ako se ima na umu ono što je S. Jovanović označavao kao nikad dovršeni kulturni obrazac u malim i zatvorenim zajednicama. Organicistička misao istrajava na takvom obrascu u takvoj zajednici čak i u modernim vremenima što joj ne obezbeđuje dignitet koji misao-refleksija mora imati.

Sve odrednice u srpskoj organicističkoj misli srećemo u tim širim okvirima, posebno u nasleđu ruskih slovenofila.

Sami srpski organicistički mislioci, a posebno njihovi savremeni tumači, pozivaju se na rusko slovenofilsko nasleđe, pri čemu ne osvetljavaju u dovoljnoj meri njegovu recepciju kod Srba. Ta je recepcija, međutim, uistinu složen proces. Najpre, jedno je svojeвременa recepcija, a nešto sasvim drugo zakasnela recepcija u današnje vreme kada se interesovanje za slovenofilsku organicističku misao obnavlja i u Rusiji i kod nas. Postoji i jedna „tehnička“ teškoća. Kada navode ruske mislioce ili kada se na njih pozivaju naši organicisti (to se vidi posebno kod N. Velimirovića), oni ne ukazuju na izvore, ili tek u retkim prilikama to čine. To se odnosi na najveće ruske mislioce kakvi su K. Leontijev ili A. Homjakov i njihovi sledbenici. Primera

radi, Leontijev se tek u novije vreme kod nas prevodi – on je inače ostavio dubok trag u istoriji ruske misli i kao teolog, mislilac i diplomata koji je imao specijalnu misiju među pravoslavnim narodima Istoka. U životu i diplomatskoj delatnosti ovog sjajno obrazovanog čoveka bilo je detalja koji su nezaobilazni „ključevi“ u svakom pokušaju tumačenja njegove misli. Jednom je bičem išibao francuskog ambasadora koji se bio nepovoljno izrazio o ruskoj politici i njenim kontinentalnim aspiracijama. Opčinjen duhom vizantinizma on je temeljno gradio svoju organicističku koncepciju koja je bila ideja vodilja mnogim potonjim slovenofilima, čak i onima koji se nisu u celini slagali sa svim njegovim stavovima. Bio je čvrsto ubeđen da „ruski narod posebno nije ni stvoren za slobodu“ jer nešto slično je tuđe organskom biću ruskog naroda koji je za njega „narod izabrani“. Kod njega se ideja hrišanskog mesijanizma preoblikovala u ideju ruskog imperijalnog mesijanizma ruskog samodržavlja koje je on video kao embrion buduće teokratije. Rusija se po Leontijevu – to je čuvena Tjutčevljeva fraza – umom ne može shvatiti niti se može meriti merilima koja važe za druge narode posebno za narode dekadentnog „trulog Zapada“ kako se on ne jednom izrazio. Glasovitu i mnogo korišćenu sintagmu „truli Zapad“ upotrebljavaju pripadnici i levice i desnice. Ona se kod Hitlera prepoznaje kao izraz „plutokratski Zapad“ a J. V. Staljin je takođe koristi u sličnom značenju. „Truli Zapad“, zapisuje K. Leontjev, „truo je i sav kipti i smrdi sa svih strana i svuda gde se naša inteligencija pokušala usredsrediti“. Budućnost Rusije ovaj organicistički mislilac je video na bizaran i zaista originalan način. U jednom pismu iz 1885. on ruskom caru preporučuje uvođenje komunizma jer to je sistem koji odgovara „organskom biću ruskog naroda“. „Čulo i osećanja mi govore“, pisao je K. Leontjev, „da će slovenski pravoslavni car jednom uzeti u svoje ruke socijalistički pokret i da će tako, uz blagoslov Crkve,

ustrojiti socijalistički način života namesto onog buržoaskog, liberalnog načina života“. To bi bio sistem, kaže Leontjev, koji bi počivao na trostrukom ropstvu – „seoskoj lokalnoj vlasti, Crkvi i caru“. Možda je neko teorijski preciznije izrazio suštinu organicističke sheme ali slikovitije sigurno nije. Stoga nije neobično što su ga ne samo srpski već i drugi organicistički mislioci smatrali svojim učiteljem, a danas mu mesto učitelja malo ko spori u krugu obnove organicističke misli ili zakasnele recepcije nasleđa starih slovenofila¹⁰. N. A. Berđajev je zapazio da suma ideja kod Leontjeva kao i kod A. Homjakova jeste jednostavno „prerada“ ideja nemačkih filozofa i romantičara i da su ideje u procesu takve „prerade“ izgubile svoj izvorni smisao. Nije jasno kako se može dokazati „ogromna prednost ruskog naroda nad drugim narodima“, kaže Berđajev i podseća da je za Leontjeva ljudsko društvo „organizam“ čije tajne znaju samo ubeđeni organicisti. „Ideja ličnosti“, kaže Berđajev o Leontjevu, „koja u Hristovoj religiji ima centralno mesto u slovenofilskoj filozofiji društva je sasvim ugušena“. Slovenofilске mitologeme su prepoznatljive a njihov je odjek u srpskoj organicističkoj misli takođe nešto lako prepoznatljivo. U duhu klasične organicističke sheme ruski slovenofili – ovde samo podsećamo da slovenofili nisu idejno jedinstveni – verovali su da je ekonomska i kulturna zaostalost jednog naroda svojevrсна prednost. Od toga nije bio daleko ni liberal A. I. Hercen u nekim svojim razmatranjima. Leontjev i Homjakov su, uostalom, autori one glasovite zamene predznaka. Oni su pojam *sabornost* iz crkvenodogmatskog vokabulara preoblikovali u organicističku društvenu doktrinu koju u svojim spisima nazivaju „društvena sabornost“. A. Homjakov je u tom pogledu uistinu poglavlje za sebe iako i kod njega ne srećemo mnogo toga što bi bilo izvan tradicionalne organicističke koncepcije

---

¹⁰ O recepciji ideja stare slovenofilске škole kod nas može se više videti u našoj knjizi *Legenda o trulom Zapadu*, u izdanju „DamaD“, Ulcinj 2001.

čak i u ruskoj slovenofilskoj ili neoslovenofilskoj varijanti. I on insistira na mitu o ruskom narodu, „neukom i neprosvećenom“, koji će biti izabran i koji će ponuditi svetu model novog reda i poretka namesto onog koji je sa Francuskom revolucijom srušen. Homjakov je, osim Rusa, visoko uzdizao i Srbe u kojima je video narod posebnog kova. Ovaj patrijarh starih slovenofila je ostavio i jedno delo pod naslovom *Aux Serbes – épître de Moscou*, koje zaista ima ton poslanice kakve upućuju patrijarsi. Ta je poslanica napisana na francuskom, prevedena je na ruski a neki pominju da je slovenofilski patrijarh za tu priliku bio naučio i srpski jezik. Zanimljivo je da je poslanica imala slab odjek među Srbima i najveći deo srpske libelarne inteligencije ju je dočekao s neskrivenim nepoverenjem. Ni u crkvenim krugovima poslanica nije naišla na ono što je njenom autoru godilo da dozna. U tom je spisu suma Homjakovljevih organicističkih ideja koje nije teško rezimirati – sva su zla započela na Zapadu posle Francuske revolucije i Srbi bi trebalo da se čuvaju Zapada i zapadnog parlamentarizma kao najvećega zla, da budu uporni u tome da očuvaju svoje tradicionalne organske vrednosti. Na skali tih vrednosti na prvom mestu je pravoslavlje, koje je kod Homjakova rusko pravoslavlje poistovećeno sa samodržavljem. Bez toga se Srbi ne mogu održati u haosu istorije koji je nastao s Francuskom revolucijom svuda u Evropi. Prenebregao je da su Srbi svoje pravoslavlje čuvali i u periodima kada nisu imali državu i da su čak bili od pomoći Rusiji u XIV veku kada je velik broj srpskih kaluđera odlazio u Rusiju gde su ostavili dubok trag u kulturi. No, teza patrijarha i starih ruskih slovenofila bila je sasvim jasna: pravoslavni narodi Balkana treba da se okrenu Rusiji i ruskom pravoslavlju koje je bilo sraslo sa samodržavljem. Homjakov je mnogo zanimljiviji kao ekleziolog i njegov spis *O Crkvi* 1926. preveo je Justin Popović koji ga smatra bogonadahnutim čovekom. No, Homjakov svoju ekleziološku shemu prenosi na

društvo i tako određeni crkveni pojmovi dobijaju drugo značenje. Slovenofili su kritikovali određene vrednosti zapadne kulture ali Zapad i zapadnu civilizaciju nisu odbacivali što će uslediti kasnije sa neoslovenofilima ili, preciznije, sa Evroazijcima.

Ono što se izvodilo iz nekih ideja stare i nove slovenofilske intelektualne elite je kasnije postalo matrica nacionalističkog mita.

U krugu tipično organicističkih razmišljanja uvodi se mistična geografija „evroazijskog kontinenta“, nacionalno tlo se doživljava mistično. Navodno, na određenim tačkama svoje plemenske teritorije presecaju se i ukrštaju neke magične sile koje se prostiru širom planete. U takvim krugovima se prepoznaje istina o neminovnoj „propasti“ Zapada i zapadne civilizacije. Kod ruskih Evroazijaca takva su razmišljanja neka vrsta opšteg mesta o narodu „koji u svojoj gigantskoj, kontinentalnoj duši“ čuva najveću i poslednju istinu. U svom delu *Konzervativna revolucija*, koje se smatra glavnim spisom ruskog neoorganicizma, A. Dugin nastoji da sistematizuje osnovne teze s ciljem da, kako sam ističe, iznese „neumljive kritike Francuske revolucije“ i kao svoje učitelje navodi De Mestra i L. Bonala, između ostalih, posebno među novijim teoretičarima fašizma.

Ideje doživljavaju najrazličitije transformacije, ali je posebno problematično kada se „ideje pojave na ulici“ kako kaže A. Janov¹¹.

U sumi ideja, recimo, koje su izlagali slovenofili raspoznaju se i ideje koje sa slovenofilima dele i njihovi oponenti zapadnjaci kakav je na primer A. I. Hercen, ali to je poseban tematski krug kojim se u ovom pristupu sada nećemo baviti. Srpski organicistički mislioci variraju ideje različitih idejnih tokova i

---

¹¹ Alexander Yanov: *Ruska ideja 2000*, knjiga na ruskom i engleskom jeziku, New York 1988.

nema uverljivih dokaza da se uvek radi o nekoj originalnoj „nacionalnoj“ misli.

Organicistički krug novije srpske misli

U tom krugu se nalaze najpre dve krupne figure naših organicističkih mislilaca – vladika N. Velimirović i J. Popović. Oni su odavno postali kultne ličnosti tako shvaćene „nacionalne misli“. Za vladiku Nikolaja se kaže da je „najveći Srbin posle sv. Save“ ili „novi srpski Zlatoust“ ali se dokazi ne nude – veliki propovednik inače svoju slavu, pa i onu posthumnu, duguje više daru gorljivog propovednika nego svom filozofskom znanju ili književnom umeću koji su ocenjeni sasvim drugačije u delima istraživača koji su se bavili organicističkim tokom naše misli. Nikolaj je „manje svetac i apostol“, ističe se u istoriji srpske filozofske misli, „a više eruptivni osvetnički duh čija skeptička priroda rastače ne samo veru već i umetnost i moral“, jer on propoveda „surovost, gnev i krajnju sumnju“¹². Za Velimirovića kao pisca P. Palavestra ističe da je „ozračen zapadnjačkom kulturom, protestantizmom i nekanonskim učenjima raznih jerećikih sekta, ruskom mistikom novoga doba i ezoteričkim istočnjačkim doktrinama“. Formiran na tradiciji svetoatačkog nasleđa i svetosavskoj tradiciji, Nikolaj ne donosi ništa novo u teologiji, ali se kao organicista izražava dosledno u duhu ruske slovenofilske tradicije. On nije dovršio svoja brojna polazišta, a mnoge je probleme otvorio ostavivši ih bez odgovora. Najbolji primer za to je njegovo poznato predavanje iz 1935. na Kolarčevom narodnom univerzitetu poznato pod naslovom *Nacionalizam svetoga Save*¹³. Po Nikolaju, veliki srpski

¹² Episkop Nikolaj : *Nacionalizam svetoga Save*, predavanje održano na KNU 1935, izdanje Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, Beograd 1935.

¹³ B. Stojković, navedeno delo.

svetitelj je pojava kakve nema u evropskoj istoriji jer je utemeljio „jevanđeljski nacionalizam“. Niko pre njega nije iz jevanđelja izvodio nacionalizam, ali to se uklapa u Nikolajevu viziju svetosavlja shvaćenog kao ideologija posebnog tipa, kao „naša nacionalna“ ideologija. Tako shvaćenu osnovnu ideju sv. Save niko nije pojmió sve do nemačkog vođe A. Hitlera kome Nikolaj Velimirović iskazuje poštovanje kao heroju i proroku. To što je Hitler bio ateista, Nikolaja nije zanimalo, jer se tada u krugovima srpske nacionalne elite verovalo, kao što se verovalo i u Evropi, odnosno u krugovima evropske desnice, da bi Hitler mogao biti brana koja bi narode zaštitila od „judeo-boljševizma“ i trulog Zapada¹⁴. Nikolaj u mnogim svojim delima istoriozofske opservacije iskazuje kao obrasce „nacionalne misli“, ali se njegova organicistička ideja sasvim lako čita – kod njega je i bukvalno prisutna klasična organicistička trijada Bog–kralj–domaćin. U delu *Iznad Istoka i Zapada* jasno se prepoznaje njegova organicistička shema za tumačenje društva koja se često svodi na nacionalnu ideologiju. Nacionalnom organizmu mogu štetu naneti strana tela kao i doticaji sa kulturama koje su izvan srpskog ili slovenskog kulturnog kruga. U tom smislu on u novijoj istoriji Srbije vidi zaveru Zapada koja ide za tim da se „tek oslobođena srpska raja pretvori u raju truloga Zapada“. Sintagmu o trulom Zapadu on je preuzeo od Leontjeva i na primeru srpske istorije je obrazlaže bez dovoljnih dokaza i bez ikakvih navoda – „Kroz ceo devetnaesti vek“, kaže on, „sveštenici srpski vikali su Truli

---

¹⁴ Godine 1937. srpski patrijarh Varnava u jednoj izjavi za nemačke novine – *Glasnik srpske pravoslavne patrijaršije* 1–2 za godinu 1937 – govori s divljenjem o Hitleru u kome vidi borca protiv boljševizma i zapadne plutokratije koji bi se morao posmatrati kao zaštitnik Slovena. „Patrijarh je“, stoji u izveštaju zvaničnog organa SPC, dalje rekao da „borba A. Hitlera protiv boljševizma, koji je podjarmio ruski narod, potiče iz idealnih motiva i nema nikakve veze sa imperijalističkim ciljevima“.

Zapad ! Branimo se od trulog Zapada!“ Da je takvih reagovanja bilo, u to sumnje nema, ali to nije bilo karakteristično za srpsku inteligenciju u celini, pa ni za crkvenu. Svoje učenje o društvu on izlaže u delima kakva su *Srednji sistem* i *Srpski narod kao teodul*¹⁵. Srpski narod, po Nikolaju, budući da svojim bićem stoji iznad Istoka i Zapada mora ostati veran svojim tradicionalnim vrednostima. Narod je „sluga božji“ i to je bila *teodulija* ali to nije neko novo ni originalno učenje već ponavljanje klasične organicističke sheme. Takvu doktrinu je crkva nekada prihvatila, ali moderna hrišćanska misao se odavno protivi takvoj uprošćenoj shemi. U svakom slučaju, ova istoriozofska razmišljanja govore zastarelim organicističkim jezikom o društvu ali i o pomanjkanju neke ozbiljnije sociološke kulture. Učenje o teoduliji je arhaično, jer srpsko društvo nije odavno mala zatvorena zajednica koja bi mogla izbeći modernizacijske tokove koji se ponašaju po zakonima društveno-ekonomskog razvoja društva. Njegove ideje su imale a i danas imaju odjek koji misao kao takva obično nema. One su bile osnova na kojoj se gradila – kao što se danas gradi – jedna ekstremna nacionalistička ideologija. U tradiciji on čita nekakve zavete predaka i veruje da su grobovi predaka neka vrsta nacionalnog programa¹⁶. On ne veruje u individualna ljudska prava i na jednom mestu naglašava: „Niko se ubuduće neće rezervisanije i skeptičnije odnositi prema kojekakvim frazerskim deklaracijama ljudskih prava od novog mladog Balkanca“. Neka njegova razmišljanja o kulturi su previše klerikalistički intonirana i govore o neverovanju u kulturu. „I neće biti nikakvo čudo“, piše on u jednom delu, „ako Crkva propiše molitvu protiv kulture kao zbiru svih zala. Jer kada ima

¹⁵ N. Velimirović: *Iznad Istoka i Zapada*, sabrana dela, „Glas Crkve“, Valjevo 1996.

¹⁶ N. Velimirović: *Srpski narod kao tedul*, istoga izdavača (ako drugačije nije označeno svi navodi iz Nikolaja su iz pomenutog izdanja).

molitvu protiv gordosti, protiv mržnje i divljaštva i bezboštva i krivoverstva i nasilja i grabeži i svakoga bogohulstva i svakoga nečoveštva, zašto ne bi imala molitvu protiv kulture kao zbira svih zala? Ne samo da bi takva molitva bila i opravdana i potrebna nego mislimo da bi trebalo odrediti jedan državni molitveni dan u godini kada bi se sav narod sa svojim starešinama molio Bogu i Gospodu da ga spase od kulture“¹⁷. Ovakav klerikalistički ideološki odnos prema kulturi nije nikakva misao ali opstaje u ruralnoj zatvorenoj zajednici. Takav stav je nespojiv sa modernim hrišćanskim učenjem o kulturi ali u Nikolajevom delu ima mnogo sličnih stavova. Srpsko društvo je apsolutizovano, ono je organizam koji ne trpi nikakvo strano telo kao što ne trpi ni kulturu koja je za Nikolaja „nula ispod jedinice“. Kod njega se ponavljaju stare ideje o Jevrejima i njegov ostrašćeni antisemitizam i danas izaziva žučne rasprave. Opasnost od Jevreja ne pretil samo Srbiji već i čitavoj Evropi, jer su Jevreji „i njihov otac đavo uspeli laganim i dugotrajnim trovanjem duha i srca evropskoga čovečanstva da ovo odvrte od pravoga bogopoštovanja i privuku ga na poklonjenje idolu kulture“¹⁸. Neobičan je još jedan sud: „Sva moderna gesla evropska sastavili su Židi, koji su Hrista raspeli: i demokratiju i štrajkove, i socijalizam i ateizam, i toleranciju svih vera, i pacifizam i sveopštu revoluciju i kapitalizam i komunizam. Sve su to izumi Židova odnosno oca njihova đavola i sve to u nameri da Hrista ponište i da na presto Hristov postave svog jevrejskog mesiju, ne znajući ni danas da je to sam Satana, koji

---

¹⁷ U jednom svom spisu Nikolaj objašnjava nacionalni program na zaista neobičan način: „Naš program državni i verski i socijalni ispisan je krvlju i kostima mučenika i velikomučenika, na čije grobove mi stajemo, kud god se maknemo po ovoj zemlji. Svaki grob je ceo program, jer svaki grob ima da nam kaže – ja sam ostao ovde, da biste vi išli napred“.

¹⁸ N. Velimirović: *Kroz tamnički prozor*, „Glas Crkve“, Valjevo 1996. str. 299.

je otac njihov koji ih je zauzdao svojom uzdom i bičuje ih svojim bičem“¹⁹.

Nikolajevi stavovi su odavno vrednovani, ali kod njegovih sledbenika i nije reč o vrednovanju već o kulturnom poštovanju.

Druga krupna figura srpske organske misli je nesumnjivo J. Popović koji je mnogo oprezniji u svojim sudovima, iako su im polazni stavovi slični. I on ne razdvaja u dovoljnoj meri crkvu i državu, ali se u promišljanju društvene zbilje kloni simplifikacija kakve se sreću kod Nikolaja. Njegov je problem u prirodi jednog metodološkog pristupa koji je loše izabran. On uzima idealno pravoslavlje i suprotstavlja ga istorijskom katolicizmu i stiže do sličnih formulacija do kojih su stizali stari organicisti koji su uzimali idealni katolicizam i suprotstavljali ga istorijskom pravoslavlju. I u jednom i u drugom slučaju, kao što se zna, nije se iskoračilo prema jednom viđenju koje hrišćanstvo situira u realni svet našega vremena. Bez obzira na to on je, ipak, bliži onom Maritenovom „integralnom humanizmu“ nego poznatom Morosovom „integralnom nacionalizmu“. Kod njega nije u prvom planu retorika glorifikacije sopstvene nacije a u nekim momentima njegova kritika modernog evropskog humanizma i prosvetiteljskih dogmi deluje kao razložna i razumna opservacija. U svakom slučaju, njegova je sociološka kultura bolja od Nikolajeve, ali kada govori o savremenom društvu i crkvi posebno, i on ostaje organicistički zarobljen u arhaične sheme. Svi pripadnici drugih hrišćanskih veroispovesti su „jeretičko-raskolnički legion“, naglašava on u svom poznatom delu o hrišćanskom ekumenizmu²⁰. U jednom njegovom poznatom

---

¹⁹ N. Velimirović: Ibid. str. 200.

²⁰ Toleranciju na tragu Nikolajevom ne prihvataju ni marksistički sociolozi i M. Marković kaže da je tolerancija „dosta monotono stanje duha“. Ruski nacionalboljševički ideolog E. Limonov, koji za sebe kaže da je organicista fašističkog usmerenja, tvrdi da „tamo gde žive Rusi jeste ruska zemlja“ i da će to biti ostvareno silom budući da je po njemu sila „najviša Pravda“. Ratne

eseju iz 1928. on prihvata klasične ruske slovenofilske dogme, posebno one starih slovenofila, o kulturi u kojoj je „čovjek i sam postao stvar“. I za njega je crkva model prema kojem se mora oblikovati najbolja ljudska zajednica – država. Njegova kritika evropske kulture ne predstavlja odbacivanje kulture. „Zar ne primećujete“, kaže on u istom delu, „da je evropski čovek u svojoj kulturomaniji pretvorio Evropu u fabriku idola? Gotovo svaka kulturna stvar je postala idol. Otuda je naše doba postalo idolopokloničko doba pre svega i iznad svega“. Njegovi pak sledbenici su ideje simplifikovali do oblika političke upotrebljivosti, ali to je slučaj sa idejama i drugih organicista. Najvažnije je ipak to što on ne isključuje ljudsku ličnost i ne utapa je sasvim u organizam društva. Jedan od njegovih važnih zaključaka jeste da kada se problemi svedu na svoje osnovne elemente nisu drugo do problemi ličnosti samo umnoženi brojem svih individua koje sačinjavaju društvo. U modernoj hrišćanskoj antropologiji individua nije isto što i ličnost, osoba u hrišćanskom izvornom smislu. Slobodnu ličnost i J. Popović vidi u evropskom „organizmu“ koji je trajno oboleo od humanizma, ali se ni po čemu ne vidi da mu je bilo poznato nasleđe hrišćanskog personalizma od N. Berđajeva do E. Munijea. Pogubni humanizam po njemu oličava papa rimski u kome je „evropski humanistički panteon dobio svoga Zevsa“ i u Justinovom delu nema ni traga nečemu što se naziva *aggiornamento*, odnosno otvaranje crkve za novo doba. O sličnim pokušajima otvaranja crkve za druge religije, za druge konfesije i moderni duh, on sudi veoma strogo. „Drugi vatikanski koncil“, glasi jedan njegov sud iz istog dela, „je renesans svih evropskih humanizama, renesans leševa“, što je moguće u obezboženoj Evropi, „beloj Demoniji“, kako je naziva.

---

godine 1991. vladika Nikanor izjavljuje slično: „Tamo gde se prospe srpska krv i gde padnu srpske kosti to mora biti srpska zemlja. Onaj ko drugačije misli na strani je neprijatelj“.

Organicistička misao i kod Nikolaja i kod Justina nije neki originalniji pomak već jedno korišćenje klasičnog obrasca te misli.

U krugu srpske političke misli, u širem krugu srpske organicističke misli, posebno poglavlje čini organicistička misao D. Ljotića koju je on napregnantnije izložio u svom delu *Zakoni života*²¹. Ljotić se služi u brojnim prilikama poznatom organicističkom trijadom bog–kralj–domaćin i ponavlja opšta mesta da „nema dela bez domaćina“, pa je srpski narod u celosti označen kao domaćinski narod koji funkcioniše kao organizam. Ako se pažljivije razmatra čitav niz takvih „misli“ vrlo brzo se uočava da to i nije misao – refleksija, koja traži novo već zbir opštih mesta o nečem o čemu svako može imati neko mišljenje. Tako se kod Ljotića jedna kolokvijalna politička fraza nudi kao misao, ali nužno je praviti razliku između nečeg što je organicistički *weltansauung* i konkretni politički izbor ili opredeljenje u jednom istorijskom trenutku. Sam je D. Ljotić nastojao da odredi razliku između svog organicističkog pogleda na svet i političkog stava, ali pomenuti odnos nije nikako jednostavan. U jednom zapisu, koji je publikovan 1944, on tu razliku obrazlaže jer je verovao da se ona i tako može obrazlagati, a razlika se tiče njegovog pogleda na svet i nemačkog fašističkog shvatanja društva i države. „Fašizam je“, ističe D. Ljotić, „obogotvorenje države a hitlerizam je obogotvorenje rase. Za Slovene, uporedo s državom i rasa ima veliki značaj. Mi smo protiv parlamentarizma, ali ne i protiv parlamenta. Mi nismo protiv punog i realnog učešća naroda u procesu donošenja zakona“. Jer, u savremenom svetu parlamentarizam stvara „zamršen sistem neodgovornosti vlasti“. U drugim pak njegovim spisima i političkim pamfletima, posebno u glasilu *Naša borba*, jasno se prepoznaju morasovske tirade o Jevrejima što nije čudno za čoveka koji je redak među Srbima koji su se dopisivali s A. Hitlerom. Istina, Ljotić se čuvao pogromaškog tona opominjući

²¹ Arhim. Justin Popović: *Pravoslavna crkva i ekumenizam*, Solun 1974.

svoje sledbenike: „Ne razbijajte jevrejske radnje, ali razbijajte, lomite i kršite planove jevrejske“. O fašističkom „podtekstu“ njegove ideologije je dosta rečeno, ali ni kao organski mislilac Ljotić nije ni nov ni originalan. On je opsednut tipično organicističkom idejom „nacionalne konzervativne revolucije“ koja je opšte mesto još od vremena klasičnih organicista. Kod njega je etatizam bezmalo mistična kategorija, najvažnija među svim drugim koje su nužne za tumačenje društva. I kod Ljotića je sve izvedeno iz nacije kao organizma po principu biološkog determinizma koji postoji kod svih organicista. Ideja socijalne države se uzdiže do ideologije spasonosnog paternalizma – država je sve – i korporativizam. Jer, društvo je jednostavno organizam u kojem su „staleži“ organi koji se potčinjavaju glavi koja se rukovodi „nacionalnim vrednostima“, apsolutizovanim i izdvojenim od skale opšteljudskih kulturnih vrednosti, pa se u ime tih ciljeva bezmalo podrazumeva upotreba nasilja, budući je ono navodno nužno u takođe nužnoj militarizaciji javnog života. U jednom slučaju to se definiše kao „duhovnost“, koja se vidi u „životnom prostoru“ svoje nacije, ili svoje etnozajednice, koja se sudara sa drugim takvim zajednicama.

Politička upotreba obrasca

Ako se dakle pažljivije pogledaju glavni izvori srpske organicističke misli – ovde su upravo pomenuti glavni izvori – relativno lako se mogu odrediti i značenja te misli u njenom trajanju do naših dana. Što se interpretacije tiče, one su po prirodi različite, ali se korišćenje obrasca otvara kao poseban problem. To što su brojni srpski organski mislioci organicističkog usmerenja svoja polazišta gradili na takozvanim tradicionalnim vrednostima, samo po sebi ne može biti sporno, ali kada se određeni obrasci mišljenja politički upotrebe, problem se nameće i svojom drugom stranom. U političkim spisima, uopšte u političkom

publicističkom diskursu, ti se obrasci prepoznaju lako već po načinu kako su upotrebljeni. Svaka izjava, dakle, nema status *misli*, ali po smislu upućuje na misao u širem značenju reči. Paralelno čitanje smisla takvih iskaza pruža mogućnost da se organska misao jasnije sagleda. Nije nova misao ono što je V. Jonić 1928. zapisao u glasilu *Narodna odbrana*, ali se kao iskaz upravo organski prepoznaje u sumi poznatih idejnih koncepata: „Mi Sloveni, mi smo danas jedini koji možemo doneti spasenje Zapadu“. To je jasan odjek klasičnih slovenofilskih formulacija, ali je funkcionalizovan u jednom vremenu kao politički stav. Poseban problem predstavlja upravo pomenuta aktuelizacija organicističke misli koja se odvija u nacionalističkom „ključu“ i u svemu opaža od osamdesetih godina na srpskoj društvenoj sceni. Najvažnije je pitanje kako se jedan istrošeni obrazac mišljenja tako dugo mogao zadržati u sredini koja poznaje različite vidove tradicije. Kada poznati pesnik i prevodilac S. Stefanović u glasilu *Srpski narod* 1943. godine razmišlja o „izgrađivanju nove Srbije kao seljačke države“, to nije kao misao nešto novo, ali je znak trajanja jednog nesavremenog obrasca mišljenja, a to je obrazac koji se ustalio u tradiciji srpske konzervativne misli. Sam Stefanović, primera radi, i ne tvrdi da je to filozofsko razmišljanje, ali ga uobličava kao ideološku floskulu koja mu je u određenom momentu bila potrebna u borbi „protiv anglo-američke, anti-evropske plutokratije i judeo-masonske internacionalne lažne demokratije“. Taj se iskaz poklapa sa sličnim iskazima njegovih savremenika, ali se poklapa i sa iskazima zagovornika takvih ideja i u današnje vreme. Ono se „poklapanje“ može pratiti i do najnovijih vremena, kada su se suprotnosti i na idejnom planu zaoštrile na sličan način kao i u ranijim vremenima. Misao koja se iščitava iz sume takvih iskaza nije više tradicionalna konzervativna misao no tradicionalistički odjek onog već istrošenog obrasca. U valu populizma tradicija se pretvara u tradicionalistički dogmatizam. Primera ima mnogo i

zaista ne zahtevaju posebno objašnjenje. Kada poznati pisac D. Ćosić govori kako su poremećaji u savremenom društvu posledica haosa koji je stvorila Francuska revolucija rođena iz duha prosvete, to se prepoznaje kao prosta varijacija klasične organicističke sheme i poklapanje obrasca mišljenja koje je podstaknuto ideološko-političkim motivima. Kada isti pisac govori da treba „ujediniti Crkvu“ u državu u brizi za srpski narod“, obrazac u izvornom smislu imamo, vremenski sasvim blizak, u bukvalno sličnom razmatranju N. Velimirovića i odnosu Crkve i države. Postoji čitava istorija iskaza o nerazvijenosti kao prednosti od nemačkih romantičara do ruskih slovenofila – nešto slično zagovara i sam liberalni mislilac A. I. Hercen – pa preko Nikolaja do D. Ćosića, no to se ne može uzimati kao misao u pravom značenju reči. U knjizi *Srpsko pitanje* iz ratne 1992, Ćosić to ovako formuliše: „Uvideti i imenovati preimućstva civilizacijske zaostalosti, a ona postoje, osobito u sferi ekonomije i urbanizacije. Naša današnja razvojna politika nije ih uvažavala. Optimalno iskoristiti preimućstva zaostalosti. Ona su naš početni intelektualni kapital“. Organicistička shema ne samo da je opstala već očevidno predugo traje. Nekada je shema bukvalno ponavljanje poznatog obrasca a nekada pak ideološki preoblikovani iskaz koji se sreće kod mnogih organicista. Crnogorski crkveni velikodostojnik i poznati teolog Amfilohije zaista je vešto ponovio jedan takav obrazac koji se nudi kao misao: „Srbi su od pamtiveka sve rešavali na saborima o Trojičinu dne, preko miholjskih zborova na Prevlaci do crkvenih sabora i za to bi bilo dobro da se i danas obnovi saborna svest naroda. Stranke su nešto novijeg datuma i uvezene su među Srbe sa Zapada, što može da bude opasno za nas koji svemu pristupamo s metafizičkih pozicija. Treba donositi odluke iz glave celoga naroda – to su jedine odluke koje su dalekovide i dalekosežne“. I ključne sintagme i značenje celine iskaza ne samo da su organicistički prepoznatljivi već su ideološki snažno intonirani.

Najpre, u oči pada jedna nedozrela istorijska svest koja zanemaruje elementarne činjenice jer – to nije nepoznato – crkveno-narodni i staleški sabori nisu uvek imali takvu ulogu ni u srednjem veku kada su bili instrumenti u rukama plemićke elite u dobro poznatoj sprezi između trona i oltara. Davati im danas jednu ovakvu ulogu jednostavno znači čitati njihov smisao u populističkom ključu, odnosno, videti smisao i značenje sabora na nesvojevremen način. Ovakva se *sabornost* lako prepoznaje kao ideološko pokriće za moderni kolektivizam a kada je reč o kolektivizmu svejedno je da li je on levičarski ili desničarski-organicistički. U delima ovog mislioca inače organicistički klišeji uvek imaju takav smisao – po njemu, i srpsko „organsko“ društvo ne trpi strano i neprijateljsko telo u svom organizmu²². Nacionalistički mesijanizam u njegovim spisima je agresivna ideologija koja je odjek sličnih ideoloških koncepcija starih ruskih slovenofila 22). Osamdesetih godina upravo minulog veka ova je ideologija obilato hranjena iz organicističkih i sličnih izvora, pri čemu je važno imati na umu da nije problem u misli kao takvoj već u klišeima i stereotipima koji su iz nje izvedeni i politički funkcionalizovani. Nije naravno nikakva misao kada akademik izražava mržnju prema Zapadu i zapadnoj kulturi, kao što nije nikakva misao kada se mržnja okreće protiv Istoka i istočno-pravoslavne kulture i njenih vrednosti²³. Funkcionalizacija

---

²² Dimitrije Ljotić: *Zakoni života*, Minhen 1963.

²³ Postoji čitav niz, poseban „cvetnik“, takve misli koja se nadahnjuje Nikolajem koga je P. Palavestra ocenio u svojoj *Istoriji novije srpske književnosti* (SKZ Beograd 1995) kao kompilatora neobičnog tipa. Tako kod poznatog organicističkog mislioca Amfilohija nalazimo obilje varijacija po Nikolaju za koga on naglašava da je bukvalno nedodirljiv budući da se može biti „samo s njim ili protiv njega“. Isti mislilac razmišlja o poturicama i njihovim opasnim savremenim nastavljačima među koje ubraja i sve one koji drugačije misle. „Hoće Bog nešto veliko od ovoga naroda“, kaže Amfilohije, „kada ga stavlja na ovakva iskušenja“ i to za vreme ratnih godina.

organske misli je jedna činjenica koja bi u proučavanju srpske organske misli morala da dobije značajnije mesto. Ona to mesto još uvek nema što se opaža po posledicama u društvu koje se ne otvara za druge i drugačije pristupe. Inače, nije sporno da je organicistička misao deo kulturne baštine i da bi se kao takva morala izučavati. Nisu političke stranke „novijeg datuma“, ali se u atmosferi zatvorene zajednice to može učiniti tačnim – pluralizam mora imati svoju osnovu u pluralizmu duhovnog otvaranja koje u našim uslovima i podalje od modernizacijskih tokova uveliko kasni.

Stereotipi i opšta mesta

U svakom pokušaju nalaženja izvora i otkrivanja značenja konzervativne misli – evropske ili ruske, te naše „nacionalne“ – otvaraju se problemi koji su samo na prvi pogled jednostavni. O tome govore poznata dela savremenih francuskih istraživača ili pak ruskih koji su sumu značenja počeli da čitaju na najširem planu²⁴. S teškoćom koju smo pomenuli ne suočavaju se samo oni koji se lako opredeljuju za konzervativni obrazac mišljenja, slede ga ideološki dosledno i skoro i da ne zapažaju kako se stereotipi ponavljaju i kako se pretvaraju u čitavu sumu *opštih mesta* koja nude privid lakog čitanja i vrednovanja. Oni pak koji se odlučuju da tu misao kritički prosuđuju ili vrednuju nailaze na teškoće koje nikako nisu jednostavne. Teškoće se vide prilikom otkrivanja izvora u bukvalnom značenju reči – što je relativno lako – ali posebno u nalaženju *istočnika* – reč je arhaična ali ovde nužna – a to su često pomenuta mesta koja se ponavljaju i koja različiti autori pozajmljuju jedni od drugih. Kliše i stereotipi su rasuti na širokoj skali pa se podrazumeva tekstualna analiza – što smo mi na određenim primerima i pokazali. Problem je, međutim, u tome što

---

²⁴ Pierre Birnbaum: *La France aux Français – histoire des haines nationalistes*, Seuil, Paris 1993.

se klišeji „sele“ i nedostaje znak navoda gde bi mu po prirodi stvari bilo mesto. Kod najnovijih srpskih konzervativnih mislilaca može se slediti čitav „cvetnik“ koji populistički ideolozi vremenom dopunjavaju što se vidi, recimo, na primerima Ćosićeve „misli“. Po sebi se razume da varijacije nemaju vrednost izvorne misli koja je jednom izrečena kod J. de Mestra ili L. Bonala još u XVIII veku, ili kasnije, u delima slovenofilskih mislilaca. Uvek se u nekoj vrsti podteksta otkviraju stari mislioci, ali se trag lako gubi u složenom spletu varijacija koje slede stereotip i kliše. Videli smo kako E. Sioran naglašava da se u novije vreme nijedna škola mišljenja, koterija ili crkva ne poziva na starog J. de Mestra, ali to je samo prividno tačno. Neokonzervativni mislioci – posebno Rusi i Srbi – neposredno ističu starog francuskog mislioca kao svog učitelja. Da je to tako može se proveriti i po izvorima i po istočnicima, odnosno po varijacijama iz kojih misao proističe.

Za primerima ni ovoga puta ne treba daleko ići i problem koji pominjemo je zaista otvoren.

Skoro po pravilu – i više nego što bi se pomislilo – u podtekstu srećemo starog J. de Mestra koji je svoja razmišljanja o velikoj revoluciji izrekao u nekoj vrsti providencijalnog nadahnuća. Potonji mislioci u svemu slede njegovu ideju ali bez snage onog nadahnuća čoveka koji je osećao da se suočava s nečim što istorija običnim smrtnicima ne pruža često. Tako nastaju klišeji, tako se obrazuje stereotip koji se kasnije upotrebljava, pa naravno i troši. Emil Faguet u svom delu o moralu u politici ističe neke karakteristike koje će važiti i za nastavljače pomenutog mislioca. On je – kaže E. Faguet – „zagriženi apsolutista, raspomamljeni i ostrašćeni legitimista i teokrata“ koji stvara poznati obrazac „monstruoznog trojstva“ u kojem je na nebu Bog, u državi kralj a u domu domaćin²⁵. Ako se izvor u ovom slučaju može lako prepoznati, nemoguće je pobrojati koliko je puta ova ideja potom bila varirana

---

²⁵ Jacques Alibert: *Joseph se Maistre – l'Etat et religion*, ed. Tequi, Pris 1990.

da bi postala drugima istočnik. Nevolja je u tome što se to potonje nudi kao „misao“. Onaj ko pogleda makar letimice poznata mesta kod N. Velimirovića ili D. Ljotića, prepoznaće ne izvor – mesto nije citirano – ali istočnik sigurno. To će ponavljati redovno svi legitimisti-legalisti ili monarhisti, ali bi bilo pogrešno da savremeni monarhisti svi od reda misle na sličan način. Odvajanje crkve od države, recimo, prihvaćena je tekovina modernog društva i kada, na primer, Nikolaj Velimirović ponavljala „da nije dobro gde su država i Crkva odvojene“, on se drži nekog istočnika i sa svojim monarhizmom očevidno nije moderni mislilac. U pitanju nije kreativna misao već ponavljanje jednog konzervativnog obrasca. Ali, ni to ponavljanje nije svuda isto – ne treba smetnuti s uma da je ovo tipično ideološko korišćenje stereotipa odnosno određenog opšteg mesta. Zagubljeni izvor – ili zanemareni izvor – nadoknađuje se nekim ideološkim istočnikom. To se opaža na širokom prostoru onoga što se imenuje kao evropska desnica pa, naravno, i onoga što se dosta neodređeno naziva nova srpska desnica. Poznati istoričar ideja, posebno ideja evropske ekstremne desnice M. Winock nudi neke repere za čitanje svih transformacija konzervativne misli. Konzervativna misao, pa s njom i misao ekstremne desnice je „čvrsta i postojana politička tendencija ali kao koncept nešto dosta slabo i neodređeno“²⁶. U jednom svoj drugom delu isti istraživač naglašava da je misao „populističke ili nacional-populističke desnice uvek nešto potonje“ pri čemu misli na sistem varijacija u kojem se izvorna misao gubi. I zaista, ta se tendencija može pratiti od 1796. kada se pojavljuje glasovito delo J. de Mestra pa sve do 1989. kada je Evropa obeležila dvesta godina od velike revolucije, koju su konzervativni mislioci obznanili svojim glasilom *L'Anti-89*²⁷. U jednom drugom delu pomenuti istraživač suštinu takvog trajanja stereotipa svodi na pojavu nacionalizma u

---

²⁶ Michel Winock: *Histoire de l'extrême droite en France*, Seuil, Paris, 1994.

²⁷ Ibid. p. 17.

kojem se koncentrišu konsekvence te „reakcionarne“ misli. Važno je jedno njegovo drugo zapažanje. Da ne bi bilo zabune – jer se nacionalizam kao pojam javlja relativno kasno – on pravi razliku u poimanju nacionalizma, odnosno, nudi jednu jednu skicu tipologije nacionalizma koja često nedostaje. Naime, postoji „otvoreni nacionalizam koji je proizašao iz optimističke filozofije Prosvete i sećanja na Revoluciju recimo kod starog Mislea ili kasnije De Gola, i zatvoreni nacionalizam koji je izraz jedne pesimističke vizije ljudskog društva“²⁸. U delima ekstermnih desničara – kod nas posebno – primat dobija tip zatvorenog nacionalizma koji se izvodi iz konzervativne misli.

Najteže je s pomenutom granicom jer se nacionalizam pokriva rodoljubivom frazom.

Smisao konzervativne misli – u obliku nacionalizma – najčešće se manifestuje populističkim nabojem u određenim istorijskim razdobljima. To se može videti po jednom tipičnom konzervativnom klišeju koji se redovno koristi. Antisemitizam naime opstaje u sredinama u kojima jevreja više nema. Obrazac se gradi ne prema izvoru već prema nekom drugom istočniku i opstaje kao antisemitska „misao“ jezika mržnje i netolerancije. Tu se pominje jedan karakterističan primer koji je sasvim jednostavan. Godine 1910. Francusku su bile zadesile velike poplave pa je i Pariz bio potopljen, izlila se Sena i s jednog kraja grada do drugog se moralo ići čamcima. Kada je voda došla do prvog sprata stana u kojem je stanovao E. Drumont – pisac čuvenog antisemitskog dela – on je tvrdio da su i za to krivi Jevreji. „Objašnjenje“ je bilo utemeljeno na formalnogičkoj matrici od koje on nije odstupao jer navodno na čelu velikih kompanija za eksploataciju šuma su sve sami Jevreji i oni su smišljeno sekli šumu kako bi uništili Francusku. Malo je ovaj „mislilac“ mario za to što na čelu kompanija nisu bili sve sami Jevreji ali je tumačenje bilo u skladu s jednim vekovima korišćenim

---

²⁸ Michel Winock: *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*, Seuil, Paris 1990.

---

stereotipom – ima ga i kod starog J. de Mestra – i on je i sada aktiviran. To se mnogo vekova kasnije sreće svuda i uvek u sredinama gde Jevreja i nema i „objašnjenje“ je isto – teško je naći antisemitiskog borca koji se ne služi ovakvi klišeom²⁹. Za antisemitizam nisu potrebni Jevreji, a nije ih mnogo bilo ni kada je glasoviti žički vladika ispisivao svoje „misli“ o Jevrejima koji su krivi za sva zla u krilu moderne civilizacije³⁰. Konzervativni stereotip je naravno uvek isti, ali nisu iste okolnosti u kojima se on primenjuje.

M. Winock je i ovde u pravu – konzervativni kliše u ključu zatvorenog nacionalizma se „redovno manifestuje ali su mu načini nejednaki“ i u biti zavise od mesta i istorijskih okolnosti. Kao misao on je bez kreativne snage, ali mu je ideološka snaga nešto što se nikako ne bi smelo potcenjivati. U društvima koja imaju stabilne demokratske institucije i kontinuitet demokratskog razvoja takvi klišeji nisu dominantni niti važe kao misao, ali u društvima nedovršenog tipa, posebno u malim zatvorenim ruralnim zajednicama takva „misao“ ima ulogu dominantnog faktora. Ona se označava kao „nacionalna misao“ pri čemu se prenebregava da misao kao takva ne podrazumeva nacionalni predznak, odnosno, da on u tom slučaju ništa ne znači. To se vidi na primerima iz istorije recepcije konzervativne misli, posebno ruske slovenofilske misli kod nas, s tim što proces te recepcije još nije okončan.

Gotovi obrasci ili stereotipi do te mere su osamostaljeni da predstavljaju problem i sledbenicima takve misli.

Problem je zaista složen, iako se može učiniti da nije tako – stereotipi su postali i izvori i istočnici, pa se prema njima ukupna konzervativna misao i vrednuje.

(Iz publikacije *Srpska konzervativna misao*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2003)

---

²⁹ Ibid. p. 79.

³⁰ *La pensée russe*, – na ruskom – Nb. 4063. Paris, 1995.

ZAKON O SLOBODI VJEROISPOVIJESTI

On 27 December 2019, the Parliament of Montenegro adopted the Law on Freedom of Religion or Belief and the Legal Status of Religious Communities. We are printing complete text of the Law from the “Official Gazette of Montenegro”.

Na osnovu člana 95 tačka 3 Ustava Crne Gore donosim

UKAZ
O PROGLAŠENJU ZAKONA O SLOBODI
VJEROISPOVIJESTI ILI UVJERENJA I
PRAVNOM POLOŽAJU VJERSKIH ZAJEDNICA

Proglašavam **Zakon o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica**, koji je donijela Skupština Crne Gore 26. saziva, na Devetoj sjednici Drugog redovnog (jesenjeg) zasijedanja u 2019. godini, dana 27. decembra 2019 godine.

Broj: 01-2281/2

Podgorica, 27. decembar 2019. godine

Predsjednik Crne Gore,
Milo Đukanović, s.r.

Na osnovu člana 82 stav 1 tačka 2 Ustava Crne Gore i Amandmana IV stav 1 na Ustav Crne Gore, Skupština Crne Gore 26. saziva, na Devetoj sjednici Drugog redovnog (jese-njeg) zasijedanja u 2019. godini, dana 27. decembra 2019. godi-ne, donijela je

ZAKON

O SLOBODI VJEROISPOVIJESTI ILI UVJERENJA I PRAVNOM POLOŽAJU VJERSKIH ZAJEDNICA

I. OSNOVNE ODREDBE

Član 1

Sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti zajemčena Ustavom i potvrđenim i objavljenim međunarodnim ugovorima ostvaruje se u skladu sa ovim zakonom.

Država garantuje nesmetano ostvarivanje slobode misli, savje-sti i vjeroispovijesti.

Član 2

Sloboda misli je apsolutna i neprikosnovena.

Član 3

Sloboda ispoljavanja vjere ili uvjerenja podliježe samo onim ograničenjima, neophodnim u demokratskom društvu koja su u interesu javne bezbjednosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.

Mjera ograničenja mora biti srazmjerna legitimnom cilju iz stava 1 ovog člana, a organ javne vlasti mora voditi računa da se ne primjenjuje stroža mjera ograničenja, ako se isti legitimni cilj može postići blažom mjerom ograničenja.

Član 4

Sloboda vjeroispovijesti ili uvjerenja štiti teistička, neteistička i ateistička uvjerenja, kao i pravo da se, postupajući po sopstvenoj savjesti, ne ispoljava bilo kakva vjera ili uvjerenje.

Sloboda vjeroispovijesti ili uvjerenja podrazumijeva pravo svakog da, postupajući po sopstvenoj savjesti, sam ili u zajednici sa drugim, javno ili privatno ispoljava vjeru ili uvjerenje molitvom, propovjedima, običajima, obredom ili na drugi način, pravo da prihvati ili promijeni vjeru ili uvjerenje, slobodu da učestvuje u vjerskoj pouci i nastavi, ili pouci odnosno nastavi koji odgovaraju nečijem uvjerenju, kao i pravo da njeguje i razvija vjersku tradiciju ili tradiciju u skladu sa nečijim uvjerenjem.

Član 5

Sloboda savjesti podrazumijeva i pravo pojedinca da odbije, u skladu sa zakonom, ispunjenje vojne ili druge obaveze koja uključuje upotrebu oružja (prigovor savjesti).

Član 6

Vjerska zajednica je dobrovoljno, neprofitno udruženje lica iste vjeroispovijesti, koje se osniva radi javnog ili privatnog ispoljavanja vjere, vršenja vjerskih obreda i ima svoju strukturu, organe, unutrašnja pravila i vjersko učenje.

Zajednica uvjerenja, u smislu ovog zakona, je dobrovoljna, neprofitna organizacija koja se osniva radi ostvarivanja određenih zajedničkih ili opštih ciljeva ili interesa koji proizilaze iz zajedničkih uvjerenja.

Član 7

Vjerske zajednice su crkve, zajednice vjernika i ostali institucionalni oblici vjerskog djelovanja.

Vjerska zajednica je slobodna u vršenju vjerskih obreda. Vjerska zajednica slobodno odlučuje, naročito o:

- unutrašnjoj organizaciji, obrazovanju, sastavu, ovlašćenjima i funkcionisanju njenih organa;
- imenovanju i ovlašćenjima svojih vjerskih službenika i drugog vjerskog osoblja;
- pravima i obavezama svojih vjernika, pod uslovom da ne ometaju njihovu vjersku slobodu;
- povezivanju ili učestvovanju u međuvjerskim organizacijama sa sjedištem u Crnoj Gori ili u inostranstvu.

Član 8

Djelovanje vjerskih zajednica ne smije biti usmjereno protiv drugih vjerskih zajednica i vjeroispovijesti ako je takvo djelovanje neprikladno i uvredljivo, niti smije biti na štetu drugih prava i sloboda vjernika i građana.

Vjerska zajednica u svom djelovanju podliježe samo ograničenjima propisanim zakonom, a koja su neophodna u demokratskom društvu radi zaštite javne bezbjednosti, javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih, pri čemu mjera ograničenja mora biti srazmjerna ovim vrijednostima.

Član 9

U Crnoj Gori nijedna religija nema status državne religije.

Odnosi između države i vjerskih zajednica zasnivaju se na uzajamnom razumijevanju i saradnji, posebno u oblasti karitativne, socijalne, zdravstvene, obrazovne i kulturne djelatnosti.

Država i vjerske zajednice podstiču toleranciju, dijalog i poštovanje između vjernika različitih vjerskih zajednica, kao i između vjernika i onih koji nijesu vjernici.

Član 10

Pojedina pitanja od zajedničkog interesa za Crnu Goru i jednu ili više vjerskih zajednica mogu se urediti ugovorom koji zaključuju Vlada Crne Gore (u daljem tekstu: Vlada) i vjerske zajednice.

Vjerska zajednica samostalno upravlja svojom imovinom na osnovu autonomnih propisa, u skladu sa zakonom.

Član 12

Dobra koja predstavljaju kulturnu baštinu Crne Gore, a na kojima pravo svojine ili korišćenja ima vjerska zajednica, ne mogu se otuđiti, premještati ili iznijeti iz države, bez saglasnosti Vlade.

Prije donošenja odluke iz stava 1 ovog člana, Vlada će zatražiti mišljenje vjerske zajednice.

Član 13

Niko ne može na bilo koji način biti primoran ili spriječen da postane ili ostane član vjerske zajednice niti da učestvuje ili ne učestvuje u ispoljavanju vjeroispovijesti ili uvjerenja.

Niko ne može biti onemogućen da zbog pripadnosti ili nepripadnosti vjerskoj zajednici koristi prava koja ima na osnovu zakona.

Član 14

Zabranjen je svaki vid posredne ili neposredne diskriminacije po osnovu vjere ili uvjerenja i podsticanje vjerske mržnje i netolerancije.

Neće se smatrati diskriminacijom, u smislu stava 1 ovog člana, pripadnost određenoj vjerskoj zajednici kao legitiman uslov za zapošljavanje u vjerskoj zajednici ili njenom organizacionom dijelu kada je pripadnost vjerskoj zajednici nezamjenjiv uslov i razumno opravdanje za isticanje tog uslova za zapošljavanje.

Član 15

Prikupljanje, obrada i zaštita podataka o vjeroispovijesti ili uvjerenju pojedinaca ili grupa vrši se u skladu sa zakonom kojim se uređuje zaštita podataka o ličnosti.

Član 16

Izrazi koji se u ovom zakonu koriste za fizička lica u muškom rodu podrazumijevaju iste izraze u ženskom rodu.

Član 17

Nadzor nad primjenom ovog zakona vrši organ državne uprave nadležan za zaštitu ljudskih i manjinskih prava (u daljem tekstu: Ministarstvo).

II. REGISTRACIJA I EVIDENCIJA VJERSKIH ZAJEDNICA

Član 18

Vjerska zajednica stiče svojstvo pravnog lica upisom u registar vjerskih zajednica (u daljem tekstu: Registar), koji vodi Ministarstvo.

Registar se sastoji od baze podataka i zbirke dokumenata.

Sadržaj i način vođenja Registra, kao javne evidencije, propisuje Ministarstvo.

Član 19

Registracija vjerske zajednice ili dijela vjerske zajednice čiji je vjerski centar u inostranstvu nije obavezna.

Vjerska zajednica, odnosno dio vjerske zajednice čiji je vjerski centar u inostranstvu slobodno odlučuje o tome da li će zahijevati upis u Registar.

Član 20

Vjerska zajednica može da se registruje ako ima najmanje tri punoljetna vjernika koji su crnogorski državljanici i imaju prebivalište u Crnoj Gori ili državljanici druge države ili lica bez državljanstva.

ljanstva koji imaju odobren stalni boravak u Crnoj Gori, u skladu sa zakonom.

Član 21

Prijavu za registraciju vjerske zajednice, Ministarstvu podnosi lice ovlašćeno za zastupanje vjerske zajednice.

Prijava iz stava 1 ovog člana sadrži:

1) naziv vjerske zajednice koji se mora razlikovati od naziva drugih vjerskih zajednica u mjeri koja omogućava da se izbjegne zabuna ili greška u identifikaciji zbog sličnosti sa nazivom druge registrovane zajednice;

2) sjedište i adresu vjerske zajednice u Crnoj Gori.

Uz prijavu iz stava 1 ovog člana, prilažu se:

- odluka o osnivanju ukoliko se radi o novoosnovanoj vjerskoj zajednici, sa podacima o licima iz člana 20 ovog zakona (lično ime, dokazi o državljanstvu i prebivalištu, odnosno stalnom boravku za strance), sa njihovim svojeručnim potpisom;

- podaci o licu ovlašćenom za zastupanje vjerske zajednice (lično ime, dokazi o državljanstvu i prebivalištu, odnosno stalnom boravku za strance), sa njegovim svojeručnim potpisom.

U slučaju da više vjerskih zajednica tvrde da imaju pravo na korišćenje istog ili sličnog naziva, odnosno da više lica tvrde da su ovlašćena da zastupaju vjersku zajednicu ili da vjerska zajednica osporava ovlašćenje određenom licu da je zastupa, Ministarstvo o tome odlučuje u skladu sa zakonom kojim se uređuje upravni postupak.

Član 22

Ako lice ovlašćeno za zastupanje vjerske zajednice ne podnese prijavu za registraciju u skladu sa članom 21 ovog zakona, Ministarstvo će odbiti da registruje vjersku zajednicu.

Protiv rješenja iz stava 1 ovog člana može se podnijeti tužba Upravnom sudu Crne Gore.

Član 23

Organizacioni dio vjerske zajednice koji djeluje u Crnoj Gori, čiji je vjerski centar u inostranstvu, koji do sada nije bio prijavljen kod nadležnog organa uprave u Crnoj Gori, uz prijavu iz člana 21 ovog zakona, prilaže i odluku nadležnog organa te vjerske zajednice za upis u Registar.

Član 24

Vjerske zajednice koje su prijavljene i evidentirane kod nadležnog organa uprave u Crnoj Gori u skladu sa Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica („Službeni list SRCG”, broj 9/77) i djeluju u Crnoj Gori na dan stupanja na snagu ovog zakona upisuju se u evidenciju postojećih vjerskih zajednica (u daljem tekstu: Evidencija), koju vodi Ministarstvo, podnošenjem prijave za upis od strane lica ovlaštenog za zastupanje.

Sadržaj Evidencije propisuje Ministarstvo.

Član 25

Područje registracije ili evidencije vjerske zajednice u Crnoj Gori može se prostirati unutar granica Crne Gore.

Sjedište registrovane ili evidentirane vjerske zajednice za teritoriju Crne Gore mora biti u Crnoj Gori.

Dio vjerske zajednice čiji je vjerski centar u inostranstvu, a djeluje u Crnoj Gori, može steći svojstvo pravnog lica u Crnoj Gori upisom u Registar ili Evidenciju.

Član 26

Ministarstvo, u roku od 30 dana od dana prijema uredne prijave i potrebne dokumentacije iz čl. 21, 23 i 24 ovog zakona, utvrđuje da li su ispunjeni uslovi propisani ovim zakonom za upis vjerske zajednice u Registar ili Evidenciju.

Ako vjerska zajednica ispunjava uslove iz stava 1 ovog člana, Ministarstvo donosi rješenje o upisu u Registar ili Evidenciju.

Član 27

Vjerska zajednica podnosi Ministarstvu prijavu o svakoj promjeni podataka iz člana 21 ovog zakona, u roku od 30 dana od nastanka promjene.

Upis promjena vrši se u skladu sa odredbama ovog zakona o registraciji vjerske zajednice. U Registar se mogu upisati, pored vjerskih zajednica, i njihovi organizacioni djelovi, po zahtjevu vjerske zajednice, kao i zajednice vjerskih zajednica, pod uslovima i na način propisanim ovim zakonom za registraciju vjerskih zajednica.

Član 28

Ovim zakonom se ne sprečava niti ograničava osnivanje ili djelovanje udruženjima građana i drugim oblicima organizacija civilnog društva sa svojstvom pravnog lica ili bez svojstva pravnog lica, koji su osnovani radi ostvarivanja slobode misli, savjesti, vjeroispovijesti ili uvjerenja, niti se sprečava djelovanje neregistrovanih ili neevidentiranih vjerskih zajednica.

Neregistrovane i neevidentirane vjerske zajednice nemaju pravni položaj vjerskih zajednica koje su registrovane ili evidentirane u skladu sa ovim zakonom i ne mogu sticati i ostvarivati prava koja u skladu sa pravnim poretkom Crne Gore isključivo pripadaju registrovanim ili evidentiranim vjerskim zajednicama, kao pravnim licima.

Član 29

Način osnivanja, status, organi, finansiranje i druga pitanja od značaja za rad i djelovanje organizacija koje nijesu vjerske zajednice u smislu ovog zakona, a koje se osnivaju radi ispoljavanja slobode misli, savjesti ili uvjerenja, ostvaruje se u skladu sa zakonom kojim se uređuje pravni položaj nevladinih organizacija.

Član 30

Vjerskoj zajednici može se odbiti upis u Registar ili Evidenciju ili se može zabraniti djelovanje, ako:

1) podstiče rasnu, nacionalnu, vjersku ili drugu diskriminaciju i nasilje ili raspiruje ili podstiče rasnu, nacionalnu, vjersku ili drugu mržnju, netrpeljivost, razdor ili progon ili na drugi način ugrožava ili vrijeđa ljudsko dostojanstvo;

2) su svrha, ciljevi i način njenog vjerskog djelovanja zasnovani na nasilju ili koriste nasilje kojim se ugrožava život, zdravlje ili druga prava i slobode pripadnika te, ili druge vjerske zajednice, kao i drugih lica.

Odredbe ovog člana primjenjuju se i na neregistrovane ili neevidentirane vjerske zajednice, ako postoje razlozi iz stava 1 ovog člana.

Član 31

O odbijanju upisa vjerske zajednice u Registar ili Evidenciju odlučuje Ministarstvo rješenjem.

Protiv rješenja iz stava 1 ovog člana može se podnijeti tužba Upravnom sudu Crne Gore.

Član 32

Postupak za zabranu djelovanja vjerske zajednice kada postoje razlozi iz člana 30 stav 1 ovog zakona pokreće državno tužilaštvo predlogom za zabranu djelovanja vjerske zajednice nadležnom sudu, ako se legitimni cilj u interesu javne bezbjednosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih, nije mogao postići blažim mjerama ograničenja.

Prije donošenja odluke o zabrani djelovanja vjerske zajednice sud može vjerskoj zajednici ostaviti primjeren rok da uskladi svoje djelovanje sa javnim poretkom i moralom.

Ako u određenom vremenskom periodu, koji je odredio sud, vjerska zajednica ispuni zahtjev suda za usklađivanje svog djelovanja sa javnim poretkom i moralom nadležni sud može obustaviti postupak za zabranu djelovanja vjerske zajednice.

Član 33

Ministarstvo će brisati vjersku zajednicu iz Registra ili Evidencije, ako:

1) vjerska zajednica sama donese odluku o prestanku djelovanja;

2) je vjerskoj zajednici zabranjeno djelovanje u skladu sa odredbama ovog zakona na osnovu pravosnažne sudske odluke.

Vjerska zajednica briše se iz Registra ili Evidencije rješenjem Ministarstva.

Protiv rješenja iz stava 2 ovog člana može se podnijeti tužba Upravnom sudu Crne Gore.

Član 34

O imovini vjerske zajednice brisane iz Registra, odnosno Evidencije, nakon izmirenja dugova, odlučuje se na način određen aktima vjerske zajednice.

Ako aktima vjerske zajednice nije određen način postupanja, imovina vjerske zajednice postaje državna imovina.

III. PRAVA I OBAVEZE VJERSKIH ZAJEDNICA I NJIHOVIH VJERNIKA

Član 35

Vjerska zajednica obezbjeđuje sredstva za obavljanje svoje djelatnosti od prihoda iz sopstvene imovine i vjerskih usluga, zadužbina, legata, fondova, donacija i drugih doprinosa fizičkih i pravnih lica, sredstava međunarodnih vjerskih organizacija čiji su članovi, sredstava iz državnog budžeta i budžeta jedinica

lokalne samouprave, kao i drugih poslova i djelatnosti na neprofitnim osnovama, u skladu sa zakonom.

Iz državnog budžeta i budžeta lokalne samouprave vjerskoj zajednici mogu se odobriti sredstva za aktivnosti kojima se afirmiše duhovna, kulturna i državna tradicija Crne Gore, kao i za podršku socijalnim, zdravstvenim, karitativnim i humanitarnim aktivnostima od posebnog značaja.

O prihodima iz stava 1 ovog člana vjerska zajednica vodi evidenciju, u skladu sa zakonom i autonomnim propisima vjerske zajednice.

Član 36

Kontrolu zakonitosti sticanja sredstava vjerske zajednice i kontrolu zakonitosti namjenskog trošenja sredstava vjerske zajednice iz državnog budžeta i budžeta lokalne samouprave vrše nadležni organi, u skladu sa zakonom.

Član 37

Imovina vjerske zajednice se koristi za vršenje vjerskih obreda, izgradnju i održavanje vjerskih objekata, kao i u druge socijalne, zdravstvene, kulturne, karitativne, vaspitno-obrazovne svrhe, u skladu sa zakonom i autonomnim propisima vjerske zajednice.

Vjerska zajednica za svoje obaveze odgovara cjelokupnom imovinom, u skladu sa zakonom, osim imovinom neophodnom za vršenje vjerskih obreda.

Član 38

Nepokretna i pokretna dobra koja su u svojini vjerske zajednice upisuju se, odnosno registruju, na ime vjerske zajednice ili organizacionog dijela vjerske zajednice čiji je vjerski centar u inostranstvu, a koji ima svojstvo pravnog lica sa sjedištem u Crnoj Gori.

Na ime vjerskih zajednica i organizacionih djelova iz stava 1 ovog člana upisuje se i pravo korišćenja na pokretnim i nepokretnim dobrima u državnoj svojini koje je država povjerila vjerskoj zajednici na korišćenje.

Član 39

Vjerska zajednica može prikupljati dobrovoljne priloge na osnovu svojih autonomnih propisa, u skladu sa zakonom.

Član 40

Vjerska zajednica je dužna da plaća poreze, doprinose i druge dažbine, u skladu sa zakonom.

Vjerska zajednica može biti potpuno ili djelimično oslobođena poreskih i drugih obaveza, u skladu sa zakonom.

Fizička i pravna lica koja daju priloge vjerskoj zajednici mogu biti oslobođena odgovarajućih poreskih obaveza, u skladu sa zakonom kojim se uvodi odgovarajući javni prihod.

Član 41

Vjerski službenik ima pravo na zdravstveno i penzijsko i invalidsko osiguranje, u skladu sa zakonom.

Vjerska zajednica može osnovati ustanove za socijalno, odnosno zdravstveno i penzijsko i invalidsko osiguranje vjerskih službenika, u skladu sa zakonom.

Vjerske zajednice dužne su da prijave vjerske službenike koji ostvaruju prava iz st. 1 i 2 ovog člana, u skladu sa propisima kojim se uređuje plaćanje doprinosa.

Vjerskoj zajednici iz stava 3 ovog člana, mogu se obezbijediti i sredstva u državnom budžetu za zdravstveno i penzijsko i invalidsko osiguranje vjerskih službenika, u skladu sa zakonom.

Ako se u državnom budžetu obezbijede sredstva za namjenu iz stava 4 ovog člana, Vlada utvrđuje iznos sredstava, pri čemu se na vjerske zajednice sa malim brojem vjernika može primijeniti načelo afirmativne akcije.

Član 42

Vjerska zajednica ima pravo da gradi vjerske objekte i vrši adaptaciju i rekonstrukciju postojećih, u skladu sa zakonom.

Izgradnja, adaptacija i rekonstrukcija vjerskih objekata izvode se na osnovu dozvola i saglasnosti propisanih zakonom i propisima koji regulišu oblast izgradnje objekata i zaštitu kulturnih dobara i uz stručni nadzor u skladu sa zakonom.

Nadležni organ državne uprave, odnosno lokalne samouprave, prilikom izrade prostornih planova, razmotriće i iskazane potrebe vjerske zajednice za izgradnju vjerskog objekta.

Organi državne uprave nadležni za poslove uređenja prostora i izgradnje objekata neće razmatrati zahtjeve za izgradnju vjerskih objekata koji nemaju saglasnost nadležnih organa vjerske zajednice u Crnoj Gori, u skladu sa zakonom i autonomnim propisima vjerske zajednice.

Član 43

Vjerska zajednica ima pristup javnim radio-difuznim servisi-
ma i drugim medijima, kao i pravo da samostalno ostvaruje sopstvenu informativnu i izdavačku djelatnost na neprofitnoj osnovi, u skladu sa zakonom.

Član 44

Vjerska zajednica, u okviru svoje socijalne, kulturne, karitativne i humanitarne djelatnosti, može osnivati odgovarajuće ustanove u skladu sa zakonom.

Član 45

Vjerski obredi vrše se u vjerskim objektima.

Vjerski obredi mogu se vršiti i izvan vjerskih objekata na mjestima dostupnim građanima, bez odobrenja, uz prethodnu prijavu organu državne uprave nadležnom za unutrašnje poslove, u skladu sa zakonom, koji uređuje pravo na javno okupljanje.

Za vjerske obrede koji se vrše na zahtjev građana (porodična slava, vjenčanje, krštenje, krizma, sunećenje, ispovijedanje, osvještenje, sahrana i sl.) nije potrebna prijava iz stava 2 ovog člana, osim ako se ti obredi vrše na javnom mjestu, a predstavljaju rizik za bezbjednost ljudi i imovine.

Član 46

Vjerski službenik koji vrši vjerski obred može primiti naknadu, odnosno nagradu za vjerske obrede od lica na čiji zahtjev vrši obred, na osnovu autonomnih propisa vjerske zajednice.

O prihodima iz stava 1 ovog člana vjerska zajednica vodi evidenciju, u skladu sa zakonom i autonomnim propisima vjerske zajednice.

U evidenciju iz stava 2 ovog člana ne smiju se unositi podaci o identitetu lica koje je zatražilo vršenje vjerskog obreda.

Član 47

Vjerska duhovna briga o vjernicima koji su na službi u Vojsci Crne Gore i policiji ostvaruje se u skladu sa aktom nadležnog organa državne uprave kojim se bliže uređuju pravila službe.

Član 48

Lice koje se nalazi u pritvoru ili izdržava kaznu zatvora, kao i lice koje se nalazi u zavodu za maloljetnike ili ustanovama za smještaj djece sa poremećajima u ponašanju ima pravo na individualnu i zajedničku vjersku duhovnu brigu, u skladu sa aktom organa državne uprave nadležnog za oblast pravosuđa.

Član 49

Lice smješteno u zdravstvenoj ustanovi ili ustanovi socijalne zaštite ima pravo na individualnu i zajedničku vjersku duhovnu brigu, u skladu sa kućnim redom te ustanove.

Član 50

Vjerska zajednica dužna je da obradu ličnih podataka o vjericima vrši u skladu sa zakonom kojim se uređuje zaštita podataka o ličnosti.

IV. VJERSKA POUKA I VJERSKE ŠKOLE

Član 51

Vjerska pouka se može izvoditi u vjerskim objektima ili u drugim objektima primjerenim za tu svrhu.

Za učešće maloljetnika u vjerskoj pouci potrebna je saglasnost roditelja, odnosno staratelja, kao i saglasnost maloljetnika ukoliko je stariji od 12 godina života.

Vjerska pouka sa učenicima se može izvoditi samo u vremenu kad učenici nemaju nastavu u školi.

Član 52

Roditelji imaju pravo da vrše vjersku pouku svog djeteta u skladu sa svojom vjerom ili uvjerenjima, poštujući fizički i psihički integritet djeteta.

Član 53

Škole i ustanove visokog obrazovanja dužne su da poštuju prava učenika i studenata na vjerske praznike, u skladu sa zakonom.

Član 54

Vjerska zajednica može da osniva vjerske škole svih nivoa obrazovanja, osim osnovne škole, koja je po zakonu obavezna, kao i domove za smještaj lica koja se školuju u tim ustanovama.

Vjerska zajednica samostalno utvrđuje obrazovni program vjerske škole, sadržinu udžbenika i priručnika i utvrđuje uslove za nastavno osoblje.

Obrazovni programi, kao i sadržaji udžbenika i priručnika u vjerskim školama ne smiju biti u suprotnosti sa Ustavom i zakonom.

Član 55

Usaglašavanje obrazovnih programa i sadržaja udžbenika i priručnika vjerskih škola sa Ustavom i zakonom, vrši organ državne uprave nadležan za poslove prosvjete.

Odgovorno lice u vjerskoj školi je dužno da stavi na raspolaganje sve potrebne podatke za vršenje nadzora organu iz stava 1 ovog člana, kao i da u roku koji je odredio taj organ ispravi utvrđene nepravilnosti.

Član 56

Vjerska škola osnovana u skladu sa ovim zakonom može izvoditi javno važeće obrazovne programe, ako je dobila licencu u skladu sa propisima iz oblasti obrazovanja.

Vjerska škola koja je licencirana, odnosno akreditovana kao obrazovna ustanova, ima pravo na finansiranje iz državnog budžeta, srazmjerno broju učenika, u skladu sa zakonom.

Član 57

Nastavu u vjerskoj školi može da izvodi lice koje ima dozvolu za rad u skladu sa zakonom, kao i akreditaciju ili odobrenje vjerske zajednice koja osniva vjersku školu.

V. KAZNE NE ODREDBE

Član 58

Novčanom kaznom u iznosu od 2.000 eura do 20.000 eura kazniće se za prekršaj pravno lice:

1) koje na bilo koji način primorava ili sprečava drugo lice da postane ili ostane član vjerske zajednice ili da učestvuje ili ne

učestvuje u ispoljavanju vjeroispovijesti ili uvjerenja (član 13 stav 1);

2) koje onemogućiti drugo lice da zbog pripadnosti ili nepripadnosti vjerskoj zajednici koristi prava koja mu pripadaju po zakonu (član 13 stav 2);

3) osnuje vjersku školu za osnovno obrazovanje (član 54 stav 1).

Za prekršaj iz stava 1 ovog člana kazniće se fizičko lice i odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom u iznosu od 200 eura do 2.000 eura.

Za prekršaj iz stava 1 tač. 1 i 2 ovog člana kazniće se preduzetnik novčanom kaznom u iznosu od 300 eura do 6.000 eura.

Član 59

Novčanom kaznom u iznosu od 200 eura do 2.000 eura kazniće se za prekršaj fizičko lice:

1) roditelj odnosno staratelj koji vrši vjersku pouku suprotno odluci djeteta (član 51 stav 2);

2) vjerski službenik koji vrši vjersku pouku suprotno članu 51 st. 1 i 3 ovog zakona.

VI. PRELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE

Član 60

Podzakonski propisi za sprovođenje ovog zakona donijeće se u roku od šest mjeseci od dana stupanja na snagu ovog zakona.

Član 61

Vjerska zajednica koja je prijavljena u skladu sa Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica („Službeni list SRCG“, broj 9/77) može da dostavi prijavu za upis u Evidenciju u skladu sa ovim zakonom, u roku od devet mjeseci od dana njegovog stupanja na snagu.

Vjerska zajednica koja ne postupi u skladu sa stavom 1 ovog

člana neće se smatrati evidentiranom vjerskom zajednicom u smislu ovog zakona.

Vjerska zajednica iz stava 2 ovog člana ima pravo da podnese prijavu za registraciju u skladu sa ovim zakonom.

Član 62

Vjerski objekti i zemljište koje koriste vjerske zajednice na teritoriji Crne Gore koji su izgrađeni, odnosno pribavljeni iz javnih prihoda države ili su bili u državnoj svojini do 1. decembra 1918. godine, i za koje ne postoje dokazi o pravu svojine vjerskih zajednica, kao kulturna baština Crne Gore, državna su svojina.

Vjerski objekti koji su izgrađeni na teritoriji Crne Gore zajedničkim ulaganjima građana do 1. decembra 1918. godine, a za koje ne postoje dokazi o pravu svojine, kao kulturna baština Crne Gore, državna su svojina.

U pogledu postojanja dokaza o činjenicama iz st. 1 i 2 ovog člana primijenit će se dokazna sredstva i pravila dokazivanja u skladu sa Zakonom o upravnom postupku i supsidijarno Zakonom o parničnom postupku.

Član 63

Organ uprave nadležan za poslove imovine dužan je da, u roku od godinu dana od dana stupanja na snagu ovog zakona, utvrdi vjerske objekte i zemljište koji su u smislu člana 62 ovog zakona državna svojina, izvrši njihov popis i podnese zahtjev za upis prava državne svojine na tim nepokretnostima u katastar nepokretnosti.

Organ uprave nadležan za poslove katastra dužan je da upis zahtjeva iz stava 1 ovog člana izvrši u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva, o čemu, bez odlaganja, obavještava vjersku zajednicu koja koristi objekte i zemljište iz stava 1 ovog člana.

Član 64

Po pravosnažnosti odluke kojom se vrši upis prava državne svojine u katastar nepokretnosti u skladu sa članom 62 st. 1 i 2 ovog zakona, vjerska zajednica nastavlja sa korišćenjem objekata i zemljišta koji su predmet upisa do odluke državnog organa nadležnog za odlučivanje o državini, korišćenju i raspolaganju ovim objektima i zemljištem.

Član 65

Danom stupanja na snagu ovog zakona prestaje da važi Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica („Službeni list SRCG“, broj 9/77).

Član 66

Ovaj zakon stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u „Službenom listu Crne Gore“.

Broj: 23-3/19-7/117 EPA 884 XXVI

Podgorica, 27. decembar 2019. godine

Skupština Crne Gore 26. saziva

Predsjednik,

Ivan Brajović, s. r.

APEL ZA OSUDU UGROŽAVANJA MIRA U CRNOJ GORI I REGIONU OD STRANE BEOGRADA

The appeal for condemnation of the threat to peace in Montenegro and the region, signed by prominent intellectuals from the region, states: "Although Serbian nationalism has almost lost its lever of power, we believe it is important to warn about the disastrous consequences of this kind of official policy of Belgrade. Regional solidarity is imperative for all Balkan nations who must show responsibility and readiness for the challenges ahead".

Država Crna Gora izložena je pokušaju nasilne destabilizacije: ugroženi su joj mir, teritorijalni integritet, ustavni poredak, vladavina zakona, jednakost građana i ravnopravnost crkava i verskih zajednica.

Reč je o još jednom u nizu pokušaja zvaničnog Beograda da se Crna Gora vrati u državni okvir sa Srbijom i da se na taj način spreči njena konsolidacija kao samostalne i suverene države. Svoju državnu nezavisnost, ukinutu nakon srpske okupacije 1918. godine, Crna Gora je obnovila na referendumu 21. maja 2006. godine. Usvajanjem Zakona o vjerskim zajednicama, pripremljenim u saradnji sa Venecijanskom komisijom i

Apel za osudu ugrožavanja mira u Crnoj Gori i regionu od strane Beograda usaglašenim sa najvišim evropskim standardima u toj oblasti, Crna Gora menja zakon donet pre pola veka. Istovremeno, ovim se poništava Dekret regenta Aleksandra Karađorđevića iz 1920. godine, kojim je ukinuta autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva, i u potpunosti zaokružuje državno-pravni okvir Crne Gore. Otuda napadi velikosrpskih nacionalista na Zakon o vjerskim zajednicama, koji je i povod za novi pokušaj državnog udara.

Oktoobra 2016. Crna Gora je uspela da se odbrani od rusko-srpskog udara. Uspe li novi pokušaj destabilizacije Crne Gore, njegove direktne posledice biće oružani sukobi, gubitak ljudskih života i materijalna razaranja.

Strateg, pokrovitelj, logističar i naredbodavac poslednjeg pokušaja destabilizacije Crne Gore je zvanični Beograd, odnosno vlasti Srbije, Srpska pravoslavna crkva i najveće opozicione stranke. I ovoga puta srpske elite konsensualno od vlasti u Srbiji zahtevaju radikalnu reakciju.

Upozoravamo da su mehanizmi destabilizacije Crne Gore jednaki onima osmišljenim devedesetih godina prošlog veka. I njihov cilj je isti: zadržavanje Crne Gore pod beogradskim velikodržavnim patronatom najsigurniji je način očuvanja ideje velike Srbije. „Spomenici“ takve politike zvaničnog Beograda su genocid, etničko čišćenje i masovni ratni i zločini protiv humanosti počinjeni u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu.

Crna Gora je od strane zvaničnog Beograda i njegovih saveznika odabrana kao žrtva regenerisane politike Slobodana Miloševića prema susednim državama pored ostalog i zbog svog beskompromisnog opredeljenja za građansko društvo, za evro-atlantske integracije, zaštitu manjina i najbolje odnose sa susedima.

Iako je srpski nacionalizam izgubio gotovo sve poluge moći, verujemo da je važno upozoriti na pogubne posledice ovakve politike zvaničnog Beograda. Regionalna solidarnost imperativ je za sve balkanske narode, koji moraju pokazati odgovornost i spremnost za predstojeće izazove.

Zbog značaja Crne Gore kao vodeće države u evro-atlantskim integracijama u Jugoistočnoj Evropi, smatramo nedopustivom pasivnost evropskih institucija i vlada demokratskih zemalja u osudi novog pokušaja destabilizacije Crne Gore na principima politike Slobodana Miloševića. Političkom, crkvenom i medijskom kampanjom dezinformacija iz Beograda, koja se sprovodi i u Podgorici i Banja Luci, ozbiljno je ugrožen mir ne samo u Crnoj Gori, već i u celom regionu.

Iz navedenih razloga pozivamo sve političke aktere u međunarodnoj zajednici i regionu da nedvosmisleno osude destabilizaciju Crne Gore i regiona koju kreira i podstiče zvanični Beograd.

Latinka Perović, istoričarka; **Stjepan Mesić**, predsednik Predsedništva SFRJ i predsednik Hrvatske; **Milan Kučan**, predsednik Slovenije; **Budimir Lončar**, ministar spoljnih poslova SFRJ; **Bogić Bogićević**, član Predsedništva SFRJ; **Raif Dizdarević**, predsednik Predsedništva SFRJ; **Haris Silajdžić**, predsedavajući Predsedništva BiH; **Azem Vllasi**, advokat; **Veljko Bulajić**, reditelj; **Bogdan Tanjević**, košarkaški trener; **Šerbo Rastoder**, istoričar; **Ivo Goldstein**, istoričar; **Husnija Kamberović**, istoričarka;

Milivoj Bešlin, istoričar; **Momir Samardžić**, istoričar; **Nikola Samardžić**, istoričar; **Živko Andrijašević**, istoričar; **Dragan Markovina**, istoričar; **Edin Omerčić**, istoričar; **Adnan Prekić**, istoričar; **Ivo Vajgl**, diplomata, član EP; **Žarko Papić**, direktor IBHI; **Dimitrije Popović**, slikar; **Senad Pećanin**, advokat; **Tamara Nikčević**, novinarka; **Sonja Biserko**, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji; **Jelena Višnjić**, sociološkinja; **Milorad Popović**, pisac; **Boris A. Novak**, pisac; **Mirjana Miočinović**, dramaturškinja; **Vladimir Arsenijević**, pisac; **David Filip**, pisac; **Svetislav Basara**, pisac; **Nenad Prokić**, dramaturg; **Veton Surroi**, pisac i publicista; **Andrej Nikolaidis**, pisac; **Shkelzen Maliqi**, filozof; **Biljana Srbljanović**, dramaturškinja; **Vladimir Milčín**, reditelj; **Dino Mustafić**, reditelj; **Radmila Vojvodić**, rediteljka; **Emir Hadžihafizbegović**, glumac; **Nataša Mičić**, poslanica u Skupštini Srbije (LDP); **Čedomir Jovanović**, narodni poslanik, predsednik LDP; **Nenad Čanak**, narodni poslanik, predsednik LSV; **Bojan Kostreš**, političar (LSV); **Aleksandar Olenik**, advokat, predsednik Građanskog demokratskog foruma; **Tanja Petovar**, advokatica; **Aleksandar Sekulović**, Savez antifašista Srbije; **Sinan Alić**, novinar; **Nerzuk Ćurak**, politikolog; **Edina Bećirević**, profesorka univerziteta; **Gjyleta Mushkolaj**, profesorka univerziteta; **Slobodan Backović**, akademik CANU; **Slavo Kukić**, sociolog; **Esad Duraković**, filolog; **Branka Dragović Savić**, novinarka; **Dinko Gruhonjić**, novinar; **Slobodan Sadžakov**, filozof; **Tomislav Marković**, pisac i kolumnista; **Belul Beqaj**, novinar; **Lula Mikijelj**, aktivistkinja; **Srđan Šušnica**, pravnik i kulturolog; **Izabela Kisić**, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji; **Reuf Bajrović**, političar; **Agon Bajrami**; **Slaviša Lekić**, novinar; **Boris Varga**, politikolog i novinar; **Zlatko Dizdarević**, novinar; **Boško Jakšić**, novinar; **Dragan Banjac**, novinar; **Mijat Lakićević**, novinar; **Gordana Suša**, novinarka; **Boro Kontić**,

Apel za osudu ugrožavanja mira u Crnoj Gori i regionu od strane Beograda
novinar; **Dragan Bursać**, novinar; **Emir Suljagić**, novinar i pisac; **Miloš Ćirić**, politikolog; **Nataša Govedarica**, dramaturškinja; **Snežana Čongradin**, novinarka; **Pavle Radić**, kolumnista; **Bojan Tončić**, novinar; **Andrej Nosov**, reditelj; **Dušan Mijić**, preduzetnik; **Ivo Komšić**, političar; **Suzana Kadirić**, novinarka; **Ćerim Bajrami**, političar; **Esad Rastoder**; **Rusmir Mahmutćehajić**, Međunarodni forum Bosna; **Ferid Muhić**, filozof; **Senadin Lavić**; **Rasim Gačinović**; **Mustafa Cerić**; **Dženana Karup Druško**, novinarka; **Jovanka Babić**, pravica; **Vesna Cvejić**, univerzitetska profesorka; **Hrvoje Klasić**, istoričar; **Zoran Vuletić**, preduzetnik; **Dragan Kapičić**, sportski radnik; **Beba Zugic Kapičić**, glumica; **Rajko Todorović Todor**, slikar; **Aleksej Kišjuhas**, sociolog; **Dušan Petričić**, karikaturista; **Enis Imamović**; **Mića Jovanović**, novinar; **Dragan Veselinov**, profesor; **Branka Latinović**, Forum za međunarodne odnose; **Hajdana Nikčević Glomazić**, andragoškinja; **Maja Obradović**, preduzetnica; **Vladimir Obradović**, preduzetnik; **Romano Bolković**, novinar; **Olivera Radovanović**, Zelena mreža Vojvodine; **Nevenka Tromp**, profesorka; **Geoffrey Nice**, advokat; **Edita Tahiri**, političarka; **Duško Radosavljević**, predsednik Saveza antifašista Vojvodine; **Nedim Sejdinović**, novinar; **Dr Miroslav Ilić**; **Aleksandra Đurić-Bosnić**, kulturološkinja, Novi Sad; **Ljilja Spasić**, aktivistkinja; **Olga Zirojević**, istoričarka; **Ratko Božović**; **Marija Vasiljević**; **Andrea Feldman**, istoričarka; **Jadranka Jelinčić**, pravica; **Živan Berisavljević**; **Ćazim Suljević**; **Pavel Domonji**; **David L. Phillips**, Columbia University, New York; **Branka Prpa**, istoričarka; **Srđa Pavlović**, istoričar; **Vidosav Stevanović**, pisac; **Judita Popović**; **Aleksandar Marton**, političar; **Ivo Goldštajn**, istoričar; **Azem Vlasi**, advokat; **Dževad Sabljaković**, novinar; **Boris Pavelić**, novinar; **Goran Trkulja**, novinar; **Vera Šoti**, novinarka; **Draško Đuranović**, novinar;

Čedomir Petrović, dramski umetnik; **Gradimir Gojer**, dramski umetnik; **Veton Nurkolari**, dramski umetnik; **Aida Ćorović**, aktivistkinja; **Svetlana Broz**, aktivistkinja; **Nuna Zvizdić**, aktivistkinja; **Aleksandar Popov**, Igmanska inicijativa; **Aladdin Huzejrović**; **Olena Papuga**, poslanica u Skupštini Srbije (LSV)

JAVNO REAGOVANJE POKRETA ZA NEZAVISNU EVROPSKU CRNU GORU

A number of former members of the Management Board, chairmen of municipal committees and members of the Council of the Movement for Independent European Montenegro that was formed before the 2006 referendum and dismissed after restoring sovereignty, sent a response to the Montenegrin public on the events related to the adoption of the Law on Freedom of Religion and protests organized by the Serbian Orthodox Church. In the response they state that Montenegro has withstood much stronger attacks in the post-Yugoslav period than current priest hysteria, and will withstand the current attack of Serbian nationalism.

Povodom aktuelnih događaja vezanih za usvajanje Zakona o slobodi vjeroispovjesti i protesta u organizaciji Srpske pravoslavne crkve dio bivših članova **Pokreta za nezavisnu evropsku Crnu Goru** obraća se crnogorskoj javnosti sljedećim:

JAVNIM REAGOVANJEM

Crna Gora je prije nepunih četrnaest godina obnovila svoju državnost i istovremeno se opredijelila da svoju sudbinu veže za evropske i evro-atlantske integracije. Ovim istorijskim i vizionarskim odlukama, potvrđenim u državotvornom Ustavu, Crna Gora je konstituisana kao građanska i demokratska politička zajednica. I danas je ovo jedini politički izbor koji našim građanima pruža sigurnost i daje šansu da stvore pravednu i pravnu

državu, slobodno i socijalno uravnoteženo društvo, tržišnu i produktivnu ekonomiju. Ujedno, podsjećamo da je Pokret za nezavisnu evropsku Crnu Goru bio središte takve politike i takvih ideja. Danas možemo samo djelimično biti zadovoljni ostvarenim rezultatima. Vlast nesumnjivo snosi odlučujuću odgovornost za ograničene domete unutrašnjih politika. Poraznija je činjenica da je alternativa vlasti opozicija pod vođstvom srpskih eparhija u Crnoj Gori. Umjesto djelovanja snažne patriotske i evro-atlantske opozicije, čime bi se obezbijedila progresivistička demokratija uz očuvanje stabilnosti i prosperiteta Crne Gore, danas je dominirajući dio opozicije utemeljen na idejama negacije Crne Gore i njenog prozapadnog puta. Međutim, najveći domet takve opozicije ostaje da bude posluga anticrnogorskih i tuđih interesa.

Parlament je usvajanjem odcnjenog Zakona o slobodi vjeroispovjesti u skladu sa modernim evropskim standardima uredio pravni položaj vjerskih zajednica. Konačno je otvoreno i pitanje uzurpacije crnogorskih crkava i manastira od strane SPC. Zato ovih dana prisustvujemo antidržavnom uličnom pohodu maskiranom u liku tzv. molebana i litija koje, bez ijednog crnogorskog državnog simbola uz snažnu propagandnu podršku od strane Srbije i uz zakulisno prisustvo Moskve, terenski organizuju velikosrpske eparhije u Crnoj Gori na čelu sa stožernim episkopom Amfilohijem. Pritom, SPC je zaboravila da je njena anticrnogorska i svetosavsko-nacionalistička misija predugo ignorisana. Podsjećamo da je ta ista crkva razorila drevni tumul na vrhu Rumije i nezakonito na istom mjestu postavila metalnu crkvu od razdora, baš kao što je protivpravno izgradila i krstionicu na obali mora. Istovremeno, decenijama devastira i falsifikuje pravoslavnu sakralnu i kulturnu baštinu, poput crnogorske svetinje Ostroškog manastira. I ujedno nekažnjivo djeluje izvan pravnog i poreskog poretka Crne Gore i to na način koji niti jedna država na svijetu ne bi tolerisala. Dodatno, sve te neprihvatljive akti-

vnosti samo potvrđuju potrebu postojanja autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve.

Crna Gora je u postjugoslovenskom periodu izdržala znatno jače nasrtaje od aktuelne popovske hysterije, pa će izdržati i sadašnji velikosrpski atak. Ipak, i ovaj nasrtaj će ubrzo otići u nepovrat ali će nesumnjivo doprinijeti razobličavanju crnogorske političke scene. Vlast ima priliku da se suoči sa plodovima svog pogrešnog rada i da prepozna svoje lažne pristalice i čuteće kalkulante, dok će se opozicija jasno podijeliti na proevropsku i državotvornu manjinu i onaj dio kojim ortadžki upravljaju Amfilohije i zvanični Beograd. Zato je ovaj klero-nacionalistički pohod krupan podsticaj za reanimaciju progresivnih i proevropskih političkih i društvenih ideja na kojima je obnovljena naša država. Ovo je prilika za regenerisanje i reformisanje državotvornih političkih snaga, uz odbacivanje loših politika i diskreditovanih kadrova. Jačanje proevropske, građanske i multietničke politike treba da bude potvrđeno na predstojećim izborima gdje velikosrpske stranke treba odlučno poraziti i istovremeno SPC dovesti „*k poznaniju prava*”. To je zaloga evropske budućnosti Crne Gore i snažan doprinos pobjedi miroljubive, građanske i demokratske politike na Balkanu.

Potpisnici javnog reagovanja

Članovi izvršnog tijela Pokreta: **Branko Lukovac, Rade Bojović, Branko Baletić, Nebojša Vučinić, Milan Marković, Šerbo Rastoder, Marko Špadijer, Darko Šuković.**

Opštinski koordinatori Pokreta: **Špiro Niković, Ferid Šarkinović, Veselin Popović, Muhamed Spuža, Zdenka Grbavčević, Dušan**

Simonović, Vlastimir Perović, Milan Obradović, Vuk Roćen, Svetozar Cerović, Marijan Mašo Miljić.

Članovi Savjeta Pokreta: Novak Adžić, Branko Banjević, Čedomir Bogićević, Miodrag-Bole Bošković, Petar Bokan, Jevrem Brković, Nebojša Burzanović, Milovan Đuričković, Zuvdija Hodžić, Ratko Ivanović, Milorad Jovanović, Anđe Kapičić, Petar Kapisoda, Novak Kilibarda, Avdul Kurpejović, Niko Martinović, Radovan Martinović, Ana Mišurović, Jakov Mrvaljević, Milan Mrvaljević, Andrej Nikolaidis, Dimitrije Popović, Vukić Pulević, Radovan Radonjić, Sreten Radonjić, Branislav Radulović, Stevan Radunović, Rajko Todorović, Branko Vojičić, Đuro Vučinić, Stevo Vučinić, Ilija Vujošević, Miodrag Vuković.

IZVODI IZ PROGRAMĀ, SAOPŠTENJA I DRUGIH REAGOVANJA MATICE CRNOGORSKE

In this segment of the magazine, we bring segments from two programmes, as well as most of the press releases and public responses of Matica crnogorska. These documents show that, since its founding, Matica crnogorska had a consistent attitude towards the secular and civil state of Montenegro, advocated freedom of religion, restoration of the Montenegrin Orthodox Church, and warned the Montenegrin public and authorities about the disastrous and hostile actions of the Serbian Orthodox Church against the sovereign state of Montenegro. In addition to the documents, we publish some of the latest reactions from current and former members of the management as an illustration of compliance with the principled views of the Matica crnogorska.

Duhovni identitet Crne Gore

Duhovni identitet Crne Gore Borba za očuvanje državnog i nacionalnog integriteta Crne Gore nužno se mora voditi i kroz očuvanje crnogorskog kulturnog identiteta, pošto se svaki a naročito mali narod može afirmisati u državnom i nacionalnom smislu tek kad afirmiše svoju tradiciju, kulturnu specifičnost i svijest o njoj, kao što se, s druge strane, emancipacija jednog

naroda može najlakše sprječavati negiranjem njegove kulturne posebnosti i asimilacijom njegove tradicije. Kulturni identitet treba shvatiti kao osjećanje pripadnosti kolektivitetu koji prepoznaje neke zajedničke odrednice – istoriju, etničku pripadnost, teritoriju, državu, sistem vrijednosti, religiju, forme narodne kulture, koji čine osnov za njegovu identifikaciju u odnosu na druge. Vrijednosti koje su činile i čine sadržinu crnogorskog kulturnog identiteta – ideal slobode, neprikosnovenost pravičnosti, pravo na lični integritet i slobodu da se kaže što se misli, težnja ka moralnom idealizmu i pretpostavljanje moralnih prirodnim zakonima, pretpostavljanje ljudskih vrijednosti društvenom položaju i materijalnom stanju, filozofsko – religijska svijest i specifična uloga i organizacija autokefalne pravoslavne crkve, odnos prema odbrani naroda, države i sopstvenih vrijednosti od neprijatelja, poštovanje stranaca i njihovih svetinja, svijest o izuzetnoj istoriji i dugoj državnoj tradiciji, jednakost između narodnog i književnog jezika i njegova umjetnička verifikacija, bogato kulturno nasljeđe i baštinjenje tragova prethodnih civilizacija, raznovrsnost narodne kulture, izuzetno bogata i elegantna narodna nošnja, razvijeno običajno pravo, osjećaj etničke bliskosti i krvne povezanosti – sve su to u odnosu na druge lako prepoznatljive specifičnosti proizašle iz viševjekovnog trajanja crnogorskog naroda i njegove države. Sve te specifičnosti i posebnosti crnogorskog identiteta potvrđuju ne manje i oni koji sebe vide kao „posebne i najbolje“ pripadnike srpskog kolektiviteta.

*(„Crna Gora pred izazovima budućnosti“,
Program Matice crnogorske)*

* * *

Osporavanje države

Krupan problem savremene Crne Gore jeste i dalje prisutna nelojalnost državi od strane prosrpskih političkih snaga, što direktno utiče na konsolidaciju države i negativno se odražava na razvoj demokratije i neophodne institucionalne reforme. Bivši unionisti, a sadašnja vodeća opozicija crnogorskim vlastima, još uvijek su privrženi poraženoj hegemonističkoj političkoj ideji i kulturnome modelu koji negira crnogorsku državnu, nacionalnu i duhovnu posebnost. Nacionalni konsenzus za realizaciju uslova pristupanja Crne Gore Evropskoj Uniji, opozicija zloupotrebljava ucijenama koje vode obesmišljavanju suverenosti. Spiritus movens velikosrpske politike u Crnoj Gori postala je Srpska pravoslavna crkva koja djeluje kao oruđe velikosrpske politike u regionu i kao kleronacionalistička anticrnogorska organizacija. Za dalji politički, ekonomski i društveni razvoj Crne Gore od ključnoga je značaja razobličenje ideja i tumačenje ciljeva crnogorskoga velikosrpstva i njegovo svođenje na marginalni politički nivo. Da bi se stvorio demokratski ambijent nužno je konstituisanje državotvornih i autonomnih opozicionih političkih snaga koje će predstavljati progresivnu alternativu vladajućim partijama. Crnoj Gori je potreban demokratski politički sistem u kojem će se voljom građana smjenjivati vlasti koje su posvećene crnogorskim državnim i kulturnim interesima.

Crnogorska crkva

Jedan od temelja razumijevanja crnogorskoga identiteta jeste karakter i uloga Crnogorske pravoslavne crkve u prošlosti i odnos

Crnogoraca prema idejama hrišćanstva i religioznosti. Razumijevanje klasične Crne Gore, istorijski utemeljen humanizam i poštovanje među ljudima, bez obzira na vjeru i naciju, stavljanje slobodnoga čovjeka u centar istorije, nijesu dovoljno afirmisani i istraženi. Crnogorska pravoslavna crkva bila je među rijetkim crkvama koja nije podlegla ovozemaljskoj koristi i želji da vlada ljudima. Kao što je zapadna crkva imala svoju nadbiskupiju u Duklji, tako je i Konstantinopolj podržavao neke episkopije. Realnost suživota istočne i zapadne crkve na prostoru današnje Crne Gore ima dugu tradiciju koja je rezultirala rijetko afirmativnim primjerima. Srpska crkvena organizacija sa svetosavskom ideologijom koja je odlukom državne vlasti potčinila Crnogorsku pravoslavnu crkvu dvadesetih godina XX vijeka bila je instrument okupacione i unitarne velikosrpske politike. U socijalističkoj Crnoj Gori taj problem je marginalizovan zbog nespremnosti vlasti da se s njim suoči. S istom namjerom i uz otvorenu pomoć matične države, Srpska crkva djeluje danas u nezavisnoj Crnoj Gori, otima njenu imovinu i otvoreno podriva njene institucije. Crna Gora je jedinstven primjer u pravoslavnom svijetu u kojoj tuđa crkva ima vodeću riječ u pitanjima vjere i otvoreno se miješa u poslove države. To je nezakonito jer je to posljednji element okupacije iz 1918. Država Crna Gora mora sve crkvene objekte, pošede i vrijednosti koje je Srpska pravoslavna crkva prisvojila zakonito vratiti u državnu svojinu i omogućiti Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi njihovo korišćenje. Istorijski simbol crnogorske slobode, Cetinjski manastir, viševjekovno sjedište države, mora postati kulturno-istorijski spomenik prvoga reda pod okriljem države i imati otvorena vrata za sve posetioce bez obzira na vjeru i naciju.

*

Matica crnogorska ističe privrženost izgradnji sekularne države i društva. Cijeneći načelo slobode vjeroispovijesti i

odvojenosti crkve od države, zalažemo se da uticaj vjerskih zajednica bude u okvirima moderne državne zajednice i ustavnih normi. Svaki pokušaj crkvenih struktura da potkopavaju sekularnu državu i društvo, izazivaju i podstiču sukobe na vjerskoj osnovi i pokazuju neprijateljstvo prema crnogorskoj državi, ocjenjujemo kao potpuno nelegitimno i protivustavno djelovanje i provokacije koje izlaze iz okvira zakona.

(„Crna Gora na evropskom putu“, Program Matice crnogorske)

* * *

Autokefalnost Crnogorske crkve su priznali Ruska crkva i njen Sinod

Mediji izvještavaju da uskoro planirate da posjetite Crnu Goru i njenu istorijsku prijestonicu – Cetinje. Duboko vjerujemo da će ta posjeta obradovati pravoslavne i druge stanovnike Crne Gore, koji poštuju Vas i Rusku pravoslavnu crkvu.

Pozdravljajući svim srcem Vašu Svetost, dajemo sebi za pravo da Vam ukažemo na to da Vaš dolazak može biti shvaćen i iskorišten kao akt podrške politici, koju sprovodi Srpska pravoslavna crkva, koja negira postojanje crnogorske države, crnogorske nacije i crnogorske crkve. Nedavna posjeta Carigradskog patrijarha Cetinju, koju je Srpska pravoslavna crkva zloupotrijebila sa istim ciljem, među građanima ovoga grada izazvala je otvorene proteste. Mi bismo veoma željeli da Vaš dolazak označi nastavljajanje vjekovne saradnje Rusije i Crne Gore i osvježenje tradicionalno prijateljskih odnosa ruskog i crnogorskog naroda.

Najiskrenije želeći da Vaša posjeta Crnoj Gori bude što uspješnija, molimo vas da nam ne zamjerite ukoliko Vas podsjetimo na nekoliko činjenica iz istorije Crnogorske

pravoslavne crkve, koje se svjesno prećutkuju, i na taj način se izazivaju protesti vjernika i ateista u Crnoj Gori, posebno onih, koji se nacionalno određuju kao Crnogorci.

S kraja 15-og vijeka Crnogorska pravoslavna crkva se samostalno razvijala, a od zatvaranja Pečke patrijaršije 1766. godine stiće, u početku faktički, a kasnije i formalno, autokefalnost i, kao takva, je funkcionisala do 1920. godine, kada je (nakon dvogodišnje zabrane crnogorske države), nezakonito pripojena Srpskoj pravoslavnoj crkvi.

Autokefalnost Crnogorske crkve su prevashodno priznali Ruska crkva i njen Sinod, na čijem se čelu sada nalazi Vaša Svetost, a kasnije i Vaseljenska patrijaršija. O tome postoji mnoštvo dokaza. Evo nekih od njih. U katalogu Ruske crkve iz 1851. godine, pomenuta je autokefalnost Crnogorske crkve. U katalogu Carigradske patrijaršije iz 1855. godine, nabrojano je deset autokefalnih crkava (pod brojem 6 – Ruska, pod brojem 9 – Crnogorska). U enciklopedijskom rječniku (S. Peterburg, 1903, t. 76, str. 609), takođe se pominje da je Crnogorska crkva samostalna... i td.

Upućujemo Vam izraze dubokog poštovanja i srdačno pozdravljamo Vaš dolazak u Crnu Goru.

Profesor Božina Ivanović
akademik CANU, predsjednik Matice crnogorske

Dr Jakov Mrvaljević
predsjednik crnogorskog P. E. N. centra

Cetinje, 10. maj 1994.

PS. Kao dodatak šaljem Vam nekoliko članaka iz propisa Svetog Sinoda Knjaževine Crne Gore iz 1903. godine i Ustava Crne Gore iz 1905. godine. Kopije ovih dokumenata ćemo rado pokloniti Vašoj Svetosti u vrijeme posjete Crnoj Gori.

*(Pismo Ruskom patrijarhu, Patrijarhu moskovskom i sve Rusije,
Njegovoj Svetosti – Aleksiju)*

* * *

Slava i poštovanje mitropolitu CPC

Mitropolit Antonije Abramović vaspоставio je autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve. Time je ušao u porodicu svijetlih likova koji su se odužili Crnoj Gori i njenj slobodi.

Kao i sve naše mitropolite, do polovine devetnaestog vijeka, njega je na to časno i sveto mjesto izabrao Opštercnogorski zbor na Cetinju.

Dvadesetih godina ovog vijeka crnogorska država i sve njene institucije nasilno su ukinute. Voljom svjetovnog vladara ukinuta je i Crnogorska autokefalna crkva. Prema Ustavu naše crkve to pravo niko nije imao, čak ni njen Sveti sinod. Gospodin Abramović nije izjednačavao vjeru i crkvenu organizaciju. Oni koji to čine, govorio je on, ukidaju ekumenske atribute vjere i odstupaju od osnovnih načela. Crkvena organizacija je državna, a vjera je opšta, nesvodiva na državne i nacionalne granice.

Svakim svojim činom, kao mitropolit Crnogorske autokefalne crkve, gospodin Antonije Abramović bio je čovjek tolerancije, mira, sloge i ljubavi. On nije pravio razlike među građanima Crne Gore, kada su u pitanju vjerska, nacionalna i građanska prava.

Djelovanje mitropolita Antonija Abramovića bilo je u najboljim tradicijama Crnogorske pravoslavne crkve i njenih velikih mitropolita. Time je on zaslužio istinsko poštovanje svih građana Crne Gore, pa i Matice crnogorske.

Slava i poštovanje mitropolitu Crnogorske autokefalne pravoslavne crkve, gospodinu Antoniju Abramoviću.

19. novembar 1996.

*(Reagovanje Matice crnogorske povodom smrti mitropolita
Crnogorske pravoslavne crkve gospodina Antonija Abramovića)*

* * *

Ostrašćeno djelovanje SPC

Djelovanje Srpske pravoslavne crkve na političkom i kulturnom polju nametljivo je i ostrašćeno. Militantni kadrovi srpske patrijaršije zaposjeli su crnogorske hramove, ogroman spomenički fond, pokretni i nepokretni, viševjekovno stvaralaštvo crnogorskog naroda. Oni se nameću kao neprikosnoveni nosioci religijske svijesti i tradicije. Propovijedajući agresivnu ideologiju svetosavlja kao jedini svjetonazor, podstičući netoleranciju prema drugim religijama i inkvizitorske metode protiv Crnogorske autokefalne pravoslavne crkve, proćerujući latinicu i ijekavicu, SPC ne samo da zatire crnogorske kultove i tradiciju, već iz osnova mijenja karakter pravoslavlja u Crnoj Gori, koje nije težilo za ovozemaljskim carstvom i dominacijom ćovjeka ćija je ljudska dužnost bila da kao svoje brani i poštuje pravo drugih. Kako nije uspjela da do kraja ostvari svoj naum u Crnoj Gori, SPC je pribjegli pacifistićkoj demokratskoj frazeologiji i pružanju politićkih usluga, koje sada naplaćuje od vlasti.

Cetinje 31. mart 1998. godine

(Promemorija Matice crnogorske o stanju crnogorske kulture)

* * *

Čestitka na izbor za mitropolita CPC

Visokopreosvećenom gospodinu Mihailu,
mitropolitu Crnogorske pravoslavne crkve

Čestitamo Vam izbor za mitropolita Crnogorske pravoslavne crkve. Crnogorska crkva danas prolazi kroz velika iskušenja. Svi hramovi i objekti njene jurisdikcije zaposjednuti su od tuđe crkvene organizacije. To predstavlja negaciju crnogorske kulture, crnogorskog naroda i crnogorske države.

Aktuelna vlast, koja se deklarativno zalaže za građansku, demokratsku državu Crnu Goru ne prepoznaje opasnost od djelovanja Srpske pravoslavne crkve na crnogorskoj teritoriji. To djelovanje usmjereno na uvođenje Svetosavlja, kao zvanične religije u Crnoj Gori, crnogorska vlast omogućava i finansira. Ona time, suštinski, onemogućava uključenje Crne Gore u demokratski svijet.

Uvjereni smo da ćete na principima tolerancije i jednakosti ljudi i naroda, za što se uvijek zalagala Crnogorska pravoslavna crkva, držeći se osnovnih principa hrišćanstva. Sa te humanističke visine ona nije padala niti se pretvarala u uskogrudu političku organizaciju. Ta orijentacija i sada jača ideju slobodne Crne Gore, u kojoj će čovjek biti čovjeku brat, a ne vuk.

Čestitajući Vam izbor, u dane velikih iskušenja za Crnogorsku crkvu, narod i državu, iskazujemo poštovanje za Vaš doprinos Crnogorskoj crkvi i slobodnoj Crnoj Gori.

Za Maticu crnogorsku
predsjednik
Božina Ivanović

Podgorica, 30. oktobar 1998. godine

* * *

Kontinuitet provokacija Sprske pravoslavne crkve

Nedavni incidenti na Čevu i Cetinju, koje su provocirali sveštenici Srpske pravoslavne crkve, samo su logična posljedica ponašanja te crkve u Crnoj Gori.

Srpska pravoslavna crkva na čelu sa Amfilohijem Radovićem instalirana je u Crnoj Gori kao udarni ešalon politike Slobodana Miloševića i važan činilac velikosrpskog državnog projekta. U vrijeme trijumfa te politike u Crnoj Gori, njeno sveštenstvo je demonstriralo bahatost svojstvenu okupatorskoj sili, a ne duhovnicima koji blagošću i tolerancijom pridobijaju vjernike.

Kontinuitet neprimjerenog ponašanja pripadnika Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori, počev od njihovog čelnika do podmlatka iz Bogoslovije, ima već desetogodišnju istoriju. Više puta su zaslužili pažnju policijskih i pravosudnih organa, ali su zahvaljujući blagonaklonosti vlasti, bili izuzeti od odgovornosti. Treba se prisjetiti pucanja u ljude na Petrovdan na Cetinju; defilea srpskih paravojnih formacija u Cetinjskom manastiru; rušenja i sknavljenja antifašističkih spomenika; divlje gradnje na spomenicima zaštićenim zakonom; drskosti sveštenstva u raznim sredinama i različitim prilikama.

Najdalje su otišli u ispoljavanju mržnje prema obnovljenoj Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi. U njoj su vidjeli opasnog protivnika posrbljavanja Crnogoraca i prisvajanja njihovih kulturnih i istorijskih spomenika. Pokušaj kompromitacije i ostrašćeno i beskrupulozno klevetanje poglavara CPC Antonija Abramovića i Mihaila Dedeića od strane SPC je bez presedana.

Kako su se okolnosti mijenjale, a SPC nije uspjela da satanizuje i uništi CPC, nervoza u njihovim redovima dovela je, eto, i do fizičkih nasrtaja na mitropolita Mihaila.

Matica crnogorska poziva na mir, povjerenje u pravosudne organe, strpljenje i odgovornost svih faktora, a naročito onih

koji se zalažu za suverenu evropsku Crnu Goru.

Proces, koji će dovesti do toga da crnogorski građani mogu slobodno, bez tutorstva i terora tuđih institucija i posredstva države, ostvarivati svoja vjerska prava i pravo da baštine kulturu i istoriju, u skladu sa svojim nacionalnim osjećanjima, ne mogu zaustaviti ničije provokacije i incidenti.

Predsjednik
Branko Banjević

Podgorica, 24. novembar 1999.

(Reagovanje Matice crnogorske na događaje na Cetinju)

* * *

Limena crkva na vrhu Rumije

Incident koji je prouzrokovala Srpska pravoslavna crkva postavljanjem limene crkve na vrh Rumije, već danima iritira crnogorsku javnost koja traži da taj protivpravni i anticivilizacijski čin bude sankcionisan od strane nadležnih državnih organa RCG.

Kako su državni organi spori i neefikasni, Ogranak Matice crnogorske Bar javno protestuje i traži decidan odgovor i akciju resornog Ministarstva.

Ovdje nije u pitanju samo devastacija prirodnog ambijenta, nijesu narušena samo ekološka pravila, nije najznačajnije ni nepoštovanje urbanističkih i arhitektonskih zakona, već pokušaj narušavanja vjekovnih skladnih odnosa među građanima svih konfesija i nacija na ovom prostoru.

Krst svetog Vladimira i zajednički običaj izlaska na vrh Rumije, poznat je pozitivan primjer međuljudskog sklada i poštovanja. Te svetkovine su zajedničke pravoslavnoj, katoličkoj i islamskoj konfesiji, kao i pripadnicima crnogorskog, srpskog, muslimanskog i albanskog naroda.

Smatrajući ovo prvorazrednim duhovnim i društvenim

pitanjem, Ogranak Matice crnogorske Bar, traži od državnih organa da zaštite crnogorsku kulturnu baštinu od dalje uzurpacije srpske pravoslavne crkve.

Za Ogranak Bar

Milivoje Drašković, predsjednik

Bar, 4. jul 2005.

(Regovanje Ogranka Matice crnogorske Bar)

* * *

Nasrtaj na crnogorske svetinje

Takav čin smatramo nasrtajem na nas i sve naše što je oprečno našem poimanju nacionalnog i državnog dostojanstva i interesa Crne Gore. Zato zahtijevamo od državne administracije da posuđene opštehršćanske relikvije – česticu časnoga Krsta i ruku Jovana Krstitelja, koje je Srpska pravoslavna crkva, koristeći se dugogodišnjim neredovnim prilikama u zemlji uzurpirala, povrati u državno vlasništvo, uvede pod poseban režim zaštite i nad njima uspostavi vrhovni nadzor Države. A da se pitanje mjesta izgradnje objekta u kojem će biti izložene, načina njegovog korišćenja i uprave nad njime riješi na način koji će zaštititi interese crnogorskog naroda, države, Crnogorske pravoslavne crkve i svih drugih koji duhovno pretenduju na svetinje. O tome treba da budu upitane sve zainteresovane strane, domaći i međunarodni stručnjaci koji se bave ovim pitanjima sa kulturnog, muzeološkog i duhovnog stanovišta da bi se ono uredilo na način koji je uobičajen u svijetu, koristan za nas, našu zemlju, Crnogorsku pravoslavnu crkvu, naše duhovne i kulturne institucije i prijestonicu Cetinje.

Takođe, uvjereni,

Da Srpska pravoslavna crkva nema namjeru da se na civilizovan način povuče iz naših svetinja nad kojima je prije

osamdesetdevet godina protekla svoje kompetencije koristeći se silom oružja matične države,

Zahtijevamo,

Da državna administracija uvede Crnogorsku pravoslavnu crkvu u posjed cjelokupne crkvene imovine. Kao akt njene ozbiljne namjere da našu crkvu uvede u posjed na cijeloj teritoriji zemlje smataćemo samo ukoliko je odmah uvede u posjed vrhovne nacionalne svetinje, Cetinjskog manastira, našeg viševjekovnog državnog i duhovnog sjedišta.

Crnogorska Pravoslavna Crkva

Arhiepiskop cetinjski i
Mitropolit crnogorski gospodin Mihailo

Dukljanska Akademija

Predsjednik, prof. dr Božidar Nikolić

Matica crnogorska

Predsjednik, Branko Banjević

Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje

Direktor, prof. dr Vojislav Nikčević

Udruženje književnika Crne Gore

Predsjednik, Milorad Popović

Crnogorski PEN

Predsjednik, Mladen Lompar

Fondacija Sveti Petar Cetinjski

Predsjednik, Drago Rašović

avgust 2007.

(Protest povodom namjere državne administracije da opstehrišćanske svetinje koje se čuvaju na Cetinju uvedu pod kompetencije Beogradske patrijaršije i da nad našom vrhovnom nacionalnom svetinjom, Cetinjskim manastirom, sagrađe crkvu)

* * *

Novi Amfilohijev atak na državu Crnu Goru

Po sporazumu mitropolita Srpske crkve g. Amfilohija i atamana Velike donske vojske g. Viktora Petroviča Vodolackog na Cetinje će doći birani kozački specijalci da čuvaju i od Crnogoraca brane Cetinjski manastir! Sama ta monstruoza ideja svjedoči o krajnjem gubitku samokontrole i uma njenih inspiratora, a njeno ostvarenje bi bila kruna Amfilohijeve nadmoći nad Državom Crnom Gorom, nad dostojanstvom Crnogorskog naroda, nad ponosnim Gradom – herojem Cetinjem, nad multietničkim crnogorskim građanstvom! Ovo je još jedan drastičan primjer Amfilohijevog nepoštovanja Ustava i institucija Države Crne Gore – Vlade, Parlamenta, Vojske, Policije, jer sve te institucije, po Amfilohiju, ne mogu da sačuvaju crnogorsko državno nasljeđe koje se nalazi (ili se nalazilo) u riznici i muzeju Cetinjskog manastira.

Da li Amfilohije smatra da je Država Crna Gora toliko posrnula u svojim moćima da on može da radi sve što hoće, ili što mu matična centrala naredi, tek ovo je poslije naoružane Arkanove garde na prozorima Cetinjskog manastira i Sedmog bataljona za disciplinovanje Cetinja i Crne Gore najžešći izazov svim legalnim i legitimnim institucijama crnogorskim, ali i svim patriotskim građanima Crne Gore.

Cijenimo slavnu prošlost Ruskih Kozaka; bilo je situacija kad su ih u borbi za opstanak predvodili i crnogorski oficiri. Oni su, kao i drugi miroljubivi građani svijeta, dobrodošli u posjetu Crnoj Gori, ali njihova pandurska pomoć Amfilohiju u pokušaju zastrašivanja crnogorskih građana i ponižavanja Države Crne Gore ne može biti dozvoljena. Amfilohije možda vjeruje da je za

još jednu svoju nepojmljivu drskost izabrao povoljan trenutak, kad se Crna Gora sprema za parlamentarne izbore, procjenjujući da će mu u toj situaciji lakše proći i ova teška provokacija. On valjda to svoje ubjeđenje zasniva na činjenici da mu je, na sramotu Crne Gore, pošlo za rukom da ponizi nadležne crnogorske državne institucije, koje su, iz nedovoljno poznatih motiva, iznevjerile svoje odluke i očekivanja građana i umjesto da uklone lažnu lastru crkvicu sa vrha Rumije, dozvolili da je Amfilohije, iz prkosa i inata, ojača obesvećenim kamenjem!

Istorijska Crna Gora je uspijevala da se odupre brojnim agresorima, pa vjerujemo da ni ova provokacija neće doživjeti svoje ostvarenje. Pozivamo Predsjednika Crne Gore, Parlament, Vladu i Ustavni sud da spriječi državnu i nacionalnu blamažu i zaustave dalje Amfilohijeve diverzije.

Za Maticu crnogorsku

predsjednik Branko Banjević

Za Fondaciju „Sveti Petar Cetinjski“

predsjednik UO Dragoljub Rašović

Za Dukljansku akademiju n/u

predsjednik akad. Božidar Nikolić

Za Crnogorski P. E. N. Centar

predsjednik akad. Mladen Lompar

Za CDNK

predsjednik Milorad Popović

U Podgorici, 16. januara 2009.

* * *

Svetosavsko svojatanje Crne Gore

Matica crnogorska upozorava da zvanična Srbija, u savezništvu sa Srpskom pravoslavnom crkvom, nastavlja da vodi istorijski poraženu politiku. Sanjajući stare hegemonističke snove, predsednik Srbije, njegov ministar inostranih poslova i visoki kler Srpske pravoslavne crkve, na upečatljiv način pokazuju kako treba rušiti mostove između Srbije i Crne Gore. Nakon predaha, tokom kojega su se episkopi nadmetali za položaj patrijarha, Srpska pravoslavna crkva je, uz podršku zvaničnog Beograda, pokrenula novu akciju za jačanje svog uticaja u Crnoj Gori. U namjeri da se skrene pažnja s problema koji opterećuju srpsko društvo i neutrališe nezadovoljstvo zbog propale kandidature mitropolita Amfilohija, sadašnja propagandna ofanziva predstavlja još jednu brutalnu provokaciju prema Crnoj Gori.

Srpski državni i crkveni poglavari orkestrirano poručuju da ne treba prihvatiti poraz velikosrpske politike, već valja ohrabriti pristalice i uliti im nadu u obnovu propalog projekta. Nova srpska klerikalna politika garantuje kulturno i nacionalno jedinstvo „svojeg“ zamišljenog političkog prostora, kao kompenzaciju za propali imperijalistički projekt teritorijalnoga proširenja.

Centralna tačka takvih projekcija ostaje Crna Gora, koju valja držati u bratskoj pokornosti, pritom vrijeđajući Crnogorsku pravoslavnu crkvu i ignorišući našu državnu suverenost i pravo na posebne nacionalne interese. Prema tom konceptu Crna Gora je bez crnogorskog identiteta, privremena država. Sva ta poznata anticrnogorska djelatnost predstavlja ignorisanje realnosti, prkos evropskim vrijednostima i poigravanje s regionalnom stabilnošću.

Samo politički slijepci mogu se čuditi porukama novog srpskog patrijarha i srpskih nacionalističkih zvaničnika. Ali, za Maticu crnogorsku je neprihvatljivo da crnogorska vlast, koja ima ustavnu obavezu da štiti državni integritet, prećutkuje nasrtaje koji vrijeđaju dostojanstvo Crne Gore, prisvajaju njeno nasljeđe, ponižavaju državu, pa i samu vlast.

Podgorica, 3. februar 2010.

(Reagovanje Matice crnogorske na svetosavsko svojatanje Crne Gore)

* * *

Ponovni pohod srpskog hegemonizma na Crnu Goru

Svaki narod i država vodi nacionalnu politiku prema svojem iseljeništvu. Takvu strategiju ima i Crna Gora. Nema ništa neprirodno da i Republika Srbija obznani svoju politiku prema svojim iseljenicima. Upozoravajuće je poglavlje o Srbima u regionu, pa time i u Crnoj Gori, koji se ne tretiraju kao iseljenici, već dio projektovanog srpskog etničkog prostora. Šta više, vrši se pritisak od druge države da se Srbi proglase konstitutivnim narodom, a time redefiniše poredak države Crne Gore koja je Ustavom proglasila suverenitet građanina i tolerantnu multietničku i multivjersku zajednicu.

Strategija Vlade Srbije za odnose sa dijasporom je politička namjera sa ciljem da se pod maskom evropske identitetske retorike obnovi propali velikosrpski projekat čiji prvi korak bi bio nacionalistička ustavna rekonstrukcija sušednih država. Umjesto suočavanja sa poražavajućom prošlošću, zvanična Srbija ponovo nudi oživljavanje pogubnih hegemonističkih ideja i pokušava da spoji kosovski mit i svetosavlje sa evropskim građanskim pravima. Ona je odraz neprevladanih trauma i nesuočavanja sa prošlošću.

Vlada Srbije ne naglašava da poštuje teritorijalni integritet država u okruženju, Ustav i zakone tih zemalja, njihovu kulturu, istoriju. Ne uvažava se činjenica da su Srbi, kao i drugi građani suverenih država, dužni da budu lojalni prema njima, da su se promijenile okolnosti u okruženju i da su nastale suverene države; da balkanske zemlje nastoje da stvore uslove za bolji život, civilizovan društveni dogovor novih generacija da žive u evropskoj civilizaciji, sa manje istorije, a više blagostanja i mira.

Ponovo su Srbi neravnopravni, ponovo srpski grobovi određuju srpsku teritoriju, ponovo podrška domovine. Previše su živa i bolna šecanja da takve poruke ne izazovu zebnju i odbojnost.

Pohod na Crnu Goru od strane sekularne Srbije u prvom ešalonu ima svještenstvo i monaštvo Srpske pravoslavne crkve, koje se finansira iz državnog budžeta, a ima „duhovnu misiju u Crnoj Gori u funkciji očuvanja nacionalnog /srpskog/ identiteta“. Na čemu počiva „misija“ Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori ako ne na negiranju crnogorskog jezika, crnogorske istorije, crnogorske nacije, crnogorske crkve, ignorisanju crnogorske države i Ustava Crne Gore. U 21. vijeku se oslanjati na monaštvo, materijalno ga pomagati, štiti njegova „prava“ na otete manastire, crkve i zemljište, u najmanju ruku ne doprinosi porastu povjerenja u regionu i razvoju tolerantnih odnosa u multikonfesionalnoj Crnoj Gori.

Ofanziva na Crnu Goru i druge države u okruženju otpočinje uoči popisa u tim zemljama. Na djelu su pritisci kako bi rezultati popisa bili politički kapital za buduće manipulacije. To je nastojanje da se očuvaju rezultati politike Slobodana Miloševića i Amfilohija Radovića, pa se kreće u novu srbizaciju Crne Gore.

Konačno, strategija Vlade Republike Srbije prema iseljeništvu u dijelu koji se odnosi na Crnu Goru, po mišljenju Matice

Izvodi iz programā, saopštenja i drugih reagovanja Matice crnogorske
crnogorske, predstavlja opasnu instrukciju za destabilizaciju Crne
Gore i zahtijeva odlučno reagovanje crnogorskih vlasti u cilju
zaštite građanske demokratije i ustavnog poretka Crne Gore.

Za Maticu crnogorsku
Branko Banjević, predsjednik

Podgorica, 04. mart 2011.

(Saopštenje Matice crnogorske)

* * *

Neprimjereno miješanje u unutrašnje stvari druge države

U posljednje vrijeme sve učestalije su poruke političkih funkcionera iz Beograda, upućene Srbima u Crnoj Gori, a mnoge od njih i izrečene u Crnoj Gori, da jedino učešćem u vlasti mogu popraviti svoj status. Takva instrukcija polazi od tvrdnje da su pripadnici srpskog nacionalnog korpusa ugroženi i diskriminirani u društvenom i političkom životu Crne Gore, što naposljetku vodi do usvajanja onih metoda političke borbe koji za cilj imaju vraćanje Crne Gore na put još jednog od srpskih entiteta. Te političke sugestije ne pozivaju srpsku zajednicu u Crnoj Gori da učvršćuje suverenitet države, bogati njen multinacionalni karakter, vlastitim doprinosom ubrza evroatlantske integracije, i u zajednici sa drugim narodima traži oblike svoje jednakosti, već ih nagovara da se kroz učešće u vlasti bore za dominaciju svojega jezika, crkve i pisma, kako bi postali „jednakiji od drugih“.

Matica crnogorska ocjenjuje takav nastup neprimjerenim miješanjem u unutrašnje stvari druge države, sa krajnjim ciljem koji nam je odavno poznat: da se izokola utiče na promjenu državno-pravne strukture Crne Gore kako je definisana Ustavom.

Crna Gora je građanska i sekularna država u kojoj ne postoje konstitutivni narodi kao ni državne religije, a vlast svoj legitimitet stiće na izborima, isključivo odlukom građana Crne Gore, a ne diktatom spolja. Narodi koji žive u Crnoj Gori, kao i njihovi politički predstavnici, niti su neiskusni, niti maloljetni, da ne bi znali kako svaka paternalistička intervencija sa strane narušava delikatan odnos naroda koji žive u Crnoj Gori i sudbinsku upućenost jednih na druge, zbog čega je, najzad, Crna Gora i definisana kao građanska država.

Zbog očiglednog neprihvatanja tih temeljnih principa na kojima počiva savremena Crna Gora, možemo samo sa žaljenjem konstatovati da promjena vlasti u Beogradu ne znači i promjenu odnosa prema Crnoj Gori. Očigledno je da su još uvijek u političkom opticaju vrijednosni sistemi iz prošlosti, koji u slučaju politike prema Crnoj Gori nikada ne gube na aktuelnosti.

Predšednik Matice crnogorske
Dragan Radulović

Podgorica, 07. februar 2014.

*(Reagovanje Matice crnogorske na poruke iz Beograda
upućene Srbima u Crnoj Gori)*

* * *

Crna Gora – sekularna država izložena klerikalizaciji

Da li je sekularna država kod nas nemoćna ustavna norma, bez uporišta u društvenoj realnosti? Čime je moguće objasniti izostanak značajnijeg javnoga i društvenog otpora sve učestalijim i grubljim intervencijama vjerskih poglavara u politički život Crne Gore? Kako smo dospjeli u situaciju da se visoki državni funkcioneri bave crkvenim temama, a vjerski

velikodostojnici bez ustezanja prihvataju učešće u partijskim pregovorima u vezi formiranja vlasti? Zbog čega politička vlast u ustavnonormativno sekularnoj državi sklapa nagodbe sa poglavarima različitih vjerskih zajednica koje u krajnjem vode ka urušavanju sekularizma i republikanizma? Da li se samo matricom dužničko-povjerilačkog odnosa može objasniti fenomen njihove sinergije? Da li se u crnogorskom društvu u dovoljnoj mjeri prepoznaje opasnost duboke klerikalizacije, i da li smo svjesni posljedica koje sobom donosi zahtijevano uvođenje vjeronauke u škole? Naposljetku, budući da sloboda vjeroispovijesti pretpostavlja temeljnu modernu slobodu savjesti, da li se u sve slabijoj sekularnoj državi Crnoj Gori lagano ugrožava građanska pozicija ateista, skeptika i agnostika? A time i evropska perspektiva crnogorske političke zajednice.

Dragan Radulović
predsjednik Matice crnogorske

Podgorica, 05. februara 2015.

(Konkurs Matice crnogorske za esej)

* * *

Zakon na temelju međunarodnog prava

Ohrabruje kvalitet objavljenog Nacrta Zakona o slobodi vjeroispovijesti, budući da se bazira na savremenim tekovinama međunarodnog prava, što istovremeno podrazumijeva njegovu usklađenost sa pravom EU, a čije norme korespondiraju sa Ustavom Crne Gore kada su u pitanju sloboda vjeroispovijesti i odvojenost poslova vjerskih zajednica od države, i obratno.

Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1977. godine de facto odgovara svim vjerskim zajednicama, jer im njegovi nedostaci omogućavaju finansijsku netransparentnost i otvaraju prostor da nekontrolisano raspolažu materijalnim dobrima i kulturnom baštinom Crne Gore. Rezultat takvog odnosa vjerskih zajednica prema spomenutim vrijednostima prepoznajemo u nenamjenskoj prodaji nepokretnosti, kao i u evidentnoj devastaciji sakralnih spomenika, čija je obnova obavljena mimo standarda struke i nadzora države. Tipičan primjer navedenog je Manastir Ostrog. Umjesto adekvatne reakcije državnih organa, jasnih stavova naučnih i stručnih institucija, u javnom diskursu se godinama provlače paušalne interpretacije o navodnom diskriminatornom odnosu države prema vjerskim zajednicama.

Koliko su uistinu ugrožene vjerske zajednice u Crnoj Gori u zadnjih četvrt vijeka najbolji su pokazatelji milionski iznosi donirani za izgradnju novih ili obnavljanje postojećih objekata, kao i hiperprodukcija vjerskih službenika, što jedino može ukazati na činjenicu da se radi o procvatu vjerskog biznisa u našem društvu. Svjedoci smo da su neke vjerske zajednice u proteklom periodu zloupotrebljavale zajamčenu autonomnost, što se najviše ogleda u njihovom aktivnom učešću u političkom životu, često upotrebljavajući govor mržnje u obrazlaganju tzv. vjerskih ubjeđenja, pri čemu najbrojnija vjerska zajednica otvoreno negira državni suverenitet Crne Gore i nacionalni identitet Crnogoraca bez ikakvih pravnih posljedica.

Zahtjevi za preispitivanjem Nacrta Zakona o slobodi vjeroispovijesti zbog navodne neustavnosti sračunati su na opstruiranje njegovog usvajanja.

Pomoću kvaziteoloških tumačenja pokušavaju se obesmisлити ključne odredbe ovog Nacrta Zakona da bi se zadržao ne samo monopol nad vjerskim životom, nego i brojni benefiti nastali kao proizvod deregulacije i inertnog pristupa organa državne

uprave, zbog čega se stiče utisak da se na pojedine vjerske zajednice ne primjenjuje pozitivno pravo Crne Gore, što jeste protivustavno, i upućuje na stav da je sekularna država izložena klerikalizaciji.

Određbe nacrtā koje se tiču sticanja pravnog svojstva vjerske zajednice, vezivanje jurisdikcije vjerske zajednice za granice Crne Gore i uspostavljanje državne svojine nad vjerskim objektima i zemljištem u skladu sa stanjem do 1. decembra 1918. godine vraćaju potreban institucionalni kapacitet državi u uređenju i rješavanju brojnih problema u ovoj oblasti.

Vjerski radikalizam, koji je odavno prisutan u našem društvu, a u svijetu poprima zabrinjavajuće razmjere, predstavlja snažnu opomenu svim društvenim subjektima da se civilizacijska vrijednost sekularizma mora braniti pravnim sredstvima, zbog čega tražimo usvajanje Zakona o slobodi vjeroispovijesti po hitnom postupku, na jesenjem zasijedanju Skupštine Crne Gore.

Za Maticu crnogorsku
Dragan Radulović, predsjednik

Podgorica, 17. avgust 2015.

*(Saopštenje Matice crnogorske povodom javne rasprave o
Nacrtu zakona o slobodi vjeroispovijesti)*

***

Pokušaj destabilizacije države Crne Gore

Protesti jednog dijela opozicije u Podgorici, praćeni političkim primitivizmom i nasiljem, izrodili su se u antidržavnu manifestaciju. Siledžijstvo i nepoštovanje zakona i institucija se

nastoji prikazati kao demokratija. Teren je posljednjih mjeseci pripreman negativnom kampanjom protiv Nacrta zakona o slobodi vjeroispovijesti, u čemu je prednjačila Srpska pravoslavna crkva, da bi se radikalizovao u vrijeme sve izvjesnijeg prijema Crne Gore u NATO savez, sa ciljem da se ona zaustavi na tom putu.

Na sceni je model koji smo već ranije videli u Crnoj Gori: govor mržnje i zapaljiva retorika, četnička ikonografija, odioznost prema suverenoj Crnoj Gori, atmosfera linča... A sve što se zbiva ukazuje da nije riječ o spontanoj reakciji nezadovoljnih građana, nego o dirigovanom pokušaju destabilizacije države Crne Gore. Na tom poslu okupili su se raznorodni i po logici nespojivi subjekti: crkveni militanti, politički radikali, nevladine organizacije, mediji... Bez ijedne nove političke ideje ili konstruktivnog prijedloga, bez razumne alternative postojećoj vlasti, ukoliko kao alternativu ne prihvatimo paljenje sopstvene kuće i život na zgaristu.

Opravdano socijalno nezadovoljstvo crnogorskom vlašću ne smije biti alibi za uništenje države, te dvije stvari se uvijek moraju razlikovati. Vlast je obnovu državnosti dobrim dijelom razumjela kao priliku za svoje opstajanje, bez valjanih napora da se reformišu i osposobe institucije sistema, koje su, nažalost, trome i zastarjele, a često, i bez elementarnog profesionalizma, pa i patriotizma. Crnogorska vlast je sklona sklapanju trulih nagodbi sa onim političkim subjektima koji neprekidno rade na uništenju države Crne Gore. U prvom redu sa Srpskom pravoslavnom crkvom, koja je podstrekač aktuelnih antidržavnih zbivanja, a to čini uz jasno prepoznatljivu podršku centara moći, ne samo iz regiona.

Strateški odnosi velikih sila prelamaju se i preko Crne Gore, čine je posebno ranjivom u ovim turbulentim vremenima, što može proizvesti pogubne posljedice. Zbog toga je potrebna odlučnost vlasti u sprovođenju zakona i Ustava i dodatna

---

Izvodi iz programā, saopštenja i drugih reagovanja Matice crnogorske
mudrost dobronamjernih i politički mislećih građana da
sačuvaju mir i stabilnost naše domovine, jer u protivnom – i
zgarište će nam biti nedostižan luksuz.

Matica crnogorska

Dragan Radulović, predsjednik

Podgorica, 20. oktobar 2015.

*(Saopštenje Matice crnogorske
povodom pokušaja destabilizacije države Crne Gore)*

***

Izbori kao svečani dan demokratske provjere volje naroda

Matica crnogorska se uvijek zalagala za suverenu, demokratsku i evropsku Crnu Goru i svoje kritičko sagledavanje stvarnosti javno iznosila pred crnogorske građane u zemlji i iseljeništvu, ne boreći se za bilo čije političke simpatije. To činimo i ovoga puta.

Predizborna kampanja dostiže kulminaciju. Dominira jezik mržnje i zapaljiva retorika u kojoj sukobljene strane ne biraju riječi da uvrijede i ocrne jedni druge. Prijeti se odmazdom i najavljuju obračuni. Prizivaju se duhovi takozvane AB revolucije i Podgoričke skupštine, zahtijeva se odustajanje od evro-atlantskih integracija. Na brutalan način angažovani su i protivnici izvan Crne Gore koje nijesmo imali prije deset godina.

Problemima bremenito ekonomsko i socijalno stanje stvara nezadovoljstvo građana. Samouvjerenost partije koja je dugo na vlasti, a koja je iznevjerila mnoga politička očekivanja i frustracija dijela opozicije, koja ignoriše postignute rezultate i

najavljuje radikalne zaokrete u spoljnoj politici države, stvorili su ambijent dramatičnog i atmosferu „sudnjeg dana“ u kojoj gospodari ostrašćenost, a gubi se iz vida ono što je u cijeloj stvari najbitnije.

Predstojećim parlamentarnim izborima, deset godina nakon obnove nezavisnosti i punog međunarodnog priznanja Crne Gore, vrlo je važno da svaki građanin, kao legitimni nosilac dijela suvereniteta, pristupi sa jednakom mudrošću i političkim promišljanjem kao što je učinio na referendumu 2006. godine. Njihov izbor će određujuće uticati na civilizacijsko opredjeljenje naše političke zajednice. A to zahtijeva da svi pažljivo razmisle o tome kojoj će političkoj opciji, stranci ili koaliciji povjeriti zemlju na upravljanje.

Crna Gora je malobrojna politička zajednica koja je s mukom i teško sticala vlastitu slobodu i pravo da samostalno odlučuje o svojoj budućnosti, zajednica koja počiva na delikatnoj ravnoteži između građana različitih nacija i na njihovoj međusobnoj toleranciji. Mir i stabilnost naše zajedničke domovine temeljna su pretpostavka prosperiteta svakog građanina. To je vrijednost koju nikakav politički avanturizam ne smije da ugrozi. Crna Gora je izašla iz turbulencija nedavne istorije i postala uvažavani član međunarodne zajednice, poštovan i dobar susjed, i ne smijemo dozvoliti da nas sređivanje unutrašnjih društvenih problema vrati u prošlost s kraja XX vijeka. Traumatično iskustvo gubitka suverenosti i mukotrpana nastojanja da se naša domovina ponovo upiše na mapu postojećih država svijeta, jasno opominju i čine nas posebno politički osjetljivim na sve pokušaje da se budućnost zajednice prepusti strankama i vođama koje su pokazale da ne njeguju nikakvu lojalnost prema Crnoj Gori.

Matica crnogorska vjeruje da je patriotski kapacitet crnogorskog društva narastao do mjere da može trezveno i demokratski napraviti izbor na korist Crne Gore.

Matica apeluje da 16. oktobar bude svečani dan demokratske provjere volje naroda poslije kojeg dolazi običan radni dan od koga počinje procedura predviđena zakonom za ustanovljenje legitimne vlasti do novih izbora.

Matica crnogorska

Dragan Radulović, predsjednik

Podgorica, 12. oktobar 2016.

(Apel Matice crnogorske građanima)

* * *

Upozorenje na razorno djelovanje SPC

Matica crnogorska se prema sekularnoj građanskoj Crnoj Gori, kao i prema Crnogorskoj i Srpskoj pravoslavnoj crkvi, nedvosmisleno odredila svojim Programom „Crna Gora na evropskom putu“. U skladu sa tim Matica crnogorska dvadesetpet godina upozorava crnogorsku javnost i vlast, na razorno političko djelovanje SPC u našoj državi.

Instalirana kao mesija i jatak srpskog šovinizma i dominacije, SPC se bavi ukidanjem i kompromitovanjem crnogorske države i crnogorskog identiteta. Ona se ponaša kao politički faktor, prkosi društvu, ignoriše zakone! Ona slijedi duh Podgoričke skupštine i ukaze regenta o ukidanju Crnogorske crkve, naroda i države! Ona razvija ideologiju četništva kao jedinstvenu anticrnogorsku matricu i predstavlja štab pete kolone velikosrpskog hegemonizma u Crnoj Gori.

Vlast je tolerisala takvo ponašanje saradnjom, nečinjenjem i ustezanjem da primijeni zakon. Poglavar SPC u Crnoj Gori je tako uspio da stvori državu u državi i da beskrupulozno sije laži o Crnogorcima i crnogorskoj kulturi.

Sad kad je vlast konačno odlučila da zakonski uredi status vjerskih zajednica, on organizuje puč na suverenu državu, politički trguje sa dijelom opozicionih partija, koje ostrašćeno pozivaju na građanski rat. Kulminaciju ove histerije predstavlja namjera da zloupotrijebi ćivot i mošti Svetog Vasilija Ostroškog, ali ne za slavu i milost Crne Gore, već za njen rastur i zlu krv. On kopa jamu iz 1918. koju je zauvijek zaravnala antifašistička oslobodilačka borba i referendum o nezavisnosti.

Država ima obavezu da štiti integritet i dostojanstvo Crne Gore svim zakonitim sredstvima, bez odstupanja i ustupanja. Zakon o slobodi vjeroispovijesti obezbjeđuje građanima punu vjersku slobodu, a državi vlasništvo nad objektima koji su dio njene istorije, kulture, svijesti o sebi, njenog suvereniteta i identiteta.

Za Maticu crnogorsku
Dragan Radulović, predsjednik

Podgorica, 18. decembar 2019.

(Saopštenje Matice crnogorske povodom najavljenih skupova SPC)

ZAKON PRVI KORAK U ODUPIRANJU KLERIKALIZACIJI CRNE GORE

Dragan Radulović

In an interview for Dnevne novine, the President of the Matica crnogorska stressed that the fierce propaganda conducted against Montenegro is a constant of the Belgrade authorities, regardless of who is in power, and concluded that the Law on Freedom of Religion is only the first step in civil resistance to clericalization of the Montenegrin society that had long since taken hold and the seemed no longer possible to resist.

Mediji u Srbiji ne prestaju sa hajkom protiv Crne Gore. Vi ste u izjavi za RTCG kazali da je retorika kao uoči referenduma, i da Srbija vodi medijski rat protiv Crne Gore. Kakve posljedice će ostaviti sadašnja zapaljiva retorika? Da li među srpskim zvaničnicima, postoji uopšte želja da se spuste tenzije?

Ne, zašto bi? Maliciozna propaganda prema Crnoj Gori je konstanta vladajućeg Beograda, bez obzira ko se nalazio na vlasti. Bar u to smo se uvjerali nebrojeno puta. Ni u čemu se ne razlikuje mahnitiranje tabloida pod Vučićem, od onoga što su mediji činili za vrijeme Tadića, Koštunice, ili Miloševića nakon 1997. godine. Ili onoga što su visoki činovi SPC izjavljivali o Crnoj Gori i Crnogorcima. Što je sasvim razumljivo, jer ta politička svijest nas je uvijek doživljavala samo kao plijen koji

je uspio da izmakne, i nikako drugačije. A sve fraze o vječnoj ljubavi „dva oka u glavi“ su prazna medijska priča koja u oblandu uvija vrijeme u kojemu Crna Gora ne pokazuju ni zrnce političkog subjektiviteta. Međutim, tome se moramo suprotstavljati političkom pameću i oprezom, nikako drugačije. Sve drugo bi bilo tek nasijedanje na gadosti koje nam serviraju. Dakle sportski, i bez ishitrenih poteza.

Posebno su iritirajuće bile izjave srpskog šefa diplomatije da su izdajnici svoje zemlje oni koji u Srbiji prihvataju crnogorski Zakon o slobodi vjeroispovijesti. Takođe će ostati upamćene njegove prijete da će se oduzimati državljanstvo građanima Srbije koji su porijeklom iz Crne Gore, a koji rade protiv Srbije. Nijesu rijetki oni koji ovakve izjave tumače u svijetlu predizborne kampanje i da će se strasti nakon izbora u Srbiji smiriti. Šta Vi mislite?

Izbori su i u Crnoj Gori, takođe. A strasti su sastavni dio predizborne kampanje. Nije politika samo ciljno-racionalna djelatnost, ona u sebe uključuje strasti, raspoloženja, pogotovo percepciju stvarnosti koja se na osnovu toga formira... Ministri Dačić i Vulin su koloritne i žovijalne pojave, veoma osobene na srpskoj političkoj sceni, koji su u srpskoj Vladi očigledno zaduženi da se sada malo bave Crnom Gorom, i to je lijepo s njihove strane. Ministar Dačić je upućen političar koji dobro zna da je neustavno oduzeti državljanstvo građaninu, a još besmislenije je to uraditi zbog toga da li podržava ili osporava zakon donijet u drugoj državi. Sumanuta propagandna priča, ništa više. Kao i ona predsjednika Vučića o Crnogorcima koji su ranije vladali Srbijom, a sada za njegovoga vaktu to više ne čine. Oprostite, ali ti ljudi koji su vladali Srbijom bili su Srbi „poreklom iz Crne Gore“, a ne Crnogorci. I građani Srbije su uredno glasali za njih i njihovu politiku, nije ih Crna Gora nametnula silom i tenkovima.

A kada već govorimo o asimilaciji, gdje nestadoše Crnogorci u Srbiji? U vremenu od 2002. do 2011. godine njihov broj je

opao za 44%. Izloženi svakovrsnim napadima i neprekidnom omalovažavanju u medijima, taj rezultat je bio sasvim očekivan.

Predsjednik Srbije kaže da crnogorska vlast ne može pregovarati sa Mitropolijom crnogorsko-primorskom, već sa SPC, odnosno ne sa Amfilohijem, nego Irinejem. Kako to komentarišete?

Najblaže rečeno kao prekoračenje ovlašćenja, i grubu intervenciju u unutrašnje stvari druge države, jer nije njegovo da u Crnoj Gori određuje dijaloške strane u nekom političkom sporu. Čak i kada bi htio ponuditi dobre usluge posredovanja, politička pamet bi mu nalagala da to učini neuporedivo pažljivije. Ne vjerujem u raskole i svađe unutar SPC. Visoki vjerski činovi su u prvom redu političari i poslovni ljudi, a crkva je firma koja ostvaruje znatan društveni uticaj i neoporezovan profit u ogromnim količinama, i shodno tome ih treba razumijevati. Time ne kažem da u nekoj manastirskoj keliji ne postoji monah kome je zaista stalo do Jevanđelja, ali da se on ne nalazi na samom vrhu organizacije, to je sasvim izvjesno. Formiranje Eparhijskog savjeta u Crnoj Gori, takođe je doprinijelo Vučićevoj zabrinutosti kako će se događaji dalje odvijati, jer to tijelo ne postoji definisano Ustavom SPC, pa se plaši „da ovčica koja ne zanese“... Kada bih htio biti ciničan do kraja rekao bih da ovom izjavom predsjednik Vučić – na prvi pogled samo vraćajući gorke riječi o izdaji Kosova – ipak ojačava dijalošku stranu g. Radoviću u budućim razgovorima o registraciji SPC u Crnoj Gori. Jer, kako to u javnosti izgleda: napadaju ga Vučić i Irinej, vladike rovare, beogradski intelektualci bijesno kidišu na njega... Pa bi neko naivan u Crnoj Gori mogao da pomisli: ko zna, možda taj Amfilohije i nije tako loš? I odjednom, svaki dogovor s njim postaje za nijansu prihvatljiviji. A opet, moguće je da predsjednik Srbije samo pilatovski pere ruke za svoju političku budućnost: rekao sam što mislim o Amfilohiju, na vrijeme sam upozorio vaskoliku srpsku javnost, pa eto vam ga tamo. Politika je percepcija, rekoh.

Protiv Zakona o slobodi vjeroispovijesti su srpski univerzitetski profesori, akademici, studenti Beogradskog Univerziteta (Pravni fakultet), koji traže protjerivanje crnogorskog ambasadora... Kako ovo tumačite? Jeste li iznenađeni uključivanjem akademske zajednice i njihovom podrškom anticrnogorskoj histeriji u Srbiji?

Samo oni medijski najprisutniji i najglasniji, pa se u javnosti stiče pogrešan utisak da svi u Srbiji misle isto o svemu. Ovo je „dominantna elita“, a koliko je stvarno elita neka građani u Srbiji rasprave. Prvi put sam ih vidio na djelu druge polovine osamdesetih godina, i od tada ih neprekidno pratim. Nabrojane strukture u srpskom društvu inače podržavaju velikonacionalni projekat, to su njegovi glavni nosioci. Dakle, nijesam iznenađen. Buka koju proizvode samo pokazuje da smo na dobrom putu. Ovaj Zakon je samo prvi korak u građanskom odupiranju klerikalizaciji crnogorskog društva, koja je odavno uzela maha i za koju je izgledalo da joj se više niko ne može oduprijeti. Ispostavlja se da nije tako.

Šta je sa crnogorskom akademskom zajednicom, sa našim profesorima, akademikima i CANU i DANU... Da li je bilo za očekivati njihovo aktivnije uključivanje?

Ne znam. Nijesam prava adresa za to pitanje.

Matica crnogorska, kako ste i sami kazali u saopštenju krajem prošle godine: 25 godina upozorava crnogorsku javnost i vlast, na razorno političko djelovanje SPC koja „razvija ideologiju četništva kao jedinstvenu anticrnogorsku matricu i predstavlja štab pete kolone velikosrpskog hegemonizma u Crnoj Gori“. Takođe ste konstatovali da je „poglavar SPC u Crnoj Gori uspio da stvori državu u državi i da beskrupulozno sije laži o Crnogorcima i crnogorskoj kulturi“. S obzirom na sve to, koji izazovi stoje pred Crnom Gorom tokom primjene Zakona o slobodi vjeroispovijesti?

Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori je u jednom trenutku poželjela stvarnu vlast, ne samo duhovnu, nego opipljivu i zemaljsku, da njeni velikodostojnici, poput imama u Teheranu, određuju državu i društvo, i oblikuju ih prema svojoj volji. Što je sasvim u redu kao želja, pod uslovom da uspije, i da ne postoji niko ko bi se tome građanski suprotstavio. Ovo je prvi put u skorijoj prošlosti da je država Crna Gora zakonom stavila do znanja SPC da ne može dalje kako je navikla – ili da budem precizniji: kako je ta ista vlast dopuštala SPC da posluje još od devedesetih godina! – i sasvim je prirodno da se to crkvenim glavarima danas ne dopada!

Možemo očekivati pojačavanje „dobronamjerne pomoći“ iz okruženja, biće novih medijskih čuda i pokora, mirakula i prikazanja, sav onaj već viđeni repertoar političkog vještičarenja biće neprekidno u igri. Možemo očekivati i nove invazije izvanjaca povodom predstojećeg popisa stanovništva u Crnoj Gori 2021. godine, raznobojne bilborde sa Đokovićem i srpskim muzičarima/glumcima/sportistima, sve u 16 dimenzija! I rad srpske službe na terenu, koji je tada bio još efektniji od bilborda. Sve što su do sad već isprobali možemo očekivati još jednom, samo jače.

Ali dobro, pretekli smo i grđe. Nakon aktuelnog „događanja vjernika“ u perspektivi očekuju nas mučni i teški razgovori o registraciji. Za stolom. U nadi, da smo se kao društvo bar toliko civilizovali da možemo ozbiljno razgovarati o političkim stvarima, bez prijetnji i provokacija.

*(D. Radulović, predsjednik Matice crnogorske za „Dnevne novine“,
17. januar 2020. Razgovor vodila Vesna Šofranac.)*

NIJE VINO POŠTO PRIĐE BJEŠE

Marko Špadijer

In an authorial article published in daily Pobjeda, the former secretary general of Matica crnogorska presented his own view of the current situation in Montenegro, referring to the position of the Serbian Orthodox Church who managed to become the main political factor of Serbian nationalist policy, and assisted by the official Belgrade united the pro-Serbian opposition in protests to destabilize the state. However, the author notes that Montenegro is a civil and multi-ethnic state that will overcome the current problems. It is our duty to defend sovereignty and resolve the issue of state-church relations, guided by the best examples of European democracy.

Zakonom o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja sekularna država Crna Gora na savremen način uređuje pravni položaj vjerskih zajednica i garantuje slobodu svim vjernicima da praktikuju svoja vjerska ubjeđenja, a sloboda nije uskraćena ni nama ateistima.

Protesti vjernika SPC i reagovanja u Crnoj Gori, Srbiji i svijetu povodom izglasavanja tog zakona imaju politički karakter, a tek se dijelom tiču vjere i sloboda vjeroispovijesti. Pomama je nastala zbog nagovještaja da može biti ugrožen položaj Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori kao države u državi, veleposjednika i misionara velikosrpske hegemonističke politike. To već bolno zadire u tekovine srpskog nacionalizma u Crnoj Gori.

SPC u Crnoj Gori je u posljednjih trideset godina prvo restaurirana pod zaštitom Arkanovih tigrova, a zatim nezakonito, uz blagoslov crnogorskih vlasti, prisvojila sve što su u slavu Boga pravoslavni Crnogorci gradili vjekovima, sazidala i nove crkve, hramove, konake, škole, hotele i turističke objekte, i stvorila moćnu infrastrukturu i mehanizme manipulacije. Srpska pravoslavna imperija postala je važan politički igrač, ustanova koja ne ferma zakone države Crne Gore i otvoreno se protivi njenoj zapadnoj orijentaciji.

Sa više stotina popova, monaha i monahinja SPC je dostigla broj koji nikada pravoslavna crkva u Crnoj Gori nije ni izbliza imala. Ne znam koliko ta armija ideologa, teologa i propagandista uspješna u propovijedi vjere i jevanđelja, ali je neumorna u ponavljanju lekcije da je savremena CG izdala srpstvo i da treba da se vrati tekovinama Podgoričke skupštine. SPC se nametnula kao politički tutor crnogorskih Srba i jatačka baza za zavjerenike protiv suverene države. Ova crkva ne priznaje državu Crnu Goru i njene zakone Crnogorce kao naciju, njihovu istoriju, kulturu, jezik. Sa posebnom strašću negira postojanje autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Obnovljena CPC, kao nekad bogumilska, bogoslužni na otvorenom, a SPC je, uz asistenciju vlasti, drži daleko od crnogorskih hramova.

Srpstvo kao ideologija oslobođenja porobljenih Južnih Slovena osvajalo je crnogorski prostor gotovo cio jedan vijek. Prosvetiteljsko i vjersko srpstvo koje je uznosilo zasluge i herojstvo Crnogoraca uticalo je na njihovo nacionalno osjećanje. Siromaštvo, slaba pismenost, slavoljublje gospodara i smišljena politika srpske države proizvele su dvojnu nacionalnu svijest Crnogoraca. Početkom 20. vijeka to srpstvo je pokazalo svoje pravo lice asimilatora, srušili državu i poništilo svaku crnogorsku osobenost. Tek su antifašističke snage u ratu i jugoslovenskoj socijalističkoj državi izborile crnogorsku nacionalnu, socijalnu i kulturnu emancipaciju. Latentni srpski nacionalizam je devedesetih godina političko vođstvo Srbije pretvorilo u avanturu razbijanja Jugoslavije sa ciljem stvaranja

velike Srbije. Vladajuća elita Crne Gore, instalirana AB revolucijom, pridružila se tom srpskom ratnom projektu do samonegacije. Crnogorsko nacionalno dostojanstvo se održalo kao temeljna svijest i pored progona od zvanične politike koja je bila u savezu sa SPC. Crna Gora je prošla mučno razdoblje osvešćenja i put od „srpskog sreza“ do suverene države. Kad je napuštena svetosavska ideologija i jeftina parola „dva oka u glavi“ izabran je građanski put obnove crnogorske nacionalne samosvijesti i međunacionalne harmonizacije. To je rezultiralo povratkom državne samostalnosti na referendumu 2006. godine.

Ignorisanje pouka svoje prošlosti i mit o veličini ne dozvoljavaju Srbiji da nađe puteve spokojsva i saradnje sa susjedima, pa brigu o svojim sunarodnicima u državama regiona pretvara u tutorstvo i bazu za hegemonističke aspiracije. Frustrirana zbog gubitka Kosova, ta svijest ne može da se pomiri da se Crna Gora „odcepila“, pa održava nadu da je to privremeno i proizvodi napetost preko SPC i prosrpskih partija u Crnoj Gori. Crnogorci nijesu danas „cvet srpstva“, već Dukljani koji, organizovani u mafijaške klanove, ugrožavaju Srbiju. Za srpsku imperijalnu svijest nije važno da li će Crna Gora biti vladikat, knjaževina, kraljevina, socijalistička republika ili građanska država, važno je da bude srpska. U tu svrhu koriste sve metode i svi vidovi psihološkog, medijskog, vjerskog i političkog pritisaka i manipulacije, a SPC u Crnoj Gori je peta kolona velikosrpskog projekta.

Ova crkva brani svetinje od Crnogorca kao da su talibani koji ruše svoje hramove i spomenike kulture. Taj narod je znao da sačuva manastire Moraču i Pivu, katedralu Svetog Tripuna, Husein pašinu džamiju za svoj ponos i kulturnu vertikalu. Taj, za nju, nepostojeći narod je izgradio veličanstveni mauzolej Njegošu na Lovćenu i pokazao da ga zna čuvati od svakog, pa i od SPC.

SPC ističe parole da Crnogorci izlažu Srbe nepravdama i da ih asimiliraju, ne mareći da to protivrječi logici da je Srba u Crnoj Gori sve više, a Crnogoraca u Srbiji drastično sve manje. Međutim, za propagandu nije važna istina, već manipulacija.

SPC u Crnoj Gori je uspjela da svojim, bez sumnje, predanim

radom i uz pomoć svoje matične crkve i prosrpskih partija i najviših institucija države Srbije, sakupi imponozantan broj pristalica za večernje šetnje ulicama crnogorskih gradova. Sada to radi molebanima, litijama i javnim izjavama svojih velkodostojnika, što je u granicama demokratskih metoda izražavanja nezadovoljstva, ali zavisno od instrukcije vanjskih sponzora i domaćih saveznika, može aktivirati rušilačku energiju destabilizacije.

Okolnosti su se, ipak, promijenile, pa „vino nije pošto priđe bješe“. Crna Gora nije više „srpska Sparta“, niti poprište „događanja naroda“, a međunarodna zajednica ne gleda na Balkan kao na evropsku zabit da bi dozvolila snagama koje čekaju da se svijetla pogase kako bi nahranili svoje bolesne ambicije. Dok Crna Gora zatvara poglavlja iz agende pristupanja evropskoj civilizaciji, SPC otvara poglavlja Načertanija, odluka Podgoričke skupštine i duh Memoranduma. Srpska konzervativna misao danas ne egzistira samo u SPC, već na mnogim adresama u Srbiji i Crnoj Goru koje ne prihvataju institucije zapadne demokratije, multikulturu, ljudska i etnička prava, sekularnu državu i poštovanje drugih identiteta. Takav ratoborni nacionalizam ne može pružiti odgovore na dileme ovog vremena.

Danas Crna Gora nije više ona stara, nesigurna, bez svog programa i vizije. Ona je međunarodno priznata država, članica OUN i NATO saveza i na putu za članstvo u EU. Ona je konsolidovana država sa svojim ustavom, svojim institucijama, pa i represivnim aparatom, svojim ugledom u svijetu, međunacionalnim skladom, na putu da postane pravno uređena država koja znalački koristi svoje prirodne i ljudske resurse za napredak. Ovdje nije mjesto da nabrojim brojne probleme koje je donijela tranzicija i omogućila ova vlast i koji izazivaju revolt i nezadovoljstvo velikog broja građana, jer se nadam da će proces stasavanja instituta demokratije razriješiti većinu tih anomalija, već da ukažem na potrebu jedinstva građana kojima je Crna Gora jedina domovina. Oni su ti koji treba da sačuvaju mir i odbace mržnju i nasilje kao preduslov srećnijeg zajedničkog života.

Događaji izazvani reakcijom na Zakon o slobodi

---

vjeroispovijesti su već viđeni scenario ispoljavanja agresivnog srpskog nacionalizma. Oni su lakmusov papir srpske političke, vjerske i medijske kulture u Srbiji i Crnoj Gori. Sve poznate beštije su u javni prostor ponovo ubacile reciklirani anticrnogorski propagandni materijal.

Srbi su toliko inficirani predrasudama o Crnoj Gori i Crnogorcima da će proći dugo vremena da i većina boljih među njima prihvati realnost da je Crna Gora država koja ima svoje historijsko pamćenje i iskustvo, svoje interese i da su Crnogorci narod koji ima svoju prošlost, kulturu, svoju budućnost i svoj ponos.

Nadao sam se da će velikosrpski ratnički nacionalizam biti pokopan na Haškom sudu i vjerovao da će u Beogradu, kojeg volim, moderna svijest prevladati palanački duh. Prevario sam, on se povampirio. Srpski nacionalizam i populizam koji se sada obrušio na Crnu Goru je toliko retrogradan da ponižava srpsku politiku i kulturu. To je jezik atavizama koji je u prošlosti Balkan pretvarao u Marsovo polje. Vjerujem, ipak, da civilizacijski iskoraci ovoga podneblja, koje je nedavno prošlo pakao, neće dozvoliti da se užasi ponove.

Konačno Crna Gora u 21. vijeku više nije kulturno, niti ekonomski inferiorna država, niti su joj potrebni tutori. Ona je konstituisana kao građanska zajednica koja zna da štiti svoju teritoriju i svoje interese. Njena je obaveza da brani suverenost i riješi pitanja odnosa države i crkve, rukovodeći se najboljim primjerima evropske demokratije. Vlast mora da se pokaže sposobna da sprovede zakone i uvjeri građane da su joj namjere časne i pravedne. Treba joj dati vremena da sačuva mir i prijatelje. Onda će postati jasno da je povampirena četnička ideologija bijes manjine koja laje na crnogorski karavan koji se uputio u neki bolji svijet.

(M. Špadijer, dugogodišnji generalni sekretar Matice crnogorske i glavni urednik časopisa „Matica“ za „Pobjedu“, 23. januar 2020.)

DOVOLJAN KOMPROMIS SA SPC JE ŠTO DRŽAVA TOLERIŠE POSTOJANJE TAKVE CRKVE

Rade Bojović

In an interview given to Gordana Đuračić from the Mina Agency, the author stated that any attempt to show that the SOC in Montenegro cannot have extraterritorial legal treatment is met with bitter resistance from its clergy and Belgrade's hegemonic policies. When it became clear that the issue of questionable property of the Serbian Orthodox Church in Montenegro would be raised, Serbian nationalist circles organized propaganda and political action in order to destabilize the state and remove the government.

Kako bi ste ocijenili situaciju u Crnoj Gori nakon usvajanja Zakona o slobodi vjeroispovijesti ?

U najkraćem, pod izgovorom da su ugrožena vjerska i imovinska prava Srpske pravoslavne crkve, suštinski je riječ o velikosrpskoj pobuni protiv državotvorne, građanske, multietničke, antifašističke i evroatlantske Crne Gore. Pritom, ujedinjena crkveno-opoziciona akcija, zdušno pomognuta sa strane, logično je usmjerena protiv kolebljive i pasivne vlasti koja se napokon usudila da pita – čija je crnogorska imovina ? Ovim Zakonom je višedecenijski vanpravni i eksteritorijalni status srpskih episkopija konačno doveden u pitanje. Zato je bilo realno očekivati da se protiv takve odluke organizuju masovni protesti. U pozadini

je očigledna namjera da se Crna Gora destabilizuje i otvori prostor za reanimaciju politike koja je prije trideset godina već jednom razorila crnogorsko društvo. Od takve anticrnogorske i anti-civilizacijske politike Crna Gora se još uvijek nije oporavila, pa samim tim bi teško preživjela novu marionetsku i velikosrpsku upravu.

Kako ocjenjujete Zakon o slobodi vjeroispovijesti i da li se njime ugrožavaju prava SPC u Crnoj Gori? Kako komentarišete optužbe da se ovim Zakonom pokušava oteti imovina SPC?

Svaki pokušaj da se SPC stavi do znanja da ne može imati eks-teritorijalan pravni tretman niti može biti „*tuđa država u državi Crnoj Gori*” nailazi na ogorčen otpor njenog klera i beogradske hegemonističke politike. Srpske episkopije žele da budu trajno privilegovane, da nesmetano djeluju u pravcu posrbljavanja Crnogoraca i da budu odlučujući faktor koji će dovesti na vlast hibernirane unioniste. Time bi se oktroisala velikosrpska i antievropska politika koja je poražena na državotvornom referendumu. Kada je u pitanju sam Zakon riječ je o savremenom pravnom tekstu koji štiti slobodu vjeroispovijesti i uvjerenja i omogućava autonoman rad crkvama, ali radi se i o pravnom aktu koji pledira da jednakopravno uredi status svih djelujućih vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Istovremeno, ovim Zakonom je na osnovu nekoliko *lex specialis* odredbi istaknuta pravna volja zakonodavca da se crkvena imovina od prije 01. decembra 1918 godine a koja je bila državna ili je nastala ulaganjem građana, ukoliko ne postoje dokazi o valjanom pravnom osnovu sadašnjih držalaca, uknjiži kao državna svojina. Kao što znamo, protiv ovih rješenja se nije pobunila nijedna vjerska zajednica osim episkopija SPC. Samim tim se postavlja logično pitanje u vezi pravne savjesnosti srpskih episkopija koje koriste sakralnu imovinu u Crnoj Gori. Pritom, treba imati u vidu istorijsku činjenicu da je imovina koju je koristila autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva faktički nacionalizovana nakon stvaranja Kraljevine SHS

i protivpravno predata u ruke obnovljenoj Srpskoj patrijaršiji. Zato bi, umjesto ovih nekoliko odredbi koje su povod za tzv. događanje naroda, bilo moralnije i pravno ispravnije da je Parlament donio Zakon o renacionalizaciji sakralne imovine koja je korišćena od strane autokefalne CPC a koja je protivpravno uknjižena na SPC. Ovim zakonom se mogla odrediti i pravična naknada srpskim episkopijama i to u istom iznosu koje su aneksione vlasti Kraljevine SHS „isplatile” Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi. Usput, država Crna Gora je trebala podnijeti i odštetnu tužbu protiv SPC zbog višedecenijske devastacije crnogorskog sakralnog i kulturnog nasljeđa. Time bi lažne dileme oko tzv. otimanja imovine bile pravednije, poštenije i nedvosmislenije riješene.

Da li je taj Zakon u skladu sa Ustavom ?

Crnogorski Ustav jemči imovinska prava, pa samim tim i imovinska prava države Crne Gore. A savremena država Crna Gora je istorijski i pravni sljedbenik Kraljevine Crne Gore. Samim tim, što je bilo crnogorsko tada, treba da bude i sada. Jer, što je s početka nezakonito, to samim vremenom zakonito ne postaje.

Zbog čega SPC odbija da potpiše temeljni ugovor sa državom Crnom Gorom ?

Zato što bi željela da potpiše povlašćeni ugovor sa onom Crnom Gorom koja niti je građanska, niti evropska, niti crnogorska.

Koji je po Vama glavni razlog ovakvih protesta SPC ? Koliko je nezavisnost Crne Gore ugrožena?

Izvjescnost oduzimanja uzurpirane imovine frustriralo je SPC i srpske nacionalističke krugove do te mjere da su se odmah odlučili za organizaciju široke propagandno-političke akcije koja u prvoj fazi ima za cilj destabilizaciju države, širenje straha u javnosti, kao i demoralizaciju i smjenu vlasti. Realno je da ta prva politička faza traje sve do završetka parlamentarnih izbora.

Ukoliko bi bila uspješna, nastupila bi druga faza koja za cilj ima formiranje marionetske vlasti pod kontrolom Beograda i Moskve, udaljavanje od Brisela i kompromitaciju položaja Crne Gore u NATO paktu. Za uzvrat, SPC bi mogla da nesmetano koristi otetu crnogorsku imovinu i postane stožer pravoslavne džamahirije u Crnoj Gori. Istovremeno, država Crna Gora bi potrajala samo do momenta kada velikosrpski planeri procijene da je pogodno vrijeme za novu aneksiju po ugledu na 1918 ili 1989 godinu.

Kako vidite ponašanje Srbije prema događajima u Crnoj Gori?

Ako izdvojimo časne potpisnike apela podrške nezavisnoj i proevropskoj Crnoj Gori, sve drugo je agresorsko i šovinističko ponašanje. Vladajuća i opoziciona Srbija su jednako ujedinjene u mržnji prema Crnoj Gori, kao i pružanju podrške episkopijama SPC i lakejskim opozicionim partijama (DF, Demokrate, SNP itd.). U tom smislu ne zna se ko je gori, da li bivši ratni huškač i licemjerni srpski predsjednik Vučić, njegovi degenerisani ministri, srpski patrijarh i njegovi mizantropski jerarsi, šovinistički lideri propale srpske opozicije ili beogradski lažljivi i mrziteljski mediji. Sve u svemu, sadašnja Srbija je maligna politička tvorevina koja će do kraja sluđeti i dotući srpski narod i zemlja s kojom je teško imati normalne međudržavne odnose.

Što je po Vama glavni razlog prisustvu ovolikog broja građana litijama? Vjerujete li da u tim litijama učestvuje i dosta pristalica DPSa?

Razlozi za masovnost na litijama su višestruki. Od primarno velikosrpskih motiva, preko instrumentalizacije socijalnog nezadovoljstva, pa sve do slijepe lojalnosti vjernika prema kleru SPC. Ali, ipak je zajednički imenitelj onih koji na njima učestvuju, nezavisno od toga da li shvataju ili ne pozadinu ovih protesta, politička i simbolička ravnodušnost prema državotvornosti Crne Gore kao i snažan animozitet prema vlastima. Pritom se

zaboravlja mnogo toga, jer niti je Crna Gora Đukanovićev DPS, niti je Amfilohije crnogorski mitropolit, niti su litije bilo kakav slobodouman pokret, niti je srpska crkva stvarala Crnu Goru, niti je vlast gora od većine naroda, niti ovakva vlast zaslužuje da vlada, niti litijaška opozicija zaslužuje da dođe na vlast, niti SPC može opstati na tronu Svetog Petra Cetinjskog ukoliko opstane nezavisna i evropska Crna Gora. S druge strane, ne treba zaboraviti da bivše unionističke stranke još uvijek imaju više birača nego što je maloljetnih i punoljetnih građana prisutnih na litijama. Međutim, taj broj nije dovoljan da bi se osvojila vlast, čak kada i za protivnika imate dekadentni DPS i njegove malokrvne političke saveznike. Naime, da bi velikosrpska politika pobijedila na izborima nije dovoljna samo podrška iz Beograda i Moskve, već je nužno da pridobiju dio bivših suverenista iz politike i izvan nje. Takvi suverenisti svoju renegatsku ulogu već duže vremena pravdaju psihodeličnom tezom o potrebi demokratizacije društva i jačanju vladavine prava u saradnji sa četničkim popovima i antizapadnim strankama koje drhte od Amfilohijevih anatema. I pritom zaboravljaju da je to - isti onaj Amfilohije koji je sve učinio da posrbi, početniči i uvrijedi Crnogorce, isti onaj Amfilohije koji je višegodišnjim ratnim huškanjem gurnuo srpski narod u propast da bi zatim branio i štitio srpske fašiste i ratne zločince, isti onaj Amfilohije koji Dražu Mihailovića smatra mučenikom i patriotom ili isti onaj Amfilohije koji je sve učinio da njemu vjerni narod postane poslušna pastva koja ne smije da postavi nekoliko logičnih ali neprijatnih pitanja o SPC i njenoj političkoj misiji u Crnoj Gori. Dok, što se tiče prisutnosti pristalica DPSa na litijama, nema dileme da i njih ima u pristojnom broju, pri čemu je to proizvod kreiranja stranke bez ideologije, odnosno stranke koja se nikad nije suočila sa svojom nečistom prošlošću ili partije čija se državotvornost završava tamo gdje počinje vlastoljublje, sinekure, poslovne kombinacije, privatni i familijarni interesi.

Kako će sva ova dešavanja uticati na političku scenu u Crnoj Gori? Da li će sve to više imati uticaja na opozicionoj političkoj sceni ili među glasačima vlasti?

Sigurno je da će ukupna dešavanja uticati na dodatno razočarenje javnosti u već istrošenu i diskreditovanu političku klasu. U tom smislu će se nastaviti diskrepanca između izborne izlaznosti i stvarnih osjećanja većine građana, nezavisno od njihovog političkog opredjeljenja. Vjerujem da od obnove nezavisnosti partije nijesu gore stajale u najširoj javnosti, nego li što je to danas. Tu leži i dio objašnjenja za Amfilohijev crkveno-politički uzlet. Tako da će DPS i njegovi saveznici dodatno biti opterećeni svojom nisko-produktivnom politikom i sve uzaludnijim izbornim pobjedama, dok će dominirajuća opozicija nastaviti sa svojim političkim lutanjima i biće i dalje razdrobljena između služenja anticrnogorskim politikama i predanosti regresivnim i na referendumu poraženim političkim idejama. Međutim, kako se budu bližili izbori, glasači vlasti će se vraćati vlastima dok će glasači opozicije nastaviti da tumaraju između nekoliko srodnih opozicionih partija. Oni treći glasači, kojima je odavno muka i od vlasti i od opozicije, pokušaću da prepoznaju neku alternativu ili će „začepiti nos” i glasati onoga ko im izgleda kao manje zlo ili će nastaviti da ignorišu jalove izborne procese.

Najavljeni su razgovori premijera Markovića i mitropolita Amfilohija. Gdje vidite da je moguće postići kompromis?

Kada se radi o SPC dovoljan kompromis od strane vlasti bi bio i taj što se ovakva crkva uopšte toleriše u Crnoj Gori. Pritom, ne smije se dopustiti da srpske episkopije nastave službu bez pravnog subjektiviteta i temeljnog ugovora kojim će se primarno ograničiti njihovo ignorisanje države Crne Gore i urediti način korišćenja crnogorskih sakralnih dobara. S druge strane, država mora, zbog vjernika koji su crnogorske nacionalnosti, biti otvorena za podršku procesu uspostavljanja autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Jer, ne treba zaboraviti, baš kao što koncept

građanske, multietničke i evropske države nema bolju alternativu, tako i Crna Gora dugoročno ne može opstati bez marginalizacije velikosrpske politike i razumijevanja identiteta Crnogoraca koji nemaju rezervnu državu.

Kako vidite političku perspektivu? Što bi moglo doprinijeti političkom i širem napretku u Crnoj Gori?

U najkraćem, nema nagovještaja da se nešto bitno nabolje može promijeniti nakon predstojećih izbora. Nagore svakako može, što potvrđuju i aktuelni događaji. Da bi se nešto odista progresivno desilo u okviru aktuelne političke klase potrebno je da se sve stranke konačno suoče sa svojim iskrivljenim likom u ogledalu. Primjera radi, DPS bi tada vidio da je Crna Gora umorna od njegovog kljantelizma i kleptokratije, baš kao i od njegovih veterana na čelu sa Đukanovićem i njegovim lojalistima. Istovremeno, dominirajuća opozicija bi trebala da shvati da je krajnje vrijeme da se počne intenzivno liječiti od velikosrpsstva i antizapadnog rusofilstva, da prestane glumiti srpsku dijasporu u svojoj državi, kao i da zaklinjanje demokratskom, pravičnom i multietničkom društvu uz zavlacenje pod skute SPC zakonomjerno završava protiv Crne Gore i njene slobode.

(R. Bojović, nekadašnji člana Upravnog odbora Matice crnogorske za Agenciju MINA, 09. februar 2020. Razgovor vodila Gordana Đuračić)

VLAST NIJE OBEZBIJEDILA LOJALNOST PREMA DRŽAVI

Ilija Vujošević

In an interview with Kašuća Krsmanović from daily Pobjeda, professor Ilija Vujošević, a former member of the Managing Board of Matica, critically analyses the attitude of the Montenegrin authorities towards the Serbian Orthodox Church and in a number of examples shows its permissiveness and compromises. In pointing out the dangers of Serbian nationalism and Serbian Orthodoxy (the so called Svetosavlje), the author sends the message that Montenegro is on the turning point and that the time has come for us, as a historically and politically mature nation, to save our home, our families and neighbours and all the good that we inherited, from the terrible fire that would be hard to extinguish.

„Da li postoji neko pravo koje ja kao Crnogorac faktički nemam, a koje tobože ugroženi Srbi u Crnoj Gori ekskluzivno uživaju? Postoji. Navešću samo jedno. Pravo na otvorena vrata u preko 600 crkava i manastira svete Crnogorske crkve mojih predaka“, poručio je profesor Vujošević

Dok je ova vlast meandrirala u izboru političkih ciljeva, mitropolit Amfilohije je imao jasne ciljeve i nespornu inteligenciju i posvećenost da ih ostvaruje. Po ličnom autoritetu izdigao se iznad brojnih snishodljivaca u vrhu i po dubini institucija i tako postigao moć da negira i sami pravni poredak „fildžan“ države. Očigledni simbol njegove premoći stoji na vrhu Rumije, istakao je u intervjuu Pobjedi prof. dr Ilija Vujošević, prvi predsjednik Socijaldemokratske partije, Crnogorskog vijeća evropskog pokreta i Fondacije Sveti Petar Cetinjski.

Koje to pravo, postavlja pitanje Vujošević, „nemaju Srbi (koji toliko insistiraju na svojoj ugroženosti) koje ja kao Crnogorac imam“?

„Za to moje ekskluzivno pravo ne znam. Da znam, uvjeravam ih da bih se borio da mi to pravo bude uskraćeno, dok ne bude i njima dato. I obrnuto pitanje: da li postoji neko pravo koje ja kao Crnogorac faktički nemam, a koje tobože ugroženi Srbi u Crnoj Gori ekskluzivno uživaju? Postoji. Navešću samo jedno. Pravo na otvorena vrata u preko 600 crkava i manastira svete Crnogorske crkve mojih predaka“, poručio je profesor Vujošević.

Opet je otvoreno bolno pitanje podjele pravoslavaca u našoj zemlji – Crnogorci i Srbi. Je li Zakon o slobodi vjeroispovijesti jedini uzrok, zašto Crna Gora nije sposobna duže od vijeka da „izade“ iz ove podjele?

Naravno, ne. Ima jedna mudrost koja kaže da niko nije tako slijep kao onaj koji neće da vidi. Zakon nije bio uzrok podjela ni osamnaeste, ni četrdeset prve, ni osamdeset devete – jer ga nije bilo. Pa nije ni danas, osim kao povod da velikosrpski nacionalisti, pod egidom SPC koja je masovnim litijama izašla izvan prostora „porte i oltara“, vrate Crnu Goru „za Goleš planinu“. Pritom mislim da su podjele, i onda i danas, mnogo više bolne za Crnogorce zato što im Srbi (ne svi, naravno) osporavaju nacionalni i državni subjektivitet, a obrnuto nikada! Uz duboko poštovanje svim etničkim zajednicama, Crne Gore nema bez Crnogoraca. Kao ni Srbije bez Srba, Engleske bez Engleza itd. Koje to pravo nemaju Srbi (koji toliko insistiraju na svojoj ugroženosti) koje ja kao Crnogorac imam? Za to moje ekskluzivno pravo ne znam. Da znam, uvjeravam ih da bih se borio da mi to pravo bude uskraćeno, dok ne bude i njima dato. I obrnuto pitanje: da li postoji neko pravo koje ja kao Crnogorac faktički nemam, a koje tobože ugroženi Srbi u Crnoj Gori ekskluzivno uživaju? Postoji.

Navešću samo jedno. Pravo na otvorena vrata u preko 600 crkava i manastira svete Crnogorske crkve mojih predaka, što su ih oni o svojem sirotinjskom brašnjenicima, u minulim vjekovima podizali i branili. Oko toga i svega drugog ja ću smatrati neotuđivim pravom i dužnošću da branim makar onaj šesto pedeset hiljaditi dio Crne Gore koji mi, valjda, rođenjem pripada.

Smatrate li da pozivanjem na protestne litije, kao i time što još nijesu procesuirali ustavnu inicijativu koju su najavili povodom Zakona, SPC procjenjuje da će vlast pokleknuti pod pritiskom okupljanja naroda? Ili na ovaj način pojačavaju „pregovaračku poziciju“ u susret potpisivanju temeljnog ugovora države Crne Gore i SPC?

Po suštini svog crkvenog bića SPC je lojalna državi matici Srbiji. Svetosavlje je klerikalno bogoslovlje koje sakralizuje srpsku naciju i teži da viši i niži crkveni kler preuzme odlučujući uticaj u zemlji. Nedovoljno nacionalno osviješćena državna uprava, i sama došla na talasu te mitologije, dopustila je Srpskoj crkvi da se ponaša kao moćan feudalac, čak više nego u njenoj matičnoj državi. Dok je ova vlast meandrirala u izboru političkih ciljeva, mitropolit Amfilohije je imao jasne ciljeve i nespornu inteligenciju i posvećenost da ih ostvaruje. Po ličnom autoritetu izdigao se iznad brojnih snisishodljivaca u vrhu i po dubini institucija i tako postigao moć da negira i sami pravni poredak „fildžan“ države. Očigledni simbol njegove premoći stoji na vrhu Rumije. Naša država pred njim stoji kao onaj ljubavnik u pjesmi: „Ti mi ne možeš toliko zapovijedati, koliko sam ja spreman da ti se pokoravam“. Na razne adrese vlasti smo tri decenije na to uzaludno upozoravali, ali je najčešći odgovor sa prve adrese bio da se radi o „kvaziintelektualnim trućanjima umišljenih i eskluzivnih Crnogoraca“. Kako sam daleko od centara moći jedne ili druge strane, neću spekulisati u procjenama kako će se ovo završiti: rušenjem vlasti, ili temeljnim ugovorom. Ali zbog Crne Gore, a ne zbog vlasti, bogu se molim da to bude ovo drugo.

Koji je motiv protestnih litija, da li je to zaista briga SPC o crkvama ili se pribojavaju otkrivanja nelegalnih registracija i gubitka monopola koji decenijama imaju u Crnoj Gori?

Mislim da je u prvom redu gubitak monopola po kome su crkve i manastiri, uz kriminalne radnje naše koruptivne administracije, dobile eksteritorijalni status. U vrijeme turbulentnih političkih prilika koje su joj išle na ruku devedesetih godina SPC je upisala u vlasništvo 12 kvadratnih kilometara crkvenog zemljišta koje je bilo u narodnom ili državnom vlasništvu i većinu crkava i manastira. Što je još gore, namjerno i organizovano devastira crkveno kulturno nasljeđe i time zatire identitet koji je temelj postojanja svakoga naroda. Da budem ciničan, koliki je obim nepovratnih devastacija, to više i nijesu naše već njihove svetinje. Koliko znam, neka crkva može imati imovinu u drugoj državi samo ako je u ugovornom odnosu sa tom državom. Tako, na primjer, u Beču SPC ima svoju imovinu, ali ona na tu imovinu plaća porez i pokorava se zakonima te države.

Vjerujete li da postoji ozbiljan, strateški, sukob Mitropolije cetinjsko-primorske i centrale SPC u Beogradu ili je riječ samo o taktičkim neslaganjima?

Pa i da nijesam imao preča posla, nijesam obrazovan za praćenje unutrašnjih odnosa u Srpskoj ili nekoj drugoj crkvi. Znam ponešto o njenim ranijim raskolima, ali oko današnjih vrućih tema kao što su Kosovo i Crna Gora pretpostaviću da se može raditi samo o taktičkim manevrima. Kako tvrde poznavaoци državno-crkvenih odnosa, posebno na pravoslavnom Istoku, poslije urušavanja komunizma nije došlo ni do kakve duhovne obnove u hrišćanskom smislu riječi. Sa dotadašnje margine crkva se pojavila na društvenoj sceni da klerikalizacijom osigura za sebe mjesto u tranzicijskim strukturama, a u nekim slučajevima i kao snaga koja postaje dio vlasti. To je bilo ne samo nespojivo sa učenjem jevanđelja i očekivanom „duhovnom obnovom“, već je to bioznak jednog neobičnog retrogradnog procesa koji i danas traje.

Kolika je krivica DPS vlasti i njihovih tajnih trgovina sa SPC što danas, 14 godina od nezavisnosti, još nijesmo regulisali pitanje položaja vjerskih zajednica u Crnoj Gori?

Ogromna i neoprostiva. U ovakvim strateškim poduhvatima tajming je često od presudne važnosti. U našem ličnom, pa i u životu države, skupo se plaća hamletovska neodlučnost, kada nećemo nešto uraditi kad možemo, pa ne možemo kad hoćemo. Tu ne pomaže naknadna pamet.

Na mnogih adresama stižu optužbe na račun vlasti da je ovaj Zakon usvojen ciljano, u izbornoj godini, kako bi se aktuelizovala priča o podjelama u zemlji, što navodno ide u prilog DPS-u. Kako to komentarišete?

Moguće, ali je i ovo poodavno bilo došlo na red. Za Vučića i sve partije Srbije, bolna tema i „kamen u želucu“ je Kosovo. Mada se očekivalo da će Milošević oktobra 88-e, poslije Vojvodine, krenuti na Kosovo „da bi Srbija iz tri dela, opet bila cela“, on se mitingaškim marševima ustremio na Crnu Goru. Ima tu neke analogije i sa sadašnjim (ne)prilikama u manifestacionom i u svakom drugom djelovanju srpskih političkih, medijskih i crkvenih centara moći. Umjesto Kosova koje je sada kao u basni nedostupno „zele-no grožđe“, treba frustrirane birače fokusirati na odbranu svetinja u Crnoj Gori. Neću sasvim isključiti ni DPS visoku školu izbornih marifetluka, ali sam uvjeren da je u ovom slučaju prije riječ o pitanju koje je poodavno na njihovoj agendi.

Vjerujete li da će biti procesuirani svi nezakoniti upisi u katastar i da je vlast spremna da imenuje one koji stoje iza nezakonitih upisa?

Ako je Crna Gora pravna država – da! Koliko god se trudio, ipak ne mogu naći opravdanje za ovu vlast koja svojim autoritetom nije nametnula lojalnost prema ovoj državi, čak ni dijelu administracije koju je sama instalirala. Dakle, onoj desetinama hiljada brojnoj administraciji za koju smo iz Skupštine od funkcionera vladajuće

koalicije mogli čuti nevjerovatnu tvrdnju. Rekao je da bi se kladio da, ako bi u državnoj administraciji proveli referendum za nezavisnu Crnu Goru, da bi ga izgubili! Pa će mi to živimo i o čemu se ovde radi?

Crna Gora je i u žiži takozvanog hibridnog rata. Mediji iz Srbije skoro svakodnevno objavljuju lažne informacije o događajima u našoj zemlji, a vidan je i ruski uticaj. Zašto Srbija i Rusija ne odustaju od pokušaja destabilizacije Crne Gore?

Srbija nikada nije arhivirala Garašaninov imperijalni plan sa posebnim sredstvima za „sjeverne Arbaneze i Crnu Goru, a ovo su upravo oni narodi koji imaju ključeve od vrata Bosne i Hercegovine i od samoga mora Adrijatičkog“. Nije li sva tragika Crne Gore prema tom planu izražena u telegramu Pašića regentu Aleksandru, odmah nakon Mojkovačke bitke: „Vaše Visočanstvo, Srbija trenutno gubi rat protiv Austrije, ali za sva vremena dobija rat protiv Crne Gore“. Ni manje ni više nego „za sva vremena“! Za početak, plan je uspio 1918. Kasnije su ga modifikovali i izvodili do genocida Moljević, Ćosić i ostali srpski nacionalisti. More mastila je potrošeno za veličanje i osudu ovih planova, ali i more krvi proliveno za njihovo provođenje. Pa i u novije vrijeme, Srbija 2011. donosi Strategiju jačanja odnosa matične države i Srba u regionu. Prema toj strategiji kao najpovoljnije rješenje za Srbe u Crnoj Gori pominje se politički model entiteta Republike Srpske (!). Od tada je ova strategija u punom pogonu. A za Rusiju vjerujem da su u pitanju njeni geostrateški interesi zbog NATO širenja na Balkanu.

Mnogi se pozivaju na to da je garant mira u Crnoj Gori članstvo u NATO. Jeste li saglasni?

Mi jesmo pod NATO kišobranom. No, kako u familiji tako i u državi, najveći garant mira je kućni dogovor. NATO, EU ili šira svjetska zajednica lako će prežaliti nečiji državni status ako je novi status „pokriven“ tzv. demokratskim sredstvima. Čini mi se

da smo sada svi na limesu, da smo dužni da ponovo sve ljudski izmjerimo. I pređeni put i put pred nama, i da kao istorijski i politički zrio narod sačuvamo našu zajedničku kuću, naše familije i komšije i sve dobro što baštinimo od strašnog požara koji bi se teško i dugo gasio.

Pravoslavna crkva – stara ideja DPS-a

Kako tumačite ideju predsjednika države Mila Đukanovića o formiranju jedinstvene pravoslavne crkve u Crnoj Gori? Smatrate li da je to izvodljivo?

To je programska ideja DPS-a, par godina poslije referenduma. Moram priznati da je meni i onda i danas nejasna, jer je nikada nijesu detaljnije elaborirali, pa mi se čini i nemoguća, poput kvadrature kruga.

Podržavam pravo Crnogoraca na svoju autokefalnu pravoslavnu crkvu koju su do 1918. imali vjekovima, a da država, shodno evropskoj praksi i suverenom kapacitetu, pravno uredi položaj vjerskih zajednica koje imaju sedište u nekoj drugoj državi. SPC je srpska nacionalna institucija, biće i ostaće za vijeki vjekova, pa ma što o tome mislio Đukanović i njihovi ideolozi.

Mitropolit Amfilohije 2006. godine u Crnoj Gori osnovao je Episkopski savjet Pravoslavne crkve u Crnoj Gori, uklanjajući odrednicu – srpske. Zašto je to učinio i vjerujete li da je sa njim moguće napraviti dogovor?

Potonjih 30 godina nas je naučilo da u Crnoj Gori ništa nije nemoguće i ova vlast bi na to bila spremna. Ali, u takav dogovor ne vjerujem iz najmanje dva razloga. Prvo, teško mogu zamisliti da bi, nakon svega, visokopreosvećeni Amfilohije upuštio u svoje stado sav onaj narod kojega je do juče vidio kao „nakot“, pa i kada bi ga taj „nakot“ ponizno prihvatio za pastira. Drugo, vjerujem, Srpska i Ruska crkva bi ga istog trena anatomisale i (neću biti originalan) „kao prokletog cara Dukljana“ zakuale na Savski most.

Ne znam ko je i po koju cijenu iz vrha ondašnje vlasti od Amfilohija izdještovao izvjesnu suzdržanost pred sami referendum, iako je uoči referenduma na jednoj televiziji o crnogorskom državnom projektu izjavio: „Ne pravi se pita od onoga“... Kada se shvatilo da je „pita“ ipak napravljena, aktivirana je rezervna strategija kojom će se po SPC umanjiti šteta, ali kod Crnogoraca stvoriti privid poštovanja kanonskog određenja da se granice pravoslavne crkve poklapaju sa državnim. Jedino tako se može razumjeti gotovo nevjerovatna činjenica da je Sveti arhijerski sabor SPC već 26. maja (samo pet dana poslije referenduma) donio odluku u kojoj se, između ostalog, navodi: „Poštujući ugled Mitropolije crnogorske i njenu istorijsku ulogu u životu Crne Gore, koja je ponovo stekla svoju državnost...“, te odlučuje da „Pravoslavnu crkvu u Crnoj Gori sačinjavaju Eparhije Srpske Pravoslavne Crkve: Crnogorsko-primorska, Budimljansko-nikšićka, kao i delovi eparhija Mileševske i Zahumsko-hercegovačke...“. Tom odlukom se, takođe, osniva Episkopi savjet navedenih eparhija koji je „dužan, shodno utemeljenom kanonskom poretku da izveštava Arhijerejski Sabor“. Dakle, samo je ispred naziva Pravoslavna crkva u Crnoj Gori ispušten atribut „Srpska“. Ali, čega nema u izlogu ima u radnji. Međutim, postoje tvrdnje ta odluka nije objavljena u službenom listu „Glasnik“ gdje se objavljuju sve odluke Sabora SPC, niti u saopštenju za javnost... Ovi navodi su u najmanju ruku indikativni i, naravno, zaslužuju pažnju za to kompetentnih istraživača. Episkopski savjet se odmah aktivirao kod izrade novog Ustava iz 2007. Koliko znam, dugo vremena se nije javno oglašavao, ali je zato oko pobune protiv Zakona (i ne samo Zakona), u stalnom zasijedanju.

Većina kulturnih i naučnih institucija, pa i veliki broj crnogorskih intelektualaca, ćuti o dešavanjima povodom Zakona. Kako to tumačite?

Misija naučnih i kulturnih institucija i intelektualaca nije samo da djeluje u zadatim datostima, nego da te datosti i mijenjaju. Ili

kako je to govorio Andrić: „Dolaze vremena kada valja svaku belegu potvrditi, sve ispite polagati iznova i sve mere i račune proveriti, kada se mnoga mudrost pokazuje laka i nemoćna, a mnoga osećanja slaba i varljiva“. Međutim, sada kao toliko puta ranije, mnogi su „poput svetog istočnjačkog majmuna zatvorili oči, pokrili uši i čvrsto držali zatvorena usta“, kako je to 90-ih govorio Filip David. „Ne znam. Ne interesuje me. Ne zavisi to od mene“ bile su njihove uobičajene reakcije kojima su racionalisali svoj građanski kukavičluk. Treba znati da se izgubljeni svijet pravednosti i čistote obnavlja tako što svaki čovjek pojedinačno svojim jakim moralnim stavom daje važan i nezamjenjiv prilog toj obnovi. Što je svijet gori, truliji i zapušteniji, vjera u njegovo obnavljanje mora biti jača i istrajnija. Za Crnu Goru vrijedi se boriti, ali za onu pravednu, antifašističku i građansku, a ne teokratsku koja to, srećom, nije od knjaza Danila, a ni za ovu partitokratsku koja to, nažalost, jeste poslije AB (kontra)revolucije. Čvrsto vjerujem da je borba za modernu Crnu Goru najpravedniji istorijski cilj ove i narednih generacija.

Što je, prema Vašem mišljenju, uzrok nesporne masovnosti protetskih litija koje organizuje SPC? Smatrate li da su to zaista razlozi vjere ili je riječ i o socijalnom nezadovoljstvu?

Sve zajedno. Jasno je da Srbija nije i ko zna da li će se ikada pomiriti sa nezavisnošću Crne Gore! Da ironija bude veća, od tri istorijska prekida njene nezavisnosti dva su, veoma krvavo, proveli srpski dinasti rođeni na Ribnici i na Cetinju. A uskoro će i popis. Kad smo kod ove čuvene crnogorsko-srpske klackalice, cilj je jasan: obezbijediti da su Crnogorci malo ili nimalo brojniji od Srba, da dominantno govore srpski jezik i da su svi pravoslavci vjernici SPC. I što je onda Crna Gora nego druga srpska država? No, nezavisno od Zakona i litija, naše političke i druge elite moraju postaviti ključno pitanje: da li lojalnost građana ovoj državi mogu osigurati konfuzne političke, surove socijalne i još surovije ekonomske doktrine i prakse? Pogotovo za mlade u liti-

jama, kao i za one koji nijesu tamo, rođene u nesrećnim devedesetim, koji ne vide perspektivu u partitokratskoj državi dubokih socijalnih nejednakosti. Pa tako, zamoreni tranzicijom i mršavim plodovima „liderstva u regionu“, građani se svrstavaju u dvije vrste litija. Jedna, privremeno ili trajno, vodi našu mladost preko granica. Druga je ritualna i višekraka, socijalno i ideološki šarolika, poput krstaške vojske koja ide na Jerusalem da „po cijenu života“ oslobodi Hristov grob od nevjernika. Obije litije su naša tužna slika i moraju stati jer Crnoj Gori ne nose ništa dobro.

*(I. Vujošević, nekadašnji član Upravnog odbora Matice crnogorske i profesor univerziteta za „Pobjedu“, 21. februar 2020.
Razgovor vodila Kaćuša Krsmanović.)*

REPRIZA DUBOKOG NEZNANJA

Rajko Cerović

In one of his articles on the current situation published in Pobjeda, former member of the Management Board of Matica crnogorska and renowned journalist Rajko Cerović emphasized that the same destructive energy that drove the so called "people's events" in the early 1990s, and the same commanding centre in Belgrade are conducting today's religious protests headed by hundreds of priests who were brought from who knows where, leading their supporters straight to nowhere.

Ovo što se danas događa u Crnoj Gori, u obliku gotovo usiljenih marševa obožavalaca Srpske pravoslavne crkve – tačnije: obožavalaca njene anticrnogorske ideologije – ne predstavlja ništa drugo nego reprizu događanja naroda sa kraja osamdesetih i početka devedesetih godina prošlog vijeka.

Bez obzira na gotovo tridesetogodišnju vremensku razliku između oba pomenuta događaja, njihove međusobne sličnosti prosto budu oči. Od masovnosti učesnika, žestine nagomilanog gnjeva protiv one i ove vlasti, nesumnjivog i svemoćnog idejnog vođstva i rukovođenja iz Srbije, čemu treba obavezno danas dodati žestoku rusku zainteresovanost i nesporno rusko finansijsko učešće, do s mukom prigušivanog anticrnogorskog folkloru – pa definitivno shvatiti da se Crnoj Gori prosto događaju nesumnjivo tragične situacije, i to više puta u različitim vremenskim razmacima.

Nepoznavanje vlastite istorije

Svaki pokušaj analize pomenutih fenomena vodi, prije svega, zaključku koji se tiče tragičnog nedostatka, čak i najnižeg stepena naobrazbe, odnosno elementarne neobaviještenosti crnogorskog čovjeka u vezi sa poznavanjem vlastite nacionalne istorije. I to uprkos uobičajenom crnogorskom vjerovanju da samo Crnogorci bukvalno sve znaju u vezi sa svojom slavnom prošlošću?

U tome se sastoji osnovni smisao svih, u najmanju ruku, višedecenijskih crnogorskih nesporazuma sa zdravom logikom i tekućom realnošću. Ne znaju Crnogorci vlastitu istoriju iz samo, često davno iščezlog i tendenciozno prepravljano nacionalnog pamćenja, već iz navodnih srpskih naučnih saznanja i izmišljenih izvora koje im je decenijama Srbija servirala. Prvo preko školskih udžbenika, koji su Crnoj Gori tragično dugo nedostajali, pa i onda kad smo živjeli u zajedničkoj državi, a udžbenici se i za Crnogorce štampali u Beogradu, a u slučaju skromne pojave autora iz Crne Gore podlijegali strogoj recenziji beogradskih ideoloških cenzora.

Nije slučajno crnogorski narodni heroj Savo Brković, tek krajem osamdesetih godina prošlog vijeka, prosto kriknuo od iznenađenja, kad je temeljno izučio, kako se, u važećim školskim udžbenicima u bivšoj zajedničkoj domovini, crnogorska istorija izučavala tek na kašičicu. Vidio je to još poneko, ali se iz straha od Srbije, odnosno njene moćne propagande, od Televizije do desetina prema Crnoj Gori nenaklonjenih tabloida, kao i druge navodno seriozne srpske štampe i publicistike, čovjek mogao samo za jednu noć od relativno ugledne osobe pretvoriti u posljednju fukaru dostojnu prezira.

Da ne govorimo o beogradskim univerzitetskim ekspertima koji su samo vlastito mišljenje priznavali za nauku. Sve drugo je proglašavano za amaterizam i nedozvoljenu neukost.

Propagandna mašinerija

Toliko moćno je srpska navodno naučna i propagandna mašinerija vladala Crnom Gorom, gotovo sve vrijeme trajanja našeg socijalističkog sistema, o međuratnom periodu, da ne govorimo, da je prvo uspijevala ubijediti crnogorsko rukovodstvo da im, zbog materijalnog siromaštva svoje republike, ništa od navodne nadgradnje nije potrebno, jer sve od univerziteta do drugih duhovnih potreba, imaju u Beogradu, ali znatno više ih preparirala u tretmanu pojedinih događaja i fenomena iz crnogorske prošlosti.

Tako je – gotovo kanonski „utvrđeno“ – da Crnogorska pravoslavna crkva nikada nije ni postojala ni bila autokefalna, da Crna Gora nikada nije bila ništa drugo do „srpska Sparta“, da su Crnogorci uvijek bili Srbi, odnosno cvijet srpstva, da su mnogi crnogorski istorijski podvizi prosto izmišljeni, i dalje da ne nabrajamo.

U dvije stvari su srpski propagandisti imali nesumnjivo pravo: Crna Gora je, posebno u rano poslijeratno vrijeme, bila znatno siromašnija od ostalih jugoslovenskih republika, ali su joj, više od svega, za razvoj i ukrepljivanje sopstvene nacionalne svijesti vapijuće nedostajale domaće institucije, od čijeg bi eventualnog razvoja i jačanja Srbija odmah vidljivo zazirala.

Kada je, i pored pomenute materijalne oskudice, pedesetih godina došlo do crnogorskog kulturnog procvata, kada je u Crnoj Gori formirano pet gradskih pozorišta, zatim jedan od najdinamičnijih tadašnjih filmskih producenata Lovćen film, pa petogodišnja škola Likovnih umjetnosti u Herceg Novom čiji su profesori od Lubarde do Milunovića, ili jednog Vušurovića, nadmašivali kolege profesore beogradske ili zagrebačke akademije, sve je odjednom ukinuto. Od pet pozorišta stvoreno je jedno u Titogradu koje je jedva životarilo, a bilo mu dugo zabranjeno da se nazove crnogorskim.

Pražnjenje Crne Gore

Tada je nastalo hitno pražnjenje Crne Gore od njenih umjetničkih kadrova koji su često bivali nosioci sličnih institucija u Srbiji. Crnoj Gori je prosto uvedena tortura u kojoj, pored niza drugih sličnih slučajeva, niko nije smio javno ustvrditi ni da je postojala Crnogorska pravoslavna crkva, a posebno ne autokefalna.

Dakle, poslije 1918. godine nije se smjelo ni pominjati nekadašnje postojanje crnogorske države, da bi, po zaršetku Drugog svjetskog rata, u kome su Crnogorci odigrali lavovsku ulogu, bilo bukvalno zabranjeno pominjanje ikakvog postojanja Crnogorske pravoslavne crkve do 1918. godine. I to samo iz jednog imbecilnog razloga: Crnogorci bi se, po poznatom mišljenju jednog dijela tadašnjeg republičkog rukovodstva, objavljivanjem podatka o vjekovnom postojanju svoje crkve zamjerali Srbiji.

To se, kao i hiljadu drugih crnogorskih istorijskih i kulturnih specifičnosti, moralo, tobože zbog bratstva i jedinstva, a de facto stalnih srpskih imperijalnih planova prema Crnoj Gori, i poznatoj srpskoj sujeti, moralo tajiti. Ne zaboravimo da je bukvalno istu politiku prema ukupnom crnogorskom crkvenom nasljeđu početkom devedesetih nastavila vlast stvorena takozvanom AB revolucijom. Poznato je da je obnova Crnogorske pravoslavne crkve, odnosno skup tim povodom zakazan na Cetinju 1993, bio zabranjen.

Dakle, kad danas predsjednik Đukanović ispravno kaže da treba obnoviti Crnogorsku pravoslavnu crkvu, kao istorijski neupitnu do 1918. godine, današnji litijaši misle – jer je obnovljena Crnogorska pravoslavna crkva od 1993. godine bila u javnosti neprestano karikirana – da je riječ o nekoj izmišljenoj DPS crkvi, o nekim navodnim laicima ili razbojnicima, koji Srpskoj crkvi namjeravaju da otmu hramove.

Prvo o otimanju nema riječi, a znanje najvećeg broja današnjih litijaša o prošlosti vlastitog naroda je očigledno ravno nuli.

O čemu je danas riječ? Ista destruktivna energija, koja je nosila događanje naroda s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina prošlog vijeka, isti komandni centar iz Beograda, današnje učesnike litija, na čelu sa stotinama sveštenika dovedenih ko zna otkuda, s koca i s konopca, vodi pravo u bespuće. Opet Srbija komanduje, daje instrukcije i dio učesnika, opet su Crnogorci spremni da na poziv Srbije glavinjaju do besvijesti, ne pitajući za krajnji cilj i svrhu.

Zapitajmo se danas što su tražili oni brojni papkari, danima ispred Skupštine Crne Gore krajem osamdesetih i početka devedesetih? Prvo: sopstvenu propast, jer je Crna Gora već bila ukalkulisana kao siguran plijen buduće Velike Srbije! Drugo: prolivanje krvi polovine jugoslovenskih naroda, razur njihove imovine i dobara, istjerivanje sa sopstvenih ognjišta stotinama hiljada nevinih. Na kraju: propast Jugoslavije koja se nije mogla braniti dizanjem oružja na dojučerašnje susjede i sugrađane.

Isto duboko neznanje, ista ostrašćena energija, isti otpor civilizaciji i logici. Konačno, ista mržnja prema Crnoj Gori. Tačnije, ista spremnost da se naredbe iz Beograda bespogovorno slušaju i po njima postupa u ime navodno višeg patriotizma od crnogorskog.

Zamislimo da je neko krajem osamdesetih i početka devedesetih godina iz one rulje pred Skupštinom viknuo: „Živjela nezavisna Crna Gora!“, rastrgli bi ga na mjestu, jer su, zaboga, oni tu da brane srpsko Kosovo. Baš su ga i odbranili!?

(R. Cerović, nekadašnji član Upravnog odbora Matice crnogorske za „Pobjedu“, 16. februar 2020.)

NIKO NEMA PRAVO DA ČUTI DOK NASRĆU NA TEMELJE DRŽAVE

Adnan Čirgić

In an interview for Dnevne novine, former member of the Management Board of Matica and now the Dean of the Faculty for Montenegrin Language Adnan Čirgić points out that the members of national and religious minorities are not responding to the current problem because it has been presented as an Orthodox religious issue. However, resolving this issue will not only determine the ephemeral political situation, but whether the new government will cultivate the libertarian and anti-fascist tradition or quislings and war criminals. Therefore, the fate of Montenegro is at stake.

Jedan ste od malog broja intelektualaca koji su se oglasili povodom protesta u organizaciji SPC, rizikujući da budete prozvani, jer se kao pripadnik druge vjere miješate “među braćom”. Što je razlog za izostanak reakcije intelektualne elite, dok sa druge strane imamo intelektualce iz okruženja koji dižu glas za odbranu građanske Crne Gore?

Ne bih se složio s konstatacijom da je izostala reakcija intelektualne elite. Reagovali su oni koji i inače reaguju. Razumijem, naravno, što ste me htjeli pitati. Na taj samoreklamerski intelektualni društveni sloj među kojima ima i onih što uživaju nacionalne penzije, imaju status istaknutih kulturnih stvaralaca, među kojima su i dobitnici najviših državnih nagrada, pa i Trinaestojulske država CG očigledno ne

može računati kao na intelektualnu elitu. Riječ je o sinekuristima koji preže i čekaju ko će nadjačati Država ili SPC, pa će onda zauzeti „stav“. Takvi, razumije se, ne zaslužuju da budu nazvani elitom, a još manje intelektualnom.

Što je Vas ponukalo da reagujete?

Što se pak tiče mojega javno iznijetog stava o tome problemu, da sam držao da je riječ o vjerskome pitanju pravoslavnome, muslimanskom ili bilo kojem drugom ne bih se povodom njega ni glaskao. No, ovđe nije riječ o pitanjima vjerskih dogmi niti crkvenih kanona. Na sceni je odmjeravanje snaga između države i jedne vjerske organizacije sa šedištem u drugoj državi, koja je nebrojeno puta pokazala svoj negatorski odnos prema crnogorskoj nacionalnoj, kulturnoj i državnoj samobitnosti, koja kontinuirano omalovažava i nacionalne Crnogorce i pripadnike manjina.

Da li je to razlog što se ne oglašavaju?

Upravo predstavljanjem aktuelnoga problema kao vjerskog, kao pitanja „homogenizacije pravoslavnoga bića“, stvara se klima u kojoj nema mjesta za reakciju onih koji tome biću ne pripadaju. To je i razlog što se živi ne čuju predstavnici nacionalnih i religijskih manjina, iako svi znaju da od razrješenja ovoga problema zavisi dalja sudbina CG. Od razrješenja ovoga pitanja ne zavisi hoće li narednu vlast u CG činiti DPS sa svojim koalicionim partnerima već hoće li nova vlast baštiniti antifašističku i slobodarsku tradiciju ili kvislinge i ratne zlikovce čiji portreti „krase“ kancelarije glasnogovornika protesta.

Ako je CG građanska zemlja, a još uvijek formalno jeste, onda nema pristajanja na apriornu nacionalnu i religijsku identifikaciju njenih građana, onda nema govora o homogenizaciji konfesionalnog i nacionalnog bića. U građanskoj zemlji građanin je najviša svetinja! Kad pristanemo na podređivanje tih svetinja nekim drugim, pristali smo na žrtvovanje građanskoga koncepta države. Stoga nemaju moralno pravo da ćute ni

manjine ni većina jer će od ishoda ove borbe zavisiti hoće li se na koricama naših udžbenika istorije nalaziti Ljupo Čupić ili Pavle Đurišić. Taj se ishod i te kako tiče svih građana u CG.

Neshvatljivo je da je veću (negativnu) reakciju izazvao prijedlog direktora TVCG da se ta televizija preimenuje u Crnogorsku TV nego faktički pokušaj promjene ustavnoga ustrojstva države koja nam je većini jedini dom.

U svojoj kolumni na Anteni M, rekli ste da je Crna Gora 1918. godine propala i zbog toga što nije imala svoje institucije, prije svega naučne i kulturne... Danas imamo institucije, ali...

Anticnogorska propaganda danas je razućenija nego što je bila 1918. godine, ali je u pitanju ista ideologija potiranja i negacije CG. Nebrojani mediji u CG i okruženju predstavljaju crnogorsko društvo kao NDH. Oni koji su javno slavili tekovine 1918. godine danas organizuju navodne građanske proteste. Baštinari krvavoga državnog sloma 1918. godine zarad tuđih državnih interesa danas su uspjeli okupiti hiljade građana na ulicama. Da su crnogorske naučne, prosvjetne i kulturne ustanove radile svoj posao, na našim ulicama danas ne bi bilo onoliko obmanutih građana niti bi osnovci cijepali državnu zastavu, a zavedena omladina skrnavila trobojkom čak i jedan od najvažnijih arheoloških lokaliteta u CG.

Pod plaštom navodne demokratske borbe za bolji socijalni status građana, za bolji životni standard i slična za organizatore protesta apsolutno nebitna pitanja vodi se borba za dominaciju Crkve nad državom. Naše naučne, kulturne i prosvjetne ustanove čute. Kad to kažem, ne mislim na ćutnju resornih ministarstava. To nije pitanje kojim treba da se bavi isključivo državna administracija. To je pitanje rezultat jalovosti onih ustanova koje su bile dužne nakon obnove državnosti da crnogorskim građanima predstave sopstvenu kulturnu i nacionalnu baštinu, o kojoj se u proteklim decenijama državnoga zajedništva uglavnom ćutalo.

Na koga konkretno mislite?

To je, dakle, pitanje kojim su se morali baviti oni koji su zbog toga osnovani: Istorijski institut, Državni arhiv. Pravni fakultet, Zavod za udžbenike, Zavod za školstvo i dr., a iznad svih CANU. Rezultat njihova rada, pored ostalih faktora, jesu hiljade obmanutih građana na ulicama. Viđeli smo, CANU se brže-bolje odazvala na premijerov poziv za dijalog. No, njihova dužnost nije reklamerstvo no da se časno odazivaju pozivu države koja ih hrani te da budu naučni servis koji će pružati informacije drugim ustanovama koje obrazuju crnogorske građane. Danas više ne uvozimo knjige iz okruženja, ne pišu nam drugi nastavne programe, sami donosimo odluke. I, uprkos tome, i dalje nosimo istu pamet. Vjerujem ipak da će CG iz ovoga problema izaći kao pobjednica. Nadam se da će biti dovoljno mudrosti da se mirno razriješi odveć konfuzna situacija.

A kada se sve slegne...

Kad se sve slegne, najviši državni dužnosnici moraće se zapitati što su to radile naše naučne, prosvjetne i kulturne ustanove i njihovi predstavnici u proteklih deceniju i po, i kako to da uprkos tolíkome broju ustanova jedna vjerska organizacija može obmanuti onolike hiljade građane kojima očito nije poznata sopstvena kulturna i nacionalna prošlost. Kako je to moguće da se potomci nekadašnjih junaka koji su CG branili na Krusima, Martinićima, Grahovcu, Mojkovcu, Neretvi, Košćelama, Pljevljima itd. danas osjećaju dijasporom Srbije i da im više od sopstvene zemlje i sopstvene tradicije imponuje podrška jednoga Vulina ili Dačića.

Iz akademske zajednice često se kao argument za izostajanje odgovora na dešavanja koja se tiču državnog identiteta navodi da ne treba da budu arbitri na političkoj sceni...

Po reakcijama dobroga dijela „elite“, evidentna je umišljenost kako su umnogome zadužili državu. Izgleda da iz te

zajednice država nikoga nije zadužila. Misija je takvih pametara jasna oni hoće da budu na državnim jaslama, ali neće da se miješaju u „političku situaciju“. Ako akademska zajednica jedne države ne treba da arbitrira u najvažnijim društvenim i državnim pitanja, onda toj državi takva akademska zajednica nije ni potrebna. Ako nijesu uzeli riječ sad kad se nad CG nadvio najteži izazov od obnove nezavisnosti, što bi to trebalo da se desi pa da se i ti ćutolozi glasnu?! Većina njih se ponaša kao da je u CG na ljetovanju ili privremenom radu, kao da nikakva korijena nemaju ovdje, a izreda se predstavljaju kao persone koje drže nebo više CG.

Na litijama u organizaciji SPC okuplja se veliki broj građana. Čak i da su u pitanju uglavnom građani nezadovoljni socijalnim statusom, imate li objašnjenje za to što svoj revolt iskazuju šetnjom za popovima?

Kad bi taj Zakon bio paravan za otimanje crkava i manastira onima kojima te crkve i manastiri zakonski pripadaju, takav bi Zakon morao biti alarm za sve građane, bez obzira na nacionalnu ili kakvu drugu pripadnost, da iskažu protest te da se u okviru institucija sistema učini sve da se on stavi van snage. Debate koje su tim povodom do danas vođene nijesu pokazale da je stvoren osnov za otimanje bilo čije svojine. Anticnogorska propagandna histerija izvela je veliki broj građana na ulice. Međutim, to je i dalje daleko od onoga što se tom propagandom želi nametnuti da su svi pravoslavni građani CG stali u navodnu odbranu Crkve od države.

Nasuprot toj propagandi, rekao sam već, čuti naša inače vrlo glasna elita te brojne nevladine organizacije. Činjenica je da dobar dio građana motiv za izlazak na proteste vidi u nezadovoljstvu životnim standardom. Isto je tako činjenica da su u teškoj zabludi oni što misle da će im bolji životni standard obezbijediti oni za koje se, kako kažu, patrijarh Pavle pitao kakva bi tek kola vozili da se nijesu zavjetovali na siromaštvo.

Vidjeli smo da djeca cijepaju crnogorsku zastavu u dvorištu jedne škole, da druga djeca crtaju trobojku na školskom času. Na drugoj strani imamo djecu na litijama koji dižu tri prsta... Gdje su uzroci ovakvih pojava? Šta su posljedice?

Cijepanje zastave sopstvene države svakako nije imanentno deci. Nema sumnje da je taj delikt potaknut spolja. I izvore mu ne treba tražiti samo u školi. Današnja deca ne obrazuju se samo u školama, možda ne ni prvenstveno u njima. Ne treba zanemariti nemjerljivi uticaj medija i interneta s kojim se teško u koštac hvataju i razvijenija društva od našega. Ne treba, naravno, zanemariti ni uticaj porodice. Smatram da je reakcija Ministarstva prosvjete i aktuelnoga ministra Šehovića bila adekvatna i u jednome i u drugom slučaju.

Religioznost dece i odraslih ne bih nikad okarakterisao kao nešto sporno. Naprotiv. Religija i ateizam intimno je pravo svih i u to se pravo ne smije zadirati. Ne smije se u to zadirati ni onda kad smo svjesni da u današnjem ispoljavanju religioznosti, osobito kod pravoslavnih i muslimana, ima malo toga tradicijskog. Ali se ne smije dozvoliti da se religioznošću pravda ponižavanje ustavnih simbola države.

Što bi bio odgovor prije svega onih koji vode obrazovnu politiku?

Kroz obrazovni sistem se i te kako smije i mora razobličiti sve ono što se crnogorskim građanima nastoji preko vjerskih organizacija predstaviti kao dio tradicije koju su navodno uništile komunističke vlasti. Naš prosvjetni sistem ne smije pristati na tu laž. Država mora bez zazora valorizovati svoju baštinu, osobito kulturnu, čak i onda kad će to naići na otpor nekih političkih subjekata. Naše su naučne, kulturne i prosvjetne ustanove u obavezi da obrazuju građane u skladu s naučnim istinama, a ne u skladu s političkim potrebama onih koji sve što im se ne sviđa predstavljaju kao navodni atak na sopstvena demokratska prava. U težnji za postizanjem kompromisa nerijetko se žrtvuje istina. Ta žrtva uvijek ima svoju cijenu.

*Za dobar dijalog neophodni su i dobronamjerni sagovornici
Predsjednik Vlade je pozvao na dijalog, i već je razgovarano
sa predstavnicima Mitropolije crnogorsko primorske...*

Javnost je mogla svjedočiti i brojnim dosadašnjim pozivima na dijalog koji nijesu dali rezultate. Dijalog je svakako najbolje sredstvo za rješavanje napete i konfuzne situacije u koju je zapalo crnogorsko društvo. Za dobar dijalog neophodni su i dobronamjerni sagovornici. Država je dužna da predstavnicima vjerskih organizacija dade garancije koje će svima jemčiti pravo na zakonito stečenu imovinu. Nije mi, međutim, dokučiv način na koji bi se mogao postići kompromis između onih koji slave 1945. i 2006. s onima što slave 1918. Ako je antifašistička baština za predstavnike države najviši doseg crnogorske slobodarske prošlosti, a za predstavnike Crkve dio bogoubilačke i bratoubilačke prošlosti koju baštini aktuelna vlast, nije mi poznato kako se s tih polazišta može doći do kompromisa. Ili, citirajmo Njegoša, „vidije li suda od dva pića, / ali kape za po dvije glave?“. Dijalog podrazumijeva toleranciju, a tolerancija uvažavanje i priznavanje.

Potonje tri decenije pokazuju da SPC ne samo da ne priznaje Crnu Goru, već glavnu svoju snagu usmjerava na njen unutrašnji razur i razbijanje građanskoga ustrojstva države. Niđe u tome razuru nijesu tako uspješni kao u uništavanju drevnoga svetišta na vrhu Rumije koje je preživjelo i hristijanizaciju i islamizaciju, svetišta koje je vjekovima nadjačavalo religijske antagonizme. Ako je to svetište bilo imuno i na hristijanizaciju i na islamizaciju, na srbizaciju očito nije. Država je pokazala nemoć u tome slučaju. Ta pokazana nemoć dala je zamah krilima velikosrpstva kojem ovih dana svjedočimo. Ako je podložništvo jednoga dijela crnogorskoga stanovništva skadarskome veziru u ne tako dalekoj prošlosti motivisalo Njegoša da žigoše izdaju kroz mit o istrazi poturica, nije teško dokučiti kako bi se da naše doba ima takvoga

---

pjesnika zvali konvertiti koji u Vučiću, Đačiću, Vulinu i sličnima vide ulogu koju su oni prethodni viđeli u liku paše skadarskoga.

(A. Čirgić, nekadašnji član Upravnog odbora Matice crnogorske i dekan Fakulteta za crnogorski jezik i književnost za „Dnevne novine“, 17. februar 2020.

Razgovor vodila Vesna Šofranac)

RIJEČ GOSPODARA I MITROPOLITA SVETOG PETRA NA OPŠTECRNOGORSKOM ZBORU

Branko Banjević

O Crnogorci

O Crnogorci

Tako vi svega što vi je najmilije
tako vi ovoga i onoga svijeta
tako vi duše i obraza
tako vi jučerašnjice i sutrašnjice
tako vi dana današnjega

Tako vi vaše dece
tako vi neba i mora na njihovim rukama
tako vi dana na njihovome licu
tako vi sunca u njihovome glasu

Ne budite tuđa metla i lopata
ne ližite tuđe šake
ne obijajte tuđe pragove
ne dajte se varati

---

ne dajte se kupovati
ne budite tuđa sreća
vrćite se sebi i svome

Tako vi ljeba i vode
tako se lako s dušom rastajali
tako vi zemlje u koju ćete

Ne režite jedan na drugoga
ne pijte krv jedan drugome
ne kopajte jamu jedan drugome
ne radite za svoju pogibiju

e vi sve ponesoš
e vi mozak popiš
e vi strv poginu
e ve iskopaše iz amina
da vi nema ni imena ni pomena

Pod svoje nebo
Na okup oko svoga sunca
O Crnogorci
O Crnogorci

ZAPISANO JE (3)

Branislav Borilović

This issue of the journal contains the segment “It has been recorded” representing an archive of quotations conceived as a brief review of published records on Montenegro and Montenegrins throughout different periods. This time, the segment is adjusted to the main subject of the issue. The selection of quotations from books and the press refer to the views on religion, the church, Orthodoxy in Montenegro, the Montenegrin Orthodox Church and the Serbian Orthodox Church, the attitude of the Montenegrins towards religion... written by local and foreign authors.

1. Da je poznati srpski pravoslavni teolog i istoričar – Radoslav Grujić za Mitrofana Bana rekao da je: „posljednji autokefalni arhiepiskop Cetinjski i mitropolit Crne Gore, brda i primorja“.

Azbučnik Srpske Pravoslavne Crkve po Radoslavu Grujiću, priredio mr Slobodan Mileusnić, Beograd 1993, str. 20

2. Da je po Grujiću Cetinjska eparhija, 1924. godine, imala: „89.556 duša, 3 protoprezvitera (Cetinjski, Podgorički i Grahovski) i 8 namesništava (Cetinjsko, Čevsko, Riječko, Podgoričko, Barsko, Crnmičko, Velimsko i Nikšićko), sa 264 crkve i kapele, 65 parohija i 50 sveštenika, od kojih su 3 okružna protoprezvitera, 6 namjesnici i 41 parosi. Manastira ima 5, (Sv. Bogorodice

Rođenstva na Cetinju, Sv. Bogorodice Roždenstvo i Sv. Bogorodice u Brčelima, Sv. Bogorodice Uspenije u Dajbabe, Sv. Bogorodice Roždenstvo u Kosijerevu i Sv. Nikole u Vranjini), sa 9 kaluđera, od kojih su jedan arhimandrit, pet igumana, jedan jeromonah i jedna monahinja“.

Azbučnik Srpske Pravoslavne Crkve po Radoslavu Grujiću, priredio mr Slobodan Mileusnić, Beograd 1993, str. 290

3. Da je po Grujiću: „mitropolitska imanja uzela država a mitropolitu njegovom pridvornom, arhimandritu i protođakonu odredila je platu iz državne blagajne“.

Azbučnik Srpske Pravoslavne Crkve po Radoslavu Grujiću, priredio mr Slobodan Mileusnić, Beograd 1993, str. 296

4. Da je za vrijeme Mitrofana Bana: „ustanovljen Sinod Crnogorske mitropolije (1904. godine), kao najviša duhovna vlast, i za svaku je eparhiju uređena konsistorija ili eparhijski duhovni sud“. Poslije ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom u Kraljevinu SHS, ujedinila se i crnogorska Mitropolija 17. 06. 1920. godine sa ostalim crkvama u jednu autokefalnu srpsku crkvu nazvanu Srpskom patrijaršijom.

Azbučnik Srpske Pravoslavne Crkve po Radoslavu Grujiću, priredio mr Slobodan Mileusnić, Beograd 1993, str. 296

5. Da je Radoslav Grujić za Sv. Vasilija Ostroškog rekao da je „u dva maha (1661. i 1671. godine) pregovarao sa papom o pomoći za crkvu i manastire svoje eparhije. Godine 1661, od pape je dobio naročiti krst za Trebinjski manastir. Zaključuje da je J. (Jovanović Vasilije Ostroški – prim. BB), stalno ostao pravoslavan“.

Azbučnik Srpske Pravoslavne Crkve po Radoslavu Grujiću, priredio mr Slobodan Mileusnić, Beograd 1993, str. 100

6. Da je poslije ukidanja Pečke patrijaršije 1766. godine, Crnogorsko-Primorska eparhija (3 eparhije), postala potpuno nezavisna.

Azbučnik Srpske Pravoslavne Crkve po Radoslavu Grujiću, priredio mr Slobodan Mileusnić, Beograd 1993, str. 239

7. Da su poslije ukidanja Pečke patrijaršije 1766. godine, vlast u crkvi preuzeli Grci. Svoju fanariotsku vlast nijesu mogli nametnuti jedino Cetinjskoj mitropoliji. „Mitropoliti cetinjske Mitropolije, nijesu priznali ni Tursku ni Grčku vlast“.

Ove riječi zapisao je poznati crnogorski i srpski historičar Ljubomir Durković- Jakšić.

„Srpska Pravoslavna crkva 1219–1969“, *Spomenica o 750-godišnjici autokefalnosti*, Beograd 1969, str. 241–242

8. Da je dolaskom na vlast, Danilo Petrović, knez i gospodar Crne Gore i brda utvrdio da: „mitropolitska katedra ostane u Cetinjskom manastiru i odredi platu iz državne blagajnice mitropolitu, arhimandritu i protođakonu. Nepokretno imanje manastirsko i mitropolitsko prenese na državu“.

Dučić, Nićifor, „*Istorija Srpske Pravoslavne crkve od prvijeh desetina VII vijeka do naših dana*“, Beograd, 1894, str. 258

9. Da su u vrijeme knjaza Danila: „manastriska i mitropolitska nepokretna dobra prešla u državne ruke, a mitropolitu i njegovom osoblju (arhimandritu i protođakonu), odredila je platu iz državne kase“.

Igumanović, Jevrem; Petrović, Dušan, „*Istorija Srpske Pravoslavne crkve za više razrede srednjih i stručnih škola*“, Beograd 1940, str. 120–121

10. Da je: „samostalnost Cetinjske mitropolije priznao kasnije (za Petra I Petrovića), ruski Sinod, a uskoro poslije toga i Carigradska patrijaršija“.

Igumanović, Jevrem; Petrović, Dušan, „*Istorija Srpske Pravoslavne crkve za više razrede srednjih i stručnih škola*“, Beograd, 1940, str. 118

11. Da se u „Istoriji Srpske Pravoslavne crkve“, Igumanovića i Petrovića, kaže da je Zeta: „u crkvenom pogledu isprva bila pod arhiepiskopijama: splitskom, dračkom, ohridskom a od druge polovine XI vijeka, (do 1219. godine), pod rimokatoličkom-barskom arhiepiskopijom“.

Igumanović, Jevrem; Petrović, Dušan, *Istorija Srpske Pravoslavne crkve za više razrede srednjih i stručnih škola*, Beograd, 1940, str. 75

12. Da su Crnogorci na ruske klevete upućene Sv. Petru Cetinjskom ovako odgovorili: „Sv. Sinod, nema nikakva prava zapovijedati nad onim arhijerejima koji su izvan Rusije, pa zato i s našim arhipastirom nikakva posla nejma“. Nesporazum je zaglađen kada su Rusi pozvali Crnogorce da 1806. godine učestvuju u borbama protiv Francuza. Za nagradu Petar I je dobio od Ruskog Sinoda „beli klobuk s duhovnim krstom almazami ukrašenim“.

„Srpska Pravoslavna crkva 1219–1969“, *Spomenica o 750-godišnjici autokefalnosti*, Beograd 1969, str. 257

13. Da su Rusi prvi ubrojali: „Cetinjsku mitropoliju u red autokefalnih crkava. Zna se da su je oni uveli u jedan katalog iz 1851. godine. Po tom katalogu Ralis i Potlis (tadašnji grčki pravni autoriteti, prim. BB) naveli su je u ‘Sintagmi’ (1855, Tom V, str. 529), kao devetu po redu u spisku autokefalnih crkava. Sintagma je bila štampana po odobrenju Carigradske crkve i

---

Grčke crkve. Time je i u spisak nezavisnih crkava Cetinjska mitropolija uvedena i kod Grka“.

„Srpska Pravoslavna crkva 1219–1969“, *Spomenica o 750-godišnjici autokefalnosti*, Beograd 1969, str. 264

14. Da je: „Carigradski patrijarh kod sultana izradio berat i za mitropolita Savu Petrovića, kojim se on potvrđuje, na novo uzvaniju mitropolita Crne Gore, koja se zove Karadža-tagi, sa njenim okruženjem a koja je kao i ostale prisajedinjena Carigradskoj Grčkoj patrijaršiji“.

Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske Pravoslavne crkve*, knjiga II, Beograd, 2002, str. 226

15. Da: „Durković–Jakšić, navodi da su Rusi bili prvi koji su našu crkvu u Crnoj Gori ubrojili u red autokefalnih crkava. Tako je označena i u ‘Sintagmi’ Ralisa i Potlisa“.

Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske Pravoslavne crkve*, knjiga II, Beograd, 2002, str. 227

16. Da teritorijalni opseg Cetinjske mitropolije zahvata: „sem Crne Gore, koja se prostire od Risna do teritorije Skadra 50 milja u dužini, još Paštrovići, Grbalj, Luštica i Krtole. U tim krajevima biće 50. 000 duša, pa i više“.

Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske Pravoslavne crkve*, knjiga II, Beograd, 2002, str. 228

17. Da: „Ima dokaza da je Carigradski patrijarh kod Sultana izradio berat za Cetinjskog mitropolita Savu Petrovića, kojim se on potvrđuje na novo uzvaniju mitropolita Crne Gore, koja se zove Karadža-tagi, i njenim okruženjima, koja je kao i ostale, prisajedinjena Carigradskoj patrijaršiji“.

Puzović, Predrag, prof. dr, protojerej, *Kratka istorija Srpske Pravoslavne crkve*, Kragujevac, 2000, str. 43

18. Da se: „vlast crnogorskog mitropolita prostirala ne samo na Crnu Goru u užem smislu, već i u onim delovima stare Zete, koji su potpali pod Turke; a tako isto ima i na zemlje Primorja, sve do francuskog zavojevanja 1808. godine“.

Marjanović, Čedomir, *Istorija Srpske crkve*, Beograd, 2001, str. 252

19. Da je vladika Petar II Petrović Njegoš, jednom poslanicom od 18. 10. 1834. godine obavijestio „Crnogorce i Brđane“, da su prilikom otkopavanja pronašli mošti Sv. Petra „cjelokupna“. Zato moli narod da se „molimo da on i sada, kako svetitelj i ugodnik božji, bude molitvenik svemogućemu bogu za nas kako za svoje sinove“.

Slijepčević citira Dušana Vuksana koji je taj događaj opisao ovako: „narod Crne Gore je oduševljeno primio novog sveca“ i od tog dana „postalo je Cetinje čaba“. Na Cetinje nijesu samo dolazili Crnogorci nego i Bokelji koji su „poštovali svetitelja“.

Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske Pravoslavne crkve*, knjiga II, Beograd, 2002, str. 247

20. Da je Njegoš na posljednjem putovanju iz Boke Kotorske prema Cetinju, kada je ugledao Lovćen rekao: „Nećemo se više nikada rastati“. Kada je umro na sahrani je bilo prisutno preko 4.000 duša.

Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske Pravoslavne crkve*, knjiga II, Beograd, 2002, str. 270

21. Da je Njegoš prije nego što je ispustio dušu rekao: „Bože i Sveta Trojica, pomози mi! Bože i Sveta Gospođo, predajem Ti

---

na amanet sirotnu Crnu Goru. Sveti Arhandele Mihaile, primi moju griješnu dušu“.

Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske Pravoslavne crkve*, knjiga II, Beograd, 2002, str. 270

22. Da je Vojvođanski pjesnik Laza Kostić koji je duže vrijeme boravio u Crnoj Gori, o vjerovanju Crnogoraca rekao: „najveći dio naroda crnogorskoga od pravoslavne vere zna samo prekrstiti se i reći kad pada koji veći praznik, kad se počinje i kad prestaju posti. Osim toga, ne zna on od vere ništa, pa ni Očenaš“.

Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske Pravoslavne crkve*, knjiga II, Beograd, 2002, str. 280

23. Da je srpski književnik Ljuba Nenandović o vjerovanju Crnogoraca rekao sljedeće: „Ali nijesu nimalo zaglupljeni verom, nisu pritvorni fariseji“.

Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske Pravoslavne crkve*, knjiga II, Beograd, 2002, str. 281

24. Da Kuči, po Stevanu Dučiću nijesu neki naročiti vjernici. On kaže: „crkve vrlo malo posjećuju, ikone ne drže, skoro nikakve, ispovedaju se i pričešćuju samo po jednom u godini“.

Dalje kaže: „Crkve u Kučima su obuhvaćene avlijama koje seljaci zajednički sagrađe“.

Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske Pravoslavne crkve*, knjiga II, Beograd, 2002, str. 282

25. Da je arhimandrit Moračkog manastira, Dimitrije Radojević bio veliki junak i „bogomoljac“. On je ona ličnost iz Mažuranićeve „Smrt Smail-age Čengića“. Toliko je bio poznat, da su mu „i Turci donosili svoje bolesnike da im čita molitvu...“

Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske Pravoslavne crkve*, knjiga II, Beograd, 2002, str. 286

26. Da je ikonostas, u crkvi Sv. Vasilija Ostroškog u Nikšiću, jedinstven. Rađen je od mramora, u stilu starih pravoslavnih crkava. Ikone su rađene u Rusiji, a kompletan ikonostas je koštao 15.000 fiorina. Podignut je povodom smrti dobrotvora crnogorskog naroda, Grka Andreasa Singrosa. Ovaj bogati Grk, prvi put je dao veliku pomoć prilikom poplave koja je zadesila Crnu Goru 1896. godine.

Istorijski zapisi, god. LXXII, br. 3–4, 1999, str. 61–71

27. Da „Cetinjskog mitropolita imenuje knez Cetinjski“. Takođe „bukovinsko-dalmatinskog mitropolita imenuje car Austrijski“.

Milaš, Nikodim, *Pravoslavno crkveno pravo*, Zadar, 1890, str. 320

28. Da Nikodim Milaš u svom grandioznom djelu „Pravoslavno crkveno pravo“ piše o crkvenim dobrima i porezima sljedeće: „Državni porez mora da plaća na svoju imovinu potpuno jednako kao i ostali privatni imaoци.“ (...) Dalje nastavlja: „Sve što danas crkva u posjedu svoje imovine uživa, to je: imunitet crkava i crkvenih zarada...“

Milaš, Nikodim, *Pravoslavno crkveno pravo*, Zadar, 1890, str. 498

29. Da je pisac Opšteg imovinskog zakonika Crne Gore, Valtazar Bogišić, prilikom ankete o crnogorskoj crkvi, anketirao i Nićifora Dučića, arhimandrita Srpske Pravoslavne crkve a pitanje se odnosilo na status Crnogorske crkve: „Drži li se autokefalna, ako ne, pod čijom jurisdikcijom stoji, pod

---

Patrijarhom Carigradskim ili Svetim Sinodom peterburškim?“ Na postavljeno pitanje Dučić je odgovorio: „Posve autokefalna i osobenu jerarhiju ima.“

Nikčević, Tomica, *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini, Istočnoj Albaniji*, Titograd, 1984, str. 238–239

30. Da je katolički sveštenik iz Bara, Pavle Marvulić, spasio u toku Drugog svjetskog rata 600 pravoslavnih žitelja, mahom s područja Zete, od italijanskog okupatora.

Lompar, Dragica; Borilović Branislav, „Građa za crnogorski biografski leksikon“ T.1, *Crnogorsko primorje*, Cetinje, 2019 (u štampi)

31. Da je prvi podatak (štampani), o Crnoj Gori u Francuskoj, objavljen 1806. godine. U tekstu se između ostalog kaže : „Vrhovni poglavar ovog naroda zove se vladika. On je vladika grčke istočne crkve i sjedinjuje svojstva zakonodavca, administrativnog šefa, crkvenog poglavara i vojnog zapovjednika“.

Istorijski zapisi, 1960, str. 818

32. Da srpski državnici, još od starina smatrali su Crnu Goru za nešto izlišno, za nešto suvišno i škodljivo za Srbiju. Poznata je izreka Ilije Garašanina, koju je izrekao kad se je knjaz Danilo zaknjazio umjesto da se zavlađi, da je to najviša nesreća za Srbiju i za srpstvo. Od toga doba, sistematično, vaši državnici nijesu poštedili služiti se svima srestvima da dinastiju njenu i Crnu Goru omalovaže, da joj u svemu naškode, da ju omraze srpskom narodu, da joj ne dopušte uvećati se, da joj smetaju širiti svoje aspiracije među okolnim srpskim narodom izvan njenih suviše uskih granica. Srbijanski agenti krstarili su svud unaokolo naših granica, da mame i mite narod da ne gleda na

Crnu Goru, već da traži pomoć i sebi spas u Srbiji, kao Ljubibratića i druge. Po unutrašnjosti Crne Gore dolazili su agenti, s gomilama dukata, da mite vrsnije Crnogorce da su pristalice Obrenovića bogatog, a da se mahnu siromašnih Njeguša...

Vuković, Vojvoda Gavro, *Memoari*, 1985.

33. Od punoljestva kralja Milana pa do abdikacije, anticrnogorstvo u Srbiji još više je pooštreno. O Crnoj Gori niko nije smio drukče progovoriti nako s gnušanjem, a najblažije s porugom. Siromasi Crnogorci, koji su dolazili u Srbiju na zaradu, kao i po drugim zemljama, zlostavljani su i nemilice izgonjeni iz Srbije. Crnogorci, pak, koji su zlo mislili i radili prema knjazu i svojoj materi Crnoj Gori, primaju se, nagrađuju se, prizivaju se, tek da ih je što viši broj, da bude teže Crnoj Gori. Paškvile su nicali, u sredini srpske prestolnice, svakog dana; paškvilanti primani i nagrađivani. Štampa se je utrkivala ko će što ružnije reći za Knjaza i Crnu Goru.

Vuković, Vojvoda Gavro, *Memoari*, 1985.

34. Grozni režim srbijanske planete, sa satelitom doktorom Vladanom, otpočet je sa progonstvom Crnogoraca iz Srbije. Ulazak u Srbiju zatvoren je na svim granicama, sa izrekom koja je dolikovala samo njemu, Cigane i Crnogorce treba bez obzira vraćati s granica. Progonio je stare iseljenike, koji mu se nijesu sviđali možda po spoljašnjem izgledu, a bez ikakvog povoda. Zabranio je prolazak kroz Srbiju putnicima svake vrste iz Crne Gore. Stoga su morali obilaziti oko Srbije, pa da mogu doći u Bugarsku, u Carigrad i Makedoniju. Bilo je slučajeva da je progonio Crnogorke po porijeklu.

Vuković, Vojvoda Gavro, *Memoari*, 1985.

35. Jednoga dana, decembra 1918. u 1 sat noću, jedna grupa srbijanskih oficira, praćena vojnicima i jednom grupom najgore fukare, kojom su terorizirali čestito i mirno stanovništvo, izvršila je u Nikšiću sljedeći odvratani zločin, želeći tim ubiti autoritet crkve, odnosno svetitelja-patrona crnogorskog naroda i crnogorske države. Napravili su tri kovčega, na formu mrtvačkih sanduka. Na jednom je bilo napisano Sv. Petar, na drugom Sv. Vasilije, a na trećem crnogorska kruna. Ove kovčege su nosili kroz varoš Nikšić na način kao što se čine crkvene procesije, zatim su se zadržali na trgu, gdje su iskopali tri groba, u koja su položili ova tri kovčega. Poslije ovoga održali su opjelo, kao što se to čini u pravoslavnoj crkvi prilikom sahrane. Kako je u pravoslavnoj crkvi običaj da se grobovi preliju vinom i uljem, to su, umjesto toga, srbijanski oficiri prepisali javno grobove.

Ti su oficiri: pješadijski poručnik Dušan Stajić, pješadijski poručnik Mijušković i artiljerijski poručnik Tunguz.

Iz knjige *Nekoliko stranica iz krvavog albuma Karađorđevića*, Vlada Kraljevine Crne Gore u egzilu, Rim 1921. godine.

36. U mjesecu februaru 1920. predao se Srbijancima, pošto su mu noge bile sasvijem premrzle, ustaš Nikola P. Vučinić, bivši upravitelj centralnog kaznenog zavoda u Podgorici. Mjesec dana docnije noge su mu otpale i on je umro u bolnici u Nikšiću. Njegova mati prenijela je njegove posmrtno ostatke u Rogame (podgorička oblast) u njegovo rodno mjesto. Srbijanske lokalne vlasti zabranile su da ga zakopa u opšte seosko groblje, već su naredili da se zakopa ondje gdje se kopaju zločinci i osuđenici. Svještenik Krsto Vukotić, naprotiv, radio je na tome da se sa ostacima ima postupiti kao sa običnim mrtvacem. Ne mogući dobiti dozvolu, svještenik ga je sahranio noću. Kad su srbijanske vlasti za to doznale, osvetile su se nesrećnom svješteniku batinajući ga javno, pljuvajući mu u lice i ćušajući ga.

Iz knjige *Nekoliko stranica iz krvavog albuma Karađorđevića*, Vlada Kraljevine Crne Gore u egzilu, Rim 1921. godine.

37. Da je vladika Petar II u prepisci sa Mikeleom Martelinijem (okružni komesar I klase i vršilac dužnosti okružnog kapetana u Kotoru od 1830 do 1834), a u vezi prodaje m(onasti)ra Maine i Stanjevići, rekao: „monastir Maine sagrađen je u državu tader bivše respublike mletačke, i tako je isti danas panuo u državu austrijsku kako i ostala Boka“. Dalje kaže da republika mletačka nije gradila navedene manastire i „budite uvjereni da ste veoma prevareni, no je on počeo se zidat vladikama ove mitropolije, još kada je Primorje bilo crnogorsko. Takođe i monastir Stanjeviće ne prenadleže, kako Vi pišete, državi cesarskoj, kako starodrevna i do danas oderžana granica naša dokazuje, nako nam je silom i krivdom pogranični guverner pomakne i Stanjeviće naše posvojio.[...]“ Dalje kaže: „niti je ovo zdanije s tuđom pomoću kromje narodske ograđeno i trudom i troškom vladika cetinjskijeh, zato je sve opšte štogod̄ pada u Mitropoliju cetinjsku“.

Petrović, Petar Njegoš, *Pisma*, I. 1830-1837, Beograd, 1951, str. 24-26

38. Da je Njegoš odgovorio na pismo Jeremiji M. Gagiću (ruski konzul u Dubrovniku) vezano za manastire Maine i Stanjeviće, sljedeće: „Da Vam objavim kako su građeni [...] da Maine počet je graditi vladikom Rufimom Njegošem i da je mletačka republika nije ni paru poharčila iliti pomogla manastir graditi ili zemlje što god dala da se isti sogradi [...] a manastir Stanjeviće počeo je gradit pokojnim mitropolitom Danil Petrovič, a dograđeni su pokojni mitr. Petrom Petrovićem“.

Petrović, Petar Njegoš, *Pisma*, I. 1830-1837, Beograd, 1951, str. 28-30

39. Da je Njegoš u pismu Gabrijelu Ivačiću (austrijski general prve klase i okružni kapetan u Kotoru od 1834 do 1838. god.), odredio dan za „stimu“ manastira Maine i to „dan 25. oktobar (5. noem.), to jest, u prvu neđelju poslati moga brata Georgija Petrovića, koje nadam se da ćete i Vi taj dan poslati Vašeg čoecka ili ćete da ta dobra stimaju se i ako moguće bude po onu cijenu koju sam Vam priđe u mojem pismu objavio, pogoditi, Vi da primite dobra, ja za njih poznatu Vam sumu novaca“.

(Kao što se vidi iz ovih pisama Crnogorci nijesu tražili odobrenje za gradnju, a Njegoš za prodaju manastira Maine i Stanjevića, od beogradske Patrijaršije, prim. B. B.)

Petrović, Petar Njegoš, *Pisma*, I. 1830–1837, Beograd, 1951, str. 370

40. Da je Njegoš obavijestio Gagića, da je promijenio ime pa kaže: „Poslao sam k veziru da mi pošlje vladiku i poslao ga je u Kom, đe je Ivanbeg Černojevič pogreben, i tu me je proizveo arhimandritom i preinačio mi ime s (Radivoje) na Petar, ema to mu je bilo jerbo su to hćeli glavari koji su sa mnom bili na isto mjesto“.

Petrović, Petar Njegoš, *Pisma*, I. 1830–1837, Beograd, 1951, str. 38–40

S

7

---

7 *Word from the editor*

T

11 **focus**

---

11 Christianity and the Montenegrin spiritual and cultural-historical identity

Ilija Velev

89 Clericalisation of nationalism

František Šistek

141 The Siamese connection of secular and ecclesiastical oppositions

Sreten Zeković

181 The autocephalous Montenegrin Church in a diptych of the Russian Church and the Nomocanon of the Ecumenical Patriarchate

Vladimir Jovanović

203 Serbian clerical nationalism and the emergence of the idea of renewing the Montenegrin Orthodox Church

Dragutin Papović

243 Legal regime of the property of the Montenegrin Church

Čedomir Bogičević

251 Fragments on the endemic hatred

Aleksandar Radoman

263 **arguments**

---

263 Anti-Montenegrin propaganda from Serbia

Dragan B. Perović

C

---

context 313

Chosen examples of philan- **313**
thropy in the Archdiocese of Bar
don Dejan Turza

Montenegrin priests – leaders, **341**
officers and soldiers
Srđa Martinović

Serbian Orthodoxy as an **395**
ideological-political program
Hamdija Šarkinović

Creation of the term Svetosavlje **415**
Danilo Radojević

Relationship between the Church **425**
and State in the age of Petar I
Radoje Pajović

The position of the Islamic Religious **445**
Community in Montenegro
Zvezdan Folić

prism 457

Religion in the beginning **457**
of the new millennium
Ivan Ivanović

The new ecumenism **485**
Radovan Radonjić

The Serbian organicistic thought **505**
Mirko Đorđević

occasions 405

Law on Freedom of Religion **547**

Appeal for condemnation of the **567**
threat to peace in Montenegro
and the region from Belgrade

2020
SPRING
S

573 Public response of the Movement for Independent European Montenegro

475 matica crnogorska on state and church

475 Programmes, statements and other responses

605 Law as the first step in the resistance to clericalisation of Montenegro
Dragan Radulović

610 Nije vino pošto priđe bješe
Marko Špadijer

615 Big enough compromise with the SOC is the fact that the state tolerates existence of such church
Rade Bojović

622 The government did not ensure loyalty to the country
Ilija Vujošević

632 Revival of deep ignorance
Rajko Cerović

637 Nobody has the right to remain silent while the foundations of our country are attacked
Adnan Čirgić

645 Speech of the ruler and metropolitan St. Petar at the General Montenegrin Assembly
Branko Banjević

647 archive

647 It has been recorded (3)
prepared by Branko Borilović